

İBN KUTEYBE

İslam Klasikleri 8

e-İmâme ve's-Siyâse

Hilafet ve Siyaset

İbn Kuteybe (276/889)

İbn Kuteybe'nin ailesi Merv'de ikamet etmekteydi. Bağdat'ta büyüdü, ilim ve kültürünü oradan aldı. O dönemde Bağdat, her daldaki ilim erbabıyla dolup taşıyor, İslam devletinin muhtelif bölgelerindeki ilim insanları ve ilim tahsil edenler gönülleriyle oraya meylediyorlardı. Alim ve edebiyatçı, zeki ve hafız bir şahsiyetti. Dilde, edebiyatta ve tarih konusunda önder bir isimdi. Kendini, aklını ve fikrini dini ve dili için adamıştı. Hayatını bunları aziz ve güçlü kılmak yolunda harcadı. Bağdat, onun fikrî kişiliğinin oluşmasında etkili oldu. Mutezilenin görüşleri Bağdat'ta fikrî hayatı etkisi altına almıştı. Dînever kazasında kadı olarak ikamet etti ve oraya nispet edildi. Daha sonra Bağdat'ta kendini derslere ve ilme verdi. Burada hadis, dilbilim, rivayet ve edebiyat adamlarından ilim tahsil etti. Döneminin otoritelerinden bir grup âlime öğrencilik yaptı, şöhret sahibi şahsiyetlerden rivayet nakletti ve birçok saygın kişiden, hatta dengi olan zevattan ilim tahsil etti. Çok sayıda eser yazdı. İlim adamları bu eserlerin kıymetinin ve faydasının büyüklüğü konusunda görüş birliği içindedir. Nevevî, der ki: "İbn Kuteybe'nin çok sayıda eseri vardır. Listesini gördüm ancak sayısını unuttum. Sanırım altmış kadar ilim dalında yazılmıştır. Ebü'l-Alâ el-Maarri bu eserlerin altmış beş olduğunu söylemiştir."

Cemalettin Saylık

Mardin Midyat Deyrizbin'de 1953'te doğmuştur. 1973'te Mardin İmam Hatip Lisesinden, 1977'de ise İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünden mezun oldu. Resmî eğitim süreci yanında aralarında Halil Gönenç ve Abdulvahhup Aydın hocaefendilerin bulunduğu üstatlardan Arap dili ve edebiyatı alanında özel dersler aldı. 1994'te Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisansını tamamladı. 1987'de Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliğine atase olarak; 2006'da Türkiye'nin Kahire Büyükelçiliğine eğitim müşaviri olarak atandı. Muhtelif yıllarda bakan danışmanlığı görevlerinde bulundu. Hâlen Milli Eğitim Bakanlığında Dış İlişkilerle İlgili Bakanlık müşaviri olarak görev yapmaktadır.

Ankara Okulu Yayınları: 245

İslam Klasikleri: 8

© Ankara Okulu Basım Yay. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Editör: Mehmet Azimli

Son Okuma: Kasım Gezen

Dizgi, kapak: Ankara Dizgi Evi

Baskı, cilt, kapak baskısı: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Birinci basım: Eylül 2017

ISBN: 978-605-9281-53-9

Ankara Okulu Yayınları

Şehit Mehmet Baydar Sokak 2/A Maltepe/ANKARA

Tel: (0312) 341 06 90 Faks: (0312) 341 06 95

web: www.ankaraokulu.com

e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.com

el-İmâme ve's-Siyâse

Hilafet ve Siyaset

**EBÛ MUHAMMED ABDULLAH B. MÜSLİM
B. KUTEYBE ED-DÎNEVERÎ (276/889)**

**Tercüme
Cemalettin SAYLIK**

**Ankara Okulu Yayınları
Ankara 2017**

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN.....	7
ÖNSÖZ	9
MUHAKKIKIN ÖNSÖZÜ	13
GİRİŞ	23
Müellifin Mukaddimesi	23
Ebû Bekir ve Ömer'in (ra.) Faziletleri	23
Hz. Ebu Bekir'in Halifelîği	25
Sakîfe.....	27
Sa'd b. Ubâde'nin Biatı	34
Hz. Ali'nin Biatı	35
Hz. Ebû Bekir'in Hutbesi.....	42
Hz. Ebû Bekir'in Vefatı	44
Hz. Ömer'in Hilafeti.....	47
Hz. Ömer'in Öldürülmesi	48
Şura Heyeti	51
Hz. Osman'ın Seçilmesi.....	54
Tartışmalar	58
Hz. Osman'a İthamlar	62
Muhasara.....	65
Halifenin Katli	77
Defni	80
Hz. Ali'ye Biat.....	81
Cemel Ashabı	88
Tarafsızlar	90
Mekke'den Basra'ya Hareket	98
Hz. Ali'nin Kûfe'ye Varışı.....	106
Hz. Aîşe Basra'da.....	109
İki Tarafın Savaş Hazırlığı.....	112
Savaşın Kızışması.....	119
Şam ve Muaviye	124
Görüşmeler	138
Sıffin Savaşı	156
Mütareke Dönemi	171
Tahkim Olayı	183
Haricîler	196
Nehrevan	204
Hz. Ali'nin Katledilmesi.....	218

Hasan b. Ali	223
Yezid'in Veliahtlığı	226
Muâviye'nin Ölümü	272
Harre Vakası.....	276
İKİNCİ CİLT	297
Kerbela Olayı	297
İbn Zübeyr'in Hilafeti	309
Abdülmelik b. Mervan.....	317
Muhtar es-Sekafi	325
İbnü'l-Eşas	337
Velit b. Abdülmelik.....	363
Mûsâ b. Nusayr	369
Süleymân b. Abdülmelik.....	424
Ömer b. Abdülazîz	439
Yezîd b. Abdülmelik	450
Hişâm b. Abdülmelik	451
Abbasi Daveti.....	458
Velid b. Yezid	461
Mervân b. Muhammed.....	467
Ebü'l-Abbâs	474
Ebu Cafer	498
Mehdi	526
Hârûn er-Reşîd.....	527
DİZİN	563

EDİTÖRDEN

Ankara Okulu Yayınları “İslam-Klasikleri” projesi üst başlığı kapsamında yayımlanan serinin sekizinci kitabı olarak, İbn Kuteybe tarafından telif edildiği aktarılan bir eser olarak *el-İmâme ve’s-Siyâse* kitabını *Hilafet ve Siyaset* alt başlığıyla ilk defa Türkçe olarak neşrediyoruz.

Eser, ilk dönem İslam siyaset tarihinin bir özeti gibidir. Hz. Ebu Bekir’den başlayıp Harun Reşit döneminin sonuna kadar ki tarihî süreç, siyaseti ön plana alarak kronolojik olarak tasnif edilmiştir. Müellifin doğal anlatım tarzı ve diğer eserlerde bulamayacağımız kimi rivayetler çok ilginç sonuçlar verecek niteliktedir. Bu yönüyle araştırmacılar için değerli malzemeler sunmaktadır.

İlk dönemi güzellikleriyle, olumsuzluklarıyla olduğu gibi önünüze sermeye devam ediyoruz. Hz. Peygamber’den sonraki ilk iki asra panoramik olarak yolculuk yapmak üzere sizi İbn Kuteybe’nin *el-İmâme ve’s-Siyâse* kitabıyla baş başa bırakıyoruz...

Hayırlara vesile olması dileğiyle...

Mehmet Azimli*
Çorum-2017

ÖNSÖZ

Hicri üçüncü asrın büyük âlim ve müelliflerinden olan Abdullah b. Müslim b. Kuteybe fıkıh, tarih, dil ve edebiyat sahalarında imam ve bilginlerindendir. Kûfe’de 213/ 828 tarihinde doğmuştur. Aslen Mervli olup Merv’den Kûfe’ye göç eden bir ailenin oğludur. İkinci asrın başında İslam’ı kabul eden dedesi ve babası bu süreç içerisinde Araplaşmıştır.

İbn Kuteybe, dönemin en ünlü âlimlerinden ilim tahsil etmiştir. Babası ve Câhiz’den başka, fıkıh ve tefsir ilimlerini aldığı İshâk b. Râhûye, dil, edebiyat ve kıraat ilimlerini aldığı Muhammed b. Ziyâd, Ebû'l-Hattâb Ziyâd b. Yahyâ el-Hasânî, nahiv ve lügat ilimlerini aldığı İbrahim b. Süfyân ez-Zeydî, Kur'an ilimleri ile şiiri aldığı Ebû Hâtim es-Sicistânî en ünlü hocalarıdır. İlim tahsil ettiği en önemli merkezler Kûfe, Bağdat ve Basra’dır. Müellif çok önemli ilim adamlarına üstatlık yapmıştır. Bunların içinde oğlu Kadı Ahmed, İbn Dersteveyh, Kâsım b. Asbuğ b. Yûsuf b. Nasih el-Beyânî, Ahmed b. Muhammed es-Sağir ve Ahmed b. Hüseyin ed-Dîneverî zikredilebilir.

Müellif, dönemin ilim dallarının çoğunda eser yazmıştır. Eserlerinin sayısı altmış beş olarak zikredilir. Ancak bu eserlerin bazıları günümüze kadar ulaşmamış olup sadece isimleri nakledilmiştir. Fıkıh, hadis, tefsir, kıraat, kelim, tarih, edebiyat, siyaset, musiki, hikâye ve şiir eser yazdığı belli başlı ilim alanlarıdır.

İbn Kuteybe, büyük ilmi ve geniş kültürü sebebiyle devlet adamları tarafından takdir edilmiş ve ona kadılık görevi tevdi edilmiştir. Yaklaşık yirmi yıl bu görevi ifa etmiştir. İlim tahsili ve ilim tedrisiyle dolu bir hayat geçirdikten sonra Receb 276’da (30 Ekim 889) Bağdat’ta vefat etmiştir.¹

Muhakkıkın yazdığı girişte geniş malumat verildiğinden müellif hakkındaki bu kısa bilgiyle yetiniyoruz

1 Hüseyin Yazıcı, “İbn Kuteybe”, *D/A*, İstanbul 1999, XX. 145-149.

el-İmâme ve's-Siyâse (Hilafet ve Siyaset) diğer adıyla *Târîhu'l-Hulefâ*, müellifin tarih alanında yazdığı önemli bir eserdir. Bu eserin ehemmiyeti, İslam'ın ilk iki asrının siyasi tarihi olmaktan başka, hilafet kurumunun serüvenini hiçbir komplekse kapılmadan ve objektif olarak ele almasından kaynaklanmaktadır. Eser kelimenin tam anlamıyla dramatik bir süreci işlemektedir. Özellikle Hz. Osman ile başlayan dönem çok çalkantılı bir dönem olmuştur. Hz. Osman'ın öldürülmesi ve bu hadisenin etrafında cereyan eden olaylar, kelimenin tam anlamıyla bir faciadır. Hilafet kurumunun etrafında cereyan eden tartışma ve kavgalar az kalsın Müslümanların sonunu getiriyordu. Hatta Sıffin Savaşı'nda Arapların kökünün kazınması endişesi dile getirilmiştir. Bu hakikati kitabın satırları arasında müşahade ederken ilahî risalete muhatap olan peygamberler dışında, insan için "masumiyet" fikrinin söz konusu olamayacağına dair İslami anlayışı tekrar tezekkür ediyoruz. Bu ihtilaf ve bölünme tarih boyunca sürmüş ve günümüze kadar devam etmiştir.

Tercümede 1990 yılında Beyrut'ta "Dâru'l-Edvâ" yayınları tarafından yayımlanan nüshayı esas aldık. Tercümede anlaşılır bir dil kullanmaya itina gösterirken eserin klasik ve âdeta belgesel bir nitelik taşıması sebebiyle metnin lafzına sadık kalma gayreti içinde olduk. Devrin telif tarzı olan rivayetlerde sened zinciri genellikle zikredilmemiştir. Aynı şekilde "Abdullah b. Müslim dedi" tabiri, rivayetlerin başında kısmen zikredilmiştir. Genellikle rivayetlerin başında "ravilerin anlattığına göre" veya "anlatıldığına göre" gibi tabirler yer almaktadır. Esasında bu tarz, metnin akıcı bir üsluba kavuşması açısından yararlı olmuştur.

Kitaptaki rivayetlerin diğer kaynaklarla karşılaştırılması hususu muhakkık tarafından yapılmış ve dipnotlarda ifade edilmiştir. Dipnotlardan münhasıran Arapça metinle alakalı olanları zikretmedik. Zira tercüme metninde bu tür mülahazalar esprisini tamamen kaybetmektedir. Kimi dipnotlar da tekrarlar veya gereksiz uzatmalar sebebiyle anlamı ıskalama-dan daha veciz bir şekilde aktarılmıştır.

İslam'ın ilk iki asrına siyasi tarih ve hilafet açısından olduğu kadar, dönemin toplumuna sosyopsikolojik yönden ışık tutan bir eser olarak *Hilafet ve Siyaset*'in özellikle araştırmacılarla ilim taliplerine yararlı olacağını ümit ediyoruz.

Tevfik Allah'tandır.

Cemalettin SAYLIK

MUHAKKIKIN ÖNSÖZÜ

Kitap Hakkında

El-İmâme Ve's-Siyâse ya da diğer adıyla *Tarihu'l-Hulefa*, ünlü bir eser olup Peygamber'in (sav.) vefatından Halife Emîn ve Me'mûn dönemine kadar olan süreç içinde hilafetin tarihini ve hilafete aday olanlar açısından şartlarını ele almaktadır.

Bu kitabın önemi ve kıymeti, Dr. İbrâhîm Beydûn'un *Hicaz ve İslam Devleti* adlı kitabının önsözünde belirttiği gibi şöyle ifade edilebilir: "Özel anlam ifade eden ve onu diğer eserlerden ayıran hususiyetleri, metot açısından farklı olmasıdır. Eser sened kısmını ihtiva etmemektedir. Nitekim rivayetlerin başında 'anlattılar' ifadesi yer almakta, ancak kaynağı belirtilmemektedir."

Eserin önem arz eden bir özelliği de Medine kalkışmasını ve Harre Muharebesi'ni, Emevilere karşı tutumunda aşırılığa kaçmadan ve onların hasımları olan Şiaya hamasi bir tarafgirliğe kapılmadan anlatmasıdır. Bundan daha önemlisi de Dr. Beydûn'un ifade ettiği gibi kitapta geçen Hicaz kaynaklı rivayetlerdir. Kitabın ehemmiyeti, özellikle Hicaz'da ve Medine'de büyüyen ekonomik krizin akabinde, Emevilere karşı duyulan kin ve intikam hislerinin artmasının sebeplerini aktarmasında yatmaktadır.

Bu kitap Mısır ve Beyrut'ta birkaç kez basıldı. Kitabın Londra ve Paris kütüphanelerinde el yazması nüshaları vardır. Mısır kütüphanesinde de hicri 1297 tarihli bir el yazması nüshası mevcuttur.

Son zamanlarda bu kitabın müellifi üzerinde bir görüş birliği sağlanamamıştır. Nitekim birçok ilim adamı kitabın İbn Kuteybe'ye ait olması hususunu şüpheyile karşılamıştır. Hatta bir kısmı kitabın İbn Kuteybe'ye ait olduğunu uzak bir ihtimal olarak görmektedir. Eserin İbn Kuteybe'ye ait olduğunu şüpheyile karşılayan ilk kişi, oryantalist Gayangos olmuş-

tur. Ardından Dr. Reinhart Dozy, *İspanya Tarihi ve Edebiyatı Araştırmaları* adlı kitabının girişinde bu konudaki şüphesini ifade etmiştir. Ayrıca Dr. Beydûn adı geçen kitabında eserin İbn Kuteybe'ye ait olmasının uzak bir ihtimal olduğunu beyan etmiştir. Ahmed Sakr, 1973 yılında Kahire'de basılan *Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân* kitabının önsözünde bu konuda der ki: "İbn Kuteybe'ye ait olduğu söylenen ünlü *el-İmâme ve's-Siyâse* adlı kitabın aslında ona ait olmadığı bilinen bir husustur."

Dr. Dozy, *el-İmâme Ve's-Siyâse* kitabının İbn Kuteybe'ye ait olmadığını birkaç sebebe dayandırmaktadır. Bunların en önemlileri şunlardır:

- İbn eş-Şebbât olarak bilinen Kadı Ebû Abdullah et-Tûzî'nin *Silat es-Semt* adlı eserinde kitabın İbn Kuteybe'ye ait olduğunu ifade etmesi dışında yazarın hâl tercümesini nakleden hiçbir âlim eserin ona ait olduğunu ifade etmemiştir.
- *el-İmâme Ve's-Siyâse* kitabının yazarı, ilmini hicri 92'de Endülüs'ün fethine katılmış bazı âlimlerden aldığını, Mûsâ b. Nusayr'ın Marakeş üzerine Hârûn er-Reşîd zamanında yürüdüğünü ifade etmektedir. Oysa ki İbn Kuteybe hicri 213'te doğmuş ve 276'da vefat etmiştir. Marakeş şehri ise Murabitlar sultanı Yûsuf b. Tâşfîn döneminde hicri 454'te kurulmuştur.
- Kitaptaki üslup, İbn Kuteybe'nin kitaplarında bilinen üslubundan farklıdır.
- Kitapta İbn Kuteybe'nin üstatlarının hiçbirinden bahsedilmemektedir.

Ama ne olursa olsun *el-İmâme Ve's-Siyâse* diğer kaynaklar karşısında yalnız başına ihtiva ettiği metinler bakımından temel kaynakların en belirginlerinden biri olarak değerini korumaya devam etse de eserin İbn Kuteybe'ye aidiyetiyle ilgili şüpheler onu güçlü kaynaklar bağlamından uzaklaştırmıştır.

Bize düşen, sözü geçen âlimlerin görüşlerini kesin olarak doğrulamadan takdirle kaydetmektir. Bizler bu konuda ortaya atılan iddia karşısında, elimizdeki kaynaklarda, hakkında kesin bir görüşe vâkıf olmadığımız cihetle kati bir kanaat sa-

hibi olmadan ihtiyatlı bir tutum sergilemek durumundayız. Böylece *el-İmâme Ve's-Siyâse* kitabı kesin bir şekilde aksi ispatlanmadıkça İbn Kuteybe'ye ait olması hususu kabule şayan tez olacaktır. Aidiyeti hakkında tereddüt ve şüphelere rağmen İbn Kuteybe'nin *el-İmâme Ve's-Siyâse* adlı kitabı, Peygamber'in (sav.) vefatıyla başlayan ve Abbasi devletinin Emîn ve Me'mûn dönemine kadarki kuruluş aşamasına, kendilerine karşı hasmane bir tavır takınmadan Emevi dönemine ağırlık vererek tarihî bir dönemi kaydetmekle şöhrat ve ehemmiyeti teslim edilecektir.

İbn Kuteybe Dönemi

1. Siyasi Hayat

Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim b. Kuteybe, Abbasiiler döneminde hicri 3. yüzyılda yaşadı. Abbasi devletinin azamet ve gelişmesinin zirvesinde olduğu ve hâkimiyetinin doğuda ve batıda yayıldığı Me'mûn döneminde doğmuştur. Me'mûn'un otoritesi bir dizi fitne, karışıklık ve iç çatışmalara ve aynı zamanda Talibilerin şiddetli darbelerine de maruz kalmıştır. Me'mûn bütün bu meseleleri kimi zaman güç kullanarak, kimi zaman da hikmet ve siyasetle çözmüştür. Nihayet duruma hâkim olunca iç yapıyı kurmaya ve ona çekidüzen vermeye yönelmiştir. Bağdat onun döneminde âlim ve edebiyatçıların merkezi ve parlak medeniyetin yüzü olmuştur. Me'mûn'dan sonra yönetime Mu'tasım geldi. O bir savaş adamıydı ve Me'mûn'un hikmet ve dehasına sahip değildi. Onun siyaseti Türklerin orduyu ele geçirmelerine yol açtı. Türkler, bilahare devletin diğer kademelerine de egemen oldular. Bunun neticesinde işler karıştı ve düzen bozuldu. Bu da çözülmeye ve zafiyete yol açtı. Hilafetin otoritesi ve mehabeti zaafa uğrayarak nüfuzu azaldı... Mu'tasım'ın halefleri, Mu'temid'in çabalarıyla kendi döneminde kısmen de olsa nüfuz ve otoritesini geri kazanmasına rağmen, hilafet tam olarak eski gücüne kavuşamamıştır.

Devletin durumu istikrara kavuşamadı. Aksine ona yönelen kötü emeller içeriden ve dışarıdan devleti tehdit etmeye

başladı. Bütün hasımları devlete zarar vermek için fırsat kolluyordu. Artık siyasi ve sosyal çözülme devletin merkezinde ve taşrada bariz bir hâl almıştı.

2. Sosyal Hayat

Bağdat toplumu, Abbasiler döneminde muhtelif unsurlar ve farklı ırklardan oluşuyordu. Arap unsuru, önderlik ve rehberlik işlerini elinde bulundurmasına rağmen tam olarak vaziyete hâkim değildi. Aksine Fars unsuru Arap unsuruyla toplum işlerini paylaşıyordu. Daha sonra iki unsur arasındaki rekabet kanlı bir çatışmaya dönüştü. Neticede Araplar bu mücadeleyi kazandı, Türkler ise faaliyetlerini orduya yönelttiler.

Bunların yanında köle ve mevali unsurları vardı. Her sosyal grup öne çıktığı bir meslek icra ediyordu. İşte bu tecrübeler eşleşti, bir araya geldi. Bu grupların örf ve âdetleri mezcoldu ve orijinal bir doku meydana getirdi. Bu dokunun unsurları rengârenk olup İslami zevkin birleştirdiği bir uyum ve nizam içinde bir araya geldi. Bağdat aşırı lüks hayat, zenginlik ve parlak medeniyetle şöhret buldu. Bu durum insanların hayatına nüfuz etti.

Böylelikle Bağdat, saraylarıyla, şarap partileriyle, dükkânlarıyla bir umran şehri oldu. Eğlence bayramlarda ve çeşitli münasebetlerde yaygınlaştı. İnsanlar şarap içti ve bu konuda aşırılığa kaçtı.

3. Edebiyat ve Fikir Hayatı

a. İlim-Fikir Hürriyeti

İbn Kuteybe, Me'mûn döneminde ilmî hayatına başlamıştır. Me'mûn ilmi ve edebiyatçıları severdi. İfade hürriyetine önem verirdi. Bu dönemde Araplara karşı Acemleri öne çıkarma fikri olan "Şuubiyye" akımı güç buldu. Bu hareketlilik fikrî bir dinamizme yol açarak çok sayıda kitabın yazılmasını sağladı.

b. Mutezile ve Ehl-i Sünnet

Me'mûn, felsefe ve din konularında ilim adamları arasında münazaralar yapılmasına fazlasıyla ehemmiyet vermekte ve bu amaçla onları yanına toplamaktaydı. Onu ve ilim adamları

rını meşgul eden en önemli mesele “Kur'an'ın yaratılmış olması” (*halku'l-kur'ân*) meselesiydi. Mutezile ile Ehl-i Sünnet arasındaki ihtilaf, bu konu etrafında yoğunlaşmıştır. Mutezilenin görüşünü benimseyen Me'mûn, onlara destek olmuş ve düşmanlarını takibata maruz bırakmış, baskı yapmış ve onlara eziyet etmiştir. Me'mûn'dan sonra ihtilaf devam etmiş ve Mütevekkil döneminde daha belirgin bir hâl almıştır. Mütevekkil, Mutezilenin görüşlerini ilga ederek Ehl-i Sünnete destek vermiş, halkın onlara uymasını ve diğer akımları terk etmesini istemiştir.

c. Din İlimleri

Bu dönemde, özellikle dinin usul ve akîdesi alanında muhtelif din ilimleri aktif bir hareketlilik dönemi yaşadı. Tercüme hareketi zengin ürünler vermiş, büyük gelişme gösterdiği gibi din ilimlerinin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Bunun yanında Kur'an'ı üslup, lafız, mana ve söz dizimi açısından inceleyen dil ve edebiyat hareketi de canlanmıştır. Hadis ve Kur'an çalışmaları da büyük ilgiye mazhar oldu. Fıkıh ilminde gelişmeler oldu. Birçok imam ve fakih zuhur etti. Bunlar yabancı ve dinden olmayan unsurlara ve akımlara karşı katı davrandılar.

d. Akli İlimler

İlmi aktarma ve tercüme hareketi çeşitli safhalardan geçti. Araplar aktardıklarıyla tercüme ettikleri eserlere eğilerek bunları incelemeye ve elemeye tâbi tuttular. Böylece Yunanlılar gibi diğer milletlerin kültürel miraslarına vâkıf oldular.

e. Dilbilim ve Edebiyat

İbn Kuteybe'nin yaşadığı dönem, daha önce Sibeveyh, Kisâî ve diğerlerinin öncülük ettiği bir dil hareketinin taçlandırıldığı bir dönemdir. Bu alanda ekoller oluşmuş, bu ekollerde âlimler yetişmiştir. Bunların her birinin kendine mahsus üslubu, yönelişi, sözü, yorumu ve mezhebî vardı. Bu çeşitlilik, büyük bir gelişmenin başlangıcı olup edebiyatın bütün alanlarını kapsamıştı. Bunun sonucunda bu mezheplerin, yöneliş

ve üslupların edebiyat, dilbilim ve nahiv cepheleriyle ilgili çok sayıda eser ortaya konulmuştur. Aynı dönemde büyük şairler yetişti. Bunlardan her birinin ayrı bir rengi, mana, üslup, lafız ve teşbihte farklı tarzları vardı.

İbn Kuteybe'nin Doğumu ve Yetiştirilmesi

Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, âlim ve edebiyatçı, zeki ve hafız bir şahsiyetti. Dilde, edebiyatta ve tarih konusunda önder bir isimdi. Kendini, aklını ve fikrini dini ve dili için adamıştı. Hayatını bunları aziz ve güçlü kılmak yolunda harcadı.

İbn Kuteybe İranlı bir ailedendir. Ailesi Merv'de ikamet etmekteydi. Hicri 213 yılında Me'mûn döneminin son yıllarında doğmuştur. Doğum yeri hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bir rivayete göre Bağdat'ta, diğer bir görüşe göre de Kûfe'de doğmuştur. Bağdat'ta büyüdü ve kültürünü oradan aldı. Bağdat âlimlerinden ilim tahsil etti. O dönemde Bağdat, her daldaki ilim erbabıyla dolup taşıyor, İslam devletinin muhtelif bölgelerindeki ilim insanları ve ilim tahsil edenler gönülleriyle oraya meylediyorlardı.

Bağdat, onun fikrî kişiliğinin oluşmasında etkili oldu. Gençliğinde Mutezile ile Ehl-i Sünnet âlimleri arasında cereyan eden tartışmalardan etkilendi. O, gençliğinin ilk yıllarında Mutezilenin görüşlerini benimsedi. Nitekim o dönemde Mutezilenin görüşleri Bağdat'ta fikrî hayatı etkisi altına almıştı. Daha sonra İbn Kuteybe, Dînever kazasına kadı olarak seçildi. Dînever'de ikamet etti ve oraya nispet edildi. Bu şehrin âlimleri, fakihleri ve muhaddisleriyle temas kurdu. Bilahare Bağdat'a dönerek, diğer âlim ve edebiyatçılar gibi devlet adamlarıyla ilişki kurdu.

İbn Kuteybe Bağdat'ta kendini derslere ve ilme verdi. Burada hadis, dilbilim, rivayet ve edebiyat adamlarından ilim tahsil etti. Döneminin otoritelerinden bir grup âlime öğrencilik yaptı, şöhret sahibi şahsiyetlerden rivayet nakletti ve birçok saygın kişiden, hatta dengi olan zevattan ilim tahsil etti.

Üstatlarının En Ünlüleri

Bunların içinde zikretmemiz gerekenler babası Müslim b. Kuteybe Ahmed b. Saîd el-Lihyânî, Muhammed b. Süleymân el-Cumhî, İshâk b. Rahveyh, Harmele b. Yahyâ et-Tecibî, Yahyâ b. Eksem el-Kâdî, Ebû Hatem es-Sicistânî, el-Asmaî'nin yeğeni Abdurrahmân, Duayl b. Ali el-Huzâî, İbrâhîm b. Süfyân ez-Ziyâdî, İshâk b. İbrâhîm b. Muhammed es-Savvâf, Muhammed b. Yahyâ b. Ebî Hazm el-Katî el-Basrî, Ebü'l-Hattâb Ziyâd b. Yahyâ el-Hassânî, Şebâbe b. Sivâr, Abbâs b. Ferah er-Reyyâşî, Ebû Sehl es-Saffâr, Ebû Bekr Muhammed b. Hâlid b. Hadâş, Ebû Saîd Ahmed b. Hâlide d-Darir, Ebû Usmân el-Câhîz, Ebû Yakûb İshâk b. İbrâhîm b. Habîb b. eş-Şehîd el-Basrî.

Öğrencileri

Oğlu Kadî Ahmed, İbn Dersteveyh el-Fesevî, Ebû Saîd Heysem eş-Şâşî, Kâsım b. Esbuğ b. Yûsuf b. Nasîh el-Beyânî, Ebû Bekr el-Mâlikî, İbrâhîm b. Muhammed b. Eyyûb es-Sâiğ, Ahmed b. Huseyn b. İbrâhîm ed-Dîneverî.

Eserleri

İbn Kuteybe çok sayıda eser yazdı. İlim adamları bu eserlerin kıymetinin ve faydasının büyüklüğü konusunda görüş birliği içindedir. Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ' ve'l-Lugât* adlı eserinde der ki: "İbn Kuteybe'nin çok sayıda eseri vardır. Listesini gördüm ancak sayısını unuttum. Sanırım altmış kadar ilim dalında yazılmıştır. Ebû'l-Alâ el-Maarrî bu eserlerin altmış beş olduğunu söylemiştir.

En Önemli Eserleri: 1) *Kitâbü'l-Vüzerâ'*, 2) *Kitâbu Âleti'l-Kitâb*, 3) *Kitâbu Sınâ'atî'l-Kitâbe*, 4) *Kitâbü'l-Vahş*, 5) *Kitâbü's-Sıyâm*, 6) *Kitâbu Garîbi'l-Hadîs*, 7) *Müşkilü'l-Kur'ân*, 8) *Kitâbu Ma'âni'l-Kur'ân*, 9) *Kitâbü'l-Kirâât*, 10) *Kitâbu Islâhi'l-Galat fî Garîbi'l-Hadîs li Ebî Ubeyd*, 11) *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, 12) *Kitâbü'l-Envâ'*, 13) *Kitâbu Fazli'l-Arab*, 14) *Kitâbü'l-Meysir ve'l-Kidâh*, 15) *Kitâbü'l-Ma'ârif*, 16) *Kitâbü'l-İrabi'l-Kirâât*, 17) *Kitâbü'r-Reddi ala'l-Kâili bi-Halkı'l-Kur'ân*, 18) *Kitâbü'l-Kirâe*, 19) *Kitâbu Garîbi'l-Kur'ân*, 20) *Kitâbu Te'vîli Muhtelifi'l-Hadîs*, 21) *Kitâbu Uyû-*

ni'l-Ahbâr, 22) Kitâbu Edebi'l-Kâtib, 23) Kitâbü's-Şi'r ve's-Şu'arâ', 24) Kitâbü'l-Mesâil ve'l-Ecvibe, 25) Kitâbu Delâilî'n-Nübüvve, 26) Kitâbu Câmi'î'l-Fıkıh, 27) Kitâbü'l-Fakîh, 28) Kitâbü'l-Eşribe, 29) er-Reddu ala'l-Müşebbihe, 30) Edebi'l-Kâtib, 31) Kitâbü'l-Ma'ânî'l-Kebîr, 32) Kitâbu Uyûni's-Şi'r, 33) Kitâbü't-Takfiye, 34) Kitâbu Câmi'î'n-Nahvi'l-Kebîr, 35) Kitâbu Câmi'î'n-Nahvi's-Sağîr, 36) Kitâbü'l-Hikâye ve'l-Mahkî, 37) Kitâbü'l-Hayl, 38) Kitâbü'l-İlm, 39) Kitâbu Dîvânî'l-Küttâb, 40) Kitâbu Ferâidî'd-Dürr, 41) Kitâbu Halkı'l-İnsân, 42) Kitâbu Hikemi'l-Emsâl, 43) Kitâbu Âdâbi'l-İşre, 44) Kitâbü't-Tefsîr, 45) Kitâbu Mu'cizâtî'n-Nebîyi Sallallahu Aleyhi ve Sellem, 46) Kitâbu Te'vili'r-Rü'yâ, 47) Kitâbu İstimâ'î'l-Ginâ' bi'l-Elhân, 48) Kitâbü'l-Cevâbâtî'l Hâzıra, 49) Kitâbü'l-Cerâsîm, 50) Kitâbu Takvîmî'l-Lisân, 51) Kitâbü't-Tesviyeti Beyne'l-Arabi ve'l-Acem, 52) Kitâbü'l-Kalem, 53) Târîhu İbn Kuteybe, 54) Kitâbu Ma'ânî'l-Kur'ân, 55) el-İmâme ve's-Siyâse.

el-İmâme ve's-Siyâse Üzerine Yaptığımız Çalışma

- Kitabın basılmış nüshalarını gözden geçirdik. Aslına daha uygun ve sadık olana en yakın olanı seçtik.
- Rivayet ve metinlerden elde edebildiklerimizi tetkik ettik ve bunları diğerleriyle mukayese ettik. Bunların içinde müellifin herhangi bir sebeple veya sehven atladığı kelime, cümle veya daha uzun bir bölüm olursa onu ilave ettik ve bunu parantez içine aldık. Bunu yaparken ilavenin asli kaynakta olduğuna işaret ettik. Bazen de asli metinler veya kaynaklarda bulma imkânı olmazsa ya da herhangi bir metnin sıhhatiyle ilgili şüphemiz olursa, söz konusu rivayeti ispat eden kaynaklara başvurduk. Öyle ki bazen bu rivayet de aynı ravinin bir rivayeti olabiliyor.
- Farklı rivayetleri karşılaştırdık ve okuyucunun temel kaynaklarına rücu etmesini sağladık. Bunun hakkında açıklayıcı notlar ekledik. Manası kapalı kalan rivayetleri ya da açıklanmasını gerekli gördüğümüz hususları dipnotlarda açıkladık.

Bu çalışmamızla uzun süre ihmal edilen *el-İmâme ve's-Siyâse* kitabını gerçek konumuyla değerlendirdiğimizi ümit ederiz.

Bu mütevazı çabamızla kıymetli okuyucuya ve değerli araştırmacılara bir hizmet sunduğumuzu umuyoruz. Böylelikle *el-İmâme ve's-Siyâse* kitabı muhtevası, yapılan açıklamalarla herkesin istifadesine dikkatli bir şekilde sunulmuştur.

Bu çalışmayla kültür mirasımıza başarılı bir hizmet sunduğumuz ümidini taşıyoruz. Bu çabalarımızın devam edeceğini öncelikle vurgulamak isterim. Böylece okuyucunun doğru söze vâkıf olmak, hatadan, çarpıtmadan ve kapalılıktan uzak sahih yayınlara erişmek hususundaki arzusunu gerçekleştirmiş oluruz. Bu ise okuyucunun kültürünü zenginleştirecek ve ilmî ve fikrî beklentilerini karşılayacaktır. Bununla beraber hedefe ulaştığımızı değil çabaladığımızı ve gücümüzün yettiğini sunduğumuzu iddia ediyoruz.

Son sözümüz Allah'a hamd ve senadır.

Ali Şiri
Beyrut 15.1.1990

GİRİŞ¹

Bismillahirrahmânirrahîm

[I/17]

Müellifin Mukaddimesi

Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe dedi:

Sözümüze Allah’a hamd ile başlıyoruz. Rabbimizi zikir ve sena ile takdis ederiz. O’ndan başka ilah yoktur. Şeriki yoktur. Hamdı kendisi için bir zikir, kulları için bir şükür olarak kabul buyurmuştur. Hidayetle gönderdiği, yüce peygamberlerini onunla sonlandırdığı Efendimiz Muhammed’e (sav.) ebediyen salat ve selam olsun.

Ebû Bekir ve Ömer’in (ra.) Faziletleri

İbn Ebî Meryem bize anlattı ve dedi ki: Esed b. Mûsâ bize nakletti ve şöyle dedi: Vekî’, bize Yûnus b. Ebû İshâk, Şa’bî ve Ali b. Ebû Tâlib’den (ra.) rivayetle şöyle dediğini anlattı: Resulullah (sav.) yanında otururken Ebû Bekir ve Ömer (ra.) geldiler. Resulullah (sav.) şöyle buyurdu: “Peygamberlerle resuller (sav.) hariç öncekilerle sonrakiler içinde bu iki zat cennet ehlinin efendileridir. Ey Ali bunu onlara söyleme.”²

Yahyâ b. Abdülhamîd el-Hamâmî, Ahmed b. Havvaş el-Hanefî’nin şöyle dediğini rivayet etti: İbnü’l-Mübârek bize Ömer b. Saîd’den naklen, Ebû Muleyke’nin³ şöyle dediğini anlattı: [I/18] İbn Abbâs’ın (ra.) şöyle dediğini işittim: Hz. Ömer yatağın üzerine alındı. İnsanlar etrafında toplanarak cenazesi kaldırılmadan önce dua ettiler ve namaz kıldılar. Derken arkadan ansızın birisi omuzlarımı tuttu. Döndüm bir de ne göreyim Ali b. Ebî Tâlib (ra.), Ömer’i (ra.) rahmetle anıyordu. Şöyle di-

- 1 Tercümeyle esas aldığımız neşirdeki (İbn Kuteybe, *el-İmame ve’s-Siyase*, thk. Ali Şiri, Kum 1413) başlıklar çok uzun olduğu için içindekileri oluşturulan başlıklar, konunun akışına göre tarafımızdan konulmuştur. (Ed.)
- 2 Tirmizî, Menâkıb 16; İbn Mâce, Mukadime 11; Ahmed, *Müsned*, I. 80.
- 3 Adı Züheyr b. Abdullah b. Ced’ân’dır. Künyesi Ebû Muleyke et-Teymî’dir. Ebû Dâvûd ve torunu Abdullah b. Ebû Muleyke kendisinden rivayet etmişlerdir (et-Takrîb el-Kâşif)

yordu: “Ey Ömer! Allah’a yemin ederim ki onun ameli gibi bir amelle Allah’a kavuşmayı arzu ettiğim senden başka bir kimse yoktur. Allah’tan dileğim seni dostuna kavuşturmasıdır. Nitekim Resulullah’ın (sav.): ‘Ben, Ebû Bekir ve Ömer gittik.’ ‘Ben, Ebû Bekir ve Ömer birlikteydik’... ‘Dilerim ki Allah seni onlarla birlikte kılsın,’ dediğini işittim.”

İbn Ebî Şeybe bize Yezîd b. Habbâb’dan naklen Mûsâ b. Ubeyd’in şöyle dediğini anlattı: Ebû Muâz ve Ebû’l-Hatîb, Hz. Ali’nin şöyle dediğini haber verdiler:

Resulullah (sav.) ile beraber otururken Ebû Bekir ve Ömer (ra.) çıkageldiler. Resulullah (sav.) buyurdu ki: “Bunlar peygamberler hariç cennet ehlinin efendileridir. Ancak bunu onlara bildirme.”

Velîd b. Müslim bize Abdullah b. Abdilâlî ve Kâsım b. Ebû Abdurrahmân’dan rivayetle şöyle anlattı:

Resulullah (sa.) şöyle buyurdu: “Düşündüm ki diğer milletleri İslam’a davet etmek ve dine teşvik etmek üzere adamlar göndereyim. Übey b. Ka’b’ı, Ebû Huzeyfe’nin kölesi Sâlim’i ve Muâz b. Cebel’i İsa peygamberin yaptığı gibi göndermek isterim,” dediler. Oradakiler dedi ki: “Ebû Bekir ve Ömer’i göndermez misin?” Resulullah (sav.): “Onlar bana lazımdır. Benim için onlar göz ve kulak mesabesindedir,” buyurdu.⁴

Ömer b. Abdülazîz’in Resulullah’ın (sav.) Ebû Bekir’i Halife Bırakması Hakkında Sorması

Velîd b. Müslim bize dedi ki: İbnü’l-Mübârek bize Muhammed b. ez-Zübeyr’dan naklen şöyle dediğini rivayet etti:

Ömer b. Abdülazîz beni Hasan el-Basrî’ye göndererek kendisine Resulullah’ın (sav.) Ebû Bekir’i halife bırakıp bırakmadığını sormamı istedi. Ona gittim. Yerinden doğruldu ve dedi ki: “Evet. O’ndan başka ilah bulunmayan Allah’a yemin ederim ki onu halife olarak bıraktı. Ebû Bekir bu emri almasaydı, müminlerin önüne geçmeyecek kadar Allah’ı bilen ve Allah’tan korkan biriydi.”

[1/19]

4 Hadisin son kısmını Tirmizî, Menâkıb (16. Bab)’da rivayet etmiştir.

Hız. Ebu Bekir'in Halifeliliđi

Resullullah'ın (sav.) Ebû Bekir'i Halef Olarak Görevlendirilmesi

İbn Ebî Meryem'in şöyle dediği rivayet edildi: Uryânî bize Ebû Avn b. Amr b. Temîm el-Ensârî'den, Saîd b. Kesîr'in de Ufeyr b. Abdurrahmân'dan naklen, Resulullah'ın (sav.) Ebû Bekir'i halife bırakmasına, Sakîfe'de olup bitene, burada cereyan eden tartışmalara, Muhacirlerle Ensar arasında meydana gelen çekişmelere dair kısmen birbiriyle farklı bazı şeyler anlattı. Bu nakledilenleri topladım ve hakiki ve mecazi yönleriyle yazdım. Şöyle ki: Resulullah (sav.) ruhunu teslim ettiği hastalığı sırasında Fadl b. Abbâs (ra.) ve Sevbân⁵ adında bir gencin yardımıyla evden çıkmıştı. Bir müddet sonra dönüp eve girdiler ve kapıcıya, "Kapıda otur ve Ensardan hiç kimseyi girmekten engelleme," dedi. Ensar kapının önünde yığıldılar ve kapıcıya "Resulullah'ın (sav.) huzuruna çıkmak için bize izin ver," dediler. Kapıcı, "Hanımları yanındalar," dedi. Resulullah (sav.) onların ağlayışlarını işitince, "Bunlar kim?" diye sordu. Huzurdakiler, "Ensardır, ağlıyorlar," diye cevap verdiler. Bunun üzerine Abbâs ve Ali'nin (ra.) desteğiyle çıktı ve mescide girdi. İnsanlar toplandı. Resulullah (sav.) şöyle buyurdu: "Her Peygamber vefat edince bir miras bırakır. Benim mirasım ise Ensardır. Onlar sığınağım ve evladüyalımdır. Size takvayı ve Ensara iyi davranmayı tavsiye ederim. Bilirsiniz ki onlar sizinle mallarını paylaştılar, sıkıntıda ve kolaylıkta teselli ettiler. Sizler hareketliyken de durgunken de size yardım ettiler. Onların hakkını teslim edin. İyilerini hüsnükabulle karşılayın, kötülük edenlerini de müsamahayla karşılayın."

[I/20]

Sonra Resulullah (sav.) evine döndü. Başlı bağlı, acısı şiddetliydi. Namaz vakti girince Bilâl namaza davet etmek üzere geldi. Resulullah (sav.) gözlerini açtı ve hanımlarına dedi ki: "Habibimi bana çağırın." Âişe (ra.) onun Ebû Bekir'i (ra.) istediğini anladı. Ancak, Ebû Bekir (ra.) ince kalpli bir insandır,

5 Sevbân, Resulullah'ın (sav.) satın alıp azat ettiği kölesidir. Mekke ve Yemen arasındaki Surat'tandır. Peygamberimizin vefatına kadar onun hizmetinde bulunmuş, hicri 54 senesinde Humus'ta vefat etmiştir.

Resulullah'ın (sav.) makamına geçerse ağlamaktan kendini perişan eder, Ömer (ra.) ondan güçlüdür, Ömer'i çağırayım, diye düşündü. Hz. Ömer'e haber gönderdi. Ömer (ra.) geldi ve selam verdi. Resulullah (sav.) gözlerini açtı ve selamı aldı. Ancak, başını eğdi ve sustu. Ömer (ra.) Resulullah'ın (sav.) kendisini istemediğini anladı. Ömer (ra.) çıkınca hanımlarına döndü ve "Bana habibimi çağırın," buyurdu. Hz. Âişe: "Ebû Bekir ince kalplidir. Ömer'e namazı kıldırmasını söyledim," deyince Resulullah (sa.): "Sizler Yûsuf'un kıssasındakiler gibisiniz. Bana habibimi çağırın. Ben ancak bana emredileni yaparım," dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir (ra.) davet edildi.⁶

Hız. Ebû Bekir'in Namazı Kıldırma Memur Edilmesi

Hız. Ebû Bekir gelince ona, "Müezzinle git ve namazı kıldır," buyurdu. Bunun üzerine Hız. Ebû Bekir Resulullah'ın (sav.) vefat ettiği güne kadar namaz kıldırma devam etti. Resulullah'ın (sav.) vefatı pazartesi günü gerçekleşti.⁷

Ashabın Resulullah'ın (sav.) Defnedileceği Yer Konusunda İhtilafa Düşmeleri

Ashap toplandılar. Kimisi namaz kıldığı mekânda defnedilmelidir derken Hız. Ebû Bekir: "Onu ibadet edilen bir put hâline getirmekten Allah'a sığınırız," dedi. Kimisi de "Onu Bâkî'de Muhacir ve Ensardan kardeşlerinin defnedildiği yere defnedelim," diye söyledi. Hız. Ebû Bekir: "Resulullah'ın (sav.) kabrinin aramızdan alınıp Bâkî'ye götürülmesine gönlümüz razı olmaz," dedi. "Ey Ebû Bekir! Sen neyi uygun görüyorsun?" diye sordular. Hız. Ebû Bekir şöyle cevap verdi: Resulullah'ın (sav.) şöyle buyurduğunu işittim: "Hiçbir peygamber yoktur ki vefat edince vefat ettiği yere defnedilmiş olmasın."⁸ Oradakiler: "Vallahi senin görüşün ikna edici olduğu için rıza gösterecek görüştür," diye karşılık verdiler.

6 Beyhakî'nin *Delâilu'n-Nübüvve* adlı eseri, Resulullah'ın Hız. Ebû Bekir'e namaz kıldırması emriyle ilgili bölüm, bkz. VII. 186 vd.

7 Bundan anlaşılıyor ki Hız. Ebû Bekir Hız. Peygamber'in vefatına kadar namazı kıldırması ve ondan sonra bu görevi sona ermiştir. Bkz. Beyhakî, VII. 189.

8 Suyutî, *el-Hasâisü'l-Kübrâ*, II. 278; İbn Sa'd, *Tabakât*, II. 75.

Abbâs b. Abdülmuttalib (ra.) Hz. Ali ile görüşmüş ve ona şöyle demişti: “Resulullah (sa.) vefat etmek üzeredir. Ona sor, eğer halifelik bizim hakkımız ise bize söylesin, yok eğer başkasının hakkı ise bize iyi davranılması tavsiyesinde bulunsun.”

Abbâs'ın (ra.) Hz. Ali'ye Biat Etme Girişimi

Resulullah (sa.) vefat edince Abbâs (ra.) Hz. Ali'ye: “Elini aç sana biat edeyim ki Peygamber'in amcası, Peygamber'in amcasının oğluna biat etti, denilsin. Peşinden de akrabaların sana biat ederler. Bu iş böyle gerçekleşirse bozulmaz,” dedi. Hz. Ali: “Bu iş bizden başka kim talip olabilir ki...”

Abbâs (ra.), Hz. Ebû Bekir'le karşılaştığında ona, “Resulullah (sa.) sana bir tavsiyede bulundu mu?” diye sordu. Ebû Bekir, “Hayır,” diye cevap verdi. Abbâs, Hz. Ömer ile karşılaştığında da aynı şeyi ona sordu. Ömer de “Hayır,” dedi. Bunun üzerine Abbâs (ra.) Hz. Ali'ye: “Elini aç, sana biat edeyim de akrabaların da sana biat etsinler,” dedi.

Sakîfe

Sakîfe Bahsi ve Orada Cereyan Eden Münakaşalar

Velîd b. Müslim bize dedi ki: İbn Ufeyr bize Ebû Avn ve Abdullah b. Abdurrahmân el-Ensârî'den naklen şöyle rivayet etti:

Resulullah (sa.) vefat edince Ensar, Sa'd b. Ubâde'nin evin- [1/22]
de toplandılar. Ona, “Resulullah (sa.) vefat etti,” dediler. Bunun üzerine Sa'd, oğlu Kays'a: “Hastalığım sebebiyle yüksek sesle konuşamam, sen sözlerimi dinle ve onlara söyle,” dedi. Böylece Sa'd konuşuyordu. Oğlu da söylediklerini yüksek sesle onlara duyuruyordu. Sa'd b. Ubâde (ra.) Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra dedi ki: “Ey Ensar topluluğu! Sizin İslam'da öyle bir maziniz var ki Araplarda hiçbir kabileye nasip olmamıştır. Resulullah (sav.) kavmi arasında on küsur yıl boyunca onları Allah'a ibadet etmeye ve putlardan kaçınmaya davet etti. Ancak, çok azı ona inandı. Allah'a yemin edirim ki Resulullah'ı (sav.) koruyamazlar, dinini tanıtamazlar,

hatta kendi kendilerini savunamazlardı. Ta ki Allah üstünlüğü size ihsan buyurdu, onuru size bahşetti, nimeti size nasip etti, O'na ve Resulü'ne iman etmeyi, onu ve ashabını korumayı, onu ve dinini aziz kılmayı, düşmanlarına karşı cihadı size kısmet etti. Medineli olup onun yolundan geri kalanlara en çok sizler karşı oldunuz, düşmanlarınıza karşı başkalarından daha fazla ağırlığı olanlar sizler oldunuz. Böylelikle insanlar, Allah hükmüne isteyerek veya istemeyerek ram oldular. Uzak duran bertaraf edilmiş ve Allah sizinle peygamberini yeryüzünde güçlü ve muzaffer kılmıştır. Sizin kılıçlarınızla Araplar ona boyun eğmiştir. O sizden razı olduğu hâlde Rabbine kavuşmuştur. Siz onun göz aydınlığıydınız. Bu iş (hilafet) için elinizi güçlü tutun. Zira siz herkesten daha çok hak sahibisiniz ve onlardan evlasınız.”

[I/23] Hepsi toplu olarak ona görüşünde haklı olduğunu, sözünün doğru olduğunu belirterek: “Bu işe teşebbüs edersen biz seni yalnız bırakıp kaçmayız. Sen ikna edicisin ve müminlerin yararı için rıza gösterilecek şahsiyetsin,”⁹ dediler. Haber, Hz. Ebû Bekir’e ulaşınca endişeye kapıldı. Hz. Ömer de hızlı bir şekilde onunla kalktı ve yolda karşılaştıkları Ebû Ubeyde b. Cerrâh ile birlikte Benî Sâide Sakîfesi’ne gittiler. Oraya varınca aralarında Sa’d b. Ubâde’nin de olduğu önemli şahsiyetlerin bir arada olduğunu gördüler. Hz. Ömer söze başlamak istedi ve “Ebû Bekir’in sözünü esirgeyeceğinden (gerekeni söyleyemeyeceğinden) korktum,” dedi. Tam konuşmaya başlamak üzereyken Hz. Ebû Bekir konuşmaya hazırlandı ve Ömer’e: “Müsaade et ey Ömer, söylemek istediğini söyleyeceksin,” dedi¹⁰ ve konuşmasına şehadet getirerek başladı. İnsanlar onun için ayağa kalktılar. Şöyle dedi: “Şanı Yüce Allah, Muhammed’i (sa.) hidayet ve hak dinle gönderdi. O, İslam’a davet etti. Allah gönlümüzü ve irademizi davetine amade kıl-

9 Taberî ve İbnü'l-Esîr’de belirtildiğine göre Ensar bu toplantıda, Muhacirlerin beklenen itirazlarına karşı bir emîr Ensardan, bir emîr de Muhacirlerden olmak üzere iki emîr alternatifinin teklif edilmesi fikri de ortaya atılmıştır. Ancak, bu teklife Sa’d b. Ubâde: “Bu, ilk zafiyettir,” diye eleştirmiştir.

10 Bu konu Taberî, İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr’de de aynı anlamda ancak farklı ifadelerle yer almıştır.

dı. Biz Muhacirler topluluğu İslam'a ilk girenler olduk. İnsanlar bu yolda peşimizden geldiler. Bizler Resulullah'ın (sav.) ashabıyız. Soy olarak Arapların özüyüz. Hiçbir Arap kabilesi yoktur ki Kureys'in onlarla bir hısımlığı olmasın. Allah'a yemin ederim ki siz, barındıran ve yardım edenlersiniz. Sizler dinde Resulullah'ın ve bizlerin vezirlerisiniz. Allah'ın kitabında kardeşlerimizsiniz ve Allah'ın dininde, sevinç ve sıkıntılarımızda ortaklarımızısınız. Allah'a yemin olsun her hayırlı işte bizimle beraber oldunuz. Sizler bizim için insanların en sevimlisi, en kıymetlilerisiniz. Siz, Allah'ın hükmüne rıza göstermeye ve emrine teslim olmaya, size ve Muhacir kardeşlerinize takdir ettiği güzellikleri kabullenmeye herkesten daha layıksınız. Muhacirler bu konuda daha çok hak sahibidirler. Onlara haset etmeyiniz. İhtiyaç hâlinde olsanız bile, başkalarını kendinize tercih edenlersiniz. Allah'a yemin olsun ki hâlâ Muhacir kardeşlerinizi kendinize tercih ediyorsunuz. Bu hususta ihtilaf ve çekişmeye sebep olmak size yakışmaz. Allah'ın kardeşlerinize ihsan ettiği bir nimet sebebiyle onlara haset etmek noktasından uzak olmaya davet ediyorum. Sizi Ebû Ubeyde veya Ömer'e biat etmeye davet ediyorum. İkisi de buna ehildir," dedi.

Ömer ve Ebû Ubeyde: "İnsanlar içinde senin önünde olmak kimsenin hakkı değildir ey Ebû Bekir! Sen mağarada ikinin ikincisisin. Resulullah (sa.) namaz kıldırma görevini sana verdi. Biat için insanlar arasında sen daha çok hak sahibisin," dediler. Bunun üzerine Ensar dediler ki: "Allah'a yemin ederiz ki Allah'ın sizin için kısmet ettiği hayırlı bir işten dolayı size haset etmeyiz. Bizler, hamd olsun anlattığın gibiyiz. Allah'ın kulları içinde bize sizden daha sevimlisi yoktur. Sizden daha çok arzu edilen ve daha mübarek kimse yoktur. Ancak, biz sonrası için endişeliyiz. Sizden ve bizden olmayan birilerinin bu duruma vaziyet etmesinden korkarız. Bugün bizden bir kişi sizden de bir kişiye biat etmeye razı olursanız, buna rıza gösterir ve biat ederiz.) Ensardan biat edilen zat vefat [1/24] ederse Ensardan bir başkasını seçeriz. Eğer sizden seçilen vefat ederse Muhacirlerden bir başka kişiyi seçeriz. Bu ümmet

yaşadığı sürece bu böyle devam etsin. Bu, Muhammed (sa.) ümmeti için daha adaletli bir çözümdür. Birbirimize bağlı kalmamız durumunda, Kureyş'ten olan zat istikametten meyletmeye yeltenirse Ensardan olan zat onu alıkoyacak, Ensardan olan haktan meyletmeye yeltenirse Kureyş'ten olan onu alıkoyacaktır," dediler.

Bunun üzerine Ebû Bekir ayağa kalktı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Allah, Muhammed'i (sav.) insanlara peygamber olarak gönderdi ve ümmetine karşı şahit kıldı. Allah'a ibadet etsinler ve birliğine iman etsinler. Onlar o zaman çeşitli tanrılara ibadet ederlerdi. Onlar bu tanrıların kendileri için şefaathçi olacaklarını, onlara yardım ve yararlarının dokunacağını ileri sürerlerdi. Oysa ki bunlar yontulmuş taşlar, işlenmiş ağaçlardı. Dilerseniz bu ayetleri okuyabilirsiniz: *"Siz ve Allah'tan başka ibadet ettikleriniz"* (Enbiyâ, 21/98), *"Allah'ı bırakıp da kendilerine hiçbir zarar veya fayda vermeyecek olanlara ibadet ediyorlar ve şefaathçilerimizdir, diyorlardı"* (Yûnus, 10/18), *"Onlara ancak bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz"* (Zümer, 39/3). Araplara atalarının dinini terk etmek ağır geldi. Bu sebeple Allah, ilk Muhacirlere Resulullah'ı (sav.) tasdik etmek, ona inanmak, ona manevi destek vermek, kavimlerinin kendilerine uyguladıkları şiddet ve zillete duçar etmelerine, yalanlamalarına, bütün insanların muhalefetine, hakaret etmelerine karşı sabır ve sebat göstermek meziyetine mazhar kılmıştır. Onlar sayılarının azlığından ve insanların hakaret ve küçümsemelerinden, kavimlerinin onların üzerine üşüşmelerinden ürkmediler. Onlar yeryüzünde Allah'a ilk ibadet edenlerdir. Allah'a ve peygamberine ilk olarak onlar inandılar. Onlar Peygamber'in dostları ve akrabalarıdır. İnsanların içinde emîrlik işlerine en çok hak sahibi olanlar onlardır. Bu hususta ancak zalim olanlar onlarla çekişir. Ey Ensar topluluğu! İslam'da büyük hizmetleri ve üstünlükleri inkâr edilemeyen insanlarsınız. Allah sizi dini ve peygamberi için yardımcı olarak seçti. Hicretini size nasip kıldı. Bizim nezdimizde konumu ilk Mu-

hacirlerden sonra sizinle aynı olan kimse yoktur. Ümera biz, vüzera sizsiniz. Sizin olmadığınız bir meşveret yoktur ve siz olmadan işler rayına girmez," dedi.

Bunun üzerine Hubab b. Münzir b. Zeyd b. Haram ayağa kalktı ve şöyle dedi: "Ellerinizi sağlam ve güçlü tutun. İnsanlar ancak gölgenizde bulunuyor. Size rağmen hiçbir koruyucu kimseyi koruyamaz. İnsanlar ancak görüşlerinize öne geçebilir. İzzet ve servet ehli, destek ve sayısal güç sahibi sizlersiniz. İnsanlar ancak sizin ne yapacağınıza bakıyor. O hâlde ayrılığa düşmeyin ki görüşünüz hükümsüz, işleriniz sonuçsuz kalmasın. Siz himaye ve yardım ehlisiniz. Hicret size yapıldı. Dinde öncelik sahibi olmakta onlar gibi sizin de hakkınız vardır. Yurt ve iman sahibi olmakta sizin önceliğiniz vardır. Allah'a yemin ederim ki ancak memleketinizde Allah'a açıktan ibadet edebildiler. Toplu hâlde namaz ancak mescitlerinizde kılındı. Araplar ancak kılıçlarınızla İslam'a boyun eğdiler. Bu idare işinde nasibi en büyük olanlar sizlersiniz. Onlar bunu kabul etmezlerse bizden bir emîr, onlardan da bir emîr olsun," dedi. [1/25]

Bunun üzerine Ömer ayağa kalktı ve şöyle dedi: "Heyhat, iki kılıç bir kında asla olamaz. Araplar, peygamberleri sizden olmadığı hâlde sizleri başlarına getirmeye asla razı olmazlar. Araplar ancak peygamberliği içinde taşıyanları emîrliğe getirmek durumundadırlar. Ülûlemler ancak bunlardan olabilir. Araplar içinde bu hususta bize muhalefet edenlere karşı açık hüccetimiz ve açık seçik delillerimiz vardır. Muhammed'in otoritesi ve mirası hususunda, bâtılla konuşan, helaka saplanan ve günaha meyledenler hariç kim onun aşireti ve dostları olan bizlerle çekişebilir?"

Hubâb b. Münzir ayağa kalktı ve dedi ki: "Ey Ensar topluluğu! Elinizi güçlü tutun. Bu adamın ve arkadaşlarının sözlerini dinlemeyin ki idare işindeki hakkınızı gasbetmesinler. Eğer sizin taleplerinizi reddederlerse onları memleketinizden çıkarın, onlar üzerinde hâkimiyetinizi kurun. Zira bu işe daha layıksınız. Bu işe boyun eğenler, ancak kılıçlarımızla boyun eğdiler. Allah'a yemin ederim ki dilerseniz her şeye sil baştan

başlayalım. Yemin ederim ki benim bu sözlerimi reddeden olursa burnunu kılıcımla koparırım.”

Hız. Ömer dedi ki: “Madem bana cevap veren Hubâb’dır; ona söyleyecek sözüm yoktur. Çünkü Resulullah (sav.) hayat-tayken onunla bir tartışmamız olmuştu da Resulullah (sav.) beni onunla tartışmaktan menetti. Bu sebeple ona kendisini rencide edecek bir kelime söylememeye yemin ettim.” Sonra Ebû Ubeyde ayağa kalktı ve şöyle dedi: “Ey Ensar topluluğu! Sizler ilk barındıran ve yardım edenlersiniz. Tutumlarını de-ğiştirenlerin ilki olmayın.”

Beşîr b. Sa’d’ın Muhalefeti ve Ahitlerini İhlal Etmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Sa’d b. Ubâde’yi emîr yapmak üze-re kavminin ittifak ettiğini görünce Beşîr, Sa’d’a haset ederek muhalefet etmeye başladı. Beşîr, Hazrec kabilesinin ileri gelen-lerindendi. Şöyle dedi: “Ey Ensar topluluğu! Allah’a yemin ede-rim ki müşriklere karşı cihatta fazilete ve öncü bir role sahip olmuş, dinde öncülük meziyetine mazhar olmuşsak, Rabbimi-zin rızasından, peygamberine itaatten ve kendimiz için değer ve onurdan başka bir amacımız yoktur. Buna karşılık insanlara karşı başa kakmamak, dünyevi bir karşılık beklememek ge-rekir. Bu hususta bizim üzerimizde Allah’ın nimeti ve minneti vardır. Sonra Hız. Muhammed Kureyşlidir ve aşireti, mirasına ve iktidarına sahip çıkmakta önceliklidir. Allah’a bana bu hususta onlarla çekişmeyi nasip etmesin. Allah’tan korkun, onlarla çe-kişmeyin ve onlara muhalefet etmeyin.”

Ebû Bekir’e (ra.) Biat Edilmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Sonra Ebû Bekir Ensara karşı ayağa kalktı. Allah’a hamd ve sena ettikten sonra onları birlik-teliğe davet etti ve bölünmekten sakındırdı. Şöyle dedi: “Ben size bu iki adamı tavsiye ediyorum: Ebû Ubeyde b. Cerrâh ya da Ömer b. el-Hattâb. Onlardan dilediğiniz kişiye biat edin.”

Bunun üzerine Ömer: “Sen aramızdayken bundan Allah’a sığınırım. Bu işe sen bizden daha layıksın, Resulullah’la (sav.) arkadaşlıkta daha kıdemlisin, mal bakımından bizden daha

[1/26]

üstünsün. Sen Muhacirlerin en üstü olup ikilinin ikincisisin. Namaz kıldırmada Peygamber'in halefisın. Namaz ise İslam dininin en üstün rüknüdür. O hâlde kim senin önüne geçebilir, bu işte senin üstünde bir konuma sahip olabilir? Elini ver, sana biat edeyim," dedi. Ömer ve Ebû Ubeyde ona biat etmeye kalkınca, Beşîr el-Ensârî onlardan önce davranarak ona biat etti. Bunun üzerine Hubâb b. el-Münzir ona şöyle seslendi: "Ey Beşîr b. Sa'd! Senin bu hareketin asîliktir, seni buna mecbur eden nedir? Amca oğluna emîrlik sebebiyle haset ettin." O ise: "Vallahi ben, bir kavimle hakları olan bir konuda çekişmeyi uygun görmedim," dedi.

Aralarında Üseyd b. Hudayr'ın da bulunduğu Evsliler, Hazrec'in ileri gelenlerinden Kays b. Sa'd'ın¹¹ yaptıklarını ve Kureyşli Muhacirlere yaptıkları davetle Hazreclilerin Sa'd b. Ubâde'nin emîr seçilmesi yönündeki isteklerini görünce birbirlerine şöyle dediler: "Eğer Sa'd'a bir kere biat ederseniz, daima size karşı üstün olacaklar ve hiçbir zaman bu hususta size hak vermeyeceklerdir. Bu nedenle kalkın ve Ebû Bekir'e biat edin." Bunun üzerine kalkıp Ebû Bekir'e biat ettiler. Hubâb b. Münzir kalktı ve kılıcını aldı. Ancak hızlı davranıp kılıcını elinden aldılar. Hubâb, biat edenler biat işini bitirinceye kadar elbi- [1/27] sesiyle onların yüzlerine vurup duruyordu. O şöyle dedi: "Ey Ensar topluluğu! Yapacağınızı yaptınız. Ben oğullarınızın, onların oğullarının kapılarında el avuç açarak dilendiklerini, ancak kendilerine su bile verilmediğini görür gibiyim." Ebû Bekir: "Ey Hubâb! Bizden mi korkuyorsun," deyince Hubâb: "Senden korkmuyorum, ancak senden sonra gelecek olanlardan korkuyorum," diye cevap verdi. Ebû Bekir: "Eğer dediğin gibi olursa sen ve akrabaların tercihinizde özgürsünüz, bize itaatle mükellef değilsiniz," dedi. Hubâb: "Heyhat ey Ebû Bekir! Ben ve sen gittikten sonra bize zulmedecek kimseler gelecek," dedi.¹²

11 Asıl nüshada Kays geçmekteyse de Taberî ve İbnü'l-Esîr'de ifade edildiği ve siyak ve sibaktan da anlaşıldığı gibi doğrusu Beşîr b. Sa'd'dır. Ki bu zat Evs'in eşrafından ve reislerindendir.

12 Cevherî *Kitâbü's-Sakîfe*'de der ki: Habbâb b. Münzir'in bu öngörüsü Harre vakasında gerçekleşmiştir. Âdeta Ensardan Bedir Savaşı'nın intikamı alınmıştır. Bkz. *Nehc'ül-Belâğa Şerhi*, I. 313.

Sa'd b. Ubâde'nin Biati

Sa'd b. Ubâde'nin Biatte Geç Kalması

Sa'd b. Ubâde dedi: "Allah'a yemin ederim ki ayağa kalkacak gücüm olsa öyle bir kükreyecektim ve benden öyle bir ses duyacaktınız ki bu ses seni ve arkadaşlarını, onların sana değil senin onlara tâbi olduğun, aziz değil, zelil olduğun kavmine ilhak edecekti." Bütün insanlar biat ettiler. Öyle ki az kalsın Sa'd ayaklar altında kalacaktı. Sa'd: "Beni öldürdünüz," deyince, "Onu öldürün, Allah onu öldürsün," denildi.¹³ Sa'd: "Beni bu yerden taşıyın," dedi. Onu alıp evine götürdüler. Günlerce yalnız kaldı. Daha sonra Ebû Bekir (ra.) ona haber göndererek herkes biat ettiği için, kendisinin de gelip biat etmesini istedi. O, "Hayır, vallahi ok torbamda ne kadar ok varsa hepsini size atmadan, mızrağımı sizin kanınızla boyamadan, elim onu taşıyabildiği kadar kılıcımınla sizinle vuruşmadan, akrabalarım ve aşiretimle size karşı savaşmadan; Allah'a yemin ederim ki cinler insanlarla bir araya gelip sizinle birlikte olsa dahi, Rab-bime kavuşuncaya ve hesabımı görünceye kadar size biat etmem," dedi. Sa'd'ın bu sözleri Ebû Bekir'e nakledilince Ömer (ra.): "O sana biat edinceye kadar peşini bırakma," dedi. Beşîr b. Sa'd onlara şöyle dedi: "O imtina etti ve inada kapıldı. O öldürülse dahi sana biat etmez. Çocukları, aile efradı ve aşireti öldürülmeden öldürülemez. Hazrec kabilesi yok edilmeden onlar öldürülemez. Hatta Evs kabilesi yok edilmeden Hazrec yok edilemez. O hâlde sizin için çözüm yoluna giren bir meseleyi bozmaya kalkmayın. Onu kendi hâline bırakın. O kendi başına bir kişidir." Bunun üzerine Beşîr b. Sa'd'ın fikrini kabul ederek ondan sarf-ı nazar ettiler. Onlar ihtiyaç olduğunda Beşîr b. Sa'd'ın nasihatini dinlerlerdi.

[I/28] Sa'd b. Ubâde onlarla birlikte namaz kılmaz, cumalarına katılmaz, onlarla hac farızasını ifa etmezdi. Kendisine yardım edenler olsaydı, onlara saldıracaktı. Onlara savaş açmakta kendisine biat eden kimse bulsa onlarla savaşacaktı. O bu durum üzerine devam etti. Hz. Ebû Bekir vefat edip Hz. Ömer iş

13 Taberî'de bu sözün Hz. Ömer'e ait olduğu ifade edilmiştir.

başına gelince Sa'd, Şam'a gitti ve orada vefat etti. O hiç kimseye biat etmedi, Ensar Hz. Ebû Bekir'e biat ederken Hâşim oğulları Hz. Ali'nin yanında toplandığında yanlarında Zübeyr b. Avvâm da vardı. Annesi Abdülmuttalib'in kızı Safiyye idi. O kendini Hâşim oğullarından sayardı. Nitekim Hz. Ali: "Zübeyr bizdendi ta ki çocukları büyüyünce onu bizden kopardılar," derdi. Ümeyye oğulları Osman'ın etrafında, Zehra oğulları Sa'd ve Abdurrahmân b. Avf'ın etrafında Mescid-i Şerif'te toplanmışlardı. Hz. Ebû Bekir ve Ebû Ubeyde onların yanına girince Ömer (ra.) dedi ki: "Size ne oluyor, görüyorum ki ayrı halkalar hâlinde toplanmışsınız. Kalkın ve Ebû Bekir'e biat edin. Ben biat ettim, Ensar biat etti." Bunun üzerine Osman (ra.) ve beraberinde olan Ümeyye oğulları kalktılar ve biat ettiler. Sa'd ve Abdurrahmân b. Avf da yanında bulunan Zühre oğullarıyla birlikte kalktılar ve biat ettiler. Hz. Ali, Abbâs b. Abdülmuttalib ve yanlarında bulunan Hâşim oğulları, beraberlerindeki Zübeyr b. Avvâm olduğu hâlde evlerine gittiler. Ardından Hz. Ömer aralarında Üseyd b. Hudayr ve Seleme b. Eslem'in de bulunduğu bir grupla onlara giderek, gidip biat etmelerini istediler. Ancak biatten imtina ettiler. Aralarından Zübeyr b. Avvâm kılıcıyla ortaya atılınca Hz. Ömer: "Yakalayın onu," demesi üzerine Seleme b. Eslem üzerine atılarak elindeki kılıcı alarak duvara vurdu. Ardından onu alıp götürdüler. Zübeyr biat etti. Hâşim oğulları da gidip biat ettiler.¹⁴

Hz. Ali'nin Biatı

Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e Biat Etmekten İmtina Etmesi

Hz. Ali'ye gelince, Hz. Ebû Bekir'e getirildi. Şöyle diyordu: "Ben Allah'ın kuluyum ve Resulullah'ın kardeşiyim." Ona, "Ebû Bekir'e biat et," denildi. O ise, "Bu görevde daha çok hakkım [1/29] var. Sizin bana biat etmeniz gerekirken, ben size biat etmem. Resulullah'a yakınlığınızı ileri sürerek bu görevi Ensardan aldınız ve bunu bizden gasbediyorsunuz. Siz Ensara, 'Muhammed sizden olduğu' için bu göreve daha layık olduğunuzu

14 Hâşim oğulları, Hz. Fâtıma vefat etmeyinceye kadar biat etmediler. Bkz. *Mürûcu'z-Zeheb*, II. 329; Taberî, III. 208.

söylemediniz mi? Bunun üzerine liderliği ve emîrliği size verdiler. Ben de aynı gerekçeyle diyorum ki ister diri, ister ölü olsun biz ona daha yakınız. Öyleyse bize inanıyorsanız adil davranın, yoksa bilerek zalim olursunuz,” diye cevap verdi. Ömer (ra.) ona, “Sen biat edinceye kadar bırakılmıyacaksın” dedi. Hz. Ali, Ömer’e (ra.): “Onun süt sağmasına yardım et, yarısı senin olsun. İşinde bugün ona güçlü bir destek ver ki yarın karşılığını versin. Allah’a yemin ederim ki senin sözünü kabul etmiyorum ve ona biat etmeyeceğim,” dedi. Hz. Ebû Bekir de ona, “Biat etmezsen seni mecbur etmeyeceğim,” dedi. Ebû Ubeyde b. Cerrâh da Hz. Ali’ye: “Ey amca oğlu sen gençsin, bunlar ise kavminin yaşı geçkin insanları. Onların tecrübesine ve olaylara ilişkin bilgisine, bu konuda tahammül ve vukufuna sahip değilsin. Bu işi Ebû Bekir’e bırak. Eğer yaşar da ömrün vefa ederse sen de bu göreve yaratılış olarak layıksın ve bunu hak ediyorsun. Fazilet, dindarlık, ilim, anlayış, geçmişin, soyun ve damat oluşun gibi meziyetlere sahipsin,” dedi.

Hz. Ali şöyle dedi: “Ey Muhacirler topluluğu! Allah’tan korkun ve Muhammed’in Araplar üzerindeki otoritesini evinden alıp kendi evlerinize taşımayın. Ehl-i Beytini insanlar arasındaki makamından ve hukukundan uzaklaştırmayın. Ey Muhacirler topluluğu! Allah’a yemin ederim ki insanlar içinde bu göreve en layık olanlar biziz. Çünkü Ehl-i Beyt bizleriz. Bizim içimizde Allah’ın kitabını okuyan, Allah’ın dininde fakih olanlar, Resulullah’ın sünnetini bilenler, halkın ihtiyaçlarına vâkıf olanlar, kötülükleri onlardan uzaklaştıranlar, eşitlik üzere haklarını taksim edenler bulunduğu sürece... Allah’a yemin ederim ki bu görev bizdedir. Heva ve hevesinize uyup da Allah yolundan sapmayasınız. Böyle yaparsanız haktan çok uzak düşersiniz.”

Beşîr b. Sa’d el-Ensârî şöyle dedi: “Ey Ali! Eğer Ensar bu sözleri Ebû Bekir’e biat etmeden duysalardı, bu hususta iki kişi bile sana karşı çıkmazdı.” Hz. Ali, Hz. Fâtıma’yı bir bineğe bindirerek gece vakti Ensarın toplandıkları yerlere uğradı. Hz. Fâtıma onlardan destek talebinde bulundu. Ancak onlar, “Ey Resulullah’ın kızı! Bu adama biat ettik. Eğer amcan oğlu

ve eşin, Ebû Bekir'den önce bize gelseydi, başkasını tercih etmezdik," dediler. Hz. Ali: "Resulullah'ı evinde bırakıp onun [1/30] otoritesi üzerine insanlarla çekişseydim de defnetmese miydim?" diye sordu. Fâtıma (ra.): "Ebû'l-Hasan ancak görevini ve ona yakışanı yaptı. Onlarsa yapacaklarını yaptılar. Allah onlara soracak ve onları hesaba çekecektir," dedi.

Hz. Ali Nasıl Biat Etti?

Abdullah b. Müslim dedi: Ebû Bekir (ra.), biatten imtina eden bir grubun durumunu araştırdı. Onlar Ali'nin (ra.) yanında bulunuyorlardı. Hz. Ömer'i onlara gönderdi. Ömer (ra.) gitti ve Hz. Ali'nin evinde bulunan bu insanları çağırdı. Ama onlar çıkmaktan imtina ettiler. Bunun üzerine odun getirilmesini istedi ve dedi ki: "Ruhum elinde olan Allah'a yemin ederim ki ya çıkarsınız ya da evi yakacağım." Ona, "Ey Ebû Hafs! Evin içinde Fâtıma vardır," dediler. O, "İçinde Fâtıma da olsa yakacağım," dedi. Bunun üzerine çıktılar ve Hz. Ali hariç diğerleri biat ettiler. Hz. Ali: "Kur'an'ı toplamadan kıyafetimi giyinip çıkmamaya yemin ettim," dedi. Hz. Fâtıma kapıda durdu ve şöyle dedi: "En kötü şekilde bir araya gelen sizden bir toplulukla alakam yoktur. Resulullah'ın (sav.) cenazesini bize bırakıp kendi aranızda hallettiniz. Bizim emîrliğimizi kabul etmediniz ve hakkımızı iade etmediniz." Bunun üzerine Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e gelerek, "Biatten kaçınan bu adamı uyarmıyacak mısınız?" dedi. Ebû Bekir de kölesi Kunfud'a "Git Ali'yi bana çağır," dedi. (Ravi) dedi: Kunfud, Ali'ye gitti. Ali (ra.) ona, "Talebin nedir?" diye sordu. Kunfud: "Resulullah'ın halifesi seni çağırıyor," dedi. Hz. Ali: "Ne çabuk Resulullah'a (sav.) iftira ettiniz," diye karşılık verdi. Kunfud dönüp mesajı ilettili.

Ravi dedi: Bunun üzerine Ebû Bekir uzun uzun ağladı. Hz. Ömer ikinci kez, "Biatten imtina eden bu adama mühlet verme," dedi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir, Kunfud'a dedi ki: "Tekrar git ve ona Resulullah'ın (sav.) halifesi biat etmen için seni çağırıyor de." Kunfud, Hz. Ali'ye geldi ve verilen emri yerine getirdi. Hz. Ali yüksek sesle, "Subhânellah, bu adam hakkı

[I/31]

olmayan bir şeyi iddia ediyor,” dedi. Kunfud döndü ve mesajı ilettili. Hz. Ebû Bekir yine uzun uzun ağladı. Sonra Hz. Ömer kalktı, bir grupla birlikte yürüyerek Hz. Fâtıma'nın kapısına kadar geldiler. Kapıyı çaldılar. Hz. Fâtıma yüksek sesle: “Ey babam, ey Allah'ın Resulü! Senden sonra İbnü'l-Hattâb ve İbn Ebû Kuhâfe'den nedir bu çektiğimiz?” diyordu. Grup, Hz. Fâtıma'nın sesini ve ağlayışını duyunca ağlayarak döndüler. Kalpleri âdetâ parçalanıyor ve ciğerleri paralanıyordu. Ömer bir grupla beraber orada kalıp Hz. Ali'yi evinden çıkarıp ihzar ettiler ve “Ebû Bekir'e biat et,” dediler. “Biat etmezsem ne yapacaksınız?” diye sordu. Onlar, “Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederiz ki boynunu vururuz,” dediler. Hz. Ali: “Allah'ın kulunu ve Resulullah'ın kardeşini öldüreceksiniz, öyle mi?” deyince Ömer: “Allah'ın kulu doğru ama Resulullah'ın kardeşi, hayır,” diye karşılık verdi. Ebû Bekir suskundu, konuşmuyordu. Ömer (ra.): “Onun hakkında hükmünü vermeyecek misin?” dedi. Hz. Ebû Bekir: “Fâtıma onun yanında olduğu sürece onu bir şeye zorlayamam,” dedi. Bunun üzerine Hz. Ali Resulullah'ın (sav.) kabrine ağlayarak gitti ve şöyle seslendi: “Ey anamın oğlu! Kavmim beni küçümsedi, az kalsın öldüreceklerdi.” Daha sonra Ömer, Ebû Bekir'e (ra.): “Kalk Fâtıma'ya gidelim, onu kızdırdık,” dedi. Birlikte gittiler. Girmek için izin istediler. İzin vermedi. Bunun üzerine Hz. Ali'ye gelerek yardımcı olmasını istediler. Hz. Ali onları Hz. Fâtıma'ya götürdü. Huzurunda oturdular. Ancak o, yüzünü duvara çevirdi. Selam verdiler, selamlarını almadı. Hz. Ebû Bekir konuştu ve dedi ki: “Ey Resulullah'ın (sav.) sevgilisi! Allah'a yemin ederim ki Resulullah'ın (sav.) akrabaları bana öz akrabalarımından daha sevimlidir. Sen bana kızım Âişe'den daha sevimlisin. İsterdim baban yerine ben öleyim de ondan sonra yaşamayayım. Seni bilen, senin şerefini ve faziletini bilip takdir eden biri olarak Resulullah'tan (sav.) sana intikal eden bir hakkı, bir mirası senden menedeceğimi nasıl düşünürsün. Ne var ki baban Resulullah'ın (sav.) şöyle dediğini işittim: ‘Biz miras bırakmayız, bıraktıklarımız sadakadır.’” Hz. Fâtıma dedi ki: “Allah aşkına ikinize Resulullah'ın (sav.) bir sözünü nakledersem onu kabul

eder ve uyar mısınız?" Onlar, "Evet," dediler. Fâtıma (ra.) dedi ki: "Allah aşkına söyleyin, Resulullah'ın (sav.): 'Fâtıma'nın rızası benim rızamdır, onun kızgınlığı benim kızgınlığımdır,' sözünü işitmediniz mi?" Onlar, "Evet, işittik," dediler. Hz. Fâtıma: "Allah ve melekler şahittir, beni kızdırdınız, beni razı etmediniz. Resulullah'a (sav.) kavuşursam ikinizi ona şikâyet edeceğim," dedi. Hz. Ebû Bekir: "Ey Fâtıma! Senin ve onun kızmasından Allah'a sığınırım," dedi ve neredeyse ağlamaktan canı çıkıyordu. Hz. Fâtıma ona, "Allah'a yemin ederim ki her kıldığım namazda sana beddua edeceğim," diyordu. Ebû Bekir (ra.) ağlayarak çıkınca insanlar etrafında toplandı. Onlara şöyle dedi: "Her biriniz eşiyle mutlu bir şekilde gecesini geçirecek ve aile efradıyla sevinçli bir şekilde yaşayacak da, beni derdimle baş başa bırakacaksınız. Benim biatinize ihtiyacım yok, beni bu görevden alın." Onlar, "Ey Resulullah'ın (sav.) halifesi! Sen bizden iyi bilirsin ki bu iş sen olmadan sağlam bir şekilde rayına oturmaz, eğer bu olmazsa Allah'ın dini ayakta durmaz," dediler. Ebû Bekir (ra.) de: "Allah'a yemin ederim ki durum böyle olmasa ve bu kulpun gevşemesinin endişesi olmasa, Hz. Fâtıma'dan işittiklerim ve gördüklerimden sonra tek bir Müslümanın biati boynumda olduğu hâlde tek bir gün bile geçirmek istemezdim," diye cevap verdi.

Ravi dedi: Hz. Ali, Hz. Fâtıma vefat edinceye kadar biat etmedi. Hz. Fâtıma babasından sonra yalnızca 75 gün yaşadı.¹⁵ Hz. Fâtıma vefat edince Hz. Ali, Ebû Bekir'e (ra.) gelmesi için [1/32] haber gönderdi.¹⁶ Ebû Bekir (ra.) kalkıp yanında Hâşim oğulları bulunan Hz. Ali'ye gitti. Hz. Ali, Allah'a hamd ve sena ettikten sonra dedi ki: "Bizi sana biatten alıkoyan senin faziletini inkâr ya da sana rekabet saikiyle değildir. Bizim görüşümüz

15 Hz. Fâtıma'nın Resulullah'tan (sav.) sonra ne kadar yaşadığı konusu ihtilâflıdır. Vâkîdî'ye göre Resulullah'tan altı ay sonra 3 Ramazan 11 tarihinde 29 yaşında vefat etmiştir. Bir rivayete göre de Peygamber'den üç ay sonra, bir rivayete göre de 8 ay sonra, bir rivayete göre de 70 gün sonra vefat etmiştir. Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII. 30; *Mürûc'ü'z-Zeheb*, II. 30.

16 Taberî, Zührî'den rivayetle şu cümlelere yer vermiştir: "Bize yalnız gel. Kimse sana refakat etmesin. Hz. Ömer'in sertliğini bildiğinden gelmesini istemedi. Ömer (ra.) Hz. Ebû Bekir'e yalnız gitmemesini söylese de Hz. Ebû Bekir: 'Vallahi yalnız gideceğim. Umarım bana bir şey yapmazlar,' dedi."

bu görevin bizim hakkımız olduğu yönündeydi. Ancak, sen münferiden ve bize rağmen bu işe kalkıştın.” Sonra Resulullah (sav.) ile olan yakınlığını zikretti ve Ebû Bekir (ra.) ağlayınca-ya kadar bu hususu hatırlatıp durdu. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir: “Resulullah’ın (sav.) akrabaları bana akrabalarımından daha sevimlidir. Allah’a yemin ederim ki inşallah Resulullah ne yaptıysa onu yapmaya gayret edeceğim,” dedi. Bunun üzerine Hz. Ali: “Yarın inşallah mescitte biat için seninle olacağız,” dedi. Hz. Ebû Bekir çıktı ve Mugîre b. Şu’be’ye gitti. Mugîre ona, “Uygun olan görüş Abbâs (ra.) ile de görüşmenizdir. Onun da bu işte bir payı olsun. Onun ve evlatlarının bir katkısı olsun. Böylelikle Abbâs sizinle olursa, bu Ali ve Hâşim oğullarına karşı bir mesnet olur,” dedi.

Abdullah b. Müslim: Ebû Bekir, Ömer, Ebû Ubeyde ve Mugîre birlikte çıkıp Abbâs’a (ra.) gittiler. Hz. Ebû Bekir Allah’a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: “Allah Muhammed’i (sav.) peygamber olarak gönderdi, müminlere de veli kıldı. Allah bize ihsanda bulunarak, onun aramızda ikamet etmesini kısmet buyurdu. Allah onu yanına almayı irade buyurunca, Resulullah (sav.) yönetim işlerini insanlara bıraktı ki böylece ihtilaf hâlinde değil ittifak hâlinde menfaatlerine uygun olanı seçsinler. Beni kendileri için hükümdar ve yönetim işleri için gözetici olarak seçtiler. Allah’ın izniyle bir gevşeklik göstermeyecek, bir şaşkınlık yaşamayacak, bir korku hissetmeyeceğim. Muvaffakiyetim ancak Allah’tandır. O’na tevekkül ettim ve dönüşüm O’nadır. Müslümanların çoğunluğunun üzerinde anlaştığının hilafına bazı kimselerin tenkit ve eleştiride bulunduğu haberi bize intikal etmeye devam etmektedir. Bunlar sizi kendileri için sığınak yapmaktadır. Böylelikle sizler onun için muhkem bir korunak olmaktadır. Bu nedenle ya tüm Müslümanların yoluna girersiniz ya da bu muhalifleri bu eğitimlerinden kurtarırsınız. Biz sana geldik ve istedik ki bu işte senin bir payın olsun. Bu, senin ve evlatların için hayırla yâd edileceğiniz bir pay olacaktır. Zira sen Resulullah’ın (sav.) amcasısın, insanlar senin ve akrabalarının konumunu görerek bu işi sizin ve akrabalarınız Abdülmuttalib’in oğulları üzerin-

den almaya yöneldiler. Resulullah (sav.) hem bizden hem de [1/33]
sizdendir.” Sonra Ömer: “Ey Abbâs! Vallahi başka bir hususta
size muhtaç olduğumuz için gelmedik. Belki ammenin üzerin-
de ittifak ettiği bir hususta muhalefetin sizden gelmesini hoş
görmedik. Durum böyle olursa sizin için de onlar için de daha
kötüye gider. O nedenle kendiniz ve topluluğunuz için düşü-
nün,” dedi.

Sonra Abbâs konuşmaya başladı. Allah’a hamd ve senada
bulundu. Sonra şöyle dedi: “Dediğin gibi Allah, Muhammed’i
peygamber olarak gönderdi ve onu müminler için veli kıldı.
Onu aramızda yaşatmakla ihsanda bulundu. Sonra yanına
almayı irade buyurdu. Yönetim işlerini insanlara bıraktı. Ta
ki kendileri hakkı bularak ve heva ve hevesle haktan sapma-
yarak bu görevi yapsınlar. Eğer Resulullah (sav.) gerekçesiyle
biat aldıysan hakkımızı almış oldun. Eğer müminlerle aldıysan
biz de onlardanız ve öncüleriyiz. Eğer bu bir vebalse ve
müminlerin biatıyla sana helal oluyorsa, biz buna zorlanıyor-
sak sana helal olmaz. Bizim için harcadığın çabalara gelince,
bu görev senin hakkın ise bizim ona bir ihtiyacımız yoktur.
Müminlerin hakkıysa onlara hükmetme hakkın yoktur. Eğer
bizim hakkımız ise bir kısmını verip bir kısmını vermemeni
senden kabul etmeyiz. Resulullah (sav.) hem bizden hem de
sizdendir, sözüne gelince, o bir ağaçtandı, biz o ağacın dalları-
yız, siz de onun civarındasınız.”

Abdullah b. Müslim dedi: Hz. Ebû Bekir Mescid-i Şerif’e
gitti. İnsanlara yöneldi. Hz. Ali’nin mazeretine işaret ettiği
gibi ondan özür de diledi. Sonra Hz. Ali söze başladı. Hz. Ebû
Bekir’in hakkını, faziletini ve geçmiş hizmetlerini zikretti.
Sonra gidip ona biat etti. Bunun üzerine insanlar Hz. Ali’ye
giderek, “Doğrusunu yaptın, hem de güzel yaptın ey Ebü’l-Ha-
san,” dediler.

Ravi dedi: Hz. Ebû Bekir’e yapılan biat bittikten sonra, üç
gün boyunca biat konusunda, insanlara biatlerini gözden ge-
çirebileceklerini belirterek, “Ben biatim konusunda sizi öz-
gür bırakıyorum, istemeyen varsa biatini geri alsın. Buğzeden

var mı?" dedi. Bunun üzerine insanlar içinde en başta Hz. Ali şöyle dedi: "Vallahi ne biz biatimizden vazgeçeriz ne de senin vazgeçmeni kabul ederiz. Resulullah (sav.) seni dinimizi birleştirmek için öne geçirdi. Kim seni dünyamızı idare etmek için geriye alabilir?"

Hz. Ebû Bekir'in Hutbesi

Abdullah b. Müslim dedi ki: Hz. Ebû Bekir bir konuşma yapmak üzere ayağa kalktı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Celîl, Kerîm, Alîm, Hakîm, Rahîm ve Halîm olan Allah, Muhammed'i (sav.) hak ile gönderdi. Siz Araplar, sizce de malum olduğu üzere, delalet ve tefrika içindeyken kalplerinizi birleştirdi ve onunla muzaffer kıldı. Dininizi güçlü kıldı. Hidayet verici ve yol gösterici örnek yaşayışını size miras bıraktı. O hâlde hidayetin güzelliğine ve taate sarılın. Allah size bir halife nasip etti. Onunla birliğinizi bir arada tutacak ve sözünüzü kaim kılacaktır. Öyleyse bu konuda hayır üzere bana yardımcı olun. Bu ahdi ihlal etmeyene elimizle ve dilimizle tasallutta bulunacak değilim inşallah. Allah'a yemin ederim ki bu görev için hiçbir zaman hırslı olmadım. Gizli veya açık bu görevi Allah'tan dilemedim. Büyük bir görev üstlendim. Benim elim ve takatim bu görev karşısında zayıftır. İsterdim ki benim yerime insanların en güçlüsü olsun. Allah'a itaat ettiğim sürece bana itaat edin. Eğer isyanda bulunursam bana itaat yükümlülüğünüz yoktur." Sonra ağladı ve dedi ki: "Ey insanlar! Bilesiniz ki en hayırlınız olduğum için bu göreve getirilmedim. İsterdim ki sizden birileri beni bu külfetten kurtarsın. Eğer benden Allah'ın peygamberine onunla istikamet verdiği bir vahiy beklentisi içinde olursanız bilesiniz ki bu bende yoktur. Ben ancak sizden biri gibiyim. Eğer doğru yolda olduğumu görürseniz bana itaat edin, haktan meyledersem beni doğrultun. Yine bilesiniz ki bazen bana musallat olan bir şeytanım vardır. Öfkelendiğimi görürseniz benden uzak durun. Deri ve saçlarınızın rengi benim nezdimde bir ayırım ölçüsü değildir." Sonra minberden indi. Akabinde Hz. Ömer ile ashabın ileri gelenlerini çağırdı ve onlara,

[1/34]

“Bu maldan bana neyi uygun görürsünüz?”¹⁷ diye sordu. Hz. Ömer: “Ben sana bu maldaki hakkını bildireyim. Senin çocuklarının arasında senden ayrılan ve kendi işini kendisi idare eden, sair Müslümanlardan birisi kadar paya sahiptir. Senin evladüiyalinden olup himayeye muhtaç olanlar ile ailenin diğer fertlerinin ise makul ölçüler içinde geçimlerini buradan sağlamalısın,” dedi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir: “Ey Ömer! Korkarım ki Müslümanlara ait feyden aileme yedirmem bana helal değildir,” dedi. Hz. Ömer: “Ey Resulullah’ın halifesi! Bu görev seni ailen için çalışıp kazanmaktan alıyordu,” dedi.

Abdullah b. Müslim dedi: Hz. Ebû Bekir’e biat-îşi bitip de işler yoluna girince Medine’de nifak olayı baş gösterdi. Araplar dinden döndü. Hz. Ebû Bekir bunlara savaş açtı. Onlar, “Namaz kılacağız ama zekât vermeyeceğiz,” dediler. Bazı insanlar şöyle dediler: “Ey Resulullah’ın halifesi! Bu isteklerini kabul et. Zira ahit henüz yenidir, Araplar çoktur, biz ise küçük bir topluluğuz, Araplara güç yetiremeyiz. Kaldı ki Resulullah’ın (sav.) şöyle dediğini işittik: ‘Onlar *lâ ilâhe illallah* deyinceye kadar, [1/35] insanlarla savaşmaya emrolundum. Eğer bu sözü söylerlerse kanları ve malları, haklı durumlar hariç, dokunulmazdılar. Diğer konularda Allah onları hesaba çekecektir.’¹⁸” Buna karşılık Ebû Bekir (ra.) dedi ki: “İşte o haklı durum budur. Mutlaka savaşacağız.” İnsanlar, Ömer’e: “Onunla yalnız konuş belki bu görüşünden vazgeçer de, onlardan namazı kabul eder ve zekâtı muaf tutar,” dediler.

Bunun üzerine Ömer, gün boyunca onunla yalnız görüştü. Hz. Ebû Bekir dedi ki: “Allah’a yemin ederim ki Resulullah’a (sav.) ödedikleri bir ip dahi olsa onu bana vermekten kaçınırlarsa onlarla savaşacağım. Eğer savaşacak muharip bulamazsam onlarla yalnız başıma savaşırım. Ta ki Allah benimle on-

17 Hz. Ebû Bekir halife olduktan sonra sabah erkenden çarşıya giderken Ömer, Ebû Ubeyde ve bazı sahabilerle karşılaştı. Ona nereye gideceğini sordular. Çarşıya gideceğini söyleyince, “Müslümanların yönetim işini üstlendin artık çarşıda ne yapacaksın?” diye sordular. O, “Ailemi nasıl geçindireceğim?” diye karşılık verdi. Bunun üzerine kendisini ticaret işine muhtaç bırakmayacak şekilde bir ödenek tahsis edildi. Bir rivayete göre iki bin, başka bir rivayete de iki bin beş yüz kadar ödenek tahsis edildi.

18 Bkz. Buhârî, Müslim ve Tirmizî: İmân bahsinde. Ayrıca Nesâî, Cihâd’da, İbn Mâce, Fiten’de, Ahmed b. Hanbel *Müsned*’de rivayet etmişlerdir.

lar arasında hükmünü verinceye kadar. Hüküm verenlerin en hayırlısı O'dur. Resulullah'ın (sav.) şöyle dediğini işittim: 'Üç şey için insanlarla savaşmaya emrolundum: Allah'tan başka ilah olmadığına şahadet etmek, namaz kılmak ve zekât vermek.'¹⁹ O'ndan başka ilah bulunmayan Allah'a yemin ederim ki onlarla savaştan geri durmayacağım." Ebû Bekir (ra.) yüz çevirenleri bertaraf etti. Böylece insanlar isteyerek veya istemeyerek de olsa İslam'a girdiler. İnsanlar böylelikle Ebû Bekir'in (ra.) görüşlerini övdüler ve üstünlüğünü takdir ettiler.

Ebû Recâ el-Utâridî dedi ki: İnsanları toplu hâldeyken gördüm. Hz. Ömer, Ebû Bekir'in (ra.) başını öpüyor ve diyordu ki: "Canım sana feda olsun. Sen olmasaydın yok olacaktık." Böylece ridde ehline karşı savaşta Ebû Bekir'in görüşünü takdir etti.

Hz. Ebû Bekir'in Vefatı

Hz. Ebû Bekir'in (ra.) Hastalığı ve Ömer'i (ra.) Halife Bırakması

Abdullah b. Müslim dedi: Hz. Ebû Bekir iki sene ve birkaç ay görev yaptı.²⁰ Sonra ölümüne yol açan hastalığına yakalandı. Aralarında Peygamber (sav.) ashabının olduğu bir grup onu ziyaret etti. Abdurrahmân b. Avf: "Ey Resulullah'ın halifesi! Nasıl oldun? Dilerim şifa bulursun," dedi. Hz. Ebû Bekir: "Öyle mi görüyorsun?" diye sordu. Abdurrahmân: "Evet," diye cevap verince Hz. Ebû Bekir: "Ey Muhacirler topluluğu! Hastalığımın acısı şiddetlidir. Ancak siz Muhacirlerden gördüğüm, hastalığımdan daha şiddetlidir. Sizin idareniz bana tevdi edildi. İçimde hep iyiliğinizi düşündüm. Ne var ki bu makam kendinizin olsun diye, hepinizin suratı asıldı; hele sizler dünya menfaatlerinin arttığını gördükten sonra... Allah'a yemin ederim ki ipek yastıklar, ipek perdeler kullanacaksınız, ipek yataklar üzerinde yatmaktan usanacaksınız. Çöl otlarından yapılan yataklardan usandığınız gibi... Allah'a yemin ederim bir münkerden dolayı olmaksızın birinizin boynunun vurulması, dünyanın ağırlıklarına dalmasından daha hayırlıdır," dedi.

19 Buhârî, İbn Mâce ve Ahmed'in *Müsned*'inde rivayet edilmiştir.

20 Taberî'ye göre Hz. Ebû Bekir iki sene bir ay, yirmi altı gün halifelik yapmıştır.

Abdurrahmân b. Avf dedi ki: "Allah rahmetini senden esir-gemesin. Bu konuları kendine sıkıntı etme. Zira bu sıkıntılar senin hastalığını ağırlaştırabilir. İnsanlar iki kısma ayrılır: Bir kısmı, senin yaptığını razıdır. Onların görüşü senin görüşün gibidir. Bir kısmı da senin yaptığını beğenmemektedir. Onlar görüşleriyle seni hedef göstermektedir. Senin görevlendir-diğin arkadaşından hayırdan başka bir şey görmedik. Sen salihsin ve ıslah edicisin. Seni, dünyadan kaçırdığın fırsatlar için üzüntü içinde görmüyorum." Hz. Ebû Bekir: "Evet, vallahi yalnızca yaptığım üç şeyden üzüntü duyuyorum. Keşke onla-rı yapmasaydım. Üç şey de vardır ki bunları yapmadığım için üzülüyorum. Keşke yapsaydım. Yaptığım ama keşke yapma-saydım dediğim şeyler: Bana savaş ilan etmiş olsa bile Ali'nin evine müdahale etmeseydim. Sakîfe gününde Ömer veya Ebû Ubeyde'den birinin elini sıkıp onu emîr seçip ben de vezir ol-saydım. Fücâe es-Selâmî bana esir olarak getirildiğinde keşke onun boynunu vursaydım ya da serbest bıraksaydım ya da yaktırmasaydım.²¹ Yapmadığım ama keşke yapsaydım dedi-ğim olaylar ise Eş'as b. Kays bana esir olarak getirildiğinde keşke onu öldürüp hayatta bırakmasaydım; çünkü işitiyorum ve görüyorum ki ne kadar şirretlik ve kötülük varsa mutla-ka ona bir katkısı var. Keşke Hâlid b. Velîd'i Şam'a gönderdi-ğimde, Ömer b. el-Hattâb'ı da Irak'a gönderseydim de her iki [1/37] elimi Allah yolunda açabildiğim kadar açabilseydim. Keşke Resulullah'a sorsaydım dediğim hususlara gelince, keşke ona, kendisinden sonra hilafetin kimin hakkı olduğunu sorsaydım. Böylece hak sahibine bu hususta muhalefet eden olmasın. Keşke Ensarın hilafette bir hakkı var mıdır, diye sorsaydım. Keşke ona kardeş kızı ve halanın miras payını sorsaydım. Zira bu hususta içim rahat değil," dedi.

Resulullah'a (sav.) ashabından bir grup Ebû Bekir'in yanı-na girdi. Dediler ki: "Ey Resulullah'ın halifesi! Seni muayene edecek bir tabip çağırmayalım mı?" "Tabip bana baktı," diye

21 Fücâe Hz. Ebû Bekir'e gelerek Müslüman olduğunu ve mürtetlere karşı savaşmak istediğini söyler. Hz. Ebû Bekir ona binek hayvanı ve silah verir. Ancak Fücâe ihanet ederek nereye gittiyse Müslümanlara karşı saldırılara girişti. Yakalanınca bağlanarak yakıldı.

cevap verdi. “Ne dedi?” diye sordular. O, “Dilediğimi yaparım,” dedi. Sonra onlara, “Bakın, beytûlmâlden ne kadar harcamışım?” diye sordu. Baktılar, sekiz bin dirhem olduğunu gördüler. Halife ailesine tavsiyede bulunarak bu paranın kendisinden sonra gelecek halifeye verilmesini vasiyet etti. Sonra Os mân b. Affân’ı davet ederek ona, “Benim vasiyetimi yaz,” dedi. Hz. Osman yazdı ve yazdıklarını ona okudu:²²

Bismillahirrahmânirrahîm. Bu, dünyada ömrünün sonunda, ahiret âlemine adım atarken ve ahirete geçerken yazdığım vasiyetimdir. Ben Ömer b. el-Hattâb’ı sizi yönetmek üzere halef olarak bırakıyorum. Sizi adaletle idare ettiğini görseniz ki benim kanaatim ve ümidim bu yöndedir, ne âlâ. Ama farklı şekilde davranır ve ahdini değiştirirse mesuliyet ona aittir. Ben bununla ancak hayrı murat ettim. Gaybı da bilmiyorum. *‘Ve zalimler nasıl bir devrilişle devrileceklerini bileceklerdir.’*²³

Ardından yazıyı mühürledi ve teslim etti. Ömer’i halife olarak bıraktığı haberi Muhacirlerle Ensara ulaşınca onlar onun yanına gittiler. Ona, “Ömer’i başımıza halife yaptığını görüyoruz. Onu tanıyorsun ve bizden biri olarak onun bize karşı kötülüklerini biliyorsun. Sen bizden ayrılıp Allah’a kavuştuktan sonra sana bunu sorarsa ne cevap vereceksin?” diye sordular. Ebû Bekir (ra.) şöyle cevap verdi: “Eğer bana sorarsa kanaatime göre onların en hayırlısını halife bıraktım diyeceğim,” dedi. Sonra insanların huzurunda toplanmasını istedi. İnsanlar toplanınca şöyle dedi: “Ey insanlar! Allah’ın hakkımdaki hükmü gördüğünüz gibi gelip çattı. Sizin işlerinizi çekip çevirecek bir şahsiyete ihtiyaç vardır. Namazı kıldırarak, düşmanınızla savaşacak ve sizleri sevk ve idare edecektir. Dilerseniz size görüşümü sunacağım. O’ndan başka ilah bulunmayan Allah’a yemin ederim ki içimde sizin için hayır beslemekten geri durmam.”

Ravi dedi ki: Ebû Bekir sonra ağladı. İnsanlar da ağladılar ve dediler ki: “Ey Resulullah’ın halifesi! Sen bizden hayırlısın,

22 Bkz. Taberî, III. 429; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II. 425; İbn Sa'd, *Tabakât*, III. 200.

23 Şuarâ, 26/227.

bizden daha iyi bilirsin. Sen bizim için tercihte bulun.” O da, “Sizin için görüşümü ortaya koyacak ve en hayırlınızı seçeceğim inşallah,” dedi. Ravi dedi ki: İnsanlar huzurundan ayrıldılar. Daha sonra Hz. Ömer’e gelmesi için haber gönderdi. Ebû Bekir: “Ey Ömer! Seni seven de var, sevmeyen de ... Kimisi de eskiden beri iyiliği sevmez, kötülüğü sever,” dedi. Ömer: “Benim buna ihtiyacım yoktur,” diye cevap verdi. Hz. Ebû Bekir: “Senin bu makama değil, makamın sana ihtiyacı var. Allah’a yemin ederim ki senin için bu makama değil, bu makam için sana meylettim. Sonra bu yazıyı al ve insanlara benim vasiyetim olduğunu bildir. Onlara muvafakat edip etmeyeceklerini sor,” dedi. Ömer, yazıyı alıp çıktı ve onlara bunu haber verdi. Onlar da, “İşittik ve itaat ettik,” dediler. Bir adam, “Ey Ömer! Yazıda neler var?” diye sordu. Ömer (ra.): “Bilmiyorum, ancak ilk işiten ve itaat eden benim,” dedi. Adam, “Allah’a yemin ederim ki ben içindekini bilirim. Sen önceki yıl onu emîr yapmıştın, bu yıl da o seni emîr yaptı,” dedi.

Hz. Ömer’in Hilafeti

Ömer b. el-Hattâb’ın Halife Olması

Abdullah b. Müslim dedi: Ebû Bekir (ra.) vefat edip²⁴ Hz. Ömer (ra.) halife olunca mescitte hilafet makamında oturuyordu. Bir adam geldi ve ona, “Ey Müminlerin Emîri! Bir işim var sana yaklaşayım mı?” diye sordu. Hz. Ömer, “Hayır,” dedi. Adam da, “O hâlde gidiyorum, Allah beni sana muhtaç etmesin,” dedi. Adam dönüp gidiyordu ki Ömer ona baktı, sonra kalktı ve elbisesinden tuttu, “İhtiyacın nedir?” diye sordu. Adam, “İnsanlar sana buğzetti ve senden nefret etti,” dedi. Ömer ona, “Allah seni esirgesin, neden acaba,” diye sorunca adam da, “Dilin ve asan sebebiyle,” diye cevap verdi. Ravi dedi ki: Bunun üzerine Ömer ellerini semaya açarak, “Allah’ım onları bana, beni de onlara sevdire,” diye dua etti. Adam, “Ömer ellerini indirir indirmez, bana dünyanın en sevimli insanı oldu,” dedi.

24 Hz. Ebû Bekir 22 Cemaziyelahir 13 tarihinde altmış üç yaşında vefat etmiştir. İbn Sa’d, *Tabakât*, III. 202.

Şam ehli Hz. Ebû Bekir'in hasta olduğu haberini duymuşlardı. Haber onlara geç ulaşmıştı. Onlar, "Korkarız halife vefat etmiş ve Ömer halife olmuştur. Öyle ise o bize sahip çıkmaz, halifelik görevinden uzaklaştırılması gerekir," dediler. Bazıları dedi ki: "Aklını beğendiğiniz bir adam gönderin." Bunun üzerine bir adam seçip gönderdiler. Adam, Hz. Ömer'e gitti. Ömer (ra.) henüz Şam halkından haber almamıştı. Adam huzuruna çıkınca Hz. Ömer ona, "İnsanlar nasıl?" diye sordu. Adam, "Onlar iyi ve sağlıklıdır. Ama senin emîrliğinden hoşlanmıyor ve senin şerrinden korkuyorlar. Onun için beni gönderdiler ki bakayım tatlı mısın yoksa acı mı?" dedi. Bunun üzerine Ömer (ra.) ellerini yukarı kaldırarak şöyle dedi: "Allah'ım beni insanlara sevdik ve onları da bana sevdik."

[1/39]

Abdullah b. Müslim dedi ki: Ömer, Hz. Ebû Bekir'den sonra on sene hilafette kaldı. Ömer (ra.) vefat ettiğinde önceleri halifeliğini istemeyenler, tasvip etmeye başladılar. Onun emîrliği fetih dönemi idi. Onun İslam'ı izzet ve zaferdi. İşlerinde her iki arkadaşının izini izledi ve tıpkı yavrunun annesinin izini izlediği gibi onların yolunu takip etti. Allah onu yanına aldı.

Hz. Ömer'in Öldürülmesi

Amr b. Meymûn dedi ki: "Hz. Ömer'in öldürülmesine şahit oldum. İlk safta olmama engel olan onun mehabetiydi. O sebeple ikinci saftaydım. Ömer, yüzünü birinci safa çevirmeden namaza durmazdı. Safta ileri geri duranı görürse, 'durre' diye adlandırılan değnekle dörter, nizama girmelerini sağlardı. İşte beni birinci safta durmaktan meneden budur." Ravi dedi: Hz. Ömer sabah namazına gelmişti. O, sabah namazını erken vakitte kıları. Mugîre b. Şu'be'nin kölesi Ebû Lülûe önünü kesti ve üç hançer darbesiyle yaraladı. Bunun üzerine Ömer'in: "Köpeği yakalayın, beni öldürdü," dediğini işittim. İnsanlar dalgalandı. Suikastçı bu sırada 13 kişiyi daha yaraladı. Orada bulunanlar birbirlerine seslenerek, "Köpeği yakalayın," naraları attılar. Tam bu sırada biri onu arkadan zapt ederek hareket etmesini engelledi. Cemaatte tekrar bir dalgalanma oldu. Cemaatten biri, "Namaz, namaz, güneş doğmak üzere," diye çağırdı. Abdurrah-

mân b. Avf'ı kıldırması için dürttüm. En kısa iki sureyle namazı kıldırdı. Ömer mescitten eve taşındı. Yaralılarından altı veya yedi kişi hayatını kaybetti. İnsanlar Ömer'in ziyaretine akın etti. Hz. Ömer: "Ey İbn Abbâs! Çık ve ilan et, bu olay insanların rızası ve onayıyla mı olmuştur?" dedi. İbn Abbâs çıkıp bu duyuruyu yaptı. İnsanlar, "Bundan Allah'a sığınırız. Bu hususta ne bilgimiz vardır ne de duyumumuz olmuştur," dediler. Ravi dedi ki: Tabip geldi. Ona, "Sana en sevimli içecek hangisidir?" diye sordu. O, "Nebiz," diye cevap verdi. Ona nebiz içirdiler. İçtiği, yaralarından çıktı. İnsanlar, "İrin çıkıyor, ona süt içirin," dediler. İçirilen [1/40] süt de yaralarından çıktı. Bunun üzerine tabip, "Akşama kadar kalacağını tahmin etmiyorum, artık yapmayı düşündüğün bir şey varsa yap," dedi.

Bunun üzerine oğlu Abdullah'a, "Bana kol kemiğini getir," dedi. "Eğer Allah dilerse onda yazılı olan hususları kalıcı kılar, kol kemiği üzerinde, dedenin mirastaki hissesi yazılıdır."

Sonra Ka'bû'l-Ahbâr ziyaretine geldi. Ona dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Hak Rabbindendir. Şüphe içinde olanlardan olma, sana şehit olacağını haber vermiştim." Hz. Ömer: "Arap Yarımadası'nda olduğum hâlde ne şehitliği?" diye karşılık verdi. Sonra insanlar onu methetmeye başladılar ve faziletlerini dile getirip durdular. O, "Kandırdığınız, kandırılmıştır. Allah'a yemin ederim ki bu dünyadan ne lehime ne de aleyhime olmayacak bir hâlde kurtulmak istiyorum. Yine Allah'a yemin ederim ki bugün güneşin üzerine doğduğu her şey benim olsa, ruhun bedenden çıkışının zorluğuna feda ederdim," dedi. Orada hazır bulunanlar, "Ey Müminlerin Emîri! Sana beis yoktur," dediler. Ömer: "Eğer öldürme beis ise Ebû Lülüe beni öldürmüştür," dedi. Onlar, "Vefatın gerçekleşirse Allah bizden dolayı senin mükâfatını versin," dediler. Hz. Ömer: "Sizler bu hâlime gıpta etmiyorsunuz her hâlde. Allah'a yemin ederim ki neyle karşılaşacağımı bilmiyorum. İsterim ki bu hayattan ayrılırken iyiliklerim hatalarımı dengeleyecek kadar olsun, ondan önceki hayır ve hasenatım da bana kalsın," dedi. Sonra Ali b. Ebû Tâlib (ra.) girdi. Ona, "Ey Ali! Bu olay, sizin bilginiz ve rızanız dâhilinde mi oldu?" diye sordu. Hz. Ali: "Hayır, ne

bilgimiz ne de rızamız dâhilinde oldu. Dilerdik ki Allah ömürlerimizden alıp sana versin," diye cevap verdi.

Ravi dedi: Hz. Ömer'in başı, oğlu Abdullah'ın kucağındaydı. Ona, "Yanağım yere gelecek şekilde başımı yere koy," dedi. Abdullah böyle yapmayınca, ona bakıp, "Allah seni esirgesin, yanağımı yere koy," dedi. Bunun üzerine yüzü yere gelecek şekilde başını kucağından indirdi. Ömer de: "Ömer ve Ömer'in annesinin vay hâline, Allah onun günahlarını bağışlamazsa," dedi. Sonra, çok sevdiği ve yakınında bulundurup kendisinden görüşlerini dinlediği Abdullah b. Abbâs'ı çağırdı ve ona dedi ki: "Ey İbn Abbâs! Sanırım benim bir günahım var. Benim için öğrenmeni isterim. Acaba birilerinin bilgisi ve rızasıyla mı oldu bu olay?" Bunun üzerine İbn Abbâs çıktı. Kimi gördüyse, âdeta kendi dostlarını kaybetmişçesine ağlıyorlardı. Dönüp gördüklerini ona bildirdi. Ömer: "Bana kim suikast yaptı?" diye sordu. İbn Abbâs: "Mugîre b. Şu'be'nin kölesi Mecusi Ebû Lü'lüe," dedi.

İbn Abbâs dedi ki: Bunun üzerine yüzünün açıldığını gördüm. Şöyle dedi: "Allah'a şükür beni öldüren kişi kıyamet günü *Lâ ilâhe illallâh* ile karşıma çıkacak biri değil," dedi. Sonra, "Ey Abdullah! Güneşin üzerine doğup battığı her şey benim olsa, ruhu teslim zorluğuna feda ederdim. Ama elhamdülillah, hayırdan başkasını görmüş değilim," dedi. İbn Abbâs ona, "Ey Müminlerin Emîri! Allah'a kavuşursan Allah bizden dolayı seni mükâfatlandırırsın. Müslümanlar Mekke'de âdeta hapis hayatı yaşarken Resulullah (sav.), dini seninle aziz kılması için Allah'a dua etmedi mi? Müslüman olunca da Müslümanlığınla Allah İslam'ı aziz kıldı. Peygamber ve ashabı kendilerini açığa vurdular. Sonra Medine'ye hicret ettin. Hicretin bir fetih gibi oldu. Müşriklerle savaşta Resulullah'ın (sav.) bulunduğu hiçbir gazadan geri kalmadın. Resulullah çeşitli münasebetlerde senin hakkında güzel şeyler söyledi. O, vefat ederken senden hoşnut bulunuyordu. Ondan sonra kimi insanlar dinden dönünce Halife'ye Resulullah yolunda destek verdin. İslam'a yönelenlerle birlikte, İslam'dan dönenleri vurdunuz. Böylece insanlar, isteyerek veya kerhen İslam'a girdiler. Ebû Bekir de senden razı olarak Rabbine kavuştu. Akabinde in-

sanların ulaşacağı en hayırlı makama getirildin. Allah, seninle şehirleri mamur kıldı. Seninle mal ve serveti bereketlendirdi. Düşmanları seninle sürdü. Allah her Müslüman eve dininde ve rızıkında bolluk ve bereket bahşetti. Sonunda Allah sana şehadeti ihsan etti. Sana mübarek olsun. Allah sana nimetini sınırsız olarak verdi," dedi.

Ömer (ra.): "Ey Abdullah! Kıyamet günü Allah'ın huzurunda bana şahit olacak mısın?" diye sordu. Abdullah: "Evet," deyince Hz. Ömer: "Allah'ım sana hamd olsun," dedi.

Şura Heyeti

Hz. Ömer'in Altı Kişilik Şûrâ Heyetini Görevlendirmesi ve Halife Seçimini Onlara Bırakması

Ravi dedi:²⁵ Daha sonra Muhacirler yaralı hâlde evinde yatan Hz. Ömer'e giderek, "Ey Müminlerin Emîri! Bize bir halife tayin et," dediler. Hz. Ömer: "Allah'a yemin ederim ki ölü veya diri size hiç kimseyi dayatmak istemiyorum," dedi. Sonra devamla şöyle dedi: "Eğer halife bırakırsam, -Ebû Bekir'i kastederek- benden daha hayırlı olan da bıraktı. Eğer bu işi size bırakırsam, -Resulullah'ı (sav.) kastederek- benden daha hayırlı olan da bıraktı," dedi. Onlar, "Ey Müminlerin Emîri! Allah seni hayırla mükâfatlandırsın," dediler. Ömer: "Bu, Allah'ın iradesine bağlıdır. Ancak, dilerim ki hayata veda ederken iyiliklerim hatalarımı dengeleyecek şekilde olsa ve kurtulabilsem," dedi.

Ölümün yaklaştığını hissedince oğluna, "Âişe'ye (ra.) git, ona selamımı söyle ve onun evinde Resulullah (sav.) ve Ebû Bekir'in yanında defnedilmem için iznini iste," dedi. Abdullah b. Ömer ona gitti ve bu talebi ilette. Hz. Âişe: "Evet, memnuniyetle," dedi ve oğluna, "Ömer'e selamımı ilet ve Muhammed'in ümmetini çobansız bırakmamasını, başlarına bir halife tayin etmesini, kendisinden sonra onları muallakta bırakmamasını, onların fitneye maruz kalmalarından endişe ettiğimi söyle," dedi. Abdullah döndü ve ona söylenenleri ilette. Ömer: "Acaba

25 Burada ravi Amr b. Meymûn el-Evdî'dir. Ezd oğullarından olup sahabidir. 54 veya 57'de vefat etmiştir (*el-İsâbe*, III. 118).

o kimi halife bırakmamı emreder. Eğer Ebû Ubeyde hayatta olsaydı onu halife bırakır ve bu görevi ona verirdim. Rabbime kavuşunca, bana Muhammed'in ümmetine kimi halife bıraktın diye sorarsa derim ki: Rabbim, senin kulun ve peygamberinin, 'Her ümmetin bir emîri vardır. Bu ümmetin emîri Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tır,' dediğini işittim. Eğer Muâz b. Cebel hayatta olsaydı, onu halife bırakırdım. Rabbime kavuşunca, Rabbim bana Muhammed'in ümmetine kimi halife bıraktın diye sorarsa derim ki: Rabbim, kulun ve peygamberinin, 'Muâz kıyamet günü âlimlerle birlikte olacaktır,' dediğini işittim. Eğer Hâlid b. Velîd hayatta olsaydı onu halife bırakırdım. Rabbime kavuşunca, Rabbim bana Muhammed'in ümmetine kimi halife bıraktın diye sorarsa, Rabbim kulun ve peygamberinin, 'Hâlid b. Velîd Allah'ın kılıçlarından biridir, onu müşriklere karşı kınından çıkarmıştır,' dediğini işittim, diye cevap verirdim. Ancak, Resulullah (sav.) vefat ettiğinde kendilerinden razı olduğu bir grup seçeceğim," dedi. Hz. Ömer bu zatlara haber gönderdi ve kendilerini topladı. Bunlar, Ali b. Ebî Tâlib, Osmân b. Affân, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Abdurrahmân b. Avf idi. Talha hazır olmadığı için gelmemişti. Hz. Ömer dedi ki: "Ey ilk Muhacirler topluluğu! Ben insanların durumuna baktım, bir nifak, bir ayrılık görmedim. Benden sonra bir ayrılık, bir nifak olursa bu, sizden kaynaklanacak. Üç gün kendi aranızda görüşüp taşının. Talha gelirse o da size katılsın. Allah adına size diyorum: Üçüncü gün dağılmadan birinizi halife seçin. Eğer Talha'ya işaret ederseniz, o buna ehildir. İstişarelerde bulunacağınız bu üç gün zarfında Suheyb²⁶ namaz kıldırsın. Mevaliden olup bu konuda sizinle bir çekişme içinde olmayacaktır. Ensarın büyüklerinden de bazılarını yanınıza alın, ama onların bu işte bir dahli yoktur. Hasan b. Ali ve Abdullah b. Abbâs'ı da yanınıza alın. Zira onların Resulullah ile akrabalığı vardır. Ancak, onlar da bu işe müdahil değildir. Umarım ki ikisinin aranızda bulunması meclisinize

26 Suheyb b. Sinân Rumlar henüz küçükken onu esir aldılar. Onlarda büyüdü. Abdullah b. Ced'ân tarafından satın alınarak hürriyetine kavuşturuldu. İlk Müslümanlardandır. Medine'de hicri 38 veya 39 yılında vefat etti (*Üs-dü'l-Gâbe*).

bereket katacaktır. Oğlum Abdullah da danışman olarak katıl-sın ama o da bu işe aday değildir.” Sonra oğluna: “Sakin, sakın bu işe teşebbüs etme,” dedi. Sonra şöyle dedi: “Sizden beş kişi [1/43] karar verip biri karara karşı hareket ederlerse boynunu vurun. Eğer dört kişi karar verip iki kişi karşı çıkıp fiilî bir duruma sebebiyet verirse iki kişinin boyunlarını vurun. Netice üçe üç olursa oğlum Abdullah’ın oyuna başvurun. O kimden yana olursa hilafet onlardadır. ²⁷ Diğer üç kişi alınacak karara karşı eylemde bulunurlarsa onların boynunu vurun.”

Onlar da, “Ey Müminlerin Emîri! Bize bir söz söyle, onun-la görüşünü esas alır ve ona uyarız,” dediler. Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle dedi: “Ey Sa’d! Bir savaş adamı olduğun hâlde senin halifeliliğine karşı çekincem âdetâ bu ümmetin firavunu olmandır. Ey Zübeyr, senin halifeliliğine karşı çekincem hoş-nutlukta mümin, öfkede asi gibi olmandır. Talha’ya karşı çe-kincem gururu ve kibridir. O emîr olursa korkarım yüzüğünü hanımının parmağına koyar. Ey Osman sana karşı çekincem asabiyetin, akrabalarını ve soyunu sevmendir. Ey Ali, sana karşı çekincemse hilafete olan hırsındır. Sen halife olursan herkesten daha çok hakk-ı mübin ve sırat-ı müstakime bağlı kalırsın. Sizden halife olana takvaya bağlı kalmasını tavsiye eder ve benim bu hâlimden sakındırırım. Kimi yüzlerin beyaz kimi yüzlerin karardığı günden uyarırım. O gün her şey Allah’a arz edilecek ve hiçbir sırrınız gizli kalmayacak.” Sonra bayıldı. Vefat ettiğini sandılar. Ona seslenip durdular ancak tepki vermedi ve kendine gelemeydi. Biri, “Namaz sesiyle uyanabilir,” dedi. Bunun üzerine, “Ey Müminlerin Emîri! Namaz!” diye seslendiklerinde gözlerini açtı. “Namaz mı, hazırım, namazı terk edenin İslam’da nasibi yoktur,” dedi. Yaraları kanamasına rağmen namazını eda etti. Sonra yanındakilere dönerek şöyle dedi: “Yolunuzu açtım, onu eğiltmeyin.” Sonra Ali b. Ebî Tâlib’e dönerek, “Bu insanlar senin hakkını, şerefini ve Resulullah’a (sav.) yakınlığını, Allah’ın sana verdiği ilim, fı-

27 Taberî ve İbnü'l-Esîr'deki bir rivayette şu ilave yer almıştır: Abdullah b. Ömer'in görüşünü kabul etmezlerse Abdurrahmân b. Avf'ın bulunduğu tarafla hareket edin. Bu ifade İbn Sa'd'da da geçmektedir (bkz. İbn Sa'd, III. 61).

kıh ve dine bağlılığını teslim edip seni halifelîğe getirirler diye ümit ediyorum. Eğer sana bu görevi tevdi ederlerse takvadan ayrılma ve Hâşim oğullarından hiç kimseyi insanların sırtında taşıma,” dedi. Sonra Osman’a (ra.) döndü ve şöyle dedi: “Ey Osman! Bu insanlar, senin Resulullah’ın (sav.) damadı olduğunu, senin yaşını, şerefini, İslam’daki geçmişini görüp seni halife seçerler. Eğer bu göreve getirilirsen, Ümeyye oğullarından hiçbir kimseyi insanların omuzları üzerine alma.” Sonra Suheyb’i çağırıp üç gün boyunca heyetin istişarelerde bulunacağı süre içinde namaz kıldırmasını söyledi.²⁸ “Artık beni yalnız bırakın,” dedi ve “Allah’ım onların kalplerini kaynaştır, onları hak üzere birleştir, onları geriye düşürme ve Muhammed ümmetine en hayırlısını onların başına getir,” diye dua etti. Bunun üzerine insanlar yanından ayrıldı. Ömer (ra.) aynı gün vefat etti ve defnedildi. Namazını Suheyb kıldırdı.

[I/44]

H. Osman’ın Seçilmesi

Şûrâ Olayı ve Hz. Osman’ın Halife Seçilmesi

Abdullah b. Müslim dedi ki: İbn Ebî Meryem ve İbn Ufeyr, Mihvel’den naklen bize dediler ki:

H. Ömer vefat ettikten sonra, Şûrâ Heyeti, içlerinden birinin evinde toplandılar.²⁹ Abdullah b. Abbâs, Hasan b. Ali ve Abdullah b. Ömer’i de hazır bulundurdular. Üç gün boyunca istişarelerde bulundular ancak bir karara varamadılar. Üçüncü gün Abdurrahmân b. Avf onlara: “Kaçınıcı günde olduğumuza biliyor musunuz? Bugün, arkadaşınızın, sizden birini halife seçmedikçe ayrılmayacaksınız dediği gündür,” diye hatırlattı. Onlar da, “Evet,” dediler. O, “Ben size bir teklifte bulunmak istiyorum,” dedi. Onlar, “Neyi teklif ediyorsun?” diye sordular. Abdurrahmân: “Bana yetki vereceksiniz ki ben de sizin için hakkımdan feragat edeyim, sizin için sizden birini seçeyim,”

28 Taberî ve İbnü'l-Esîr’de şu ifade de yer almıştır: “Hz. Ömer Ebû Talha el-Ensârî’ye şöyle dedi: Ey Ebû Talha! Allah daima İslam’ı sizinle aziz kıldı. Elli adam seç ve bu grup içlerinden birini halife seçinceye kadar onları bu işe teşvik et.”

29 Bir rivayete göre Misver b. Mahreme, bir rivayete göre beytülmâlde, bir başka rivayete göre de Hz. Âişe’nin izniyle evinde toplandılar.

dedi. Onlar, "Sana istediğin yetkiyi verdik," dediler. Abdurrahmân kendilerine, "herkes birine vekalet versin" dedi. Bunun üzerine Zübeyr, Hz. Ali'ye; Talha, Osman'a; Sa'd da Abdurrahmân'a vekalet verdi.

Misver b. Mahreme dedi ki: Abdurrahmân heyete, "Ben dönünceye kadar yerinizde kalın," dedi. Sonra çıktı ve tanınmayacak şekilde ağzını ve burnunu kapatarak Medine'nin yol ve sokaklarında insanlara görüşlerini sordu. Muhacir, Ensar, yoksul ve basit herkese fikrini sordu. Görüş sahiplerinin yanına giderek onlara danıştı. Rastladığı insanlara da "Ömer'den sonra kimi halife görmek istersin?" diye sordu. Kime sorduyorsa, Osman cevabını aldı. Misver dedi ki: Abdurrahmân b. Avf, insanların Osman üzerine ittifak ettiklerini görünce yatsı vakti bana geldi. Uyuyordum. Sonra yanına çıktım. Bana, "Görüyorum ki uyumuşsun," dedi. "Allah'a yemin ederim ki üç gündür gözlerime uyku girmedir," dedi. "Bana falan ve falancayı (Muhacirlerden bir grup) çağır," dedi. Onları çağırdım. Mescitte onlarla uzunca konuştu. Sonra onlar yanından ayrıldılar.³⁰ Sonra Ali'yi (ra.) çağırdı ve onunla uzunca konuştu. Sonra Ali ümitli bir hâlde yanından ayrıldı.³¹ Akabinde bana, "Osman'ı çağır," dedi. Onu çağırdım. Onunla da uzun konuştu. Toplantılarını sabah namazıyla bitirdiler. Namazı birlikte kıldılar. Her [1/45] birinden ayrı ayrı, Allah'ın kitabını hâkim kılacaklarına, geçmiş iki halifenin izlediği sünnet yolunu izleyeceklerine, kime biat ederse ona razı olup teslimiyetle karşılayacaklarına, bu karara karşı gelen kimseye karşı kılıçlarıyla kendisine destek vereceklerine dair söz ve taahhüt aldı. Onlar buna muvafakat verince, Hz. Osman'ın elini tuttu ve ona dedi ki: "Allah'ın ahdi ve misakıyla sana biat edersem, aramızda Allah'ın kitabıyla ve peygamberinin sünnetiyle hükmedeceğine, senden önceki iki arkadaşının yollarını takip edeceğine ve Hz. Ömer'in şartı olan Ümeyye oğullarını insanların omuzları üzerinde taşımayacağına söz verir misin?" deyince Osman: "Evet," dedi. Sonra Hz. Ali'nin elini tuttu ve şöyle dedi: "Hz. Ömer'in şart koştuğu

30 Taberî'ye göre bu iki zat Zübeyr ve Sa'd'dır.

31 Taberî'deki ifade: Hilafetin kendisine verileceğinden şüphe etmiyordu.

üzere Hâşim oğullarını insanların sırtında taşımamak şartıyla sana biat edersem,” dediğinde Hz. Ali, “Bu şartı bana neden koşuyorsun? Benim görevim Hz. Muhammed’in (sav.) ümmeti için içtihatla bulunmaktır. Güç ve emanet neredeyse ondan destek alacağım. Benî Hâşim’de veya başkalarında olabilir,” dedi. Abdurrahmân: “Allah’a yemin ederim ki bu şartı kabul etmezsen sana biat etmem,” dedi. Hz. Ali: “Allah’a yemin ederim ki bu şartları asla kabul etmem,” dedi. Bunun üzerine onu bırakıp yanından ayrıldılar. Abdurrahmân mescide gitti ve insanları topladı. Allah’a hamd ve sena ettikten sonra şöyle dedi: “İnsanların tutumlarına baktım. Osman’dan başkasına meyletmiyorlar. Ey Ali! Başka bir yol arayışına girme. Bunun alternatifi kılıçtır.” Sonra Osman’ın elini sıkı ve ona biat etti. Sonra insanlar biat ettiler. Hz. Osman hilafet makamında altı sene³² kaldı.³³ İnsanlar onu Hz. Ömer’den daha çok sevdiler. Hz. Ömer sert mizaçlıydı. Kureyşlilere âdeta nefes aldırma. Ona olan saygıları ve duydukları mehabetle ve onu örnek almak amacıyla, dünyadan menfaatlenme cihetine gitmediler. Hz. Osman yumuşak huylu bir insan olarak görevini icra etti.

Hasan el-Basrî dedi ki: «Hz. Osman’ı insanlara hitap ederken gördüğümde buluş çağını idrak etmiştim. Ondan daha aydın yüzlü kimse görmedim. Şöyle dediğini işittim: “Ey insanlar! Atıyyelerinizi almaya gidin,” derdi. İnsanlar gider ve atıyyelerini eksiksiz alırlardı. “Ey insanlar! Giyecek hakkınızı almaya gidin,” denirdi. İnsanlar giderler ve getirilen giysiler onlara dağıtılırdı. Allah’a yemin ederim ki iki kulağımla işittim: “Ey Müslümanlar! Yağ ve bal payınızı almaya gidin,” diye sesleniliyordu. Onlar gidince bal ve yağ onlara dağıtılırdı. Sonra, “Ey Müslümanlar! Güzel kokudan payınızı almaya gidin,” deniliyordu. Bunun üzerine insanlar gider, misk, amber, vs. onlara dağıtılırdı. Bu konuda haksızlık yapılmazdı. Atıyyeler ve rızık boldu. Yeryüzünde bir mümin diğer bir müminden korkmazdı. İnsan hangi memlekette kimle karşılaşırsa

32 Hz. Osman 644-656 yılları arasında halifelik yapmıştır (ç.n.).

33 Burada kastedilen 6 sene; problemsiz bir şekilde geçen Hz. Osman’ın ilk 6 yılı olabilir, paragrafın devamı da bunu destekler mahiyettedir. (Ed.)

o, onun kardeşi, âdeta dostu, yardımcısı ve rehberiydi. Para boldu. Öyle ki cariyeye, ağırlığınca gümüş parayla satılıyordu. At on bin, deve bin, bir hurma ağacı bin dinara satılırdı. Buna [1/46] rağmen insanlar azıp şımarıdı.» İbn Ömer dedi ki: “Öyle şeyler sebebiyle eleştirildi ki Ömer onları yapsa eleştirilmezdi.”

H. Osman’a Muhalefet Edilmesi

Abdullah b. Müslim dedi ki: İbn Ebî Meryem ve İbn Ufeyr bize İbn Avn’dan naklen Mihvel b. İbrâhîm ve Ebû Hamza es-Semâlî’den rivayet ettiler –anlam aynı olsa da rivayetlerde lafız farklılıkları vardır– bunları anlatımlarına uygun olarak birleştirip bir araya getirdim. Anlattıkları anlam olarak şöyledir: Ali b. el-Hüseyin dedi ki: «İnsanlar Osmân b. Affân’a muhalefet edince minbere çıktı. Allah’a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: “Her şeyin bir afeti, her nimetin bir illeti vardır. Bu ümmetin illeti ve bu dinin afeti ayıplayan ve kötöleyen insanlardır. Bunlar sizin yüzünüze hoşunuza gidecek şekilde görünür, arkanızdan ise hoşlanmadığınız şekilde davranırlar. Ey Muhacir ve Ensarlar! Allah’a yemin ederim ki öyle şeylerle beni ayıplayıp kötölediniz ki Ömer döneminde bunları hoş gördünüz. Ancak o, sizi kahretti ve haddinizi aşmanıza izin vermedi. Sizden hiç kimse gözünü açamadı ve ona yan bakamadı. Allah’a yemin ederim ki yakınlarım sayıca daha fazladır. İnsanlara daha çok yardım eden biriyim ve ondan daha çok liyakat sahibiyim.” Ayrıca onlara, “Haklarınızdan bir şey kaybediyor musunuz?” diye sordu. “Ben neden iyilik, fazl ve keremde istediğimi gerçekleştirmeyeyim? Allah’a yemin olsun ki bana eleştiri yönelttiğiniz ve beni ayıpladığınız bir iş yoktur ki ben o işi bilerek yapmış ve ortaya koyduğum şeyi bilerek ortaya koymuş olmayayım.”»

Abdullah b. Müslim dedi ki: Bu sıkıntılar akabinde Muâviye Şam’dan geldi. Muâviye; Ali b. Ebî Tâlib, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Sa’d b. Ebî Vakkâs, Abdurrahmân b. Avf ve Ammâr b. Yâsir’in bulunduğu yere geldi. Onlara şöyle dedi: “Ey sahabe topluluğu! Bu yaşlı zat hakkında size hayır tavsiye ediyorum. Allah’a yemin ederim ki sizin aranızda öldürülecek

[I/47]

olursa Medine'yi atlar ve savaşçılarla dolduracağım." Sonra Ammâr b. Yâsir'e döndü ve şöyle dedi: "Ey Ammâr! Şam'da yüz bin atlı muharip vardır. Hepsi atıyyesini almaktadır. Ayrıca onların oğulları ve köleleri de vardır. Bunlar ne Ali'yi ve akrabalarını, ne Ammâr'ı ve geçmiş hizmetlerini, ne Zübeyr'i ve arkadaşlarını, ne de Talha'yi ve hicretini bilir. Abdurrahmân b. Avf ve servetinden korkmazlar. Sa'd'dan ve davetinden sakınmazlar. Ey Ammâr! Sakın yarın ortaya çıkacak ve 'Bu, Osman'ın katili, bu da Ali'nin katili,' diye söz edilecek bir fitnede yer almayasın." Sonra İbn Abbâs'a döndü ve şöyle dedi: "Ey İbn Abbâs! Biz sizlerle öyle bir dönem de yaşıyorduk ki bir sevap ummaz ve bir cezadan korkmazdık. Biz sizden çoktuk. Allah'a yemin ederim ki size zulmetmedik, sizi üzmedik ve öne geçtiğimiz hiçbir makamı esirgemedik. Nihayet Allah resulünü sizden seçti. Sizin adamınız o makama sahip oldu. O, size ve bize hükmedene kadar şirkimizden nefret edip durdu. Ancak bilerek bu hatalarımızı görmezden geldi. Sonra bu hak bize ve size geçti. Bizim adamımız yaşı sebebiyle sizin adamınızın önüne geçti. Sonra kötülendi ve onun adına konuşuldu. Öyle bir ateş yaktınız ki suyla söndürülemez." İbn Abbâs ona şöyle karşılık verdi: "Dediğin gibiydik. Sonra Allah, resulünü aramızdan gönderdi. O, bize ve size hükmetti. Sonra hak bize ve size geçti. Sizin adamınız hem yaşı, hem de yaşından daha önemli meziyetlerle adamımızın önüne geçti. Allah'a yemin ederim ki başkalarının söylediğinden başka bir şey söylemedik. Ancak, insanları bir kenarda tutup bizi suçlu veya kınanan pozisyonunda bıraktınız. Bizim adamımızı bilirsiniz. Allah'a yemin ederim ki kim ses çıkarırsa onu susturmaya çalışıyor. Bir havuza uğramaz ki onun suyunu tamamlamasın. Kendin için sevdiğini ben de senin için seviyor, kendin için hoşlanmadığın şeyden de hoşlanmıyorum. Ali için de seninle ancak hayır üzere karşılaşmak isterim."

Tartışmalar

Muâviye ve Osman ile Yapılan Tartışmalar

Abdullah b. Müslim dedi ki: İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivayet ettiler:

Mescide gittim. İkinci namazını kıldıktan sonra Ali (ra.) ile otururken Osman'ın elçisi geldi. Ali'yi davet ediyordu. Ali daveti kabul etti. Adam ayrılınca Ali bana dönüp, "Beni niçin davet etti sence?" diye sordu. Ona, "Seninle konuşmak için," dedim. O da, "Benimle gel," dedi, gittik. Talha, Zübeyr, Sa'd ve bazı Muhacirler de oradaydı. Oturduk. Osman'ın üzerinde iki beyaz elbise vardı. Bir an için insanlar susup birbirlerine baktılar. Sonra Osman, Allah'a hamd ve sena ettikten sonra dedi ki: "Amcam oğlu Muâviye burada yoktu. Bana yaptığınız haksızlığa ve sizin bana benim de size yönelttiğim eleştirilere şahit olmadı. Sizinle konuşmak istediğini bana ilettiler. Sizden kim onunla konuşmak isterse konuşabilir." Bunun üzerine Sa'd b. Ebî Vakkâs: "Muâviye'nin söyleyeceği veya ona söylenecekler, senin söylediğin ve insanların sana söylediğinden başka bir şey olmasa gerektir," dedi. Hz. Ali de: "Öyleyse konuş ey Muâviye!" dedi. Muâviye, Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Ey Muhacirler ve Şûrâ Üyeleri! Ben sizi muhatap alarak konuşuyorum. Kim bana cevap verirse sizin adınıza cevap vermiş olur. Benim sizden başkasıyla bir işim yoktur. Resulullah (sav.) vefat edince insanlar dokuz büyük Muhacirden birine biat ettiler. Sonra Peygamberlerini defnettiler ve işlerini, Peygamberleri aralarındaymış gibi sağlam [1/48] bir şekilde yoluna koydular. Ne zaman ki halife kendi yaşamından ümidini kesti, kendinden sonra halife olacak Muhacirlerden birine biat etti. O zat da ölüm döşeğindeyken, bir kişi üzerinde karar kılamayınca, görevi altı Muhacir şahsiyete tevdi etti. Onlar da aralarından hayırdâ, taksiratta bulunmayacağına dair kanaat sahibi oldukları bir zatı seçtiler. Onlar, ondan sonra gelecek olana bakıp bu hususta da bir şüphe ve bir tereddüde kapılmadılar. Ey Muhacirler! Sabır ve teenniyle hareket edin. Ötede biri var, eğer onu iterseniz, sizden ayrılacak. Eğer yaptıklarınızı yapmaya devam ederseniz, sahip olduğunuz güçten daha büyük bir güçle ve topluluğunuzdan daha büyük bir toplulukla size karşı koyacak, sizin yöntem ve yolunuzu örnek alarak sizinle mücadele edecek ve akan kandan sonra da kanın akmaya devam edeceğini görmekte-

dir. O hâlde orta yolu izleyin ve merhametle muamele edin. Size yaptığım uyarılardan sonra birileri sizi mağlup etmesin.” Hz. Ali dedi ki: “Kendini kastediyorsun, ey sünnetsizin oğlu, sen o konumda değilsin,” dedi. Muâviye: “Sakin ol, amcanın kızına sövme. O kadınlarınızın kötüsü değildir. Ey Muhacirler ve bu işin sahipleri! Allah bu işi size tevdi etti. Zira buna ehilsiniz. Bu iki belde, yani Mekke ve Medine hakkın sığınağı ve son mekânıdır. Tâbi olanlar, öncekilere bakarlar, beldeler de her iki beldeye bakarlar. Bunlar istikamet üzere olursa onlar da istikamet üzere olur. O’ndan başka ilah olmayan Allah’a yemin ederim ki iki elden biri diğerine çırpısa öncekiler, tâbi olanlar için dayanak olmaz, beldeler de iki beldeye uymaz. Elinizde olan yetki elinizden ve hâkimiyet sizden alınacaktır. Siz ki insanlar içinde, beyaz öküzdeki siyah ben kadarsınız. Görüyorum ki halifenize muhalefet etmekle hayatınızda şımdığınız ve akılsızca hayaller kurdunuz. Ancak, her nasihat makbul olmayabilir. Bazı haksızlıklara tahammül etmek, hep-sine tahammül etmekten hayırlıdır,” dedi.

Abdullah b. Müslim dedi ki: Sonra insanlar çıktı. Osman (ra.), İbn Abbâs’ı alıkoydu ve ona şöyle dedi: “Ey amcamın oğlu ve halamın oğlu! Benim hakkımda lehime veya aleyhime beni sevindirecek veya üzecek bir bilgi bana ulaşmadı. İnsanların görüşlerinin bir kısmını paylaştığını biliyorum, ancak aklın ve hilmin, onların ortaya koyduğu şeyleri açığa vurmana mani oldu, görüşünü bana ifade etsen de ben de kusurumu bilsem.”

İbn Abbâs şöyle dedi: “Ey Müminlerin Emîri! Ben rahatken beni zorluğa ittin. Huzurluyken darlığa soktun. Allah’a yemin ederim ki benim görüşüm, senin yaşına hürmet edilsin, senin kıymetin bilinsin ve geçmişteki hizmetlerin takdir edilsin. İsterdim ki senden önceki iki halifenin kaçındığı bazı şeyleri sen de yapmasaydın. O yapmadıkları şeyler kendileri için meşru değilse senin için de meşru değildir. Yok, eğer meşru olduğu hâlde, insanların sana yaptığı gibi kınama ve eleştiriden sakınmak için bunu yapmaktan imtina ettilerse sen de o işleri yapmaktan kaçınsaydın. Onlar nasıl izzetinefislerini korudularsa sen de onlar gibi izzetinefsini korusaydın.”

Hız. Osman: "Bu yaptığım işleri ben yapmadan önce beni uyarsaydın," deyince İbn Abbâs: "Sen bunları yapmadan önce yapacağını nasıl bilebilirdim," diye karşılık verdi. Hız. Osman [I/49] ona, "Bana mühlet ver ki bu konu hakkında ne yapacağımı bilesin," dedi. Bunun üzerine İbn Abbâs çıktı.

Hız. Osman, Muâviye'ye: "Görüşün nedir? Muhacirler, kaderin bir an önce gerçekleşmesini istiyorlar. Onlar içlerinden geçeni muhakkak yapacaklardır," dedi. Muâviye: "Bana izin ver onların boynunu vurayım," dedi. Osman (ra.): "Kimlerin boynu?" diye sordu. Muâviye: "Ali, Talha ve Zübeyr'in" deyince Hız. Osman: "Fesubhânellah, herhangi bir eylemde bulunmadıkları ve herhangi bir suç işlemedikleri hâlde Resulullah'ın (sav.) ashabını nasıl öldürürüm?" diye karşılık verdi. Muâviye de: "Eğer sen onları öldürmezsen onlar seni öldürecek," dedi. Hız. Osman dedi ki: "Resulullah'ın halifesi olarak ilk kan akıtan halife olmayacağım." Bunun üzerine Muâviye ona, "O hâlde söyleyeceğim üç şıktan birini seç," dedi. Hız. Osman: "Nelerdir bunlar?" diye sordu. Muâviye: "Sana Şam süvarilerinden dört bin kişilik bir süvari birliği tahsis edeyim. Bunlar seni savunsun ve emrinde olsunlar," dedi. Osman (ra.): "Bunlara nereden harcama yapacağım?" diye sordu. Muâviye: "Beytûlmâlden," dedi. Hız. Osman: "Kanımı korumak için Müslümanların betûlmâlinden dört bin askeri mi besleyeceğim? Hayır, bunu yapamam," dedi. Muâviye: "O hâlde ikincisini söyleyeyim" deyince Hız. Osman: "Nedir o?" diye sordu. Muâviye: "Onları bulduğün yerde bırakma, onları dağıt, onlardan iki kişi aynı beldede bir arada bulunmasın ve onların durumunu gözlemleyecek heyetler ve temsilciler gönder. Öyle ki develeriyle meşguliyetleri, namazlarıyla meşguliyetlerini geçsin," diye cevap verdi. Hız. Osman: "Subhânellah, Muhacirlerin büyükleri ve Resulullah'ın (sav.) ashabının ileri gelenleri ve Şûrâ Heyeti insanlarını evlerinden çıkaracağım, ailelerinden ve çocuklarından ayıracağım. Bunu da yapamam," diye karşılık verdi. Muâviye: "O zaman üçüncü şık" deyince Hız. Osman: "Nedir o?" diye sordu. Muâviye: "Öldürülürsen kanının hesabını sorma hakkını bana ver," dedi. Hız. Osman da: "Evet, eğer öldürülürsem benim kanım heder olmasın (intikamım alınsın)" dedi.

Abdullah b. Müslim dedi ki: Sonra Hz. Osman minbere çıktı. Allah'a hamd ve sena ettikten sonra şöyle dedi: "Ey insanlar! Nasihatim beni yalanladı ve nefsim beni ümitlendirdi.³⁴ Resulullah'ın (sav.) şöyle buyurduğunu işittim: 'Bâtılda ısrar etmeyin. Çünkü bâtıl Allah'tan uzaklaştırır. Kim kötülük yaptıysa tövbe etsin, hata yapan da tövbe etsin.' En başta ders alan benim. Yemin olsun ki bana kölelik uygun görülürse nesepten köle olanlar gibi davranacak ve mülk olduğunda sabreden, azat edilince şükreden köle gibi olacağım." Sonra minberden indi ve evine girdi.³⁵ Zevcesi Nâile bint el-Ferâfisa onu karşıladı. Mervân b. el-Hakem de maiyetinde bulunuyordu. Mervân dedi ki: "Ey Müminlerin Emîri! Konuşayım mı, yoksa susayım mı?" Nâile: "Sus, Allah'a yemin ederim ki konuşursan onu kandıracak ve helake götüreceksin," dedi. Hz. Osman sinirlenerek zevcesine susmasını, Mervân'a da konuşmasını söyledi. Mervân: "Ey Müminlerin Emîri! Konuşmanda söylediğin sözleri, sen güçlüyken söyleseydin sana hak verirdim. Lakin olaylar güç yetirilemeyecek bir noktaya geldi ve geriye dönülmez bir hâl aldı. Tövbe taahhüdünden vazgeç ve hatalarını itiraf etme," dedi.

Hz. Osman'a İthamlar

İnsanların Osman'a (ra.) Yönelttiği Tenkitler

Abdullah b. Müslim dedi ki: Ravilerin anlattığına göre Resulullah'ın (sav.) sahabilerinden bir grup toplanıp Hz. Osman'a bir mektup yazdılar. Mektupta onun, Resulullah'ın (sav.) ve ilk iki halifesinin sünnetlerine aykırı davranışlarına yer vermişlerdi. Bu davranışlar, içinde Allah'ın ve Resulü'nün payı, Resulullah'ın yakınları, yetim ve yoksulun hakkı bulunduğu hâlde Afrika'nın beşte birini Mervân'a hibe etmesi, binaları yükseltmesi ki hat-ta Medine'de yedi ev inşa ettirdiğini kayda geçirdiler. Bunlar arasında Nâile'ye bir ev, Âişe'ye bir ev, kızları ve akrabalarına evler vardı. Mervân'ın Medine'de Zî Hâşeb'de köşkler yapması, içinde Allah'ın ve Resulü'nün hakkı olan paydan (humustan) binalar yapılması, amil ve valilik görevlerini akrabaları ve amca

34 Taberî'de: Nefsim beni ümitlendirdi, beni yalanladı ve rüşdümü kaybettim (V. 111).

35 Taberî, V. 111 ve İbnü'l-Esîr, III. 164 ile karşılaştır.

oğulları olan Emevilerden Resulullah'ın sahabisi olmayan tecrübesiz gençlere vermesi, Kûfe valisi Velîd b. Ukbe'nin sarhoş olarak sabah namazını dört rekât kıldırdıktan sonra "dilerseniz namazınızı arttırabilirim demesi" ve onun hakkındaki had cezasını erteleyip durdurması, Muhacir ve Ensarı bir kenara bırakıp amillik görevi vermemesi, onlarla istişarede bulunmaması, kendi görüşleriyle yetinip onların görüşlerine itibar etmemesi, Medine'nin etrafındaki bazı arazileri himayesi altına alması, Resulullah'ın ashabından olmadığı gibi gazalara da katılmayıp savunma faaliyetine de iştirak etmeyen kimselere yüksek atıyye, erzak vermesi ve arazi iktâ etmesi, hıyzeran adlı değnek yerine kırbacı ihdas etmesi ve insanları kırbaçlatan ilk kişi olmasıydı. Hâlbuki ilk iki halife durre ve hıyzeran denilen ince ve yumuşak değnekle cezalandırıyorlardı.

Grup, mektubu Hz. Osman'a elden teslim etmeyi kendi aralarında kararlaştırdılar. On iki kişiydiler. Aralarında Ammâr b. Yâsir ve Mikdâd b. el-Esved de vardı. Mektubu alıp çıktılar. Mektup, Ammâr'ın elindeydi. Yolda giderken tek tek ve fark etirmeden ayrılıp onu yalnız bıraktılar. O, yoluna devam etti ve Osman'ın evine kadar geldi. Girmek için izin istedi. Ona izin verdi. Bir kış günüydü. Halifenin yanında Mervân b. el-Hakem ve Ümeyye oğullarından akrabaları vardı. Mektubu Hz. Osman'a teslim etti. Osman (ra.), mektubu okudu ve Ammâr'a: "Bu mektubu sen mi yazdın?" diye sordu. O da, "Evet ben yazdım," diye cevap verdi. "Yanında kim vardı?" diye sordu. Ammâr: "Birkaç kişi vardı ama senden korktular ve dağıldılar," dedi. "Onlar kimdir?" diye sordu. Ammâr: "Onları sana bildirmeyeceğim," dedi. Osman: "İçlerinden sen buna neden cüret ettin?" diye sordu. Mervân: "Ey Müminlerin Emîri!" dedi ve Ammâr'ı kastederek, "Bu siyah köle, insanları sana karşı kıskırttı. Eğer onu öldürürsen arkasındakileri cezalandırmış olacaksın," dedi. Osman: "Onu dövün," deyince onu dövmeye başladılar. Osman da vuruyordu. Dayaktan karnı yarıldı. Baygınlık geçirdi. Onu sürükleyip bahçe kapısının önüne attılar. Resulullah'ın (sav.) zevcesi Ümmü Seleme'nin emriyle onu atıldığı yerden alıp Ümmü Seleme'nin evine götürdüler. Mugîre oğulları bu hadiseye öfkelen-

diler. Zira Ammâr onların kölesiydi. Osman (ra.) öğle namazı için çıkınca Hişâm b. Velîd b. Mugîre önüne çıktı ve dedi ki: "Allah'a yemin ederim ki eğer Ammâr dayaktan ölürse ona karşılık Ümeyye oğullarından ileri gelen bir kişiyi öldüreceğim." Osman da ona, "Bunu yapamazsın," dedi.³⁶

Abdullah b. Müslim dedi ki: Sonra Osman (ra.) mescide giderken Ali (ra.) ile karşılaştı. Onun başı sarılıydı, baş ağrısından şikâyetçiydi. Osman (ra.) ona, "Ey Ebü'l-Hasan! Vallahi bilmiyorum, senin ölmeni mi, yoksa hayatta kalmanı mı dileyeyim. Eğer ölürsen, senden sonra diğerleriyle yaşamak istemiyorum. Çünkü senden sonra senin yerini tutacak kimse yoktur. Eğer hayatta kalırsan, seni basamak ve destek edinen, seni sığınak ve barınak addeden bir azgını idam edemem. Çünkü senin onun nezdindeki konumun beni müeyyideden alıkoymaktadır. Seninle ilişkimiz asi evlatla baba ilişkisi gibidir. Eğer evladı ölürse onun için bir fecaattir. Eğer kalırsa ona isyan eder. Ya barış olacak ve barış içinde yaşayacağız ya da savaş olacak ve savaşaacağız. Beni yerle gök arasında muallakta bırakma. Vallahi, beni öldürürsen bana iyi bir halef bulamazsın. Ben de seni öldürürsem sana iyi bir halef bulamam. Fitne başlatan bu ümmete lider olamaz," dedi. Ali (ra.) şöyle karşılık verdi: "Senin sözlerinin bir cevabı vardır. Ancak, benim ağırlarım cevap vermeme engeldir. Ancak salih kulun sözünü söyleyebilirim. *'Artık bana düşen güzel bir sabırdır. Sizin söylediklerinize karşı yardımı dilenen ancak Allah'tır'* (Yûsuf, 12/18)."

[1/52] Mervân: "O hâlde vallahi mızraklarımızı kıracak ve kılıçlarımızı parçalayacağız. Bizden sonra gelenler için bu işte bir hayır olmayacak," dedi. Osman (ra.) ona, "Sus, sen bu işe karışma," dedi. Bunun üzerine Muhacirlerden bir zat ayağa kalkarak Hz. Osman'a şöyle dedi: "Ey Osman! Himayen altına aldığın yerler için *'Allah mı size izin verdi yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz'* (Yûnus, 10/59)." Osman şöyle dedi: "Ömer benden önce bu araziye zekât develeri için hima arazisi olarak belirlemişti. Bu develerin sayısı arttı, ben de araziye artırdım."

36 Mes'ûdî ve İbn Kesîr'in anlattıklarına göre, Hz. Osman'a duyulan öfkenin sebeplerinden biri Ammâr'ın darp edilmesi ve ona yapılan işkencedir.

Sonra Amr b. el-Âs kalktı ve “Ey Osman! Sen insanları büyük tehlikelerle karşı karşıya getirdin. Sen, Allah’a tövbe et, onlar da tövbe ederler,” dedi. Bunun üzerine Osman (ra.) ellerini kaldırdı ve “Bütün günahlardan Allah’a tövbe edin. Allah’ım ilk olarak ben Sana tövbe ediyorum,” dedi. Sonra Ensardan bir zat kalktı ve şöyle dedi: “Ey Osman! Nasıl oluyor da Medineli-lerden bir kısım insanlar, Allah yolunda cihat etmedikleri hâlde atıyyeler alıyorlar. Oysa bu mallar Allah yolunda savaşıyor ve gazaya çıkanların hakkıdır. Tabi ki Resulullah’ın (sav.) yaşı ilerlemiş sahabilerinin de bunda hakkı vardır.” Osman: “Bundan dolayı Allah’a tövbe ve istiğfarda bulunuyorum,” dedi ve şöyle devam etti: “Ey Medine halkı! Sizden kimin hayvanları varsa hayvanlarının başına geçsin. Kimin de ekini varsa ekini baksın. Zira biz artık Allah’ın malını ancak, O’nun yolunda cihat edenlere veririz. Tabi ki sahabeden yaşı ilerlemiş olanlar müstesna,” dedi. Adam, Velîd b. Ukbe’yi kastederek,³⁷ “Bu oturmakta olan şahıs sürekli içtiği hâlde neden had cezasına çarptırmıyorsun?” dedi. Osman da Ali’ye: “İşte amcan oğlu, cezasını infaz et,” deyince Ali (ra.) Hasan’a: “Kalk cezasını ver,” dedi. Hasan ise (ra.): “Sana ne ondan? Bu, başkasının sorumluluğu,” diye karşılık verince Hz. Ali: “Hayır, sen âciz davran- dın ve başaramadın. Ey Abdullah b. Ca’fer kalk sen cezasını ver,” dedi. Bunun üzerine Abdullah kalktı ve vurmaya başladı. Hz. Ali de vuruşları sayıyordu. Kırk vuruş tamamlanınca dur- durdu ve şöyle dedi: “Resulullah kırk, Ebû Bekir kırk, Ömer seksen uyguladı. Hepsi de bizim için bir yol ve yöntemdir.”

Muhasara

Osman’ın (ra.) Kuşatılması

Abdullah b. Müslim dedi: Osman’a yöneltilen eleştiriler art- tınca Hz. Ali, Medine dışındaki arazisinde uzlete çekilmek için ondan izin istedi. Hz. Osman da ona izin verdi. Hz. Ali uzlete

37 Velîd b. Ukbe b. Ebî Mu’ît, Kûfe’de sarhoş olduğu hâlde sabah namazını dört rekât olarak kıldırması ve “Namazı daha da artırmamı ister misiniz?” diye sormuştur. Onun fâsıklığı ve devamlı şarap içmesi herkesçe bilimek- teydi. Hz. Osman’a gelip onu şikâyet ettiler. Halife onu azletti ve yerine Saîd b. el-Âs’ı tayin etti. Ancak şahitlerin şahitliğini kabul etmedi ve onları azarladı (*Mürûcû’z-Zeheb*, II. 370).

[1/53]

çekildikten sonra Osman'a (ra.) yöneltilen eleştiriler daha da arttı. Zübeyr ve Talha, insanların gönüllerini kazanmayı ve çoğunlukla kendilerine meyletmelerini ümit ediyorlardı. Hatta Hz. Ali'nin yokluğunu fırsat biliyorlardı. Eleştirilerin artması üzerine Hz. Osman, Hz. Ali'ye şöyle yazdı: "Sel artık zirvelere ulaştı. Artık gidişat dönülmez bir noktaya geldi. İnsanların bana karşı muhalefeti had safhaya vardı. Artık kanımı akıtmaktan başka bir şeye razı olmayacaklarını ileri sürüyorlar. Hatta kendisini savunmaktan âciz olanın bile, bana karşı hırs-ları azmıştır. [Şairin deyişiyle:]

*Sana karşı hiçbir kibirlenme zayıfın böbürlenmesi kadar zor
Mağlubun sana galip gelmesi kadar kahredici bir şey yoktur.*

'Hatta yırtıcı hayvanlara yem olmak tilkiye av olmaktan hayırlıdır,' diye bir deyiş vardır. O hâlde senin gelmen daha hayırlıdır."

Şair der ki:

*Eğer yem olacaksam, en hayırlı yiyen sen ol,
Hiç olmazsa henüz parçalanmadan sen bana yetiş.*

Huveytıb b. Abdüluzzâ dedi ki: Osman (ra.), etrafındaki kuşatma şiddetlenince, bana haber göndererek dedi ki: "Bana öyle geliyor ki bu zevat nezdinde kendimi suçlu ilan edeceğim. Ali, Talha ve Zübeyr'e git ve onlara, 'Bu iş artık sizin sorumluluğunuzdadır. Sorumluluğunuzu üstlenin ve halifeye dilediğiniz gibi muamele edin,' de." Bunun üzerine çıktım ve Hz. Ali'nin yanına gittim. Kapisında büyük kalabalıklar vardı. Kapı kapalıydı. Kapıdan içeriye hiç kimse alınmıyordu. Sonra oradan ayrılıp Zübeyr'in evine gittim. Onu evinde buldum. Ancak kapıda kimse yoktu. Ona Hz. Osman'ın bana verdiği görevi anlattım. Dedi ki: "Vallahi, Müminlerin Emîri yükümlülüğünü yerine getirdi. Ali'ye gittin mi?" diye sordu. Ben, "Evet gittim ama ona ulaşamadım," dedim. Sonra birlikte kalktık ve Talha b. Ubeydullah'a gittik. Onu evinde bulduk. Yanında oğlu Muhammed vardı. Ona Osman'ın (ra.) söylediğini anlattık. O, "Allah'a yemin ederim ki Müminlerin Emîri, üzerine düşeni yapmıştır. Ali'ye gittiniz mi?" diye sordu. "Evet, ama ona

ulaşamadık,” dedik. Bunun üzerine Talha, Eşter’e haber gönderdi. Eşter geldi. Talha: “Bana söylediklerini ona da anlat,” dedi. Ben de Osman’ın söylediklerini anlattım. Talha, gözleri yaşararak dedi ki: “Vallahi Müminlerin Emîri, sorumluluğunu yerine getirmiştir.” Eşter kalktı ve dedi ki: “Bize haber gönderiyorsunuz ama elçiniz mektubunuzu bize getirdi. İşte mektup,” dedi. Mektupta şunlar yazılıydı:³⁸

“Rahmân ve Rahîm Allah’ın adıyla. İlk Muhacirlerle Şûrâ üyelerinden, Mısır’da mukim sahabe ve tâbiîne... Bize gelin. Resulullah’ın (sav.) hilafetini, ehil olan insanlardan gasbedilmekten kurtarın. Allah’ın kitabı ve Resulullah’ın sünneti de [I/54] değiştirilmiştir. İlk iki halifenin uygulamaları da değiştirilmiştir. Allah hakkı için, mektubumuzu okuyan Resulullah’ın ashâbı ve güzellekle onlara tâbi olanlar muhakkak bize iltihak etsinler ve hakkımızı bizim için alsınlar ve bize versinler. Eğer Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, bize gelin. Peygamberiniz size veda ederken ve halifeler Allah’a kavuşurken geçerli olan açık yol ve yöntem üzere hakkı ikame edin. Bizim hakkımız elimizden alındı. Feyimize el konuldu. Bizimle hukukumuz arasına girildi. Peygamberimizden sonra hilafet, bir peygamberlik, bir rahmet hilafetiydi. Bugün ise bir zulüm sultasıdır. Kim bir şeye gücü yeterse onu yiyor.”

Eşter: “Bu, sizin bize gönderdiğiniz mektubunuz değil mi?” diye sordu. Bu durum karşısında Talha ağladı. Eşter: “Biz gelince gözlerinizi sıkmaya başladınız. Vallahi onu öldürmeden ayrılmayacağız,” dedi ve ayrıldı.

Huveytîb dedi ki: Daha sonra Osman, Mekke halkına ve hac mevsimine katılanlara hitaben bir mektup yazdı ve mektubu Nâfi’ b. Tureyf ile gönderdi. Mektupta kendilerinden yardım istiyordu. Nâfi’ arefe günü mektubu Mekke’ye ulaştırdı. O sı-

38 Vâkıdî’nin rivayet ettiği ve Taberî ile İbnü’l-Esîr’in naklettiğine göre mektubu ashap göndermiştir. İbn Kesîr *el-Bidâye*’de şöyle anlatır: Mervân’ın yaptıklarıyla Hz. Ali’nin bu yüzden Hz. Osman’a kızması haberi kendilerine ulaşınca Mısır, Kûfe ve Basra ehli mektuplaşarak kendi aralarında haberleştiler ve Medine’deki sahabilerle Talha adına uydurma mektuplar yazıldı. Talha ve Zübeyr insanları Osman’a karşı cihada ve dine destek vermeye davet ederek en büyük cihadın bu olduğunu söylediler (*el-Bidâye*, VII. 173).

rada İbn Abbâs hitap ediyordu. Nitekim Hz. Osman onu hac mevsimine amil olarak tayin etmişti. Nâfi' kalktı ve mektubu açıp okudu. Mektupta şunlar yazılıydı:

“Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. Allah'ın kulu ve Müminlerin Emîri Osman'dan hac mevsimine katılan müminlere... Size bu mektubu yazarken kuşatılmış durumdayım. Kasrın kuyusundan su içiyorum ve zahirem biter de ben ve maiyetimde olanlarla ölürüz korkusuyla yetecek kadar yiyecek yemiyorum. Kabul edeceğim bir tövbeye çağrılmıyorum. Söyleyeceğim deliller dinlenmiyor. Allah için çağrıda bulunuyorum. Mektubum herhangi bir Müslümana ulaşırsa bana gelsin. Benim hakkımda hakkı ikame etsin. Zulüm ve haksızlıktan beni korusun.” Abdullah b. Müslim dedi: Sonra İbn Abbâs hutbesini tamamladı. Ancak bu duruma değinmedi.

Hz. Osman ayrıca Şam diyarına, özellikle Muâviye ve Dımaşk halkına şöyle yazdı:³⁹ “Ben bir topluluk içinde bulunuyorum. Onlar arasında uzun zamandır ikamet ediyorum. Onlar hakkımda bir an önce kaderin hükmünü icra etmesini istiyorlar. Onlar beni yaşlı bir deveye bindirerek Dahle Adası'na götürmeyi, Allah'ın bana giydirdiği giysiyi çıkarıp onlara vermemi ya da öldürdüğüm kişilere karşılık kısas için kendimi onlara teslim etmemi istiyorlar. Oysaki iktidar sahibi doğru da yapar, yanlış da. İmdat imdat. Sizin benden başka emîriniz yoktur. Ya Muâviye, acele acele! Yetiş çabuk yetiş! Korkarım yetişemeyeceksin.”⁴⁰

Muhammed b. Ebû Bekir'in Mısır'a Vali Tayin Edilmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Anlatılır ki: Mısırlılar, amilleri İbn Ebî Serh'i şikâyet etmek için Medine'ye geldiler. Bunun üzerine Hz. Osman ona tehditler içeren bir mektup yazdı.

39 İbnü'l-A'sem'in anlattığına göre Hz. Osman, Muâviye ve Basra valisi Âmir b. Küreyz'e ifadeleri yukarıdakinden farklı tek bir mektup yazdı (*Fütûh*, II. 217).

40 İbnü'l-A'sem şöyle anlatır: Muâviye'ye gelince, Misver b. Mahreme ona mektubu getirdi. Mektubu okuduktan sonra Muâviye şöyle dedi: “Ey Misver! Açık söylemek gerekirse Osman ilk başladığı zaman Allah'ın rızasına uygun işler yapıyordu. Sonra farklı davranmaya başlayınca Allah da işlerini zora soktu. Benim için Allah'ın yaptığını reddetmek mümkün mü?”

Ancak o, Hz. Osman'ın uyarılarını dikkate almadı. Hatta Osman'ın (ra.) mektubunu götüröenlerden birini dövereek öldürdü. Bunun üzerine Mısırlılardan yedi yüz kişi Mısır'dan çıkıp Medine'ye geldiler ve mescide giderek Resulullah'ın (sav.) ashabına, namaz vakitlerinde amil İbn Ebî Serh'in onlara yaptığı muameleyi şikâyet ettiler. Bu şikâyet karşısında Talha kalktı ve çok sert bir konuşma yaptı. Hz. Âişe de Osman'a (ra.) haber göndererek şöyle dedi: "Resulullah'ın (sav.) ashabı sana gelecek bu adamın azledilmesini talep ettiler. Bir tanesi hariç taleplerini reddettin. Şimdi de bu şahıs Mısırlılardan bir adam öldürmüş. Amilinden onların hakkını al."

Hz. Ali onlar adına sözcü olarak Osman'a (ra.) gitti. Ona, "Senden istedikleri şey, bu adamın yerine başka bir adam tayin etmendir. Ayrıca adamlarının kanının davacısıdır. Bu sebeple adamı azlet ve iki taraf arasında hükmünü ver. Eğer bunların amile karşı hakları sabit olursa, amilden haklarını al." Osman (ra.): "Bir adam seçin, onu tayin edeyim," dedi. "Muhammed b. Ebû Bekir'i tayin et," dediler. Bunun üzerine Hz. Osman ahitnamesini yazdı ve onu tayin etti. İbn Ebî Serh ile Mısırlılar arasındaki ihtilafa bakmakla görevli Muhacir ve Ensardan bir grup olduğu hâlde yola çıktılar. Onlar Medine'den üç günlük mesafedeyken bir de ne görsünler, devesi üzerinde telaş içinde ve devesini kırbaçlayarak süratle seyreden siyahi bir köle. Âdeta birilerini kovalayan veya kovalanan bir hareket tarzı içindeydi. Muhammed b. Ebû Bekir'in adamları ona, "Sen necisin, nereye gidiyorsun? Sen birilerini takip eden veya kaçan birisin," dedi. Bunun üzerine, "Ben Müminlerin Emîri'nin hizmetçisiyim. Beni Mısır amiline yolladı," dedi. Gruptan biri ona, "İşte Mısır'ın amili bizimledir," dedi. Adam, "Ben bunu kastetmiyorum," dedi. Durum Muhammed'e bildirildi. O, bir adam göndererek gelmesini istedi. Adam getirildi. Muhammed ona, "Sen kimin kölesisin?" dedi. Adam, bazen Mervân'ın bazen de Müminlerin Emîri'nin kölesiyim, diyordu. Gruptan biri⁴¹ onun Hz. Osman'ın adamı olduğunu tanı-

41 Bu şahıs Ebû'l-A'ver b. Süfyân es-Sülemî'dir (İbnü'l-A'sem, *Fütûh*, II. 211; Taberî, V. 115).

[I/56]

di. Muhammed ona, "Seni kime gönderdi?" diye sordu. Adam, "Mısır amiline," dedi. Muhammed ona, "Hangi görevle?" diye sordu. Adam, "Bir mesajla," diye cevap verdi. Muhammed ona, "Üzerinde mektup var mı?" diye sordu. Adam, "Hayır," dedi. Onu aradılar, bir şey bulamadılar. Yanında kurumuş bir kırba vardı. Salladılar, baktılar ki içinde bir cisim var. Çıkarmak istediler. Çıkmayınca kırbayı yırtıp çıkardılar. Bir de ne görsünler. Hz. Osman'dan Abdullah b. Ebû Serh'e yazılan bir mektup. Muhammed maiyetinde olan Muhacir ve Ensarı topladı. Onların huzurunda mektubu açtı ve okudu. Mektupta şunlar yazılıydı: "Muhammed b. Ebû Bekir ve yanındakiler sana gelince onları öldür ve getirdikleri yazıyı iptal et. Sana emrim gelinceye kadar görevine devam et." Grup mektubu görünce endişelene rek Medine'ye geri döndüler.

Muhammed b. Ebû Bekir'in Medine'ye Dönmesi

Muhammed mektubu maiyetinde bulunanların mühürleriyle mühürledi ve onlardan birine teslim etti. Sonra Medine'ye vardılar. Talha, Zübeyr, Ali ve Sa'd'ı ve diğer bazı sahipleri bir araya getirdiler. Mektubu onların huzurunda açtılar. Muhammed onlara kölenin hikâyesini anlattı. Mektubu onlara okuttu. Medine halkı istisnasız Osman'a (ra.) büyük öfke duydular. Peygamber'in ashâbı evlerine çekildiler. İnsanlar Osman'ın (ra.) evine doğru yürüdüler. Evini kuşattılar. Suyunu kestiler. Çıkmasına izin vermediler. Muhammed b. Ebû Bekir, Osman'a karşı halkı topladı ve organize etti.

Mısırlı ve Kûfelilerin Osman'ı (ra.) Kuşatması

Abdullah b. Müslim dedi: Anlatılır ki: Mısırlılar Hz. Ali'ye geldiler. Ona, "Görmüyor musun? Allah'ın düşmanı hakkımızda ne yazdı. Kalk bizimle ona gidelim. Allah onun kanını helal kılmıştır," dediler. Hz. Ali: "Hayır, Allah'a yemin ederim sizinle gelmem," dedi.⁴² Onlar, "O zaman niçin bize mektup yazdın?"

42 Rivayete göre Hz. Ali, Hz. Osman'ın yanına giderek mektup konusunu tartıştı. Hz. Osman ise mektup yazmadığını, mektubun kendi adına uydurulduğunu ifade etti. İnsanlar hattın Mervân'a ait olduğunu ve Hz. Osman'ın bilgisi dışında yazdığını biliyorlardı. Nitekim Osman'ın kâtibiydi ve Hz. Osman'ın mühür yüzüğü onun parmağındaydı (İbnü'l-A'sem, *Fütûh*, II.

diye sordular. Hz. Ali: "Vallahi size hiç mektup yazmadım," diye cevap verdi. Birbirlerine bakıp sustular. Sonra Eşter en-Nehâî Kûfe'den bin adamla geldi. İbn Ebû Huzeyfe dört yüz [1/57] kişiyle geldi. Kûfe ve Mısır'dan gelenler Hz. Osman'ın kapısını gece ve gündüz âdeta mesken edindiler. Talha her iki grubu Osman'a karşı kışkırtıyordu. Onlara şöyle dedi: "Kuşatmanız Osman'ın umurunda değildir. Nasıl olsa yiyecek ve su almak-tadır. Ona su götürülmesini engelleyin."

Hz. Osman'ın Kasrın Üzerinden

Talha, Kûfeliler ve Diğerlerine Hitap Etmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Rivayet ederler ki: Kendisine su verilmeyince Hz. Osman kasrın üzerine çıkarak, "Talha nered-e?" diye seslendi. Talha gelince, "Ey Talha! Rume Kuyusu'nun falanca Yahudiye ait olduğunu ve kimseye parasız bir damla su vermediğini, bunun üzerine bu kuyuyu kırk bin dirheme satın aldığımı ve bu kuyudan aslan payına sahip olduğum hâlde ancak diğer Müslümanlar kadar yararlandığımı bilmez misin?" Talha: "Bilirim," dedi. Hz. Osman: "Bugün bu kuyudan su içmesi benden başka menedilen bir kimse biliyor musun? Bu neden?" diye sordu. Talha: "Çünkü sen değiştirdin ve farklı durumlar ortaya çıkardın," dedi. Hz. Osman: "Resulullah'ın (sav.) bu evi satın alıp mescide katan için cennet vardır demesi üzerine onu yirmi bine satın alıp mescide kattığımı bilir misin?" diye sordu. Talha: "Evet," dedi. Osman (ra.): "Bugün bu mescitte namaz kılmaktan menedilen benden başka kimse biliyor musun?" diye sordu. Talha: "Hayır," dedi. Hz. Osman: "Niçin?" dedi. Talha: "Sen (yönetimi) değiştirdin," dedi. Sonra Osman ayrıldı ve Ali'ye haber göndererek sudan menedildiğini söyledi. Bunun üzerine Hz. Ali ona üç kırba su gönderdi. Bunlar yetiştirilmek üzereyken Talha: "Senin bununla ne işin var?" dedi. Bu konuda aralarında sert bir tartışma oldu. Onlar böyleyken bir haberci geldi ve onlara dedi ki: "Muâviye, Hz. Osman'a destek olmak üzere Yezîd b. Üseyd komutasında

Şam'dan dört bin süvari gönderdi;⁴³ yapacağınızı yapın ya da ayrılıp gidin."

[I/58] Hz. Osman'ın evinde ona destek veren yüz kişi vardı. Bunların içinde Abdullah b. ez-Zübeyr, Mervân b. el-Hakem, Hasan b. Ali, Abdullah b. Sellâm ve Ebû Hüreyre vardı. Kuşatmaya katılanlar Şam'dan askerlerin geldiğini işitince Hz. Osman'ın kapısını ateşe verdiler. İçeridekiler buna karşı savaş vaziyetine geçtiler. Ancak, Hz. Osman bunu hoş görmedi ve "Hacamat için bile olsa kan akıtılmasını istemem," dedi. Herkese biatinden azat olduğunu söyledi. "Hiç kimse benim için öldürülsün istemem," dedi. Evdekilerden biri Abdullah b. Ömer idi. Abdullah: "Ey Müminlerin Emîri! Bu topluluk sana galip gelirse kimden yana hareket edeyim," dedi. Osman (ra.): "Cemaate bağlı kal," dedi. Kendisine, "Cemaat sana galip gelse de mi?" diye sorduğumda, "Cemaat nerede olursa ona bağlı ol," diye cevap verdi.

Abdullah b. Müslim dedi: Sonra Hasan b. Ali yanına girdi ve ona, "Ben senin emrindeyim, bana dilediğini emret," dedi. Hz. Osman ona, "Ey kardeşimin oğlu! Dön ve Allah hükmünü verinceye kadar evinde otur," dedi. Sonra Ebû Hüreyre kılıcını kuşanmış olarak yanına girerek, "Ey Müminlerin Emîri! Vuruşmak hak oldu. Bizden bir kişiyi öldürdüler ve kapıyı ateşe verdiler," dedi. Osman (ra.): "Ey Ebû Hüreyre! Sana emrediyorum muhakkak kılıcını yere at," dedi. Ebû Hüreyre der ki: "Kılıcımı attım ancak kimin aldığını bilmiyorum."

Abdullah b. Müslim dedi: Sonra Mugîre b. Şu'be girdi. Mugîre: "Ey Müminlerin Emîri! Bu insanlar sana karşı toplandılar. Dilersen Mekke'ye git. Dilersen evden bir menfez açarız sen de Şam'a gidersin. Zira orada Muâviye Şam ehlinde destekçilerin vardır. Bunları istemiyorsan çık, bizde seninle çikalım

43 Daha önce anlatıldığı üzere Hz. Osman'ın mektubu Muâviye'ye ulaşınca, Allah'ın takdirini değiştiremeyeceğini ve Hz. Osman'ın kesin olarak öldürüldüğünü düşünerek cevap vermekte tereddüt etti. Bunun üzerine Hz. Osman, Yezîd b. Esed b. Kürz ve Şam ehline haber göndererek yardım istedi ve onlar üzerindeki hakkını dile getirdi. Bunun üzerine Yezîd bu mak-satla yola çıktı ve çok sayıda insan ona katıldı. Vâdi'l-Kurâ mevkiinde Hz. Osman'ın öldürüldüğü haberini alınca geri döndüler (Taberî, V. 115-116).

ve bu topluluğu Allah'ın hükmüne davet edelim," dedi. Osman (ra.) şöyle dedi: "Mekke'ye gidiş konusunda Resulullah'ın (sav.) şöyle dediğini işittim: 'Kureyş'ten bir adam Mekke'de dinden meyledecektir. İnsanlar ve cinleriyle bu ümmetin azabının yarısı bu adam içindir.' O adam değilim inşallah. Şam'a gidiş konusuna gelince, Medine benim hicret diyarımdır. Resulullah'ın (sav.) kabrinin civarıdır. Hicret diyarımdan çıkışa ihtiyacım yoktur. Bu insanları Allah'ın hükmüne davet etmeye gelince, Resulullah'tan (sav.) sonra ümmetin kanını akıtan ilk kişi olmayacağım."

Hz. Osman'ın Ebû Bekir ile Ömer'i Rüyada Görmesi

Hz. Osman sonra şöyle dedi: "Ebû Bekir ve Ömer'i bu gece rüyada gördüm. Bana oruç tut, zira bu akşam iftarını bizde açacaksın," dediler.⁴⁴ Oruca başlayarak sabahladım. Allah'a ve ahiret gününe inanan herkese emrediyorum; evdekiler sağ [1/59] salim evimden çıksın." Evdekiler, "Çıkacak olursak can güvenliğimizden emin olamayız. Bize izin ver, evin bir köşesinde kalalım," dediler.

Durumun vahametini gören Hz. Osman; Hz. Ali, Talha, Zübeyr, Sa'd, Ammâr ve hepsi de Bedir Savaşı'na iştirak etmiş bir grup sahabiye haber gönderdi. Hz. Osman'a geldiler. Yanlarında köleyi, mektubu ve deveyi de getirdiler. Hz. Ali ona, "Köle senin, deve de senin değil mi?" diye sordu. Hz. Osman: "Evet, bunlar benim," dedi. Hz. Ali: "Bu mektubu sen mi yazdın?" diye sordu. Hz. Osman: "Hayır, Allah'a yemin ederim ki ben yazmadım, emretmedim ve bilgim yoktur," diye cevap verdi. "Mühür senin değil mi?" diye sordu. Osman: "Evet benimdir," dedi. Hz. Ali: "Nasıl olur da kölen, devenle ve mührünle mühürlü mektupla çıkıyor da senin haberin olmuyor?" diye sordu. Hz. Osman, Allah'a yemin ederek mektubu yazmadığını, bu konuda yönlendirme yapmadığını ve herhangi bir emir vermediğini söyledi. Bu durum karşısında Hz. Osman'ın durumunu tereddütle karşıladılar. Onlar biliyorlardı ki o yalan yere yemin etmez.

44 Rüya için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII. 204.

Bazıları da şöyle dediler: Osman, Mervân'ı bize teslim etmedikçe, onun hakkında kalbimiz mutmain olmaz; böylelikle, onun haksız yere Resulullah'ın bazı sahabilerinin öldürülmesi ve ellerinin kesilmesi emrini nasıl verdiğini öğrenmiş oluruz. Eğer Osman mektubu yazdıysa onu hilafetten azlederiz. Yok, Mervân yazdıysa durumunu ve buna terettüp eden sonuçları değerlendireceğiz. Bunun üzerine grup Hz. Osman'ın yanından ayrılıp evlerine çekildiler. Hz. Osman, Mervân'ı kendilerine teslim etmeyi reddetti. Çünkü onu öldürmelerinden endişe ediyordu.

Hz. Ali'ye, Hz. Osman'ın öldürüleceği bilgisi ulaştı. Bunun üzerine o şöyle dedi: "Biz Mervân'ı istedik. Osman'ın öldürülmesi olmaz," dedi. Sonra Hasan ve Hüseyin'e: "Kılıçlarınızı alın ve gidin Osman'ın kapısında nöbet tutun," emrini verdi. "Kimsenin ona ulaşmasına izin vermeyin," diye de tembih etti. Gönülsüz de olsa Zübeyr de oğlunu gönderdi. Talha da oğlunu gönderdi. Bazı sahabiler de asilerin Hz. Osman'ın evini basmalarını engellemek ve Mervân'ı teslim etmesini istemek üzere oğullarını gönderdiler. Bunun üzerine Hz. Osman Kasrın üzerinden topluluğa şöyle seslendi:

«Ey Müslümanlar! Allah için size hatırlatırım. Bilmez misiniz Resulullah (sav.) Müslümanların mescidini genişletmek için falanca kimsenin evinin satın alınmasını buyurdu da, o evi öz malımla satın aldım. Bugün sizler beni orada namaz kılmaktan menediyorsunuz. Yine bilmez misiniz ki Rume Kuyusu'ndan bir kırba su bir dirheme satılıyordu. Onu da öz malımla satın aldım ve suyundaki payımı diğer Müslümanlarla eşit yaptım. Sizler benim satın aldığım bu kuyudan su içmeme mani oluyorsunuz. Öyle ki sadece deniz suyuyla iftar ediyorum. Bilmez misiniz ki bazı uygulamalarımı hoş karşılamadınız. Ben de bunlardan dolayı Allah'a tövbe ettim ve mağfiret diledim. Sizler benim takip edilemeyen yol ve uygulamaları değiştirdiğimi ileri sürüyorsunuz. Mektup konusunda iki Müslüman şahit gösterin. Aksi takdirde ben O'ndan başka ilah bulunmayan Allah'a yemin ederim ki mektubu yazmadım, bu hususta emir vermedim ve buna vâkıf olmadım. *'Ey kavmim, bana olan husumetiniz*

yüzünden başınıza Nûh kavmi, Hûd kavmi ya da Salih kavminin başına gelen musibetler gibi musibetler gelmesin' (Hûd, 11/89). Ey kavmim beni öldürmeyin. Beni öldürürseniz, (parmaklarını birbirine geçirerek) birbirinize böyle girersiniz. Ey kavmim Allah sizin için dinlemeyi ve itaati uygun görmüştür. Allah isyan ve ayrılık hususunda uyarmıştır. O hâlde O'nun öğüdünü kabul edin ve cezasından sakının. Eğer düşündüğünüz eylemlere girişerseniz, birlikte namaz kınamayacak ve düşmanınız size musallat olacaktır. Size ifade etmeliyim ki bazı insanlar, beni Allah'ın kitabına ve hakka davet ettiklerini insanlara ifade ettiler. Onlar hakka davet edilince, haktan yüz çevirdiler. Benim ömrüm onlara uzun geldi. Ecelimin bir an önce gelmesini dilediler. Benim kendilerine verdiklerime rıza gösterdiklerini size yazmışlardı. Kendilerine taahhütte bulunduğum hususlarda bir eksiklik bıraktığımı görmüyorum. Onlar cezaların infaz edilmesini, zulmün engellenmesini ve hakların sahiplerine geri verilmesini istediklerini ileri sürüyorlardı. Ben de bu talepleri kabul ettim. Ayrıca Amr b. el-Âs ve Abdullah b. Kays gibi güçlü ve emin kimselerin tayin edilmesini istediler. Bütün bunları yerine getirdim. Yine de hoşnut olmadılar. Mescide gitmemi engellediler. Medine'de güçleri yettiği kadar şantaj yaptılar. Beni üç şıktan birini tercih etmeye davet ediyorlar: Bilerek veya hataen cezalandırdığım her kimseye karşı bana kısas uygulamak ya da halifelikten istifa etmem ve benim yerime başkasını getirmeleri ya da kendilerine itaat eden askerlerle vilayetlerin ahalisini Medine'ye çağırmaları. Nitekim sizleri de Allah'ın bana verdiği sizin üzerinizdeki itaat hakkını almak üzere çağırdılar. Sizler de onlara uydunuz ve itaat hakkı bende olduğu hâlde onlara itaat ettiniz.

Ben kendilerine dedim ki: Bana kısas uygulanmasına gelince, benden önce halifeler geldi. İktidarı elinde tutan, doğru da yapar hata da. Benden öncekilere icraatlarından dolayı kısas uygulanmadı. Onların bu taleplerle canımı istediklerini biliyorum. Hilafetten istifa etmeye gelince, eğer beni asarlarsa, bu bana Allah'ın cennetinden ve halifeliğinden teberri etmekten daha sevimlidir. Zira Resulullah (sav.) bana: "Ey Osman!

Benden sonra Allah sana öyle bir gömlek giydirecek ki (I/61) münafıklar o gömleği çıkarmanı senden isterlerse, bana kavuşmadan çıkarma,” buyurdu. Kaldı ki ben kendilerine biati dayatmamış, kendileri isteyerek ve gönül rızasıyla Allah’ın rızasını umarak ve ümmetin yararını düşünerek biat etmişlerdir. Dünya menfaati umanlar da ancak kısmeti olduğu kadar ondan yararlanmıştır. O hâlde Allah’tan sakının. Allah’ın ah-dini bozmanızı uygun görmüyorum. Allah için ve İslam adına hakkı benden alıp başkasına vermeyin. Ben, ‘*Kendimi temize çıkarmıyorum. Zira nefis kötülüğü emreder. Rabbimin rahmeti-ne mazhar olanlar müstesna*’ (Yûsuf, 12/53) (diyorum.)

Kimi insanları cezalandırdım. Ancak, bundan maksadım sadece hayır dilemektir. Ben yaptığım her eylemden dolayı Allah’a tövbe ediyor ve ondan af diliyorum. Malumunuzdur ki Resulullah (sav.) şöyle buyurmuştur: “Bir Müslümanın kanı ancak üç şey için helal olur: İslam’dan dönme, evlendikten sonra zina (Allah’a yemin olsun bunu İslam’dan önce de İslam’dan sonra da yapmadım) ya da insan öldüren kimseye kısas uygulanması.”⁴⁵»

Bunun üzerine asilerden bazıları, “O hikâye anlatıyor, bazıları da eğer onu dinlerseniz sizi caydıracak,” dediler. Asiler dinlemekten vazgeçerek ona oklarla saldırdılar ve onun gibilere yaşmayacak tarzda karşılık verdiler.

Sonra Abdullah b. Sellâm evin damından onlara seslenip –kendisi evde bulunanlardandı–⁴⁶ şöyle dedi: “Ey Muhacir ve Ensardan Osman’ın evini muhasara edenler! Allah sizi İslam’la nimetlendirdi. Osman’ı öldürmeyin. Vallahi onun her Müslüman üzerindeki hakkı, babanın evladı üzerindeki hakkı gibidir. Allah’a yemin ederim ki Allah, Peygamberinizi bunlarla desteklediği günden beri Medine’nin etrafında on iki bin koruyucu melek vardır. Onu öldürürseniz Rabbiniz size gazap edecek ve melekleri sizi terk edecektir. Onun öldürülmesi se-

45 Bkz. Ahmed, *Müsned*, I. 61, 63, 70, 382, 444, 465; VI. 58, 214; İbn Sa’d, *Ta-bakât*, 6773.

46 Abdullah b. Sellâm’ın konuşması Taberî, V. 130 ve İbnü’l-A’sem, *Fütûh*, II. 223’te nakledilmiştir.

bebiyle henüz ana rahmine düşmemiş insanlar öldürülecektir. Bunu Allah'ın Musa'ya indirdiği Tevrat'ta buluyorum. Allah bu hakikati İbranice ve Arapça olarak vahyetmiştir: O mazlum ve şehit halifenizdir. Ruhum elinde olan Allah'a yemin olsun ki ondan sonra korku olmadan itaat olmayacak, menfaat olmadan akraba hukuku gözetilmeyecek ve insanlar, hatta henüz yaratılmamış olanlar öldürülecektir." Asiler, "Ey Yahudi! Senin karnını doyurdu ve sırtını giydirdi. Vallahi, onun için iki keçi toslaşmayacak ve iki horoz dövüşmeyecektir," dediler. Abdullah b. Sellâm şöyle karşılık verdi: "Doğru söylüyorsunuz, iki keçi toslaşmayacak, iki horoz da dövüşmeyecek ancak iki büyük koç toslaşacaktır." Asiler ona da taş ve ok attılar ve kafasını yarıdılar. Bunu üzerine Osman'a dönüp şöyle dedi: "Onlar, senin benim karnımı doyurduğunu ve sırtımı giydirdiğini söylüyorlar. Sabırlı ol, ey Müminlerin Emîri! Allah'a yemin ederim ki seni Allah'ın kitabında mazlum ve şehit halife olarak görüyorum. Bu sebeple her taraftan bana oklar atıldı."

Hasan b. Ali de oradaydı; ona da bir ok isabet etti ve onu kana boyadı. Evde olduğu hâlde Mervân'a da ok isabet etti. Muhammed b. Talha da kan revan içinde kaldı. Hz. Ali'nin kölesi Kanber'in kafası yarıldı. Muhammed b. Ebû Bekir, Hâşimilerin Hasan için öfkelenip ortalığı karıştırmalarından endişe etti.

Halifenin Katli

Hız. Osman'ın Katledilmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muhammed b. Ebû Bekir, Hasan b. Ali yaralanınca iki şahsın elinden tutarak onlara şöyle dedi: "Hâşim oğulları gelip Hasan'ın yüzündeki kanı görürlerse insanları Osman'ın etrafından dağıtırlar, siz de emelinize ulaşamazsınız. Bu sebeple gelin duvara tırmanarak ona ulaşalım ve kimsenin haberi olmadan öldürelim. Bunun üzerine iki adamıyla Ensardan bir adamın⁴⁷ duvarından tırmanarak Osman'ın evine girdiler.⁴⁸ Evdekilerden kimsenin

47 Evin sahibi Ensardan Amr b. Hazm'dır

48 Bu şahıslar Kinâne b. Bişr b. İtâb, Sevdân b. Hamrân ve Amr b. el-Humk'tur (Taberî, V. 131).

haberi olmadı. Çünkü hepsi damdaydı. Yanında sadece eşi vardı. Muhammed b. Ebû Bekir ona saldırdı ve yere yıkarak göğsüne oturdu. Sakalından tutarak, “Ey Na’sel!⁴⁹ Muâviye sana fayda etmedi. İbn Âmir ve İbn Ebî Serh sana fayda etmediler,” dedi. Hz. Osman ona, “Baban bu hâlimi görseydi benim için ağlar, senin hâline de üzülürdü,” dedi. Bunun üzerine elleri gevşeyerek üzerinden kalktı ve yanından ayrıldı.

Hz. Osman abdest almak istediğini söyledi. Abdest aldı ve korunmak gayesiyle Kur’an-ı Kerim’i kucağına aldı. Bu sırada Kûfeli bir asi elinde demir bir harbe olduğu hâlde girdi ve ona yöneldi. Elindeki harbeyi köprücük kemiğinin yanına sapladı. Kan fışkırdı ve kucağındaki Kur’an-ı Kerim’in üzerine sıçradı. Bir başka asi de ona bir tekme attı. Bir başkası da ona kılıcının kabzasıyla vurdu. Artık baygındı. Muhammed b. Ebû Bekir de ortalıkta görünmüyordu. Eşleri çılgınlık atıyorlardı. Yüzüne su serpildi de kendine geldi. Bu sırada Muhammed b. Ebû Bekir içeri girdi. Ona, “Ey Na’sel! İzlenen yolu değiştirdin, farklı uygulamalara girdin ve yapacağını yaptın,” dedi. Sonra Mısırlı bir asi girdi. Sakalından tutup çekti ve bir tutam elinde kaldı. Sonra kılıcını çekerek, açılın dedi ve kılıcını ona vurdu. Hz. Osman eliyle savmak isterken kılıç elini kesti. Hz. Osman: “Vallahi bu el Kur’an ayetlerinin arasını çizen ve Kur’an’ı yazan ilk eldir,” dedi. Sonra kısa boylu ve yüzü suçiceği hastalığı izli, çöl insanı siyah tenli, elinde demir çubuk bulunan bir asi içeri girdi ve Hz. Osman’a: “Sen hangi millettensin ey Na’sel?” dedi. Hz. Osman: “Ben Na’sel değilim, ben Osmân b. Affân’ım. Ben İbrahim’in milletindenim, müşriklerden değilim,” dedi. Adam, “Yalan söyledin,” dedi ve sağ zülfüne demir çubukla bir darbe indirmesiyle yüzü kan revan içinde kaldı. İri yapılı zevcesi Nâile bint el-Ferâfisa engel olarak araya girdi. Diğer zevcesi Bint Şeybe⁵⁰ de üzerine kapandı. Tam bu sırada Mısırlı başka bir asi⁵¹ kılıcını çekmiş vaziyette içeri girdi ve “Vallahi burnunu keseceğim,” dedi. Üzerine kapanmış eşini uzaklaş-

49 Na’sel uzun sakallı bir Yahudiydi.

50 Remle bint Şeybe b. Rebîa, Hz. Osman’ın zevcesi ve evlatları Âişe, Ümmü Ebân ve Ümmü Amr’in annesidir (İbnü’l-Esir, II. 299).

51 Adı Kinâne b. Bişr et-Tecîbî’dir.

tırmak isterken onun elbisesi açıldı. Adam ona ulaşamayınca kılıcını, eşinin küpesiyle omzu arasından soktu. Kılıca eliyle vuran eşinin parmakları kesildi. Bunun üzerine, Hz. Osman'ın kılıcı elinde duran siyah kölesine, "Ey Rebâh! Bu adamı benden uzaklaştır," dedi. Siyah köle adama kılıcıyla vurdu ve onu öldürdü. Akabinde başka bir asi elinde kılıcıyla girdi ve açılın, dedi. Kılıcının ucunu Hz. Osman'ın karnına dayadı. Zevcesi Nâile kılıcı tutunca parmakları kesildi. Kılıç Hz. Osman'ın karnına saplandı ve onu öldürdü.⁵² Karısı çığlık atıyordu. İçeri giren grup girdikleri yerden kaçtılar. Zevcesi Nâile'nin çığlıkları içerideki gürültüden duyulmuyordu. Bunun üzerine dama çıkıp insanlara, "Müminlerin Emîri öldürülmüştür," diye seslendi.

Hasan ve Hüseyin ile yanlarındakiler içeri girince Hz. Osman'ın işkence edilerek öldürüldüğünü gördüler. Üzerine eğilerek ağladılar. Onlar çıkınca diğer insanlar girdi. Haber Hz. Ali, Talha, Zübeyr, Sa'd ve Medine halkına ulaştı. Âdeta akıllarını kaçırmış vaziyette çıktılar. Osman'ın evine girince, "*Allah'tan geldik ve O'na döneceğiz*,"⁵³ diyerek üzerine eğilip gözyaşı dökerek yüksek sesle ağladılar. Hatta bir süre Hz. Ali kendinden geçti. Ayılınca Hasan ve Hüseyin'e çıkışarak, "Siz kapıyı beklerken Müminlerin Emîri nasıl öldürölüyor?" dedi ve onları tokatladı. Muhammed b. Talha'yı azarladı ve Abdullah b. ez-Zübeyr'i lanetledi. Âdeta aklını kaçırmış olarak çıktı. Ne yapacağını şaşırmıştı. Talha: "Ey Ebü'l-Hasan! Hasan ve Hüseyin'i tokatladın," deyince Hz. Ali: "Ey Talha! Müminlerin Emîri öldürölüyor ama bunu haklı gösterecek bir delil ve gerekçe gösteremiyoruz." Talha: "Mervân'ı teslim etseydi, öldürölmezdi," deyince Hz. Ali: "Mervân'ı teslim etseydi mahkemesiz öldürölürdü," diye karşılık verdi. Bu durum karşısında Hz. Ali evine kapandı ve kapısını kilitledi. Hz. Osman'ın zevcesi Bint el-Ferâfisa, Muâviye'ye yazarak, asilerin Hz. Osman'ın

52 Hz. Osman'ın katillerinin kimlikleri ilgili ihtilaflar için bkz. Taberî, V. 130; *Mürûcû'z-Zeheb*, II. 382; *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII. 185; İbnü'l-A'sem, *Fükûh*, II. 231; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 231; *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II. 176; İbn Sa'd, *Tabakât*, III. 72-73.

53 Bakara, 2/156.

evine tecavüzlerini, onun Kur'an'a sığınmasını ve Muhammed b. Ebû Bekir'in yaptıklarını anlattı. Ayrıca kana boyanmış ve parçalanmış gömleğini ve sakalından yolunmuş bir tutam kılı da gömleğin düğmesine bağlayarak gönderdi. Bunun için Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî'yi görevlendirerek Muâviye'ye gönderdi.⁵⁴ Nu'mân, gömlek ve mektubu alarak yola çıktı. Yolda, Muâviye'nin destek olmak üzere dört bin süvariyle gönderdiği komutan Yezid b. Üseyd ile karşılaştı. Onlara Hz. Osman'ın öldürüldüğünü haber verince Şam'a geri döndüler.

Abdullah b. Müslim dedi: İsyân hareketine katılan Mısırlılar cinayetten sonra Hz. Osman'ın evine girdiler. Hz. Osman'ı o vaziyette görünce, çoğu pişmanlık ve mahcubiyet duydu ve olayı çirkin buldular. Ev halkı onları protesto ettiler ve evden kovdular. Kapının yanında aralarında kavga çıktı. Kavgada Mervân kılıçla vuruldu ve yere yığıldı.

Defni

Hz. Osman'ın Defnedilmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Abdurrahmân b. Ezher'in şöyle dediğini anlatırlar: Ne lehinde ne de aleyhinde Osman'ın meselesine hiç müdahil olmadım. Bir akşam vaktiydi. Evimin bahçesinde oturuyordum. Osman'ın öldürülmesinden bir gece sonraydı. Münzir b. ez-Zübeyr bana gelip dedi ki: "Osman'ı defnetmeyi düşündük sen de var mısın?" Dedim ki: "Vallahi meselesine hiç karışmadım, bu işe de karışmak istemiyorum." Sonra ayrıldık ve onu takip etmeye koyuldum. Baktım ki cenaze aralarında Cübeyr b. Mut'im, Ebü'l-Cehm b. Huzeyfe, Misver b. Mahreme, Abdurrahmân b. Ebû Bekr ve Abdullah b. ez-Zübeyr'in de bulunduğu bir grup tarafından taşınıyordu. Osman'ın cenazesini bir kapı kanadı üzerinde taşıyorlardı. Onu götürürken kafası tahtaya tak tak çarparak kabristan yolunu tuttular. Önce onu cenazelerin konulduğu yere bıraktılar. Ensardan bazı kimse-ler, "Allah'a yemin ederiz, cenaze namazını kılmanıza müsaade etmeyiz," dediler. Ebü'l-Cehm: "Namazını kılmamıza müsaade etmeyecek misiniz, öyle mi? Bilesiniz ki onun namazı Allah

54 Mektubun tam metni *el-Ikdü'l-Ferîd*, IV. 300.

tarafından kabul edilmiş ve melekler tarafından eda edilmiştir," dedi. Muhelif gruptakilerden bir şahıs,⁵⁵ "Eğer yalan söylüyorsan Allah seni onunla haşretsın," dedi. Ebü'l-Cehm: "Evet, Allah beni onunla haşretsın," diye karşılık verdi. Adam, "Allah seni şeytanlarla haşretsın, eğer size müsaade edersek gerçekten âciz kimseleriz." Arkadaşları Ebü'l-Cehm'e: "Sus ve adamla muhatap olma," dediler. Ebü'l-Cehm sustu ve cenazeyi taşıyarak hızlı bir şekilde ayrıldılar. Onlar giderken Hz. Osman'ın [1/65] başının tahtaya çarpmaktan tak tak sesi kulağında kaldı. Onu Bakî' Mezarlığı'nın en aşağı noktasına göturdüler. Ensardan Cebele b. Ömer es-Sâidî yanlarına geldi ve dedi ki: "Vallahi onu Resulullah'ın (sav.) Bakî' Mezarlığı'na defnetmenize ve namazını kılmanıza izin vermeyeceğim," dedi. Bunun üzerine Ebü'l-Cehm: "Eğer namazını kılmamıza imkân vermezseniz, Allah ve melekleri namazını kılmıştır ve Allah kabul etmiştir," dedi. Oradan ayrıldılar. Yanlarında elinde cam mahfazalı bir lamba bulunan kızı Âişe bint Osmân da vardı. Nihayet Huşşu Kevkeb'e⁵⁶ geldiler. Bir yer kazdılar. Sonra cenaze namazını kıldılar. Namazı Cübeyr b. Mut'im kıldırdı. Sonra kazılan yere indirdiler. Kızı kabre indirilişini görünce çığlık attı. Abdullah b. ez-Zübeyr ona, "Susmazsan başını koparırım," dedi. Onu böylece defnettiler. Kerpiç kullanılarak lahit yapılmadı ve olduğu gibi üstüne toprak döküldü.

Hz. Ali'ye Biat

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre sabah olunca insanlar mescitte toplandılar. Hz. Osman'a duyulan üzüntü ve pişmanlık artmış ve iş isten geçmişti. İnsanların Talha ve Zübeyr'e yönelttikleri eleştiriler artmış ve onları Osman'ı öldürmekle suçlamaya başlamışlardı. İnsanlar onlara, "Sizler Osman'ın katline karıştınız. Kendinizi temize çıkarın," dediler. Bunun üzerine Talha kalktı. Allah'a hamd ve sena ettikten sonra şöyle dedi: "Ey insanlar! Dün ne söylediysek onu bugün de söylüyoruz. Osman, tövbeyle günahı birbirine karıştırmıştır. O sebeple onun velayetini sevmedik. Ancak, öl-

55 Bu şahıs Haccâc b. Amr b. Gaziye el-Ensârî'dir (İbnü'l-A'sem, II. 240).

56 Medine'de Bakî'ye mücavir bir yer.

dürülmesini de hoş görmedik. Onun şerrinden emin kalmak bizi sevindirdi. Onun hakkında çok şey söylendi. Artık onun hesabı Allah'a aittir." Ondan sonra Zübeyr kalktı. Allah'a hamd ve sena ettikten sonra şöyle dedi: "Ey insanlar! Allah sizin için şûrâyı dilemiştir. Ancak heva ve heves onu yok etmiştir. Kendi aramızda danıştık Ali'yi uygun gördük. Ona biat ediniz. Osman'ın öldürülmesine gelince o konuda hüküm Allah'a aittir. O bazı olaylara sebebiyet vermiştir. Bu konularda da hesabını Allah soracaktır."

Bunun üzerine insanlar kalkıp Hz. Ali'nin evine geldiler. Ona, "Elini ver sana biat edelim. Çünkü emîr olmadan olmaz. Sen bu göreve daha layıksın," dediler. Hz. Ali onlara: "Bu, sizin işiniz değil şûrâ ve Bedir ehlinin işidir. Şûrâ ve Bedir ehli kimi uygun görürse o halife olacaktır. Toplanıp bu işe bakacağız," dedi. Hz. Ali bu nedenle onlardan biat almadı. Onlar da yanından ayrıldılar. Kendi aralarında konuyu müzakere ederek dediler ki: "Osman'ın öldürülmesi haberi bütün vilayetlere ve bölgelere yayılacak. Ondan sonra bir halifeye biat edilmediği haberi ulaşırsa herkes kendi muhitinde başkaldıracak. Bu durumda bir fitnenin olmayacağından emin olamayız. O hâlde Ali'ye dönün ve biat etmeden yanından ayrılmayın. Böylece Osman'ın öldürülmesiyle Ali'ye biat haberi bir arada duyulursa insanlar mutmain olacak ve sükûnet hâkim olacaktır." Bunun üzerine Ali'ye döndüler ve Eşter en-Nehâî'ye gidip geldiler. Eşter ona dedi ki: "Elini ver sana biat edelim yoksa üçüncü kez pişman olacaksın." Hz. Ali'ye ısrarla bu isteği iletmeye devam ederek fitneden sakındırdı ve bu görev için bir denginin olmadığını söyledi. Hz. Ali elini uzattı. Eşter ve yanındakiler ona biat ettiler. Sonra Talha'ya giderek, "Git biat et," dediler. O, "Kime?" diye sordu. Onlar, "Ali'ye," diye cevap verdiler. Talha: "Şûrâ toplanarak konuyu değerlendirecek," dedi. Onlar tekrar, "Git biat et," dedilerse de o imtina etti. Ne var ki ısrar ve teşvikleri sürdü. Bunun üzerine diliyle biat etti ancak elini vermekten kaçındı.

Ebû Sevr dedi: Osman'ı muhasara edenler arasındaydım. Kimi zaman silahımı alır kimi zaman da bırakırdım. Ali bunu

gördüğü hâlde bana ne emir verir ne de menederdi. İnsanlar ona biat edince ona biat etmek için izini sürdüm. Onu insanlar etrafında ona biat ederken buldum. Bu sırada Benî Mâzin'e ait bir bahçeye girdiler ve onu bir hurma ağacının altına oturtular. Kalabalıktan ona ulaşamadım. Baktım ki insanlar elini sıkarak ona biat ediyorlardı. Sonra Mescid-i Şerif'e gitti. Minbere çıktı. Burada ona ilk biat eden Talha idi. Talha elini sıkarak ona biat etti. Parmakları sakattı. Ali kötümserliğe kapılarak, "Bu el ahdini bozmaya yatkın görünüyor," dedi. Ardından Zübeyr, Sa'd ve Resulullah'ın (sav.) diğer bütün sahabileri biat ettiler. Sonra minberden indi ve insanları davet etti. Mervân'ın getirilmesini emretti. Ancak o kaçtı. Benî Ümeyye'den bir grupla İbn Ebî Muî't'in gelmesini istedi; onlar da kaçtılar. Âişe de ağlayarak ve "Osman öldü," diye hayıflanarak çıktı. Bunun üzerine Ammâr ona, "Dün Osman'a karşı insanları tahrik ederken bugün onun için ağlıyorsun," dedi.

Akabinde Hz. Ali, Hz. Osman'ın zevcesine gelerek ona, "Osman'ı kim öldürdü?" dedi. O, "Bilmiyorum, ancak yüzlerini görsem tanıyacağım. İçlerinde Muhammed b. Ebû Bekir de vardı," dedi. Hz. Ali, Muhammed'i çağırdı. O, "Doğrudur, yanına girdim ancak babamı bana hatırlatınca, üzerinden kalktım. Ben bundan dolayı tövbe ettim. Vallahi öldürmedim ve tutmadım," dedi. Hz. Osman'ın zevcesi: "Ama o, onları içeriye soktu," dedi.

Sonra Talha çıktı ve Hz. Âişe ile karşılaştı. Hz. Âişe: "Neler oldu?" diye sordu. Talha: "İnsanlar Osman'ı öldürdüler," dedi. Hz. Âişe: "Sonra ne yaptılar?" diye sordu. Talha: "Ali'ye biat ettiler," dedi. Hz. Âişe: "Ali'nin boyunduruğu altına nasıl gireceğiz. Ali ona hükmederken Medine'ye girmeyeceğim," dedi ve döndü. Zübeyr, Medine dışında olduğu için Hz. Osman'ın öldürülmesine şahit olmadı. Hz. Osman öldürüldüğünde Amr b. el-Âs Filistin'de bulunuyordu. Hicaz'dan bir süvari ile karşılaştı. Ona, "Geldiğin yerde neler var?" diye sordu. Adam, "Ay- [1/67] rıldığında Osman muhasara altındaydı," dedi. Amr: "Korkunun ecele faydası yoktur," diye karşılık verdi. Birkaç gün sonra başka bir süvari onun yanına gitti. Amr ona, "Ne haber?" diye

sordu. Adam, "Osman öldürüldü," dedi. Amr: "İnsanlar ne yaptı?" dedi. Adam, "Ali'ye biat ettiler," dedi. Amr: "Ali, Osman'ın katillerini ne yaptı?" diye sordu. Süvari dedi ki: "Velîd b. Ukbe ona gitti ve Osman'ın öldürülmesini nasıl karşıladığını sordu. Şöyle karşılık verdi: 'Ne emrettim ne de nehyettim. Sevinmedim ama çirkin de karşılamadım.'" Amr: "Katilleri ne yaptı?" diye sordu. Adam, "Himaye etti ama rıza göstermedi. Mervân ona, 'Emir vermediysen de işi benimsedin. Öldürmediysen de katilleri barındırdın,' dedi." Bunun üzerine Amr b. el-Âs dedi ki: "Vallahi Ebû'l-Hasan karıştırdı."

Abdullah b. Müslim dedi: Sonra Amr b. el-Âs, Sa'd b. Ebî Vakkâs'a yazarak Osman'ın öldürülmesini, nasıl öldürüldüğünü ve baş sorumlunun kim olduğunu sordu. Sa'd cevaben şöyle yazdı: "Sana haber vereyim ki Osman, Âişe tarafından bilenen, Talha tarafından parlatılan, Ali b. Ebû Tâlib tarafından zehirlenen bir kılıçla öldürülmüştür. Zübeyr susmuştur. Biz de bir şey yapmaktan kaçındık. İsteseydik onu savunabilirdik. Ancak, Osman da süregelen yolu değiştirdi ve değişti. İyi şeyler de yaptı kötü şeyler de. Eğer iyi yaptıysak mesele yoktur. Kötü yaptıysak Allah bizi affetsin. Yine sana haber vereyim, Zübeyr akrabalarının etkisinde ve günahının farkındadır. Talha ise emîrlik arzusu gerekiyorsa kendi karnını bile yarmaktan çekinmez."

Abdullah b. Müslim dedi: İbn Abbâs, Mekke'de bulunuyordu. Medine'ye döndüğünde insanlar Ali'ye biat etmişlerdi. İbn Abbâs dedi ki: Ali'ye gittim. Mugîre b. Şu'be'nin yanında olduğunu görünce, bekledim. O çıkınca içeri girdim. O bana ben de ona sordum. Sonra ona, çıkan şahsın kendisine ne söylediğini sordum. Ali dedi ki: "Daha önce bana, Abdullah b. Âmir'e yaz ve onu Basra valiliğinde bırakacağını bildir. Muâviye'ye de yaz ve onu Şam'da bırakacağını bildir. Böylece vilayetlerde sükûneti sağlamış ve insanların sana karşı olan infialini durdurmuş olursun," dedi. Şimdi ise bana gelip şöyle dedi: "Sana daha önce bir fikir ileri sürmüştüm. Düşünüp taşınmadan söylemiştim. O isabetli bir görüş değil. Benim görüşüme göre onlara düşmanlığını ilan et. Allah seni Osman'ın şerrinden

emin kılmıştır. İkisinin ölümü Osman'ın ölümünden daha kolaydır." İbn Abbâs, Ali'ye: "Birincisinde sana samimi nasihatte bulunmuş, ikincisinde ise seni aldatmıştır," dedi. Hz. Ali, İbn Abbâs'a: "Seni Şam'a tayin ettim, hemen git," dedi. İbn Abbâs: "Düşünmüyorum. Sonra Osman'ın amcasının oğlu olduğu hâlde görevi rahat bir şekilde bana devredebilir mi? Hatta bana galip gelirse Osman'a karşılık beni öldürmeyeceğinden emin değilim. Ama en azından beni cezalandırır ve hapse atar. Muâviye'ye yaz, ona iyilik ve görev vadet. Senin için işler yoluna girerse beni gönderirsin," dedim. [1/68]

Abdullah b. Müslim dedi: Akabinde Hz. Ali vilayetlere yazarak kendisine biat edilmesini istedi. Şam hariç her yerden biat haberi geldi. Şam'dan biat gelmedi. Bunun üzerine Halife, Mugîre b. Şu'be'ye: "Şam'a git seni oraya vali tayin ettim," haberini gönderdi. Mugîre ona, "Beni amcasının oğlu öldürüldüğü hâlde Muâviye'ye gönderiyorsun. Ona vali olarak gidersem beni de katillerden sanacak. Dilersen ona görevinde kalacağı taahhüdünde bulunduğunu bildir. Böyle davranırsan umulur ki dinler ve itaat eder," dedi. Halife, Muâviye'ye şöyle yazdı:⁵⁷ "Seni icra etmekte olduğun mali ve idari yetkilerle görevlendiriyorum. Bu görevde kalmayı kabul edersen biat et ve bana Şam'dan bin askerle gel." Hz. Ali'nin mektubu Muâviye'ye gelince kâğıt getirilmesini istedi. Mektupta şöyle yazdı:

Muâviye'den Ali'ye.

Benimle Kays arasında suçlama ve serzeniş faslı bitti.

Aramızda boyun ve böbreklere vurmaktan başka bir şey kalmadı.

Mektup Hz. Ali'ye ulaştı. Hz. Ali mektubu okuyup içeriğine vâkıf olunca üslubunu çirkin buldu ve kalkıp eve gitti. Oğlu Hasan yanına girdi. Ona, "Sana hatırlatmıştım, benim söylediklerime kulak vermedin," dedi. Hz. Ali: "Bana ne demiştin?" diye karşılık verdi. Hasan: "Sana bineğine binip Mekke'ye gitmeni söylemiştim. Böylece Osman olayıyla suçlanmayacak ve bu sorunu çözmek gibi bir yükün altına girmeyecektin.

57 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'de, Hz. Ali'nin Şam'a Sêhl b. Huneyf'i vali atadığını söylemiştir.

Dinlemedin. Bir de biat konusunda sana ancak cemaat ittifa-
kı üzere biati kabul et, yoksa elini kimseye biat için verme,
demiştin. Beni dinlemedin. Talha ve Zübeyr sana muhalefet
ettiklerinde onları biate zorlama, onları kendi hâlleriyle baş
başa bırak; bir de bırak insanlar bir yıl boyunca kendi arala-
rında danışsınlar, demiştin. Eğer bir yıl süreyle danışsalar
hakkını yemezler ve senden başka bir çözüm bulamazlardı.
Benim görüşüm odur ki biatlerini geri ver ve bu yetkiyi iade
et. Eğer seni reddederlerse sen de onları reddedersin. Seni
kabul ederlerse sen de onları kabul edersin. Vallahi onların
aklında hainliği, yüzlerinde de ahdi bozmayı ve buğzu görür
gibiymim.” Hz. Ali ona, “Kabul et ki senin gibi düşünüyorum. Ey
oğlum! Hayır ben, bana itaat edenlerle beraber bana isyan
edenlere karşı savaşacağım. Ey oğlum! Allah’a yemin ederim
ki deden vefat ettiği günden beri bana haksızlık yapıyor,”
dedi. Hasan ona, “Allah’a yemin ederim ki Muâviye sana üs-
tün gelecektir. Çünkü Allah şöyle buyurur: ‘*Kim mazlum ola-
rak öldürülürse onun velisine bir güç ve üstünlük verdik*’ (İsrâ,
17/33),” dedi. Hz. Ali: “Ey oğlum! Bizim ne alakamız var onun
mazlumiyetiyle. Allah’a yemin ederim ki biz ona zulmetme-
dik, onun aleyhine hiç kimseye yardım etmedik. Ayrıca hiç
kimseye bir şey yazmadım. Hem biliyorsun ki baban insan-
ları kanından ve meselesinden uzak tutmuştur.” Hasan dedi
ki: “Bunları geçelim, Allah’a yemin ederim ki hiç sanmıyorum,
hatta hiç şüphe etmiyorum, Medine’de orta yaşlardaki bir
kadın, bir bakire veya bir çocuk bile yoktur ki onun kanın-
da bir sorumluluğu olmasın.” Hz. Ali şöyle dedi: “Ey oğlum!
Biliyorsun ki baban, Kûfeliler ve diğerleri başta olmak üzere
insanların üzerine gitmesine engel olmuştur. Kardeşinle iki-
nizi kılıçlarınızla gönderip ona destek olmanızı ve uğrunda
ölmenizi istedim. İkinizi ve evinde bulunan insanları bu yol-
da vuruştuktan meneden kendisi oldu. Allah’a yemin ederim
ki bana savaşmayı emretseydi onu savunmak için vuruşur ve
gerekirse bu uğurda ölürdüm.” Hasan: “Bunları geçelim. Allah
kıyamet günü ihtilafa düştükleri konularda kulları arasında
hükümünü verecektir,” dedi.

Abdullah b. Müslim dedi: Sonra Mugîre b. Şu'be girdi. Hz. Ali ona, "Ey Mugîre! Allah için var mısın?" dedi. Mugîre: "Nereyi kastettin, ey Müminlerin Emîri?" diye sordu. Hz. Ali ona, "Kılıcını alır ve seni geçene ulaşır, seninle olanları geçersin. Ben bazı meseleler görüyorum ki bunların çözümü için kılıçların bilenmesi ve bunlarla bazı boyunların vurulması gerekecektir," dedi. Mugîre şöyle karşılık verdi: "Ey Müminlerin Emîri! Ben Osman'ı haklı görmedim. Ancak, öldürülmesini de doğru bulmadım. Bu bir karanlıktır ve bunu karanlıklar takip edecektir. Ey Müminler Emiri! Bana izin versen de kılıcımı bir kenara koyup evimde yatsam; ta ki karanlık dağılsın ve gece karanlığına ay ışığı doğsun. Böylece önümüzü görerek yürüyelim, doğru yolda olanların izinden gidelim ve zalimlerin yolundan sakınelim."

Hz. Ali dedi ki: "Sana izin verdim. Kendi yolunda dilediğin gibi davranabilirsin." Bunun üzerine Ammâr ayağa kalkarak, "Ey Mugîre! Maazallah, gözlerin açıkken âmâ olarak oturacak, galip geldiklerine mağlup olacak, önüne geçtiğin senin önüne geçmiş olacak. Bak iyi düşün taşın ve ne yapacağına karar ver. Bana gelince ben ilk saftakilerden olacağım," dedi. Mugîre ona, "Ey Ebû Yakzân! Sakın zinciri koparan misali, su birikintisinden kaçarken kızgın güneşin yaktığı kızgın kumlara yakalanmayasın," dedi. Hz. Ali Ammâr'a: "Onu bırak, o ahireti ancak dünyevi maslahatla karışık olarak murat etmektedir. Ey Mugîre! Bu yol peşinen sahibini dünya sonrası umulan cennete götüren bir ödüldür. Sana geldiğimizde sen evinde yatmaya devam et." Mugîre dedi ki: "Ey Müminlerin Emîri! Sen benden iyi bilirsin. Ben senin safında savaşsam da sana karşı kimseye destek vermem. Eğer bu duruş doğruysa ben zaten bunu istiyorum, hatalı ise ondan kurtulmuş olurum. Benim başka çok günahlarım daha var. Ondan dolayı mağfiret dilemekten başka seçeneğim yok."

Ali'nin (kv.) Hutbesi

[1/70]

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Medine'de biat işleri gerçekleştikten sonra Hz. Ali mescide git-

ti. Minbere çıktı. Allah'a hamd ve senada bulundu. İnsanlara kendi icraatıyla ilgili hayırlı vaatler verdi. Gönüllerini kazanmak için gayret göstereceğini söyledi. Sonra şöyle dedi: "Kişi servet ve evlat sahibi olsa da aşiretinden ve aşiretinin insanların elleri ve dilleriyle kendisini savunmalarından müstağni kalmaz. İnsanlar içinde ona arka çıkmaları en büyük güven-cidir. Başına bir musibet gelirse ya da kötü bir durumla karşılaşarsa onlara yönelir. Ona karşı en şefkatli olanlar onlardır. Kim aşiretine karşı elini kapatırsa onlara karşı bir el kapanır, ama kendisine karşı birçok el kapanır. Kim de Allah rızası için elini açarsa dünyada Allah, ona harcadıklarının karşılığını verecek ve ahirette kat kat fazlasıyla mükâfatlandıracaktır. İnsanlar arasında Allah'ın insana ihsan ettiği doğru sözlü olmak onun için servetten daha hayırlıdır. Öyleyse hiç kimse kibirli olmasın ve büyüklük hissine kapılmasın. Akrabalık bağını gözetmekte hiçbiriniz gaflete düşmesin. Zira vermekten imtina ettiği şeylerle varlığı artmayacağı gibi, verdiği şeylerden dolayı da malı eksilmeyecektir. Bilesiniz ki dünya hayatı geride kalmaya yüz tutmuş, ahiret yurduna dönüş yaklaşmıştır. Bilesiniz ki bugün azık tedariki ve hazırlık günüdür, müsabakada öne geçme günü de yarındır. Müsabakada öne geçmenin sonucu cennettir. Hazırlıksız nihayet ise cehennemdir. Bilesiniz ki dünyevi emel, nefse iştahlı gelir, ahiret vaadini yalanlar, gaflet getirir ve hasrete yol açar. O gururdur, sahibi daima sıkıntıdadır. Dininizin özüne sığının. Namazı hakkıyla kılın. Zekâtınızı verin. İmamınıza nasihat edin ve sadakat gösterin. Allah'ın kitabını öğrenin. Resulullah'tan doğru olarak hadis nakledin. Söz verdiğiniz zaman sözünüze bağlı kalın. Size emanet tevdi edilirse emanetin hakkını verin. Allah'ın sevabını arayın ve azabından sakının. Hayır işleyin ki hayır işleyenlerin hayra nail oldukları günde sizde hayra nail olasınız."

Cemel Ashabı

Zübeyr ve Talha'nın Ali'ye (kv.) Muhalefet Etmeleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre biat işi tamamlandıktan sonra Zübeyr ve Talha Hz. Ali'ye gelerek, "Ey

Müminlerin Emîri! Sana ne üzerine biat ettik biliyor musun?" diye sordular. Hz. Ali: "Evet dinlemek, itaat etmek; Ebû Bekir, [1/71] Ömer ve Osman'a ne üzerine biat ettiyseniz bana da onun üzerine biat ettiniz," diye cevap verdi. Onlar, "Hayır biz sana velayette senin ortağın olmak üzere biat ettik," diye karşılık verdiler. Hz. Ali: "Hayır, sizler ancak söz, istikamet, zafiyet ve evlada karşı mükellefiyetlerde destek olmakta ortakısınız," dedi.

Abdullah b. Müslim dedi: Zübeyr Irak valiliğine, Talha da Yemen valiliğine atanacaklarından şüphe etmiyorlardı. Hz. Ali'nin onlara bir görev vermeyeceği anlaşıncı rahatsızlıklarını ortaya koymaya başladılar. Zübeyr, Kureys'ten bir grubun içinde konuştu ve dedi ki: "Ali'ye yaptıklarımızın karşılığı bu oldu. Osman meselesinde onun için çalıştık. Nihayet o evinde otururken Osman'ın suçlu olduğunu ispatlayarak öldürülmesini sağlayan sebepleri hazırladık. Kendisi de işin zahmetine katlanmaktan kurtulup bizim sayemizde istediğine nail olunca başkalarını bize tercih etti." Talha da şöyle dedi: "Eleştiri şu olabilir; Şûrâda üç kişiydik. Birimiz ona vermedi, ikimiz de verdik. Elimizdekini ona verdik o ise elindekini bizden esirgedi. Umdüğümüz yanlış çıktı."

Abdullah b. Müslim dedi: Onların sözleri Ali'ye ulaştı. Bunun üzerine vezir edindiği Abdullah b. Abbâs'ı çağırdı. Ona dedi ki: "Bu iki zatın sözlerini duydun mu?" İbn Abbâs: "Evet, duydum," dedi. Ali (ra.): "Görüşün nedir?" diye sordu. İbn Abbâs dedi ki: "Valiliği sevmişler. Zübeyr'e Basra, Talha'ya da Kûfe valiliğini ver; çünkü onlar sana, Velîd ve İbn Âmir'in Osman'a yakınlıklarından daha yakın değiller." Ali güldü ve dedi ki: "Be adam, Iraklılarda mal da var adam da. Bu iki zat insanlara hükmedince cahilî tamahla kazanırlar, zayıfı da bela ve musibetle vururlar. Güçlüye karşı iktidar gücüyle güç yetirirler. Eğer zarar veya menfaat dürtüsüyle bir kimseye görev verseydim Muâviye'yi Şam'a vali yapardım. İkisinin valiliğe olan hırslarını görmeseydim onları tayin etmeyi düşünürdüm."

Abdullah b. Müslim dedi: Akabinde Talha ve Zübeyr Hz. Ali'ye gelerek, "Ey Müminlerin Emîri! Bize umre için izin ver.

Sen ikamet hâlinde olursan umre bitiminde sana geliriz, eğer sefere çıkarsan sana uyarız,” dediler. Hz. Ali onlara baktı ve dedi ki: “Vallahi niyetiniz umre değildir. Kendi özel işleriniz için gitmek istiyorsunuz.” Sonra ayrıldılar.⁵⁸

Âişe'nin Ali'ye Muhalefeti

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hz. Âişe, Hz. Ali'ye biat edildiği haberini Medine'den ayrılırken öğrendi. Hz. Osman'ın öldürüldüğü ve Hz. Ali'ye biat edildiği ifade edilince, “Göğün yer üzerine çökmesi umurumda değildi. Ne var ki Osman mazlum olarak öldürüldü. Ben onun karnının davacısıyım,” dedi. Ubeyd kendisine, “Onu ilk eleştiren ve insanları ona karşı tahrik eden sensin. ‘Na’sel’i öldürün o sapıtmıştır,” demiştin,” diye söyledi. Hz. Âişe dedi ki: “Vallahi ben de söyledim, insanlar da söylediler. Ancak son sözüm ilk sözümünden daha iyidir.” Ubeyd:⁵⁹ “Ey Müminlerin Annesi! Bu zayıf bir söz,” diye karşılık verdi ve şu beyitleri okudu:

Olayı başlatan sen, değişen de sen; rüzgâr da senden yağmur da senden

İmamın öldürülmesi emri senden; bize onun sapıttığını söyleyen de sen

*Öldürülmesi işinde sana itaat ettik; bizce onun katlini emreden sen*⁶⁰

Abdullah b. Müslim dedi: Hz. Âişe, Şamlıların Hz. Ali'ye biat çağrısını reddettikleri ve biat etmeyecekleri haberini alınca emir vererek kendisine demirden bir mahfe yapıldı. Mahfenin içinde iki gözetleme yeri vardı. Sonra yola çıktı. Maiyetinde Talha, Zübeyr, Abdullah b. ez-Zübeyr ve Muhammed b. Talha vardı.

Tarafsızlar

Abdullah b. Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Muhammed b. Mesleme'nin Ali'yi ve Savaşlarını Boykot Etmeleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Amâr b. Yâsir, Hz. Ali'ye dedi ki: “Ey Müminlerin Emîri! Bana

58 Taberî'nin naklettiği bir rivayete göre Talha ve Zübeyr, Hz. Osman'ın öldürülmesinden dört ay sonra Mekke'ye gittiler.

59 Bu zat Ubeyd b. Ebî Seleme el-Leysî'dir.

60 Yukarıdaki beyitler Taberî, İbnü'l-Esir ve İbnü'l-A'sem'de de yer almıştır.

izin ver, Abdullah b. Ömer'e gideyim ve onunla konuşayım belki bu hususta bize karşı duyduğu ağır hissiyatta bir hafifleme meydana gelir." Hz. Ali: "Evet git," dedi. Ammâr, İbn Ömer'e gitti ve ona, "Ey Ebü'l-Abdurrahmân! Hz. Ali'ye Muhacir ve Ensar biat ettiler. Sana üstün tuttuğumuzda seni kızdırmayacak veya seni ona üstün tuttuğumuzda razı olmayacağın kimseler de biat etti. Namaz ehline karşı kılıç kullanmayı reddetmişsin. Biliyorsun ki katil öldürülür, zina eden evli de recmedilir. Katil kılıçla öldürülürken zina eden taşlanarak öldürülür. Hz. Ali namaz ehlinde kimseyi öldürmüş değildir ki katile uygulanan ceza ona uygulansın." İbn Ömer dedi ki: "Ey Ebü'l-Yakzân! Babam, Resulullah (sav.) vefat ederken kendilerine razı olduğu sahabileri Şûrâ Heyeti olarak topladı. Heyetin içinde hilafeti en çok hak eden Ali idi. Ne var ki kılıcın işe karıştığı bir olay vuku bulmuştur. Bu konuda nasıl bir hüküm takip edileceğini bilmiyorum. Allah'a yemin ederim ki Ali'ye gizli veya açık olarak husumet beslemem karşılığında dünya ve içindekiler bana verilse buna razı olmam." Ravi dedi: Sonra Ammâr, İbn Ömer'in yanından ayrıldı ve Hz. Ali'ye söyledi- [1/73] lerini aktardı. Hz. Ali, Ammâr'a: "Keşke Muhammed b. Mesleme el-Ensârî'ye gitsen," dedi. Ammâr ona gitti. Muhammed ona, "Ey Ebü'l-Yakzân! Ali seninle aramdaki ihtilaf noktasıdır. Vallahi, Resulullah'tan (sav.) elimde delil olmasaydı Ali'ye biat edecektim. Bütün insanlar ona karşı da olsa ben onun yanında olurdum. Ancak bu konuda re'ye yer bırakmayan Peygamber'in (sav.) bir emri vardır," dedi. Ammâr: "Nasıl?" diye sordu. Muhammed: "Resulullah (sav.) buyurdu ki: 'Müslümanların ya da namaz ehlinin kılıçlarıyla vuruştuklarını görürsen...'" Ammâr dedi ki: "Eğer Resulullah (sav.) sana Müslümanlar dediyse Allah'a yemin ederim ki kılıçlarıyla vuruşan iki Müslüman hiçbir zaman göremesin. Eğer sana namaz ehli dediyse bunu senden başka kim duydu? Sen tek şahitsin ve Resulullah'tan (sav.) veda haccında söylediği, 'Kanlarınız ve mallarınız, işlenen bir cinayet karşılığı olmazsa, size haramdır,' sözünden başka bir sözü ona isnad etmiş oluyorsun. Ey Muhammed! Bunu söylemekle sen, biz muhalif ve asilerle sa-

vaşmayacağız demiş oluyorsun.” Bunun üzerine Muhammed b. Mesleme: “Yeter, ey Ebü'l-Yakzân!” dedi.

Abdullah b. Müslim dedi: Ammâr sonra Sa'd b. Ebî Vak-kâs'a gitti ve onunla konuştu. Sa'd çirkin sözler sarf edince Ammâr yanından ayrıldı ve Hz. Ali'ye gitti. Hz. Ali ona, “Bu gü-ruhu bırak. İbn Ömer zayıf bir kişidir. Sa'd kıskanç bir kimse-dir. Muhammed b. Mesleme'ye yaptığım kötülük Hayber günü kardeşi Yahudi Merhab'i öldürmemdir,” dedi.

Mervân b. el-Hakem'in Medine'den Kaçması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hz. Ali'ye biat edilince Mervân b. el-Hakem Medine'den kaçtı ve Mekke'de Hz. Âişe'ye iltihak etti. Hz. Âişe ona, “Geride neler var?” diye sordu. Mervân: “Mağlup olduk,” diye cevap verdi. Mekke'li bir şahıs⁶¹ ona, “Ali'den sakın, çünkü seni arıyor, eline düşmekten kurtulmaya bak,” dedi. Mervân: “Neden? Vallahi benim aleyhime bir gerekçe bulamaz. Ali'ye gelince, bilirim ki şüphe üzerine beni sorumlu tutmaz ve kesin bilgi olmaksızın bir dava ikame etmez. Allah'a yemin ederim ki kılıcıyla bana dokunmazsa, diliyle bana çatması umurumda bile değil,” dedi. Adam ona, “Allah onun dilini sana karşı uzatırsa, kılıcı da sana uzanır,” deyince Mervân: “Hayır, dil bir edep işi, kılıç ise bir ceza işidir,” diye karşılık verdi.

[1/74]

Ali'nin Medine'den Çıkışı

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hz. Ali, biat aldıktan sonra Medine'de Muâviye'nin cevabını bekleyerek geçirdi. Daha önce Muâviye'ye ümit verici ve iyi vaatler ihtiva eden bir mektup yazmıştı. Akabinde uyarı ve tehditler ihtiva eden bir mektup daha yazdı. Muâviye cevabi mektubu üç ay geciktirdi. Sonra arzu etmediği şekilde Muâviye'nin mektubu geldi. Bunun üzerine Hz. Ali, Ensar ve Muhacirlerden oluşan Resulullah'ın (sav.) öncü sahabilerinden dokuz yüz süvariyle Medine'den yola çıktı. Maiyetinde halktan çok

61 İbnü'l-A'sem'in *Fütûh*'ta anlattığına göre Mervân, Hz. Ali'ye biat etmedi. Hz. Ali dilediği yere gidebileceğini söylediyse de Medine'de kalmayı tercih etti. Yukarıdaki uyarı Mekke'de değil Medine'de yapıldı (*Fütûh*, II. 261).

sayıda insan vardı. Medine'de vekil olarak Kusem b. Abbâs'ı bıraktı. Fazilet ve akıl sahibi bir şahsiyetti. Ona emir vererek kendilerine iltihak etmek isteyenleri göndermesini, ama kimseyi zorlamamasını istedi. Bu sebeple onlar sefere çıktıktan sonra, insanlar Hz. Ali'ye iltihak etmek üzere süratle intikal ettiler. Hz. Ali'nin maiyetinde oğulları Hasan, Hüseyin ve Muhammed de vardı. Yoldayken Hz. Ali'ye kardeşi Akîl b. Ebî Tâlib'den mektup geldi. Mektupta şunlar yazılıydı:

“Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. Ey kardeşim, Allah sana uzun ömür ihsan buyursun, her türlü kötülükten korusun ve her türlü şartlarda, her çeşit nahoş hâlden muhafaza etsin. Ben umre niyetiyle yola çıktım. Yolda Basra'ya gitmek üzere Hz. Âişe ve maiyetinde Talha, Zübeyr ve akrabaları olduğu hâlde muhalefetlerini ilan ederek, biatlerini bozarak, Osman'ın öldürülmesini sana yükleyerek yola çıktıklarını gördüm. Onlara bu yolda çok sayıda insan ve ayak takımı da uymuştur. Sonra Abdullah b. Ebî Serh, maiyetinde teslimiyetçi Emevilerin oğullarından kırk kadar süvariyle geçti. Yüzlerindeki şirreti görerek onlara, 'Muâviye'ye mi iltihak edeceksiniz? Valahi yaptığınız açık bir düşmanlıktır. Bu bize garip gelmiyor. Allah'ın nurunu söndürmek ve emirlerini değiştirmek istiyorsunuz,' dedim. Onlar bana ben de onlara söyledim. Sonra Mekte'ye vardım. Halk, Dahhâk b. Kays'ın Hîre ve Yemâme'ye saldırdığını ve her iki yerden elde ettiği ganimetlerle Şam'a geri döndüğünü konuşuyordu. Of! Böyle parlak hayata ki Dahhâk sana cüret edebiliyor. Dahhâk ise düz arazideki gevşek yapılı mantar gibidir. Bunu duyduğumda adamlarının seni yalnız ve yardımsız bıraktıklarını sandım. Ey anamın oğlu! Bana görüşünü ve emirlerini yaz. Eğer ölmeyi istiyorsan, yeğenlerinle ve kardeşlerinle sana iltihak eder, sen yaşadıkça seninle yaşar, ölürsen de seninle ölürüz. Allah'a yemin ederim ki senden sonra dünyada kalmak istemem. Azîz ve Celîl Allah hakkı için, senden sonra dünyada yaşayacağım hayat, tatlı, hoş ve yararlı bir hayat olmayacaktır. Selamla.”

Ali (K.V.) ona şöyle yazdı: “Ey kardeşim! Allah seni, O'ndan korkanları koruduğu gibi korusun. O, Hamîd ve Mecîd'dir. [1/75]

Abdurrahmân el-Ezdî bana mektubunu getirdi. Mektupta batıya doğru yola çıkan ve maiyetinde teslimiyetçi Emevilerin oğullarından kırk kişiyle birlikte İbn Ebî Serh'le karşılaştığını yazmışsın. Ey kardeşim! İbn Ebî Serh hep Resulullah'a (sav.) tuzak kurdu. İnsanları Allah'ın kitabından ve Peygamber'in sünnetinden yüz çevirtmek ve sünneti eğip bükmek için uğraştı. Sen İbn Ebî Serh ile Kureyş'i ve onların dalalet içinde tepinişlerini bırak. Kureyş, kardeşine karşı savaşmak üzere toplandı. Tıpkı daha önce Resulullah'a karşı toplandıkları gibi. Onlar benim hakkımı tanımadılar. Benim hizmet ve yararlıklarımı reddettiler. Bana savaş açtılar. Allah'ın nurunu söndürmeye gayret ettiler. Allah'ım! Bana yaptıklarından dolayı Kureyş'in müstahakını Sen ver. O benimle akrabalık bağını koparmış, bana karşı hasımlarıma destek vermiş ve amcam oğlunun hükmetme hakkını benden alıp yakınım olmayanlara teslim etmiştir. İslam'daki hukukum ve mazim, kimsenin kendi namına benzerini iddia edemeyeceği düzeydedir. Benim tanımadığım ve sanırım Allah'ın da tanımadığı haksız iddialar vardır. Benim sahip olduğum bu hak ve meziyetler dolayısıyla Allah'a çok hamd ediyorum. Dahhâk'ın Hîre ve Yemâme'ye baskısıyla ilgili anlattıklarına gelince o şahsın oraya baskın yapması şöyle dursun oradan geçemeyecek kadar zelil ve alçak biridir. Ancak bazı süvarilerle gelmiş ben de onun üzerine Müslüman askerleri gönderdim. Bunu haber alır almaz kaçmış, fakat askerler onu takip etmiş ve güneş batmak üzereyken yolun bir kesiminde onunla temas sağlanmış, meydana gelen çatışmada adamlarından on küsur kişi öldürülmüş, kendisi de öldürülmek üzereyken kaçarak kurtulmuştur. Gece karanlığı olmasaydı zaten kurtulamayacaktı. Görüşümü sana yazmamla ilgili talebine gelince, benim görüşüm Allah'a kavuşuncaya kadar Allah'ın hükümlerini çiğneyenlere karşı cihat etmektir. Taraftarlarımin çokluğu bana gurur vermez, etrafımdan dağılmaları da beni ürkütmez. Çünkü ben haklıyım. Allah da haklıyla beraberdir. Hak uğrunda ölmekten çekinmiyorum. Çünkü akıl sahibi için, ölümden sonra bütün iyilik hakka davet edenlere aittir. Bana oğulların ve kardeşlerininle

bana iltihak etme teklifine gelince, buna ihtiyacım yoktur. Onlar hidayet yolu rehberi ve doğru yolun kılavuzu olarak kalınsınlar. Allah'a yemin ederim ki ölürsem, sizin ölmenizi istemem. Ben, Benî Süleym şairinin dediği gibiyim: [1/76]

Ey sevgilim, benim sabrımı sorarsan, zamanın şüphesi ve endişelerine karşı pek sabırlıyım.

Bana güç gelir birinin hüznü ve sıkıntıda kalması, kovucuların sevinip sevenin hüzünlenmesi.

Ümmü Seleme'nin Âişe'ye Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hz. Âişe'nin, Talha ve Zübeyr ile birlikte yola çıkması, Hz. Ali'ye savaş ilan etmeleri ve bu amaçla insanları toplamaları hakkında Medine'de insanlar konuşmaya başlayınca Ümmü Seleme Hz. Âişe'ye şöyle yazdı: "Sen Resulullah (sav.) ile ümmeti arasında bir giriş kapısı gibisin. Senin örtün onun onur ve saygınlığının timsalidir. Senin eteğin Kur'an-ı Kerim'i topladı, onu sahası dışına taşıma. Allah seni evinde korudu, çöllerde yollara düşme. Allah bu ümmetin gözeticisi ve koruyucusudur. Resulullah (sav.) senin konumunu belirledi. Dileseydi sana sorumluluk tevdi ederdi. Bilirsin ki dinin direği eğilirse kadınlar onu sağlamlaştıramaz. Çatlarsa çatlağını kapatamaz. Kadınların övünecek meziyetleri, gözlerini haram bakıştan sakınmaları ve eteklerini korumalarıdır. Resulullah (sav.) dağ etekleri ve çöl yollarında genç develer üzerinde menzilden menzile seyrederken seninle karşılaşsa ona ne diyebilirdin? Allah senin yollardaki seyir ve hareketlerine nazırdır. Resulullah'ın huzuruna, Allah'ın sana emrettiği örtünün gereğini ihlal ederek, taahhüt verdiğin Allah ve Resulullah'ın ahdini terk ettin. Ben senin yapmaya azmettiğini yapsam, sonra cennete gir deseler, bana farz kıldığı örtüyü açtığım için, Allah'a mülaki olmaktan utanırdım. Sana farz kılınan örtüyü kendin için bir korunak yap ve onu Rabbine kavuşuncaya kadar kastedilen bir menzil kıl. En çok itaatkâr olman ona bağlı kalman ve en çok sadık olman da onda karar kılmanladır. Eğer Resulullah'ın (sav.) buyurduğu bir sözü sana hatırlatırsam beni yılan gibi sokarsın. Selamla."

Hız. Âişe ona şöyle yazdı: "Senin vaazını benden daha çok kabul edecek ve nasihatini benden iyi bilecek yoktur. Sandığın gibi bir sefere çıkmış değilim. Çıkış ne güzel bir çıkıştır. İki ihtilâflı grup benden medet ummaktadır. Eğer muvaffak olsam ne. âlâ, bu konuda zorlukla karşılaşsam daha fazla çaba harcamaktan imtina etmem. Selamla."

Ali'ye (ra.) Yardım Etmek Üzere Adî b. Hâtim'in Kavmini Seferber Etmesi

[I/77]

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Adî b. Hâtim, Hız. Ali'ye giderek, "Ey Müminlerin Emîri! Eğer kavmi-me gitsem ve onlara senin seferini haber vererek kendilerini seferber etsem, Tay aşiretlerinden senin askerlerin kadar askere sahip olursun," diye söyleyince Hız. Ali: "Evet yap," dedi. Bunun üzerine Adî kavmine gitti. Tay aşireti reisleri yanında toplandılar. Onlara, "Ey kavmim! Şirk döneminde Resulullah'a (sav.) karşı savaştıktan imtina ettiniz. Riddet hareketine karşı Allah'a ve Resulü'ne yardım ettiniz. Ali size geliyor. Ona askerleri kadar sizden asker vadettim. Ona iltihak edin. Sizler Cahiliye döneminde dünya için savaşıyordunuz. İslâm'da ahiret için savaşın. Dünyayı da arzu ederseniz, Allah indinde ganimetler çoktur. Ben ise sizi dünya ve ahiretin ikisine davet ediyorum. Vefa konusunda size kefil oldum. İnsanlara karşı sizinle gurur duydum. Benim davetime icabet edin. Siz evinizde ve yurduunuzda Arapların en merdisiniz. Sizin için maişetinizin ve atlarınızın bedeli vardır. Maişetinizin en güzelini evladüiyalinize, atlarınızın güzellerini de cihada ayırın. Ali ve beraberinde Muhacir, Ensar ve Bedir Savaşı'na iştirak etmiş insanlardan oluşan askerleri size ulaşmak üzeredir. Siz sayıca onlardan daha fazla olun. Bu, hayata giden yoldur. Bunda zenginlik de sevinç de vardır. Bu yolda ölen için de hayat ve rızık vardır." Bunun üzerine Tay kabilesi, liderlerinin kulaklarını sağır edercesine "Evet, evet!" diye bağrdılar.

Hız. Ali Tay yurduna gelince, yaşı ilerlemiş bir zat ona yanaştı ve kaşlarını kaldırarak, "Ebû Tâlib'in oğlu sen misin?" dedi. Hız. Ali: "Evet," deyince adam, "Hoş geldin, safalar getir-

din. Allah nezdinde seni, bizden sorumlu kıldık. Adî'yi de sana karşı temsilcimiz yaptık. İnsanlara karşı onun arkası biziz. Sana biat etmeden bize gelseydin, Resulullah'a (sav.) yakınlığın ve yararlı geçmişin sebebiyle yine sana yardım ederdik. Senin hakkında söylenen hayırlı haberler doğru ise Kureyş ile durumunuz çok ilginçtir. Seni bırakıp başkasını öne geçirdiler. Sen yürü, Allah'a yemin ederim ki senin iznin olmadan, bir köle veya nesebi babasına dayanmayan bir kişi hariç, Tay'dan hiç kimse senden ayrı düşmeyecek." Hz. Ali'yle birlikte Tay aşiretinden on üç bin süvari sefere çıktı.

Ali'ye Yardım Etmek Üzere

Züfer b. Zeyd'in Kavmini Seferber Etmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Benî Esed kabilesinin liderlerinden Züfer b. Zeyd b. Huzeyfe el-Esedî, Hz. Ali'ye gelerek dedi ki: "Ey Müminlerin Emîri! Tay bizim kardeşlerimiz ve komşularımızdır. Liderleri Adî'nin davetine icabet ettiler. Benim kavmim de bana itaat eder. Bana izin ver onlara gidip davette bulunayım." Hz. Ali: "Evet," dedi. Bunun üzerine Züfer onları topladı ve şöyle dedi: "Ey Benî [1/78] Esed! Adî b. Hâtim kavmi adına Hz. Ali'ye taahhütte bulundu, onlar da icabet ettiler. Liderlerini borçlu bırakmadılar. Zengin zenginliğini fakir fakirliğini bahane etmedi. Âdeta hicrette Muhacirleri ve başkalarını nefislerine tercih eden Ensar gibi hareket ederek birbirlerine güç verdiler. Diyar olarak komşusunuz, âdeta malda ortaksınız. Allah hakkı için size sesleniyorum, yarın insanlar, 'Tay yardım etti, Benî Esed yardım etmedi,' demesinler. Komşu, komşuyla karşılaştırılır. Tıpkı bir çift ayakkabı gibi. Korkunuz olursa onların topraklarına yayılır ve dağlarına girebilirsiniz. Bu, dünya ve ahiret mükâfatı olan bir davettir." Bunun üzerine bir adam kalktı ve dedi ki: "Sen Adî gibi, Esed de Tay gibi değildir. Araplar irtidat etti, ancak Tay İslam üzere sebat etti ve Adî sadakada cömert davrandı. Kavmiyle senin kavmine karşı savaştı. Allah'a yemin ederim ki Tay bütün fertleriyle seferber olsa onların çobanları onların yurdunu himaye edebilir. Biz ise bir kat daha insanımız olsa yurdumuz için endişemiz vardır. Eğer Adî'yi razı eden şey seni

razı edecekse bizde o yok, ama yardımdan kaçınma kusurunu telafi edecek ve günaha girmekten kurtaracak kadar kısmi bir destekse bunu sağlayabiliriz." Züfer, aşiretinden bir toplulukla yola çıktı; ancak Tay aşireti çapında değildi.

Mekke'den Basra'ya Hareket

Âişe, Talha ve Zübeyr'in Basra'ya Doğru Yola Çıkmaları

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Talha, Zübeyr ve akrabaları Hz. Âişe ile bir araya gelip Mekke'den yola çıkmaya karar verdikten sonra Abdullah b. Âmir onlara geldi ve onları Basra'ya davet etti. Onlara mali ve beşerî imkânlarla destek vereceğini vadetti. Bunun üzerine Saîd b. el-Âs, Talha ve Zübeyr'e dedi ki: "Abdullah b. Âmir sizi Basra'ya çağırırdı. Oysa ki henüz onlar Osman'ın hâkimiyeti altındayken Basra halkından canı bir köle gibi kaçtı. Şimdi de onlar Ali'nin hâkimiyetindeyken onlarla Ali'ye karşı savaşmak istiyor. Hem de valiyken oradan kaçmış ve kovulmuş olarak dönecek. Size mali ve beşerî kaynak vadetti. Paralar onda ama insan yok." Mervân b. el-Hakem dedi ki: "Ey iki ihtiyar! Ali gibi insanları size biate davet etmeniz için bir engel var mı? Eğer icabet ederlerse mesele yoktur. Ama sizin Ali'ye muhalefet ettiğiniz gibi size muhalefet ederlerse insanlar nezdindeki kıymetinizin ne kadar olduğunu görmüş olacaksınız." Talha: "Bizim için engel, insanların genel olarak Ali'ye biat etmiş olmalarıdır. Bu biati nasıl bozacağız?" diye karşılık verdi. Zübeyr ise şöyle dedi: "Bizim için bir engel de Osman'a yardımda ağır davranmamız ve Ali'ye biatte acele etmemizdir." Velîd b. Ukbe de dedi ki: "Kötülük yaptıysanız, iyilik de yaptınız. Hata yaptıysanız doğru da yaptınız. Siz bugün dünden hayırlısiniz." Mervân dedi ki: "Benim havam Şam'da, sizin havanız ise Basra'dadır. Ölsem de ben sizinleyim." Saîd b. el-Âs dedi ki: "Ben evime dönüyorum." Onların durumu belirginleşip yola çıkmak üzere anlaşınca Talha, Zübeyr'e dedi ki: "İnsanların eğilimlerini tespit etmek bağlamında Abdullah b. Ömer'e gitmemiz son derece önemlidir." Ona gidip dediler ki: "Ey Ebû Adurrahman! İnsanların arasını bulmak üzere Âişe anamız bu işe dâhil oldu.

Sen de bizimle çık, zira onda senin için bir örnek vardır. Eğer insanlar bize biat ederse biate sen daha layıksın." İbn Ömer dedi ki: "Ey iki ihtiyar! Beni evimden çıkarıp sonra Ebû Tâlib'in oğlunun pençeleri arasına atmak mı istiyorsunuz? İnsanlar ancak dinar ve dirhemle kandırılıyor. Ben bu işi açık olarak, afiyet içinde terk ettim." Bunun üzerine yanından ayrıldılar. Sonra onların yanına Yemen'den Ya'lâ b. Münebbih geldi. Hz. Osman'ın valilerindendi. Dört yüz deve getirdi.

Abdullah b. Müslim dedi: Zübeyr: "Bu develeri bırak. Sen bize bu paradan ödünç ver," dedi. Bunun üzerine Zübeyr'e altmış bin, Talha'ya da kırk bin ödünç para verdi. Sonra yola çıktılar. Zübeyr dedi ki: "Şam'da adam ve para vardır. Başında Muâviye vardır. Osman'ın amcasının oğludur. Orada toplansak bizi başa getirir." Abdullah b. Âmir: "Basra'ya gidelim. Eğer Ali'ye galip gelerseniz Şam sizin olur. Eğer Ali size galip gelirse Muâviye sizin için kalkan olur. Basra ahalisinden gelen mektuplar işte bende." Sonra, deha sahibi bir kişi olan Ya'lâ b. Münebbih şöyle dedi: "Ey iki ihtiyar! Sefere çıkmadan önce iyi düşünün. Muâviye Şam'a daha önce yerleşmiştir. Cemaat oradadır. Yarın Muâviye'ye farklı bir görevle gideceksiniz. O ise size tâbi olacak. Düşünebiliyor musunuz? Ya sizi Şam'dan çıkarmaya yeltenirse, ya da bir şûrâ kuralım, derse siz ne yapacaksınız? Bu durumda onunla savaşacak mısınız yoksa şûrâyâ rıza gösterip Şam'dan ayrılmaya razı mı olacaksınız? Bundan daha kötüsü ise daha önce düzenini kurmuş bir adama gidip onun elindeki ondan almaya ve yerinden çıkarmaya yelteneceksiniz!" Bunun üzerine insanlar, "O hâlde istikamet nereye?" diye sordular. Adam, Basra'ya diye cevap verdi.

Zübeyr, Abdullah b. Âmir'e: "Basra'nın ünlü şahsiyetleri kimdir?" diye sordu. Abdullah: "Üç önemli şahsiyet vardır. Üçü de sözleri dinlenen muhterem kişiler. Yemenlilerde Ka'b b. Siver, Rebîa'da Münzir b. Rebîa, Mudar'da Ahnef b. Kays." Talha ve Zübeyr, Ka'b b. Siver'e şöyle yazdılar: " Sen Ömer b. el-Hattâb'ın kadısı, Basra halkının büyüğü ve Yemenlilerin öncü şahsiyetisin. Hz. Osman'a yapılan eziyete öfkelenmiştin. Öldürülmesi için de öfkelen. Selamla." Ahnef b. Kays'a de şöyle

yazdı: “Besmele, hamd, salat ve selamdan sonra. Sen Ömer’in temsilcisi, Mudar’ın büyüğü ve Irak halkının hâlim dostusun. Osman’ın başına gelenlerin haberi sana ulaşmıştır. Biz sana geliyoruz. Senin için gözle görmek, duyarak bilmekten daha tatmin edicidir. Selamla.” Münzir’e ise şöyle yazdılar: “Hamd, salat ve selamdan sonra. Baban Cahiliyede reis, İslam’da da büyük bir şahsiyetti. Babandan sonra senin konumun yarışta birinciden sonra, yetiştirdiği yetiştirilecek denilen, ikinciliği kazanan atlı gibisin. Osman’ı kem insanlar öldürdü. Onun için de hayırlı insanlar öfkelenildi. Selamla.”

Mektuplar muhataplarına ulaşınca Ziyâd b. Mudar, Nu’mân b. Şevvâl ve Gazvân tepki gösterdiler ve dediler ki: “Bu Kureyşliler bizden ne istiyor? İslam’a girdikten sonra bizi tekrar ondan ayırmak, şirkten ayrıldıktan sonra tekrar ona döndürmek mi istiyorlar? Osman’ı öldürdüler ve Ali’ye biat ettiler. Sevap ve günahları kendilerine aittir.” Ka’b b. Siver; Talha ve Zübeyr’e şöyle yazdı: “Biz Osman için, ona reva görülen eziyet ve başına gelen musibet sebebiyle üzüldük ve bunu lisan ile ifade ettik. Şimdi dille değil kılıçla muhalefet noktasına gelindi. Eğer Osman zulümle öldürüldüyse, sizin Osman’la yakınlığınız nedir, eğer mazlum olarak öldürüldüyse siz değil, sizden başka tarafların bu işi dava konusu yapması gerekir. Bu olay görenler için müşkülse görmeyenler için çok daha müşküldür.” Ahnef ise onlara şöyle yazdı: “Osman’ın öldürülmesi olayı dışında sizden gelen hiçbir bilgiden şüphe etmedik. Sizler bize geliyorsunuz. Göreceğiz, eğer hayırlı bir durum varsa biz de bakacağız siz de bakacaksınız. Yok, eğer hayırlı bir durum yoksa ne bizim elimizde ne de sizin elinizde güven duyulacak bir durum var. Selamla.” Münzir de cevabi mektubunda şöyle yazdı: “Hayırlı insanlarla beraber olma isteğim şer ehlinden daha iyi olmak gayesine matuftur. Hz. Osman’ın hukukunu korumak bugünden ziyade dün gerekti. Aranızdaydı ancak onu terk ettiniz. Bu ilmi ne zaman meydana çıkarmış ve bu görüşe ne zaman ulaştınız?”

Talha ve Zübeyr mektupları okuyunca moralleri bozuldu ve öfkelenildiler. Sonra Mervân onlara gidip şöyle dedi: “Tekrar

İbn Ömer ile görüşün. Umulur ki döner.” Bunun üzerine onunla görüştüler. Talha şöyle dedi: “Ey Ebû Abdurrahmân! Vallahi muhtemeldir ki terk ettiğimiz ve zayi ettiğimiz haklar vardır. Delil ortaya çıkınca, hakkı teslim ettik ve konunun ciddiyetini anladık. Ali biatini kurtarmaya çalışıyor. Muâviye ise ona biat etmek istemiyor. Biz bu işin tekrar şûrâ ile olmasını istiyoruz. Eğer bizimle ve Müminlerin Annesi'yle hareket edersen işler düzelir. Yoksa helake gideriz.” İbn Ömer dedi ki: “Eğer hak dediğiniz gibiyse hayırlısını kaybettim, bâtıl ise şerden kurtuldum demektir. Bilin ki Âişe'nin evi onun için mahfesinden iyidir. Sizin için de Medine Basra'dan hayırlıdır. Zayıf ve basit olmak, sizin için kılıçtan hayırlıdır. Ali ile ancak kendisinden daha hayırlı olan savaşıabilir. Şûrâya gelince, vallahi o oldu. Ali erken davrandı siz ise geç kaldınız. Tekrar şûrâya başvurmak [1/81] ancak şûrâda karar hakkına sahip olanların yetkisindedir. Beni rahat bırakın ve gidin.” Onlar ayrılınca Mervân onlara, “Ona karşı Hafsa'dan yardım alın,” dedi. Bunun üzerine Hafsa'ya gittiler. Hafsa dedi ki: “Bana itaat etseydi Âişe'ye itaat ederdi. Onu bırakın ve ondan vazgeçin. Basra'ya gidin.”

Akabinde Abdullah b. Halef yanlarına geldi ve onlara şöyle dedi: “Hicaz halkından Osman olayıyla ilgili ne kadar insan varsa, bunlar hakkında Irak halkına bilgi gelmiştir. Sizin Osman'a karşı yaptığınız kışkırtma ve insanları toplama faaliyetlerinizi hiçbir inkâr çürütemeyecek, hiçbir mazeret size fayda sağlamayacaktır. Sizin hakkınızda konuşması en iyi olan, öldürme suçundan sizi sorumlu tutmayan ancak zillette mahkûm edilmenizi savunanlardır. İnsanlar genel olarak Ali'ye biat ettiler. İnsanlar yarın sizinle karşılaşarlarsa onlara ne diyeceksiniz?” Talha şöyle dedi: “Öldürmeyi inkâr edecek ve zilleti kabul edeceğiz. Hatayı itiraf etmek ancak pişmanlık duymak suretiyle bir anlam ifade eder. Biz yaptıklarımızdan dolayı pişmanlık duyduk.” Zübeyr de şöyle dedi: “Ali'ye kılıçlar boynumuz üzerinde olduğu hâlde biat ettik.”⁶² Bize danış-

62 Önceden de belirtildiği üzere Hz. Ali biatin gizli kapaklı yapılmasını reddetmiş ve Müslümanların rızasıyla gerçekleşmesini istemiştir. Bu bağlamda aralarında Talha ve Zübeyr'in de bulunduğu Muhacir ve Ensar biat için toplandıklarında Hz. Ali başlangıçta hilafet tekliflerini kabul etmeyerek,

madan insanlar akın akın ona gidip biat ettiler. Biz hatayla Osman'ı öldürmedik ki bize diyet düşsün. Kasten de öldürmedik ki bize kısas uygulansın." Abdullah b. Halef dedi ki: "Özrünüz kabahatinizden büyüktür."

Abdullah b. Müslim dedi: Topluluk olarak yola çıkmak için hazırlandılar. Talha ve Zübeyr: "Yolda hızlı gidelim de Ali bizden önce Basra'ya varmasın," dediler. Diğer yandan Kusem b. Abbâs, Hz. Ali'ye yazarak, Talha, Zübeyr ve Âişe'nin Basra'ya doğru Mekke'den yola çıktıklarını, insanları seferber ettiklerini ancak önem verilmeyen ve senin sefere çıkarmayıp geride bıraktıklarından başkasının onlarla çıkmadığını bildirdi. Durumlar senin arzu ettiğin gibidir. Mektup Hz. Ali'ye ulaşınca üzüldü. İnsanlar da konuyu fazlaca önemseyerek pişmanlık duymaya başlayınca Kays b. Sa'd b. Ubâde kalktı ve dedi ki: "Ey Müminlerin Emîri! Bu iki adamdan dolayı duyduğumuz üzüntü Hz. Âişe'den dolayı duyduğumuz üzüntü kadar değildir. Çünkü biat edip biatlerini bozdukları için bu iki adamın kanı bize helaldir. Hz. Âişe ise İslam'daki yerini ve Resulullah (sav.) indinde konumunu bilmek yanında, faziletli, dindar ve senin ve bizim annemizdir. Talha ve Zübeyr, Basra'ya gidiyorlar ancak halkının tümü onlarla olmayacak. Sense Kûfe'ye gideceksin, ancak tüm halkı seninledir. Hak ile onların bâtılları üzerine gidiyorsun. Biz Şam'a gitmelerinden endişe ediyorduk. Çünkü insanlar, bunlar Resulullah'ın ashâbı ve Müminlerin Annesi diyeceklerdi ki o takdirde bela ve fitne daha büyük olacaktı. Basra'ya gelirlerse burası önceden sana itaat etmiş, halkı biat etmiş ve valin onları yönetmiştir. Allah'a yemin olsun ki senin sahip olduklarına onlar sahip değildir. Senin gerçekleştireceklerini onlar gerçekleştiremezler. Yoluna devam et, Allah seninledir." Akabinde Ensar peş peşe kalktılar ve güzel konuştular.

Abdullah b. Müslim dedi: Talha, Zübeyr ve Hz. Âişe Hayber bölgesinin Evtâs denilen yerine varınca, Saîd b. el-Âs atı üs-

"Ben bu göreve talip değilim. Siz kimi seçerseniz ben de ona razıyım," demiştir. Ardından Talha ve Zübeyr'e, "Dilerseniz bana biat ederseniz dilerseniz ben size biat edeyim," demesi üzerine insanların gözü önünde, "Biz sana biat edeceğiz," dediler (Taberî, V. 152-153).

tünde olduğu hâlde Mugîre b. Şu'be ile beraber onların yanına geldiler. Saîd atından indi ve elinde bastonuyla Hz. Âişe'nin yanına gitti. Ona, "Ey Müminlerin Annesi! Nereye gidiyorsun?" dedi. Hz. Âişe: "Basra'ya gidiyorum," dedi. Saîd: "Basra'da ne yapacaksın?" deyince o, "Osman'ın kanının hesabını soracağım," dedi. Saîd: "Osman'ın katilleri işte seninle beraberdir," diye karşılık verdi. Sonra Mervân'a yöneldi ve ona, "Ya sen, nereye gidiyorsun?" diye sordu. Mervân: "Basra'ya," dedi. Saîd ona, "Basra'da ne yapacaksın?" diye sorunca Mervân: "Osman'ın kanının hesabını soracağım," cevabını verdi. Saîd: "İşte Osman'ın katilleri seninle birliktedirler, işte bu iki zat, yani Talha ve Zübeyr, Osman'ı öldürdüler, onlar hilafeti kendileri için istiyorlar," dedi. Talha ve Zübeyr sıkışınca dediler ki: "Kanı kanla, günahı da tövbeyle temizleyeceğiz." Sonra Mugîre b. Şu'be şöyle dedi: "Eğer siz anneniz için çıktıysanız, onu geri döndürün sizin için daha iyidir. Eğer Osman için öfkeleniyerseniz, başınızdakiler Osman'ı öldürdüler. Eğer Ali'ye kızıp onu suçluyorsanız, neyle suçladığınızı ortaya koyun. Allah hakkı için size söylüyorum; bir senede iki fitne!" Ancak onlar vazgeçmeyip yollarına devam ettiler. Bunun üzerine Saîd b. el-Âs Yemen'e, Mugîre de Tâif'e gittiler; ne Cemal ne de Sıffîn Savaşı'nda bulundular.

Mâu'l-Haveb denilen yere varınca köpeklerin havlamasını duyan Hz. Âişe, Muhammed b. Talha'ya: "Bu ne suyudur?" diye sordu. O, "Haveb suyudur," deyince Hz. Âişe: "Ben dönüyorum," dedi. Muhammed b. Talha: "Niçin?" diye sordu. Hz. Âişe: "Resulullah'ın (sav.) biz zevcelerine şöyle dediğini işittim: 'Sizden birinizin arkasından Haveb köpeklerinin havlamasını görür gibiyim. Sakın sen olmayasın ey Humeyra!'"⁶³ dedi. Muhammed b. Talha ona, "Allah senden razı olsun, bunları bırak yoluna devam et," dedi. Abdullah b. ez-Zübeyr geldi ve Allah'a yemin ederek Haveb'i gecenin ilk saatinde geçtiklerini söyledi. Bu kanıtlamak için bedevilerden yalancı şahit getirdi.⁶⁴ Onlar yalan yere şahitlik yaptılar. Rivayete göre bu

63 Rivayet İmam Ahmed tarafından *Müsned*'de (VI. 52, 97; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII. 211) rivayet etmişlerdir.

64 Elli kadar şahit oldukları nakledilmiştir (*Mürûcû'z-Zeheb*, II. 395).

[1/83]

olay, Müslümanlarda ilk organize yalan şahitliğidir. Yolun sonuna yaklaşmış Basra önlerine gelince Ali bin Ebi Talib'in Basra valisi Osman bin Huneyf kalktı ve dedi ki: "Ey insanlar! Siz haddizatında Allah'a biat ettiniz. '*Allah'ın eli onların eli üstündür. Kim ahdini bozarsa kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah'a verdiği sözü tutarsa, Allah ona büyük mükâfat verecektir*' (Fetih, 48/10). Allah'a yemin ederim ki Hz. Ali, velayete kendisinden daha haklı olan bir kimseyi bilse bu görevi kabul etmezdi. İnsanlar başkasına biat etseydi o da ona biat eder ve itaat ederdi. Onun Resulullah'ın (sav.) ashabından kimseye bir ihtiyacı yok, aksine onların ona ihtiyacı var. O, iyiliklerine ortak oldu ancak onlar onun iyiliklerine ortak olmadılar. Bu iki zat, niyetleri Allah için olmadan ona biat ettiler. Onlar âdeta süt vermeden süttten kesmeyi, doğumdan önce süt vermeyi, hamilelikten önce doğum yapmayı yeğlediler. Allah'tan beklenen mükâfatı kullardan istediler. Zorla kendilerinden biat alındığını iddia ediyorlar. Eğer biatten önce zorlamaya tâbi tutulmuşlarsa, Kureyş'in özünden gelen erkeklerdir. Onlara yaraşan dinlemek ve boyun eğmek değil söz söylemektir. Bilesiniz ki doğru yol ammenin üzerinde karar kıldığı hâldir. Amme ise Ali'nin biati üzeredir. O hâlde görüşünüz nedir?"

Bunun üzerine Hakem b. Cebel el-Abdî kalktı ve şöyle dedi: "Bizim görüşümüz şudur: Eğer üzerimize gelirlerse onlarla savaşağız. Eğer yerlerinde dururlarsa onlarla karşılaşmaya biz gideriz. Vallahi hayatı seviyorsam da, yalnız başıma onlarla vuruşmak beni hiç ürkütmez. Hak yolunda korkum ve endişem yoktur. Kıskançlık, hile ve ahirette kötü akıbetten endişem yoktur. Bu öyle bir davettir ki öldürüleni şehittir. Yaşayanı galiptir. Mükâfattan önce Allah'a koşmak, dünyada uzun yaşamaktan hayırlıdır. İşte Rebîa aşireti seninledir."

Talha, Zübeyr ve Hz. Âişe'nin Basra'ya Girişleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Talha ve Zübeyr, Basra'ya girdikleri zaman, Osmân b. Huneyf şöyle dedi: "Onlara iki adam gönderelim de sorumluluğumuz kalmasın." Resulullah'ın (sav.) sahabileri Umrân b. Husayn ve Ebü'l-Esved

ed-Düelî'yi çağırarak onları Talha ve Zübeyr'e gönderdi. Bunun üzerine bu iki zat Talha ve Zübeyr'e gittiler. "Ey Talha!" diye seslendiler. Talha cevap verdi. Ebü'l-Esved ed-Düelî konuştu ve dedi ki: "Ey Ebû Muhammed! Siz bize danışmadan Osman'ı öldürdünüz. Ali'ye de bize danışmadan biat ettiniz. Biz Osman için size öfkelenmedik. Ali'ye biat ettiğiniz için de size kızmadık. Sonra aklınıza geldi, Ali'yi görevden almak istediniz. Bizse biatımız üzereyiz. Siz içinde bulunduğunuz durumdan bir çıkış yolu bulun." Sonra İmrân konuştu ve dedi ki: "Ey Talha! Siz Osman'ı öldürdünüz. Onun için kızmadıysanız biz de kızmadık. Sonra Ali'ye biat ettiniz biz de biat ettiğinize biat ettik. Eğer Osman'ın öldürülmesi doğru bir şeyse sizin hareketiniz niye? Eğer hata ise bunda en büyük pay sizindir." Bunun üzerine Talha dedi ki: "Ey konuşan iki kişi! Sizin halifeniz bu işte kendisinden başkasına yer vermiyor. Biz bu durum üzere biat etmedik. Allah'a yemin ederim ki kanı akıtılacak." Ebü'l-Esved: "Ey İmrân! Bu zat demek istedi ki kendisi mülk için öfkelen- [1/84] miştir." Sonra Zübeyr'e gittiler ve şöyle dediler: "Ey Ebû Abdullah! Biz Talha'ya gittik." Zübeyr: "Biz Talha ile iki ayrı cesette bir tek ruh gibiyiz. Vallahi bizim Osman hakkında hatalarımız oldu. Bundan dolayı teessüf etmek ve özür dilemek borcumuz vardır. Eğer mazide kalanlar gelecekte karşımıza çıkabilseydi ona yardım ederdik." Sonra Hz. Âişe'ye gittiler ve dediler ki: "Ey Müminlerin Annesi! Bu hareket nedir, bu hususta Resulullah'tan (sav.) sende bir ahit var mı?" Hz. Âişe dedi ki: "Osman mazlum olarak öldürülmüştür. Size asa ve kırbaçla muamele edilmesine öfkelenedik, Osman'ın öldürülmesine öfkelenemeyelim mi?" Ebü'l-Esved dedi ki: "Bizim asa, kırbaç ve kılıcımızdan sana ne?" Hz. Âişe dedi ki: "Ey Ebü'l-Esved! Osmân b. Huneyf'in bana karşı savaşmak istediği haberini aldım." Ebü'l-Esved şöyle karşılık verdi: "Evet. Hem de öyle bir savaş ki en hafif tabirle kellelerin düşmesine sebep olacak."⁶⁵

Bu arada Cüheyneli bir şahıs Muhammed b. Talha'ya gelerek, "Bana Osman'ın katilleri hakkında konuş," dedi. Muhammed:

65 Bu diyalog için bkz. Taberî, V. 174; İbnü'l-Esîr, II. 316; *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII. 257.

“Evet, Osman’ın kanı üç kişinin boynundadır. Üçte bir mahfe sahibi, üçte bir kırmızı devenin sahibi, üçte bir de Ali b. Ebî Tâlib’in sorumluluğudur.” Cüheyneli adam güldü ve Ali b. Ebî Tâlib’e katıldı. Bu söz babası Talha’nın kulağına gidince, ibadetine düşkün bir insan olan oğluna dedi ki: “Ey Muhammed! Benim Osman’ı öldürdüğümü söylüyormuşsun, babanın aleyhine şahitlik mi ediyorsun? Abdullah b. ez-Zübeyr gibi olmalısın. Allah’a yemin ederim ki sen ondan daha hayırlı değilsin. Baban da onun babasından daha hayırlı değildir. Bu söylemini bırak ya da dön. Senin yardımın bir kişiliktir. Fitnense umuma zarar verir.” Muhammed: “Doğruyu söyledim geri de dönmem,” dedi.

Hız. Ali’nin Kûfe’ye Varışı

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hz. Ali, Kûfe’nin yakınında karargâhını kurduktan sonra Hz. Osman’ın Kûfe valisi Ebû Mûsâ el-Eş’arî’ye, onun ve Kûfe halkının nabzını yoklamak için Ammâr b. Yâsir ve Muhammed b. Ebû Bekir’i⁶⁶ gönderdi. Valinin yanına varınca her ikisi Hz. Ali’ye yardım etmeleri için insanlara çağrıda bulundular. Akşam olunca Kûfe halkından bazı simalar Ebû Mûsâ’nın yanına giderek ona, “Görüşün nedir, bu iki zatla birlikte çıkıp büyüklere gidecek misin yoksa gitmeyecek misin?” diye sordular. Ebû Mûsâ onlara dedi ki: “Ahiret yolu evlerinize kapanıp çıkmamanızı, dünya yolu ise size gelenlerle çıkmayı gerektirir.” İnsanlar Ebû Mûsâ’nın telkinlerine uydu ve Hz. Ali’ye katılmakta geç davrandı. Ammâr ve Muhammed, valinin kendisine gelen gruba yaptığı telkinleri haber aldılar. Bunun üzerine ona gelerek sert bir şekilde uyardılar. Ebû Mûsâ dedi ki: “Osman’ın biati benim ve liderinizin boynundadır. Savaşmaya karar versek, Osman’n katillerinin cezasını verinceye kadar hiç kimseyle savaşma hakkına sahip değiliz.”

Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin Hutbesi⁶⁷

Ebû Mûsâ kalktı ve minbere çıktı. Sonra şöyle dedi: Resulullah’a (sav.) gittiği yerlerde refakat eden sahabileri, ona

66 İbnü'l-A'sem'e göre Hasan b. Ali'yi göndermiştir (*el-Fütûh*, II. 290).

67 Bkz. Taberî, V. 187; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II. 327.

refakat etmeyenlerden daha çok Allah'ı ve peygamberini tanırlar. Sizin bende bir hakkınız vardır onu size bildireyim. Bu öyle bir fitnedir ki ona karşı uyuyan uyanık olandan, oturan ayakta olandan, ayakta duran yürüyenden, yürüyen süvariden daha hayırlıdır. Kılıçlarınızı kınlarına sokun ta ki bu fitne son bulsun."

Ammâr b. Yâsir'in Hutbesi

Akabinde Ammâr b. Yâsir kalktı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Ey insanlar! Ebû Mûsâ her iki gruba katılmamanızı tavsiye ediyor. Yeminle söylüyorum ki doğru söylemiyor. Allah, onun söylediği şekilde hareket eden kullarından razı olmaz. Allah şöyle buyurur: *'Eğer müminlerden iki grup savaşırlarsa onları barıştırın.'* (Hucurât, 49/9) *'Eğer biri öbürüne isyan ederse isyan eden grupta Allah'ın emrine itaat edinceye kadar savaşın'* (Enfâl, 8/39). O hâlde Allah, insanlar birbirleriyle çekişir ve birbirlerinin kanını akıtırken kullarının evlerinde oturup seyretmelerine razı değildir. Bizimle çıkın ve her iki grubun delillerini dinleyin. Hangisi yardıma daha layık ise ona uyun. Eğer barıştırlarsa Allah'ın emrini yerine getirmiş ve sevap kazanmış olarak döneceksiniz. Yok, eğer birbirleriyle çekişmeye devam ederlerse bakacaksınız; hangisi asi ise Allah'ın emrettiği ve size farz kıldığı gibi, Allah'ın hükmüne dönüşmeye kadar onunla savaşın." Sonra oturdu.

Her iki zat Ali'ye dönüp Ebû Mûsâ'nın söylediklerini haber verince, ona Hasan b. Ali, Abdullah b. Abbâs, Ammâr b. Yâsir ve Kays b. Sa'd'ı gönderdi. Onlara Kûfe halkına hitaben bir mektup verdi. [1/86]

Ali'nin Kûfe Halkına Mektubu

Besmele, hamd ve salattan sonra. Size Osman'ın hikâyesini anlatayım ki gözüyle görmeyen gözüyle gören gibi anlasın. İnsanlar Osman'ı eleştirdiler. Ben Muhacirlerden biri olarak kusurlarını küçümser ve daha çok serzenişte bulunurdum. Bu iki zat, yani Talha ve Zübeyr'in tarzı ise sert üslup ve âdeta at ve develerin süratli koşuşu gibiydi. Âişe'nin onunla ilgili sözleri öfkeliydi. İnsanlardan bir topluluk karşı gelerek onu öl-

dürdü. İnsanlar gönül rızasıyla bana biat ettiler. Bu iki zat da benden önceki halifelere biat edildiği gibi, bana ilk biat edenlerdi. Sonra umre için izin istediler. Ben de kendilerine izin verdim. Onlar ahdi bozdular ve savaş ilan ettiler. Müminlerin Annesini, fitneye vesile kılmak için evinden çıkardılar. Onlar halkından yardım umarak Basra'ya gittiler. Yeminle söylüyorum icabet ederseniz, bize değil Allah'a icabet etmiş olacaksınız. Yardımı dilenecek yegâne varlık Allah'tır.

Hasan ve maiyetindekiler, yola devam ederek Kûfe'de Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye gittiler. Hasan ondan Ali'ye yardım etmesini istedi. Bunun üzerine Ebû Mûsâ onlara biat etti. Sonra minbere çıktı. Hasan da aşağıda yakınında durdu. Ebû Mûsâ, Hz. Ali'ye yardım etmelerini, onun Resulullah'ın (sav.) yakını olduğunu, İslam'daki geçmişinin önemini, Talha ve Zübeyr'in biat ettiklerini sonra ahitlerini bozduklarını hatırlattı ve Hz. Ali'nin mektubunu okudu. Bunun üzerine Şüreyh kalktı ve konuştu.

Şüreyh b. Hânî'nin Konuşması

"Biz bineklerimize binip Medine'ye gitmeyi ve Hz. Osman'ın katillerinin kim olduğunu öğrenmek istiyorduk. Derken evlerimizde otururken Allah bu bilgiyi ayağımıza getirdi. Bu davete muhalefet etmeyin. Allah'a yemin ederim ki eğer bizden yardım talebi olmasa da tam bir itaatle ve dinleyerek ona destek vereceğiz." Sonra Hasan b. Ali kalktı ve şöyle dedi: "Ey insanlar! Müminlerin Emîri Ali b. Ebî Tâlib'in seferiyle ilgili bilgiler size intikal etmiştir. Size seferberlik talebiyle geldik. Çünkü siz Ensar cephesi ve Arapların ünlülerisiniz. Aynı şekilde Talha ve Zübeyr'in, biat ettikten sonra ahdi bozmaları ve Âişe'yi evinden mücadele meydanına çıkarmalarıyla ilgili bilgiler de intikal etmiştir. Bildiğiniz gibi kadınların tabiatlarının nispeten zayıf olması ve görüşlerinde kararlı olmamaları sebebiyle görüşleri çözülmeye yatkındır. Bu sebeple Allah erkekleri kadınlar üzerinde bir nevi kollayıcı ve koruyucu kılmıştır. Allah'a yemin ederim ve umarım ki siz yardım etmeseniz de, Muhacir ve Ensardan onunla sefere çıkanlar zafer

için yeterli olacaktırlar. Sizler de yardım edin ki Allah sizleri muzaffer kılsın.”

Sonra Ammâr b. Yâsir kalktı ve şöyle dedi: “Haberlerimiz sizce meçhul idiyse de sonuç itibarıyla size geldik. Osman’ın katilleri insanlardan özür dilemiyor ve suçlarını inkâr etmiyorlar. Hasımlarıyla aralarındaki ihtilafta Allah’ın kitabını işaret ediyorlar. Allah bu kitapla dilediğini ihya etmiş, dilediğini de öldürmüştür. Talha ve Zübeyr ilk eleştirenler ve emir verenlerin sonuncularıydı. Ali’ye ilk biat edenler de onlardı. Onun icraatı kendilerinin kişisel beklentilerine cevap verince, herhangi bir aykırı icraat olmadığı hâlde, biatlerini ihlal ettiler. Bu gördüğünüz zat, Resulullah’ın (sav.) kızının oğlu Hasan olduğunu biliyorsunuz. Size seferberlik talebiyle geldi. Hz. Ali, maiyetinde olan Muhacir, Bedir gazileri ve Medine’yi onlardan evvel yurt ve iman merkezi edinen Ensar ile birlikte sizi gölgelemiş bulunmaktadır. Sizler Allah’a yardım edin ki sizi muzaffer kılsın.”

Daha sonra Kays b. Sa’d kalktı ve şöyle dedi: “Ey insanlar! Velayet şûrâ ehline karara bağlansaydı bile Hz. Ali buna daha layık görülecek ve muhalefet edenlere karşı silah kullanılabilecekti. Durum böyleyken ve delil ve hüccet Talha ve Zübeyr aleyhinde olduğu hâlde, gönül rızasıyla biat edip biatlerini ihlal etmiş ve haset ederek muhalefet etmelerine rağmen nasıl olur da kendilerine karşı savaşılmaz.”

Hz. Aîşe Basra’da

Talha, Zübeyr ve Âîşe’nin Basra’ya Girişi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Talha, Zübeyr ve Âîşe, Basra’ya girince insanlar yolda dizilerek kendisine, “Ey Müminlerin Annesi! Seni evinden çıkaran sebep nedir?” diye sesleniyorlardı. İnsanlar sık sık bu sözü kendisine hatırlatınca, fasih bir dille konuştu. Nitekim insanların en beliğlerindendi. Allah’a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi:

Âişe (ra.) nin Hutbesi

Ey insanlar! Allah'a yemin ederim ki Osman'ın günahları kanının akıtılmasını gerektirecek kadar büyük değildi. O mazlum olarak öldürülmüştür. Asa ve kırbaçla size muamele edildiği için öfkelen diysek, öldürülmesi nedeniyle Osman için öfkelenmeyelim mi? Doğru görüş, Osman'ın katillerini mahkûm etmek ve katillerine kısas uygulandıktan sonra velayet konusunu Ömer b. el-Hattâb'ın yaptığı gibi şûrâyaya havale etmektir.

[1/88] İnsanların kimisi doğru söyledi derken kimisi de yalan söyledi, dedi. İnsanlar bu sözleri tekrarlayıp durdular. Nihayet birbirlerinin yüzüne vurdular. Daha sonra Basra eşrafından bir adam geldi ve onlara bir mektup gösterdi. Mektubu insanları Osman'ı öldürmeye tahrik etmek için Talha yazmıştı. Adam, Talha'ya: "Bu mektubu tanıyor musun?" diye sordu. Talha: "Evet," dedi. Adam, "Bu yaptıkların için cevabın nedir? Daha dün bize mektup yazarak Osman'ın öldürülmesi için tahrik ediyordun. Bugün de kanının hesabını sormaya davet ediyorsun. İkiniz diyorsunuz ki: 'Ali size çağrıda bulunarak kendisinden daha yaşlı olduğunuz için size biat edilmesini söylediğini ancak bu teklifi reddettiğinizi ve Resulullah'a (sav.) yakınlığı ve mazisi sebebiyle önceliği ona verdiğinizi, ona biat ettiğinizi söylediniz.' Size daha önce velayet teklifinde bulunduğu hâlde biatinizi nasıl bozarsınız?" Talha dedi ki: "O biati gasbedip insanlar ona biat ettikten sonra bizi biate davet etti. Anladık ki bize teklif ettiği zaman gerçekçi değildi. Hatta o kabul etse Muhacir ve Ensar kabul etmezlerdi. Biati reddetsek öldürüleceğimizden korktuk. Bu nedenle ona gönülsüz biat ettik." Adam, "Osman ile ilgili ne diyeceksiniz?" diye sordu. İkisi dediler ki: "Onu eleştirdiğimizi ve onu terk ettiğimizi söyledik. Bu haksızlıktan kurtulmanın yolunun kanının hesabını sormak olduğuna kanaat getirdik." Adam, "Benden talebiniz nedir?" diye sordu. Onlar dediler ki: "Ali'ye karşı savaşmak ve biatini bozmak üzere bize biat et." Adam, "Ya sizden sonra aynı taleple bize gelen olursa ne yapacağız?" diye sordu. Onlar, "Ona biat etme," diye cevap verdiler. Adam onlara, "Adil konuşmadınız. Bana Ali'ye karşı savaşmamı ve

biati sizin boynunuzda olduğu hâlde onun biatini bozmamı istiyorsunuz. Buna karşılık size biat etmemiş kimseye biat etmememi istiyorsunuz. Bilesiniz ki biz Ali'ye biat ettik. Dilerseniz sol ellerimizle size biat edelim!" diye karşılık verdi.

Abdullah b. Müslim dedi: Sonra insanlar bölündü. Bir grup Osmân b. Huneyf, bir grup da Talha ve Zübeyr tarafına geçtiler. Sonra Cârîye b. Kudâme geldi ve şöyle dedi: "Ey Müminlerin Annesi! Osman'ın öldürülmesi, bana evinden çıkıp bu melun deve üzerinde buralara gelmeden daha hafif geldi. Allah sana bir saygınlık ve korunaklı bir konum vermişti. Sen korunaklı konumunu bozdun ve saygınlığını zedeledin. Ey Müminlerin Annesi! Bize gönül rızasıyla geldiysen, kendi evine dön. Eğer zorla geldiysen Allah'tan mağfiret dile."

H. Ali'nin Basra Valisi Osmân b. Huneyf'in Adamlarının Öldürülmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre iki taraf, ihtilaftan sonra kendi aralarında anlaştılar.⁶⁸ Buna göre vilayet merkezi, mescit ve beytül-mâl Vali Osmân b. Huneyf'in denetiminde olacak ve ona tâbi olanlar Basra'da istedikleri yerlere gidebileceklerdi. Talha, Zübeyr ve adamları da Hz. Ali gelinceye kadar istedikleri yerde konaklayabileceklerdi. Eğer karşılaşarlarsa umurun girebildiği yerlere girebilecek ve dönmek istedikleri yerlere dönebileceklerdir. Bu antlaşma Allah'ın ahit ve misakı ve Peygamberinin zimmetine sahiptir, diye son bulmaktadır. Antlaşmaya her iki taraftan kişiler şahit tutulmuştur. [I/89]

Vali Osmân b. Huneyf ayrıldı ve vilayet merkezine gitti. Adamlarına evlerine gidip silahlarını bırakmalarını istedi. İnsanlar da dağıldı ve herkes tercih ve niyetini içine sakladı, Benî Abdi Kays hariç. Onlar Hz. Ali'ye olan desteklerini izhar ettiler. Onların lideri Hakîm b. Cebel idi. Kavmi yanında toplandılar. Onlara şöyle dedi: "Ey Abdi Kays topluluğu! Osmân b. Huneyf'in kanı güvencededir. Emaneti de yerine getirilecektir. Allah'a yemin ederim ki Ali halife olmasa da Resulullah

68 Antlaşmanın tam metni için bkz. Taberî, V. 177.

(sav.) nezdindeki konumu sebebiyle onu koruyacaktık. Kaldı ki velayet ve yakınlık ona aittir. Sizler size destek verenlerle birlikte çıkın ve düşmana karşı cihat edin. Ya onurlu olarak ölecek veya hür olarak yaşayacaksınız.” Osmân b. Huneyf, birkaç gün vilayet merkezinde bekledi. Sonra bir gece yarısı Talha, Zübeyr ve Mervân b. el-Hakem, bir grup adamıyla birlikte geldiler. Çok karanlık ve yağmurlu bir geceydi. Vali uyuyordu. Muhafızlarından kırk kişi öldürüldü. Dışarı çıkınca Mervân onu kısıvrak yakaladı ve esir alarak adamlarını öldürdü. Mervân onu alıp götürdü ve sakal, saç ve kaşlarını yoldu. Vali, Mervân’a bakarak, “Dünyada beni zorda bırakabilsen de ahiretime zarar veremezsin,” dedi.

İki Tarafın Savaş Hazırlığı

Ravilerin anlattığına göre Talha ve Zübeyr tarafı savaş hazırlığını tamamlayınca artık ordunun sevk ve idaresi Zübeyr’deydi. Süvarilerin başında Talha, piyadelerin başında Abdullah b. ez-Zübeyr, ortada Muhammed b. Talha, ileri safta Mervân, sağ kanatta Abdurrahmân b. Ubâde, sol kanatta Hilâl b. Veki’ bulunuyordu. Zübeyr savaş hazırlığını tamamlayınca dedi ki: “Ey insanlar! Kendinizi savaşa hazırlayın. Çünkü yarın savaşta eşi ve benzeri olmayan bir adamla karşılaşacaksınız.”

[I/90]

Hız. Ali karşı taraftaki savaş hazırlığını haber alınca ordu-sunu savaş vaziyetine soktu.⁶⁹ Öne Abdullah b. Abbâs’ı, arkaya Hind el-Murâdî’yi, umum süvarilere Ammâr b. Yâsir’i, umum piyadelere Muhammed b. Ebû Bekir’i görevlendirdi.

Sonra Talha ve Zübeyr’e şöyle yazdı: “Çok iyi biliyorsunuz ki insanlar beni istemedi onları istemedim, onlar bana biat etmeden onlardan biat istemedim. Sizler de isteyen ve biat edenlerdensiniz. İnsanlar bana özel bir makam karşılığında biat etmiş değiller. Bana istemeyerek biat etmişseniz, itaati izhar ederek isyanı gizleyerek kendi aleyhinize davranmam üzere bana haklı bir gerekçe vermiş olursunuz. İsteyerek bana biat ettiyseniz, yol yakinken Allah’a dönün. Ey Zübeyr! Sen Resulullah’ın silahşoru ve havarisisin. Ey Talha! Sen de

69 Bkz. *el-Ikdü'l-Ferîd*, IV. 314; *İbnü'l-A'sem*, II. 308.

Muhacirlerin şeyhisin; benim biatimi, biat etmeden önce reddetmeniz, biat ettikten sonra biati ihlal etmenizden sizin için daha kolaydı. Ancak, biatten sonra onda karar kılmanız gerekirdi. Osman'ı öldürdüğümü iddia ediyorsunuz. Bu hususta sizinle aramızda bana ve size katılmayan Medineliler şahit olsunlar. Osman'ın katillerini barındırdığımı da iddia ediyorsunuz. İşte Osman'ın oğulları itaatime girsinler ve babalarının katillerini bana dava konusu etsinler. Sonra Osman zalim veya mazlum olarak öldürüldüyse kanının hesabını sormak sizin yetkiniz değil ki. Siz bana biat ettiğiniz hâlde iki çirkin eylem arasında bulunuyorsunuz: Biat ahdini bozmak ve Anneniz Âişe'yi evinden çıkarmak.”

Ali'nin Âişe'ye Mektubu

Âişe'ye şöyle yazdı: “Sen Allah ve Resulü için kızarak mukellef tutulmadığın bir hak talebiyle evinden çıktın. Kadınlara ne oluyor ki savaş ve barış işlerine karışıyorlar. Osman'ın kanını dava ediniyorsun. Yemin ederim ki seni fitneye karıştırıp günaha sevk etmeleri Osman'ın katledilmesinden daha büyük günahdır. Sen öfkelenendirilmeden öfkelenmedin, tahrik edilmeden hareket etmedin. Allah'tan sakın ve evine dön.”⁷⁰

Talha ve Zübeyr cevaben şöyle yazdılar: “Sen sonu vahim olan bir yola girdin. Senin nefsin bunu arzu ettiği hâlde bu [1/91] yoldan dönecek gibi değilsin. Sen yoluna devam et. Biz, sana itaat etmedikçe razı olmayacaksın. Bizler sana asla itaat etmeyeceğiz.”

Hız. Âişe ise şöyle yazdı: “Durum serzenişlere mahal bırakmayacak bir safhaya ulaşmıştır. Selamla.”

Abdullah b. Müslim dedi: Hız. Ali'nin elçileri Basra'dan döndü. Kimileri Ali'ye icabet edip ona katıldı. Kimileri de Âişe, Talha ve Zübeyr'e iltihak etti. Ahnef b. Kays, Hız. Ali'ye: “Dilersen ailemden iki yüz kişiyle sana geleceğim, dilersen de dört bin⁷¹ kılıcı sana karşı savaşmaktan menedeyim,” diye yazdı. Hız. Ali ona, “Dört bin kılıcı engelle yardım olarak bu yeter,” diye ha-

70 İbnü'l-A'sem (II. 301) ve örtünü üzerine salıver, ibaresine yer vermiştir.

71 Taberî'ye göre on bin.

ber gönderdi. Bunun üzerine Ahnef, Benî Temîm'i topladı ve dedi ki: "Ey Benî Temîm! Eğer Basralılar galip gelirse zaten onlar kardeşlerinizdir. Eğer Ali galip gelirse sizinle savaşmaz. Böylece selamette kalırsınız." Bunun üzerine Benî Temîm savaşmaktan imtina ederek taraflardan hiçbirine katılmadılar.

Abdullah b. Müslim dedi: Hz. Ali; Talha ve Zübeyr'e mektup gönderdiği zaman Zem'a b. el-Esved, Talha ve Zübeyr'e geldi ve şöyle dedi: "Ali size çokça elçi göndermeye başladı. Sanki sizden ümitlenmiş, sizler de onun ümidini artırmış gibisiniz. Eğer isteyerek ona biat ettiyseniz, kendiniz için ve bizim için Allah'tan sakının. Çünkü süt henüz memede, sağılırsa bir daha yerine dönemez. Eğer zorlamayla biat ettiyseniz, bu memeyi delin ve bu sütü akıtın. Bizim bu mektup ve elçilere ihtiyacımız yoktur."

Abdullah b. Müslim dedi: Sonra Talha, Zübeyr ve devesi üzerinde etrafı demir levhalarla korunmuş bir mahfe içinde olduğu hâlde Hz. Âişe ile çıktılar. Basra'nın sokaklarını ve yerleşim yerlerini geçip savaş meydanına geldiler. Savaşmak üzere yerlerini almış beklerken Hz. Ali adamlarından birine, karşı tarafa iyi niyetini ve haklılığına dair delillerini bir daha duyurmadan kimsenin bir ok, bir taş atmaması, bir mızrak kullanmaması için yüksek sesle savaşçılarına duyurmasını istedi.

Abdullah b. Müslim dedi: Hz. Ali, savaştan önce Talha ve Zübeyr ile konuştu. Onlara dedi ki: "Âişe'ye Allah ve Resulü adına dört şey hakkında doğruyu söylemesi için yemin ettirin. Allah ve Resulü'ne bağlılıkta, bütün insanlardan önce İslam'ı kabul etmekte, Resulullah'ı kılıç ve mızrağımla müşrik Araplar karşısında hakkıyla korumakta Kureys'te benden önce gelen var mı? Osman'ın kanından berî olduğum, biat konusunda kimseye zor kullanmadığım, Osman hakkında her ikinizden daha iyi sözlü olduğum konusunda yemin ettirin." Talha buna karşı sert ve galiz ifadeler kullandı. Zübeyr ise bu sözler karşısında bir yumuşama gösterdi. Sonra Ali yanlarından ayrılıp arkadaşlarının yanına geldi. Ona, "Ey Müminlerin Emîri! Adamlara

ne dedin?" diye sordular. Hz. Ali: "Tavırları farklıdır. Zübeyr'i âdeta akıntı sürükledi. O size karşı savaşılmayacak. Talha'ya gelince, ona hakkı sordum bana bâtılla cevap verdi. Ben yakın ile ona gittim, o beni şüpheyile karşıladı. Allah'a yemin ederim ki benim hakkım ona fayda vermedi, onun bâtıllı da bana zarar vermedi. O yarın birinci hamlede öldürülecektir."

Abdullah b. Müslim dedi: Hz. Ali iki hasım saf arasında Resulullah'ın rengi siyaha çalan atı üzerinde, zırhsız ve miğfersiz olarak ileriye atıldı ve "Zübeyr nerede?" diye seslendi. Zübeyr yanına gitti. İki saf arasında kucaklaştılar ve gözyaşlarını tutamadılar. Sonra Hz. Ali ona, "Ey Ebû Abdullah! Seni buraya getiren sebep nedir?" diye sordu. Zübeyr: "Osman'ın kanının hesabını sormaya geldim," dedi. Hz. Ali: "Osman'ı öldürenleri Allah öldürsün," diye karşılık verdi. "Ey Zübeyr! Allah aşkına söyle, hatırlamıyor musun, bir gün Resulullah (sav.) ile el ele vermiş vaziyette yanımdan geçtiniz. Resulullah (sav.) bana selam verdi ve gülümseyerek baktı; sonra sana döndü ve dedi ki: 'Ey Zübeyr! Sen Ali ile savaşacak, ona zulmedeceksin.'" Zübeyr: "Aman Allah'ım! Doğrudur," dedi.⁷² Ali: "O hâlde neden benimle savaşıyorsun?" diye sordu. Zübeyr: "Allah'a yemin olsun unutmuştum. Eğer hatırlasaydım buraya gelmezdim," dedi. Akabinde Hz. Ali arkadaşlarının yanına döndü. Arkadaşları, "Ey Müminlerin Emîri! Nasıl silahlı ve zırhlı bir adamla zırhsız olarak karşılaşıyorsun?" diye sordular. Hz. Ali: "Konuştuğum adamı tanımıyor musunuz?" diye sordu. Onlar, "Hayır," dediler. Hz. Ali: "Hz. Peygamber'in halası Safiyye'nin oğlu Zübeyr'dir. O, Allah'a söz verdi size karşı savaşılmayacak. Ona Resulullah'ın (sav.) bir hadisini hatırlattım. Hatırlasaydım sana karşı gelmezdim," dedi. Onlar, "Allah'a hamd olsun Ey Müminlerin Emîri! Bu savaşta ondan başka kimseden korkmuyor ve başkasından sakınmıyorduk. O, Resulullah'ın (sav.) silahşoru ve havarisidir, savaşta cesareti, gücü ve hüneriyle meşhurdur. Madem Allah bizi ondan esirgedi, diğerlerini mahfenin etrafında yıkılmış olarak sayıyoruz."

72 Bu rivayet için bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII. 268; Beyhakî, *ed-Delâil*, VI. 414; Taberî, V. 200; İbnü'l-A'sem, II. 310; *Mürûcû'z-Zeheb*, II. 400-401.

Zübeyr'in Savaştan Dönmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Zübeyr, Hz. Âişe'nin yanına giderek şöyle dedi: "Ey Anacığım! Ne şirk döneminde ne de İslam döneminde bu durum hariç, hiçbir durumla karşılaşmadım ki o durum hakkında bir görüşüm, bir basiretim olmasın. Ben bâtil üzereyim." Hz. Âişe: "Ey Ebû Abdullah! Benî Abdülmuttalib'in kılıçlarından korktun." Zübeyr "Vallahi Benî Abdülmuttalib'in kılıçları uzun ve keskindir. Onları cesur gençler taşır." Sonra oğlu Abdullah'a: "Sen hizbine bağlı kal. Ben evime dönüyorum." Oğlu Abdullah ona, "Şimdi kuşağın halkaları bitişip iki grup karşılaşınca mı? Vallahi kendimizi temize çıkaramayız," deyince Zübeyr ona, "Bu hareketimi bir korkaklık olarak görme. Vallahi ne Cahiliye döneminde ne de İslam'da kimseyi bırakıp terk etmedim." Oğlu: "O zaman seni dönmeye sevk eden nedir?" diye sorunca Zübeyr: "Beni döndüreni bilersen senin azmini kırar," diye karşılık verdi. Bunun üzerine orduya Abdullah b. ez-Zübeyr komuta etti.

Zübeyr b. Avvâm'ın Öldürülmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Zübeyr, Medine'ye dönmek üzere ayrılınca İbn Curmûz onu takip etti ve yanına gitti. Kendisine, "Ey Ebû Abdullah! Zalim veya mazlum olarak bir savaş başlattın. Sonra ayrıldın. Bir acziyet mi yoksa bir tövbe mi?" Zübeyr sustu. Sonra tekrar sordu ve dedi: "Sana soracağım beş konu hakkında cevap ver." Zübeyr: "Sor," dedi. Adam, "Osman'ı terk edip mağdur etmen, Ali'ye biat etmen, Müminlerin Annesini evinden çıkarman, oğlunun arkasında namaz kılman ve savaşı terk etmendir." Zübeyr: "Anlatayım," dedi. "Osman'ı mağdur etmem, Allah'ın takdir ettiği bir olaydır ki başlangıcında günah sonunda da tövbe takdir edilmiştir. Ali'ye biat ise vallahi bundan kaçınmadım. Muhacir ve Ensar ona biat ettiler ben de öldürülmekten korktum. Müminlerin Annesi Hz. Âişe'yi evinden çıkarmamıza gelince, biz bir şey istedik, Allah başkasını diledi. Oğlumun arkasında namaz kılman ise Müminlerin Annesi Hz. Âişe onu öne ge-

çirdi. Benim başka bir tercihim olamazdı. Savaşı terk etmem hakkında korkaklık dışında dilediğini düşünebilirsin." Adam, "Safîyye'nin oğluna yazık, ateşi yaktı sonra ailesine dönmek istedi. Eğer onu öldürmezsem Allah beni öldürsün," diye kendi kendine söylendi. Sonra ona yanaşarak nasihat edercesine dedi ki: "Ey Ebû Abdullah! Ailene varıncaya kadar uzun yollar ve çöller var. Devemi al, atını ve zırhını bana bırak; çünkü bunlar senin aleyhine delildir." Zübeyr: "Bu gece düşüneyim," dese de adam ısrar etti. Nihayet onları kendisinden aldı. İbn Curmûz'un maksadı onu zırhsız bırakıp onunla öylece karşılaşmaktı. Zira onun savaştaki güç ve maharetini biliyordu. İbn Curmûz sonra Ahnef b. Kays'a gelerek Zübeyr'in yerini ve [1/94] ona söylediklerini anlattı. Ahnef ona, "Hile kurarak onu öldür, Allah kahretsin onu," dedi. Sonra Zübeyr'in yanına Kelb kabilesinden bir adam geldi ve ona dedi ki: "Ey Ebû Abdullah! Sen benim hısım akrabamsın. İbn Curmûz Allah'tan korktuğu için değil, Ahnef'e muhalefet etmek istemediği için bu savaşa katılmaktan imtina etmiştir. Ahnef, Ali'yi terk ettiği için pişman oldu. Muhtemeldir ki seni öldürerek ona yaklaşmak ister. Senden zırhını ve atını alması, sana söylediklerimin göstergesidir. Bu gece bende kal, sonra o uyuduktan sonra çık. Zira izini kaybettirirsen seni takip etmezler." Zübeyr adamın sözünü hafife aldı, sonra sözlerinin gerçek olabileceğini düşündü ve ona, "Ey Kelbî kardeş! Sence ne yapmalıyım?" diye sordu. Adam, "Bana sorarsan dön ve atınla zırhını al. Zira atlı olduğun hâlde hiç kimse sana saldırmaya cüret edemez," dedi.

Zübeyr sabah yola çıktı, yanında İbn Curmûz da vardı. Zırhın üstünü örtmüştü. Vâdi's-Sibâ' denilen yere vardığında Zübeyr'i gafil avlayarak kılıçla vurdu sonra kafasını ve eşyasını yanına alarak aşiretine döndü. Aşiretinden bir adam ona, "Ey İbn Curmûz! Bütün Yemenlileri rezil ettin. Sen Muhacirlerin başı, Resulullah'ın (sav.) önde gelen sahabisi, havarisi ve halası oğlu Zübeyr'i öldürdün. Vallahi onu savaşıırken öldürmüş olsaydın bu bize şeref olabilirdi. Senin ayıbın bize de bulaştı. Senin yanında ve zimmetinde olduğu hâlde nasıl öldürebilirsin? Ayrıca bu durum senin ateşle müjdelenmeni artıracaktır." İbn Curmûz

öfkeleni ve dedi ki: "Vallahi ben onu Ali için öldürdüm ve kısıstan korkmadığım gibi bundan dolayı hiçbir Kureyşliden de korkmuyorum. Onu öldürmek bana hafif gelir."

Hız. Ali'nin İki Grup Önünde Talha'ya Hitabı

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hz. Ali, Zübeyr ayrıldıktan sonra Talha'ya şöyle seslendi: "Ey Ebû Muhammed! Seni buraya getiren nedir?" Talha: "Osman'ın kanı peşindeyim," diye cevap verdi. Hz. Ali: "Allah, Osman'ı öldüreni öldürsün," diye karşılık verdi. Talha dedi ki: "Bizimle Osman'ı öldürenler arasındaki meseleyi hallet. Bilmiyor musun ki Resulullah şöyle buyurdu: 'Müslümanın kanı ancak dört şeyde helaldir. Zina eden evli, Allah'a karşı savaşan, İslam'dan dönen ya da bir mümini kasten öldüren.' Osman'ın bunlardan birini işlediğine dair bilgin var mı?" Hz. Ali: "Hayır," dedi. Talha: "Ama öldürme emrini sen verdin," dedi. Ali: "Allah'ım! Hayır," dedi. Talha: "Hilafeti bırak, Müslümanlar arası şûrâya gidelim. Sana razı olsalar, insanların arzusu istikametinde iş başına gelirsın. Başkasını seçerlerse sen de diğer Müslümanlar gibi sade bir Müslüman kalırsın," dedi. Hz. Ali: "Ey Ebû Muhammed! Bana gönül rızasıyla biat etmedin mi?" diye sordu. Talha: "Kılıç boynum üzerinde olduğu hâlde sana biat ettim," diye cevap verdi. Hz. Ali: "Kimseyi biate zorlamadığımı bilmiyor musun? Eğer biate zorlasaydım, Sa'd, İbn Ömer ve Muhammed b. Mesleme'yi biate zorlardım. Onlar biat etmekten imtina ederek bir kenara çekildiler, ben de onları kendi hâllerinde bıraktım," dedi. Talha dedi ki: "Şûrâ Heyetinde altı kişiydik. İki kişi öldü. Kalan üç kişi olarak seni istemedik." Hz. Ali şöyle karşılık verdi: "Rıza gösterip biat etmeden önce rıza göstermeme hakkınız vardı. Ancak, şimdi rıza gösterdiğinizden başka bir seçeneğiniz yoktur. Kaldı ki biat şartlarını ihlal eden bir icraatım olsaydı o takdirde biat sorumluluğundan kurtulurdunuz. Eğer böyle bir ihlalim olduysa onu bana söyleyin. Ayrıca hanımlarınızı evlerinde bırakmanıza rağmen Annenizi evinden çıkardınız. Bu sizin en büyük ihlalinizdir. Resulullah'ın (sav.) ona emrettiği bir örtüyü kaldırmanız, Resulullah'ı (sav.) hoşnut eder mi?" Talha dedi ki: "O ancak aray

bulmak için geldi." Hz. Ali şöyle karşılık verdi: "Allah'a yemin ederim ki o, durumunu ıslah edecek kimseye daha çok muhtaçtır. Ey ihtiyar! Ateş bacayı sarmadan ve mahcubiyet gelip çatmadan, mahcubiyetle de olsa tövbeyi kabul et."

Savaşın Kızışması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre insanlar beklemedeyken, Hz. Ali'nin taraftarlarından birine ok atıldı. Onu taşıyarak Hz. Ali'nin huzuruna getirip dediler ki: "Ey Müminlerin Emîri! İşte bu kardeşimiz öldürüldü." Hz. Ali: "Bu insanlar konusunda bana mühlet verin," dedi.⁷³ Abdurrahmân b. Ebû Bekir dedi ki: "Ne zamana kadar? Vallahi, mühlet istiyorsun ama mühlet verdik sen de mühlet verdin. Yemin olsun ki ya onlarla karşılaşmak için bize izin vereceksin ya da ayrılıp gideceğiz. Ne zamana kadar bağrımız karşı tarafın silah ve saldırılarına maruz kalacaktır? Bizi tek tek öldürecekler mi?" Hz. Ali: "Görüyorum ki onlara yeterince düşünme fırsatı verdik. Oğlum Muhammed nerede?" diye sordu. Muhammed: "Buradayım," diye cevap verdi. Hz. Ali: "Ey oğlum! Sancağı al," dedi. Hasan ve Hüseyin ortaya atılıp sancağı almak istedilerse de Hz. Ali buna izin vermedi. Hz. Ali'nin onları geride tutmak istemesi, onlara olan merhametindendi. Muhammed sancağı aldı. Hz. Ali, Resulullah'ın (sav.) atına bindi. Ardından onun zırhının getirilmesini istedi. Onu giydi ve kuşağını bağlayın, dedi. Kuşağı göbek altından bağlandı. Göbekliydi. Meydana çıktı. Oğlu Muhammed'e, "İlerle!" dedi. Harekete geçtiğini işitince, insanlarda bir dalgalanma görüldü. Tam bu sırada [1/96] bir ses duyuldu. Hz. Ali: "Bu ses ne?" diye sordu. "Âişe'dir, Osman'ın katillerine lanet okuyor," denildi. Bunun üzerine Hz. Ali, başını semaya kaldırarak, "Allah, Osman'ın katillerine dağda ve ovada lanet etsin," dedi. Hz. Ali ordusunu üç konumda konuşlandırdı: Merkezde Mısırlılar, sağ kanatta Yemenliler, sol kanatta Benî Rebîa. Basra tarafı da aynı muharebe planını

73 Basra ehli Hz. Ali'nin askerlerine ok atmaya devam ediyorlardı. Bazı askerler yaralanmış veya ölmüştü. Bunun üzerine insanlar, "Ey Müminlerin Emîri! Oklarıyla yaralanıyor ve ölüyoruz..Daha neyi bekliyorsun?" dediler (Mürücû'z-Zeheb, II. 400).

uyguladılar. İki taraf çok çetin bir muharebeye giriştiler. Basra tarafındaki Yemenliler Hz. Ali'nin tarafındaki Yemenlileri, Basra tarafındaki Benî Rebîa Hz. Ali tarafındaki Benî Rebîa'yı hezimete uğrattılar.

Hayye b. Cüheyn dedi: Hz. Ali'ye baktım uykuya yenik düşmüş gibiydi. Ona dedim ki: "Vallahi seni hiçbir zaman bugünkü gibi görmemiştim. Karşımızda yüz bin kılıç var. Senin sağ ve sol kanatların hezimete uğradığı hâlde uykuya yenik düşmek üzeresin." Bunun üzerine kendine gelerek iki elini yukarıya kaldırdı ve "Allah'ım! Sen bilirsin ki Osman hakkında bir şey yazmadım. Talha ve Zübeyr insanları tahrik edip üzerine celbettiler. Allah'ım Osman'ın kanı konusunda bizden kim sorumlu ise ona müstahakkını ver," dedi. Sonra Ali ileriye atıldı, savaşçılara baktı. Hezimete uğruyor ve öldürülüyorlardı. Durumun vahametini görünce elinde sancağı taşıyan oğlu Muhammed'e, "İleriye atıl!" diye seslendi. Muhammed ağır davrandı ve duraksadı. Hz. Ali arkasından gelerek iki omzunun arasından sırtına eliyle vurdu ve sancağı elinden kaptığı gibi düşman saflarına doğru hamle yaptı. Bu sırada ordunun sağ ve sol kanatlarında dalgalanmalar oluyordu. Kanatlardan birinde Ammâr, diğerinde ise Abdullah b. Abbâs ve Muhammed b. Ebû Bekir bulunuyordu. Hz. Ali karşı ordunun saflarını yarararak karşısına çıkanları öldürüyor ve yaralıyordu. Bir süre sonra aradan sıyrılarak, "Su," diye seslendi. Muhariplerden bir adam ona gelerek içinde bal bulunan bir kırba getirdi ve "Ey Müminlerin Emîri! Bu şartlarda su işine yaramaz. Sana bu baldan vereyim," dedi. Hz. Ali: "Getir," dedi. Ondan bir tadımlık aldı ve "Balın Tâif balıdır," dedi. Adam, "Ey Müminlerin Emîri! Maşallahınız var, böyle bir günde Tâif balını diğerlerinden ayırabiliyorsun. Hem de kalpler hançerelere varmışken." Hz. Ali ona, "Ey yeğenim! Hiçbir şey amcanın bağrını doldurmadı ve hiçbir şey beni korkutmadı." Sonra sancağı oğluna verdi ve "İşte böyle taşıyacaksın," dedi. Muhammed, elinde sancak olduğu hâlde Ensar ile birlikte ileriye hamle yaptı. Nihayet içinde Hz. Âişe'nin bulunduğu mahfenin üzerinde yer aldığı devenin yanına kadar ilerlediler. Devenin etrafındakiler yenil-

giye uğratıldı. Gün boyu çok şiddetli muharebeler oldu. Savaş ve kılıç darbeleri dizlere yönelmişti. Eşter en-Nehâî, Hz. Âişe'ye doğru hamle yaptı. Onu Abdullah b. ez-Zübeyr karşıladı. Abdullah ona bir darbe indirdi ve elleriyle boynunu sıkarak yere yıktı ve göğsüne oturdu. Sonra, "Beni ve Mâlik'i öldürün," diye seslendi. Çevredekiler bir an için Mâlik'i tanımakta tereddüt edince Mâlik, Abdullah'ın elinden sıyrılıp kurtuldu. [1/97] Ka'b b. Siver hezimetini görünce devenin yularını tuttu ve "Ey insanlar! Allah Allah!" diye seslendi. Ka'b başta can siperane savaştı. İnsanlar da savaştı. Ezd de mahfeye yöneldi. Hz. Ali, Ammâr, Eşter ve Ensar da mahfeye doğru hamle yaptılar. Taraflar, gece karanlığı etrafı sarıncaya kadar çetin bir muharebeye tutuştular. Yedi gün boyunca taraflar sabahtan akşama kadar savaştılar.

Hz. Ali yedi gün sonra şiddetli bir hamle yaptı ve hasımlarını hezimete uğrattı. Talha manzarayı görünce, ellerini yukarıya kaldırarak dedi ki: "Allah'ım! Eğer Osman'ın öldürülmesinde nifaka yeltendiysek ve ona zulmettiysek, bize razı olman için bugün onun hakkını bizden al." Daha sözü bitmeden Mervân ona, hayatına son veren bir darbe indirmesiyle yere yığıldı.⁷⁴ Âişe henüz yerinde sabit duruyordu. Mervân onu Kays, Kinâne ve Benî Esed savaşçılarından bir grupla savunmaya çalıştı. Hz. Ali onları kuşattı. İnsanlar onun etrafında toplandılar. İleri atılıp deveye kim yaklaşmak istiyorsa Mervân kılıçla onu vuruyor ve elini kesiyordu. Medineli, Hicazlı ve Kûfeli yirmi kadar kişinin elini kesti. Nihayet Mervân'a arkadan saldırıldı ve vurularak yere yıkıldı. Hz. Âişe'nin üzerinde bulunduğu devenin diz arkası kırıla kesildi. Etrafindakiler kaçtı ve Hz. Âişe koruma altına alındı. Mervân b. el-Hakem, Amr b. Osmân, Mûsâ b. Talha ve Amr b. Saîd b. el-Âs esir alındılar. Ammâr, Hz. Ali'ye: "Esirleri öldürelim mi?" diye sordu. Hz. Ali: "Hayır, tövbe eder ve isyanı terk ederlerse ehl-i kible esirlerini öldürmem," diye cevap verdi. Akabinde Hz. Ali, Mûsâ b. Talha'yı çağırdı. İnsanlar, "İlk öldürülecek esirdir," dediler.

74 Rivayete göre Mervân ona zehirli bir ok atarak öldürdü (bkz. Taberî, V. 204; Mürûcû'z-Zeheb, II. 403).

Hız. Ali'ye getirilince, "Ona biat edecek ve insanlarla aynı yola gireceksin, değil mi?" diye telkinde bulundu. O, "Evet," dedi. Sonra biat etti. Diğerleri de biat ettiler. Hız. Ali hepsini serbest bıraktı. İnsanlar Hız. Ali'ye, onlara biatten önce ne vadettiğini ve ne verdiğini sordular.

Daha sonra Hız. Ali, bir çağırıcıya emir vererek, "Kaçan hiç kimse öldürölmeyecek, hiçbir yaralının hayatına son verilme-yecek, ordugâhlarında olan şeyler size aittir, kadınları (eşle-ri ölenler) iddet hâlinedir. Onların malları Allah'ın emirleri doğrultusunda mirasçılara aittir." Bunun üzerine bir adam kalkarak, "Ey Müminlerin Emîri! Onların mallarını bize helal kılıyorsun da kadınlarını ve oğullarını neden helal kılmıyor-sun?" diye sordu. Hız. Ali: "Onlar size helal değil," dedi. Bu soru çok tekrarlanınca, "Oklarınızı getirin de kura çekin," dedi ve "Kim ananız Âişe'nin kendi payına düşmesini ister?" diye sor-du. Herkes aynı anda estağfurullah deyince, "Ben de estağfu-rullah diyorum," diye karşılık verdi.

[1/98]

Abdullah b. Müslim dedi: Akabinde Hız. Ali ölümlere baktı. Aralarında Muhammed b. Talha da vardı. Alnında secde izi bulunduğu için çok secde eden anlamında es-Seccâd adıyla bilinirdi. Hız. Ali ona baktı ve dedi ki: "Allah sana rahmet etsin, ibadet konusunda çok gayretliydin, gece namaz kılar, sıcak günlerde oruç tutardın." Sonra etrafındakilere dönerek, "Bu adamın babasına itaati, onu ölüme götürdü," dedi. Talha ve oğlundan hangisi daha önce öldüröldüğü hususunda görüş ayrılığı olduysa da Hız. Âişe onu babasından sonra yaşarken gördüğüne tanıklık etti. Bunun üzerine oğlunu, dedesi Tal-ha'nın malına mirasçı yaptılar.

Abdullah b. Müslim dedi: Muhammed b. Ebû Bekir kız kar-deşi Hız. Âişe'nin yanına girdi ve ona dedi ki: "Resulullah'ın (sav.): 'Ali, Haktan yanadır, Hak da Ali'den yanadır,' dediğini işitmedin mi? Sonra Osman'ın kanını dava konusu yaparak onunla savaştın." Bu sırada Hız. Ali içeri girdi ve selam vererek, "Ey mahfenin sahibi! Allah sana evinde oturmanı emrederken çıktın ve savaştın. Şimdi yola çıkıp dönmek istiyor musun?"

diye sordu. O, "Evet," dedi. Hz. Ali kırk kadın koruma görevlendirdi.⁷⁵ Onlara kılıç kuşanıp yakın mesafeden takip etmelerini ve cinsiyetlerini ona fark ettirmemek için örtü kullanmalarını emretti. Hz. Âişe yol boyunca, "Allah Ali'ye müstahakkını versin, beni erkek korumalarla gönderdi," dedi durdu. Medine'ye vardıklarında örtülerini çıkarıp kılıçlarını bıraktılar ve yanına girdiler. Bunun üzerine, "Allah, Ebû Tâlib'in oğlunu cennetle mükâfatlandırın," diye dua etti.

Abdullah b. Müslim dedi: Talha, Basra'da boş bir sahada defnedildi. Rivayete göre kızı Âişe'nin rüyasına girmiş ve "Beni o yerden naklet; çünkü soğuk bana dokundu," demiş. Bunun üzerine kızı onu bulunduğu yerden nakletti.⁷⁶

Abdullah b. ez-Zübeyr'in şöyle dediği anlatılır: Cemel Savaşı'nın son gününün akşamında vücudumda otuz üç mızrak ve kılıç izi vardı. O gün gibisini hiç görmedim. Bizden hiç kimse kaçmadı. Kim devenin yularını kapmaya tevessül ettiyse öldürüldü veya eli kesildi. Benî Dabbe yuları ellerinden kaçırınca, deve kesildi.

Abdullah b. Müslim dedi: Mûsâ b. Talha, Hz. Ali'nin huzuruna varınca Hz. Ali ona şöyle dedi: "Diliyorum ki ben ile baban, haklarında Allah'ın *'Kalplerinden kin ve nefreti söküp atacağız. Onlar kardeş olarak ve tahtlar üzerinde karşılıklı olarak oturacaklar,'* (Hicr, 15/47) diye buyurduğu insanlardan olalım." Mûsâ b. Talha'nın huzuruna çıktığı o gün Hz. Ali Basra'da akşamladı. İbnü'l-Kevvâ kendisine, "Ey Müminlerin Emîri! Basra'da akşamladın," deyince Hz. Ali: "Yanımda kardeşimin oğlu vardı," diye karşılık verdi. İbnü'l-Kevvâ: "O kimdir?" diye sordu. Hz. Ali: "Mûsâ b. Talha," diye cevap verdi. İbnü'l-Kevvâ: [I/99] "Eğer o kardeşinin oğlu ise vay talihsizliğimize!" diye karşılık verince Hz. Ali dedi ki: "Yazık size! Sanki Allah Bedir gazilerine nazar ederek onlara, *dilediğinizi yapın ben sizin günahlarınızı bağışladım,* diye buyurmuştur," dedi. İbnü'l-Kevvâ: "Ey Müminlerin Emîri! Bu sefere çıkmanı sana kim haber verdi?

75 Mürûcû'z-Zehe' de yirmi olarak geçmektedir (II. 410).

76 el-Ikdü'l-Ferîd'de anlatıldığına göre bir arsa satın alıp babasını oraya defnetmiştir.

Bu seferle insanları vuruşturuyorsun. Onları hâkimiyetin altına alıyorsun. Ümmet ayrılığa düşünce ve davet farklılaşınca, tasarladığın bir görüş müdür ki bu görüşe göre Resulullah'a yakınlığın sebebiyle kendini bu işe daha layık gördün? Eğer sana ait bir görüşse bunda sana icabet ederiz. Eğer Resulullah'ın (sav.) sana bir taahhüdüyse sen bu taahhüt için güvenilir bir insan, Resulullah'tan (sav.) naklettiğin hadislerin sağlam bir aktarıcısısın." Hz. Ali: "Ben ona ilk inanan kişiyim, onun adına ilk yalan söyleyen olamam. Resulullah'tan (sav.) bana bir taahhüt verilmiş olmasına gelince, vallahi hayır. Ancak insanlar Osman'ı öldürdükleri zaman durumumu gözden geçirdim. Resulullah'tan (sav.) sonra halife olan iki zat vefat ettiler ve hilafetle ilgili bir taahhütleri yoktu. Şûrâ marifetiyle halife olan zat da öldürüldü. Ona olan itaat hakkı boynumdan çıktı. Çünkü öldürüldü ve bir taahhüt bırakmadı." İbnü'l-Kevvâ' ona, "Doğru söyledin ve hayırlı sözler sarf ettin, ancak Talha ve Zübeyr için ne dersin? Onlarla savaşmayı neden helal gördün; onlar hem Resulullah (sav.) ile hicrete katıldılar hem de Hz. Ömer'in kararıyla şûrâya girdiler," dedi. Hz. Ali dedi ki: "Hicaz'da bana biat ettiler, ancak Irak'ta isyan ettiler. İsyanları sebebiyle onlarla savaşım. Aynı şeyi Ebû Bekir ve Ömer'e karşı yapsalardı, ikisi de onlarla savaşırlardı."

Şam ve Muaviye

Şam Halkının Muâviye'ye Biat Etmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Nu'mân b. Beşîr, Hz. Osman'ın zevcesinin, katillerin Hz. Osman'ın evine girip ona vaki olan saldırılarını konu alan mektubunu getirdi. Bu mektup katillerin ona nasıl saldırdıklarını, Muhammed b. Ebû Bekir'in sakalını yolduğunu, dinlendiğinde dinleyenin kalbini parçalarcasına ağlamasına sebep olacak tarzda duygusal ve edebî bir üslupla dile getirilmiştir. Ayrıca mektupla beraber Hz. Osman'ın parçalanmış ve kana boyanmış gömleğiyle gömleğin düğmesine yolunmuş sakalı iştirilmiş vaziyette gönderilmişti. Mektup ulaştığında Muâviye halkı topladı ve minbere çıkarak Hz. Osman'ın gömleğini

gösterdi ve Osman'a yapılanları anlattı. İnsanlar hıçkırarak ve âdeta can çekişircesine ağladılar. Muâviye konuşmasında halktan Osman'ın kanını dava etmeleri talebinde bulundu. Şam halkı ona, "O senin amcan oğludur. Sen onun velisisin. Biz seninle kanının davacısıyız," dediler ve onu emîr olarak kabul edip ona biat ettiler. Muâviye, Şam bölgesindeki yerleşim yerlerine ve beldelerine elçiler gönderip emîrliği için biat istedi. [I/100] Bu cümleden Humus'ta bulunan Şürahbil b. es-Sımt el-Kindî'ye yazarak⁷⁷ Şam halkının biat ettiği gibi, kendisinden de biat istedi. Şürahbil mektubu okuyunca, Humus halkının ileri gelenlerini toplayarak onlara dedi ki: "Osman'ı katledenlerin günahı Muâviye'ye emîr olarak biat edenlerin günahından daha büyük değildir. Bu büyük bir hatadır. Bizim halife olarak ona biat etmemiz lazımdır. Osman'ın kanının davacısı olmak ancak halifelikle mümkündür." Böylece vali Humus halkıyla birlikte Muâviye'ye halife olarak biat ettiler. Sonra Muâviye'ye şöyle yazdı: "Sen, benim sana emîr olarak biat etmemi istemekle büyük bir hata yaptın. Zira halife olmadığın hâlde mazlum halifenin kanının davacısı oluyorsun. Ben ve bana tâbi olanlar sana halife olarak biat ettik."

Muâviye mektubu okuyunca sevindi ve halkı toplayarak minbere çıktı. Şürahbil'in söylediklerini onlara bildirdi ve kendisine halife olarak biat etmelerini istedi. Halk icabet etti ve muhalefet eden olmadı. Halk ona halife olarak biat edip işler yoluna girdikten sonra Hz. Ali'ye mektup yazdı.

Muâviye'nin Hz. Ali'ye Mektubu

Allah'ın selamı hidayete uyanlara olsun. Biz ve siz tek eldik. Birbirimizle kaynaşmış dostlardık. Ey Ebû Tâlib'in oğlu, ne zaman ki tamah ettin o zaman değiştin ve Hicaz halkının azığı, Irak halkının serserileri, Fustât'ın ahmakları ve Sevâd bölgesinin düşüklerinin desteğiyle başkalarına karşı kendinde güç vehmettin. Allah'a yemin ederim ki bu işin ahmaklığı sence de görülecek ve bu işin gürültüsü, bulutun gökyüzünden çekilmesi gibi ortaya çıkacaktır. Osmân b. Affân'ı öldürdün. Bir

77 Mektubun tam metni *el-Ikdü'l-Ferîd*'de (IV. 300) yer almıştır.

merdivende yükseldin ama Allah o merdivende lehine değil aleyhine olacak şekilde seni tırmandırdı. Talha ve Zübeyr'i de öldürdün. Annen Âişe'yi yollara düşürdün. Mısırlılarla kaynaştın. Hayal kurdun ve hayal kurdurdun. Tahayyül ettin ki dünya, süvari ve piyadeleriyle senin emrine amade olmuştur. Hayal ve emellerinin neticesini, Şam ehli ve İslam'ın Muhacirlerinin kalan simalarıyla birlikte seni ziyaret etsem ve onlar seni geriden kuşatsalar, Allah da senin hakkındaki ilim ve takdirini gerçekleştirse ancak anlayacaksın.

Hz. Ali'nin Muâviye'ye Cevabı

Hz. Ali ona şöyle cevap verdi: İşleri değerlendirirken askerleri hesaba katmadan yalnızca kendini nazar-ı itibara alarak değerlendiren, sözünde mizahı söz konusu etmeyenini değerlendirmesiyle değerlendir. Yemin olsun, eğer Irak halkının gücüne olan güvenim, Allah'ın gücüne ve marifetullahı olan güvenimden fazla olursa, evet kim bu hâl üzere olursa, yakın derecesinde Allah'a imanı yoktur. Öyleyse mizahla değil ciddiyetle nefsinle konuş. Çünkü söz söylemede genişlik vardır. Mert kişilerin tamah ettiği hususlarda senin gibilerin mazreti kabul edilmez. Senin, "Bizler ve sizler toplayıcı bir tek el idik," şeklindeki beyanın doğrudur. Ancak, bizimle sizi ayıran husus şudur: Allah bizden bir peygamber gönderdi. Biz ona inandık siz ise inkâr ettiniz. Ayrıca Talha ve Zübeyr'i öldürdüğümü iddia ettin. Sen bu olaya şahit olmadın. Eğer şahit olsaydın doğrusunu bilecektin. Bu konu senin mesuliyetinde değil, ondan dolayı kendisinden özür dilenecek kişi değilsin. Bir de Muhacirlerle birlikte beni ziyaret edeceğini iddia etmişsin. Şunu bil ki hicret senin kardeşin esir edildiği zaman kesilmiştir.⁷⁸ Eğer bir acelen varsa ben sana sabırlı olmanı tavsiye ederim. Ama ben seni ziyaret edecek olursam, söylemem gerekir ki Allah beni senden intikam almak için göndermiş olacaktır.

Akıl b. Ebî Tâlib'in Muâviye'ye Gitmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Akıl b. Ebî Tâlib, Kûfe'ye kardeşi Hz. Ali'nin yanına geldi. Hz. Ali ona,

78 Muâviye'nin kardeşi Amr b. Süfyân, Bedir Savaşı'nda esir alınmıştı.

“Hoş geldin safalar getirdin,” dedikten sonra, “Seni getiren sebepler nedir?” diye sordu. Akîl: “Tahsisat ödemeleri gecikti. Fiyatlar arttı ve çok borçlandım. Bana yardım etmen için geldim,” diye cevap verdi. Hz. Ali: “Vallahi görebildiğin gibi, maşım dışında bir şeye sahip değilim. Maaşım ödenince senin olsun,” diye karşılık verdi. Akîl: “Hicaz’dan çıkıp sana gelmem senin maaşın için mi, senin maaşın neyime yetecek ve hangi ihtiyacımı karşılayacak?” deyince Hz. Ali: “sakin ol kardeşim, maaşım dışında bildiğin başka bir malım mı var? Müslümanlara ait maldan sana vereceklerimden dolayı Allah’ın beni cennemde yakmasını mı istiyorsun?” diye sordu. Akîl, Muâviye’yi kastederek, “Vallahi öyle bir adama gideceğim ki bana senden daha iyi yardım edecektir,” dedi. Buna karşılık Hz. Ali ona güzel ve doğruyu anlatan tavsiyelerde bulundu. Ancak, Akîl yola çıktı ve Muâviye’ye gitti. Muâviye’nin yanına varınca, Muâviye ona, “Ey Ebû Tâlib’in oğlu! Hoş geldin, safalar getirdin. Gelişinin gayesi nedir?” diye sordu. Akîl: “Büyük bir borcun altına girdim. Kardeşime gittim, eli altında olanlardan sadece bir maaşı olduğunu söyledi. Onun maaşı benim hiçbir işime yaramaz ve hiçbir ihtiyacımı karşılamaz. Bunun üzerine ona, ‘Bana daha çok yardım edecek bir kişiye gideceğim,’ dedim ve sana geldim.” Onun bu sözleri Muâviye’nin memnuniyetini artırdı ve Şam halkına dedi ki: “ Ey Şam halkı, bu zat Kureyş’in büyüğü ve büyüğünün oğludur. Kardeşinin üzerinde bulunduğu yanlış yolu ve dalaleti anladı ve hak yoluna döndü. Ben diyorum elim altında bulunan bütün mallar bana aittir. Bunlardan vereceğim şeyler Allah’a yaklaştıır, vermediğim zaman da benim için bir beis yoktur.” Muâviye’nin Hz. Ali’yi küçümseyen ifadelerini işitince bu durum Akîl’i kızdırdı. Muâviye’ye, “Doğru söyledin. Ancak, ben söylediğim sözlerle kardeşimin yanından çıkıp geldim. Onun etrafında kimlerin olduğunu gördüm. Muhacir ve Ensardan başkasını görmedim. Ancak, senin etrafında Resulullah’ın (sav.) ashabından kimseyi görmedim,” diye karşılık verdi. Muâviye bunun üzerine dedi ki: “Ey Şam halkı! Kureyş içinde üzerinizde en büyük [1/102] hak sahibi Peygamber’in (sav.) amcasının oğlu ve Kureyş’in

efendisidir. Görüyorsunuz kardeşinin yaptıklarından Allah için teberri etmiştir.”

Abdullah b. Müslim dedi: Muâviye, Akîl'e üç yüz bin dinar verilmesini emretti ve dedi ki: “Yüz binle borçlarını kapatırsın. Yüz binle akrabalarına yardım edersin. Yüz binle de rahat bir şekilde geçinirsin.”⁷⁹

Osmân b. Affân'ın Ölümünün Muâviye'ye Haber Verilmesi

Abdullah b. Müslim dedi: İbn Ufeyr, Avn b. Abdullah b. Abdurrahmân el-Ensârî'den rivayetle şöyle dediğini anlattı:

Haccâc b. Huzeyme Hz. Osman'ın öldürülmesinden birkaç gün sonra Şam'a gitti. Muâviye'nin huzuruna çıktı. Ona, “Beni tanıyor musun?” diye sordu. Muâviye: “Evet, sen Haccâc b. Huzeyme'sin. Geride neler var?” dedi. Haccâc: “Ben çıplak uyarıcıyım. Müminlerin Emîri Osman'ın öldürüldüğünü sana haber veriyorum.” Sonra şöyle devam etti: “Osman'a yardım etmek üzere Yezîd b. Üseyd maiyetinde gidenlerdendim. Rebeze'ye doğru ilerliyorduk. Osman'ın öldürülmesini bize haber veren bir adamla karşılaştık. Onu öldürenlerden olduğunu söyledi. Biz de onu öldürdük.

Ey Muâviye! Sana haber vereyim. Sen Ali'ye karşı öyle bir güce sahipsin ki o bu güce sahip değildir. Çünkü sen söylediğin zaman senin maiyetinde olanlar söylemezler. Emir verdiği zaman sormazlar. Ali'nin maiyetinde olanlar ise o söylediği zaman onlar da söylerler. Emir verdiği zaman da sorarlar. Senin maiyetindekiler az da olsa onun maiyetinde olan çoktan iyidir. Bil ki Ali ancak razı olduğu şeyle razı olur. Onun razı olduğu şey ise seni kızdırır. Ali ile aynı değilsiniz. Ali, Şam olmadan yalnız Irak ile razı olmaz. Sen ise Irak olmadan Şam'a razı olursun.

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hz. Ali, Cemel Savaşı'nı sonuçlandırdıktan sonra, herkes ona biat etti. Irak halkı da biat etti. İşler yoluna girdikten sonra Muâviye'ye şöyle yazdı: “Ezelî kaza ve gerçekleşmesi muhakkak olan ka-

79 Bu rivayet Mes'ûdî tarafından *Mürûcû'z-Zeheb*'de (III. 44) zikredilmiştir.

der, yağmur damlaları gibi gökten inmekte ve böylece Allah'ın hükmü gerçekleşmekte ve iradesi, yaratılmışların isteği ve insanların rızası olmaksızın tahakkuk etmektedir. Osman'ın (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) öldürülmesi ve bütün insanların bana biat etmesiyle ilgili haberler sana intikal etmiştir. Biat ettikten sonra bana karşı ahdini bozanların öldürülmesi haberi de sana ulaşmıştır. Öyleyse sen de insanların girdiği yola gir. Aksi takdirde sen beni tanırsan etrafımdakileri de tanırsın. Selamla."

Ali'nin mektubu Haccâc b. Adî el-Ensârî tarafından Muâviye'ye ulaştırıldığı zaman Dımaşk'ta insanlara hitap ediyordu. Muâviye mektubu okuyunca, ondan dolayı üzüldü ve mektubu Şam halkından sakladı. Sonra Haccâc b. Adî kalktı ve hitap etti. Allah'a hamd ve sena ettikten sonra şöyle dedi: "Ey Şam halkı! Osman'ın meselesi ona şahit olanları tereddütte bırakmıştır. Onu rivayet edenler kör, işiten de sağır gibi. Bir kısım insanlar onu kusurlu buldular ve öldürdüler. Bir kısım insanlar da ihanet ederek ona yardım etmediler.⁸⁰ Şahit olmayanları yalanladılar ve şahit olanı suçladılar. İnsanlar Resulullah'ın (sav.) minberi üzerinde ve umumi bir şekilde Ali'ye biat ettiler. Bu biatten imtina eden küçülmüş ve mağlup edilmiş olarak tekrar ona dönecektir. Üç artı üç şeye bakın ve kendiniz hakkında hüküm verin. Şam nerede, Hicaz nerede; Muâviye nerede, Ali nerede; siz nerede, Muhacir, Ensar ve onlara uyanlar nerede?"

Abdullah b. Müslim dedi: Bunun üzerine Muâviye onun sözlerinden öfkeleni ve dedi ki: "Ey Haccâc! Osman'ın evine tecavüz edildiğinde senin Zeyd b. Sâbit ile sohbetiniz oldu, değil mi?" diye sordu. Haccâc: "Evet, oldu. Sana haber verildi mi, yoksa ben anlatayım mı?" dedi. Muâviye: "Anlat," dedi. Haccâc şöyle dedi: "Zeyd b. Sâbit, Osman'la evinde bulunuyordu. Bize yukarıdan bakarak şöyle dedi: 'Ey Ensar topluluğu! Allah'a iki kere yardım edin.' Ben, Ey Zeyd! Biz Allah'a kavuştuğumuzda

80 Elçi Haccâc b. Adî, Muâviye'nin Hz. Osman'ın yardım talebini savsaklamasına ve yardımda gecikmesine işaret etmektedir. Nitekim bu konuya daha önce değinildi.

başkalarının söylediği gibi; *'Allah'ım, büyüklerimize ve efendilerimize itaat ettik. Bu yüzden onlar bizi doğru yoldan saptırdılar,'* (Ahzâb, 33/67) söylemek istemiyoruz." Muâviye dedi ki: "Ali'ye git ve ona haber ver, benim elçim senin peşinden gelecektir."

Daha sonra Muâviye, Abs kabilesinden bir adamı elçi olarak seçti. Konuşma kabiliyeti üstündü. Muâviye Hz. Ali'ye, Muâviye'den Ali'ye diye başlayan bir mektup yazdı. Mektupta, yalnızca "Rahmân ve Rahîm Allah adıyla. Başka söyleyecek bir söz yoktur," cümlesi vardı. Elçi varınca mektubu Hz. Ali'ye takdim etti. Hz. Ali mektubun içeriğini görünce Muâviye'nin savaş istediğini ve isteklerinden hiçbirini kabul etmeyeceğini anladı. Ardından Muâviye'nin elçisi ayağa kalkarak şöyle hitap etti. Allah'a hamd ve sena ettikten sonra dedi ki: "Burada Kays Aylân, Benî Abs ve Zebyân oğullarından kimse var mı?" diye sordu. Oradakiler, "Evet senin etrafındadırlar," dediler. Bunun üzerine dedi ki: "Ey Kays topluluğu! Allah'a yemin ederim ki arkamda Şam'da Osman'ın gömleği karşısında gözyaşlarıyla âdeta sakallarını sıırılsıklam eden ve kana boyanmış gömleğini mızraklarının ucunda dalgalandıran, yaşını başını almış elli bin insan bıraktım. Onlar Allah'a söz vererek Osman'ın katillerini öldürmeden kılıçlarını kınlarına sokmayacak ve göz kapaklarını uyumak için kapamayacaklardır. Ölecek olan hayatta kalacak olanlara bunu vasiyet edecek ve hayatta olanlar onu ölenlerden miras olarak devralacaktır. Öyle ki çocuklar bununla büyütülecek, bedevi onunla göçecek ve insanlar şeytanın vesveselerini bir kenara iterek Osman'ın katillerine ölüm dediler. Tekrar Allah'a yemin ederim ki toz rengiyle siyahın karışımı olan on iki bin at üzerinize gelecektir. Ayrıca beyaz ve diğerlerinden nicelerini bekleyin." Hz. Ali: "Bunlar ne isterler?" diye sordu. Elçi, "Vallahi bilesin ki bunlar senin boynunu vurmak isterler," diye cevap verince Hz. Ali: "Elin kurudu ve ağzın yalan söyledi. Vallahi, elçi öldürülseydi seni öldürürdüm," dedi. Bu arada Salt b. Züfer ayağa kalktı ve dedi ki: "Şamlıların elçisi ne şirret biri. Sen kim Irak halkının lideri kim. Ne güzel dosttur Ali, ne kötü dosttur Muâviye. Ey

Abslı adam! Muhacir ve Ensarı atlarla ve erkeklerin öfkesiyle mi korkutuyorsun? Allah'a yemin ederim ve bilesin ki senin adamlarının öfkesinden ve boz renkli atlarından korkmayız. Şamlıların Osman'ın gömleği üzerine ağlamalarına gelince, vallahi o ne Yûsuf'un gömleği, ne de o hüznün Yakûb'un hüznü.⁸¹ Onlar Şam'da ağlıyorlarsa Hicaz'da onu terk edip mağdur ettiler. Ali'ye karşı savaşmalarına gelince, o konuda Allah'ın dediği olur.

Abdullah b. Müslim dedi: Abslı elçi bir müddet Irak'ta Hz. Ali'nin yanında kaldı. Bu sebeple Muâviye onu suçladı. Burada Muhacir ve Ensar ile haşır neşir oldu ve ona Ali sevgisini aşılardılar, ona faziletlerini anlattılar. Öyle ki onun hâline şaşırdı.

Adî b. Hâtim'in Amcasının Oğlunun Şam'a Gitmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Adî b. Hâtim, Basra'ya gitmeden önce Kûfe'deyken Hz. Ali'nin yanına geldi ve dedi ki: "Ey Müminlerin Emîri! Muâviye dışında kimseden korkmuyoruz. Benim aşiretimden bir adam var. Şam'da Hâbis b. Sa'd istmindeki amca oğlunu ziyaret etmek istiyor. Ondandır, Muâviye'yi ziyaret etmesini ve böylece onun ve Şam halkının maneviyatını bozmasını istesek?" Hz. Ali: "Yap," diye karşılık verdi. Adamı ikna ettiler. Şam'da Tay kabilesinin lideri olan amcasının oğlunun yanına varınca, amcasının oğlu kendisine olup bitenler hakkında sordu. Adam, Medine'de Osman'ın öldürülmesine şahit olduğunu ve Ali ile Kûfe'ye gittiğini söyledi. Onun mehabeti ve belîğ konuşma kabiliyeti vardı. Hâbis onu Muâviye'ye götürdü. Muâviye'ye, "Bu benim amcazademdir, Kûfe'den geldi. Medine'de Osman'ın öldürülmesine şahit olmuş, güvenilir bir şahsiyettir." Muâviye ona, "Bize Osman'ın olayını anlat," dedi. Adam, "Tamam," dedi. "Muhammed b. Ebû Bekir ve Ammâr b. Yâsir bu işi üstlendiler. Üç kişi de bu işe soyundular: Adî b. Hâtim, Eşter en-Nehâî ve Amr b. Husayn. İsyanda iki kişi adım attı: Talha ve Zübeyr. [1/105] İnsanlar bu suçtan Ali'yi berî gördü. Sonra insanlar Ali'ye biat için kelekler gibi uçuştı. Öyle ki ayakkaşlar kayboldu, rida

81 Burada Yûsuf suresinin ilgili ayetine işaret edilmiştir (Yûsuf, 12/18).

düştü, yaşlılar çiğnendi.” Ne kendisi ne de ona biat edenler Osman’dan bahsettiler. Sonra sefere hazırlanınca Muhacir ve Ensar ona katıldılar. Üç kişi onunla birlikte savaşmayı kötü gördü, bunlar: Abdullah b. Ömer, Sa’d b. Ebî Vakkâs ve Muhammed b. Mesleme’dır. Kimseyi biate zorlamadı. Ona uyanlarla yetinip uymayanlara karışmadı. Sonra sefere çıktı. Tay dağlarına vardığında Tay’dan büyük bir topluluk gelerek ona katıldı. Yoldayken Talha, Zübeyr ve Âişe’nin Basra’ya hareket ettikleri haberi ona ulaştı. Bunun üzerine elçilerini Kûfe’ye gönderdi. Onlar da davetine icabet ettiler. Sonra Kûfe’ye geldi. Çocuklarını yanlarına alıp huzuruna gittiler. Gidenler arasında yaşlılar da vardı. Ona duydukları hasret, sevinç ve heyecan ile gelinler bile onu karşılamaya çıktılar. Sonra Basra’ya gitti. Talha, Zübeyr ve onlara tâbi olanlar ona karşı çıktılar. Çok kısa bir süre için dayandılar. Allah onları mağlup etti ve yatacakları yere gönderdi. Sonra Basra onun avucuna girdi. Yanından ayrıldığında tek sıkıntısı vardı: Sen ve Şam.” Muâviye bu sözler sebebiyle üzüldü ve şöyle dedi: “Allah’a yemin ederim ki o, Ali’nin casusudur. Şam halkını bozmak için onu gönderdiler.” Sonra Muâviye şöyle dedi: “Nasıl olur da Osman, güvendiği insanlar tarafından mağdur edilir, terk edilir, ona karşı birleşilir ve öldürülür? Allah’a yemin ederim ki eğer sağ kalırsak develerin kurumuş otları çiğnediği gibi onları çiğneyeceğiz.”

Hız. Ali’nin Abdullah b. Abbâs’ı Basra’ya Vali Tayin Etmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hız. Ali, Cemel Savaşı’ndan sonra Basra’dan ayrılırken Abdullah b. Abbâs’ı oraya amil tayin etti ve ona şu tavsiyelerde bulundu: “Allah’tan korkmanı, Allah’ın sana idaresini tevdi ettiği insanlar hakkında adaleti gözetmeni tavsiye ederim. Yüzünle, ilminle ve hükmünle insanlara karşı geniş kalpli ol. Kin ve hasetten uzak ol. Zira bunlar, kalbi ve hakkı öldürür. Bil ki seni Allah’a yaklaştıran şey ateşten uzak olmandır. Seni ateşe yaklaştıran ameller aynı zamanda seni Allah’tan uzaklaştırır. Allah’ı çokça an ve gafillerden olma.”

Ancak Ali Kûfe'ye döndükten kısa bir süre sonra, Şam seferine çıkmak isteyince İbn Abbâs ona katıldı. Bunun üzerine Basra'ya Ziyâd b. Ebî Süfyân'ı tayin etti. [I/106]

Ahnef b. Kays'ın Hz. Ali'ye Söyledikleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ahnef b. Kays, Hz. Ali'nin huzurunda ayağa kalktı ve şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Cemel Savaşı'nda Benî Sa'd sana yardım etmedilerse de sana karşı başkalarına da yardım etmediler. O gün sana yardım edene şaşırdılar, bugün seni terk edip kendi hâline bırakana da şaşırdılar. Çünkü onların Talha ve Zübeyr ile ilgili tereddütleri vardı. Amr ve Muâviye ile ilgili itirazları yoktur. Bizim aşiretimiz Basra'dadır. Onlara haber göndersek de bize katılsalar ve onlarla düşmanımıza karşı savaşım hasımlarımızdan hakkımızı alsak. Böylelikle onlar dün kaçır-dıkları fırsatı bugün elde etmiş olacaklar. Bu topluluk takva endişesiyle Allah'ın yardımıyla sana iltihak etmiştir. Evinden çıkıp geleni buna zorlamadık. Evinde kalanı da zorla savaşa çıkarmadık. Sana iltihak edenin sana yararı olmuştur. Ancak, niceleri vardır ki evlerinde kaldılsa da katılanlardan daha hayırlı olabilirler. Ümide sarılmak korkunun neticesidir. Allah'a yemin ederim ki ölülerimizin bize dönmesini ve düşma-nımıza karşı onların bize yardımı dokunmasını arzu ederiz. Bu mücadelede senin olanlardan başka destekçilerin yoktur. Bizim aşiretten hatırı sayılır destekçilerin vardır. Onlarla karşılaşacağımız hasımlar içinde Muâviye'den daha düşman olanı yoktur. Şam'dan da, kapatılacak daha büyük bir gedik yoktur."

Ahnef b. Kays'ın Hz. Ali'ye Yardım Etmesi İçin Aşiretine Gönderdiği Mektup

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hz. Ali, Ahnef b. Kays'a, "Aşiretine mektup yaz," dedi. Ahnef: "Evet yazacağım," dedi. Ahnef, Benî Sa'd'a şöyle yazdı: "Benî Temîm'den efendilerinin görüşüyle bedbaht olmayan kalma-dı. Sizler hariç. Sizleri Allah benim görüşüm sayesinde koru-du. Böylece umduğunuzu elde ettiniz, korktuğunuzdan emin

oldunuz, fitne ve musibet ehlinden uzak ve afiyet ehline yakın oldunuz. Size haber vereyim ki Kûfe'de Temîm'e gittik. İki kere bizim yükümüzü taşıdılar. Hz. Ali ile birlikte sefere çıkmaları ve Şam'a gitmek üzere hazırlanmaları. Onlarla birbirimize öyle karıştık ki âdeta onlarla tanınır olduk. O hâlde sizler de bize katılın. Bize güvenip bizi yalnız bırakmayın. Onların reislerinin sayısı bizim kadardır. Bize yetişmekte geç kalmayın. Çünkü ikramı geciktirmek mahrumiyet, yardımı ertelemek zillet ve terk edilmişlik getirir. İkramdan mahrumiyet azlığa, yardımın gecikmesi zillet ve hüsrana sebebiyet verir. Hukuk ancak gönül rızasıyla tamamlanır. Zorunlu hâller karşısında kişi karşılık beklemeden rıza gösterebilir."

[I/107] Ahnef'in mektubu Benî Sa'd'a ulaşınca aşiret olarak yola koyulup Kûfe'ye geldiler.

Iraklıların Maskala'ya Mektubu⁸²

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hz. Ali, Basra'dan Kûfe'ye intikal ettikten sonra, Bekir b. Vâil aşiretinin ileri gelenleri huzuruna çıkıp dediler ki: "Ey Müminlerin Emîri! Maskala'nın kardeşi Nuaym, Maskala'nın yaptıklarından dolayı sana karşı mahcuptur. Biz kesin olarak inanıyoruz ki Maskala'nın sana dönmesini engelleyen şey mahcubiyetidir. Bizden ayrıldığı andan itibaren ne eli ne de diliyle bizimle irtibat kurmuştur. Ona mektup yazsak ve bir ulak göndersek. Maskala gibi bir kişinin biz Iraklıları terk edip Muâviye'ye gitmesi bizi mahcup etmektedir." Hz. Ali: "Yazın, yazın," dedi. Onlar şöyle yazdılar: "Muâviye'ye gitmen onun dinine olan hoşnutluğundan ve dünyasına olan arzundan kaynaklanmadığını biliyoruz. Hz. Ali'den meyletmen de onda bir kusur gördüğün veya ondan hoşnut olmadığından değildir. Ancak, bir meselede bir beklentiye girdin. Bu konuda ona olan ümidin

82 Maskala b. Hübeyra eş-Şeybânî, Hz. Ali'nin Ehvâz bölgesi amillerindendir. Beş yüz bin dirheme esirler satın almış ve onları hürriyete kavuşturmuştur. Ancak parayı ödemeyerek Basra'ya kaçmış ve Ma'kûl b. Kays'ı Vali İbn Abbâs'a göndererek parayı ondan almasını söylemiş ve bir gece vakti Hz. Ali'ye kaçmıştır. Hz. Ali parayı ondan tahsil etmek isteyince yüz bin dirhem vermiş ve dört yüz bin dirhem borçlu kalmıştır. Ardından da bir gece vakti Muâviye'ye kaçmıştır (bkz. İbnü'l- A'sem, *Fütûh*, II. 78).

zayıfladı ve şüphesi arttı. Bu sebeple senin tercihin, malı elde etmek için Muâviye'ye iltihak etmek oldu. Sen Irak'ı Şam'a, Rebîa'yı Sekâsik'e, Ali'yi Muâviye'ye değişmedin. Sen mutlu olacağın bir dünyayı, kıskanılacak bir şansı elde etmiş değilsin. Muâviye'den ne kadar uzak olursan Allah'a o kadar yakın olursun. Memleketine dön. Müminlerin Emîri günahını bağışladı ve yükü üstlendi. Bil ki bugün dönüşün yarın dönmenden daha hayırlıdır. Dün dönseydin bugünden daha hayırlı olurdu. Eğer Ebû'l-Hasan'a karşı mahcubiyet içindeysen, şimdiki hâlin daha büyük bir mahcubiyettir. Ne dünyaya ne de ahirete yaramayan bir durum ne çirkindir." Mektup Maskala'ya ulaşınca, akıl ve lisan meziyetine sahip olan ulak ona dedi ki: "Ey Maskala! Bir bak nereden çıktın ve nereye vardın, kimi aldın ve kimi terk ettin, kimden ayrıldın ve kimin yanına düştün. [1/108] Heva ve hevesinle değil aklınla hüküm ver."

Abdullah b. Müslim dedi: Maskala mektubu alıp Muâviye'ye götürdü. Onu okuyunca, Muâviye dedi ki: "Ey Maskala! Sen benim yanımda sanık veya şüpheli değilsin. Sana bir şey geldiği zaman benden sakla." Bunun üzerine Maskala evine döndü ve ulağı çağırarak dedi ki: "Ey Bekir'in kardeşi! Hz. Ali'den canımı kurtarmak için kaçtım. Vallahi onun gıybetini yapmadım ve onun hakkında tek bir söz söylemedim. Bu mektubumu aşiretime ulaştır."

Maskala'nın Aşiretine Cevabı

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Maskala aşiretine şöyle yazdı: "Mektubunuz bana ulaştı. Bilesiniz ki azdan yararlanamayan çoktan da yararlanamaz. Beni Ali'den ayıran ve Muâviye'ye bağlayan durumu biliyorsunuz. Dönecek olursam suçumun affedileceğini biliyorum. Ancak Ali'ye karşı kusurda bulundum ve Muâviye'ye iltihak ettim. Ali'ye dönecek olsam ayıp etmiş olacağım ve bir ayıbı devam ettirmiş olacağım. Kınanacak iki kusur arasında kalacağım. Bunlar ihanet ve ahdi bozmaktır. Bu nedenle Şam'da kalacağım. Eğer Muâviye galip gelirse benim yerim ve yurdum Irak'tır. Eğer Ali galip gelirse yerim Rum diyarıdır. Aklım ve fikrim sizdedir. Kusurum sebebiyle Ali'den ayrılmak, benim için mazeretsiz

olarak Muâviye'den ayrılmaktan daha makuldür." Sonra ulağa dedi ki: "Yeğenim, Ali hakkında ne söylediğimi insanlara sor." Ulak, "Sordum, güzel şeyler söylediler," dedi. Maskala: "Val-lahi ölünceye kadar ben böyle kalacağım," dedi. Ulak döndü ve mektubu Hz. Ali'ye verdi. Hz. Ali: "Bu adamdan vazgeçin o ölünceye kadar dönmez." Bunun üzerine Husayn dedi ki: "Val-lahi mahcubiyetten başka bir derdi yoktur," dedi.

Abdullah b. Âmir'in Şam'a Katılması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Abdullah b. Âmir, Şam'a vardı. Ancak Cemel Savaşı gibi bir günden korkarak Muâviye'ye gitmeyince, ona haber göndererek ısrarla kendisine gitmesini istedi. İbn Âmir ona şöyle yazdı: [I/109] "Sana haber vereyim ki Talha ve Zübeyr'i Basra'ya sevk ettim. Şöyle düşündüm: İnsanlar Müminlerin Annesini görürlerse ona meyledecekler. Herkes kaçarsa Zübeyr kaçmaz. İnsanlar ahdi bozarlarsa Mervân bozmaz. Ancak Âişe öfkелendi, Zübeyr geri döndü ve Mervân, Talha'yı öldürdü. Malım tümüyle yok oldu. İnsanlar bilinmez. Bugün dün gibidir. Beni tercihimle baş başa bırak yoksa buradan ayrılırım. Selamla."

Muâviye ona şöyle yazdı: "Sen dininin işlerini Osman'ın katillerine bıraktın. Malını Abdullah b. ez-Zübeyr'e harcadın ve Irak'ı Şam'a tercih ettin. Allah seni, boş elle savaştan çıkardı. Haktan pay sahibi olmadın ve maktulün öcünü alamadın." Mektup İbn Âmir'in eline geçince Muâviye'ye geldi ve elini ona uzatarak kendisine biat etti. Muâviye de ona nezaket gösterdi ve Osman'a olan yakınlığının hakkını verdi.

Ammâr b. Yâsir'in Hz. Ali'ye Söyledikleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ammâr b. Yâsir, Hz. Ali'ye şöyle dedi: "Biz sana biat ederken sana karşı savaştan yoktu. Sonra sana biat edenler seninle savaştılar. Ancak Yüce Allah: '*Sonra saldırıya uğrarsa Allah mutlaka ona yardım eder*' (Hac, 22/60). '*Ey insanlar, sizin zulmünüz ancak kendi aleyhinedir*' (Yûnus, 10/23) ve '*Kim ahdini bozarsa ancak kendi aleyhine bozar*' (Fetih, 48/10) ayetlerinde vadettiğini sana ihsan etti. Kûfe bizimdi, Basra ise bize karşıydı. Artık

arzu ettiğin konuma geldik. Sevaba nail olan ve ahdine bağlı kalan ile mazeretine binaen geriye dönenler arasında bir yerdeyiz. Şam'da bulunan ve amansız bir illet gibi olan adam, Şam'ı ancak maktul veya mağlup olarak teslim eder. O hâlde o davranmadan sen davran ve savaştan önce ona bunu duyur.”⁸³

Eşter'in Hz. Ali'ye Söyledikleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Eşter en-Nehâî, Hz. Ali'nin huzurunda kalktı ve şöyle dedi: “Ey Müminlerin Emîri! Sen söylemeden biz söyleyebiliriz. Zira sen azmettin mi biz söyleyemeyiz. Bizi bu kemiyette ve bu ciddiyette Şam üzerine götürürsen, misliyle bir güçle karşılayamazlar. Bugün kalpler sağlamdır, gözler de sağlıklıdır. Henüz katılmasından kalplere, kör olmadan gözlere sarıl.”

Ali'nin Cerîr b. Abdullah'a Mektubu

[I/110]

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hz. Ali, Hemedân hudut bölgesine Hz. Osman tarafından amil olarak tayin edilen Cerîr b. Abdullah'a mektup yazarak Züfer b. Kays ile gönderdi: “*Bir kavim kendi hâllerini değiştirmedikçe Allah onların hâlini değiştirmez. O'ndan başka da velileri yoktur*” (Ra'd, 13/11). Sonra sana bizim ve üzerlerine gittiğimiz Talha ve Zübeyr grubu hakkında, biatlerini ihlal etmeleri ve amilim Osmân b. Huneyf'e yaptıklarını anlatayım. Ben Medine'den Muhacir ve Ensar ile ayrıldım. Yoldayken oğlum Hasan'ı, amcam oğlu Abdullah b. Abbâs'ı, Ammâr b. Yâsir'i ve Kays b. Sa'd b. Ubâde'yi kendilerini Allah ve Resulü için seferber etmek üzere Kûfe'ye gönderdim. İcabet ettiler. Onlarla yoluma devam ettim. Sonunda Basra'nın yakınında karargâh kurdum. Çağrılarda bulunarak onlara mühlet verdim. Hatalarını görmezden geleceğimi söyledim. Biatlerine sadık kalmalarını rica ettim. Ancak illa benimle savaşmak istediler. Bunun üzerine onlara karşı Allah'tan yardım diledim. Öldürülen öldürüldü, kalanların bir kısmı da geldikleri yerlere kaçtılar. Bana savaştan önce kendilerinden istediğim şeye razı olmamı talep ettiler. Ben de

83 İbnü'l-A'sem'e göre Ammâr bu telkinleri Cemel Savaşı'nın bitmesinden sonra yapmıştır (İbnü'l-A'sem; II. 345).

barışı kabul ettim ve kılıçla muameleye son verdim. Abdullah b. Abbâs'ı onlara amil tayin ettim. Züfer b. Kays'ı de sana gönderdim. Bizi ve onları ondan sor.”

Görüşmeler

Züfer b. Kays'ın Konuşması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Züfer, Hz. Ali'nin mektubunu Cerîr'e takdim ettikten ve Cerîr de mektubu okuduktan sonra, Züfer kalktı ve bir konuşma yaptı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: “Ey insanlar! Hz. Ali size öyle bir mektup yazdı ki onun üzerine ancak makbul olmayan ve reddedilmiş bir söz söylenebilir. İnsanlar Medine’de Hz. Ali’ye bir iltimas sonucu değil, Allah’ın kitabını iyi bilmesi ve hakkı onda görmesi sebebiyle biat ettiler. Talha ve Zübeyr biat şartlarına aykırı bir durum olmaksızın Ali’ye biatlerini bozdular. Onunla da yetinmeyerek ona savaş açtılar ve insanları ona karşı kıskırttılar. Müminlerin Annesi Hz. Âişe’yi, Allah’ın ve Resulü’nün ona farz kıldığı örtünün altından çıkardılar. Hz. Ali onlarla karşılaştı ve çağrılarda bulunarak fırsat ve mühlet verdi. Zulümden endişe ederek ihtiyatlı davrandı. İnsanları bildiklerinden sorumlu tuttu. Bunlar sizce de malum olan ve gözle görülen şeyler. Daha fazla malumat isterseniz sizi bilgilendirmeye hazırız.”

[I/111]

Cerîr b. Abdullah el-Becelî'nin Konuşması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Cerîr b. Abdullah kalktı ve bir konuşma yaptı. Allah'a hamd ettikten sonra dedi ki: “Ey insanlar! Bu, Müminlerin Emîri Ali b. Ebî Tâlib'in mektubudur. Din ve dünya işleri hususunda kendisine güvenilen insan odur. Onun ve hasımlarının durumu dinlediğiniz gibidir. Allah’ın tecelli eden iradesi için hamd olsun. Ona Muhacir ve Ensarın öncüleri ve iyilik üzere onlara uyanlar biat etmiştir. Eğer Allah şûrâ kararıyla bunu takdir etseydi, yine bu işe en layık olan Ali olacaktı.⁸⁴ Bilesiniz ki bekanın şartı birlik ve beraberliktedir. Tefrika ise yok oluşturmaz. Ali sizin

84 İbnü'l-A'sem'de (II. 365), “Resulullah'ın (sav.) damadı ve akrabası olması, hizmetleri, kahramanlığı ve hicret sebebiyle,” ifadesi de yer almıştır.

istikamet üzere bulunduğunuz sürece hak üzere bulunmanızı gözetecektir. Eğer Hak'tan meylederseniz, sizi düzeltecektir." Bunun üzerine insanlar, "İşittik ve itaat ettik. Bizim rızamız bizden sonrakiler için de örnek olacaktır," dedi.

H. Ali'nin Eş'as b. Kays'a Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hz. Ali, Ziyâd b. Ka'b vasıtasıyla Eş'as b. Kays'a mektup gönderdi. Eş'as, Azerbaycan'da amil bulunuyordu.⁸⁵ Hz. Osman tarafından oraya atanmıştı. Mektupta şunlar yazılıydı: "Sende mevcut olan bazı çirkin meziyetler olmasa, yönetim işinde diğer insanlar içinde öncelik şenindir. Eğer Allah'tan sakınırsan bu konuda iyilikler hataları telafi edebilir. İnsanların bana biat etmeleriyle ilgili haberler sana ulaşmıştır. Talha ve Zübeyr bana ilk biat edenlerdi. Sonra hiçbir ihlal olmaksızın biatimi bozdular. Ayrıca Müminlerin Annesini Basra'ya götürdüler. Ben de Muhacir ve Ensar ile onların üzerine yürüdüm. Karşı karşıya geldiğimizde onlara önceki hâllerine dönmeleri çağrısında bulundum; ancak, icabet etmediler. Hatta çağrıda mübalağa ettim. Güzelce mühlet verdim. Görevin senin için bir rızık, bir ganimet değildir. Ancak bir emanettir. Mal da Allah'ın malıdır. İnşallah onu bana teslim edinceye kadar sen onun hazinedarisin. Ben de senin amirlerinin kötüsü olmayacağım."

Ziyâd b. Ka'b'ın Konuşması⁸⁶

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Eş'as b. Kays, Hz. Ali'nin mektubunu okuyunca Ziyâd b. Ka'b kalktı ve bir konuşma yaptı. Allah'a hamd ve sena ettikten sonra şöyle dedi: "Ey insanlar! Az ile yetinmeyen çokla da yetinmez. Osman [1/112] meselesinde müşahede etmek bir yarar sağlamadığı gibi, onun haberleri de sadra şifa olmamıştır. Âdetâ şahit olanlar haberini duyanlar gibidir. Muhacir ve Ensar, Ali'ye kendi rızalarıyla biat etmişlerdir. Talha ve Zübeyr, Hz. Ali'nin biatini, kendisi tarafından herhangi bir ihlal yapılmadığı hâlde bozdular. Müminlerin

85 Hz. Osman oğlunu Eş'as'ın kızıyla evlendirdikten sonra Eş'as'ı Azerbaycan'a vali tayin etmiş ve insanlar bunun için onu eleştirmişlerdi (*el-Ahbârut-Tivâl*, s. 156).

86 *el-Ahbârut-Tivâl* ve İbnü'l-A'sem'e göre Ziyâd b. Mirhab el-Hemedânî'dir.

Annesini hoş karşılanmayan bir şekilde savaşa çıkardılar. Bu sebeple onlar üzerine yürüdü. Onlara zarar vermek istemedi ve onlara karşı kin gütmeydi. Allah yeryüzü hâkimiyetini ona nasip etti ve muttakilerin akıbetine nail kıldı.”

Eş’as b. Kays’ın Konuşması

Abdullah b. Müslim dedi: Eş’as b. Kays kalktı ve bir konuşma yaptı ve şöyle dedi: “Ey insanlar! Hz. Osman (Allah kendisine rahmet etsin) beni Azerbaycan’a vali yaptı. O vefat ettiğinde bu görev uhdemde bulunuyordu. İnsanlar Ali’ye biat ettiler. Ona itaat etmek bize vaciptir. Onun hasımlarının durumu sizce de malumdur. Bu konuda bizim ve sizin gıyabınızda olup bitenler hususunda o güvenilir insandır.”

Eş’as’ın Muâviye’ye Katılmak Hususunda Güvendiği Adamlarıyla Danışması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre daha sonra evine döndü ve güvendiği arkadaşlarını çağırdı. Onlara dedi ki: “Ali’nin mektubunu aldım. Mektup beni tedirgin etti. Çünkü beni Azerbaycan mallarından sorumlu tutmaktadır. Ben Muâviye’ye iltihak edeceğim.” Yanındakiler, “Ölüm senin için bundan daha iyidir, şehrini ve insanlarını bırakacaksın ve Şamlılar için bir günah mesabesinde olacaksın,” dediler.

Cerîr’in Eş’as’a Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Cerîr b. Abdullah, Eş’as’a şöyle yazdı: “Bana Ali’ye biat için davet geldi, ben de kabul ettim. Onu reddetmek için bir yol bulamadım. Benim uzağımda cereyan eden Osman hadisesini düşündüm ve baktım ki beni bağlayan bir durum yoktur. Ona şahit olanlar Muhacir ve Ensardır. Onların bu konudaki tutumları, hadise karşısında müdahil olmamaktan ibaretti. O nedenle biatini kabul et, çünkü ondan iyisini göremezsin. Bilesin ki Ali’ye biat, Basra savaş meydanlarına mahkûm olmaktan daha hayırlıdır. Sütü sağılırken deve ıstıraptan bağırabilir. Yaşlı deve de sırtı yara bere olan deveye çökebilir. Sen de kendine göre tercihini yap. Selamla.”

H. Ali'nin Cerîr'i Muâviye'ye Göndermesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Cerîr, Hz. Ali'ye gittiği zaman ona şöyle dedi: “Ey Cerîr! Bu mektubumu Muâviye'ye götür. Senin hakkında hüsnüzannım vardır. Buna uygun hareket et. Ey Cerîr! Etrafımda Resulullah'ın (sav.)ashabından Muhacir, Ensar, Bedir gazileri ve sonrakileri görüyorsun. Seni onlara tercih ettim. Zira Resulullah (sav.): ‘Cerîr en bereketli insandır,’ buyurmuştur.⁸⁷ Muâviye'ye bu mektubumla git. Eğer Müslümanlarla aynı yola girirse ne âlâ, yoksa ona savaş ilan et. Ona benim onu emîr kabul etmeyeceğimi, cumhurun da onu vali olarak kabul etmeyeceğini haber ver.” Cerîr: “Sana yardım etmekten kaçınmayı arzu etmem, ancak sana karşı Muâviye'den de ümitli değilim. Yine de Allah dilediğini yapar.”⁸⁸

H. Ali'nin Muâviye'ye İkinci Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hz. Ali, Muâviye'ye Cerîr tarafından götürülecek mektupta şöyle yazdı: “Medine'de bana biat edilmesi, Şam'da seni de bağlar. Zira Ebû Bekir, Ömer ve Osman'a biat edenler, aynı şartlarla bana biat ettiler. Böylece hazır olanlar başka bir tercih yapamaz, hazır olmayanlar da bunu reddedemez. Şûrâ, Muhacir ve Ensarın hakkıdır. Onlar bir kişi üzerinde ittifak edip de onu imam seçseler, bu Allah'ın rızasına uygundur. Eğer bu ittifaktan biri çıkarsa onlar onu ayrıldığı yere döndürürler. Eğer reddederse müminlerin yolundan başka yola uyduğu için, onunla savaşır- lar. Allah da onu gittiği yolun akıbetine uğratar ve cehenneme duçar eder. O ne kötü bir menzildir. Talha ve Zübeyr, Medine'de bana biat ettiler. Sonra biatlerini bozdular. Onların biati bozmaları ridde gibi oldu. Bu sebeple onları uyardıktan ve düşünmek için fırsat verdikten sonra onlarla savaştım. Böylece hak tecelli etti ve onlara rağmen Allah'ın hükmü galip geldi. Sen de Müslümanların girdiği yola gir. Senin hakkında benim

87 Ahmed, *Müsned*, IV. 360-364. Ayrıca Tabarânî ve Beyhakî tarafından (*ed-Delâil*, V. 346) rivayet edilmiştir.

88 Hz. Ali arkadaşlarıyla danıştıktan sonra ve Eşter en-Nehâî'nin muhalefeti-ne rağmen Cerîr'i Muâviye'ye gönderdi.

[//114] için en sevimli husus, selamet ve afiyettir. Ancak, belayı tercih edersen Allah'ın yardımını dileyerek seninle savaşırım. Osman'ın katilleri hakkında çok laf söyledin. Sen önce itaate gel sonra o insanları bana şikâyet et. Ben de sizi Allah'ın kitabına havale edeceğim. Senin isteklerin ise çocuk kandırma kabilinden şeylerdir. Yeminle söylüyorum ki heva ve hevesinle değil aklınla olaya bakarsan, beni Osman'ın kanından insanların en masumu olduğumu görürsün. Ey Muâviye! Bil ki 'Tulekâ'dansın. Tulekâya hilafetin tevdi edilmesi caiz değildir. Onlarla imamet akdi yapılmaz ve şûrâ onlarla yapılmaz. Sana ve senden öncekilere Cerîr b. Abdullah'ı gönderdim. Kendisi iman ve ilk hicret insanıdır. Artık biat et. Güç ancak Allah'tandır."

Cerîr'in Muâviye'ye Gitmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Cerîr, Hz. Ali'nin mektubunu Muâviye'ye götürdüğü zaman Şam'da kalktı ve insanlara hitap etti ve şöyle dedi: "Ey insanlar! Osman hadisesi ona şahit olanları şaşırtmışken, hazır olmayanları nasıl şaşırtmasın? İnsanlar Ali'ye biat ettiler. Talha ve Zübeyr de biat edenlerdendi. Sonra biatlerini bozdular. Bilesiniz ki bu dinin fitnelere tahammülü yoktur. Yine bilesiniz ki bu dinin kılıca tahammülü yoktur. Basra dün korkunç bir felaketti. Bela bir benzeriyle gelip çatsa insanların bekası söz konusu olmayacak. Cumhur Ali'ye biat etmiştir. Eğer irademiz elimizde olursa ondan başkasını seçmeyiz. Buna muhalefet eden hoş olmayan bir iş yapmış olur. Ey Muâviye! İnsanların girdiği yola gir. Eğer Osman beni tayin etti ve azletmedi dersen, evet bu iddia ileri sürülse Allah'ın dini ayakta kalamaz ve herkes bulunduğu yerin sahibi olur."

İnsanların Hz. Ali'ye Kûfe'de İkamet Etmesini Tavsiye Etmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hz. Ali, insanlara danıştı. Onlar kendisine içinde bulunulan yılı Kûfe'de ikamet ederek geçirmesini söylediler. Ancak Eşter en-Nehâî, Adî b. Hâtim ve Şüreyh b. Hânî' Hz. Ali'ye yönelerek tek bir ağızdan dediler: "Sana ikameti tavsiye edenler Şam'a

karşı savaştan seni endişelendirenlerdir. Şam'a karşı savaşta ölümden başka korkulacak bir şey yoktur. Biz ölüme talibiz." Hz. Ali onlara, "Cerîr oradayken benim Şam'a karşı savaşa hazırlanmam Şam'ın kendi içine kapanmasına ve hayırlı bir adım atmaya niyetlendilerse onları bu adımı atmaktan caydırmaya yol açar. Ben Cerîr için belli bir süre belirledim; o süreden sonra orada kalmayacak. Ama kandırılmış veya asi olmuş olması hariç. Ancak, sizin hazırlık yapmanızı yanlış görmem." Cerîr, Şam'da fazla gecikince Hz. Ali ondan ümidini kesti. Muâviye görüşünü ifade etmekte gecikince Cerîr, Ali'ye biat etmesini teşvik etti. Muâviye ona, "Ey Cerîr! Bu konu bir anlık bir kararla olabilecek bir şey değildir. Sonuçları olan bir hadisedir. Bırak yutkunayım,"⁸⁹ dedi.

Muâviye'nin Güvendiği Adamlarına Danışması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muâviye, güvendiği adamlarını çağırdı ve onlara danıştı. Utbe b. Ebî Süfyân dedi ki: "Amr b. el-Âs'tan yardım iste, sen onu tanırsın. Osman hayatayken ondan uzaklaştı. Onu razı etmezsen senden daha fazla uzaklaşacaktır."

Muâviye'nin Amr b. el-Âs'a Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattıklarına göre Muâviye, Filistin'de bulunan Amr b. el-Âs'a şöyle yazdı: "Ali, Talha ve Zübeyr ile ilgili malumat sana ulaşmıştır. Mervân b. el-Hakem, Basra'da başsız kalan bir grup savaşçıyla bize geldi. Cerîr b. Abdullah da Ali'ye biat için bana geldi. Kendimi sana bağladım. Allah'ın bereketi üzere gel. Selamla.

Muâviye'nin Hz. Ali'den Şam ve Mısır'ın Kendilerine Bırakılmasını İstemesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muâviye Cerîr'e, "Benim bir fikrim var," dedi. Cerîr: "Söyle," dedi. Muâviye: "Ali'ye Şam ve Mısır'ı, vergilerini toplamak üzere bana bırakmasını yazacağım. Eğer vefat ederse kendisinden sonra boynumda kimsenin biati kalmasın. Bu görevi kendisi-

89 Cerîr'den kendisine düşünme fırsatı verilmesini istemiştir.

ne teslim edip ona hilafet için yazılı taahhüt vereyim.” Cerîr: “Kendisine dilediğini yaz,” dedi.

Muâviye'nin Şam ve Mısır'ı talep etmesi, Hz. Ali'ye biat sorumluluğundan kurtulma arzusuna matuftur. Böylelikle insanların tâbi olduğu sorumluluktan kendisini kurtarmış olur. Bu konuyu Hz. Ali'ye yazdı. Muâviye'nin mektubu Hz. Ali'ye ulaşınca bunun bir hile olduğunu anladı.

[I/116]

Hız. Ali'nin Cerîr b. Abdullah'a Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hz. Ali, Cerîr'e şöyle yazdı: “Muâviye istedikleriyle, benim onun boynunda biat hakkım olmamasını amaçlamaktadır. Böylece kendi yönetiminde dilediği gibi hareket edecek. Ben Medine'deyken Mugîre b. Şu'be, onu Şam'da vali olarak bırakmamı tavsiye etmişti. Bunu kabul etmedim. Allah beni dalalette olanları dost edinen bir kimse olarak görmek istemedi. Adam sana biat ederse etsin. Aksi takdirde geri gel.”⁹⁰

Amr b. el-Âs'ın Oğullarına ve Kölelerine Danışması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Filistin'de bulunan Amr b. el-Âs, Muâviye'nin mektubu kendisine ulaşınca, her iki oğlu Abdullah ve Muhammed'e danıştı ve dedi ki: “Oğullarım! Osman olayında bazı hatalarım oldu. Henüz bunları telafî etmedim. Muhtemeldir ki Osman'ın öldürüleceğini sanınca, Medine'den kaçmam nedeniyle Muâviye bana içermiş olabilir. Ayrıca Cerîr b. Abdullah, Ali'ye biat talebiyle Muâviye'ye gelmiştir. Muâviye bana bunu yazdı. Sizin görüşünüz nedir?” Büyük oğlu Abdullah dedi ki: “Görüşüm o ki Resulullah (sav.) vefat ederken senden razıydı. Ondan sonraki iki halife de senden razıydılar. Osman öldürülünce sen hazır değildin. Sen evinde otur. Sen halife yapılacak değilsin. En fazla Muâviye'nin yanında basit bir dünya menfaati karşılığında tali durumda bir yerde olacaksın. İkiniz kaybetmeye aday olarak eşit bir seviye-

90 Hz. Ali konunun acilen açığa kavuşturulması için Cerîr'e ikinci bir mektup göndererek Muâviye'nin biatını almasını istemiştir. *Nehcû'l-Belâga*'da şu ifadelerle yer verilmiştir: “Mektubum sana ulaşınca Muâviye'yi kararını vermesi için zorla ve onu bertaraf eden bir savaşı boyun eğmeyi içeren bir barış arasında muhayyer kıl. Savaşı tercih ederse ona savaşıcağımızı bildir. Barışı tercih ederse biatını al. Selamla.”

ye geleceksiniz.” Muhammed ise şöyle dedi: “Seni Kureyş’in bir büyüğü ve ona yön veren bir şahsiyet olarak görüyorum. Eğer bu mesele çözülür ve sen dışında kalırsan konumun küçülecek. O nedenle Şam grubuna katıl ve Osman’ın kanının davacısı ol. Böylelikle Ümeyye oğullarına meyletmiş olursun.”

Bunun üzerine Amr dedi ki: “Ey Abdullah! Bana dinim için hayırlı olanı tavsiye ettin.⁹¹ Ey Muhammed! Sen de bana dünyam için hayırlı olanı söyledin.” Sonra âdeta bir dâhi olan kölesi Verdân’ı çağırdı. Ona, “Ey Verdân! Otur,” dedi. Sonra git dedi. Tekrar otur, dedi. Sonra git, deyince Verdân: “İstersen ben senin içindekileri söyleyeyim sana,” dedi. Amr: “Söyle Verdân,” dedi. Verdân şöyle dedi: “Dünya ve ahiret senin kalbinde mücadeleye tutuşmuştur. Kendi kendine dedin ki: ‘Ali ile olursam orada dünya yok ahiret var; Muâviye’nin yanında olursam orada dünya var ama ahiret yok.’ Sen bunların arasında duruyorsun.” Amr: “İçimdekileri yanlış söylemedin, ya ^[I/117] sen ne düşünüyorsun, ey Verdân?” diye sordu. Verdân: “Benim görüşüm o ki evinde otur, din ehli galip gelirse dinlerinin müsamahasında yaşarsın. Dünya ehli galip gelirse senden yararlanırlar,” diye cevap verdi. Amr: “Vakit, Arapların beni Muâviye’ye iltihak etmekle anacağı vakittir,” dedi.

Amr’ın Muâviye’ye Katılması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Amr b. el-Âs, Muâviye’ye gidince Muâviye’nin ona olan ihtiyacını bildiği için, mesafeli durdu. İkisi birbirine oynuyorlardı. Amr, Muâviye’ye, “Bana Mısır’ı ver,” dedi. Muâviye tereddüt etti ve “Mısır’ın Şam gibi olduğunu bilmez misin?” diye sordu. Amr: “Evet, bilirim ama senin hâkimiyetinde olursa benim olabilir. Senin olabilmesi için de Irak’ta Ali’ye galip gelmen gerekir. Zira Mısır halkı Ali’ye biat ettiler.” Sonra Utbe b. Ebî Süfyân, Muâviye’nin yanına girdi. Muâviye’ye, “Seni destekleyecekse Amr’ı satın alma karşılığında Mısır’ı vermek istemez misin? Umarım ki Şam’da tutunabilirsin?” dedi. Muâviye, Utbe’nin sözlerini işitince Amr’a haber gönderdi ve ona Mısır’ı verdi. Muâviye,

91 İbnü'l-A'sem'deki ifade “dünyam ve dinim için” şeklindedir.

Amr'a Mısır'ı verdiğini bildiren yazının alt tarafına "Hiçbir şart, itaat şartını geçersiz kılmaz," kaydını düştü. Buna mukabil Amr da "İtaat hiçbir şartı geçersiz kılmaz," ifadesini kayda geçirdi. Her biri diğerini tuzağa düşürmeye çalıştı. Amr b. el-Âs'ın maiyetinde kardeşinin oğlu vardı, Mısır'dan dönmüştü. Amr'ın sevinç içinde yazıyı getirdiğini görünce şaşırdı ve "Ey Amr! Bana söyler misin, Kureys'te hangi akılla yaşıyorsun? Sen dinini başkalarına sattın. Osman'ın katilleri olan Mısır halkı hem de Ali hayattayken, ülkelerini Muâviye'ye nasıl verirler? Kaldı ki Muâviye'nin eline geçse bile başta sana karşı ileri sürdüğü mülhazaları ortaya atmayacağını mı sanıyorsun?" dedi. Amr: "Ey kardeşimin oğlu! Allah'ın takdiri Muâviye ve Ali'nin üzerindedir. Ali ile olsam evim bana yeter. Ancak, ben Muâviye'nin yanında bulunuyorum." Genç adam dedi ki: "Sen Muâviye'yi değil onun dünyasını istedin, o da senin dinini." Genç adamın sözleri Muâviye'nin kulağına gidince onun getirilmesini istedi. Bunun üzerine genç adam kaçtı ve Hz. Ali tarafına geçti. Hz. Ali'ye Muâviye ile Amr'ın hikâyesini ve Amr'a söylediklerini anlattı. Hz. Ali sözlerinden memnun kaldı ve onu kendine yaklaştırdı.

Muâviye'nin Amr'a Danışması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muâviye, Amr'a dedi ki: "Ey Ebû Abdullah! Bu gece üç haber benim zihnimi kurcaladı. Ne gelişi ne de gidişi vardır. Bunlardan biri [1/118] Ebû Huzeyfe'nin oğlunun Mısır hapisanesini basması, biri de Bizans İmparatoru'nun Şam'a saldırmak için harekete geçmesi. Biri de Ali'nin üzerimize gelmek için hazırlık yapması. Sen bu konuda neler diyeceksin?" Amr şöyle dedi: "Bütün bunlar büyük meseleler. Ebû Huzeyfe'nin oğluna gelince kendi emsalleriyle bu harekete girişmiştir. Ona bir adam gönder onu öldürsün. Öldürülecek olsa da sana zarar vermez. Bizans İmparatoru'na gelince altın, gümüş ve nitelikli Bizans hediyelik eşyasından hediyeler takdim et. Ayrıca kendileriyle saldırmazlık antlaşması yapılması talebinde bulun. Onun böyle bir antlaşmaya uymakta aceleci davrandığını görürsün. Ali ise savaşta hiç kimsenin sahip olmadığı keskin bir bakış ve takip yeteneğine sahiptir. O aynı zamanda iş başındadır." Muâviye: "Doğru

söyledin ancak, elimizdeki imkânlarla onunla savaşıcağım ve Osman'ın kanını ona yükleyeceğiz," diye karşılık verdi. Amr: "Vay hâlimize! Osman'ın kanından hiç bahsetmemesi gereken birileri varsa senle benim," dedi. Muâviye: "Neden?" diye sordu. Amr şöyle cevap verdi: "Sana gelince, Şam halkı seninle olduğu hâlde onu zillet içinde bıraktın. Hatta senden yardım istedi, işi savsakladın. Bana gelince göz göre göre onu terk ettim ve Filistin'e kaçtım." Muâviye: "Bunları geç, sen gel bana biat et," dedi. Amr: "Hayır, vallahi dünyadan bir şey almadan dinimden sana bir şey vermem," dedi. Muâviye: "Doğru söylüyorsun. İşte sana verilecek," dedi. Amr dedi ki: "Mısır bir haraç ülkesidir." Bunun üzerine Mervân b. el-Hakem kızdı ve "Bana ne oluyor da ben satın almıyorum," deyince Muâviye: "Sus amca oğlu, sana ancak adamlar satın alınacak," dedi. Sonra Mısır'ı Amr'a belli bir haraç karşılığı olarak verdiği dair yazı yazdı.

Muâviye'nin Mekke ve Medine Halkına Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muâviye, Amr'a dedi ki: "Ben Mekke ve Medine halkına Osman'ın öldürülmesiyle ilgili mektup yazmak istiyorum. Bununla, ya istediğimizi elde edecek ya da onları bize karşı hareket etmekten vazgeçireceğiz." Amr ona, "Kime yazacaksın?" dedi. Muâviye dedi ki: "Üç çeşit insan için; Ali'den yana olup ondan başkasını istemeyen kimseler için mektup Ali hakkında basiretlerinin açılmasına vesile olacak. Ya da Osman'ı seven kimse ki mektupla bunlar bulundukları hâlden daha ileri bir noktaya gitmez. Ya da savaş istemediği için bir kenara çekilmiş olanlar." Amr: "Bunlar için mi?" diye sordu. Muâviye: "Evet," diye cevap verdi. Amr: "Öyleyse yaz," dedi. Bunun üzerine Mekke ve Medine halkına şöyle yazdı: "Her ne kadar gıyabımızda olduysa da kaçırmamamız gereken bir husus vardır. O da Ali'nin Osman'ı öldürmüş olmasıdır. Bunun delili katillerin onun yanında olmasıdır. Biz kanını dava konusu yapmakla katilleri bize teslim etmesini ve Allah'ın kitabına uygun bir şekilde onları öldürmek istiyoruz. Onları bize teslim ederse ondan vazgeçecek ve hilafet meselesini Müslümanlar arasın- [I/119] da şûrâyla halledeceğiz. Nitekim Ömer b. el-Hattâb da öyle

yapmıştı. Bizim davamız hilafet değildir. Bu sebeple bize yardımcı olun ve ayağa kalkın. Allah'ın rahmeti üzerinize olsun."

Mekke ve Medine'nin Cevabı

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muâviye'nin mektubu iki şehrin halkına okununca, bu işin Misver b. Mahreme'ye havale edilmesi üzerinde karar kıldılar. Misver onlar adına Muâviye'ye şöyle yazdı: "Sen büyük bir hata yaptın. Kimden yardım isteyeceğini bilmiyorsun ve çok uzak bir noktadan başladın. Ey Muâviye! Sen 'talîk' bir kimse olarak hilafetle ne işin var. Baban ise Ahzâb'dandır. Sen bizden vazgeç. Bizde sana dost ve yardımcı olacak kimse yoktur."⁹²

Muâviye'nin İbn Ömer'e Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muâviye, Medine halkına yazdığı mektuptan başka İbn Ömer'e özel bir mektup yazdı:⁹³ "Osman'dan sonra Kureyş'ten hilafet için insanların üzerinde anlaşacağı kişiler arasında, senden daha çok istediğim kimse yoktu. Ancak, Osman'ı kendi hâline terk etmeni, ona yardım edenleri eleştirmeni hatırlayınca senin hakkındaki kanaatim değişti. Fakat Ali'ye muhalefet etmen ve onu eleştirmen sana karşı beni yumuşattı ve senin bazı davranışların sana dönmeme vesile oldu. Bu sebeple bu mazlum Halife'nin hukuku için bize yardımcı ol. Ben senin üzerinde emîr olmak istemiyorum, senin halife olmanı istiyorum. Eğer olmak istemiyorsan Müslümanlar arasında şûrâ marifetiyle karara bağlansın."

İbn Ömer'in Cevabı

Abdullah b. Ömer ona şöyle yazdı: "Bu işe tamah etmene sebep olan görüş, seni vardığın bu sonuca ulaştırmıştır. Muhacir ve Ensar ile Ali'yi bıraktım. Talha, Zübeyr ve Âişe'ye uymadım. Şimdi sana mı uyacağım?! Senin, Ali'yi eleştirdin şeklindeki sözüne gelince, yeminle söylüyorum, ben İslam'da

92 İbn Ebi'l-Hadîd *Nehcü'l-Belâga Şerhi*'nde (s. 258) bu sözü Abdullah b. Ömer'e isnad etmiştir.

93 Bir görüşe göre Muâviye, Medine ehlinin cevabını aldıktan sonra Abdullah b. Ömer, Sa'd b. Ebi Vakkâs ve Muhammed b. Mesleme'ye mektuplar yazdı.

ve hicrette ve Resulullah nezdindeki konumu itibarıyla onun gibi olamam. Ancak bir iş yaptı ki o hususta Resulullah'tan (sav.) bize intikal eden bir hüküm yoktur. Bu sebeple aynı yerde durmaktan endişe ettim ve dedim ki eğer bu bir faziletse [1/120] onu terk etmiş olurum, eğer dalalet ise o şerden sakınmış olurum. Bu konuda kendini yorma.”

Muâviye'nin Sa'd b. Ebî Vakkâs'a Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muâviye, Sa'd b. Ebî Vakkâs'a şöyle yazdı: “Osman'a yardım etmek hususunda en çok görev düşen Şûrâ Heyeti ile onun hilafet hakkını ortaya koyan ve onu başkalarına tercih edenlerdir. Şûrâ Heyetinde senin ortakların ve İslam'da senin dengin olan Talha ve Zübeyr de ona yardım ettiler. Müminlerin Annesi onun için harekete geçti. Onların razı oldukları şeyi çirkin görme, kabul ettikleri şeyi reddetme. Biz hilafeti Müslümanlar arasında şûrâyâ havale etmek istiyoruz.”

Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Muâviye'ye Cevabı

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Sa'd, ona şöyle yazdı: “Şûrâ Heyetinden hiçbiri diğerinden hilafet için öncelikli değildir. Ancak, Ali öncülerdendir. Ondaki meziyetler bizde yoktur. Bizim iyiliklerimize ortak oldu; ancak, biz onun iyiliklerine ortak olamadık. O hepimizden hilafete daha layıktı. Hilafetin ona nasip olmaması Allah'ın mukadderatı gereğidir. Allah takdiri ve ilmiyle bunu böyle irade buyurmuştur. Biz onun hilafeti bizden daha çok hak ettiğini bildik. Ancak, bu konuda münakaşa ve kavgaya da gerek yoktu. O nedenle bunları bırak ey Muâviye, sen ne istiyorsun? Senin bu işini, öncesi ve sonrasıyla çirkin gördük. Talha ve Zübeyr'e gelince, evlerinde otursalardı onlar için daha hayırlı olurdu. Müminlerin Annesini de Allah affetsin.”

Muâviye'nin Muhammed b. Mesleme el-Ensârî'ye Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Muhammed b. Mesleme Ensarın silahşoru ve onların içinde yardıma koşandı. Muâviye ona

şöyle yazdı: “Ben senden biat ümit ettiğim için sana yazmıyorum. Ancak içinden çıktığın bir nimeti sana hatırlatıyorum. Sen Ensarın silahşoru ve Muhacirlerin destekçisi ve gücüydün. Sen Resulullah (sav.) hakkında iddiada bulundun; ancak, gereğini yapmadın. Ben bunu ve namaz ehline karşı savaşıma mevzuunu kastediyorum. Keşke namaz ehlinin birbirine karşı savaşmasına karşı çıksaydın. Yoksa Osman'ı ve evinde olanları Müslüman mı saymıyorsun? Senin kavmin Ensara gelince onlar Allah'a isyan etmiş ve Osman'ı zillete terk etmişlerdir. Kıyamet günü Allah onlara ve sana bunu soracaktır.”

[IV/121]

Muhammed b. Mesleme'nin Cevabı

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muhammed b. Mesleme, Muâviye'ye şöyle yazdı: “Benim gibi elinde Resulullah'tan sahip olduğum bilgiye sahip olmayanlar bile bu işten uzak durmuşlardır. Ben olup bitenleri onlar henüz gerçekleşmeden haber verdim. Bunlar meydana gelince kılıcımı kırdım ve evime kapandım.⁹⁴ Din hakkındaki şahsi görüşleri şüpheyle karşıladım. Zira bu konuda sahih ve sarih bir hüküm yoktu ki onunla emredeyim veya yasaklayayım. Ey Muâviye! Yemin ederim ki sen ancak dünyaya talipsin ve hevâna tâbisin. Sen Osman'a ölüyken yardım ediyorsun, o sağken onu kendi hâline terk ettin. Biz ve bizden önceki Muhacir ve Ensar doğruya daha yakınınız.”

Abdullah b. Müslim dedi: Adı geçen zevat, taleplerine aykırı bir şekilde Muâviye'ye cevaplarını yazdıktan sonra, Amr ona, “Ey Muâviye! Benim ve senin görüşlerini nasıl gördün? Sana daha önce böyle olacağını haber vermiştim,” dedi. Muâviye şöyle karşılık verdi: “Korımadım, ümit ettim.”

Muâviye'nin Hz. Ali'ye Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muâviye, Hz. Ali'ye şöyle yazdı: “Yeminle söylüyorum, sana biat

94 Rivayet edildiğine göre Muhammed b. Mesleme şöyle dedi: Resulullah (sav.) bana bir kılıç verdi ve şöyle dedi: “Bununla savaş hâlinde oldukları sürece müşriklerle savaş. Ümmetimin kendi içinde savaştığını gördüğün zaman kılıcını kırıncaya kadar bir yerlere vur. Sonra evine kapan. Ta ki yanlış bir el ya da ölüm sana gelinceye kadar” (el-İsâbe, No: 7800).

edenler Osman'ın kanından berî olduğun hâlde sana biat et-selerdi, Ebû Bekir, Ömer ve Osman gibi olurdun. Ancak sen Muhacirleri Osman'a karşı kışkırttın, Ensarın onu zillete terk etmesini sağladın. Cahiller sana uydu ve zayıf olanlar seninle güç buldu. Osman'ın katillerini teslim edinceye kadar Şamlılar sana karşı savaşacaklar. Eğer katilleri teslim edersen hilafet meselesi Müslümanlar arasında şûrâ marifetiyle çözülecektir. Hicaz ehli insanlara hükmediyorlardı ve hak ellerindeydi. Hakkı terk edince hâkimiyet Şamlıların eline geçti. Yemin ederim ki Şamlıların aleyhine ileri sürdüğün deliller, Basralılar aleyhine, Talha ve Zübeyr aleyhine ileri sürdüğün deliller gibi değildir. Zira Basralılar sana biat etmişken Şam'dan sana hiç kimse biat etmedi. Talha ve Zübeyr sana biat ettiler ama ben sana biat etmedim. İslam'daki üstünlüğün ve Peygamber'e (sav.) yakınlığına gelince onu ne reddederim ne de inkâr ederim."

Hız. Ali'nin Muâviye'ye Cevabı

[II/122]

Abdullah b. Müslim dedi: Hız. Ali Muâviye'ye şöyle yazdı: "Senden bana bir mektup geldi ki bunu gönderenin kendisini hidayet edecek bir basireti, ona yol gösterecek bir önderi yoktur. Heva ve hevesi onu çağırdı o da ona icabet etti ve onu yönlendirdi, ona uydu. İddia ediyorsun ki bana biatten imtina etmen Osman hakkında yaptığım hatalardır. Yemin ederim ki ancak Muhacirlerden biri oldum. Onlar ne dediyse ben de onu dedim, ne hüküm verdilerse ben de o hükmü verdim. Allah onları dalalet üzere toplamaz ve onların basiretini bağlamaz. Emretmedim ki Osman'ın öldürölmesinin günahı benim olsun. Öldürmedim ki öldürene uygulanan kısas bana uygulansın. Senin, Şam ehli insanlara hükmediyor şeklindeki sözüne gelince, bu doğruysa o zaman Şam'dan bir adam söyle ki şûrâda yer alabilsin veya hilafet makamına getirilmesi meşru olsun. Eğer bir isim söylesen Muhacir ve Ensar seni yalanlayacak. O zaman da sana böyle bir zatı Hicaz Kureys'inden getirebilirim. Osman'ın katillerini sana teslim etmemizle ilgili talebine gelince, senin Osman'la alakan nedir? Sen Ümeye oğullarından bir fertsin. Osman'ın ailesi Osman'ın hukukunu

aramakta senden önceliklidir. Eğer hakkını aramakta daha güçlü olduğunu iddia ediyorsan, o zaman itaat et ve katilleri benim nezdimde dava konusu yap. Şam ile Basra arasında ayırım yapmana gelince, yeminle söylerim ki durum farklı değildir. Bu genel bir biattır. Basireti olan bunu görmekten imtina edemez ve başkası tercih edilemez. Osman meselesine olan aşırı ilgin ise Allah'a yemin ederim ki bu konuda söylediklerin ne doğru gözleme ne de doğru habere dayanmaktadır. Benim İslam'daki üstünlüğüme ve Resulullah'a (sav.) yakınlığıma konusunda söylediklerine gelince, yemin ederim ki bunu reddedebilseydin reddederdin."

Ubeydullah b. Ömer'in Muâviye'ye Gitmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ubeydullah b. Ömer, Şam'da Muâviye'nin yanına gitti. Muâviye buna çok sevindi. Şam halkı da sevindi. Kureyşliler arasında en çok sevenen Amr b. el-Âs idi. Muâviye, Amr'a, "Abdullah'ı Ubeydullah gibi hareket etmekten alıkoyan nedir?" diye sordu. Amr güldü ve dedi ki: "Karşılaştırma yanlış. Ubeydullah'ın sana gelmesinin sebebi, Hürmüzân'ı öldürdüğü için Ali'nin kendisini öldüreceğinden korkmasıdır.⁹⁵ Oysa Abdullah ne senin yanında ne de senin karşında olmak istedi."

[I/123]

Muâviye'nin Şam Halkını Hz. Ali ile Savaşmak İçin Seferber Etmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muâviye, Şam halkının ileri gelenlerine haber göndererek onları topladı ve şöyle dedi: "Siz faziletli insanlarsınız. Her biriniz ayrı ayrı kalkın ve konuşun." Bunun üzerine onlardan biri kalktı ve dedi ki: "Allah'a yemin ederim ki Osman'ın öldürülmesine şahit olsaydık ve katillerini tanısaydık insanların naklettikleri haberleri dinlemekten imtina edecektik. Ancak,

95 Ubeydullah b. Ömer, babasının suikast sonucu vefat etmesi üzerine Hürmüzân'ı öldürmüştü. Hz. Osman halife seçilince Muhacir ve Ensardan bir grup sahabiye danışarak, "İslam'da çatlak meydana getiren bu insan hakkında bana fikir verin," diye sorması üzerine Hz. Ali, "Bence onu öldürmelisin," diye görüş beyan etmiştir (Taberî, V. 41-42; bkz. *Târihu'l-Ya'kûbî*, II. 161).

gözümüzle görmediğimiz konularda seni tasdik ederiz. Bize insanların en sevimsizi Ali b. Ebî Tâlib'le savaşıdır. Çünkü İslam'da kıdem sahibidir ve harp sanatını iyi bilir.”

Sonra Havşeb kalktı ve şöyle dedi: “Vallahi biz sana yardım etmiyor ve senin için öfkelenmiyoruz. Biz ancak Allah’a yardım eder, ancak Halife için öfkelenir ve ancak Şam’ı savunuruz. Biz, dün insanlarımızı, bizi davet ettiğin şeye davet ettik ve onlara, bize verdiğin emirleri verdik. Onlar, Allah’a karşı seni bizden sorunlu tuttular. Sana karşı da bizi kendilerinden sorumlu görüyorlar. Bize istediğin emirleri ver, istemediğin şeyleri yasakla.”

Abdullah b. Müslim dedi: Muâviye, Sıffîn’e gitmeye karar verince Şam halkını seferber etti. Öne Ebû A’ver es-Sülemî’yi, piyade kuvvetlerine Bısr b. Ertât’ı, süvarilere Ubeydullah b. Ömer’i, sancağı Abdurrahmân b. Hâlid b. Velîd’e verdi. Sağ kanada Yezîd el-Absî’yi, sol kanada Abdullah b. Amr b. el-Âs’ı yerleştirdi. Sonra dedi ki: “Ey Şam halkı! Siz Şam’ı savunmak ve Irak’ı ele geçirmek için sefere çıktınız. Yemin ederim ki Şam, Irak’ın sahip olduğu servete ve adamlara sahip değildir. Irak da Şam’ın sahip olduğu isabetli görüş ve idrake sahip değildir. Onların ayrıca kendilerinden sonra kendileri gibi savaşacak güçleri var. Sizden sonra başka bir gücünüz yok. Eğer onları yenerseniz sadece üzerinize gelenleri mağlup etmiş olacaksınız. Onlar size galip gelirse sizden sonrakilerden intikam alırlar. Onlar Hicazlıların basiretiyle, Yemenlilerin inceliğiyle, Mısırlıların kasvetiyle ve Iraklıların oyun ve hileleriyle sizin üzerinize gelecekler. Yarını görecektir olan bugünü iyi görendir. O hâlde sabır ve namazdan güç alın.”

Muâviye seksen üç bin⁹⁶ muhariple sefere çıktı ve Muhar- [I/124] remin ortasında Sıffîn’de konuşlandı. Elini çabuk tutarak el-verişli araziye, uygun ortamı ve Fırat’a yakın alanı seçti. Hz. Ali’ye yazarak seferini haber verdi.

96 *Mürûcû’z-Zehab*’de (II. 416) bu sayı seksen beş bin, İbnü’l-A’sem’de yüz yirmi bin, *el-Ikdü’l-Ferîd*’de ise seksen kûsur bin olarak rivayet edilmiştir.

Irak Halkının Savaş İçin Seferber Edilmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hz. Ali, Muâviye'nin savaş hazırlığı haberini alınca şöyle dedi: "Ey insanlar! Şamlılar Muâviye'ye biat ettiler. Onların ondan başka dayanağı ve yardımcısı yoktur. Sizler Hicazlılar, Iraklılar, Yemenliler ve Mısırlıolarsınız. Onlar Allah ile aralarına Muâviye'yi koydular. Onun ne dünyada ne de ahirette bir daveti vardır. Onlar Rumlarla antlaşma yaptılar. Eğer onlara galip gelerseniz, onlardan yardım alacaklar. Eğer sizi mağlup ederlerse sonunuz ölümdür. Mağfiret, Azîz ve Hakîm Allah'tandır. Muâviye, Şamlıların sabır ve zafer insanları olduklarını iddia etmektedir. Yemin ederim ki siz buna daha layıksınız. Çünkü siz Muhacir, Ensar ve onlara güzelce tâbi olanlarsınız. Sabır bugün zafer yarındır."

Abdullah b. Müslim dedi: İnsanlar ciddiyetle harekete geçip hazırlık yaptılar. Hz. Ali Kûfe'den yüz doksan bin muhariple yola çıktı.⁹⁷ Öne Eşter en-Nehâî, piyadeye Şüreyh b. Hânî', Muhacir ve Ensara Muhammed b. Ebî Bekir, Basralılara Abdullah b. Abbâs, Kûfelilere Abdullah b. Ca'fer, süvarilere Ammâr b. Yâsir ve merkeze Hasan b. Ali'yi yerleştirdi. Hz. Ali yürüyüşüne devam ederek Sıffîn'e vardı. Muâviye daha önce varmış ve erken davranarak elverişli araziye, müsait ortamı ve Fırat Nehri'ne yakın alanı seçmişti.

Muâviye'nin Hz. Ali'nin Ordusunun Suyu Ulaşmasını Engellemesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muâviye, Sıffîn'e ulaştığında karşı taraf ile Fırat Nehri arasında engel olmak için Ebü'l-A'ver'i başında bulunduğu savaşçılarla gönderdi.⁹⁸ Iraklılar ulaşınca Fırat'tan su almak için adamları

97 Bu sayı *Mürûcû'z-Zeheb*'de doksan bin, *el-İkdü'l-Ferîd*'de doksan beş bin olarak nakledilmiştir.

98 Muâviye Fırat Nehri kıyısına varınca o bölgede tek su yolu olan sahaya karrargâh kurdu ve Hz. Ali'nin ordusunun suya ulaşmasını engellemek amacıyla bölgeyi kontrol altına aldı. Öbür taraflardaki kıyı şeridi derin olduğu için bu noktalarda suya ulaşılması mümkün değildi (Taberî, V. 240; *Mürûcû'z-Zeheb*, II. 416; *el-Ahbârü't-Tivâl*, s. 168).

rını gönderdiler. Ancak, Muâviye'nin süvarileri su almalarını engellediler. Onlar da dönmek zorunda kaldılar. Sonra Hz. Ali'ye giderek durumu haber verdiler. Hz. Ali, Eş'as'a dedi ki: [I/125] "Muâviye'ye git söyle, biz sudan başka bir şey için geldik. Eğer senden önce gelseydik seni sudan menetmezdik. Dilersen suya ulaşmayı engellemekten vazgeç, istersen de su üzerine savaşılim ve asıl meseleyi bırakalım." Bunun üzerine Eş'as, Muâviye'ye gitti ve ona dedi ki: "Sen bizi sudan menediyorsun. Allah'a yemin ederim ki o sudan içeceğiz. Onlara emir ver, biz zorla ona ulaşmadan onlar suyu menetmekten vazgeçsinler. Vallahi kılıçlarımız boynumuzda asılı olduğu hâlde susamaktan ölmeyeceğiz." Muâviye arkadaşlarına, "Görüşünüz nedir?" diye sordu. Onlardan biri, "Görüşümüz odur ki Osman'ı nasıl mazlum olarak öldürdülerse biz de susuzluktan onları öldürelim," dedi. Amr b. el-Âs ise şöyle dedi: "Atların yuları elinde olduğu hâlde Ali'nin susamış olarak Fırat'ı seyredeceğini sanma. O suyu ya içecek ya da suya ulaşmak için yolunda ölecektir. Bırak sudan içsinler." Muâviye: "Vallahi bu, Ali için ilk zafer olur. Onlar bana galip gelmeden, onların içmesine müsaade edersem Allah bana Resulullah'ın (sav.) havuzundan içirmesin," dedi. Amr dedi ki: "Bu da ilk zulümdür. Bilmez misin ki onların içinde köle, ücretli, zayıf ve bu işte günahı olmayanlar vardır. Böylelikle korkağı cesaretlendirmiş ve seninle savaşmak istemeyenleri sana karşı savaşmaya teşvik etmiş olursun."

Hız. Ali'nin Adamlarının Su Mücadelesinde Galip Gelmeleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muâviye, suya ulaşmalarına mani olunca Hz. Ali, insanların susuzluktan çektiklerinden dolayı üzüldü. Bunun üzerine gece vakti çıktı. İnsanlar birbirlerine Şamlıların suyu engelleyebileceklerine dair duydukları endişeyle birbirlerine sıkıntılarını aktarıyorlardı. Eş'as dedi ki: "Ey Müminlerin Emîri! Sen başımızda dururken kılıçlarımız da ellerimizde olduğu hâlde bu insanların bizi sudan mahrum etmeleri kabul edilebilir mi? Bizi bunlarla baş başa bırak. Vallahi suya ulaşmadan dön-

[I/126]

meyeceğim ya da bu yolda öleceğim. Eşter'e emir ver süvarilerle Fırat'ın yukarısında konuşlansın. Saldırı için benden emir beklesin." Hz. Ali: "Söylediğini yap," dedi. Bunun üzerine Eş'as ayrıldı ve insanlara seslenerek, "Suya gitmek isteyenler, randevumuz sabahadır."⁹⁹ Sabah suya hamle yapacağım," deyince çok sayıda muharip olumlu cevap verdi. Eş'as piyadelerle, Eşter ise süvarilerle ilerleyerek Fırat'a kadar geldiler. Eş'as neredeyse düşman saflarına karışacak kadar ilerlemeye devam etti. Sonra başını açarak, "Ben Eş'as b. Kays'ım. Suyu bırakın," diye seslendi. Ebü'l-A'ver: "Vallahi kılıçlar bizi ve sizi bitirmeden asla," dedi. Eş'as: "Vallahi sanırım vakit bizim ve sizin için yaklaştı," dedi. Eş'as, Eşter'e: "Süvarileri meydana sür," diye haber gönderdi. Bunun üzerine Eşter, atların ayakları suya girinceye kadar ilerledi. Eşter piyadelere saldırdı. Neticede Ebü'l-A'ver ve başında bulunduğu birlik çekildi. Eşter Hz. Ali'ye haber göndererek, "Ey Müminlerin Emîri! Allah su konusunda sana zafer ihsan etti. Buyurun gelin," dedi. Iraklılar su mücadelesinde galip gelince Amr b. el-Âs, Muâviye'nin düştüğü duruma sevinerek dedi ki: "Ey Muâviye! Ne zannedersin, Ali dün onu sudan menettiğin gibi, bugün seni menetse, acaba seni vurdukları gibi onları vurabilecek misin?" diye sordu. Muâviye dedi ki: "Geçen geçmiştir. Bunları bırak. Ali'ye yapılmasını helal gördüğünü, o sana yapılmasını helal görmez. Kaldı ki sudan başka bir işle gelmiştir."

Sıffin Savaşı

Hz. Ali'nin Muâviye'yi Mübarezeye Davet Etmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre, taraflar kırk gün Sıffin'de kaldılar. Sabah savaş başlıyor ve akşam bitiyordu. Âdeta yok oluşun gerçekleştiği üç günlük çok çetin muharebe yaşandı.¹⁰⁰ Hz. Ali savaşın şiddetini ve ölümlerin arttığını görünce bir tepenin üstünde duran Muâviye'ye yüksek sesle, "Ey Muâviye!" diye seslendi. Muâviye: "Ne istiyorsun ey Ebü'l-Hasan?" diye karşılık verince Hz. Ali dedi ki: "Bu

⁹⁹ On bin civarında muharip Eş'as'a olumlu cevap verdi.

¹⁰⁰ Perşembe Vakası olarak bilinmektedir (*Vak'atu Sıffin*, s. 362). Leyletül-Herîr olarak da bilinir (*Vak'atu Sıffin*, s. 316-388).

insanlar niye ölüp gidiyorlar. Bir mülk uğruna değil mi? Eğer sen kazanırsan, bu mülk onların değil senin olacak, ben kazanırsam da onların değil benim olacak. İnsanları bırak benimle savaş meydanına gel. Kim galip gelirse o hâkim olacak." Bunun üzerine Amr b. el-Âs: "Ey Muâviye! Adam adil bir söz söyledi," dedi. Muâviye güldü ve şöyle dedi: "Ey Amr! Görüyorum bu işe tamah ettin."¹⁰¹ Amr: "Ama görüyorum ki onunla mübarezeye çıkmadan senden vazgeçmeyecek," deyince Muâviye: "Herhâlde şaka yapıyorsun. Onunla topluca savaşalım," dedi.

Amr b. el-Âs'ın Hz. Ali ile Karşılaşması

[I/127]

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Amr, Muâviye'ye: "Ali'den korkuyorsun ve benim sana yaptığım tavsiyeyi yadırgıyorsun. Vallahi ilk karşılaşmada bin kere ölsem de Ali ile meydana çıkacağım," dedi. Amr, Hz. Ali'ye karşı meydana indi. Hz. Ali ona bir darbe indirince Amr yere yıkıldı.¹⁰² Amr avretini göstererek hasmından korunmak istedi. Bunun üzerine Hz. Ali ondan yüz çevirdi ve son darbeyi vurmaktan imtina etti. Hz. Ali bir iffet ve hayâ timsali olarak insanların avretlerini görmekten sakınırdı. Çünkü böyle bir davranış kendi şanına uygun olmadığı gibi, güzel ahlakıyla bağdaşmazdı. Allah şanını yüceltsin.

Şamlılardan Erzakın Kesilmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hz. Ali, Zühr b. Kays'ı çağırarak kendisine, "Şu süvari birliğiyle Katkatâna'ya kadar git, Muâviye üzerinden erzakı kes ve öldürülmesi meşru olanlar dışında kimseyi öldürme, sonra kılıcını yerine koy." Haber Muâviye'ye ulaştınca, Dahhâk b. Kays'ı çağırdı. Ona Zühr b. Kays ile karşılaşarak onunla savaşmasını emretti. Bunun üzerine Dahhâk yola çıktı ve zuhr ile karşılaştı. Ancak, zuhr onu yendi ve birkaç arkadaşını öldürdü. zuhr Şamlılar üzerinden erzakı kesti. Dahhâk da yenilmiş olarak Muâviye'ye

101 Muâviye: "Ey Amr! Vallahi ölmemi istiyorsun ki hilafet sana kalsın. Sen işine bak. Benim gibileri kimse kandıramaz" (*Vak'atu Sıffîn*, s. 316, 388).

102 *Vak'atu Sıffîn*'de anlatıldığına göre Amr b. el-Âs, Hz. Ali'yi tanımadan onunla mübarezede bulunmuştur. Nitekim Amr, Muâviye'ye, "Vallahi onu tanıyordum ona saldırmazdım," demiştir (*Vak'atu Sıffîn*, s. 407).

geri döndü. Bunun üzerine Muâviye adamlarını topladı ve onlara şöyle dedi: “Bölgelerimizden birinden üzücü bir haber aldım.” Adamları, “Ey Müminlerin Emîri! Sana gelen haberin bize bir etkisi olmaz. Bize düşen dinlemek ve itaat etmektir.” Muâviye ile Şamlıların bu diyalogunu Hz. Ali haber aldı. Bu olay karşısında Iraklıların tavrını anlamak istedi. Bu sebeple onları topladı ve dedi ki: “Ey insanlar! Bana bölgelerimden birinden bir haber geldi.” Bunun üzerine İbnü'l-Kevvâ' ve adamları, “Bizim her konuda bir görüşümüz vardır. Bize bununla ilgili bilgi ver ki sana fikrimizi söyleyelim,” dediler. Hz. Ali bunun üzüntüsünden ağladı ve dedi ki: “Vallahi Hind'in oğlu, Şamlıların ittifakı ve bağlılığı, sizin de bana muhalefetiniz sebebiyle muzaffer olacaktır. Vallahi onun bâtilı sizin hakkınıza galip gelecektir. Gelen haber şu: Zuhr b. Kays, Dahhâk'a galip geldi ve erzak sevkiyatını kesti. Adamın yenilgiye uğradığı haberi kendisine gelince Muâviye: ‘Ey Şamlılar! Bana üzücü bir haber geldi,’ dediğinde onlar hemen itaatlerini bildirdiler. Siz ise bana karşı söz söylemeye yeltendiniz.”

Bunun üzerine Kays b. Sa'd kalktı ve “Allah'a yemin ederim ki bizler Şam ehlinde daha çok itaat etmeye layığız,” dedi.

Ebû Hüreyre ve Ebü'd-Derdâ'nın Hz. Ali ve Muâviye'ye Gitmeleri

[I/128]

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû Hüreyre ve Ebü'd-Derdâ, Humus'tan Sıffîn'de bulunan Muâviye'ye gittiler. Ona nasihatte bulundular ve dediler ki: “Ey Muâviye! Fazileti ve İslami geçmişiyle bu işe senden daha layık olduğu hâlde Ali'ye karşı neden savaşıyorsun? O güzel öncüler olan ilk Muhacirlerdendir. Sen ise 'talîk'sin. Baban da Ahzâb'dandır. Vallahi, bilesin ki bu sözleri, Irak bizim için Şam'dan daha sevimlidir diye değil, beka yok oluştan ve doğruluk fesattan daha hayırlıdır, diye söylüyoruz.” Bunun üzerine Muâviye dedi ki: “Ben bu iş için Ali'den daha layığım iddiasında bulunmuyorum. Ben Osman'ın katillerini bana teslim edinceye kadar onunla savaşacağım.” Onlar, “Sana katilleri teslim ederse ne yapacaksın?” dediler. O, “Müslümanlardan

bir fert olacağım. Ali'ye gidin, eğer Osman'ın katillerini bize teslim ederse hilafet işini şûrâya bırakmaya razıyım," dedi. Bunun üzerine Hz. Ali'nin askerî karargâhına gittiler. Eşter geldi ve onlarla görüştü. Onlara dedi ki: "Sizleri Şam'a getiren Muâviye'nin sevgisi değildir. Demişsiniz ki, 'Muâviye katillerin teslim edilmesini istiyor.' Bu bilgiyi kimden aldınız da teklifi kabul ettiniz? Onu katledenlerden mi bu bilgiyi aldınız da itiraflarını tasdik ettiniz ya da ona yardım edenlerden mi bu bilgiyi aldınız? Bu takdirde kişinin kendi lehine şahitlik yapması söz konusu değildir. Yoksa bu olayda evine çekilen ve olaya karışmayanlardan mı bilgi aldınız? Nitekim bunlar Osman'ın suçunu da onu katletmenin hükmünü de bilirler. Yoksa onu Ali'nin katlettiğini iddia eden Muâviye'den mi bu bilgiyi aldınız? Siz Allah'tan sakının. Biz olaya şahit olduk, siz hazır değildiniz. Hazır olmayanları aydınlatma görevi biz hazır bulunanlara aittir." Bunun üzerine o gün ayrıldılar. Sabah olunca Ali'ye gittiler. Ona, "Senin reddedilemeyecek bir faziletin var. Ahmağın birine giden mert bir adam gibi hareket ettin. Muâviye, Osman'ın katillerini ona teslim etmeni istemektedir. Eğer bunu yaptığın hâlde seninle savaşırsa biz de seninle beraber olacağız." Hz. Ali: "Onları tanıyor musunuz?" diye sordu. Onlar, "Evet," dediler. Hz. Ali: "Onları alın," dedi. İkisi, Muhammed b. Ebû Bekir, Ammâr b. Yâsir ve Eşter'e gittiler. "Siz Osman'ın katillerindensiniz. Ali sizi almamızı istedi," dediler. Bunun üzerine on binden fazla kişi çıktı ve "Osman'ın katilleri biziz," dediler. Bu durum karşısında, "Karmaşık bir durum bu, gerçek kişiyi bilmemizi imkânsız hâle getirdi," dediler. Sonunda Ebû Hüreyre ve Ebû'd-Derdâ, Humus'taki evlerine döndüler. Humus'a vardıklarında Abdurrahmân b. Osmân'la karşılaştılar.¹⁰³ Onlara seyahatlerini sordu. Onlar da olup biteni anlattılar. Adam, "Hayret Resulullah'ın (sav.) saha- [1/129] bilerindensiniz. Sizler elinizi tutarsanız, dilinizi tutamazsınız. Ali'ye gidiyor ve kendisinden Osman'ın katillerini mi istiyorsunuz? Biliyorsunuz ki Muhacir ve Ensar Osman'ın kanını akı-

103 İbnü'l-A'sem'e göre Muâz b. Cebel'in arkadaşı Abdurrahmân b. Ganem el-Eş'arî'dir.

tılmasını haram görselerdi ona yardım eder ve Ali'ye katilleri aleyhine biat ederlerdi. Acaba öyle mi yaptılar? Bundan daha şaşırtıcı olanı ise onların yaptığından sarfınazar etmeniz ve Ali'ye şûrâya git ve hilafet görevini bırak demenizdir. Siz iyi bilirsiniz ki Ali'ye rıza gösteren, onu istemeyenden hayırlıdır. Ona biat eden de biat etmeyenden iyidir. Sonra halife olması caiz olmayan "Tulekâ'dan bir adamın elçisi oldunuz." Adamın her iki zatla diyalogu yayılınca Muâviye, onu katletmeye yeltendi, sonra aşiretine onu tarassut altında tutmasını istedi.

Amr b. el-Âs'ın Hz. Ali'yi Eleştirmesi

Ravilerin anlattığına göre Hemedân'dan Burd adında bir adam Muâviye'ye gitti. Amr'ın Hz. Ali'yi tenkit ettiğini işitince ona dedi ki: "Ey Amr! Bizim büyüklerimiz Resulullah'ın (sav.): 'Kimin mevlası isem Ali de onun mevlasıdır,' dediğini işitmişlerdir. Bu doğru mu yoksa yanlış mı?" diye sordu. Amr: "Doğrudur. Sana bundan fazlasını da söyleyebilirim. Resulullah'ın ashâbı içinde Ali kadar menkıbesi olan yoktur," diye cevap verdi. Adam korktu. Amr devamla dedi ki: "Ali, Osman hakkındaki tasarrufuyla hakkındaki iyi kanaati bozdu. Burd: "Emir verdi veya öldürdü mü?" diye sordu. Amr: "Hayır, ancak barındırdı ve korudu," dedi. Adam, "İnsanlar halife olması için ona biat ettiler mi?" diye sordu. Amr: "Evet," dedi. Adam, "Seni biatından caydıran nedir?" diye sordu. Amr: "Osman ile ilgili suçlamam," dedi. Adam ona, "Sen de itham ediliyorsun," deyince Amr: "Evet, doğru söyledin olay sebebiyle Filistin'e gittim," dedi. Daha sonra adam memleketine döndü ve şöyle dedi: "Biz o insanlara gittik ve aleyhlerindeki delilleri bizzat ağızlarından aldık. Ali hak üzeredir, ona uyun."

Muâviye'nin Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye Mektubu¹⁰⁴

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muâviye, Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye mektup yazdı. Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ensar içinde Muâviye'ye karşı en sert muhalefeti yapan zattı.

104 Hâlid b. Zeyd b. Küleyb el-Ensârî, Ensar'ın ileri gelenlerinden olup hicretten sonra Resulullah'ı (sav.) evinde misafir etmiştir. Hicri 52 yılında İstanbul'da vefat etmiştir.

Mektupta şunlar yazılıydı: “Kocakarının unutmadığı gibi, ben de unutmayacağım. Evet, Osman’ın öldürülmesi olayını unutmayacağım.”

Mektubu okuduktan sonra onu Hz. Ali’ye getirerek okuttu. Hz. Ali: “Muâviye *şeyba* kelimesiyle, kaybettiği evladını unutmayan kocakarıyı kastederek ‘Ben de Osman’ın öldürülmesi- [I/130] ni unutmayacağım,’ demek istemiştir,” dedi.

Ebû Eyyûb ona şöyle yazdı: “Evet kocakarı yitirdiği evladını hiçbir zaman unutmaz. Bu darbimeseli Osman’ın öldürülmesiyle ilgili olarak söyledin. Osman’ın katilleriyle bizim ne alakamız var? Osman’ın başına gelecekleri bekleyip duran ve Şam ehlini ona yardım etmekten alıkoyan sensin. Onu öldürenler Ensardan başkasıdır. Selametle.”

Nu’mân b. Beşîr’in Kays b. Sa’d’a Söyledikleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Nu’mân b. Beşîr el-Ensârî iki saf arasında durdu ve şöyle seslendi: “Ey Kays b. Sa’d! Nefsi için razı olduğu şeye sizi davet eden, size adil davranmadı mı? Ey Ensar topluluğu! Evinde kuşatıldığı gün, Osman’ı kendi kaderine terk etmekte hata ettiniz. Cemel Savaşı’nda onun taraftarlarını öldürmeniz de hataydı. Sıfîn’de Şam ehline saldırmanız da. Osman’ı terk ettiğiniz gibi Ali’yi de terk etseydiniz, biri diğerini telafi ederdi. Ancak, siz gerçekten hakkı terk edip bâtıla yardım ettiniz. Siz sair insanlar gibi olmaya rıza göstermediğiniz için savaş ateşini yaktınız ve hasımlarınızı meydana çıkmaya çağırdınız. Vallahi Şam ehlinin başlarını eğmeden bu çağrıya süratle cevap verdiklerini gördünüz. Sonra Ali’nin başına bir musibet gelince muhakkak onun musibetini hafifleterek ona zafer vadettiniz. Ama vadinizi yerine getiremediniz. Sizin gücünüz ve kudretiniz eridi. Düşmanınıza karşı kudretiniz ve savaştaki gücünüzle ilgili içinizden geçirdiğiniz hayalleriniz de çöktü. Şam ehline karşı zillate mahkûm oldunuz. Sizin savaşınızı önemsemez oldular. Oysa sayı ve silah bakımından siz daha çoksunuz. Az olmaları-na karşılık size baskın geldiler. Eğer sayı itibarıyla sizin kadar olsalardı, acaba neler yaparlardı? Vallahi ebediyen savaşta

zillate mahkûm olacaksınız. Ancak, Şam ehli sizinle beraber olursa ayrı. Görüyorsunuz ki savaş bizden ve sizden alacağını aldı. Sonuç itibarıyla biz daha iyi durumdayız ve zafere daha yakınız. Bundan sonrası için Allah'tan sakının."

Kays güldü ve dedi ki: "Ey Nu'mân! Vallahi seni, bu sözü söyleyecek cesaretle görmüyordum. Gerçek adalet sahibi, nefsinin kendisini kandırdıklarıyla kardeşine nasihat etmez. Allah'a yemin ederim ki sen kendini kandırmışsın. Başkasının bâtil nasihatini kabul etmişsin. Osman'ın katliyle ilgili kısa bilgi sana yeterli gelirse söyleyeyim. Osman'ı öldüren daha hayırlı değilsin. Onu kendi kaderine terk eden de senden hayırlıdır. Cemel Savaşı ehli ise biatlerini ihlal ettikleri için onlarla savaştık. Muâviye'ye gelince, bütün Araplar onun biatinde birleşseler, Ensar onlarla savaşır. Bizim, insanlar gibi olmadığımız şeklindeki iddiana gelince, biz bu savaşta tıpkı Resulullah (sav.) ile beraber olduğumuz zamanki gibiyiz. Yüzlerimizle kılıçlardan, göğüslerimizle mızraklardan korunurduk. Neticede hak tecelli etti ve Allah'ın hükmü galip geldi. Ey Nu'mân! İyi bak, Muâviye'nin yanında 'talîk' bir Arabi ya da kandırılmış bir Yemenliden başkasını görüyor musun? Bir de bak, Allah'ın kendilerinden razı olduğu ve onların da O'ndan razı oldukları Muhacir, Ensar ve onlara güzellekle tâbi olanlar nerede? Yine bak Muâviye'nin yanında sen ve basit arkadaşından başka kim var?¹⁰⁵ İkiniz de ne Bedir gazisisiniz ne sonrakilerden ne de Uhud gazisisiniz. İslam'da bir geçmişiniz de yok, Kur'an'da anıldığınız bir ayet de yoktur."¹⁰⁶

Amr'ın İbn Abbâs'a Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muâviye, Amr b. el-Âs'a şöyle dedi: "Ali'nin yanında Irak ehlinin başında İbn Abbâs vardır. Ona ince üslupla yazacağın bir mektup göndersen. O bir şey söylerse Ali sözünden çıkmaz. Bu savaş bizi yiyip bitirdi. Görüyorum ki Irak'ı yenmek için

105 Bundan maksat Mesleme b. Muhalled'dir.

106 *Vak'atu Sıffîn*'de (s. 410) şu ifade de yer almıştır: "Yemin ederim ki bize karşı şer ve fitneyi körüklediğin gibi baban da bize karşı fitneyi körüklemişti. Bundan maksat ise Beşîr b. Sa'd'ın Hz. Ebû Bekir'e biat etmesidir."

Şam'ın yok olması gerekir." Amr ona, "İbn Abbâs hile yapmaz. Onu ikna etmeyi arzu etmekle, Ali'yi ikna etmeyi arzu etmek aynı şeydir." Muâviye, bunun üzerine "Yaz," dedi. Amr, İbn Abbâs'a şöyle yazdı: "Seninle bizim içinde bulunduğumuz durum, musibetin yol açtığı ve afiyetin devam ettirdiği ilk durum değildir. Ali'den sonra o topluluğun başısın. Olup bitene bakmadan arta kalana bak. Allah'a yemin ederim ki bu savaş bize ve size hayat hakkı bırakmadı ve sabrımızı tüketti. Bil ki Irak tükenmeden Şam tükenmez ve Şam tükenmeden Irak tükenmez. Sizden uzak kalmamız bizim için hayırlı olmadığı gibi, sizin bizden uzak kalmanız da sizin için hayırlı değildir. Keşke savaş geri gelse demeyecek, keşke olmasaydı diyeceğiz. İçimizde sizde olduğu gibi var olmayı istemeyenler vardır. Bunlar üç sınıftır: İtaat edilen emîr, itaat eden memur ve kendisine güvenilen müşavir. Akılsız asiye gelince,¹⁰⁷ şûrâ ehli ve istişare adamları arasına katılmaya davet edilmez."

Abdullah b. Abbâs'ın Amr b. el-Âs'a Cevabı

[I/132]

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Amr'ın mektubu İbn Abbâs'a ulaşınca, onu Hz. Ali'ye getirdi ve ona okuttu. Hz. Ali: "Allah İbnü'l-Âs'ın müstahakkını versin. Ona cevap yaz," dedi. Ona şöyle yazdı: "Araplar arasında, hayâsı senden az kimse bilmiyorum. Heva ve hevesin seni Muâviye'ye meylettirdi ve dinini en düşük kıymetle ona sattın. Sonra insanları, bu mülke olan tamahın yüzünden, bir kör dövüşe mahkûm ettin. Oklarla atıştığımız zaman, tıpkı din ehline karşı harbi ve oklarla atışmayı büyüttün ve takva sahiplerine olan nefretini ortaya koydun. Bu davranışlarla ancak harbi kızıştırmak ve din ehlini kırmak istiyorsun. Eğer Allah'ın rızasını diliyorsan Mısır'ı bırak ve evine dön. Çünkü bu savaşta Muâviye, Ali gibi olamaz. Ali hakla başladı ve haklı olarak bitirdi. Muâviye isyan ile başladı ve haksızlıkla bitirdi. Yine bu savaşta Şam ehli Irak ehli gibi olamaz. Irak ehli kendilerinden daha hayırlı olan Ali'ye biat ettiler. Şam ehli ise kendisinden daha hayırlı oldukları Muâviye'ye biat ettiler. Benle sen de bu savaşta eşit değiliz. Ben Allah'ı murat et-

107 *Vak'atu Sıffin*'de bu ifade, "Katı kalpli ve kaba yapılı Eşter'e gelince," şeklindedir.

tim, sen ise Mısır'ı istedin. Seni benden uzaklaştıran şeyi bilirsin. Ancak, seni Muâviye'ye yaklaştıran şeyi bilmiyorum. Eğer muradın şer ise bizi onunla sapıtamazsın. Amacın hayır ise o alanda bizi geçemesin."

Muâviye'nin Mervân'a Eşter'le Savaşması İçin Emir Vermesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muâviye, Mervân b. el-Hakem'i davet ederek ona dedi ki: "Ey Mervân! Eşter canımı sıktı, yarın bu süvarilerle çık onunla savaş." Mervân: "Onun için Amr'ı çağır, zira o görünüşte değil içten ve samimi adamındır," dedi. Muâviye: "Sen vezirim değil canım-sın," diye karşılık verdi. Mervân: "Gerçekten öyle olsaydım, onun gibi beni de mükâfatlandırarak, onu da benim gibi mahrum bırakacaktın. Ancak, sen ona elindekini verdin ve başkasının elinde bulunanla beni ümitlendirdin. Eğer galip gelirsen makam güzel olur, mağlup olursan da kaçış kolay olur," dedi. Muâviye: "Allah başkasını ihsan etsin de sana muhtaç olmayalım," deyince Mervân: "Bugün için yok," dedi. Bunun üzerine Muâviye, Amr'ı çağırdı ve aynı emri ona verdi. Amr dedi ki: "Ey Müminlerin Emîri! Vallahi yapabilirim, ancak beni yeterince öne geçirdin ve samimiyetle yanına aldın. Şu kadar var ki Mısır valiliği konusunda insanlar senin canını sıktılar. Eğer Mısır'ı almadan razı olmayacaklarsa, lanet olsun, onu benden al. Ey Müminlerin Emîri! Yeminle söylüyorum, Mervân seni bizden, bizi de senden uzaklaştırıyor. Ancak Allah bunu kabul buyurmayarak bizi sana yaklaştırıyor."

[I/133]

Muâviye'nin İbn Abbâs'a Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muâviye, İbn Abbâs'a şöyle yazdı: "Siz Hâşim oğulları, Osman'a yardım edenlere kötülük yapmakta herkesten daha hızlısınız. Eğer bu, Ümeyye oğulları hâkimiyeti sebebiyle ise Adî ve Teym oğulları da hilafet makamına vâris oldular. Olup bitenleri görüyorsun. Savaş birbirimizi bitirmemize sebep oluyor. Öyle ki savaşı denk olarak götürüyoruz. Bize karşı sizi hırslandıran neyse size karşı bizi hırslandıran da odur. Sizi ümit-

sizliğe sevk eden neyse bizi ümitsizliğe sevk eden de odur. Biz olanlardan başkasını ümit ediyorduk. Vuku bulanlardan endişe ediyorduk. Bugün bizimle karşılaşmanızın neticesi dünkü karşılaşmadan farklı olmayacak. Bütün gücümüzle Şam'ı koruduk. Siz de bütün gücünüzle Irak'ı korudunuz. Kureyş hakkında Allah'tan korkun. Zira önemli şahsiyetlerinden yalnızca altısı kaldı. İkişi Şam'da, ikisi Irak'ta ve ikisi de Hicaz'dadır. Hicaz'dakiler, Sa'd ve Abdullah b. Ömer, Şam'dakiler ben ve Amr, Irak'takiler Ali ve sensin. Bu altı kişiden ikisi senin için tuzak kurmakta, ikisi de seni gözlemlemektedir. Bugün de yarın da sen bu topluluğun başısın. Osman'dan sonra insanlar sana biat etseydi, Ali'den çok sana meylederdik."

İbn Abbâs'ın Cevabı

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muâviye'nin mektubu İbn Abbâs'a ulaştınca, güldü ve dedi ki: "Muâviye daha ne zamana kadar aklımı başımdan almaya çalışacaktır? Daha ne zamana kadar içimdekileri ondan saklayacağım." Sonra şöyle yazdı: "Mektubun bana ulaştı. Senin, Ümeyye oğullarının hâkimiyeti sebebiyle Osman'a yardım edenlere kötülük yapmakta hızlı olduğumuz şeklindeki ifade- ne gelince, yemin ederim ki sen Osman hadisesiyle muradına erdin. Osman senden yardım istedi ama ona yardım etmedin. Nihayet ulaşacağın yere ulaştın. Seninle aramda amcan oğlu ve Osman'ın kardeşi Velîd b. Ukbe¹⁰⁸ vardır. Kureyş'in önemli şahsiyetlerinden yalnızca altısı kaldı şeklindeki ifaden ise Kureyş'in nice adamları var ve geride ne güzel kalanları vardır. Niceleri de seninle savaşmıştır. Bizi terk edenler seni de terk ettiler. Adî ve Teym oğullarıyla gözümüzü boyamaya çalışmana gelince, 'Ebû Bekir ve Ömer, senden ve Osman'dan daha hayırlıydılar. Ali de senden hayırlıdır. Seninle ancak daha [I/134] önce karşılaştığımız gibi karşılaşacağız,' anlamındaki sözüne gelince, seninle bir günümüz kaldı ki o gün sana öncesi- ni unutturacak ve sonrasından korkacaksın. Senin, insanlar sana biat etseydi Ali'den çok sana meylederdik şeklindeki ifa-

108 Velîd b. Ukbe b. Ebî Mu'ît, Hz. Osman'ın süt kardeşidir.

dene gelince, insanlar benden daha iyi olan Ali'ye biat ettiler, ancak ona itaat etmedin. Kaldı ki hilafet ancak Şûrâ Heyetinde olanlar için söz konusudur. Senin hilafetle ne alakan var? Sen İslam'ın 'talîk'isin, Ahzâb'ın başının oğlusun ve Bedir şehitlerinin¹⁰⁹ ciğerlerini yiyen annenin oğlusun.

H. Ali'nin Konuşması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hz. Ali ayağa kalkarak bir konuşma yaptı ve şöyle dedi: "Bilesiniz ki her nefis, malda veya canda başına gelen artma veya eksilmelele ilgili olarak kader gökten yağmur damlaları gibi inmektedir. Kimin başına malda veya canda bir eksilme meydana gelirse, kendini şaşırtmasın. Bilesiniz ki mal dünya metaıdır. Salih amel ise ahiretin azığıdır. Allah bunları bazıları için bir araya getirebilir. Bu topluluğa Muâviye'nin tamahı girmiştir. Dünyadan ayrılık hüznünü ve ötesini ummak suretiyle dünyadan feragat etmenin zorluğunu üzerinizden atın. Nefisleriniz sizi başka yönlelere çekerse onu sabra döndürün ve teselliye alıştırın. Allah'a yemin ederim ki hasbi olmadığımız cihetle en çok ümit etmek istediğim şey rızıktır. Maskala b. Hübeyra sizden ayrıldı ve dünyayı ahirete tercih etti. Bısr b. Ertât da sizden ayrıldı ve sırtına yüklendiği kan yükü ona çok ağır gelmeye başladı. Servetten karnı şişti. Zeyd b. Adî b. Hâtim de sizden ayrıldı. Artık geri dönme arayışına girdi. Yemin ederim ki Muâviye ile olan nice adamlar vardır ki benimle olmalarını ve dünyayı ahiret karşılığında satmalarını isterdim. Benimle de nice adamlar vardır ki Muâviye'nin yanında olmalarını ve ahiretlerini dünya karşılığında satmalarını arzu ederdim."

İbn Ebî Muhcin'in Muâviye'ye Gitmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Abdullah b. Ebî Muhcin es-Sekafî, Muâviye'ye gitti ve dedi ki: "Ey Müminlerin Emîri! Ben sana ahmak, korkak ve cimri adam Ali b. Ebî Tâlib'in yanından geldim." Muâviye: "Acayip adamsın, ne dediğini biliyor musun? Ahmak dedin. Allah'a yemin ederim ki insanların lisanları bir araya getirilip bir lisan hâline

gelirse Ali'nin lisanı ona yeter. O korkaktır dedin, anan seni kaybetsin, Ali'nin savaşıp da öldürmediği kimse gördün mü? O cimridir dedin; Allah'a yemin ederim ki biri altın diğeri saman dolu iki evi olsa, altını samandan önce tüketir." Bunun üzerine es-Sekafî: "Öyleyse niçin onunla savaşıyorsun?" diye [I/135] sordu. Muâviye: "Osman'ın kanı ve bu yüzük için. Bu öyle bir yüzüktür ki parmağına geçirenin tıyneti cömert olur, ailesine bol bol yedirir ve yakınları için mal yığar," diye cevap verdi. Bunun üzerine es-Sekafî güldü ve Ali'ye katıldı. Ali'ye, "Ey Müminlerin Emîri! Bana ellerimi bağışla işlediğim cürümden dolayı. Ne dünyayı elde ettim ne de ahreti," dedi. Hz. Ali güldü ve şöyle dedi: "Sen kendi başına buyruksun. Allah insanı iki-sinden birisi yüzünden cezalandırır."

Şam Ehlinin Mushafları Kaldırmaları

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre her iki taraf acı bir gece geçirdiler.¹¹⁰ Hz. Ali savaş için ordusuna çağrıda bulundu. Onlar sancaklarını aldılar ve savaş vaziyetini aldılar. Muâviye onların savaş vaziyetini aldıklarını görünce, Amr b. el-Âs'a: "Ey Amr! Sen, her sıkıntılı duruma düştüğümde mutlaka bir çıkış yolu buldum, diye iddiada bulunmadın mı?" diye sordu. Amr: "Evet öyledir," dedi. Muâviye: "Gördüğün bu hâlden çıkmayacak mısın?" diye sordu. Amr dedi ki: "Dilersen onlara öyle bir teklifte bulunacağım ki onunla ittifaklarını bozacağım. Teklifi kabul ederlerse de ihtilaf edecekler, reddederlerse de." Muâviye: "Bu teklif nedir?" diye sordu. Amr: "Mushafların kaldırılmasını emredersen sonra onları onunla çözüm yoluna davet edersen. Ali kabul ederse onun tarafı ayrılığa düşecek. Reddederse onu tekfir edecekler." Bunun üzerine Muâviye, mushafların getirilmesini istedi. Sonra İbn Hind¹¹¹ adında bir adamına emir verdi. Adam'ın mushafları iki saf arasında yaydı. Akabinde, "Allah! Allah! Geriye

110 Savaş çok şiddetlenmiş insanlar gece boyu sabaha kadar savaşmış ve her iki taraftan ve Arapların seçkin güçlerinden otuz altı binden fazla insan hayatını kaybetmişti. Güneş doğduktan sonra kılıçlar başları biçmeye devam ediyordu. Şam ehlinin yaşı geçkin insanlar, "Allah, Allah geride kalanlar için Allah'tan korkalım. Aile ve zürriyet için Allah'tan korkalım," diye sesleniyorlardı.

111 *Vak'atu Sıffin*'de (s. 481) bu şahıs Ebü'l-A'ver es-Sülemî'dir.

kalan kanlarımız ve kanlarınız için, Allah'ın kitabı bizimle sizin arasındadır." İnsanlar bu çağrıyı duyunca Hz. Ali'ye giderek dediler ki: "Muâviye hakkı teslim etti ve seni Allah'ın kitabına davet etti. Onun davetini kabul et." Muâviye'nin adamı mushafı kaldırdı ve "Sizinle aramızda bu mushaf vardır," diyerek '*Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmedin mi? Aralarında hüküm vermesi için Allah'ın kitabına davet ediliyorlar. Sonra onlardan bir grup yüzlerini çevirip ayrılıyorlar*' (Âl-i İmrân, 3/23) ayetini okudu ve artık kim bir Rum silahşorla savaşıyor?" diye sordu. Bunun üzerine Eş'as dedi ki: "Vallahi bu savaşta yokuz. Seninle olmaya ve seninle birlikte savaşmaya razı olmayız." Yemen'in eşrafı da ona uydu ve savaşmak istemeyerek barışa yöneldiler.

[I/136]

Abdullah b. Amr ve Irak Ehlinin Diyalogu

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muâviye, Abdullah b. Amr b. el-Âs'ı çağırdı ve Irak ehliyle konuşması için emir verdi. Abdullah konuşmaya gitti. Öndeki iki safın arasına vardığında şöyle seslendi: "Ey Iraklılar, ben Abdullah b. Amr b. el-Âs'ım. Aramızda din ve dünya işlerini ilgilendiren meselelerimiz vardı. Dini ilgilendiren meselelerde biz de haddi aştık siz de haddi aştınız. Dünyayı ilgilendiren meselelerde de sizin de gerekçeleriniz bizim de gerekçelerimiz vardı. Size bir teklifimiz oldu. Eğer o teklifi bize yapsaydınız biz kabul edecektik. Eğer karşılıklı rıza üzerinde anlaşsak, bu Allah'ın bir lütfu olacak. Muhakkak bu çıkış yolunu fırsat bilin. Umulur ki Allah bununla yaşayanı ihya eder ve ölenlerin musibetini unutturur. Çünkü helak olandan sonra taklitçinin varlığının devam etmesi ihtimali azdır." Hz. Ali, Sa'd¹¹² b. Kays'a, "Adama cevap ver," dedi. Abdullah b. Amr, Sıffin Savaşı'nda iki kılıçla savaşmıştı. Onun dediğine göre gerekçesi, Resulullah'ın (sav.) kendisine, "Babana itaat et," diye emretmesidir. Sa'd b. Kays ilerledi ve öndeki iki safın arasına geldiğinde şöyle seslendi: "Ey Şam ehli, sizinle aramızda bazı meseleler vardı. Bu konuda biz din ve dünya hukukunu koruduk. Dün sizinle üzerine savaştığımız davayla ilgili olarak

112 Vak'atu Sıffin'de bu şahıs, Saîd olarak geçmektedir.

bir çağrıda bulundunuz. Irak ehli Irak'a, Şam ehli de Şam'a bundan daha güzel bir durumda dönmesi mümkün değildir. Eğer Allah'ın indirdiğiyle hükmedilirse hak bizden yana tecelli edecek. Yoksa biz biziz, siz de sizsiniz." İnsanlar, Abdullah b. Amr'ın konuşmasından sonra harekete geçerek Hz. Ali'ye dediler ki: "Yaptıkları teklif için onlara cevap ver, çünkü biz Osman'a aynı çağrıyı yaptık. İcabet etmeyince onu öldürdük." Bunun üzerine Hz. Ali, Eş'as'a emir vererek sancaktarlara gitmesini ve konu üzerinde kararlarını verinceye kadar onların sancaklarını alıp konaklama yerlerine dönmelerini emretmesini söyledi.

Utbe b. Ebî Süfyân'ın Eş'as b. Kays'a Söyledikleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muâviye, Utbe'yi çağırarak ona dedi ki: "Eş'as'a yumuşak bir hitapta bulun. Zira barışa razı olursa herkes razı olur." Bunun üzerine Utbe ilerleyerek iki saf arasında durdu ve Eş'as'a seslendi. Eş'as ona doğru geldi. Utbe: "Ey adam! Muâviye, senden ve Ali'den başka biriyle bir araya gelmek isteseydi, yine seninle bir araya gelirdi. Sen Irak ehlinin başı, Yemen ehlinin efendisi ve Osman'la geçmişteki hısım ve hukuk bağıyla bağlısın. [[137] Sen arkadaşların gibi değilsin. Eşter, Osman'ı öldürdü. Adı ise Ali'nin has adamıdır. Sa'd ise dinde Ali'yi taklit etmiştir. Şüreyh b. Hânî ve Zühr b. Kays de heva ve hevesten başka bir şey bilmezler. Sana gelince, sen bir alicenaplık eseri Irak ehlini savundun ve bir hamiyet timsali olarak Şam ehliyle savastın. Senin hakkında duymak istediğimizi duyduk. Sana da hakkımızda duymak istediğin şeyler ulaştı. Ali'yi terk etmek veya Muâviye'ye destek vermek gibi senin yapmayacağın şeyleri senden istemeyiz. Senden isteğimiz, bizim ve senin menfaatine olan arta kalan mevcudu korumaktır."

Eş'as buna karşılık şöyle konuştu: "Ey Utbe! Senin, Muâviye, ancak Ali'yle bir araya gelir şeklindeki ifadene gelince, şayet o benimle karşılaşa gözümde ne büyür ne de ben küçülürüm. Eğer onunla Ali'yi bir araya getirmemi isterse onu yaparım. Senin, Benim Irak ehlinin başı ve Yemen ehlinin efendisi olduğum yönündeki ifadene gelince, baş, emirdir; itaat edilen

lider de odur. Yani her iki sıfat Ali'ye aittir. Osman'la olan hı-sım ve akraba bağımız şerefimi artırmadığı gibi, aramızdaki hukuk da benim varlığımda bir artışa vesile olmadı. Arkadaş-larımı ayıplaman ise seni bana yaklaştırmaz. Irak'ı savunma-gelince, kim bize gelirse onu himaye ederiz. Geriye kalan beşerî mevcuda gelince bizden çok siz ona muhtaçsınız."

Muâviye'nin Hz. Ali'ye Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hz. Ali'nin sabah vaktiyle beraber tekrar Muâviye ile savaşa-cağının anlaşılması ve bu haberin Muâviye'ye ulaşması, on-larda moral bozulmasına sebep oldu. Bunun üzerine Muâ-viye, Amr'a: "Bir fikrim var, tekrar Ali'ye yazıp Şam'ı ondan isteyeyim,"¹¹³ dedi. Amr güldü ve dedi ki: "Ey Muâviye! Ali'yi kandıramazsın." Muâviye: "Biz Abdi Menâf oğulları değil mi-yiz?" deyince Amr: "Evet ama peygamberlik onlardadır, ama dilersen yaz," dedi. Muâviye, Ali'ye şöyle yazdı: "Ben sanıyo-rum ki savaşın bizi ve sizi bu sonuca ulaştıracağını bilseydik, birbirimize karşı savaş cinayetini işlemezdik. Her ne kadar akıllarımızı devre dışı bıraktıysak da, bu savaş sonucunda geçmişimizle hesaplaşıp elde kalanı ıslah edebiliriz. Biat ve itaat şartı olmaksızın, senden Şam'ı istemiştin. Sen beni red-dettin. Ancak, Allah bana senin vermediğini verdi. Ben daha önce yaptığım bu daveti bugün tekrar yapıyorum. Çünkü var olmak hususunda neyi ümit ediyorsam sen de onu ümit edi-yorsun. Yok olmak noktasında da ne kadar korkuyorsam sen de o kadar korkuyorsun. Vallahi savaşçılar azaldı ve adamlar yok oldu. Biz Abdi Menâf oğullarıyız. Birbirimizden üstünlü-ğümüz yoktur. Ancak aziz kimseyi zelil ve hür bir kimseyi köle kılmayacak üstünlükler hariç."

[I/138]

Hz. Ali'nin Cevabı

Mektup Hz. Ali'ye ulaştı, kâtibi Ubeydullah b. Râfi'i ça-ğırıldı ve "Yaz," dedi: "Mektubun bana ulaştı. Mektubunda di-yorsun ki sen ve biz savaşın ulaştığı bu sonuca ulaşacağını bil-

113 Daha önce Muâviye, Hz. Ali'ye mektup yazarak kendisinden Şam'ı talep et-mişti.

seydik, birbirimize karşı böyle bir cinayeti işlemezdik. Oysa benle sen henüz ulaşamadığımız bir gayenin peşindeyiz.¹¹⁴ Benden Şam'ı talep etmene gelince, dün sana vermediğimi bugün verecek değilim. Korku ve ümit noktasında eşit seviyede olduğumuz hususuna gelince, yakın üzere kararlı olduğum kadar şüphe üzere o kadar kararlı olmasan gerek. Ahiret konusunda Şam ehli Irak ehli kadar hırslı değildir. Abdi Menâf oğulları olduğumuz doğrudur. Ancak Ümeyye, Hâşim gibi değildir. Harb da Abdülmuttalib gibi değildir. Ebû Süfyân da Ebû Tâlib gibi değildir. Aynı şekilde Muhacir 'talîk' gibi, haklı da haksız gibi değildir. Ayrıca bizim peygamberlik payesi vardır. Bu payeyle azizi öldürdük ve hür olanı sattık. Selamla."

Mektup Muâviye'ye ulaşınca onu Amr'a gösterdi. Amr, Muâviye'nin düştüğü duruma sevindi. Amr savaş meydanında kendisiyle karşılaştıktan sonra, Hz. Ali'ye duyduğu saygıyı hiç kimseye duymamıştı. Muâviye Amr'a dedi ki: "Biliyorum Ali'yi böyle yüceltmen, seni savaş meydanında rezil ettiği içindir." Amr şöyle dedi: "Ali'yle mübareze eden hiç kimse rezil olmaz. Asıl rezil olan kimse, savaş meydanına davet edilip de karşısına çıkamayan kimsedir."

Mütareke Dönemi

Irak Ehlinin Mütarekeyle İlgili İhtilafları

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre durum oldukça vahim bir noktaya varınca ve savaş iyice şiddetlenince, Iraklı bir ileri gelen Hz. Ali'ye şöyle dedi: "Bu savaş bizi yedi bitirdi, savaşçıları yok etti. Doğru görüş, mütarekedir." Bazıları da, "Dün ne üzere onlarla savaştıysak bugün de aynı şey üzere savaşaacağız," dediler. Cemaat diye bilinen Muâviye tarafı, mütarekeye razı olmuş ve barışa meyletmişti. Bunun üzerine Hz. Ali kalktı ve bir konuşma yaptı: "Ey insanlar! Benim tutumum hâlâ sizi onun sonucu savaşa sevk ettiğim tu-

114 *Vak'atu Sıffîn*'de Hz. Ali'ye ait şu ifade de yer almaktadır: Allah için öldürülsem ve sonra dirilsem, sonra tekrar öldürülüp tekrar dirilsem, sonra yetmiş kere öldürülüp dirilsem Allah için kuvvet kullanmak ve Allah düşmanlarına karşı cihat etmekten geri durmam. Benim aklım ne eksildi ne de yaptıklarımın dolaylı pişmanlık duymaktayım.

tumdur. Allah'a yemin ederim ki savaşın sizden götürdükleri de oldu bıraktıkları da. Hasımlarınızı ise daha çok yıpratmıştır. Dün Emîr idim bugün memur oldum. Dün nehyediyordum bugün de nehyediyorum. Benim size istemediğiniz şeyi yüklemeye hakkım yoktur.”¹¹⁵

Kürdûs b. Hânî'nin Hz. Ali'ye Cevabı

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Kürdûs b. Hânî' kalktı ve şöyle dedi: “Ey insanlar! Allah'a yemin ederim ki Muâviye'den teberri ettiğimiz zamandan beri onu veli edinmedik. Ali'yi veli edindiğimiz zamandan beri de ondan teberri etmedik. Bizim ölümümüz şehit,¹¹⁶ gazimiz muzafferdir. Ali Rabbinden açık bir hakikat üzeredir. İnsanlarımız icabet etmekle ancak adil davranmışlardır. Her haklı olan aynı zamanda adildir. Kim Ali'ye teslim olursa kurtulmuş kim muhalefet ederse düşmüştür.”

Süfyân b. Sevr'in Söyledikleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Süfyân b. Sevr şöyle dedi: “Ey insanlar! Biz Şam ehlini Allah'ın kitabına davet ettik. Onlar onu reddettiler. Onlarla savaştık. Onlar şimdi bizi Allah'ın kitabına davet ediyorlar. Eğer reddedersek kendilerine karşı bizim için meşru olan durum, bize karşı onlar için de meşru olur. Biz, Allah ve Resulü'nün bizi mağdur edeceği gibi bir korkumuz yoktur. Ali dönek ve ahdini bozan değildir. Dün duruşu ne idiyse bugün de aynıdır. Bu savaş bizi yiyip bitirdi. Bizim görüşümüze göre var olmak barışla olur.”

Hureys b. Câbir [el-Bekrî]'nin Söyledikleri

Daha sonra Hureys b. Câbir kalktı ve şöyle dedi: “Ey insanlar! Eğer Ali bu işle bilfiil mükellef olmasaydı bile bu hususta başvurulacak kişidir. Kaldı ki bu işte önder ve öncüdür. Vallahi bugün Şamlılardan gelen ve onun kabul ettiği teklif, dün kendilerine yaptığı tekliften başkası değildir. Eğer teklifi reddetseydi onu daha çok ayıplardınız. Bu durumda sapma gösteren

[I/140]

115 Bkz. *Vak'atu Sıffîn*, s. 484; İbnü'l-A'sem, II. 308.

116 Aynı eserlerde “Ölülerimiz şehit, kalanlarımız ise gazidir,” şeklinde ifade edilmiştir.

geri dönmüş ya da kandırılmış ve gururlu biridir. Bizimle bizi ayıplayanlar arasında ancak kılıç vardır.”

Hâlid b. Muammer [es-Sedûsî]'nin Söyledikleri

Sonra Hâlid b. Muammer kalktı ve dedi ki: “Ey Müminlerin Emîri! Vallahi biz bu makamı birileri buna daha layıktır diye geciktirmedik. Belki dedik ki bizim için en sevimli iş, zahiresi yeterince hazırlanan iştir. Eğer savaşa gerek duymazsak varlığımızın devamını Şamlıların sana yaptığı çağrıda görüyoruz. Tabii ki sen de aynı görüşteysen. Aynı görüşte değilsen senin görüşün daha üstündür.”

Husayn b. Münzir'in Söyledikleri

Sonra grubun yaşı en genç ferdi olan Husayn b. Münzir kalktı ve dedi ki: “Ey insanlar! Bu din Allah’a teslimiyet üzere kurulmuştur. Onu kıyasla itmeyin ve şüpheyle yıkmayın. Bizler işlerden ancak tanıdıklarımızı kabul etsek, dünyada hak çok zayıflar. Eğer arzularımızla baş başa bırakılırsak elimizdeki haksızlıklar çoğalır. Şüphesiz bizim bir çobanımız¹¹⁷ vardır. Onun gelişini ve gidişini övdük. Söyledikleri ve yaptıkları hususunda emindir. Hayır dese biz de hayır deriz. Evet dese biz de evet deriz.”

Osmân b. Huneyf'in Söyledikleri

Sonra Resulullah'ın ashabından, önemli hizmetleri olan ve Hz. Ali'nin Basra valisi Osmân b. Huneyf kalktı ve şöyle dedi: “Ey insanlar! Görüşlerinizi şüphe konusu yapın. Biz Hudeybiye’de Resulullah (sav.) ile beraberdik. O gün Ebû Cendel getirildi. Biz savaşı tercih ediyor ve barışı da reddediyorduk. Ancak, Resulullah (sav.) bizi bu fikirden caydırdı. Şam ehli mecburen Allah'ın kitabına çağırdılar. Biz de kendilerinde bir bahane bırakmamak için kabul ettik. Biz onlarla eşit değiliz. Vallahi biz diriye diriye, ölüyü ölüye Şamlıyı Iraklıya denk görmediğimiz gibi Muâviye’yi ^[1/141] de Ali’ye denk görmedik. Bu çağrıyı reddetmek faydalı olmadığı gibi onu kabul etmek de zararlı değil. Bizim kendileriyle savaştığımız gözler zayıf görmeye başladı. Meylettığımız yakine şüphe

117 el-Ahbâru't-Tivâl ve Vak'atu Sıffîn'de davetçi olarak geçmektedir.

karıştı. Onunla mücadele ettiğimiz hayâ gitti. O hâlde bu gölgede gölgelenin ve bu barışta karar kılın. Eğer dün nasıl savaştıysak bugün de öyle savaşırız dersiniz, heyhat. Vallahi dünle bugünü kıyas etme imkânı gitti. Yarın işte geldi." Osmân'ın sözleri Ali'nin hoşuna gitti. Ensar da onunla gurur duydu. Hiç kimse onun sözlerinden daha güzelini söylemedi.

Adî b. Hâtim'in Söyledikleri

Sonra Adî b. Hâtim kalktı ve dedi ki: "Vallahi Ali'den başkası salat ehline karşı bizi savaşa davet etseydi icabet etmezdik. O hiçbir zaman Allah'tan bir delil olmaksızın ve elinde gerekçe olmadan bir işe girişmedi. Osman meselesinde şüphe üzerine çekimser bir tavır takındı. Cemel'de biatlerini bozanlara karşı savaştı. Şam ehline karşı da isyana kalkıştıkları için harp etti. Onun ve sizin durumunuzu düşünün. Eğer onun sizin üzerinizde bir üstünlüğü varsa, sizin onun üzerinde bir üstünlüğünüz yoktur. Öyleyse onun hakkını ona teslim edin. Aksi takdirde onunla ihtilafa düşersiniz. Vallahi Allah'ın kitabını ve sünneti bilmekte insanların en bilgilisi odur. İslam'daki konumu düşünülürse Allah'ın elçisinin kardeşi ve İslam'ın başıdır. Zühd ve ibadet yönünden bakılırsa görünürde insanların en zahidi ve kendini en çok ibadete veren kimsedir. Akıl ve kabiliyet itibarıyla da insanların içinde akılla en çok temayüz etmiş ve üstün kabiliyetlere mazhar olmuştur. Şeref ve yardımseverlikte insanların en üstünüdür. Eğer rıza bakımından düşünürseniz, Muhacir ve Ensar Ömer'in kurduğu Şûrâ'da ona rıza göstermiş, Osman'dan sonra ona biat etmiş ve Cemel ve Şam ehline karşı ona yardım etmişlerdir. Öyleyse sizi hidayete yakın kılan üstünlüğünüz ile onu dalalete yakın kılan noksanlığı nedir? Allah'a yemin ederim ki hepiniz ayrı bir durum üzerinde karar kılısanız bile Allah ona, kendisiyle birlikte, takdir edilmiş ve gerçekleşmesi mukadder olan bir durum için savaşıacak insanlar ihsan edecektir."

Adî b. Hâtim'in bu konuşmasını Sıffin Savaşı'na katılanlar takdir etti ve Ali'ye karşı meydana gelen bölünmelerden vazgeçildi.

Abdullah b. Hacer'in Söyledikleri

Daha sonra Abdullah b. Hacer kalktı ve dedi ki: “Ey Müminlerin Emîri! Cemel Savaşı'nda bize birçok emir verdin. Hepsi [1/142] bizim için bir tek emirdi. Onları teslimiyetle kabul ettik. Bugün de durum aynıdır. Biz aynı arkadaşlarıyız. Bu konuda insanlar çok söz söylüyorlar. Allah'a yemin ederim ki bu konuda çok konuşan inkârcı, az konuşan ve hakkı teslim edenden daha akıllı değildir. Savaşın nefesimizi kestiği bir gerçektir. Az bir ümitten başka bir şey kalmadı. Eğer hasımlarımızın çağrısına icabet edersen, sen bizden önce iman eden ve Resulullah (sav.) ile son anlarını paylaşan kişisin. İşte kılıçlarımız boyunlarımızda ve kalplerimiz iki yanımız arasındadır. Bizden geri kalanı sana bağlıyoruz. Göğüslerimiz itaatle ferahladı. Basiretimiz düşmanlarına karşı mücadelemizde bizi kamçıladi. İtaat edilen lider sensin. İtaat edenler de biziz. Sen Allahımızı bizden iyi bilen ve Peygamberimize bizden yakın olansın. Dinimizde bizden hayırlı olan ve içimizde, üzerimizde en çok hakkı olan sensin. Görüşünü isabetle belirle; biz sana uyacağız. Bu konuda Allah'tan hayır dile. Kararınla azmet. İtaat edilen önder sensin.”

Abdullah b. Müslim dedi: Bu konuşma Hz. Ali'yi sevindirdi ve güzel sözlerle övdü.

Sa'sa'a b. Savhân'ın Söyledikleri

Sonra Sa'sa'a b. Savhân kalktı ve dedi ki: “Ey Müminlerin Emîri! Talha ve Zübeyr seninle savaşmak için geldiklerinde insanlardan önce sana koştuk. Hâkim, bizi valin Osmân b. Huneyf'e yardım etmeye çağırınca icabet ettik. Osman düşmanlarıyla savaştı ve Abdi Kays ile beraber karşı koyarken esir edildi. Abdi Kays oğulları Allah'a ibadetten âdeti elleri develerin ayaklarının tabanı, alınları keçilerin alınları gibi olmuştu. Sağ kalanlar esir edildi. Ölenlerin eşyası ganimet alındı. Böylece ilk ölen ve esir¹¹⁸ edilen biz olduk. Sonra Sıffın'deki fedakârlığımızı gördün. Artık gözler göremez oldu, sabır

118 Kardeşi Zeyd b. Savhân el-Abdî'nin Cemel Savaşı'nda öldürülmesine ve Sa'sa'a'nın yaralanmasına işaret edilmektedir.

tükendi ve hak tam olarak ayaktadır. Böylelikle sen amacına ulaştın. Emir senindir. Allah sana neyi emrediyorsa onu bize emret.”

Münzir b. el-Cârûd'un Söyledikleri

Akabinde Münzir b. el-Cârûd kalktı ve şöyle dedi: “Ey Müminlerin Emîri! Görüşüme göre öyle bir durumla karşı karşıyayız ki Şam yok olmadan Irak, Irak da helak olmadan Şam boyun eğmez. Biz inanıyorduk ki bizi artıran onları eksiltir, bizi eksilten c nlara zarar verir. Oysa bu işte iki ihtimal vardır. Vallahi bizde savaşı hezimete çevirecek ve iti defedecek cesaret vardır. Bizim seninle alıp veremediğimiz bir şey yoktur.”

[I/143]

Ahnef b. Kays'ın Söyledikleri

Sonra Ahnef b. Kays kalktı ve dedi ki: “Ey Müminlerin Emîri! İnsanların bir kısmı giden, bir kısmı da duran, bir kısmı susan ve bir kısmı konuşandır. Her şey yerinde güzeldir. Sondaki baştakinden çekinip geri çekilse bir şey demez, ancak dün söylemeni söyleyebilir. Ama yerine getirilen bir hak vardır. Hasımlarımızla ne kendimiz ne de senin için değil Allah için savaştık. Eğer Allah'ın emri seninle aramıza girerse onu kabul et. Çünkü sen hakka daha layıksın ve bizden daha çok muvaffakiyete mazharsın. Ben savaştıktan başka bir yol görmüyorum.”

Umeyr b. Utârid'in Sözleri

Daha sonra Umeyr b. Utârid kalktı ve dedi ki: “Ey Müminlerin Emîri! Talha, Zübeyr ve Âişe, Muâviye için insanların en sevimlisiydiler. Basra bize Şam'dan daha yakındı. Resulullah'ın (sav.) ashabından sana saldıranlar, bugün Muâviye'nin ashabından sana saldıranlardan üstündüler. Oysaki bu durum o savaşçıları öldürmekten ve çekimser duranları ayıplamaktan bizi menetmedi. Bunlarla da savaş, biz sizinleyiz.”

Hz. Ali'nin Umeyr'den Sonra Söyledikleri

Akabinde Hz. Ali kalktı ve Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: “Ey insanlar! Sizin ve hasmınızın karşı karşıya kaldığı sonucu gördünüz. Onlar son nefeslerini vermektedirler. İşler yolunda giderse sonu başlangıcıyla

birlikte değerlendirilir. Hasımlarınız dinî bir endişeden uzak olarak ve sizler tarafından ağır sonuçlarla karşılaşmalarına rağmen size direndiler. Ben yarın sabah kendim onlara saldıracağım ve kılıcımın onlardan Allah için hesap soracağım.”

Şam Ehlinin Seslenişi ve Hz. Ali'ye İmdat Çağrıları

Abdullah b. Müslim dedi: Hz. Ali'nin söylediklerini Muâviye haber alınca Amr b. el-Âs'ı çağırdı ve ona şöyle dedi: “Bu gece kaldı. Ali sabah bizzat kendisi üzerimize gelecek, ne düşünüyorsun?” Amr şöyle cevap verdi: “Senin adamların onun adamlarına karşı koyamazlar. Sen onun gibi değilsin. Sen bir iş için onunla savaşıyorsun. O ise bambaşka bir amaçla seninle savaşıyor. Sen var olmak isterken o şehit olmak istiyor. Şam [1/144] ehli, ölseler de, Irak ehlinin senden korktukları gibi Ali'den korkmazlar. Sen onları Allah'ın kitabına çağır. Böylelikle daha pençelerini sana geçirmeden onunla istediğini elde etmiş olacaksın.” Bunun üzerine Muâviye, Şam ehline Hz. Ali tarafına çağrılarda bulunmalarını istedi. Gece karanlık çöktükten sonra imdat çılgınlıklarıyla karışık şekilde, “Ey Ebü'l-Hasan! Bizi öldürürseniz çocuklarımızı kim himaye edecek?” diye seslendiler. Sağ kalanlar için “Allah, Allah! Sizinle aramızda Allah'ın kitabı vardır,” nidalarıyla yalvarıp yakardılar. Sabahlayınca mushafları mızraklarının ucuna taktılar ve atların boynuna astılar. İnsanlar sancaklarını taşıyarak ve savaşa hazırlıklı olarak sabahı karşıladılar.

Adî b. Hâtim'in Hz. Ali'ye Tavsiyesi

Adî b. Hâtim kalktı ve Hz. Ali'ye dedi ki: “Ey Müminlerin Emîri! Bâtıl ehli Hak ehline engel olamaz. Savaşa bizzat kendin hazırlanınca hasımlarımız telaş ve endişeye kapıldılar. Onların bu telaş ve endişesinden sonra ancak senin istediğin sonuç alınacaktır. Onlarla mücadele et.”

Eşter'in Sözleri ve Tavsiyesi

Sonra Eşter kalktı ve şöyle dedi: “Ey Müminlerin Emîri! Senin çağrına icabetimiz bir borçtur. Muâviye'nin adamları arasında ona halef olacak kimse yoktur. Allah'a hamd olsun

sana halef olacak adamların vardır. Şayet senin adamların gibi onun adamları olsaydı, senin gibi sabrı olmaz ve senin gibi yardıma mazhar olmazdı. O hâlde demiri demirle aç ve Allah'tan yardım dile.”

Amr b. el-Humk'un Söyledikleri

Akabinde Amr b. el-Humk kalktı ve şöyle dedi: “Ey Müminlerin Emîri! Biz dünya için sana icabet etmedik. Bâtıl için de sana yardım etmedik. Sana ancak Allah için icabet ettik ve ancak hak için sana yardım ettik. Eğer bu davetine bir başkası bizi davet etseydi söz ve sesler birbirine karışacak ve fısıldamalar çok olacaktı. Artık hak varacağı yere varmıştır. Huzurunda söyleyecek bir görüşümüz yoktur.”

Eş'as b. Kays'ın Söyledikleri

[I/145] Sonra Eş'as b. Kays kalktı ve şöyle dedi: “Ey Müminlerin Emîri! Senin için dün olduğu gibi bugün de aynı ahit üzerindediz. Yarın nasıl olacağını bilmiyorum. Seninle konuşanlar benden daha çok Irak ehlini takdir eden kimseler değildir. Şam ehlini de benden çok küçümseyen değildir. Onların Allah'ın kitabına davetlerini kabul et. Çünkü onlardan daha çok buna layıksın. Allah sevgi ve sılayı rahmi sever.”¹¹⁹

Abdurrahmân b. el-Hâris'in Söyledikleri

Sonra Abdurrahmân b. el-Hâris kalktı ve şöyle dedi: “Ey Müminlerin Emîri! Allah'ın emri istikametinde ilerle ve yakın üzere olmayanlar seni teenniyle hareket etmekten alıkoymasın. Hükümden sonra hüküm, emirden sonra emir olur mu? Bizim kanlarımız aktı. Onların da kanı aktı. Bizim hakkımızda ve onların hakkında Allah'ın hükmü ortadadır.”

Hız. Ali'nin Görüşü

Abdullah b. Müslim dedi: Hız. Ali, Eş'as b. Kays ve Yemen ehlinin görüşüne meyletti ve bir adama emir vererek, “Biz Muâviye'nin bize yaptığı çağırışı kabul ettik,” şeklinde seslenmesini istedi. Bunun üzerine Muâviye, Hız. Ali'ye: “Allah'ın kitabı konuşmaz. Bizden bir adam sizden de bir adam belirleye-

lim onlar Allah'ın kitabındaki hükümlerle hükmetsinler," diye haber gönderdi. Hz. Ali: "Kabul ettim," dedi.

Ammâr b. Yâsir'in Söyledikleri

Hz. Ali, Muâviye'nin çağrısını kabul ettiğini belirtince, Ammâr kalktı ve şöyle dedi: "Vallahi Muâviye elini beyaz olarak çıkarıp sana gösterdi. Onun çağrısını kabul eden helak olur. Reddeden ise kazanır. Ey Ebü'l-Hasan! Bizi dinimizde tereddüde düşürdün. Onlar bizden ve kendilerinden yüz bin öldürdükten sonra bizi geriye döndürdün. Bu, savaştan önce olsaydı. Daha önce Talha, Zübeyr ve Âişe sana aynı çağrıyı yaptılar, reddettin ve senin bu işe daha layık olduğunu, bize muhalefet edenin dalalette olduğunu ve kanının akıtılabileceğini söyledin. Bu konuda Allah hükmünü, senin işittiğin gibi vermiştir. Eğer bunlar müşrik ve kâfir ise onlara karşı savaşı durdurma hakkımız yoktur. Fitne ehli iseler fitne kalmayınca ve din katıksız Allah'ın oluncaya kadar savaşı durdurmamamız gerekir. Allah'a yemin ederim ki Müslüman olmadılar, cizye de ödemediler, Allah'ın emrine dönmedikleri gibi fitne de sönmeydi." Hz. Ali buna karşı, "Ben bu konudan hoşlanmıyorum," dedi.

Ammâr b. Yâsir'in Öldürülmesi

[I/146]

Abdullah b. Müslim dedi: Hz. Ali bu konudan hoşlanmadığını ve bizzat kendi görüşü olmadığını söyleyince, Ammâr şöyle seslendi: "Ey insanlar! Cennete gitmek isteyen var mı?" Bunun üzerine beş yüz savaşçı ortaya çıktı. Bunların arasında Ebü'l-Heysem, Huzeyme b. Sâbit Zü's-Şehadeteyn de vardı. Ammâr içmek için su istedi. Onun hizmetçisi içinde süt bulunan bir küçük kırba getirdi. Onu görünce tekbir getirdi ve Resulullah'ın (sav.): "Dünyada son azığın süt olacak," dediğini işittiğini söyledi.

Sonra şöyle dedi: "Bugün sevdiklerimle Muhammed ve hizbiyle buluşacağım." Akabinde Ammâr ve arkadaşları hasımlarına hamle yaptılar. İki kişi¹²⁰ aynı anda ona saldırıp onu

120 Bu iki şahıs Ebû Âdiye el-Âmilî ve İbn Cevn es-Seksekî'dir (*Mürûcû'z-Zehb*). İbn Muzâhim'in *Vak'atu Sıffin* adlı eserinde ise "İbn Cevn es-Sekûnî,

öldürdüler. Başını Muâviye'ye kendi aralarında çekişerek götürdüler. Her biri ben öldürdüm diyordu. Amr b. el-Âs: "Valahi ateş üzerinde çekişiyorsunuz. Çünkü Resulullah'ın (sav.): 'Ammâr'ı bagiy grubunun öldüreceğini,' söylediğini işittim." Muâviye ona, "Allah seni kötü etsin be hey adam. Sözlerinde sürekli pot kırıp duruyorsun. Onu biz mi öldürdük? Onu öldürenler buraya getirenlerdir," dedi ve Şam ehline dönerek şöyle söyledi: "Biz Osman'ın kanını isteyen grubuz." Ammâr öldürülünce ortalık karıştı. Sancaktarlar yerlerini terk ettiler. Günün sonuna doğru Şam ehli saldırdı. İnsanlar Hz. Ali'nin etrafından dağıldılar. Bunun üzerine Adî b. Hâtim şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Vallahi bu savaş ne bize ne de onlara dayanılacak belli başlı kimse bırakmadı. Artık Allah zafer ih-san edinceye kadar savaş. Bizim hâlâ kalan gücümüz vardır." Hz. Ali: "Ey Adî! Ammâr b. Yâsir öldürüldü mü?" diye sordu. Adî: "Evet," deyince Hz. Ali ağladı ve şöyle dedi: "Ey Ammâr! Allah sana rahmet etsin. Artık güzel ahiret hayatıyla güzel rız-kını hak etti. Ammâr doksan küsur yaşından sonra daha ne kadar yaşamasını istiyorsunuz?"

Şam Ehlinin Hezimetİ

[1/147] Sonra Eşter yaralı olarak döndü ve dedi ki: "Ey Müminlerin Emîri! Atlara karşılık atlar, adamlara karşılık adamlar. Şu saatte kadar üstünlük bizdedir. Daha önce bulunduğun mekânına dön. Çünkü insanların gözü seni aynı mekânda arıyor." Bunun üzerine Hz. Ali, Resulullah'a (sav.) ait olan atını ve yine Resulullah'ın (sav.) siyaha kaçan katırının getirilmesini istedi. Sonra Resulullah'ın (sav.) siyah kefiyesini başına sardı ve şöyle seslendi: "Bugün nefsinı satan yarın kâr eder. Bugün istikbali olan bir gündür. Sizin hasımlarınız da tıpkı sizin gibi darbelere maruz kaldılar." Bunun üzerine on ila on iki bin arasında savaşçı kılıçlarını omuzlarında taşıyarak Hz. Ali ile ilerlemeye başladılar. Hz. Ali etrafındakilerle şiddetli bir hamle başlattı. Bunun karşısında Şam ehlinin bütün safları hareketsiz hâle geldi. Nihayet Muâviye'nin karargâhına kadar yaklaşıldı. Hz.

Ebü'l-Âdiye el-Fezârî ona bir darbe indirdi. İbn Cevn ise kafasını kesti," geçmektedir.

Ali hâlâ kılıcıyla vurmaya devam ediyordu. Kime yönelirse önünden savuşuyordu. Hatta Muâviye kurtulmak için atının getirilmesini istedi. Ayağını üzengiye geçirmek üzereyken Amr b. el-Âs'a baktı ve "Ey İbnü'l-Âs! Bugün sabreden yarın iftihar eder," dedi. Amr: "Doğru söyledin," dedi. Muâviye ve ordusu geceye kadar direndiler. İnsanlar nöbet tutarak geceyi geçirdiler. Artık savaştan tiksitmeye başlamışlardı. Büyük felaket günüydü. Aynı gün Ammâr öldürüldü. Herkes kendisi için kader günü olduğunu sanıyordu. Her iki taraf öldürmekte aşırı gittiler. İslam'dan sonraki dönemde söz konusu üç gündeki kadar büyük bir felaket ve can kaybı olmamıştır. Gece yarısı Hz. Ali çekilmek için çağrı yaptı. Muâviye develerin böğürmesini işitince, Amr b. el-Âs'ı çağırdı ve "Bu durumdan ne anlıyorsun?" diye sordu. Amr: "Sanıyorum adam kaçacak," diye cevap verdi. Ancak, sabahladıklarında Ali ve ordusu kendileriyle yüz yüze olduklarını görünce Amr'a: "Hani kaçacağını iddia etmiştin," dedi. Amr gülerek, "Ali'nin sürprizlerindendir bunlar," diye karşılık verdi. Bu durumu görünce Muâviye bir yok oluşla karşı karşıya olduklarından endişe etti. Şam ehli, "Sizinle aramızda Allah'ın kitabı vardır," diye seslenmeye başladılar. Bu durum karşısında Şam ehlinin bir zillete düştüğü görüldü. Sonra mushafları kaldırmaya ve çekilmeye başladılar. Artık güçlü ve kutlu bir ipe sığınmışlardı. "Ey Ebü'l-Hasan! Allah'ın kitabını reddetme. Çünkü sen ona daha layıksın ve ona bağlananlar arasında hakkını en çok veren sensin," diye sesleniyorlardı.

Eş'as b. Kays'ın Söyledikleri

Abdullah b. Müslim dedi: Eş'as b. Kays Yemen ehlinden birçok kişiyle gelip Hz. Ali'ye şöyle dediler: "Sana yaptıkları çağrıyı reddetme. Onların çağrısı adildir. Vallahi bu çağrılarına icabet etmezsen, sana verdiğimiz sözü tutmayacak, seninle bir taş, bir ok atmayacak ve seninle beraber olmayacağız."

Kurranın Söyledikleri

Abdullah b. Müslim dedi: Hz. Ali, Eş'as'ın sözlerini işitince ve henüz savaşmadan insanların hâlini görünce barış çağrısı-

[I/148]

na icabet etti. Ancak bu sefer de Kurra diye bilinen ve aralarında Abdullah b. Vehb er-Râsibî'nin de bulunduğu çok sayıda insan kılıçlarını kınlarından çekmiş ve omuzlarında taşır vaziyette Hz. Ali'ye gelerek şöyle dediler: "Allah'tan sakın, bize söz verdin ve sözünü geri aldın. Ya biz yok olacağız ya düşmanımızı yok edeceğiz ya da düşman Allah'ın emrine dönecek. Sen öyle bir yol tutturmuşsun ki bu yolda ayrılık, Allah'a isyan ve dünyada zillet vardır. Düşmanın üzerine gitmek üzere önümüze düş. Allah şahit olsun düşmanımızı kılıçlarımızla yargılayalım. Ta ki Allah bizimle onlar arasında hükmünü versin. Hâkimlerin en hayırlısı O'dur, insanların hakemliği değil."

Osmân b. Huneyf'in Söyledikleri

Sonra Osmân b. Huneyf kalktı ve şöyle dedi: "Görüşünüzde karar kılın. Vallahi Hudeybiye'de Resulullah (sav.) ile beraberdik. Resulullah (sav.) ile Mekkeliler arasında yapılan barış sırasında savaşıacak bir durum görseydik savaşıcağıktık. Öyleyse bu yolda devam et ve barışta karar kıl."

Eşter ve Kays b. Sa'd'ın Söyledikleri

Abdullah b. Müslim dedi: Eşter ve Kays b. Sa'd sulhu reddettiler. Bu hususta Hz. Ali aleyhine en çok söz söyleyen onlardı. Barış için çalışanlar Eş'as b. Kays, Adî b. Hâtim, Şüreyh b. Hânî, Amr b. el-Humk ve Zuhr b. Kays idi. Şam ehlinde ise Zeyd b. Esed, Muhârik b. el-Hâris ve Hamza b. Mâlik'ti. Ebü'l-A'ver, Muâviye'ye gitti ve şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Hasımlarımız çaresiz kaldıkları için çağrımızı kabul ettiler. Bu sene geri dönseler bile, yaralıların iyileştiği ve ölenlerin unutulduğu sonraki yılda yine gelecekler. Savaş bizi de onları da yıprattı. Ancak, onlar Ali'ye muhalefet ettiler. Sana muhalefet eden yoktur. İhtilaf ölümden de beterdur. O hâlde onlarla mücadele et." Bişr b. Ertât da dedi ki: "Vallahi Şam Ali için Irak'tan önemlidir. Senin elinde olan senindir. Ali'nin elinde olan kendinin değil adamlarınınındır. Eğer mütareke, hazırlık yapmak ve yardımları beklemek içinse bu doğrudur. Yok, eğer savaşı istemediğin ve Şam ehlini kurtarmak içinse bu doğru değildir."

Tahkim Olayı

Bariş Üzerine Anlaşılması ve İki Hakemin Tayin Edilmesi

[I/149]

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre süreç normal bir şekilde işlemeye devam ederken ve henüz hakemler belirlenmemişken, Muâviye arkadaşlarına, "Sizce Ali kimi seçer? Bizim adamımız Amr b. el-Âs'tır." Utbe b. Ebî Süf-yân, Muâviye'ye, "Ali'yi sen bizden iyi bilirsin," dedi. Muâviye: "Ali'nin güvendiği beş adamı vardır. Bunlar, Adî b. Hâtim, Abdullah b. Abbâs, Kays b. Sa'd, Şüreyh b. Hânî' ve Ahnef b. Kays'tır. Bunları sana anlatayım: İbn Abbâs, Amr'a güç yetiremez. Adî b. Hâtim ise soru sorarak Amr'a cevap verir ve cevap vererek sorar. Şüreyh b. Hânî' ise Amr'a alan bırakmaz. Ahnef b. Kays'ın hususiyeti yuvarlak bir yapıya sahip olmasıdır. Kays b. Sa'd ise Kureyş'ten olsaydı Araplar ona biat ederlerdi. Binaenaleyh insanlar bu savaştan usandılar ve takvası olmayanı istemezler. Sözüne ettiklerimizin hepsinin takvası yoktur. Yine de siz Şam ehlinin güveneceği ve Irak ehlinin razı olacağı Resulullah'ın (sav.) ashabından bir zat düşünün." Utbe dedi ki: "O zat Ebû Mûsâ el-Eş'arî'dir."

Irak Ehlinin İki Hakem Hakkında İhtilaf Etmeleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hz. Ali, İbn Abbâs'ı göndermek üzere görüşünü olgunlaştırdı, Eş'as b. Kays, Şüreyh b. Hânî, Adî b. Hâtim, Kays b. Sa'd yanlarında Ebû Mûsâ olduğu hâlde Hz. Ali'ye gelerek şöyle dediler: "Ey Müminlerin Emîri! İşte Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Yemen ehlinin Resulullah'a (sav.) gönderdikleri temsilcileri, Ebû Bekir döneminin ganimetlerden sorumlu şahsiyeti ve Ömer b. el-Hattâb'ın valisiydi. Biz İbn Abbâs'ı karşı tarafa teklif ettik. Onlar, senin yakın akraban olduğunu, senin için ısrarcı ve aşırı taraftar olduğunu söylediler. Allah'a yemin olsun Amr'a karşı onu göndersen Amr onu şaşırtır ve kalbini daraltır. Onlar Irak ve Şam ehlinin takva ve adaletine güvenecekleri bir şahsiyete rıza gösterdiler." Sonra Şebîb b. Rib'î konuştu ve dedi ki: "Vallahi biz Amr'ın (kurnazlığı) karşısında Ebû Mûsâ'nın (gereken di-

[I/150]

rayet ve feraseti gösteremeyeceğinden) endişe etmemize karşın, Şam ehli Amr'dan endişe duymamaktadırlar. Umarız ki bu korkumuz bize zarar vermez ve onların umduğu onlara fayda vermez. Eğer Ebû Mûsâ'da bir za'fiyet vardır dersen, onun za'fı ve takvası Amr'ın gücü ve fücürundan daha iyidir. O hâlde onunla belayı sav ve barış kapısını aç." Ardından İbhü'l-Kevvâ' konuştu ve şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Sen Allah'a, biz de sana icabet ettik. Biz deriz ki Allah seninle aramızdadır. Eğer Ebû Mûsâ'nın aczinden endişe ediyorsan, hain bir âcizi göndermek daha kötüdür. Onun aklından ihtiyaç duyacağın tek şey tek kelimeyle senin hakkını başkasına bırakmamasıdır. Bu da senin amacını gerçekleştirmesi için yeterlidir." Sonra Ebû Mûsâ'ya şöyle dedi: "Bil ki Muâviye İslam'ın 'talîk'idir. Onun babası Ahzâb'ın başıdır. Meşveretsiz bir şekilde hilafeti iddia etmektedir. Eğer seni doğrularsa onu azledersen. Eğer seni yalanlarsa onunla muhatap olman meşru değildir. Ömer ve Osman'ın kendisini vali tayin ettiklerini ileri sürerse, doğrudur. Ömer onun amiri olarak hekim ve hasta misali bir ilişki içindedir. Hoşlanmasa bile tavsiyeleri onu korur ve ona fayda verir. Sonra Osman onu Ömer'in kararının bir devamı olarak vali yaptı. Kaldı ki hilafet iddiasında bulunamayacak nicelelerini vali yaptılar. Yine bil ki Amr'ın seni sevindiren her sözünün senin hoşlanmayacağın bir tarafı da vardır. Unutmaman gereken bir husus da Ali'ye, Ebû Bekir, Ömer ve Osman'a biat edenler biat etmişlerdir. Bu biat bir fazilet ve hidayet biatidir. Ayrıca Ali ancak asi ve biat ahdini bozanlarla savaşmıştır." Bunun üzerine Ebû Mûsâ şöyle dedi: "Allah senden razı olsun, Ali'den başka imamım yoktur. Ben onun görüşünden yanayım. Allah'ın rızası muhakkak insanların rızasından bana daha sevimlidir. Ben de sen de Allah'ın iradesine bağlıyız."

Şamlıların Iraklılara Söyledikleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Şamlılar, Iraklılara, "Sizden bizim ve sizin hakemin sözlerine şahitlik yapacak isimler belirleyeceğiz. Bunları bize vereceksiniz. Bu aramızda yazılı bir sahife hâlinde olacak," diye söylediler. Hz. Ali: "Dilediğiniz isimleri yazın," dedi. Bunun üzerine

İbn Abbâs, Eş'as b. Kays, Ziyâd b. Ka'b, Şüreyh b. Hânî, Adî b. Hâtîm, Hicr b. Adî, Abdullah b. et-Tufeyl, Süfyân b. Sevr, Urve b. Âmir, Abdullah b. Hicr ve Hâlid b. Ma'mer'i belirlediler. Iraklıların talebi üzerine de Şamlılar Utbe b. Ebî Süfyân, Abdurrahmân b. Hâlid b. el-Velîd, Yezîd b. Üseyd, Ebû'l-A'ver, Husayn b. Nümeyr, Hamza b. Mâlik, Bişr b. Ertât, Nu'mân b. Beşîr ve Muhârik b. el-Hâris'in isimlerini bildirdiler.

Iraklılar Şam heyetini, Şamlılar da Irak heyetini kabul ^[I/151] edince, "Bu iki adam nerede görüşmelerini yapacaklar?" diye sordu. İnsanlar Dûmetü'l-Cendel üzerinde karar kıldılar.

Ahnef b. Kays'ın Hz. Ali'ye Söyledikleri

Abdullah b. Müslim dedi: Yazı metninin yazılması işinden başka yapacak bir şey kalmayınca Ahnef b. Kays, Hz. Ali'ye şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Ebû Mûsâ Yemenli bir kişidir. Onun kavmi Muâviye ile hareket etmektedir. Beni onunla gönder. Senin için çözeceği her düğüme karşılık ondan daha sağlam bir düğüm bağlayacağım. Eğer Resulullah'ın (sav.) ashabından olmadığımı söylersen, o zaman İbn Abbâs'ı gönder ve beni de onunla görevlendir." Hz. Ali dedi ki: "Ensar ve Kurra bana, 'Ebû Mûsâ'yı getirdiler ve onu gönder, biz buna razı olduk, ondan başkasını istemeyiz,' dediler. Allah dilediğini gerçekleştirmeye kadirdir."

Bariş Sahifesinin Yazılması Üzerinde İhtilaf Edilmesi

Abdullah b. Müslim dedi: İki taraf silahları bıraktılar ve iki askerî alan arasında bir araya geldiler. Sahife getirildiğinde, Hz. Ali: "Yaz," dedi: "Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. Bu, Müminlerin Emîri Ali b. Ebî Tâlib ve Muâviye b. Ebî Süfyân'ın üzerinde anlaştığı sulh antlaşmasıdır." Muâviye itiraz ederek, "Müminlerin Emîri olsaydın niçin seninle savaşacaktık. Ali b. Ebî Tâlib yaz," dedi. Eş'as da "Bu ismi at, bu sana zarar vermez," dedi. Bunun üzerine Hz. Ali güldü ve dedi ki: "Hudeybiye gününde müşrikler onun Mekke'ye girmesini engellediklerinde Resulullah (sav.) bana: 'Ey Ali yaz: Bu Resulullah Muhammed ile Kureys müşriklerinin üzerinde anlaştığı antlaşmadır,' deyince Süheyl b. Amr itiraz ederek, 'Ey Muhammed! Resulullah

[I/152]

olduğın hâlde seninle savaşırsak sana haksızlık etmiş oluruz. O nedenle yalnızca adınla babanın adını yaz,' dedi. Bunun üzerine Resulullah bana, 'Muhammed b. Abdillâh yaz. Ancak ben yine Resulullah'ım,' dedi. Resulullah (sav.) bana bir emir verdiği zaman onu sûratle yerine getirirdim. Kureyş müşrikleri söz söylediği zaman ise savsaklardım. Bir şey yazdığımda onu sil dediğinde bu bana ağır gelirdi."

Hız. Ali makas istedi ve itiraz edilen yeri keserek şöyle yazdı: "Bu, Ali b. Ebî Tâlib ile Muâviye b. Ebî Süfyân'ın üzerinde anlaştıkları sulhnamedir." Bunun üzerine Ebü'l-A'ver: "Ya da Muâviye ile Ali," deyince Eş'as: "Hayır, Allah'a yemin ederim ki iman ve hicrette önceliği olan ve zafere en yakın olandan başlayacağız." Muâviye: "Ya öne alırsınız ya da sonraya bırakırsınız," diye karşılık verdi.

Antlaşmaya göre, "Ali ve Irak ehlinden maiyetinde bulunan taraftarları ile Muâviye ve Şam ehlinden maiyetinde olanlar olarak; bizler Allah'ın hükmünü ve Fâtîha'sından hatimesine kadar Allah'ın kitabını çözüm mercii olarak kabul ediyoruz. Kur'an'ın dirilttiğini diriltecek ve öldürdüğünü yok sayacağız. Abdullah b. Kays ve Amr b. el-Âs'ın Kur'an'da bulamadıkları hükmü adil ve tefrikaya yer vermeyen sünnetten alacaklardır. Bu müddet bitinceye kadar Ali ve Muâviye ve onlara tâbi olanlar silahlarını bırakacaklar. Bu müddet ramazan ayından ramazan ayına kadardır. Bu anlaşmaya göre Abdullah b. Kays ve Amr, kanları, malları ve haremleriyle emniyette olacaklar. Ümmet buna müzahir olacaktır. Onlara düşen görev Allah'ın kitabıyla hükmetmektir. Allah'ın kitabında bulamadıkları takdirde sünnetle hükmedeceklerdir. Onlara düşen kararlarını bu müddetten sonraya bırakmamalarıdır. Eğer müddet bitmeden önce kararlarını açıklamak isterlerse, kendi tercihleriyle bunu yapabilirler. Iraklılar Irak'a, Şamlılar da Şam'a dönecekler. Heyetin toplanma yeri Dûmetü'l-Cendel'dir.¹²¹ Eğer başka bir yerde toplanmak isterlerse toplanabilirler. İki

121 Bilindiği gibi Hakemler Heyetinin toplantı yeri ihtilafıdır. Kimi rivayetler Dûmetü'l-Cendel'i zikrederken, kimi rivayetler Ezruh olduğunu rivayet etmektedir. Ancak sahih olan Ezruh'tur.

hakem istediklerinden başkasını toplantıya almayabilir ve istediklerinden başkasını şahit tutmayabilirler. Seçilen şahsi- [I/153]
yetler belirlenen sürenin sonuna kadar taahhütlere bağlı kal-
mayı taahhüt ederler.”

Iraklılar bu metni bir nüsha hâlinde yazıp¹²² Şamlılara, Şam-
lılar da Muâviye'nin kâtibi Amr b. Ubâde tarafından bir nüsha
yazıp Iraklılara teslim ettiler. Şamlıların şahitleri Iraklılar üze-
rine, Iraklıların şahitleri de Şamlılar üzerine şahit oldular.

Kâtipler antlaşma metinlerini yazdıktan sonra, Benî Yeş-
kür'den bir adam benekli atı üzerinde geldi ve iki taraf ara-
sında durdu. Hz. Ali'ye: “Ey Ali! İslam'dan sonra küfür, akitten
sonra akdi bozmak ve bilgiden sonra riddet olabilir mi? Ben
her ikinizin sahifesinden berîyim. Bunları kabul edenlerden
de berîyim.” Sonra Muâviye'nin adamlarına saldırdı ve birkaç-
cını isabet etti. Susayınca Ali'nin askerlerinden su istedi. Ona
su verildi. Sonra Ali'nin askerlerine saldırdı. Onlardan bazıla-
rını isabet etti. Susayınca bu sefer Muâviye'nin askerlerinden
su istedi. Ona su verildi.

Şüreyh b. Hânî'nin Ebû Mûsâ'ya Tavsiyesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Şüreyh
b. Hânî', Ebû Mûsâ'nın elini tuttu ve şöyle dedi: “Ey Ebû Mûsâ!
Sen büyük bir görevle görevlendirildin. Onda olabilecek bir
çatlak kapatılamaz ve hatası onarılamaz. Lehine ve aleyhine
söyleyeceğin her şeyin doğrusu sabit kalacak, yanlışı da hü-
kümsüz olacak. Muâviye hilafeti ele geçirirse Irak ehli için
beka söz konusu olmayacak. Ama Ali onu elde ederse Şam eh-
line bir zarar gelmeyecektir. Bunu da göz önünde tut ve kimin
bu işin hakkını vereceğini bil.”

Ahnef b. Kays'ın Ebû Mûsâ'ya Tavsiyesi

[I/154]

Abdullah b. Müslim dedi: Daha sonra Ahnef b. Kays geldi
ve Ebû Mûsâ'nın elinden tutarak şöyle dedi: “Bu meselenin
önem ve hassasiyetini bil. Bunun sonuçlarının bilincinde ol.
Eğer Irak'ı kaybedersen senin için de Irak diye bir şey olmaya-

122 Hz. Ali'nin kâtibi Ubeydullah b. Ebî Râfi' idi.

cak. Öyleyse Allah'tan sakın. Bununla ancak dünya ve ahireti bir arada tutabilirsin. Yarın Amr ile karşılaştığında selam vermekte acele etme. Çünkü o selam ehli değildir. Elini de verme. Çünkü emanettir. Sakın seni başköşede oturtmasın. Çünkü bu bir kandırmacadır. Onunla yalnızken bir araya gel. Sakın içinde başka kişilerin gizlenebileceği bir evde seninle görüşme yapmasın. Amr, Ali'ye rıza göstermezse onu muhayyer bırak. İsterse Kureyş'ten olan Irak ehli Şam ehlinen dilediklerini seçsinler. Onlar hayırlı birini seçebilirler. Eğer reddederse, Kureyş'ten olan Şam ehli, Irak ehlinen dilediklerini seçsinler. Bunu yaparlarsa aramızda çözüm bulunmuş olur."

Muâviye'nin Amr'a Söyledikleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muâviye, Amr'a şöyle dedi: "Irak ehli Ebû Mûsâ'yı Ali'ye dayattılar. Ben ve Şam ehli senden hoşnutuz. Bu savaşın bitirilmesinden birkaç sonuç ümit ediyorum: Şam ehlinin güçlü çıkması, Irak ehlinin arasına tefrika girmesi ve Yemen ehline yardım edilmesi. Senin yanına verilen kişinin dili uzun, görüşü kısadır. Bununla beraber dindar ve faziletli biridir. Bırak o konuşsun. O konuştuğu zaman sen sakince dinle. Bil ki güzel görüş akli güçlendirir. Eğer seni Irak'la korkutursa onu Şam'la korkut. Eğer Mısır'la korkutursa onu Yemen'le korkut. Eğer Ali'yle korkutursa onu Muâviye ile korkut. Eğer sana güzelce yaklaşırsa sen de ona güzelce yaklaş." Amr: "Ey Müminlerin Emîri! Geçmişle ilgimi azaltacağım. Bana verdiğin talimatın gerçekleşmesi için Allah'tan muvaffakiyet dilerim. Senin bana olan emrin keskin kılıç gibidir. Savaştan umduğunu bulamadın. Korktuğundan emin olamadın. Dileriz ki Allah sana hayırlı işler nasip eder. Ebû Mûsâ'nın dindarlığından bahsettin. Din muvaffakiyettir. Eğer Ali'yi onun ilk Müslümanlığı, hicreti ve insanların biatinde ittifak etmesini ortaya getirirse ne demek gerekir?" Muâviye: "Dilediğini, uygun gördüklerini söyle."

Abdullah b. Müslim dedi: Amr evine döndü. Adamlarına, "Muâviye'nin Ebû Mûsâ'yı küçümsemesinin amacı neydi?" diye sordu. Onlar, "Bilmiyoruz," dediler. Amr dedi ki: "Yarın onu kandıracağımı biliyor da ondan."

Şürahbil'in Amr'a Söyledikleri

[I/155]

Abdullah b. Müslim dedi: Şürahbil b. es-Sımt, Amr'a geldi ve ona şöyle dedi: "Ey Amr! Sen Kureyş'in adamısın. Muâviye ancak sana güvendiği için seni gönderdi. Bil ki acizliğin yoktur ki bundan istifade edilsin. Yine biliyorsun ki bu iş senin ve adamının işine yarayacak. Artık senden beklediğimiz gibi ol."

Ebû Mûsâ ve Amr'ın Bir Araya Gelmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû Mûsâ ve Amr, Dûmetü'l-Cendel'de bir araya geldikleri zaman müzakerelerini izlemek isteyen Araplar da hazır bulundular. Karşılaştıklarında Amr, Ebû Mûsâ'yı karşıladı ve elini sıkarak onu kucakladı. Amr ona, "Allah bizi ayıran işleri kahretsin," dedi. Sonra Ebû Mûsâ'yı başköşeye oturttu ve yüzünü ona dönük şekilde oturdu. İnsanlar da onların etrafında oturuyordu. Ayrılınca kadar aynı pozisyonda kaldılar. Günlerce gizli ve açık bir şekilde toplanıp konuyu görüştüler. Bir ara Eş'as b. Kays -ki barışı tamamlamak ve savaştan kurtulmak hususunda insanların en hırslısıydı- yanlarına gitti ve şöyle dedi: "Ey iki zat! Bu savaştan nefret ettik, onu bir daha geri getirmeyin. O, emzirmesi de sütten kesmesi de acı olan bir hadisedir. İstedığınız şekilde ona son verin."

Saîd b. Kays'ın İki Hakeme Söyledikleri

Abdullah b. Müslim dedi: Hz. Ali'nin sadık dostlarından olan Saîd b. Kays, iki hakeme gitti ve şöyle dedi: "Ey iki zat! Görüyorum ki bu konuda geç kaldınız. İnsanlar sizden ümitlerini kesecek noktaya geldiler. Eğer hayırlı bir sonuca ulaşırsanız onu açıklayın biz de işitelim ve şahit olalım. Eğer bir sonuca ulaşmadıysanız tekrar savaşa dönelim."

Adî b. Hâtim'in Amr'a Söyledikleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Adî, Amr'a şöyle dedi: "Ey Amr! Allah'a yemin ederim ki menfaat endişesinden berî değilsin. Ey Ebû Mûsâ! Sen de zaaftan masum değilsin. Sizden söz noktasında beklentimiz sizin, [I/156] Allah'ın kitabına karşı bir menfaat veya art niyetimiz yoktur, demenizdir." Bunun üzerine Ebû Mûsâ dedi ki: "Artık bizi ra-

hat bırakın. Biz ancak gelecek hakkında söz söyleriz, mazide kalanlar hakkında değil."

Amr'ın Ebû Mûsâ'ya Söyledikleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre sabah vakti Amr, Ebû Mûsâ'ya dedi ki: "Kureyş'te Muâviye'nin sahip olduğu yeri ve Abdi Menâf sülalesinde kendisine atfedilen şerefi bilirsin. O Ebû Süfyân ile Hind'in oğludur. Bu hususta görüşün nedir?" diye sordu. Ebû Mûsâ dedi ki: "Muâviye'ye gelince o Kureyş'te Ali'den daha şerefli değildir. Eğer bu makam Cahiliyedeki şerefle verilecek bir makam olsaydı, Zî Asbah'ın dayıları buna daha çok layıktı. Ben de sen de bunu biliyoruz." Böylece Ebû Mûsâ bu teklifi uzak bir ihtimal olarak gördü. Amr tekrar sabah vakti geldi ve Ebû Mûsâ'ya şöyle dedi: "Biri-si, 'Muâviye Tulekâ'dandır. Babası da Ahzâb'ın başıdır. Muhacir ve Ensar da ona biat etmediler,' dese doğru söylemiş olur. Aynı şekilde 'Ali, Osman'ın katillerini barındırdı, Cemel Savaşı'nda taraftarlarını öldürdü ve Sıffîn'de Şam ehline saldırdı,' dese doğrudur. Bizim sizin tarafta savaşta sağ kalmış insanlar vardır. Tekrar savaş olursa bunlar da yok olacaktır. Her ikisini azledip onların yerine Abdullah b. Ömer'i getirsen olmaz mı? O hem Resulullah'ın ashabındandır hem de bu savaşa ne eliyle ne de diliyle karıştı. Ayrıca onun faziletini, ilmini, takvasını ve zühdünü bilirsin." Bunun üzerine Ebû Mûsâ: "Tavsiyen için Allah hayırla mükâfatlandırınsın." Aslında Ebû Mûsâ da Abdullah b. Ömer'i kimseye değişmezdi. Zira Abdullah'ın Resulullah (sav.) nezdindeki değeri yanında, babası nezdinde de bir kıymeti, bir üstünlüğü vardı ve vefatına kadar da hep böyle kaldı. İki zatın görüşü bunun üzerinde birleşti.¹²³

123 Bu konuda ihtilaf vardır. Kimi rivayetlere göre Ebû Mûsâ, Amr b. el-Âs'a her iki zatın hilafetten azledilmesini ve onların yerine Abdullah b. Ömer'in tayin edilmesini telkin etmiş, Amr ise kendi oğlu Abdullah'ın tayin edilmesini istemiştir. Ancak, Ebû Mûsâ bu teklifi reddederek, "Senin oğlun doğru bir insandı ancak sen onu bu fitneye soktun," dedi. Amr da Ebû Mûsâ'nın görüşünü reddetmiştir. Bunun üzerine ikili her iki zatın azledilmesi ve halifenin şûrâ marifetiyle seçilmesini kararlaştırdılar. Buna göre Müslümanlar dilediklerini ve arzu ettikleri şahsiyeti seçeceklerdi (*Vak'atu Sıffîn*, s. 544-545; Taberî, V. 68-69; *el-Ahbâru't-Tivâl*, s. 200).

Ertesi sabah Amr'yine erkenden şahitler heyetiyle beraber geldi ve şöyle dedi: "Ey Ebû Mûsâ! Allah için söyle bu hilafet makamına kim daha layıktır? Kim vefa gösterdi ve kim ihanet etti?" Ebû Mûsâ: "Kim vefa gösterdi?" diye karşılık verince Amr: "Ey Ebû Mûsâ! Allah için Osman hakkında ne dersin?" diye sordu. Ebû Mûsâ: "Mazlum olarak öldürüldü," dedi. Amr: "Öldürenin cezası nedir?" diye sordu. Ebû Mûsâ: "Allah'ın kitabına göre öldürülür," diye karşılık verdi. Amr: "Katili kim öldürür," diye sordu. Ebû Mûsâ: "Osman'ın velileri, zira Allah ^[1/157] 'Kim mazlum olarak öldürülürse onun mirasçısına bir güç ve yetki verdik. Ancak öldürmede haddi aşmasınlar' (İsrâ, 17/33) buyurur," dedi. Amr: "Muâviye'nin Osman'ın velilerinden olduğunu bilir misin?" diye sordu. Ebû Mûsâ: "Evet," diye karşılık verdi. Amr: "Şahitlere, şahit olun," dedi. Ebû Mûsâ da onlara, "Amr'ın sözlerine şahit olun," dedi.

Daha sonra Ebû Mûsâ, Amr'a: "Ey Amr! Kalk ve üzerinde anlaştığımız kararı açıkla," dedi. Amr: "Rica ederim, senden önce nasıl yaparım bunu?¹²⁴ Allah seni iman ve hicret noktasında bana üstün kıldı. Sen Yemen halkının Resulullah'a gönderdiği temsilcileri ve Resulullah'ın onlara gönderdiği elçisisin. Allah onları senin vesilenle hidayete erdirdi ve dininin hükümleriyle Peygamberinin sünnetini öğretti. Ebû Bekir ve Ömer'in ganimetlerden sorumlu amillerisin. Önce sen kalk açıkla akabinde ben de kalkar açıklarım," dedi. Bunun üzerine Ebû Mûsâ kalktı.¹²⁵ Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra dedi ki: "Ey in-

124 Amr b. el-Âs daha ilk baştan itibaren gerek söz söylerken gerekse mecliste yerine otururken Ebû Mûsâ'ya öncelik veriyor ve ona izzet ve ikramda bulunuyordu. Âdeta Ebû Mûsâ'yı buna alıstırmıştı. Bu tavır Ebû Mûsâ'yı ilk önce Hz. Ali'yi hilafet makamından azletmesi için bir kandırmacadan ibaret. Amr bu tuzağını dikkatli bir şekilde hazırlamış ve Ebû Mûsâ'yı iyice etkisi altına almıştı. Ebû Mûsâ ise gaflet içinde sürecin nasıl işlediğinden âdeta habersizdi. Öyle ki Muâviye bile Amr'ın niyet ve planı hakkında tereddüt ve şüphe içindeydi.

125 Ebû Mûsâ konuşmak için ayağa kalkınca İbn Abbâs onu uyardı ve "Seni kandırmasından endişe ederim. Üzerinde anlaştığınız bir kararınız varsa önce o kalksın söyleyeceğini söylesin sonra sen konuşursun. Zira o gaddar bir kişidir. Kendi aranızda anlaştığınız konuda samimi olduğundan emin değilim ve farklı bir tavır sergileyebilir," dedi. Ancak Ebû Mûsâ: "Kendi aramızda anlaştık," diye karşılık verdi.

sanlar! İnsanlara en hayırlı olan kendi nefsinde iyi olandır. Ben başkasına iyiliğim dokunsun diye dinimi yokedemem. Bu fitne Arapları yiyip bitirdi. Ben ve Amr, Ali ile Muâviye'yi bulundukları pozisyondan almayı ve yerlerine Abdullah b. Ömer'i tayin etmeyi uygun gördük. Çünkü o bu savaşa ne eli ne de diliyle karıştı." Sonra Amr kalktı ve şöyle dedi: "Ey insanlar! Ebû Mûsâ Müslümanların büyüğü, Irak ehlinin hakemi ve dini dünyaya değişmeyen bir kimsedir. O, Ali'yi görevinden almıştır. Ben de Muâviye'yi yerinde tutuyorum." Ebû Mûsâ: "Sen ne yapıyorsun Allah'ın laneti senin üzerine olsun. Sen ancak yorgun köpek gibi soluyorsun!" dedi. Amr: "Sen de kitap yüklenmiş eşek gibisin," diye karşılık verdi. İnsanlar karıştı ve dediler ki: "Anlaşma bu ise eski tutumumuzdan bizi döndüremezsiniz. Sizin sulhunuz bizi bağlamaz. Bugün dünkü hâlimiz üzerindeyiz. Böyle olacağını az çok biliyorduk. Sizin sözleriniz hakkı öldüremediği gibi bâtılı da diriltmedi." Sonra Amr ve Ebû Mûsâ karşılıklı olarak birbirlerine sövüp ayrıldılar. Amr, Muâviye'ye, Ebû Mûsâ da Mekke'ye gitti. Irak heyeti de Hz. Ali'ye gitti.

[II/158]

Adî b. Hâtim: "Ey Müminlerin Emîri! Kur'an'ı öne geçirip savaşçıları geriye aldın ve hükmü Allah'a bıraktın," dedi. Hz. Ali: "Başta size haber verdim ve Ebû Mûsâ yerine başkasını göndermeniz için gayret ettim ancak kabul etmediniz. Üzerinde anlaştığımız mütareke müddeti bittiği zaman savaşmaktan başka bir yol yoktur," dedi. Sonra minbere çıktı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra oğlu Hasan'a, söz vererek, "Bu iki adam hakkında konuş," dedi. Hasan kalktı ve şöyle dedi: "Ey insanlar! Ebû Mûsâ ve Amr hakkında çok şey söylediniz. Onlar heva ve hevesle değil yalnız Kur'an ile hükmetmek için gönderildiler. Ancak, onlar Kur'an ile değil, heva ile hükmettiler. Böyle hareket eden kimse, hakem değil mahkûm durumuna düşer. Ebû Mûsâ'nın hatası, İbn Ömer üzerinde karar kılmasıydı. Bununla üç hata yaptı: Ebû Mûsâ Hz. Ömer'e muhalefet etti. Çünkü Ömer, Abdullah'ı hilafete ehil görmemişti.¹²⁶ Onu

126 Daha önce zikredildiği üzere Hz. Ömer Şûrâ Heyetini kurunca oğlu Abdullah'ı heyette üye değil müsteşar yapmış ve hilafet makamına seçilmesini uygun görmemişti.

Şûrâ'ya da almamış ve Şûrâ Heyetine seçilmemesini şart koştumtu. Babası onu başkasından daha iyi bilirdi. Bu bir. İkincisi, hilafet hakkında karar veren ve insanlar için bağlayıcı hüküm çıkaran Muhacir ve Ensar topluluğu onun üzerinde ittifak etmemişlerdir. Üçüncüsü, bizzat adama danışmadan, ret veya kabul hususunda fikrini öğrenmeden bu kararı vermesi." Sonra oturdu. Ardından Hz. Ali, İbn Abbâs'a söz vererek konuşmasını istedi. Abdullah b. Abbâs kalktı ve şöyle dedi: "Ey insanlar! Hakkın öyle insanları var ki başarıyla ona sarıldılar. Kimi insanlar bundan hoşnut olmalarına karşılık kimileri de ondan yüz çevirdi. Ebû Mûsâ hidayetle başladı ve dalaletle ulaştı. Amr ise dalaletten hidayete yöneldi. Bir araya geldiklerinde Ebû Mûsâ hidayetten döndü. Amr ise dalalette kalmaya devam etti. Onlar Kur'an ile hükmedeceklerine Kur'an'a karşı heva ve hevesleriyle hüküm verdiler. Onlar bu sürece girerken Ebû Mûsâ'nın imamı Ali idi. Amr'ın imamı da Muâviye idi." Sonra oturdu. Hz. Ali, Abdullah b. Ca'fer'e söz verdi. Abdullah kalktı ve şöyle dedi: "Ey insanlar! Bu mesele öyle bir şeydir ki Ali buna karar verme konumunda olmasına rağmen seçme işi başkası tarafından yapıldı. Siz Ebû Mûsâ'yı getirdiniz ve 'Bunu seçtik sen de razı ol,' dediniz. Yemin ederim ki iki hakem ne Şam'ın yararına bir iş çıkardılar ne Irak'a zarar verebildiler ne Ali'nin hakkını çürüte- [I/159] bildiler ne de Muâviye'nin bâtilini ihya edebildiler. Kıt görüşler hakkı yok edemeyeceği gibi, şeytanın üfürmesi de yok edemez. Dün nasıl ki Ali üzerinde ittifak hâlinde idiysek bugün de onun yanındayız." Sonra oturdu.

İbn Ömer'in Ebû Mûsâ'ya Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre İbn Ömer, Ebû Mûsâ'nın kendisini hilafete aday gösterdiğini duyunca ona şöyle yazdı: "Ey Ebû Mûsâ! Sen hakkındaki kanaatimi bilmeden benimle ilgili bir teklifte bulunarak bana yakın olduğunu gösterdin. Babamın beni ondan menettiği bir mevzua elimi açık tutacağımı mı sandın? Benden daha hayırlı olduğu hâlde kendimi Ali'nin önüne geçireceğimi mi düşündün? Öyle olsaydı, hüsrana uğrar, gayretim boşa gider ve hidayete erenlerden olmazdım. Sözün ve filinle Ali'yi de Muâviye'yi de bana karşı

öfkelenirdin. Bundan daha kötüsü ise Amr'ın sana kurduğu tuzaktır. Sen ki Kur'an'ın taşıyıcısı, Yemen ehlinin Peygamber'e gönderdikleri temsilcileri ve Ebû Bekir ve Ömer'in ganimetlerden sorumlu amillerisin. Amr hile yaparak sana açıklama yapmakta öncelik verdi. Muâviye'den önce Ali'yi hal'ettin. Yemin ederim ki Amr için Muâviye hakkında caiz olan, Ali hakkında senin için caiz değildir. Bu bizim için de caiz değildir. Senin bu hususta razı olduğun ve istediğin şeyi biz hoş görmedik. Hâkim, Allah'ın insanlar için koyduğu hükümlerle hüküm veren kimsedir. Yaptığın hatayla onun arzusuna muhalefet ettiğin gibi herhangi bir neticeye de ulaşmadın.”

İbn Ömer'in mektubu Ebû Mûsâ'ya ulaşınca ona şöyle yazdı: “Vallahi ben seni hilafet makamına getirmek ve sana biat etmekle sana yakın olmayı değil, Allah'ın rızasını kastettim. Bu ümmet için sorumluluk yüklenmem çirkin bir şey olmasa gerektir. Çünkü onlar âdetâ bıçak sırtındaydılar. Bir seneye kadar kim ölür kim kalır, belki sulh yaparlar, diye arzu ettim. Bununla her hâlükârda bulundukları hâlden daha kötü bir duruma düşmeyeceklerdi. Ali ve Muâviye'yi sana öfkelen-dirme-ye gelince, zaten daha önce sana öfkelenmişlerdi. Amr'ın beni kandırmasına gelince, vallahi bununla o Ali'ye zarar vermediği gibi, Muâviye'ye de fayda vermedi. Anlaştığımız şartlar üzerinde ihtilaf ettiğimiz hususlar değil, anlaştığımız hususlardı. Babanın seni hilafetten menetmesi konusuna gelince, yemin ederim ki anlaşmamız gerçekleşseydi bu görev sana rağmen sana dayatılacaktı.”

Muâviye'nin Ebû Mûsâ'ya Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muâviye, hakem olayından sonra Mekke'de bulunan Ebû Mûsâ'ya şöyle yazdı: “Irak ehlinin sana besledikleri hoşnutsuzluğu herhâlde sen de onlara besliyorsun. Sen Şam'a gelebilirsin. Ben senin için Ali'den daha hayırlıyım. Selamla.”¹²⁷

[I/160]

Ebû Mûsâ'nın Cevabı

Ebû Mûsâ ona şöyle yazdı: “Benim Ali'ye karşı tavrım Amr'ın sana karşı tavrından farksızdı. Ancak, ben yaptığım

127 Mektubun tam metni *el-Ikdü'l-Ferîd*'de (IV. 348) yer almıştır.

Allah rızasını gözettim. Amr ise senin elinde olanı amaçlamıştır. Onunla bazı şartlar çerçevesinde karşılıklı rızayla anlaşmıştık. Amr cayınca ben de caydım. Senin, 'İki hakem bir konuda hüküm verirse haklarında hüküm verilenlerin muhayyer olması söz konusu değildir,' şeklindeki sözüne gelince, bu deve ve keçi alışverişinde söz konusu olabilir. Ümmetin idaresiyle ilgili olarak ümmetin istemediği yöne yöneltilmesinde söz konusu değildir. Ümmet bir âcizin aczi, bir tuzakçının tuzakı ve bir sapığın kandırması istikametinde kendi kaderine terk edilemez. Beni Şam'a davet etmen ise benim peygamberler atası İbrahim peygamberin oğlunun kabrinin bulunduğu yere başka bir yeri tercih etmem söz konusu değildir."

H. Ali'nin Ebû Mûsâ'ya Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû Mûsâ'nın Muâviye'ye gönderdiği mektubunun haberi H. Ali'ye ulaşınca, kalbi ona karşı yumuşadı ve onu yanına almayı arzu etti. Ona şöyle yazdı: "Sen heva ve hevesin şaşırttığı bir kişisin. Gurur seni kandırdı. Allah'tan af dile, senin tökezlemeni bağışlayacaktır. Zira Allah'tan af dileyeni Allah affeder. Allah bağışlar, ancak sünnetini değiştirmez. O'nun nezdinde en sevimli kulları muttakilerdir. Selamla."

Mektup Ebû Mûsâ'ya ulaşınca H. Ali'ye dönmeye niyet etti. Sonra arkadaşlarına, "Ben hayâsı kendisine galip gelen bir kimseyim. Hayâsı olan bir kimse bunu yapamaz," dedi.

Ebû Mûsâ'nın H. Ali'ye Cevabı

Ebû Mûsâ, H. Ali'ye şöyle yazdı: "Cevap yazmamak bana karşı içinizde duyduğunuz kırıngılıktan daha büyük bir kırılmaya yol açmasından endişe etmeseydim sana cevap vermekten imtina edecektim. Çünkü hiçbir mazeret bana fayda vermez, hiçbir özür de beni senden ayıramaz. Mekke'ye kapanmam ise Şam ehline yaranamadığım gibi Irak ehlinde ayrı düştüğüm içindir. Öyle insanlara rast geldim ki sizler hatamı [1/161] büyüttüğünüz oranda onlar hoşgörülle karşıladılar ve hakkımı küçümsediğiniz nispette onlar önemsediler. Aranızda dost ve yardımcım yokken bana bağırılarını açtılar."

Haricîler

Hız. Ali'ye İsyân Eden Haricîler

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hakem Olayından sonra Haricîler bir araya geldi. Abdullah b. Vehb er-Râsibî'nin evinde toplandılar. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Ey insanlar! Rahmân'a inanan ve Kur'an'ın hükmüne dönen bir topluluk için dünyanın, marufu emretmek, münkeri nehyetmek ve hakkı tebliğ etmekten daha önemli olması yaraşmaz. Bu zarar verse ve acı da olsa ancak dünyada verir. Kıyamet günü bunun karşılığı Allah rızası ve cennette ebedî kalmaktır. O hâlde halkı zalim olan bu beldeden bizi çıkarın, başka beldelere yerleştirin ve bu dalaletle götüren bidati ve zalim hükümleri inkâr edin."

Bunun üzerine Harkûs b. Züheyr dedi ki: "Bu dünya metal azdır ve ondan ayrılmak yakındır. Onun ziyneti ve güzelliği sizi onda kalmaya davet etmesin, hakkı talepten ve zulmü reddetmekten alıkoymasın. Zira Allah takvayı gözeten ve ihsan ehli olanlarla beraberdir.¹²⁸ Ey kavmim! Doğru görüş sizin görüşünüzdür. İdari işleriniz için sizden birini tayin edin. Çünkü sizin destek ve dayanağa ihtiyacınız vardır. Ayrıca etrafında toplanacağınız ve ona yüz döneceğiniz bir sancağa ihtiyacınız vardır."

Daha sonra Züfer¹²⁹ b. Husayn et-Tâî'nin evinde toplandılar. Dediler ki:¹³⁰ "Marufu emretmek, münkeri nehyetmek, hakkı söylemek ve yolu düzeltmek hususunda Allah bizden söz ve ahit almıştır. Peygamberimize (sav.) şöyle buyurmuştur: '*Ey Davud! Seni yeryüzünde halife yaptık. Öyleyse insanlar arasında hak ile hükmet. Nefsin arzusunı uyma. Zira bu seni Allah yolundan saptırır. Allah yolundan sapanlar için şiddetli bir azap vardır*' (Sâd, 38/26) ve '*Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmeyenler kâfirlerdir*' (Mâide, 5/44). Bizim dindaşlarımızın heva ve heveslerine uyduklarına, Kur'an'ın hükümlerini

[1/162]

128 Taberî'de bu söz Hamza b. Sinân el-Esedî'ye nispet edilmiştir.

129 Taberî (V. 75) ve İbnü'l-Esir'e (II. 399) göre "Zeyd", *el-Ahbârü't-Tivâl*'da (s. 294) ise "Yezîd" olarak geçmektedir.

130 Bu söz *el-Ahbârü't-Tivâl*'da (s. 202) Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye nispet edilmiştir.

bir kenara ittiklerine, amellerinde ve yönetimde zulmettiklerine şahit olun. Onlara karşı cihat farz olmuştur. Yüzlerin onun için zelil olup boyun eğdiği ve gözlerin O'nun korkusuyla göremez olduğu zata yemin ederim ki münkeri değiştirmek ve zalimlere karşı gelmekte yardım eden olmasa tek başıma ve Rabbime mülaki oluncaya kadar O'nun rızasına uygun olarak lisanımla kötülüğü değiştirmeye gayret ettiğimi görmesi için onlarla savaşıcağım. Ey kardeşlerimiz! Şanı Yüce Allah'a itaat edilinceye kadar onların alınlarına kılıçlarınızla vurun. Eğer Allah'a istediğiniz gibi itaat edilse O'na itaat edenlerle emirleriyle emredenler gibi sizi mükâfatlandıracaktır. Öldürülürseniz, Allah'ın rızasına ve cennetine gitmekten daha güzel ne olabilir? Bilesiniz ki bu insanlar dalalet hükmünü uzaklaştırmak için çıktılar. Artık buradan çıkalım ve toplanmak üzere sözleşeceğimiz yere gidelim. Bundan sonra siz, Rabbinizin nimetine mazharsınız ve insanlar içinde hak ehlisiniz. Zira hakkı söylüyorsunuz ve hak söz karşısında itiraz etmediniz. Hepimiz Medâin'e gidelim. Orada ikamet edelim ve kapılarını tutalım. Orada ikamet edenleri oradan çıkaralım. Basra'daki kardeşlerimizi çağıralım, onlar da bize iltihak etsinler."

Bunun üzerine Zeyd b. Husayn et-Tâî dedi ki: "Medâin'de size karşı koyacak ve orayı savunacak insanlar var. Basra'daki kardeşlerinize yazın ve onlara çıkışınızı bildirin. Medâin yönünde ilerleyin ve Nehrevan Köprüsü'nün yakınında konaklayın." Onlar, "Doğru görüş budur," dediler ve bu fikri benimzediler. Basra'daki adamlarına şöyle yazdılar: "Dindaşlarımız, insanları, Allah'ın hükmüne karıştırdılar ve zalimlerin insanlara hükmetmesine razı oldular. Bu sebeple onlara muhalefet ettik ve karşılıklı olarak onlarla birbirimizi reddettik. Bunu Allah'a ulaşmanın vesilesi olarak kabul ettik. Nehrevan Köprüsü'nün yanında konakladık. İstedik ki size haber verelim, böylelikle de sevaptan nasibinizi almanızı arzu ettik. Selamla."

Basralı Haricîlerin Cevabı

Şöyle yazdılar: Mektubunuz bize ulaştı. Anlatmak istediğinizi anladık. Allah'ın sizi üzerinde birleştirdiği taat, hükmün [I/163]

yalnızca Allah'a ait olması, söz birliğinizi sağlayacak gayret için çalışmanızla ilgili görüşlerinize katılıyoruz. Acilen size katılmak üzere yola çıkma hususunda görüş birliğine vardık

Yola çıkmak için önce perşembe gecesi Harkûs'un evinde toplandılar. Birbirlerine, "Ne zaman çıkalım?" diye sordular. "Gelecek cuma gecesi," dediklerinde Harkûs onlara şöyle dedi: "Cuma gecesi çıkmayın, Rabbinize ibadet edin, vasiyetlerinizi yazın ve cumartesi gecesi birer ikişer yola çıkın ki sizden haberdar olmasınlar."

Hz. Ali'nin Hutbesi

Ravilerin anlattığına göre bütün Haricîler Nehrevan'a gelince Hz. Ali Kûfe'de minbere çıktı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra dedi ki: "Nasihat eden âlimi dinlememek hasret ve nedamet getirir. Ben size bu iki adam ve hakemlik işiyle ilgili birtakım emirler vermiştim. Ancak, dinlemediniz ve dilediğiniz gibi hareket ettiniz. Bu iki zat Kur'an'ın öldürdüğünü ihya edip, ihya ettiğini öldürdüler. Her biri, gözle görülen açık bir delil ve sünnet olmaksızın kendi hevasına uydu. Ama yine de iş ve hükümlerinde kendi aralarında ihtilafa düştüler. Allah ikisine de yol göstermedi. Neticede Allah, Resulü ve salih müminler onlardan berî oldu. Artık cihada hazırlanın ve sefere çıkmak üzere seferber olun. Pazartesi günü Nuhayle'de toplanma merkezinizde olacaksınız. Biz onların hakemliğini Kur'an'la hükmetsinler diye kabul ettik. Ama biliyorsunuz ki onlar kitap ve sünnetle hükmetmediler. Allah'a yemin ederim ki onlarla savaşağım. Benden başka kimse kalmasa da onlara karşı cihat edeceğim. İnsanlar cihattayken onlara atıyyelerini vereceğim."¹³¹

Hz. Ali'nin Haricîlere Mektubu

Raviler dedi: Ali ve taraftarları Sıffîn'de Muâviye üzerine gitmek için görüş birliği yaptılar. Muâviye de hazırlanıp Sıffîn'e gitti ve orada konakladı. Ali de hazırlığını yapmış ve ordusunu hazırlamıştı. Ona, "Ey Müminlerin Emîri! Bizden bir grup ayrıldı," dediler.

[II/164]

131 Hz. Ali'nin Hutbesi için bkz. Taberî, V. 77; İbnü'l-Esîr, II. 400-401; *el-Ahbâru't-Tivâl*, s. 207-208; *Mürûcû'z-Zeheb*, II. 447.

Abdullah b. Müslim dedi: Ali onlara şöyle yazdı:¹³² “Seçtiğiniz bu iki hatalı hakem Allah’ın kitabına aykırı hareket ederek ve Allah’tan bir hidayet olmaksızın kendi nefislerine uydular. İkili sünnetle amel etmediler ve Kur’an’dan herhangi bir hüküm çıkarmadılar. Bu sebeple Allah, Resulü ve salih müminler onlardan berî oldular. Bu mektubum size ulaşırsa bize gelin. Biz bizim ve sizin düşmanlarınız üzerine gidiyoruz. Biz daha önceki ahdimiz üzerindeyiz. Selamla.”

Abdullah b. Müslim dedi: Haricîler Ali’ye cevaben şöyle yazdılar: “Sen Allah için değil nefsin için öfkelenedin. Allah ha-inlerin oyununu hedefe ulaştırmaz.”

Abdullah b. Müslim dedi: Ali onların mektubunu görünce onlardan ümidini kesti ve onları bırakarak taraftarlarıyla Muâviye ve Şamlıların üzerine gitmeye ve onlarla savaşıma karar verdi. Ali ayağa kalktı ve bir hutbe okudu. Allah’a hamd ve senada bulunduktan sonra dedi ki: “Kim cihadı terk eder ve Allah’ın işlerinde yağcılık yaparsa, o bir uçurumun kenarında demektir. Meğer Allah onu rahmetiyle kurtarsın. Öyleyse ey Allah’ın kulları, Allah’tan sakının. Allah’a karşı gelen ve nurunu söndürmeye çalışanlara karşı savaşın. Hata üzerinde olan, Allah’ın dostlarını öldüren, Allah’ın dinini tahrif eden, kitabın gerçek okuyucuları olmayan, dinde fakih, te’vilde ilim sahibi olmayan, bu konularda dinî ehliyeti olmayan, İslam’da öncü bir vasfa sahip olmayan bu insanlarla savaşın. Allah’a yemin ederim ki iş başına gelirlerse tıpkı Kısra ve Kayser gibi size muamele edeceklerdir. Bu sebeple yürüyün ve savaşa hazır olun. Basra ehlinden olan kardeşlerinize gelmeleri için haber gönderdim. Onlar gelip sizinle birleşince inşallah sefere çıkacağız.”

Ali’nin İbn Abbâs’a Mektubu

Ravilerin anlattığına göre Hz. Ali, İbn Abbâs ve Basra ehline şöyle yazmıştı: “Biz düşmanlarımız olan Şam ehli¹³³ üzerine yürümek üzere görüş birliğine vardık. Maiyetindekilerle çıkın ve size gelinceye kadar beni bekleyin. Selamla.”

132 Mektup için bkz. Taberî, V. 77; *el-Ahbâru’t-Tivâl*, s. 207; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, II. 401; İbnü’l-A’sem, *Fütûh*, IV. 106.

133 Taberî ve İbnü’l-Esir’de Mağrib ehli olarak geçmektedir.

İbn Abbâs'ın Basra Ehline Söyledikleri

[I/165]

Hiz. Ali'nin mektubu kendisine ulaşınca İbn Abbâs, mektubu insanlara okudu ve Ahnef b. Kays ile sefere çıkmalarını emretti. Basralılardan bin beş yüz kişi çıktı. İbn Abbâs onları karşıladı ve bir konuşma yaptı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Müminlerin Emîri'nin mektubu bana geldi. Mektupta sizi sefere çıkarmam emrediliyordu. Ben de Ahnef b. Kays maiyetinde ona gitmenizi emrettim. Ancak sizden yalnızca bin beş yüz kişi çıktı. Oysa oğullarınız ve köleleriniz hariç divanda altmış bin kişi kayıtlı görünüyorsunuz. Muhakkak seferber olun¹³⁴ ve hiç kimse kendini sorumlu duruma düşürmesin. Aksi takdirde bu çağrıdan geri duranları imamına isyan eden kimseler olarak kabul edeceğim. Bunun sonucu ise üzüntü ve pişmanlıktır. Ebü'l-Esved'i sizi seferber etmekle görevlendirdim. Kendini sorumlu duruma düşüren hiç kimse kendinden başkasını suçlamasın."

Hiz. Ali'nin Kûfe Ehline Söyledikleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ebü'l-Esved Basra'da insanları seferber etti. Bin yedi yüz kişi daha toplandı. Akabinde Ahnef b. Kays ile birlikte Nuhayle'de Hiz. Ali'ye iltihak ettiler. Hiz. Ali Basra ehlinde yalnızca üç bin iki yüz kişi¹³⁵ geldiğini görünce, insanların ileri gelenlerini, askerî ümera ve kabile şeflerini topladı ve bir konuşma yaptı. Allah'a hamd ve sena ettikten sonra şöyle dedi: "Ey Kûfe ehli! Siz kardeşlerim, yardımcılarım ve hak uğrunda destekçilerimsiniz. Haramı helal kılanlara karşı cihat çağrım icabet edenlersiniz. Yüz çeviren sizinle etkisiz hâle geldi. Gelenin itaatini tamamlanmasını temenni ederim. Basra ehline haber göndererek seferber olmalarını istedim. Onlardan sadece üç bin iki yüz kişi geldi. Bana cömert, samimi ve hileden uzak bir şekilde yardımcı olun. Her biriniz, aşiretinde kaç savaşçı varsa, oğullarından savaşacak yaşa gelmiş olanlarıyla kölelerini yazsınlar. Bunları değerlendirmek üzere bana ulaştırın."

134 Taberî'de, "Câriye b. Kudâme es-Sa'dî ile sefere çıkın," şeklinde geçmektedir.

135 el-Ahbârü't-Tivâl'da yaklaşık yedi bin savaşçı, Mürûcû'z-Zeheb'de ise on bin olarak geçmektedir.

Bunun üzerine Sa'd b. Kays el-Hemedânî kalktı ve dedi ki: "Ey Müminlerin Emîri! İhlasla ve sevgiyle dinliyor ve itaat ediyoruz. Ben en başta sana talep ettiğin ve istediğin hususlarda sana cevap veriyorum."

Ardından Adî b. Hâtim, Hicr b. Adî ve kabile eşrafı kalktılar ve "Biz de aynı şekilde hareket edeceğiz," dediler. Sonra yazdılar ve Hz. Ali'ye arz ettiler. Toplam kırk bin savaşçı bildirildi. [I/166] Ayrıca oğullarından on yedi bin ve kölelerden de sekiz bin kişi bildirdiler. O gün için toplamda Kûfe'den elli yedi bin savaşçının yanında sekiz bin köle ve Basra'dan üç bin iki yüz savaşçı seferber edildi. Hz. Ali kalktı ve bir konuşma yaptı ve şöyle dedi: "Söylediklerinizi duydum. Diyorsunuz ki, 'Ali bizi önce başkaldıran bu Haricîler üzerine sevk etse de bunlardan başlasak.' Ancak Müminlerin Emîri için başkaları daha önemlidir. Bir kavim üzerine yürüyün ki onlar yeryüzünde ceberut kralar olmak, müminler tarafından rab edinilmek ve müminleri de köle edinmek için sizinle savaşıyorlar. Haricîleri bırakın."

Abdullah b. Müslim dedi: Her taraftan insanlar seslendiler: "Ey Müminlerin Emîri! Dilediğin yere bizi götür. Biz senin hizbin ve yardımcılarınız. Sana düşman olana düşmanınız. Sana dönen ve sana itaat edenlerin yandaşlarıyız. Düşmanın üzerine bizi götür. Onlar kim olursa olsunlar. Sen bir azlık veya zayıflık sebebiyle güç durumda kalmayacaksın. Sana yardım etmekte ve düşmanına karşı cihatta senin taraftarların bir tek yürek gibidir.¹³⁶ Ey Müminlerin Emîri! Müjdeler olsun! Muzaffer olacaksın. İki taraftan hangisini istersen onun üzerine git. Biz taraftarların olarak sana itaat etmek ve düşmanlarıyla savaşmaktan sadece Allah'tan mükâfat bekleriz. Seni kendi kaderine terk etmekten Allah'a sığınırız. Senden geri kalmanın vebalı büyüktür."

H. Ali'nin el-Has'amî Hakkında Söyledikleri

H. Ali'ye teslimiyet ve rıza üzerine biat ettiler. H. Ali de onlara Allah'ın kitabı ve Resulullah'ın sünnetini şart koştu.

136 Bu söz Taberî'de Benî Sa'd'dan Mihrez b. Şihâb et-Temîmî'ye nispet edilmiştir.

Bu sırada Has'am'dan bir adam geldi. Hz. Ali ona, "Allah'ın kitabı ve Peygamberinin sünneti üzerine biat edeceksin," dedi. Adam, "Hayır, Allah'ın kitabı, Peygamberinin sünneti ve Ebû Bekir ile Ömer'in sünneti üzerine," dedi. Hz. Ali: "Allah'ın kitabı ve Peygamberinin sünnetine, Ebû Bekir ve Ömer'in sünnetini eklemek nereden çıktı? Onlar görev yaptıkları sürece hak üzere görev yaptılar," dedi. Ancak adam, Ebû Bekir ve Ömer'in sünneti ifadesi olmadan biatten imtina etti. Hz. Ali de Allah'ın kitabı ve Peygamberinin sünneti ifadesi dışında bir şartla biat almaktan imtina etti. Israr edince, Hz. Ali ona, "Biat edecek misin?" diye sordu. Adam, "Hayır, sana dediğim şartla," dedi. Hz. Ali: "Allah'a yemin ederim ki senin bu fitneye katıldığını görüyorum. Yüzünü atların ayaklarının yara bere içinde bıraktığını görür gibiyim." Bunun üzerine adam Haricîlere katıldı ve Nehrevan gününde öldürüldü.

[I/167]

Kabîsa dedi ki: "Nehrevan gününde öldürülmüş hâlde cesedini gördüm. Atlar yüzüne basmış ve başını yarmış ve vücudunu âdeta parçalamıştı. Bunu görünce Hz. Ali'nin sözünü hatırladım ve 'Ey Ebû'l-Hasan! Allah'ın var. İki dudağın arasından gerçekleşmeyen bir söz çıkmamıştır,' demeden edemedim."

Sıfın'e Gitmek Üzere İttifak Edilmesi

Hz. Ali ve maiyetindekiler Sıfın'e gitmek üzere görüş birliğine vardılar. Muâviye de hazırlık yaptı ve Sıfın'e gitti. Hz. Ali ordusunun başında yola çıktı. Fırat Nehri üzerindeki köprüyü aşarak Fırat kıyısındaki Deyr Ebî Mûsâ'da konakladılar. Sonra Enbâr'a doğru yol aldı. Öte yandan Ali'ye karşı isyan eden Haricîlerden bir grup yolda giderken, merkebe binmiş zevcesiyle birlikte yolda giden bir adama rast geldiler. Fırat'ı geçerek yanına gittiler. Ona, "Kimsin?" diye sordular. Adam, "Ben mümin bir kişiyim," diye cevap verdi. "Ali b. Ebî Tâlib hakkında ne dersin?" dediler. Adam, "O Müminlerin Emîri'dir, Allah'a ve Resulü'ne ilk inanan kişidir derim," dedi. "Senin ismin nedir?" dediler. O, "Ben Abdullah b. Habbâb b. el-Eret'im. Babam Resulullah'ın sahabisidir," diye karşılık verdi. "Seni korkuttuk mu?" dediler. "Evet," diye cevap verdi. "Bize baba-

nın Resulullah'tan (sav.) naklettiği bir hadis anlat, belki bize yararı dokunur," dediler. Abdullah b. Habbâb: "Olur," dedikten sonra, "Babam bana Resulullah'ın (sav.) şöyle dediğini anlattı: 'Benden sonra bir fitne olacak. Kişinin kalbi bu fitne sebebiyle bedeni gibi ölür. Mümin olarak akşamlar ve kâfir olarak sabahlar,'" dedi. Onlar, "Sana bu hadis hakkında sorduk, vallahi seni öldüreceğiz hem de hiç kimseyi öldürmediğimiz şekilde," dediler. Onu yakalayıp bağladılar. Son ayındaki hamile eşiyle götürdüler. Hurma ağaçlarının altında durakladılar. Ağaçtan bir hurma düştü. Onlardan biri onu alıp ağzına attı. Onlardan biri, "Helal değil," deyince ağzından attı. Sonra onlardan biri kılıcını çekerek zimmet ehline ait bir domuzu öldürdü. Arkadaşlarından biri ona, "Bu, yeryüzünde fesattır," dedi. Bunun üzerine domuzun sahibini bulup onu razı etti. Abdullah bunları görünce onlara şöyle dedi: "Eğer yaptıklarınızda samimiyseyeniz sizden bana zarar gelmeyecek. Vallahi İslam'a aykırı bir suç işlemedim ve ben bir müminim. Bana eman verip korkma dediniz." Onu ve karısını götürüp nehrin kenarında öldürdükleri domuzun üzerine yatırarak onu boğazladılar.¹³⁷ Kanı nehrin sularına karıştı. Sonra karısına yöneldiler. Onlara, "Bir kadını Allah'tan korkmuyor musunuz?" dedi.

Ravi dedi: Kadının karnını deştiler. Bundan başka, aralarında hanım sahabi olan Ümmü Sinân'ın da olduğu üç kadın daha öldürdüler. Bu olayların haberi Hz. Ali'ye ulaştı. Onlara Hâris b. Mürre'yi göndererek Habbâb ve kadınların öldürülmesini araştırmasını ve durumu yazarak ona bildirmesini istedi. Onlara gidip durumu sormak isteyince onu da öldürdüler. Bunun üzerine insanlar, "Ey Müminlerin Emîri! Bunları arkamızda bırakıp mallarımızı ve ailelerimizi bunların insafına nasıl terk ederiz? Bunların üzerine gidelim. Bunların işini bitirince diğer düşmanımız olan Şam ehli üzerine gidelim," dediler.

137 Rivayete göre Mis'ar b. Fedekî kafasına bir kılıç darbesi indirmek suretiyle onu öldürdü (İbnü'l-Asem, IV. 198).

Nehrevan

H. Ali'nin Haricîler Üzerine Götmesi ve Onlara Söyledikleri

Abdullah b. Müslim dedi: Hz. Ali ve maiyetindekiler yola çıktılar. Medâin'de durakladılar. Akabinde Medâin'den ayrı-
lıp Nehrevan'a geçtiler. Onlara, "Kardeşlerimizin katillerini
gönderin onları eylemlerinden dolayı cezalandıralım, sonra
ayrılıp gideceğiz, size dokunmayacağız, Şam ehliyle karşılaş-
mak üzere gideceğiz," diye haber gönderdi. Hz. Ali'ye, "Onları
hepimiz öldürdük. Hepimiz sizin ve onların kanını helal görü-
yoruz," diye cevap gönderdiler. Bunun üzerine Hz. Ali onlara
gitti ve onların karşısında durarak dedi ki:¹³⁸ "Ey çete! Ben sizi
uyarıyorum. Yarın sabah bu ümmetin lanetine uğramayasınız.
Hem de bu nehrin karşısında hepiniz hiçbir delil ve gerekçe
yokken ölü olarak dağılmış vaziyette olmayasınız. Bilmez mi-
siniz ki ben Hakem meselesinde lehinde tavır takınmamanızı
istemiş ve hasımlarımızın bunu talep etmelerinin bir tuzak
olduğunu haber vermiştim. Onların davasının Kur'an ve din
olmadığını söylemiş ve kendilerini sizden daha iyi tanıdığımı
ifade etmiştim. Onlar çocukken onları tanıdım. Onlar olgun-
laşmış erkeklerken de onları tanıdım. Onlar ne kötü erkekler
ve ne kötü çocuklardır. Onlar tuzak ve ihanet ehlidirler. Ben-
den ve görüşümden ayrılırsanız, hayırdan ve azimden uzak-
laşırsınız. Böylece bana karşı geldiniz ve beni mecbur ettiniz.
Bunun neticesinde Hakem teklifini kabul ettim. Ancak, yine
de şartlar ileri sürdüm ve belgelendirdim. Her iki hakeme,
Kur'an'ın ihya ettiğini ihya etmelerini ve Kur'an'ın öldürdü-
ğünü öldürmelerini bir mükellefiyet olarak yükledim. Ancak,
ihtilafa düştüler. Kitap ve sünnete muhalefet ettiler. Heva ve
hevesle amel ettiler. Onlar görevlerini bıraktılar. Biz de daha
önceki hâlimiz üzerindeyiz. Sizin meseleniz ne, nereden gel-
diniz?" Onlar şöyle dediler: "Biz iki hakeme hakemlik görevi
vermekle hata ettik ve kâfir olduk. Biz bundan tövbe ettik.
Eğer sen kâfir olduğuna ve bizim tövbe ettiğimiz gibi tövbe

138 Bkz. Taberî, V. 84; İbnü'l-Esir, II. 404.

ettiğine ikrar edersen, seninle beraber oluruz ve sendeniz. Aksi takdirde senden ayırırız. Bunu reddedersen biz senin bi-atini ve ahdini reddederiz.” Hz. Ali dedi ki: “Allah’a imanım, hicretim ve Resulullah (sav.) ile cihadımdan sonra dönüp kendi aleyhime küfürle şahitlik mi yapacağım? Öyleyse ben da-lalettayım ve hidayete erenlerden değilim demektir. Yazıklar olsun size! Hangi delille bizimle savaşmayı meşru gördünüz ve toplumumuzdan ayrıldınız? İnsanların iki kişiyi seçip onlara umumun hâlini ıslah etmek ve bir kişiyi azledip diğerini onun yerine geçirmek için hak üzere bir hüküm verin demek, [I/169] size kılıçlarınızı omuzlarınıza almanızı, insanların kellelerini kesmenizi ve kanlarını akıtmanızı nasıl meşru kılmıştır?! Bu büyük bir hüsrandır.”

Ravi dedi: Birbirlerine seslenerek, “Onlarla muhatap olmanın ve onlarla konuşmayın, savaşa hazırlanın. Cennete gidiş, cennete gidiş,” diye bağırdılar.

Haricîlerin Öldürülmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Hz. Ali karargâha döndü ve ordusunu savaş vaziyetine soktu. Sağ kanada Hicr b. Adî, sol kanada Şîr b. Rib’î, süvarilerin başına Ebû Eyyûb el-Ensârî, piyadelere Ebû Katâde, sayıları sekiz yüz olan Medinelilerin başına da ashaptan Kays b. Sa’d b. Ubâde’yi getirdi. Hz. Ali ise merkezde Mudar’ın başında yer aldı.

Abdullah b. Müslim dedi: Sonra Ebû Eyyûb’a bir eman sancağı verildi. Ebû Eyyûb onlara şöyle seslendi: “Sizden kim bu sancağın altına gelirse emniyettedir. Şehre giren emniyettedir. Irak’a dönen ve bu cemaatten ayrılan emniyettedir. Sizin kanınızı dökmeye ihtiyacımız yoktur.”¹³⁹ Hz. Ali süvarileri piyadenin önüne konuşlandırdı. Piyadeleri süvarilerin arkasında iki saf hâlinde, okçuları da peş peşe saflar hâlinde yerleştirdi. Muhariplere, “Onlar saldırmadıkça siz saldırmayın,” dedi. Haricîler saldırıya geçtiler. İyice yaklaşıncı “Hüküm yalnızca Al-

139 Ebû Eyyûb’un çağrısı üzerine bir grup Deskere’ye, bir grup Kûfe’ye ve dört bin civarında bir grup da Hz. Ali tarafına geçtiler. Geri kalan iki bin sekiz yüz kişi ise Abdullah b. Vehb ile hareket ettiler (Taberî, V. 86; İbnü’l-Esîr, II. 406- İbnü’l-A’sem, *Fütûh*, IV. 125).

lah'ındır," diye bağırıldılar. Ardından, "Cennete, cennete," diye seslendiler. Sonra Hz. Ali'nin ordusuna karşı süvariler önde olmak üzere çok şiddetli bir saldırı gerçekleştirdiler. Okçular oklarla onları karşıladılar ve âdeta hareketsiz bıraktılar.

Sa'lebî dedi: Haricîlerin ok ve mızraklara hedef olduklarını gördüm. Âdeta yağmurdan boynuzlarıyla korunmaya çalışan keçiler gibiydiler. Akabinde süvariler sağ ve sol kanattan onlara karşı saldırı başlattılar. Hz. Ali de merkezden mızrak ve kılıçlarla saldırdı. Allah'a yemin olsun ki bir deve veya bir ineğin sağılma müddeti kadar dayanamadılar. Sanki Allah onlara, ölü dedi de hemen ölmüş gibi cesetleri savaş alanına yayılmıştı.¹⁴⁰ Hz. Ali, kamplarında bulunan her şeye el koydu. Silah ve binek hayvanlarını aramızda taksim etti. Eşya, köle ve cariyeler ise Kûfe'ye dönünce halkına iade etti.

[I/170]

Ravi dedi: Hz. Ali Nehrevan'dan ayrılmak istediğinde kalktı ve bir konuşma yaptı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Allah imtihanınızı güzel ve zaferinizi aziz kıldı. Hemen zalim Muâviye ve taraftarları üzerine gidelim. Çünkü onlar Allah'ın kitabını arkalarına attılar ve onun mukabilinde kıymeti az bir dünya metaı aldılar. Onlar bilirlerse mukabilinde nefislerinin verdikleri şeyler ne kötüdür! Onlar, "Ey Müminlerin Emîri! Oklarımız tükendi, kollarımız güçsüz kaldı, kılıçlarımız âdeta parçalandı ve mızraklarımızın uçları yok oldu. Bizi geri götür hazırlığımızı daha iyi yapalım. Umulur ki Müminlerin Emîri teçhizatımızı takviye eder. Düşmanımıza karşı bu bize güç verecektir." Bunun üzerine Hz. Ali ordusuyla döndü ve Nuhayle'de konakladı. Savaşçılara Şam üzerine gidineye kadar, kamptan ayrılmamalarını, kendilerini cihada hazırlamalarını, aile ziyaretlerini asgari seviyede tutmalarını emretti. Birkaç gün kaldıktan sonra, geceleri kamptan ayrılp Kûfe'ye gitmeye, eşleri ve çocuklarıyla vakit geçirmeye ve zevklerini yaşamaya başladılar. Öyle ki kampta Hz. Ali'yi ve yanındaki bir avuç ileri gelen insanı yalnız bıraktılar. Kamp

140 Rivayete göre onlardan yalnızca dokuz kişi kurtulmuştu. Bunlardan ikisi Horasan'a, ikisi Yemen'e, ikisi Arap Yarımadası'na bir kişi de Telmevzen'e kaçtılar (İbnü'l-A'sem, *Şerh Nehcü'l-Belâga*).

âdeta boşalmıştı. [Hz. Ali bu vaziyeti görünce Kûfe'ye döndü ve Şam seferi görüşünden vazgeçti.]

Hz. Ali'nin Hutbesi

Abdullah b. Müslim dedi: Hz. Ali minbere çıktı. Allah'a hamd ve sena ettikten sonra şöyle dedi: "Bir düşman üzerine yürümeye hazırlanın ki ona karşı cihat etmek, Allah'a yaklaştırsın ve O'na götüren vesileyi idrak etmeye yol açar. Onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın. Allah'a tevekkül edin. Vekil olarak O yeter."

Hz. Ali bu konuşmayı yaptıktan sonra birkaç gün insanları kendi hâline bıraktı. Sonra reis ve ileri gelenlerini çağırdı. Onlara görüşlerini ve kendisine dönmekte gecikmelerinin sebebini sordu. Bir kısmı gerekçe ve bahaneler ileri sürerken, bir kısmı hoşnutsuzluğunu ifade etti. Az bir kısmı da kararlılığını ortaya koydu. Bunun üzerine kalktı ve şöyle konuştu: "Ey Allah'ın kulları! Size ne oluyor ki Allah yolunda cihat için seferber olun dediğimde, '*Yere yapışıp kalıyorsunuz. Yoksa ahiret yerine dünya hayatını mı tercih ettiniz*' (Tevbe, 9/38). İzzeti bırakıp zillet ve zafiyete razı oluyorsunuz. Sizi her cihada çağırdığımda, sanki ölüm sarhoşluğundaymışsınız gibi gözleriniz dönüyor ve kalpleriniz katılaşıyor. Sizler iyi düşünemiyorsunuz. Sanki körsünüz de gözleriniz görmüyor. Allah için size ne oluyor? Siz insanlar nezdinde korkutan aslanlar¹⁴¹ ya da hilekâr tilkilersiniz.¹⁴² Size tuzak kuruluyor ama siz tuzak kuramıyorsunuz. Etrafınız elden çıkıyor ama sakınamıyorsunuz. Siz bir gaflet içinde şaşkın bir vaziyette bulunuyorsunuz. Savaşı kazanmak uyanık olmaya bağlıdır. Benim size, sizin de bana karşı haklarınız vardır. Sizin bana karşı hakkınız, Allah hakkında sizi aydınlatmak, feyinizi eksiksiz bir şekilde vermek, cehalete karşı size öğretmek ve bilmeniz için sizi eğitmek. Size karşı benim hakkım ise biat hakkıma vefa göstermektir. Size çağrıda bulunduğumda bana icabet edecek ve size emrettiğim zaman da itaat edeceksiniz. Eğer Allah sizin

141 Taberî'de, "rahavete kapılmış aslanlar gibisiniz," şeklinde geçmektedir.

142 Taberî ve İbnü'l-Esîr'de, "savaşa çağrıldığınızda hilekâr tilkiler gibisiniz," şeklinde geçmektedir.

iyiliğinizi dilerse O'nun hoşlanmadığından kopar ve sevdiğine dönersiniz. Bununla da sevdiğinizi elde eder ve ümit ettiğinize kavuşursunuz. Ey vücutlarıyla bir araya gelen ancak görüş ve arzuları farklı olan insanlar! Sizi davet edenin daveti aziz olmadı. Sizin yardımınızı almaya uğraşanın kalbi rahat edemedi. Sözüünüz sert kayayı delegecek gibidir, ancak fiiliniz size karşı düşmanınızın tamahını artırır. Size sefere çıkmayı emrettiğimde şöyle, böyle der ve bâtil gerekçeler ileri sürersiniz. Heyhat! Hakka ancak sabır ve ciddiyetle ulaşılabilir. Eviniz ve diyarınızdan sonra hangi diyarı savunacak ve benden sonra hangi imamla birlikte savaşacaksınız? Vallahi asıl kandırılan sizin kandırdığınızdır. Sizi elde eden, isabet etmeyen oku elde etmiş demektir. Artık yardımınızda ümidim, sözünüze de inancım kalmadı. Allah sizinle aramızı ayırsın ve sizden sonra bana daha hayırlısını nasip etsin.

Bilesiniz ki benden sonra kuşatıcı bir zillete, öldürücü bir kılıca ve zalimlerin bencilliğine maruz kalacaksınız. Zalimler bunu size karşı bir yol ve yöntem edinecekler. Bu, birliğinizi bölecek, gözlerinizi yaşartacak ve yoksulluğu evlerinize sokacaktır. O zaman beni görmeyi ve bana yardım etmeyi dileyceksiniz. Yakın bir gelecekte size ne demek istediğimi daha iyi anlayacaksınız. Cihada davet ettim icabet etmediniz. Nasihat ettim kabul etmediniz. Duyurmak istedim farkına varmadınız. Hazırsınız ama yok hükmündesiniz. Kulaklarınız var ama sağırsınız. Hikmetle size hitap ediyor, faydalı nasihatlerde bulunuyor, insanların kanını dökmeyi helal kılanlara asi ve zalimlere karşı savaşmaya teşvik ediyorum. Ancak, sözüümü bitirir bitirmez ayrılığa düştüğünüzü görüyorum. Sizden ayrılır ayrılmaz gruplar hâlinde sohbet yerlerinize dönerek darbimeseller ve şiirler söylüyorsunuz. Elleriniz kurusun. Savaşı ve savaş hazırlığını unuttunuz. Kalplerinizde savaşın yeri yoktur. Kalplerinizi bâtil ve vehimlerle meşgul ettiniz. Yazıklar olsun size! Düşman size saldırmadan düşmanınıza saldırın. Vallahi, evlerinde savaş bekleyenler mutlaka zillete düşer. Ancak, size saldırılmadan saldıracağınızı sanmıyorum. Allah'a yemin olsun ki onlarla karşı karşıya gelerek niyetim ve

basiretim üzere Rabbime mülâki olmayı ve böylelikle sizden çektiğimden ve idareyi maslahat etmekten kurtulmayı arzu ederim. Yazık! Siz çobanlarının gözünden kaybolan ve hangi taraftan toplansa öbür taraflara yayılan asi develer gibisiniz. Vallahi savaş şiddetlendiğinde başın gövdeden koptuğu ve kadının namusunu yabancı ellere savunmasız bıraktığı gibi, Ali'yi ortada bıraktığınızı görür gibiyim.”

Bu sırada Eş'as b. Kays el-Kindî kalktı ve Hz. Ali'ye şöyle dedi: “Ey Müminlerin Emîri! Osman'ın yaptığı gibi yapsan.” Hz. Ali ona, “Yazıklar olsun! Osman'ın yaptığı mı? Bundan ve senin söylediğinden Allah'a sığınırım. Görüşü ve kuvvetli delili olmayanlar için bu, bir zillet ve musibettir. Ben Rabbimden açık bir delil ve hakikat üzereyim ve Hak benimledir. Allah'a yemin ederim ki bir insan kendi aleyhine düşmanına îmkan verse de düşman onun kemiklerini kırsa ve kanını akıtsa, o insanın aczi büyük ve yüreği zayıftır. Bana gelince Allah'a yemin ederim ki böyle bir durumda Allah'ın takdiri gerçekleşinceye kadar, başları koparan, el ve bilekleri¹⁴³ kesen ve boynu gövdeden ayıran Meşrefî¹⁴⁴ kılıca davranmaktan geri durmam. Ey Irak ehli! Allah'a yemin ederim ki Şam ehli mutlaka size galip gelecekler.” Oradakiler, “Ey Müminlerin Emîri! Bunu bir bilgiye istinaden mi söylüyorsun?” dediler. Hz. Ali: “Evet, tohum tanesini yaran ve mahlukatı Yaratana yemin olsun, onların yükseldiğini ve sizin alçaldığınızı, kendi bâtılları için ciddi bir tavır içinde olduklarını, siz ise kendi hakkınız için gevşediğinizi, onlarsa birlik hâlinde olmalarına karşın, sizin dağınık olduğunuzu, liderleri Muâviye'ye muti olmalarına karşılık sizin bana karşı asi olduğunuzu görüyorum. Yemin ediyorum ki benden sonra size galip gelirlerse onları kötülük erbabı olarak göreceksiniz. Sanki yakında memleketlerinizde size ortak olmuş ve memleketinizin nimetlerini kendi memleketlerine taşımış olacaklar. Buna karşı siz, kertenkelelerin sürünüşünden çıkan hışlıtlar gibi bir ses çıkaracak ama Allah için hiç- [I/173] bir hakkı alamayacak ve hiçbir hukuku gözetemeyeceksiniz.

143 *Nehcû'l-Belâga'da*, “kol ve ayakları vücuttan ayıran” şeklinde geçmektedir.

144 Şam diyarında bir belde olan Meşarîf'e nispet edilen kılıç.

Salih insanlarınızı öldürürken ve âlimlerinizi korkuturken onları görür gibiyim. Sizi mahrumiyet içinde bırakırken, haklarınızdan menederken ve size rağmen insanlarınıza boyun eğdirirken sizi görür gibiyim. Mahrumiyeti gördüğünüz, zillet ve zafiyetle karşılaştığınızda, kılıç ve korku egemen olduğunda düşmanınıza karşı koymakta gösterdiğiniz zafiyetten pişmanlık ve üzüntü duyacak ve daha önceki müreffeh ve barış içindeki yaşamınızı hatırlayacaksınız. Ancak hatırlamak fayda vermeyecektir.”

İnsanlar dedi ki: “Ey Müminlerin Emîri! Senin bütün sözlerinin doğru ve hak söz olduğunu biliyoruz. Muâviye’nin emîrimiz olacağını düşünüyor musunuz?” Hz. Ali: “Muâviye’nin emîrliğini belki kötü görmeyeceksiniz. Çünkü onun dönemi nispeten barış ve selamet dönemi olacak. Öldükten sonra başlar gövdelerinden Ebucehil karpuzu gibi düşecektir. Bu gerçekleşecek bir vaattir. Muâviye’nin emîrliğinin şerrinden sizin için korkmuyorum. Ondan sonraki dönem daha feci ve daha acı olacaktır,” dedi.

Ebü Eyyûb el-Ensârî’nin Konuşması

Hz. Aliden sonra Ebü Eyyûb el-Ensârî kalktı ve şöyle dedi: “Ey Müminlerin Emîri! Allah şanını yüceltsin, işiten kulağı ve duyarlı kalbi olanlara duyurdu. Allah onunla size öyle bir ikramda bulundu ki bu ikramı gereği gibi kabul etmediniz. Nitekim Resulullah’ın (sav.) amcasının oğlu ve ondan sonra Müslümanların en hayırlısı, en üstünü ve onların efendisi olarak aranızda katıldı ve sizi dinde anlayış ve kavrayış sahibi kıldı. Sizi Müslümanların kanlarını akıtmayı helal edinenlerle savaşmaya davet etti. Vallahi, sanki işitmeyen sağırlar gibisiniz. Kalpleriniz perdelenmiş ve mühürlenmiş gibi algılayamıyorsunuz. Ey Allah’ın kulları! Daha dün zulüm ve haksızlık döneminden geçtiniz. Bu zulüm bütün insanları kuşattı ve İslam memleketlerine yayıldı. Kimisi haklarından mahrum ediliyor, kimisinin namusuna dil uzatılıyor, kimisinin sırtı kırbaçlanıyor, kiminin yüzü tokatlanıyor, kimisinin karnına basılıyor, kimisi de ıssız araziye atılıyordu. Müminlerin Emîri size gelince

hakkı açığa vurdu, adaleti yaydı ve Kitapla amel etti. O hâlde Allah'ın nimetine şükredin ve zalimlere dost ve yardımcı olmayın. İşittik dedikleri hâlde, işitmeyenler gibi olmayın. Kılıçları bileyin. Harp aletlerini yenileyin ve cihada hazırlanın. Çağrıldığınız zaman icabet edin, size emredilirse itaat edin ki sadıklardan olasınız.”

Abdullah b. Müslim dedi: Hz. Ali'nin bazı adamları ona şöyle dediler: “Ey Müminlerin Emîri! Bazı adamlara mali ikramlarda bulun. Muhalefetinden ve ayrılmasından endişe duyulan bazı Arap ve Kureyşli eşrafı kayır ve onları mevaliye üstün tut.” Gerekçe şuydu: Muâviye kendisine katılanlara böyle muamele ediyordu. Kaldı ki insanların büyük çoğunluğunun en büyük derdi dünyadır. Onlar dünya için çalışıyor ve onun için emek veriyorlar. Bu nedenle şu eşrafa ver (ve onları kayır). İşlerin yoluna girdikten sonra, tekrar istediğin adil mal taksimine dönersin.” Hz. Ali: “Kendilerine hükmettiğim Müslümanlara zulmederek zafer talep etmemi mi benden istiyorsunuz? Allah'a yemin ederim ki gökyüzünde parlayan bir yıldız kaldıkça böyle yapmayacağım. Vallahi bu mal onlara ait olsaydı onu aralarında eşit bir şekilde taksim ederdim. Durum böyleyken sizin hakkınız olan malları nasıl peşkeş çekerim.”

Bir adam, “Ey Müminlerin Emîri! Ölüm muhakkak gelecektir. Ölüm gelirse sahibimiz kim olacak?” dedi. Hz. Ali şöyle dedi: “Sana kendimden bahsedeyim. Oğlum Hasan sofrası sahibi ve mert bir gençtir. Eğer savaş şiddetlenirse bir serçenin döküntüsü kadar size yararı olmayacaktır. Kardeşim Ca'fer'in oğlu Abdullah ise bir eğlence insanıdır. İki oğlum Hüseyin ve Muhammed ise ben onlardanım, onlar da benden. Allah'a yemin ederim ki hasımlarımız, kendi topraklarında yararlı olmalarına karşın sizin kendi içinizde fesat ehli olmanız, Muâviye'ye vefa göstermelerine karşın sizin bana ihanetiniz, onların ona itaat etmelerine karşılık sizin bana karşı gelmeniz, onların bâtıl davaları için birleşmelerine karşılık sizin haklı davanıza rağmen bölünmeniz sebebiyle bunların muvaffak olmalarını arzu ederdim. Yemin ederim ki benden sonra onlar haram olan her şeyi helal edinecek ve kıldan olsun kerpiçten

olsun her eve zulümlerini sokacaklar. Öyle ki biri dünyası biri de dini için olmak üzere iki ağlayanınız olacak ve sizin onlara yardımınız, kölenin efendisine yardımı gibi, hazır olursa ona itaat edecek, hazır olmazsa ona sövecek." Bir adam, "Ey Müminlerin Emîri! Bunun böyle olacağını mı sanıyorsun?" deyince Hz. Ali: "Bu, zan değil hakikatin ta kendisi," diye cevap verdi.

Hız. Ali'nin Irak Ehline Yazdıkları

Abdullah b. Müslim dedi: Hicr b. Adî, Amr b. el-Humk ve Abdullah b. Vehb er-Râsibî Hz. Ali'nin huzuruna çıkarak, "Ebû Bekir ve Ömer hakkında ne dersin, Osman'la ilgili ne dersin? Bize her iki zat ve Osman hakkında görüşünü söyle," dediler. Hz. Ali onlara, "Artık kendinizi bu işe mi verdiniz? İşte Mısır fethedildi ve şîam (tarafdarlarım) orada öldürülüyor. Ben size bir yazı çıkaracağım. İçinde sorularınızın cevabı olacak. Onu şîama da okursunuz," dedi. Akabinde yazıyı çıkardı. Yazı şöyledir:

Allah, Muhammed'i (sav.) âlemlere bir uyarıcı, vahyin emini ve ümmet üzerine bir şahit olarak gönderdi. Ey Araplar topluluğu! Sizin bir dininiz yoktu ve kötü bir muhitte yaşıyordunuz. Birbirinizin kanını döküyor, çocuklarınızı öldürüyor, akrabalık bağını kesiyor ve birbirinizin malını haksızlıkla yiyordunuz. Allah size ihsanda bulunarak Muhammed'i kendi dilinizle size gönderdi. Ona inandınız. Peygamber sizdendi ve aranızda yaşadı. Onun yüzünü görüyor ve soyunu biliyordunuz. Size kîtabı, hikmeti, sünneti ve hükümleri öğretti. Size akrabalık hukukunu gözetmeyi, kan akıtmamayı, aranızı bulmanızı, emanetleri ehline vermenizi, akitlere bağlı kalmanızı, birbirinizi sevmenizi, birbirinize iyilik yapmanızı ve merhamet etmenizi emretti. Birbirinize zulmetmenizi, birbirinize haset etmenizi, birbirinizi ayıplayıp ithamlarda bulunmanızı, birbirinize haksızlık etmenizi, haram içecekleri kullanmanızı, ölçü ve tartıda hak yemenizi size yasakladı. Size bildirdiği hükümler arasında, zina etmemeniz ve haksız yere yetim malı yememenizi içeren hükümler de vardır. Sizi ateşten uzaklaştı-

racak her türlü hayra sizi teşvik ederken, cennetten uzaklaştıracak her türlü eylemden sakındırmıştır.

Resulullah (sav.) dünyadaki çabası ve gayreti şükranla layık, ameli rızaya mazhar, günahları bağışlanmış ve Allah indindeki makamı yüceltilmiş olarak görevini tamamlayıp Rabbine kavuştu. Vefatı özelde akrabaları ve genelde Müslümanlar için ne büyük bir musibet oldu. Resulullah dünyadan göçtükten sonra Müslümanlar imaret üzerine çekişmeye başladılar. Allah'a yemin ederim içimden geçmezdi ki Araplar bu görevi benden başkasına versinler. Geriye adım atmam, ancak insanların Ebû Bekir'e teveccüh göstermeleri ve hızlı bir şekilde ona yönelmeleri yüzünden oldu. Bu sebeple elimi çektim ve insanlar içinde Muhammed'in makamına, bana rağmen oraya gelenlerden daha layık olduğumu düşündüm. Allah'ın dediği zamana kadar o vaziyette bekledim. Ancak, bir grubun İslam'dan döndüğünü ve Muhammed'in dininin ve İbrahim'in milletinin mahvedilmesine çağrıda bulunduğunu görünce, korktum ki İslam'a ve Müslümanlara yardım etmezsem, İslam'da bir gedik ve bir çökme meydana gelecek. O takdirde gelecek musibet, velayeti kaçırmamdan daha büyük olacaktı. Nitekim velayet işi birkaç günlük dünya metadır, sonra bir serap gibi yok olup gidecek. Bu nedenle Ebû Bekir'e gittim ve ona biat ettim. Söz konusu olaylarda da onunla birlikte oldum. Nihayet bâtil yok oldu, Allah'ın kelimesi yüceldi ve kâfirlerin burnu sürtüldü. Ebû Bekir o mücadeleyi yönetmekte başarılı oldu. İsbetli kararlar aldı, Hakka en yakın çizgide olmaya çalıştı ve aşırılıktan kaçındı. Kendisine samimiyetle doğruyu söyleyerek yanında oldum. Allah'a itaat etmeye gayret gösterdikçe ona itaat ettim. Vefat edeceği zaman Ömer'i çağırdı ve görevi ona devretti. Biz de dinledik, itaat ettik, biat ettik ve nasihat ettik. Ömer imaret işlerini üstlendi. Onun tasarruflarından hoşnut kalındı. Hayatı boyunca temiz tabiat ve seciyeye sahip oldu. Ölüm döşegindeyken kendi kendime, "Bu görevi benden başkasına vermez," dedim. Ancak onu Şûrâ Heyetine bıraktı ve beni altı kişiden biri yaptı. Onların içinde en çok benim velayetimi istemediler. Çünkü Ebû Bekir'le tar- [1/176]

tıştırken ona; “Ey Kureyş topluluğu! İçimizde Kur’an okuyan ve sünneti bilen olduğu sürece, velayet makamına sizden daha layığım,” dediğime şahit oluyorlardı. Bu nedenle bu makama getirildiğim takdirde, bu işte bir paylarının olmayacağından korktular. Bu maksatla tek bir adam ittifakıyla biat ederek, beni bu işten uzak tutup Osman’a verdiler ve bu makamı elde etmekten ümitlerini kesince, kendi aralarında sırayla devretmesini sağlamak ümidiyle beni işin dışında tutmuşlardır. Sonra bana, “Gel Osman’a biat et, yoksa sana karşı cihat ederiz,” dediler. Ben de istemeyerek biat ettim. Bir kısmı bana, “Ey Ebû Tâlib’in oğlu! Bu iş için çok hırslısın,” dediler. Onlara, siz daha hırslısınız, ben babamın oğlunun mirasına ve hakkına talip oluyorum. Siz ise benimle onun arasına giriyorsunuz ve yüzüme vuruyorsunuz.

Allah’ım Kureyş’e karşı Senden yardım diliyorum. Onlar akrabalık bağımı kestiler. Benim yüksek konumumu ve üstünlüğümü küçük düşürdüler. Daha layık olduğum bir hak için benimle çekişmek üzere bana karşı iş birliği yaparak bu hakkı benden aldılar. Sonra bana, “Hüznünü gizleyerek sabret ve üzüntüyle yaşamını sürdür,” dediler. Bir de baktım ki yanımda ailem ve akrabalarım dışında bana yardım eden başka kimse yok. Onların helak olmasından endişe ettim. Bu sebeple bile bile gözümü içindeki çöpe kapadım, boğazıma takılan kemiği yuttum, Ebucehil karpuzundan daha acı öfkem ve kızgınlığımı içime gömdüm ve kalbe keskin demirden daha çok acı veren eleme katlandım. Osman’a öfkelendiğiniz zaman Medine’ye geldiniz ve onu öldürdünüz. Akabinde biat etmek için bana geldiniz. Ben sizi reddettim. Siz de bana ısrar ettiniz. Benimle tartıştınız ve bana baskı yaptınız. Ama imtina ederek elimi vermedim. Sonra kalabalıklar hâlinde geldiniz ve izdiham yaptınız. Öyle ki birbirinizi ve beni öldüreceğinizi sandım. Dediniz ki: “Senden başkasını kabul etmeyiz ve başkasını bulmaya da çalışmayız. Bizim biatimizi kabul et. Bu konuda ihtilaf etmez ve ayrılığa düşmeyiz.” Bunun üzerine sizin biatinizi aldım. Bana biat etmeleri için insanları çağırdınız. İsteyerek bana biat edenlerin biatini aldım, bundan imtina

edenlereyse karışmadım. Bana ilk biat eden Talha ve Zübeyr oldu. Eğer imtina etselerdi onları zorlamazdım. Nitekim başkalarını da zorlamadım. Çok az bir müddet geçmişti ki bana onların bir orduyla Basra'ya gittikleri haberi geldi. Onların içinde itaat edeceğini bildirmeyen ve bana itaat etmeyen yoktu. Basra'daki amillerime, beytül mâl hazinelerine, hepsi bana tâbi olan belde halkına ve şîama tasallut ederek onların birliğini bozdular ve cemaatlerini ayırdılar. Sonra şîama saldırdılar, kimilerini ihanetle kimilerini bekleterek, kimilerini de kılıçlarıyla kanlarını akıtarak öldürdüler. Onlar da direnerek ve Allah'ın rızasını umarak onlara karşı koydular. Allah'a yemin ederim ki tek bir kişiyi kasıtlı olarak öldürselerdi, onların bütün ordusunu öldürmek benim için helal olurdu. Kaldı ki kendi sayılarından fazla kişiyi öldürdüler. Ancak, Allah onları hezimete uğrattı. Zalim insanlar perişan olsun.

Bir de Şam ehline baktım, gördüm ki her taraftan toplanmış Arap, toplama gruplar, tamahkâr, katı ve düşük, tedip edilmesi, zapturapt altına alınması ve kontrol altına alınmaları gereken kimselerdir. Onlar Muhacir ve Ensardan olmadıkları gibi onlara güzelce tâbi olanlardan da değillerdi. Onların üzerine yürüdüm ve onları topluma katılmaya ve otoriteye itaat etmeye davet ettim. Ne var ki imtina ederek nifak ve ayrılıkta direndiler. Muhacir, Ensar ve tâbilerine karşı gelerek oklarla hedef aldılar ve mızraklarla yaraladılar. İşte bu noktadan sonra onlara karşı hamle yaptım ve savaştım. Silah onların canını acıtınca ve yaraların elemi ni duyunca, mushafları kaldırarak sizi hükümlerine davet ettiler. Ben size bunların din ve Kur'an ehli olmadıklarını, Kur'an'ı kaldırmalarının ancak bir hile ve tuzak olduğunu, onlara karşı savaşa devam etmenizi söyledim. Ancak siz beni itham ettiniz ve dediniz ki: "Onların teklifini kabul et. Eğer Kitap ve sünnetteki hükümlere razı olurlarsa üzerinde bulunduğumuz hakka gelmiş, bizim yanımızda yer almış olurlar. Eğer imtina ederlerse onlara karşı ileri sürdüğümüz deliller daha da güçlenmiş olacaktır." Ben de kabul ettim ve yüklerini hafiflettim. Onlarla anlaşarak Kur'an'ın ihya ettiğini ihya edecek ve öldürdüğünü öldürecek iki hakem üzerinde karar kıldınız. Ancak,

iki hakemin görüşleri çelişti ve kararlarında ayrılığa düştüler. Kur'an'ın hükmünü bir kenara iterek Kitaptaki hükümlere ters düştüler. Allah'ın hidayetini bırakarak kendi heva ve heveslerine uydular. Allah da onları isabetli karardan alıkoydu ve dalalete mahkûm etti. Aslında dalalet ehliyidiler.

Akabinde bir fırka bizi terk etti. Böyle olunca biz de onları terk ettik. Ne zaman ki yeryüzünde fesat çıkarmaya ve müminleri öldürmeye kalktılar, onların üzerine gittik ve kardeşlerimizin katillerini bize teslim edin, dedik. Onlar, "Hepimiz onların katilleriyiz, hepimiz kanlarını helal kıldık," diyerek süvarileri ve piyadeleriyle bize saldırdılar. Allah onları zalim kavimler gibi yerle bir etti. Sonra beklemeyen düşmanlarınız üzerine gitmenizi emrettim. Çünkü böyle davranmak daha çok kalplerini korkutur, oyunlarını boşa çıkarır ve tuzaklarını bozar. Dediniz ki: "Oklarımız tükendi, mızraklarımızın uçları köreldi. Bize izin ver dönelim ki hazırlığımızı en güzel şekilde yapalım. Ayrıca kaybettiğimiz ve bizden ayrılan savaşçılarımız sayısınca savaşçı takviyesi cihetine gidersen, çünkü bu, düşmana karşı bize güç verecek," dediniz. Döndünüz ve Kûfe'de fazla oyalanınca kampınıza dönmenizi istedim. Uzaklarda olanları da toplamınızı ve cihat için hazırlık yapmanızı, kalplerinizi zayıflatacağı ve sizi mukavemetsiz kılacağı için kadınlarınızı ve çocuklarınızı sık sık ziyaret etmekten kaçınmanızı emrettim. Aslında savaş insanları üzüntüye kapılmaz, acılarını açığa vurmaz ve uykusuz kalmaktan usanmaz, gündüz susuzluğundan, karınlarının açlığından dert yanmaz. Ta ki öçlerini alsınlar, gaye ve hedeflerini gerçekleştirsinler. Bunun üzerine sizden bir grup mazeret beyan ederek bana katıldı. Bir grup da söz dinlemeyerek şehre girdi. Ne bana katılanlar sabredip sebat gösterdiler ne de şehre gidenler geri döndü. Kampa baktım ki yanımda kalanlar sadece elli kişidir. Dönmediğinizi görünce size geldim, ancak bugüne kadar bana gelen olmadı. Allah aşkına neyi bekliyorsunuz? Etrafınızın ekildiğini, şehirlerinizin ele geçirildiğini görmüyor musunuz? Nasıl oluyor da çevriliyorsunuz? Bilesiniz ki hasımlarınız birleştiler, ciddiyetle hareket ettiler ve birbirlerine doğru na-

sihatlerde bulundular. Sizler dağıldınız, ihtilafa düştünüz ve birbirinizi kandırdınız. Ama bir araya gelir ve birleşerseniz mesut olursunuz. Öyleyse Allah size rahmet etsin, uyuyanınızı uyandırın, düşmanınızla savaşmak için temkinli hareket edin. Siz kerhen Müslüman olan 'Tulekâ' ve onların oğullarıyla savaşıyorsunuz. Bunların yani Kur'an ve sünnet düşmanları, ahzap ve bidat ehliyle yeni yetişenler, kötülüklerinden sakınılanlar, dinden sapanlar, rüşvetçiler ve dünyaya tapanların da Resulullah'a (sav.) karşı savaşları vardı. Bana nakledildi ki, asinin oğlu¹⁴⁵ Muâviye'ye biat etmek için hâkimiyeti altındaki en kıymetli vilayeti şart koşturmuştu. Böylece bu satıcının eli boş kalmış ve dinini dünyaya değiştirmiştir. Bu müşterinin eline toprak düşsün. Bu destek, hain ve insanların mallarını aşırın bir fâsıkın desteğidir. Bunların içinde haram içecek kullananlar ve kırbaç cezasına¹⁴⁶ çarptırılanlar var. Bunlar karşı tarafın komutanlarıdır. Kötülükleri zikredilmeyenlerin şerri ve zararı daha büyüktür. Bunlar sizin başınıza gelirlerse aranızda gazap ve övünmenin yayılmasına, ceberrut bir tassallut, öfke ve haksızlık, yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak, heva ve heveslerine uyacak, rüşvetle yönetecekler. Siz, zaaf ve tembelliğinize rağmen onlardan hayırlısiniz ve yolunuz daha doğrudur. Hikmet sahipleri, âlimler, fakihler, Kur'an hafızları, seher vakitlerinde namaz kılanlar, abitler, dünyada zahitler, mescitleri imar edenler, Kur'an tilavet edenler içinizedir. Se-fih, düşük ve kötülerinizin başınıza geçmek için sizinle mücadele etmelerinden kızmaz ve öfkelenmez misiniz? Söylediğim zaman benim sözümü dinleyin, nasihat ettiğimde nasihatime kulak verin, karar verdiğimde kararıma inanın, harekete geçtiğimde harekete geçin, vuruştuklarımla vuruşun ve azmettiğim zaman azmime bağlı kalın. Bana isyan ederseniz rüşdünüz kaybolur ve birliğiniz bozulur. Savaş için gereken hazırlığı yapın ve onun için gerekli adımları atın. Çünkü savaşın ateşi yakılmış, alevi yükselmiş, zalimler kendilerini ondan kurtar-

145 Bundan maksat Amr b. el-Âs'tır.

146 Bundan maksat Velit b. Ukbe b. Ebî Muayt'tır. Daha önce bahsi geçti. Bir rivayete göre de Tâif'te Hâlid b. Abdullah tarafından had cezasına çarptırılan Utbe b. Ebî Süfyân'dır.

mak, Allah'ın nurunu söndürmek ve sizi kahretmek istiyorlar. Ey Allah'ın kulları! Bilesiniz ki sapkınlık, dalalet ve bâtil için mücadele eden şeytanın dostlarıyla tamah ve şiddet ehli, gayret ve ciddiyette; imamlarına bağlılıkta, Rablerine itaatte ve haklarını ciddiyetle savunan ihlas, nezahet ve hak ehlinden daha önde ve ileride olmamalıdır. Allah'a yemin ederim ki yalnız başıma onlarla karşılaşsam, onlar yeryüzündeki bütün insanlarla beraber olsalar dahi, ben onları umursar ve onlardan korksam, onların dalaletine düşmüş olurum.

[I/179]

Üzerinde bulunduğum hidayet, Allah'ın gösterdiği bir basiret, bir yakın ve bir hakikat yoludur. Ben Rabbime mülaki olmaya müştakım. O'nun güzel mükâfatını ümit ediyor ve bekliyorum. Ancak bu ümmetin düşükleri ve asilerinin iş başına gelmesi, Allah'ın malını haksız bir şekilde çarçur etmesi ve O'nun kullarını hizmetçi, salih insanları düşman, zalimleri dost ve taraftar olarak kullanması beni üzüntü ve endişeye sevk ediyor. Allah'a yemin ederim ki bu durum olmasaydı, sizi teşvik etmez, toplamaya çalışmaz, onlara karşı hareket etmeye özendirmez ve sizi kendi hâlinizde bırakırdım. Allah'a yemin ederim ki ben hak üzereyim ve şehadete âşığım. İnşallah sizi cihada sevk edeceğim. O hâlde hafif veya ağırlıklı olarak cihada çıkın ve mallarınız ve canlarınızla Allah yolunda cihat edin. Allah sabredenlerle beraberdir.

H. Ali'nin Katledilmesi

el-Medâinî dedi: 39 senesinde bir grup Haricî hac ibadetini yaptı. Hz. Ali'nin amiliyle Muâviye'nin amili ihtilaf ettiler. İnsanlar Şebîb b. Osmân'ın¹⁴⁷ hac amili olması üzerinde anlaşdılar. Hac mevsimi sona erdikten sonra söz konusu Haricî grup Mekke'de ikamet etmeye devam etti. Kendi aralarında dediler ki: "Allah'ın evi Cahiliye döneminde tazim edildiği gibi İslam döneminde de tazim edilmiştir. Bu iki adam hürmeti-

147 Taberî'de Şeybe b. Osmân olarak geçmektedir. Rivayete göre Hz. Ali, Ubeydullah b. Abbâs, Abdullah b. Abbâs veya Kasnı b. Abbâs'ı hac temsilcisi olarak göndermişken Muâviye, Yezîd b. Şecera er-Ruhâvî'yi temsilci olarak göndermişti. İkisi ihtilaf edince Şeybe b. Osmân b. Ebî Talha üzerinde ittifak ettiler (Taberî, V. 136; 39 Yılı Olayları).

ni çiğnediler. Eğer iki kişi nefislerini feda eder de yeryüzünde fesat çıkaran ve Allah'ın evinin hürmetini çiğneyen bu iki adamı öldürürlerse ümmet rahat eder ve insanlar kendilerine bir imam seçerler." Bunun üzerine Abdurrahmân b. Mülcem el-Murâdî -Allah'ın laneti üzerine olsun-: "Ali'nin işini ben bitiririm," dedi. Berk olarak bilinen Haccâc b. Abdullah es-Sarîmî: "Muâviye'yi ben öldüreceğim," dedi. Benî Anber'in [I/180] kölesi Azeveyh -asıl adı, Amr b. Bekr'dir-: "Vallahi, Amr b. el-Âs onlardan aşağı değildir. Onu da ben öldüreyim," dedi. Bunun üzerine akitleştiler. Recep umresi yaptılar ve Hz. Ali, Muâviye ve Amr'ın öldürülmesi eylemlerinin gerçekleşmesi için aynı gün üzerinde anlaştılar. Sonra her biri kendi yoluna gitti. İbn Mülcem, Kûfe'ye geldi ve niyetini gizledi. Kutâmi bint Alkame isminde bir kadınla evlendi. Kadın Haricîydi. Hz. Ali, Haricîlerle yapılan savaşta kardeşini öldürmüştü. Ali'yi öldürmek üzere onunla evlenmişti.¹⁴⁸ Bir müddet onunla yaşadı. Kadın bir gün saklanan kocasına dedi ki: "Ailenle yaşamak sana ne kadar sevimli geldi. Artık gerçekleştirmek için geldiğin işi unutmuş gibisin." Adam, "Arkadaşlarımla üzerinde anlaştığımız bir gün var, o günü geçirmeyeceğim," dedi. Anlaştıkları gün gelince, Allah düşmanı çıktı ve 20 Ramazan 40 Cuma sabahı Hz. Ali sabah namazı için çıkacağı ânı bekledi. Hz. Ali namaza çıktığında ona saldırarak, "Hüküm senin değil Allah'ındır ey Ali!" diye bağırды ve kılıçla kafasına vurdu. Hz. Ali: "Kâbe'nin Rabbine yemin ederim kazandım. Adamı kaçırmayasınız," dedi. Hazır bulunanlar onu kısıkvrak yakaladılar.

Hz. Ali, koyu esmer, ağır bakışlı, göbekli, kel kafalı, adaleleri kaslı, kulakları kıllı ve kısaya yakın boydaydı.¹⁴⁹ İbn Mülcem, arada sırada kılıcını anlayanlara gösterir, eğer bir kusuru olduğu tespit edilirse onun kusurunu giderirdi. Hz. Ali'yi öldürünce, "Kılıcımı şöyle şöyle biledim, onu böyle böyle zehirledim ve Ali'ye öyle bir vurdum ki bu şehir halkının işini bitirebilecek bir vuruştur," diye söyledi.

148 Evlenmeyi üç şartla kabul etti. Mehir olarak üç bin dinar, bir köle, bir muğanniye ve Hz. Ali'nin öldürülmesi.

149 Taberî (V. 153) ve İbn Sa'd (III. 28) ile karşılaştır.

[I/181]

Hasan'dan şöyle dediği rivayet edildi: Babamın huzuruna girdim. Bana dedi ki: "Dün gece uykum kaçtı. Sonra uykuya daldım. Rüyada Resulullah'ı (sav.) gördüm. Ona, 'Ey Allah'ın Resülü! Senin ümmetinden ne eğrilikler, ne şiddetli husumetler gördüm,' dedim. Bana, 'Onlara beddua et,' dedi. Ben de şöyle dedim: 'Allah'ım bana onlar yerine daha hayırlı kimseler ihsan eyle, onlara da benden kötü bir emîr nasip et."

Akabinde namaz için çıkınca İbn Mülcem önüne çıktı. Hz. Ali'ye saldırdıktan sonra İbn Mülcem huzuruna getirildi. Hz. Ali dedi ki: "Ona iyi yemek verin ve yumuşak yatakta yatırlın. Eğer sağ kalırsam kanımın davacısı benim. Dilersem affeder, dilersem de cezalandırırım. Ölürsem onu da peşimden gönderin. Ancak haksızlık etmeyin, çünkü Allah haksızlığı sevmez."

Dediler ki: Ümmü Külsûm ağlayarak İbn Mülcem'e, "Ey Allah'ın düşmanı! Müminlerin Emîrini öldürdün," deyince o, "Müminlerin Emîri'ni değil senin babanı öldürdüm," diye karşılık verdi. Ümmü Külsûm: "Vallahi diliyorum ki ona bir zarar gelmez," dedi. İbn Mülcem: "O zaman niye ağlıyorsun? Vallahi kılıcı bile dim, korkuyu üzerimden attım, eceli ve emeli kestim ve bir vuruş vurdum ki şarktakilere yöneltilseydi onların işini bitirmeye yeterdi."

Hz. Ali cuma ve cumartesi günlerini o hâlde geçirdi ve pazar gecesini vefat etti. Cenazesini Hasan, Hüseyin, Muhammed b. el-Hanefiyye ve Abdullah b. Ca'fer yıkadılar. Gömleksiz üç kat kefenle tekfin edildi. Cenaze namazını oğlu Hasan kıldırdı. Kûfe'de İmarek Kasrı'nda gömüldü. Haricîlerin naaşını çıkarmaları ihtimaline karşı, kabri başta gizli tutuldu. Bir rivayete göre Hasan ve Muâviye arasında yapılan barış antlaşmasından sonra, Medine'ye nakledildi. İbn Mülcem'in iki eli, iki ayağı, iki kulağı ve burnu kesildi. Dili de kesilmek istenince çığlık attı. Kendisine, "Organların kesildi bir şey demedin, dilini kesmek istedikleri zaman çığlık attın, neden?" O, "Onunla Allah'ı zikrediyorum, bu sebeple onun kesilmesi bana ağır geldi," dedi. Organları bu şekilde kesildikten sonra öldürüldü.¹⁵⁰

150 Öldürülmesi hakkında farklı rivayetler de nakledilmiştir. Bkz. *Mürûcû'z-Zehab*, II. 461; Müberrred, *el-Kâmil*, III. 1120.

Hız. Ali'nin hilafeti dört sene dokuz ay sürdü. Yaşı ise altmış üçtü.

Berk'e gelince, kararlaştırdıkları gece çıktı ve Muâviye'yi bekledi. Muâviye sabah namazı için çıkınca, kılıcını çekip ona ^[1/182] saldırdı. Ancak, Muâviye kaçtı. Kılıç darbesi Muâviye'nin kalça etini yardı ve kalça etine saplandı. Adam yakalandı. Muâviye'ye, "Sana bir müjdem var. Ali bu gece öldürüldü," dedi ve ona hikâyelerini anlattı. Muâviye tedavi edildi ve iyileşti. Berk'in öldürölmesini emretti.¹⁵¹ Bir rivayete göre de Muâviye secdedeyken Berk tarafından saldırıya uğradı. O olaydan beri halifeler korumalar tarafından korunmuştur. Muâviye camide 'mahfil'i mekân edindi.

Üçüncü suikastçıya gelince, kararlaştırılan gecede Amr b. el-Âs'ı öldürmeye çıktı. Ancak, Amr o gece karnından rahatsız olduğu için namaza gitmedi. Bu nedenle namazı Hârice b. Huzâfe el-Adevî kıldırdı. Suikastçı Amr sanarak ona saldırdı ve öldürdü. Yakalanarak Amr b. el-Âs'a getirildi. Onu görünce, "Maktul kim?" dedi. "Hârice," diye cevap verdiler. Amr ona, "Sen Amr'ı öldürmek istedin, ancak Allah'ın takdiri Hârice'yi istedi," dedi. Sonra Amr'a hikâyeyi ve diğer iki arkadaşıyla anlaşmalarını anlattı. Amr öldürölmesi emrini verdi.

Hız. Ali öldürölünce Şam ehli Muâviye'ye biat etmeye başladılar. Abdurrahmân b. Hâlid b. el-Velîd ona, "Biz müminleriz sen de Emîrimizsin," dedi. Muâviye'ye 5 Şevval 40 tarihinde İlyâ'da biat edildi.

Not

Resulullah'tan (sav.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ey Ali! Önceki ve sonrakilerin içinde en bedbaht olan kimdir, bilir misin?" Hız. Ali: "Allah ve Resulü bilir," diye cevap verdi. Resulullah: "Öncekilerin en bedbahtı Salih kavminden deveyi öldüren kişidir. Sonrakilerin en bedbahtı ise seni kılıçla vura-

151 Bir rivayete göre de Berk öldürölmedi. Ancak, bir eliyle bir ayağını ketti. Ondan sonra bir müddet Basra'da ikamet etti ve çocukları oldu. Ziyâd ondan haberdar olunca onu öldürttü (Müberra, *el-Kâmil*, III. 1322; bkz. *Mürücû'z-Zehab*, II. 464).

cak olandır," diyerek kılıç darbesine maruz kalan yere işaret etti.¹⁵² Abdullah b. Müslim dedi: Hz. Ali öldürüldüğü gece çıktı ve şöyle dedi:

[I/183]

Ölüm için kuşaklarını bağla zira ölümle karşılaşacaksın mutlaka.

Senin vadine uğradığı zaman ölümden hiç tedirgin olma.

İbn Mülcem'in Hz. Ali'yi öldürmesi hakkında şair der ki:

Günahları yüklendikçe yüklendi o uğursuz

Mukabilinde ise ebedî bir cezaya çarptırıldı.

Ne kadar pahalı olursa olsun hiçbir mehir daha pahalı olamaz katlinden.

Hiçbir suikast Ali'ye yapılan suikasttan büyük olamaz.

Üç bin dirhem bir köle, bir cariyeye

Ve Ali'ye zehirli kılıçla vurmak

Hübeyra b. Şerîm dedi: Hasan'ı (ra.) konuşma yaparken işittim. Babasından, onun faziletinden ve İslam'daki öncülüğünden bahsetti. Sonra dedi ki: "Vallahi ne gümüş ne de altın bıraktı. Sadece maaşından arta kalan yedi yüz dirhem bıraktı. Onunla bir hizmetçi tutmak istiyordu.¹⁵³ Murâd'dan bir adam gelip ona, "Ey Müminlerin Emîri! Korun, zira seni öldürmek isteyen insanlar vardır," dedi. Hz. Ali, ona, "Her insan iki melek tarafından korunmaktadır. Ecel gelince onlar onu terk ederler," dedi.

Rivayete göre Hz. Ali vurulunca çocuklarını çağırdı ve onlara şöyle dedi: "Allah'a itaat edin ve O'ndan sakının. Dünyadan kaçırdığınız fırsatlar için üzüntü duymayın. Rabbinizin ibadeti için gayret sarf edin. Ciddiyetle hareket edin. Yere yapışıp kalmayın. Alçalmaya ve zillete razı olmayın. Allah'ım, bize ve onlara hidayet üzere olmayı nasip et. Bizi ve onları dünyaya düşkün olmaktan koru. Bize ve onlara ahireti dünyadan daha hayırlı eyle. Selamla."

152 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII. 358.

153 Bir rivayete göre ailesine iki yüz elli dirhem ve mushafıyla kılıcını bıraktı (*Mürûcû'z-Zeheb*, II. 461). Taberî'de ise (V. 157) sekiz yüz veya yedi yüz dirhem bıraktığı rivayet edilir.

Hasan b. Ali

Hasan b. Ali'nin (ra.) Muâviye'ye Biat Etmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hz. Ali öldürülünce insanlar hareketlendiler ve biat için Hasan'a geldiler. Hasan onlara, "Sözümü dinlemek, bana itaat etmek vesavaştıklarımla savaşmak barıştııklarımla barışmak üzere ^[I/184] biat edeceksiniz," dedi. Bunu duyunca tereddüde düştüler ve ellerini çektiler. O da elini çekti. Sonra Hüseyin'e gelerek, "Elini ver babana biat ettiğimiz şartlarla ve haramları helal kılan dalalet içindeki Şam ehline karşı savaşmak üzere sana biat edelim," dediler. Hüseyin: "Hasan hayatta olduğu sürece sizden biat almaktan Allah'a sığınırım," dedi. Sonra tekrar Hasan'a giderek öne sürdüğü şartlarla ona biat etmekten başka bir çare bulamadılar. Biat gerçekleştikten ve onların söz ve ahitlerini aldıktan sonra Muâviye ile yazışmaya başladı. Muâviye ona geldi. Baş başa görüştüler. Muâviye ile barışarak, hayatta kaldığı sürece hilafetin Muâviye'de kalması, o öldükten sonra ise tekrar Hasan'a geçmesi şartıyla anlaştılar.¹⁵⁴

154 Hz. Hasan babasının şehit edilmesinden sonra iki ay boyunca Kûfe'de sakin bir vaziyette ikamet etti. Bu süre zarfında ne Muâviye'ye bir kimse gönderdi ne de Şam üzerine gitmeyi dillendirdi. Bu süre sonunda İbn Abbâs'tan bir mektup aldı. Mektupta şöyle diyordu: "Ey Resulullah'ın oğlu! Müslümanlar babandan sonra idari işlerini sana tevdi ettiler. Ancak, Muâviye'ye karşı kayıtsız kalmanı ve hakkını aramaktan geri durmanı hoş görmemektedirler. Artık savaş için hazırlan ve düşmanına karşı cihat et." Bunun üzerine Hasan (ra.) Muâviye'ye mektup yazarak biat talebinde bulundu. Muâviye bu talebi reddetti ve altmış bin kişiyle Irak üzerine yürümek üzere yola çıktı. Buna karşı Hz. Hasan da Mesken'e geçerek savaş hazırlığı yaptı ve ordusunu seferber etti. Ancak, ordusunda çekişmeler oldu ve ona ait eşya ve mühimmatı yağmaladılar. Kontrolü kaybedeceğini görünce Muâviye'ye yazarak şartlı bir sulh için muvafakat edeceğini bildirdi. Böylece zorunlu şartlar altında da olsa cesur bir karar aldı ve imaret uğruna kan dökülmesine razı olmadı. Bu aynı zamanda kan akıtmayı durdurma planıydı. Hz. Hasan'ı bu kararı almaya zorlayan şartlar şöyle özetlenebilir: 1) Muâviye'nin yürüttüğü propaganda ve psikolojik savaş Hz. Hasan'ın ordusunun maneviyatını tahrip etti. 2) Hz. Hasan'ın ordusunda tereddüt içinde olan ve fitneye meyyal unsurlar ve kabileler vardı. Çıkarılan şayialarla bunlar zarar vermeye başladılar. 3) Hasan'ın ordusunun maneviyatı çokertildi. Hatta Sinân b. Cerrâh el-Esedî daha ileri giderek Hz. Hasan'a saldırma cüretinde bulundu ve onu yaraladı. Ayrıca kabileler tek tek çözülüp Muâviye'nin tarafına geçtiler. Bu zor şartlar karşısında Hz. Hasan ilkelelerini korumak üzere sulhe karar verdi ve insanların eleştiri ve kınamalarına iltifat etmedi (bkz. Taberî, Ya'kûbî ve İbn Kesîr).

[II/185] Barış tamamlanınca, Hasan minbere çıktı.¹⁵⁵ Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Ey insanlar! Allah büyüklerinizi büyüklerimizle hidayete erdirdi ve kanlarınızı sonradan gelen bizlerle korudu. Sizin boynunuzda bana biat borcunuz vardı. O biate göre, savaştıklarımla savaşacak ve barıştıklarımla barışacaktınız. İşte ben Muâviye ile barıştım ve ona biat ettim. Bilemiyorum, belki de bu bir süre için bir imtihan olacaktır," dedi ve Muâviye'yi işaret etti.

Süleymân b. Surad'ın Muâviye'ye Biati Reddetmesi

[II/186] Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Irak'ta Muâviye'ye biat işi gerçekleştikten ve Şam'a döndükten sonra, Irak ehlinin başı ve lideri konumunda olan ve biat yapılırken Kûfe'nin dışında bulunan Süleymân b. Surad, Hasan'a (ra.) geldi ve "es-Selâmü aleyke ey müminleri zillate mahkûm eden," dedi. Hasan: "Ve aleykesselâm, otur, babana rahmet," karşılığında bulundu. Süleymân oturdu ve şöyle dedi: "Emrinde Irak ehlinden hepsi maaşlı ve onlar kadar köle ve oğulları bulunan yüz bin muharip bulunduğu hâldé, Muâviye'ye biatine olan şaşkınlığımız bitecek gibi değil. Bunların yanında Basra ve Hicaz'dan olan şian da eklenmelidir. Sonra sen kendin için bir güvence ve bir ahitname düzenlemedin. Hiçbir payın yok bu meselede. Yaptıklarını yaptıktan sonra ve baş başa sana vereceğini söylediği şeyleri yazılı metin hâline getirip bu makamın ondan sonra sana ait olacağına dair doğudan ve batıdan şahitler tutsaydın, bu takdirde yapılanlar bize daha kolay gelecekti. Hâlbuki o sözler söyledi sen de sözünü kabul ettin. Sonra insanların huzurunda demiş ki: 'Ben harp ateşini söndürmek ve bu fitneyi bitirmek niyetiyle birilerinin şartlarını kabul ettim, onlara birtakım vaatlerde bulundum

155 Barış şartları: 1) Muâviye müminler arasında Allah'ın kitabı, Resulullah'ın sünneti ve ondan sonra gelen salih halifelerin siretiyle hükmedecek. 2) Muâviye kendinden sonra veliaht tayin etmeyecek ve hilafet şûrâya bırakılacak. 3) İnsanlar Şam, Irak, Tihâme, Hicaz'da ve Allah'ın bütün arzında emniyet içinde yaşayacaklar. 4) Hz. Ali'nin taraftarları ve sevenleri canları, malları, kanları ve namusları konusunda teminat altında yaşayacaklarına dair Muâviye Allah adına ahdedecek ve söz verecekti. Antlaşmanın maddeleri ayrıntılı olarak kaynaklarda yer almıştır.

ve beklentilerine olumlu cevap verdim. Allah söz birliğimizi ve kaynaşmamızı sağladıktan sonra, bunların hepsi bu iki ayağımın altındadır.' Allah'a yemin ederim ki bu sözlerle, ikiniz arasındaki mutabakatı bozmayı kastetmiş ve savaşında hile yapmıştır. Bana izin ver Kûfe'ye çıkayım da onun amilini oradan kovayım ve azlini ilan edeyim. Kendisiyle aramızdaki ahdi bozduğunu bildireyim. Allah hainlerin planlarını boşa çıkarandır." Konuşması bittikten sonra hazır bulunanların hepsi benzer sözler söylediler. Herkes, "Süleymân b. Surad'ı gönder, biz de onunla gidelim. Sonra valisini Kûfe'den çıkarıp azlini ilan ettiğimizde sen de bize katıl," dediler. Bunun üzerine Hasan konuştu. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Siz bizim şiamız ve muhabbet ehlimizsiniz. Bize karşı samimiyetinizi, dostluğunuzu ve dürüstlüğünüzü biliyoruz. Söylediklerinizi anladım. Eğer kararlılığım dünya için olsaydı, dünya için uğraşan ve yorulan bir kişi olsaydım Muâviye benden daha cesur ve daha azimli olamazdı. Benim görüşüm de sizin gördüğünüzden daha farklı olurdu. Ben Allah'ı ve sizi şahit tutarak diyorum ki bunu sadece kanlarınızın akmasını durdurmak ve aranızı düzeltmek için yaptım. O hâlde Allah'tan sakının, Allah'ın takdirine rıza gösterin, Allah'a tevekkül edin, evlerinizde oturun ve ellerinizi tutun ki hayırlı insan rahat etsin -ya da asi insanın şerrinden emin olunsun-. Kaldı ki babam bana Muâviye'nin emîrliği elde edeceğini ifade ediyordu. Allah'a yemin ederim ki onun üzerine dağlar ve ağaçlarla birlikte gitsek dahi galip geleceğinden şüphe etmiyorum. Allah'ın hükmünün önüne geçecek ve kazasını geçersiz kılacak hiçbir güç yoktur. Senin, 'Ey müminleri zilletle mahkûm eden!' şeklindeki sözüne gelince, Allah'a yemin ederim ki sizin izzet içinde kanınızın akmasındansa barış ve afiyet içinde zelil olmanız bana daha sevimlidir. Allah, barış içinde hakkımızı bize tekrar nasip ederse buna razı oluruz ve Allah'tan yardım dileriz. Eğer bu hakkı bizden alırsa yine rıza gösteririz ve böylesinin bizim için hayırlı olmasını Allah'tan dileriz. Muâviye sağ olduğu sürece her biriniz evinin tutkunu ve müdavimi olsun. Muâviye ölür de biz ve siz sağ kalırsak,

[I/187]

Allah'tan rüşdümüzde azimli olmayı ve işlerimizde bize yardımcı olmasını dileriz. Allah bizi bize bırakmasın. Allah takva ve ihsan sahipleriyle beraberdir."

Hüseyin'in (ra.) Muâviye'ye Biati Uygun Görmemesi

Abdullah b. Müslim dedi: Süleymân b. Surad, Hasan'ın yanından ayrıldıktan sonra, Hüseyin'in yanına gitti. Hasan'a yaptığı teklifi ona da yaptı ve Hasan'ın cevabını da bildirdi. Hüseyin dedi ki: "Muâviye sağ olduğu sürece evinizin müdavimi olun. Allah'a yemin ederim ki bu biatten ben de hoşlanmadım. Muâviye ölürse biz de bakarız siz de bakarsınız, biz de göreceğiz siz de göreceksiniz."

Yezid'in Veliahtlığı

Mugîre b. Şu'be'nin Muâviye'ye Yezîd'e Biat Edilmesini Telkin Etmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muâviye için işler rayına oturduktan sonra, Mugîre b. Şu'be'yi Kûfe'ye vali yaptı. Sonra onu azledip Saîd b. el-Âs'ı tayin etmek istedi. Durunu haber alınca Mugîre, Muâviye ile görüşmek için Şam'a gitti.¹⁵⁶ Muâviye'ye dedi ki: "Ey Müminlerin Emîri! Bu ümmetin fitne ve ihtilaftan neler çektiğini bilirsin. Ölüm senin de kaderindir. Korkarım başına bir şey gelirse Osman'ın öldürülmesinden sonra insanların düştüğü duruma bir daha düşerler. O nedenle insanlar için senden sonra ona sığınacakları bir lider tayin et. Bu şahıs oğlun Yezîd olsun."¹⁵⁷ Muâviye

156 İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil*'de (II. 508) anlattığına göre Mugîre azledildiği haberini alınca şöyle dedi: "Doğru olan Muâviye'ye gidip istifamı sunmamdır. Böylece benim valiliğe düşkün olmadığım anlaşılın." Şam'a vardığında adamlarına, "Şimdi size valilik görevi kazandıramazsam bundan sonra hiç kazandıramam," dedi. (bkz. Taberî, V. 301-302).

157 Taberî ve İbnü'l-Esîr'de anlatıldığına göre Mugîre b. Şu'be, Yezîd'in yanına gidip kendisine, "Resulullah'ın ashâbı, Kureys'in büyükleri ve yaşı ilerlemiş olanları göçüp gittiği hâlde Müminlerin Emîri senin için neden veliahtlık için biat almıyor," diye telkinde bulunmuş. Yezîd de babasına gidip bunları anlatmış. Bunun üzerine Muâviye, Mugîre'yi çağırarak ona durum hakkında sormuş. Cevabını alınca onu tekrar görevine iade ederek konuyu güvendiği insanlar nezdinde takip etmesini istemiş. Mugîre, Kûfe'ye dönerek Yezîd'e biat için çalışmaya başlamış ve ilk iş olarak Yezîd'e biat için bir heyeti Şam'a göndermiştir.

daha sonra eşi Fâhite bint Kırta b. Habîb b. Abdi Şems'in yanına gitti. Muâviye'nin Fâhite'den oğlu Abdullah b. Muâviye idi. Mugîre'nin söyledikleri ve Yezîd'e biat edilmesi yönünde Muâviye'ye yaptığı telkinler daha önce Fâhite'nin kulağına gitmişti. Yezîd ise Kelbîye Meysûn bint Abdurrahmân b. Bahdel el-Kelbî'nin oğluydu. Kelbîye'ye husumet besleyen Fâhite, Muâviye'ye, "Mugîre sana bu teklifi yapmakla oğlunu sana düşman yapmak istemiştir. Artık oğlun her gün senin ölmeni isteyecek." Bu sözler Muâviye'nin zoruna gitti. Akabinde Mu- [I/188] gîre b. Şu'be'nin önerisini hayata geçirmeyi düşündü.

Yezîd'e Biat Almak İçin Muâviye'nin Çabaları

Abdullah b. Müslim dedi: Aralarında Ahnef b. Kays'ın da bulunduğu vilayetlerden gelen heyetler Dimaşk'ta Muâviye'nin yanında bir araya geldiklerinde Muâviye, Dahhâk b. Kays el-Fihri'yi yanına çağırarak ona dedi ki: "Minbere çıkıp konuşmamı yaptıktan sonra, konuşmak için benden izin iste. Sana izin verdikten sonra Allah'a hamd ettikten sonra Yezîd'den gerektiği gibi söz et ve onu öv. Sonra bana çağrıda bulunarak onu benden sonra emîrlik makamına getirmemi iste. Zira ben ona emîrlik görevini vermeyi kararlaştırdım. Allah'tan bunun ve diğer işlerin hayırlı olmasını ve hayırla sonuçlanmasını diliyorum." Sonra sırasıyla Abdurrahmân b. Osmân es-Sekafî, Abdullah b. Mes'ade el-Fezârî, Sevr b. Ma'an es-Selmî ve Abdullah b. İsmâ el-Eş'arî'yi çağırarak Dahhâk'tan sonra söz alarak onun sözlerini onaylamalarını ve kendisinden de Yezîd'i görevlendirmesini talep etmelerini istedi.¹⁵⁸

Dahhâk b. Kays'n Konuşması

Abdullah b. Müslim dedi: Muâviye minbere çıkıp konuşmasını yaptıktan sonra adı geçen zevat konuşmak için oturuyorlardı. Bu sırada Dahhâk b. Kays konuşmak için izin istedi. Muâviye ona izin verdi. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Allah, Müminlerin Emîri'ni selamette kılsın ve in-

158 Bu olay hicri 59 yılında gerçekleşmiştir (bkz. *Mürûcû'z-Zeheb*). İb-nü'l-Esir'de ise (II. 511) hicri 56 yılında, *el-İkdü'l-Ferîd*'de ise (IV. 369) hicri 55 yılında olmuştur.

sanları ondan yararlandırırsın. Bizler cemaat ve ülfeti denedik. İhtilaf ve ayrılığı da yaşadık. Ancak, cemaat hâlinde olmanın dağınıklığımızı birleştirmek için daha iyi bir vesile olduğunu ve yolumuzun emniyeti mesabesinde olduğunu, kanlarımızın dökülmesine karşı bir koruyucu olduğunu, kısa vadedeki ümitlerimiz ve uzun vadedeki emellerimizin gerçekleşmesi için bir zaruret olduğunu gördük. Cemaatin ümit ettiği ülfeti gerçekleştirmek ancak bununla mümkündür. Başboş bırakılmamız bizim için hayırlı değildir. Hem de zaman değişebilir ve kötü günler geri gelebilir. Allah buyurur ki: *'Her gün yeni bir iştedir'* (Rahmân, 55/29). Gece ve gündüzün nelere gebe olduğunu bilemeyiz. Ey Müminlerin Emîri! Sen de Peygamber ve halifeler öldüğü gibi öleceksin. Allah sana afiyet versin. Bizim görüşümüze göre Müminlerin Emîri'nin oğlu Yezîd sakın ve istikrarlı bir insandır. Gidişatı güzel ve mutedil bir yaşam tarzına sahiptir. Seciyesi mübarek bir insandır. Allah onun sevgisini Müslümanların kalbine yerleştirmiştir. Akli, siyaseti ve makbul ahlakı tıpkı Müminlerin Emîri gibidir. Bütün bunlardan hareketle, bizi yönetmesine rıza gösterdik ve velayetimiz için uygun olduğu kanaatine vardık. Müminlerin Emîri –Allah onu aziz kılsın– onu veliaht yapsın ve kendisinden sonra onu bizim için sığınak kılsın. Bu görevlendirme olacaksa sığınmamız için en uygun şahıs odur. O hâlde buna karar ver. Allah seni rüşdünde azim sahibi kılsın ve işlerimizde muvaffak etsin.”¹⁵⁹

Abdurrahmân b. Osmân'ın Konuşması

Abdullah b. Müslim dedi: Sonra Abdurrahmân b. Osmân es-Sekafî kalktı, Allah'a hamd ve sena ettikten sonra şöyle dedi: “Allah, Müminlerin Emîri'ni selamette kılsın. Biz öyle bir zamanda yaşıyoruz ki şartları farklıdır. Sırtı kamburlaşmış ve hastalıkları üzerimize üşüşmüştür. Gençleri bizi baskı altına almıştır. Biz sana rüşdü tavsiye ediyoruz ve seni doğruluğa çağırıyoruz. Ey Müminlerin Emîri! Sen bizden daha güzel görür ve daha çok basiret sahibisin. Müminlerin Emîri'nin oğlu Yezîd'in siretini iyi bilir ve hayatının dışa yansıyan taraflarını

159 Bkz. *el-Ikdü'l-Ferîd*, IV. 369; İbnü'l-Esîr, II. 510; *Mürûcû'z-Zeheb*, III. 34; İbnü'l-A'sem, *Fütûh*, IV. 230.

sınadık. Onun velayetine rıza gösterdik. Müminlerin Emîri'ne benzerliği ve Müslümanlara olan muhabbeti, huzurumuzu ve ona olan gıptamızı artırmıştır. Bu işe azmet. Bundan sıkıntı duyma. Allah onunla eğriyi düzeltsin ve hasmı caydırsın. Yollar onunla emniyetli olsun ve toplum onunla birlik olsun. Onunla ecir büyük, ahiretin sevabı büyük olsun.”

Sevr b. Ma'an'ın sözleri

Abdullah b. Müslim dedi: Sonra Sevr b. Ma'an es-Sülemî kalktı ve bir konuşma yaptı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: “Allah, Müminlerin Emîri'ne selamet ve afiyet versin. Öyle bir zamandayız ki sahibi fitneci ve üzerinde mutluluğumuz ve bedbahtlığımız yazılı olduğu hâlde gölgesi geçicidir. Ey Müminlerin Emîri! Allah senin mutluluğunu devam ettirsin, lakin sen de öleceksin. Müminlerin Emîri'nin oğlu Yezîd şeref olarak bizim öncümüz, gayret ve fedakârlık olarak da bizden ileridir. Bizi ona rıza göstermeye, velayetini kabul et- [I/190]meye, onun için gayret göstermeye sevk eden husus, onun doğruluğu, vefası ve başarılı olmasıdır. Onu bizim için kendi halefin yap. Zira içimizde koruyuculuğu en geniş olandır, geçmiş tecrübesi bizden daha ileridir. Meydana gelen çatlağı kapatacak kişidir, o meydana gelen bölünmeye son verecek önderlik vasfına sahiptir. Ayrılık ve nifak çıkaranlar için bir azaptır. Hak için gayret gösteren ve hakkı koruyandır. Müminlerin Emîri için uzun ömür ve mutluluğun en güzelini, dilediğinin hayırlısını, memleketi idare etmede başarılı olmasını ve bütün insanların işlerinin düzelmesini Allah'tan niyaz ediyorum.”

Abdullah b. İsâm'ın Konuşması

Abdullah b. Müslim dedi: Sonra Abdullah b. İsâm kalktı ve bir konuşma yaptı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: “Allah, Müminlerin Emîri'ni ıslah etsin ve ümmeti ondan faydalandırsın. Biz fâni bir dünyada ve değişen arzuların etkisinde yaşıyoruz. Hayatın zayıflayıp kocamasından korkar ve azametini ümit ederiz. İnişleri zorlu, engebeli yerleri çok, merdivenleri yüksek, mertebeleri sabit ve vasıtaları çetindir. Ey Müminlerin Emîri! Ölüm bütün insanlar

gibi senin de önündedir. Dünyada hiç kimse kalıcı değildir. Ömrümüz sonsuz değildir. Ey Müminlerin Emîri! Sen raiyenden sorumlusun. Velayetinin hükmü geçerlidir. Toplumu gözetmekte en ileridesin. Taat ehlini güzel görmekte en yüksek nazırsın. Yezîd'e en mükemmel ve en üstün işlerde bir görgü, anlayış ve hepsinde bir rıza vasfı kazandırdın. Artık Yezîd ile ilgili insanların ileri geri konuşmalarını ve fesatçının böbürlenmesine, münafığın fitnesine, husumet besleyen mütekebbirin kibrine son ver. Böyle davranmakla daha toplayıcı olacak ve engebeli yolu daha kolay açacaksın. Buna azmet, zan ve vehimlere kapılma.

Abdullah b. Mes'ade'nin Sözleri

Sonra Abdullah b. Mes'ade el-Fezârî bir konuşma yaptı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Allah, Müminlerin Emîri'ni ıslah etsin ve onunla faydalandırsın. Allah halifelîge seni tercih etti, ikramına mazhar kıldı, dostları için koruyucu yaptı ve düşmanlarına galip gelme gücüne sahip kıldı. Onun nimetleriyle sebat ve sevince kavuştun, sana yüklediğinin taşıyıcısı oldun. Allah seninle körlüğü yok ediyor ve düşmanları hidayete erdiliyor. Müminlerin Emîri'nin oğlu Yezîd senin raiyene karşı insanların en merhametlisidir. Senden sonra da hilafete en layık kimsedir. İşleri siyasetiyle yönetti. Zaman onu hikmet sahibi yaptı. Ne konuşması zayıf bir çocuk gibidir, ne de akıllı kıt bir yetişkin. Güzellikleri kendinde toplamıştır. Büyük görevleri üslenmeyi hedeflemiştir. Düşmana karşı galebe çalmada insanların en güçlüsüdür. Velayet işlerinde idaresi en güzel olandır. Kendi işlerini sen daha iyi bilirsin. Vasiyetini daha iyi korursun. Kendini daha iyi muhafaza edersin. Müminlerin Emîri'ne zahmetsiz afiyet ve bitmeyen nimet diliyorum."

[I/191]

Ahnef b. Kays'ın Konuşması

Abdullah b. Müslim dedi: Muâviye dedi ki: "Hepiniz bu konuda görüş birliği içinde misiniz, Ahnef nerede?" Ahnef cevap verince ona, "Sen konuşmayacak mısın?" diye sordu. Bunun üzerine Ahnef kalktı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan

sonra şöyle dedi: “Allah, Müminlerin Emîri’ni ıslah etsin. İnsanlar geçmişin kötülüğünden ve geleceğin iyiliğinden söz etmekten imtina etmektedirler. Müminlerin Emîri’nin oğlu Yezîd iyi bir haleftir. Zaman onu iyi bir tecrübe ve birikim sahibi yapmıştır. Ey Müminlerin Emîri! Kendinden sonra idareyi kime devredeceğini bil. Sana emir vermeye yeltenenleri dinleme. Seni düşünmeden sana nasihat edenler seni kandırmasin. Toplum maslahatını ve insanların itaatinin doğru bir çizgide gerçekleşmesini sen daha iyi bilirsin. Kaldı ki Irak ve Hicaz ehli bu işe razı olmayacaklar ve Hasan hayatta oldukça Yezîd’e biat etmeyecekler.”¹⁶⁰

Dahhâk b. Kays’ın Ahnef’e Cevabı

Abdullah b. Müslim dedi: Dahhâk b. Kays öfkelen-di ve ikinci kez söz aldı. Allah’a hamd ve senadan sonra dedi ki: “Allah, Müminlerin Emîri’ni ıslah etsin. Nifak ehli Iraklıların ahlaki yapıları gereği ayrılıkçıdır. Tefrika onların alışkanlığıdır. Heva ve hevesleriyle hakka bakarlar. Âdeta enseleriyle bakarlar. Cehalet ve şımarıklıkla böbürlenirler. Allah’ın hazır ve nazır olduğunu gözetmezler. Yaptıklarının vebalinden korkmazlar. İblis’i kendileri için rab edindiler. Kime yakın olurlarsa onu sevindirmezler. Kimden ayrılırlarsa ona zarar veremezler. Ey Müminlerin Emîri! Onların görüşlerini yüzlerine çarp ve sözlerini ağızlarına tık. Allah yeryüzünde Muâviye’yi halife yapmışken Hasan’ın [I/192] ve akrabalarının Allah’ın mülkünde ne hakları vardır? Heyhat! Hilafet ‘kelâle’ ile miras alınmaz, ‘asabe’ erkek olmayanları hacbeder. Ey Irak ehli! İmamınız ve Peygamberinizin kâtibine ve hısmına karşı samimi olmaya kendinizi hazırlayın ki hazırlınız selamette kalsın ve geleceğiniz kazançlı olsun.”

Ahnef b. Kays’ın Cevabı

Abdullah b. Müslim dedi: Akabinde Ahnef b. Kays kalktı ve Allah’a hamd ve sena ettikten sonra şöyle dedi: “Ey Müminlerin Emîri! Kureyş içinde seni araştırdık, seni eli açık, akitleri sağlam ve ahitlerine vefa gösteren bir insan olarak

160 Ahnef’in sözünden anlaşılıyor ki bu olay Hz. Hasan’ın vefatından önce gerçekleşmiştir. Meşhur rivayete göre Hz. Hasan hicri 49 yılında vefat etmiştir.

gördük. Bildiğim kadarıyla Irak'ı kuvvet kullanarak ve adam öldürerek ele geçirmedin. Ancak, malum olduğu üzere Hasan b. Ali'ye, senden sonra hilafetin kendisine ait olacağına dair Allah adına ahdin vardır.¹⁶¹ Eğer ahde vefa gösterirsen vefa ehlinde olursun. Eğer ihanet edersen bilmelisin ki Hasan'ın arkasında asil atlar, kuvvetli bilekler ve keskin kılıçlar vardır. Eğer ihanetle ona bir karış yaklaşırsan ona bir kulaç destek verildiğini bulursun. Malumdur ki Iraklılar senden kırdıklarından beri seni sevmediler, Ali ve Hasan'ı sevdiklerinden beri de onlara buğzetmediler. Gökten onların üzerine bir musibet inmedi. Sıfın'de Ali'nin safında sana karşı çıktıkları kılıçlar hâlâ omuzlarındadır. Sana buğzeden kalpleri de hâlâ içlerindedir. Allah'a yemin ederim ki Hasan, Irak ehli tarafından Ali'den daha çok sevilmektedir.”

Abdurrahmân b. Osmân'ın Sözleri

Abdullah b. Müslim dedi: Sonra Abdurrahmân b. Osmân es-Sekafi kalktı ve bir konuşma yaptı. Allah'a hamd ve senada bulundu ve şöyle dedi: “Allah, Müminlerin Emîri'ni ıslah etsin. İnsanların görüşleri farklıdır. Birçoğu da saplantı içindedir. Onlar kimseyi doğruluğa çağırmazlar. Doğruluğa davet edene icabet etmezler. Halifelerin görüşlerinden uzaklar. Sünnette ve hükümlerde onlara muhalefet ederler. Raiyenin idaresi için Yezîd hakkında en güzel ve rızaya en çok mazhar kararı verdin. Allah senin için hayır dilediyse kararını ver ve insanların ileri geri konuşmasına son ver. Yezîd, ilim ve hilim olarak bizden ileridir. Merhameti ve koruyuculuğu bizden geniştir, mazisi daha hayırlıdır. Tecrübeler onu hikmet sahibi yapmıştır. Hayat yolları onu mutedil kılmıştır. Asi veya uzak hiç kimse ona biatten seni alıkoymasın, hiç kimse seninle arasına girmesin. Bunlar fitne için her türlü eylemi yaparlar. Dilleri eğridir. İçlerinde müzmin bir hastalık vardır. Söyledikleri zaman ne kötü söylerler. Susunca muannit ve kininde ısrarcıdır. Onların kim olduğunu ve sana karşı tavırlarını bilirsin. Onlar uzlaşmadan uzak durur ve tefrikaya düşkündürler. Ona biati

[I/193]

161 Barış antlaşması için ilgili dipnotta bu taahhüt zikredildi.

gerçekleştirerek sıkıntımızı gider ve ümmetin dağınıklığına son ver. Buna karar verdiysen bundan sarfınazar etme. Bunda karar kıldıysan bundan meyletme. Çünkü bu hem bizim hem de senin yararınadır. Bu hem bizim hem senin borcundur. Allah'tan sana ve bize yardımcı olmasını ve akıbetimizin hayırlı olmasını dilerim.”

Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Sözleri

Abdullah b. Müslim dedi: Muâviye kalktı ve şöyle dedi: “Ey insanlar! İblis'in insanlardan kardeşleri ve dostları vardır. Onlarla hazırlık yapar, onlardan yardım diler ve onların dilleriyle konuşur. Bir ümitleri varsa süratle harekete geçerler. Onlara ihtiyaç duyulmazsa şayialar yayar, fitneleri fücra katar ve onun için nifak odunlarını hazırlarlar. Ayıplayıcı ve şüphecidirler. Onlara bir iş tevdi edilirse öfkelenirler. Bir dalaletle davet edilirlse haddi aşarlar. Onlar kötülüklerinden vazgeçmez, huylarını terk etmezler. Onlara, köklerini mantarın kökleri gibi sökecek, büyük bir zilletin yıldırımları çarpmadıkça ve büyük bir felakete maruz kalmadıkça ders almazlar. Onların acı sonu yaklaştıkça yaklaşıyor. Biz önceden bildirdik ve uyardık. Tabi ki bildirmek ve uyarmak fayda verirse.”

Abdullah b. Müslim dedi: Muâviye, Dahhâk'ı çağırdı ve onu Kûfe valiliğine tayin etti. Abdurrahmân'ı da çağırarak onu Cezîre'ye tayin etti. Sonra Ebû Huneyf¹⁶² kalktı ve “Ey Müminlerin Emîri! Biz Mudar'ın lisan ehline ve hatiplerine güç yetiremeyiz. Ey Müminlerin Emîri! Ölürsen senden sonra Yezîd olacak. Kim karşı gelirse işte kılıcım,” dedi ve kılıcını kınından çıkardı. Bunun üzerine Muâviye dedi ki: “Onların en hatip ve en merdi sensin.”

Sonra Ahnef b. Kays kalktı ve şöyle konuştu: “Ey Müminlerin Emîri! Yezîd'in gecesini ve gündüzünü, açığını ve sırrını bizden iyi bilirsin. Eğer o senin için hayırlı olacaksa ona görev ver, halefin yap. Eğer senin için kötü olacaksa sen ahirete giderken dünyayı ona verme. Çünkü ahirette sana faydası

162 İbnü'l-Esir'e göre (II. 511) bu zat, Yezîd b. el-Mukanna' el-Uzrî'dir. *Mürûcû'z-Zeheb*'e göre ise Ezd'den bir zattır.

[I/194]

dokunacak yegâne şey iyiliktir. Biliyorsun ki onlar kimdir ve nereye mensupturlar. Bunu bildiğin hâlde Hasan ve Hüseyin'e Yezîd'i takdim edersen Allah indinde bir delilin ve gerekçen olmayacak. Ancak yine de bize düşen '*İşittik ve itaat ettik. Rabbimiz senden mağfiret dileriz ve dönüş sanadır*' (Bakara, 2/285) dememizdir."

Muâviye'nin Medine'ye Gidişi ve Abdullah'larla Tartışmaları

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Allah, Muâviye'nin kalbini yumuşattı ve bir müddet biatten söz etmez oldu. Ta ki hicri 50 yılında Medine'ye gelinceye kadar.¹⁶³ Medine'ye geldiğinde insanlar onu karşıladı. Evine geçtikten sonra Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. ez-Zübeyr'e haber göndererek kendisine gelmelerini istedi. Korumasından, geldiklerinde bunlar çıkıncaya kadar kimseye girme izni vermemesini istedi. Onlar oturduktan sonra Muâviye şöyle konuştu: "Bize, O'na hamd etmeyi emreden ve mukabilinde bize sevap vadeden Allah'a hamd olsun. Verdiği bunca nimete karşın O'na şükrederiz. Allah'tan başka ilah olmadığına şahadet ederim. O'nun şeriki yoktur. Muhammed O'nun kulu ve elçisidir. Artık benim yaşımla ilerledi, kemiklerim zayıfladı, ecelim yaklaştı ve yaklaşan ölüm davetine icabet edeceğim. Benden sonra Yezîd'i size halife olarak bırakmayı düşündüm. Onu sizin için uygun gördüm. Sizler de Kureys'in seçkinleri ve seçkinlerinin oğullarıdır. Beni Hasan ve Hüseyin'i çağırmaktan alıkoyan sadece Ali'nin oğulları olmaları, onlar hakkındaki hüsnüzanım ve onlara olan büyük sevgimdir. Müminlerin Emîri'ne hayırlı bir cevap verin. Allah'ın rahmeti üzerinize olsun."

Abdullah b. Abbâs'ın Sözleri

Abdullah b. Müslim dedi: Abdullah b. Abbâs konuştu ve şöyle dedi: "O'na hamd etmeyi ilham eden Allah'a hamd olsun. Nimetleri ve güzel imtihanı için şükretmeyi bize farz kıldı. Al-

163 Rivayetin sonundan anlaşılıyor ki Muâviye'nin Medine'ye gidişi Hz. Hasan'ın vefatından öncedir.

lah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet ederim. Ona ve Ehl-i Beytine salat ve selam olsun. Sen konuştun biz dinledik. Şanı yüce isimleri mukaddes olan Allah, Muhammed'i peygamberlik makamına seçti ve yarattıklarına üstün kıldı. İnsanların en şereflişi onunla müşerref olandır. Velayete en layık olan ona en yakın olanlardır. Ümmete düşen görev, Peygamberine teslimiyetidir. Zira Allah onu ümmet için ve ilmiyle seçmiştir. Allah alîm ve habîrdir. Kendim ve sizin için mağfîret diliyorum."

Abdullah b. Ca'fer'in Sözleri

[I/195]

Abdullah b. Müslim dedi: Abdullah b. Ca'fer kalktı ve şöyle konuştu: Hamdin sahibi ve gayesi olan Allah'a hamd ederim. Bize, O'na hamd etmeyi ilham ettiğinden dolayı O'na hamd eder ve hakkıyla hamd etmeyi dileriz. Allah'tan başka ilah olmadığına şehadet ederim. O, birdir sameddir. Eş ve evlat edinmemiştir. Muhammed (sav.) O'nun kulu ve elçisidir. Hilafet makamı eğer Kur'an'a göre değerlendirilirse Allah'ın kitabında akrabaların birbirlerine karşı öncelikleri vardır. Resulullah'ın sünnetine göre değerlendirilirse Resulullah'ın yakınları önceliklidir. İki halife Ebû Bekir ve Ömer'in sünnetiyle değerlendirilirse insanların içinde kim Ehl-i Beytten daha kâmil, daha faziletli ve daha çok hak sahibidir? Allah'a yemin ederim ki Ali'yi Peygamber'den sonra iş başına getirselerdi, bu işte hakkı olduğu ve sadık olduğu için işi yerli yerine koymuş, Rahmân'a itaat edilmiş, şeytana uyulmamış ve iki kılıç çatışmayacaktı. Ey Muâviye! Allah'tan sakın, sen hâkim biz raiye olduk. Sen raiyene iyi bak çünkü yarın bunun hesabı senden sorulacak. İki amcam oğluyla ilgili söylediklerin ve onları davet etmemene gelince, vallahi senin yaptığın doğru değildir. Onlar olmadan bunu yapman senin için caiz değildir. Sen de bilirsin ki onlar ilmin ve keremin kaynağıdır. Artık söyleyeceğini söyle ya da sus. Benim ve sizin için mağfîret dilerim."

Abdullah b. ez-Zübeyr'in Sözleri

Abdullah b. Müslim dedi: Abdullah b. ez-Zübeyr konuştu ve şöyle dedi: "Bize dinini öğreten ve Resulü ile şereflendiren Al-

lah'a hamd ederim. Güzel imtihanı ve ihsanı için hamd olsun. Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in O'nun kulu ve resulü olduğuna şehadet ederim. Şüphesiz hilafet özellikle Kureys'in hakkıdır. Kureys yüksek meziyetleriyle, kabul gören eylemleriyle onu elde etmekte ve babaların şerefi ve oğulların keremiyle ona nail olmaktadır. Ey Muâviye! Allah'tan sakın ve kendine karşı adil ol. İşte Abdullah b. Abbâs, Resulullah'ın amcasının oğlu. Karşımızda Abdullah b. Ca'fer Zü'l-Cenaheyn. Onun babası, Resulullah'ın amcasının oğlu. Ben Abdullah b. ez-Zübeyr. Babam Resulullah'ın halasının oğlu. Ali, Hasan ve Hüseyin'i halef bıraktı. Hasan ve Hüseyin'in kim olduklarını ve vasıflarını bilirsin. Ey Muâviye! Allah'tan kork. Nefsinle bizim aramızda hâkim sensin."

Abdullah b. Ömer'in Konuşması

[I/196] Sonra Abdullah b. Ömer konuştu ve şöyle dedi: Diniyle bizi onurlandıran ve Peygamberiyle şereflendiren Allah'a hamd olsun. Şüphesiz bu hilafet Herakliyüs İmparatorluğu gibi değildir. Oğulların babalardan miras aldıkları Bizans veya Sâsânî Krallıkları gibi değildir. Eğer böyle olsaydı babamdan sonra benim halife olmam gerekirdi. Allah'a yemin ederim ki beni altı zatla Şûrâ'ya dâhil etmemesi, hilafetin kayıtsız ve şartsız olduğunu gösterir. Hilafet özellikle Kureys'te olmakla beraber, Müslümanların kendileri için razı oldukları, en çok takva sahibi ve rızaya mazhar olanın hakkıdır. Eğer Kureys'in gençlerini buna ehil görüyorsan, tabii ki Yezîd de Kureys'in gençlerindendir. Ancak, bilesin ki Yezîd, Allah indinde sana bir faydası olmayacak."

Muâviye'nin Sözleri

Muâviye konuştu ve şöyle dedi: "Ben konuştum siz de konuştunuz. Babalar gitti oğullar kaldı. Benim oğlum onların oğullarından bana daha sevimlidir. Benim oğlumla tartışırsanız söyleyecek sözü vardır. Aslında hilafet Abdi Menâf oğullarının hakkıdır. Zira Resulullah'ın akrabalarıdır. Ancak, Resulullah (sav.) vefat edince insanlar Ebû Bekir ve Ömer'i halife seçtiler. İkisi de hilafet ve mülkün kaynağından değillerdi.

Ama güzel bir şekilde yönettiler. Onlardan sonra mülk Abdi Menâf oğullarına geri döndü. Artık kıyamete kadar onlarda olacak. Sen İbnü'z-Zübeyr ve sen İbn Ömer, Allah sizi bunun dışında tuttu. Ancak bu iki amca oğlu¹⁶⁴ bu işin dışında değildir, inşallah.” Sonra yolculuk için talimat verdi ve Yezîd’e biat işinden sarfınazar etti. Onların atıyyelerini ve sılayırahim bağını kesmedi. Sonra Şam’a dönmek üzere Medine’den ayrıldı ve biat konusunda 51 yılına kadar bir şey söylemedi.

Hasan b. Ali’nin (ra.) Vefatı

Abdullah b. Müslim dedi: Hicri 51 senesinde¹⁶⁵ Hasan b. Ali (ra.) hastalandı ve bu hastalıkla vefat etti.¹⁶⁶ Hastalanınca Medine valisi Muâviye’ye yazarak Hz. Hasan’ın hastalığı hakkında bilgi verdi. Muâviye valiye yazarak, “Mümkünse her gün bana durumuyla ilgili bilgi ver,” diye talimat verdi. Vali, Hasan vefat edinceye kadar, Muâviye’ye sürekli yazdı. Vefat edince vefatını hemen bildirdi. Haber ulaşınca Muâviye sevincini ifade etti. Hatta yanındakilerle beraber secdeye kapandı. O [I/197] sırada Şam’da bulunan İbn Abbâs, Muâviye’nin bu sevincini öğrendikten sonra Muâviye’nin yanına gitti. Oturduktan sonra Muâviye ona, “Ey İbn Abbâs! Hasan b. Ali öldü,” deyince İbn Abbâs: “Evet öldü. *Allah’tan geldik ve O’na döneceğiz.* Duyduğuma göre vefatına çok sevinmişsin. Allah’a yemin ederim onun ölümü senin gömüleceğin çukuru kapatmadı ve onun ecelinin gelmiş olması senin ömrünü uzatmadı. O senden daha hayırlıyken vefat etti. Eğer ölümü bizim için bir musibetse ondan daha hayırlı olan dedesi Resulullah’ın (sav.) vefat musibeti de başımıza geldi. Allah bu musibetin yarasını kapatsın ve hayırlı akıbetler ihsan eylesin,” dedi ve hıçkırarak ağladı. Hazır bulunanlar ve Muâviye de ağladılar. Ravi der ki: O gün kadar ağlayanı çok olan başka bir gün görmedim. Son-

164 Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. Ca’fer b. Ebî Tâlib’i kastetmiştir.

165 Taberî, İbnü'l-Esîr, İbn Kesîr ve *el-İkdü'l-Ferîd*’e göre Hz. Hasan Medine’de 49 yılında vefat etmiştir. Diğer bir kısım rivayetlere göre 50, bazılarına göre de 58’de vefat etmiştir.

166 İbnü'l-Esîr’ını *el-Kâmil*’de belirttiğine göre eşi Ca’de bint el-Eş’as b. Kays el-Kindî tarafından zehirlenerek öldürülmüştür (bkz. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VIII. 46-47).

ra Muâviye: “Duydum ki arkasında küçük çocuklar bıraktı,” deyince İbn Abbâs: “Hepimiz küçüktük, büyüydük.” Muâviye: “Yaşı ne kadardı,” diye sordu. İbn Abbâs: “Hasan yaşı herkesçe bilinecek kadar büyük bir insandı.” Bunun üzerine Muâviye kısa bir süreliğine sustu, sonra İbn Abbâs’a, “Hasan’dan sonra Hâşimilerin büyüğü sen oldun,” dedi. İbn Abbâs: “Allah, Ebû Abdullah el-Hüseyin’i yaşattığı sürece ben olamam,” diye karşılık verdi. Muâviye: “Ey İbn Abbâs! Maşallahın var, sana ne sorduysam hazır cevaplı olduğunu gördüm,” diye hayretini ifade etti.

Muâviye’nin Şam’da Yezîd İçin Biat Alması ve Medine Ehlini Biatten Sorumlu Tutması

Ravilerin anlatıklarına göre Muâviye, Hz. Hasan’ın vefatından çok kısa bir süre sonra Şam’da Yezîd için biat aldı ve biat etmeleri için bütün vilayetlere yazdı. Medine valisi Mervân b. el-Hakem idi. Mervân’a yazarak Yezîd’e biat edilmesini bildirdi. Mervân’a Medine’de bulunan Kureyşlileri ve diğer ahaliyi toplayarak Yezîd için kendilerinden biat almasını emretti.¹⁶⁷

Mervân’ın Medine Valiliğinden Azli

Abdullah b. Müslim dedi: Mervân, Muâviye’nin mektubunu okuyunca verilen talimatı yerine getirmekten imtina etti. Kureyşliler de biatten imtina ettiler. Mervân, Muâviye’ye şöyle yazdı: “Senin kavmin oğluna istediğin biat talebine icabet etmediler. Ona göre ne yapacağına karar ver.” Mervân’ın mektubu Muâviye’ye ulaşınca sorunun Mervân’dan kaynaklandığını anladı ve ona yazarak görevinden çekilmesini istedi ve yerine Saîd b. el-Âs’ı¹⁶⁸ görevlendirdiğini bildirdi. Muâviye’nin mektubu Mervân’a ulaşınca kızgın bir hâlde eve gitti. Ailesine ve

[I/198]

167 Mervân’ın Yezîd’e biat edilmesi konusundaki tutumu hakkında rivayetler muhtelifdir. Mes’ûdî *Mürûcû’z-Zeheb*’de, Mervân’ın biate öfkelenildiğini ve biat etmekten imtina ettiğini belirtmiştir (III. 35). Taberî ise Mervân’ın Medine valiliğinden azledildiğini zikretmiş ancak sebebini belirtmemiştir. *el-Ikdü’l-Ferîd* (IV. 371) ve İbnü’l-A’sem’in *Fütûh*’unda (IV. 371) Muâviye’nin mektubunu alması üzerine Medine’nin ileri gelenlerini çağırması ve Yezîd’e biat etmelerini isteyerek onları fitneden sakındırmıştır.

168 Taberî ve İbnü’l-Esîr’e göre, Mervân’ın azledilmesinden sonra Medine valiliğine Velîd b. Utbe b. Ebî Süfyân getirildi.

akrabalarının çoğuna kızgınlığını ve durumu ifade etti. Ardından dayıları olan Kinâne oğullarına giderek olaydan duyduğu rahatsızlığı ilettili. Onlara Muâviye'nin kendisini valilikten azletmesini, oğlu Yezîd'i veliaht yapmasını, bu işi önceden istişare ederek yapmamasını ve buna olan tepkisini onlara anlattı. Ona dediler ki: "Biz senin elindeki oklar ve kınındaki kılıcınız. Bizi kime atarsan ona isabet eder ve kime vurursan onu keseriz. Biz senin görüşüne bağlıyız, sana karşı boynumuz kıldan incedir." Mervân onlardan büyük bir grupla ve akrabaları ve ailesiyle birlikte Şam'a döndü. Şam'a varır varmaz maiyetindekilerle Muâviye'nin makamına gitti. Randevu almıştı. Ancak, Muâviye'nin koruması Mervân'ın maiyetindekilerin ve ailesinin kalabalık olduğunu görünce girmelerine izin vermedi. Bunun üzerine korumanın üzerine çullanarak tartakladılar. Koruma kapıyı açtı. Mervân ve maiyetindekiler içeri girdiler. Muâviye'ye elini uzatınca ona yetişecek kadar yaklaştı ve söze başladı.

Mervân b. el-Hakem'in Muâviye'nin Huzurunda Yaptığı Konuşma

Muâviye'ye hilafet unvanıyla hitap ederek selam verdi ve şöyle dedi: "Allah'ın şanı yücedir. Hiçbir güç sahibi O'nun kadriini hakkıyla takdir edemez. Kullarından öyle kulları vardır ki onlar dininin temel dayanaklarıdır. Onlar, O'nun adına, memleketler üzerinde nazır, kulları üzerine O'nun halifeleridir. Karanlıkları onlarla aydınlattı, dini onlarla kaynaştırdı, yakini onlarla güçlendirdi, zaferi onlarla ihsan etti ve müstekbirleri onlarla alçalttı. Senden önce ve geçmiş dönemlerde bunu bilen halifelerimiz vardı. İtaatte onların kardeşleri gibiydik. İtaat etmeyenlere karşı da onların yardımcılarıydık. Pazı bizimle güçlendirilirdi. Eğrilik bizimle düzeltilirdi. Meselelerde bize danışılırdı. Raiye işlerinde bizimle istişare edilirdi. Bugün ise dalalet darlığıyla açılan, insanların heva ve hevesleriyle oturu-lan, eti yenen, sütü içilen şaşırtıcı ve farklı yolların bulunduğu bir yerdeyiz. Ne oluyor da süttten kesme işi bize ait ve süttten kesilenlerin sahibi biz olduğumuz hâlde süt verme işinde bize danışılmıyor? Allah'a yemin ederim ki eğer teyit edilmiş ahit-

[I/199]

ler ve yapılmış akitler olmasaydı, bunlardan sorumlu olanın eğriliğini ben düzeltirdim. Ey Süfyân'ın oğlu! Durumu düzelt ve çocukları amir yapmaktan kaçın. Bilesin ki kavmine karşı bir fikrin var, onların da sana karşı sığınakları vardır.”

Muâviye, Mervân'ın sözlerine çok kızdı. Yumuşak davranarak kızgınlığını gizledi ve Mervân'ın elinden tutarak dedi ki: “Allah her şey için bir esas kılmıştır. Her hayır için de ehil insanlar var etmiştir. Asalet ve kerem konularında seni benden daha sıcak ve baba olarak da daha aziz kıldı. Büyük adamlardan yöneticiler seçtim ve efendiler efendisi bulup çıkardım. Sen kerem çeşmelerinin adamısın. Bir amca oğlu olarak hoş geldin safalar getirdin. Kaybedilmiş halifeler ve sıddık şehitlerden söz ettin. Onlar senin nitelediğin gibiydiler. Sen de onların maiyetinde anlattığın gibiydin. Biz de hayret verici ve farklı yolların bulunduğu bir yerdeyiz. Ey amca oğlu! Vallahi seninle bu işlerin eğriliğinin düzelmesini, zorluğunun kolaylaşmasını ve karanlığının aydınlanmasını umuyoruz. Ta ki senin sayende büyüğü küçülsün ve devasa olanların üstesinden gelsin. Sen Müminlerin Emîri'nden sonra onun benzerisin. Her zorlukta pazısısın. Onun veliahtının veliahtısın. Seni kavminin sorumlusu yaptım. Haraçtan payını büyük yaptık. Seninle gelenlere ikramda bulunacağız. Atıyyeni güzel yaptık. Seni muhtaç bırakmamak ve taleplerini karşılamak Müminlerin Emîri'nin sorumluluğudur.”¹⁶⁹

Mervân aylık bin dinar maaş alan ilk kişidir. Aile bireylerine de kişi başına yüz dinar tahsisat verildi.

Medine Ehlinin Biati Hoş Karşılamaması ve Reddetmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muâviye, Medine valisi Saîd b. el-Âs'a yazarak Medine ehlini Yezîd'e biat etmeye davet etmesini ve bu konuda gecikmeksizin biat edenle bu işi savsaklayanları bildirmesini emretti. Mektup Saîd

169 *Mürûcû'z-Zeheb*'de anlatıldığına göre Mervân, Yezîd'in veliahtı yapıldıktan sonra Medine'ye iade edildi. Ancak, azledilerek yerine Velîd b. Utbe b. Ebî Süfyân tayin edildi. Muâviye, Mervân'a vadettiği veliahtlık sözünü yerine getirmede.

b. el-Âs'a ulaşınca insanları Yezîd'e biat etmeye davet etti. Vali bu hususta kaba davranarak ahaliye şiddet ve kararlılıkla muamele etti ve bu işte gecikenlere cezai muamelelerde bulundu. Ancak, az bir kısmı hariç insanlar, özellikle Hâşim oğulları bu işi savsakladılar ve onlardan hiç kimse ona cevap vermedi. İbnü'z-Zübeyr bu talebe en çok karşı çıkan ve reddeden şahıstı.

Bunun üzerine Saîd b. el-Âs, Muâviye'ye şöyle yazdı: "Müminlerin Emîri'nin oğlu Yezîd için biat almamı ve bu konuda gecikmeksizin biat edenle gecikenleri sana bildirmemi emrettin. Sana haber vereyim ki insanlar bu işte geciktiler. Özellikle Hâşim oğullarından ve Ehl-i Beytten hiç kimse bana cevap vermedi. Ayrıca onlardan hoşlanmayacağım şeyler de duydum. Ama bu hususta düşmanlığını açığa vuran ve bu talebi reddeden Abdullah b. ez-Zübeyr'dir. Onlara ancak atlar [1/200] ve piyadelerle güç yetirebilirim. Ya da sen gelir ve bu konuda kararını kendin verirsin. Selamla."

Bunun üzerine Muâviye, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. ez-Zübeyr, Abdullah b. Ca'fer ve Hüseyin b. Ali'ye -Allah onlardan razı olsun- mektuplar yazdı ve bu mektupları Saîd b. el-Âs'ın kendilerine ulaştırmasını, cevaplarının da onun tarafından kendisine ulaştırılmasını emretti.

Muâviye'nin Saîd b. el-Âs'a Mektubu

Saîd b. el-Âs'a şöyle yazdı: "Mektubun bana ulaştı. Mektupta insanların, özellikle Hâşim oğullarının biati geciktirmeleriyle ilgili anlattıklarıyla İbnü'z-Zübeyr'in söylediklerini anladım. Reislerine mektuplar yazdım, onları muhataplarına teslim et. Cevaplarını da al ve bana gönder. Ben de cevaplara göre bir görüş ortaya koyayım. Azmin güçlü olsun, kalbin kavi olsun ve niyetin güzel olsun. Yumuşak olmaya bak. Kuralları çiğnemekten kaçın. Çünkü yumuşaklık rüştür. Kuralları çiğnemekse sıkıntı ve zorluktur. Özellikle Hüseyin'i gözet. Senden ona zarar gelmesin. Çünkü akrabadır ve büyük hakkı vardır. O hakkı erkek veya kadın hiçbir Müslüman inkâr edemez. O yaralı bir aslandır. Ona danışırsan onu ikna edemeyeceğini söyleyemem. Ancak, vahşi hayvanlar suya gidince onlarla

giden, inlerine dönünce o da dönen kişi Abdullah b. ez-Zübeyr'dir. Ondan çok sakın. Kuvvet ancak Allah'tandır. İnşallah sana geliyorum. Selamla."

Muâviye'nin İbn Abbâs'a Yazdıkları

İbn Abbâs'a şöyle yazdı: "Müminlerin Emîri'nin oğlu Yezîd'e biatte geç kaldığın haberi bana ulaştı. Osman için seni öldürseydim bu benim için bir haktı. Zira Osman'a karşı muhalifleri kıskırtan ve onları Medine'ye çağıranlardansın. Senin için mutmain olacağın bir eman ve huzur bulacağın bir ahit yoktur. Mektubum sana geldiği zaman mescide git, Osman'ın katillerini lanetle ve amilime biat et. Uyarılar için mazeret kalmamıştır. Sen kendin için daha iyisini bilirsin. Selamla."

[I/201]

Abdullah b. Ca'fer'e Yazdıkları

Abdullah b. Ca'fer'e şöyle yazdı: "Seni başkalarına tercih ettiğimi ve senin ve ailen hakkındaki iyi kanaatimi bilirsin. Ancak, senin hakkında hoşlanmadığım haberler aldım. Biat edersen, sana teşekkür edilecek imtina edersen biate mecbur edileceksin. Selamla."

H. Hüseyin'e Yazdıkları

H. Hüseyin'e şöyle yazdı: "Arzu etmediğini sandığım ve senden beklemediğim bazı haberler bana ulaştı. Allah'ın sana ihsan ettiği mertebe ve sahip olduğun şeref ve payeyle senin gibi birinin biatine nail olan kimse vefayı en çok hak eden kişidir. Beni, seni tecrit etmeye ve sana kötülük etmeye sevk etme. Allah'tan sakın ve bu ümmeti tekrar fitneye sürüklemeye. Kendini, dinini ve Muhammed'in ümmetini düşün. İnanmayanlar seni hafifliğe sevk etmesin."

İbnü'z-Zübeyr'e Yazdıkları

Abdullah b. ez-Zübeyr'e şöyle yazdı:

Mert insanlara hilimle muamele edilir de onlara dokunulmasa bunu fazilet olarak telakki ederler.

Kudretlinin af ile muamelesi daha çok takdir ve tazime layıktır.

Kusur arayan biri değilim ki ahlaki bakımdan daha kötü olanın hâli senin için mazeret olsun.

Senin yaptığın bir kandırmacadır, başkasını zaten yapamasın. İblis daha önce Âdem'i kandırmıştı. Lakin bu eylemiyle ancak kendini kandırmıştır.

Daha önce takdir edilirken melun oluverdi.

Korkuyorum ki sana istediğim cezayı vereyim. Ama daha zalim olanı Allah cezalandırır.

Bu Zevatın Cevapları

İlk cevap veren Abdullah b. Abbâs oldu. Ona şöyle yazdı: "Mektubun bana ulaştı. Söylediklerini anladım. Diyorsun ki: 'Ben sana bir eman vermedim.' Ey Müâviye! Allah'a yemin ederim ki eman senden değil âlemlerin Rabbinden alınır. Beni öldüreceğinden söz ediyorsun, vallahi buna yeltenir- [1/202] sen, ahirette Allah'a ve Muhammed'e (sav.) bir hasım olarak mülaki olacaksın. Hasımı Resulullah (sav.) olan bir kimsenin kurtulacağını ve kazanacağını hiç sanmıyorum. Osman'a karşı kışkırtıcılık yaptığımı ve insanları Medine'ye getirttiğimi söylüyorsun. Şahit olmadığın bir olaydır bu. Eğer şahit olsaydın, Osman'a karşı tahrik ve kışkırtma namına bana bir şey isnat etmezdin. Allah'a yemin ederim ki Osman için benim kadar öfkelenen ve öldürülmesini büyük bir cinayet olarak gören kimse göremiyorum. Hadiseye şahit olsaydım ona yardım edecek ya da onun uğrunda ölecektim.¹⁷⁰ Osman'ın öldürüldüğü gün, temenni ettim ve dedim ki: 'Osman'ı öldüren bana rast gelseydi de beni de öldürseydi ve ondan sonra ben de yaşamasaydım.' Bana, 'Osman'ın katillerini lanetle!' demene gelince, Osman'ın evlatları ve akrabaları vardır. Katilleri lanetlemeleri daha haklı bir tavidir. Onlar dilerse lanetler, dilerlerse kaçınırlar. Selamla."

Abdullah b. Ca'fer şöyle yazdı: "Mektubunu aldım. Beni başkalarına üstün tuttuğuna dair sözünü anladım. Eğer dediğin gibi yapsan isabet etmiş olursun. İmtina edersen taksirat sana aittir. Beni Yezîd'e biate mecbur edeceğine dair sözlerine gelince, yemin ederim ki beni buna mecbur edersen biz de

170 Hz. Osman muhasara altındayken hac mevsimi üzerine İbn Abbâs'ı emîr olarak tayin etmişti. Muhasara zilkadenin sonundan 18 Zilhicce'ye kadar sürmüştü. Hacılar Medine'ye dönünce Hz. Osman şehit edilmişti.

seni ve babanı İslam'a girmeye mecbur ederek gönüllü olarak değil zorunlu olarak sizi İslam'a girdirdik. Selamla."

Abdullah b. ez-Zübeyr (ra.) ona şöyle yazdı:

Kulu olduğum Allah iştmedi mi ki insanların İlahı, o en zalim olanı rezil etsin.

Hilmiyle (!) Allah'a karşı gelmeye cüret etti. Büyük günahlara dalmakta en hızlısıdır o.

Hilim sahibidir demeleri seni kandırdı mı? Hayır, o hilim sahibi değil, ancak hilim riyası yapıyor.

Tehditlerini icra etmeye kalksan beni kükreyen ve hasmını sesi kesilmiş hâlde bırakan aslan olarak görürsün.

Yemin ederim ki sana verdiğim biati ihlal etme endişem olmasaydı benden sağ salim kurtulamazdın.

Hüseyin (ra.) ona şöyle yazdı: "Mektubun bana ulaştı. Mektupta diyorsun ki: 'Arzu etmediğini sandığım ve senden beklemediğim bazı haberler bana ulaştı.' Şüphesiz iyiliklere yönelten ve doğru bir şekilde onlara yönlendiren Allah'tır. Sana ulaştığını söylediğin haberlere gelince, onları sana ulaştıran yağcılar, kötü söz taşıyanlar ve insanların arasını açanlardır. Dalalet içinde olanlar ve yağcılar iftira ediyorlar. Ben savaş ve ihtilaf istemedim. Ancak sana, zalim ve haramı helal kılan hizbine, zalimin ve kovulmuş şeytanın avenesinin hizbine karşı bunu terk etmekte Allah'tan korkarım. Hicr'in¹⁷¹ ve abit, muhlis arkadaşlarının katili değil misin? Onlar bidatleri çirkin görüyor, marufu tavsiye ediyor ve münkerden sakındırıyorlardı. Kendilerine kuvvetli güvenceler, ahitler verdiğin hâlde, zulüm ve haksızlıkla, Allah'tan sakınmadan ve Allah adına verdiğin taahhüdü çiğneyerek öldürdün. İbadetin yüzünü yıprattığı Amr b. el-Humk'u öldüren sen değil misin? Ona verdiğin bunca ahitten sonra. Ki o ahitlerden dağ tekeleri haberdar olsa, dağların tepelerinden inerlerdi. Sen değil misin ki nesebi sabit

[I/203]

171 Bu zat Hicr b. Adî el-Kindî'dir. Tutsak olduğu hâlde Muâviye tarafından öldürülmüştü. Rivayete göre İslam tarihinde öldürülen ilk esirdir. Kendisiyle beraber altı arkadaşı da öldürülmüştü. Bunlar: Şerîk b. Şeddâd el-Had râmî, Sayfî b. Fîl eş-Şeybânî, Kabîsa b. Dabî'a el-Absî, Muhriz b. Şihâb es-Sa'dî, Kidâm b. Hayyân el-Anzî ve Abdurrahmân b. Hassân el-Anzî'dir (Taberî, V. 277; Mürûcû'z-Zeheb, III. 7).

olmadığı hâlde Ziyâd'ın¹⁷² Ebû Süfyân'ın oğlu olduğunu iddia ettin. Oysa Resulullah (sav.): 'Evlat meşru evlilikten doğmadır. Zani, doğan çocuk üzerinde hak iddia edemez,' hükmünü vermiştir. Sonra onu Müslümanlara musallat ettin. Kimisini öldürüyor, kimisinin ellerini ve ayaklarını çaprazlamasına kesiyor, kimisini de hurma ağaçlarına asarak idam ediyor. Ey Muâviye! Hayret ediyorum sanki sen bu ümmetten değilsin, onlar da senin ümmetinden değildir. Yine Hadrâmî'nin katili sen değil misin? Nitekim Ziyâd sana, onun Ali'nin dininden olduğunu yazdı. Ali'nin dini amcazadesinin (sav.) dinidir. Ki onun sayesinde bulunduğu makamda oturuyorsun. Eğer onun bu iyiliği olmasaydı, senin ve atalarından kalan en büyük şerefimiz, yaz ve kış ticaret yolculukları külfeti olacaktı. Bizim sayemizde ve bir minnet olarak Allah sizi bu külfetten kurtardı.

Söylediğin hususlardan biri de, "Bu Ümmeti tekrar bir fitneye maruz bırakma" sözüdür. Ben senin emîrliğın kadar büyük bir fitne bilmiyorum. Bir de; "Kendin, dinin ve Muhammed'in Ümmeti için düşün," demişsin. Sana karşı cihat etmekten daha üstün bir şey bilmiyorum. Bunu yapabilirsem, bu beni Allah'a yaklaştırır. Yapamasam dinim adına Allah'tan mağfiret diler, Onun rızasına ve sevgisine mazhar olana muvaffakiyet ihsan etmesini niyaz ederim. Bir de "Bana tuzak kurarsan ben de sana tuzak kurarım diyorsun." Ey Muâviye istediğin kadar bana tuzak kur. Yeminle söylüyorum salih insanlar hep tuzaklara maruz kaldılar. Ümit ederim ki, yalnız kendine zarar verir ve yalnız amelini heba edersin. Bilesin ki Allah'ın küçük, büyük her şeyi sayan bir kitabı vardır. Ve yine bil ki Allah zan [1/204] üzere öldürdüklerini, töhmetle alıkoyduklarını, şarap içen ve köpeklerle oyun oynayan bir çocuğu emîrliğe getirmeni unutmaz. Seni kendini helak eden, dinini tehlikeye atan ve raiyeyi yitiren biri olarak görüyorum. Selamla."

172 Bu şahıs Ziyâd b. Ebîh'tir. Muâviye onu kardeşi olarak kabul etmiş ve adını Ziyâd b. Ebî Süfyân olarak değiştirmiştir. Oysa Ebû Süfyân onun Sümeyye'den oğlu olduğunu reddetmişti. Bu konu için bkz. Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zehab*, III. 7.

Muâviye'nin Bu Şahsiyetler İçin Medine'ye Gitmesi ve Onlarla Tartışması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre adı geçen zatlar, Muâviye'nin emrine muhalefet edip Yezîd'e biati reddederek ve buna dair cevabi mektuplarını Muâviye'ye yazınca o, Saîd b. el-Âs'a¹⁷³ yazarak Medine halkını Yezîd'e biatten sorumlu tutmasını ve bu konuda sert ve haşın davranmasını istedi. Muhacir, Ensar ve oğullarından biat etmeyen kimse bırakmamasını emretti. Ancak bu grubu harekete ve heyecana sevk edecek davranışlardan da kaçınmasını istedi. Muâviye'nin mektubu valiye ulaşınca biat etmeleri için onlara en haşın ve en sert şekilde davrandı. Ancak, insanlardan hiç kimse biat etmedi. Bunun üzerine Muâviye'ye şöyle yazdı: "Bana hiç kimse biat etmedi. İnsanlar bu şahıslara tâbidir. Bunlar biat ederse bütün insanlar biat eder ve hiç kimse geri kalmaz." Muâviye ona yazarak kendisi Medine'ye gidinceye kadar bu gruptakileri harekete sevk edecek müdahalelerden kaçınmasını emretti.

Muâviye Medine'ye ziyaretçi sıfatıyla gitti. Medine'ye yaklaşınca, kadın ve çocuklar dâhil herkes kendi imkânlarıyla onu karşılamakta öne geçmek ve ona yaklaşmakta süratle intikalde, kimi yaya kimi de süvari olarak onu karşılamaya çıktılar. O da ona karşı mücadele edenlere yumuşak davrandı. Avamdan olanlarla karşılıklı konuşarak onların gönüllerini kazanmaya çalıştı. Onları biat edenlerin safına meylettirmek için suni de olsa onlara yakın görünmeye çalıştı. Hatta onları kendi tarafına çekmek amacıyla şöyle dedi: "Ey Medine ehli! Hâlâ sizi görme hasretiyle yolun meşakkatini üzerimden atıyorum. Öyle ki uzak mesafeler aşıldı, sert olan yumuşadı. Resulullah'ın komşusunun ayağına gitmek onun için bir haktır."

İnsanlar şöyle cevap verdiler: "Sana, ev halkına ve maiyetindekilere onların, kalpten ikramı daim olan akraba ve iyi insanın sıcak alakası vardır."

173 *el-İkdü'l-Ferîd*, IV. 371; İbnü'l-A'sem, *Fütûh*, IV. 232'de: Mervân b. el-Hakem'e yazdı.

Curfbölgesine geldiğinde Hüseyin b. Ali ve Abdullah b. Abbâs karşıladılar. Muâviye: "Merhaba ey Resulullah'ın (sav.) kızı- [I/205]nın oğlu ve babasının benzeri!"¹⁷⁴ dedi ve insanlara dönerek "Bu iki zat Abdi Menâf oğullarının büyükleridir," diye iltifatta bulundu. Sonra yüzünü onlara döndü ve onlarla merhabalaşmaya, konuşmaya, yakın durmaya ve güler yüz göstermeye çalıştı. Medine'ye girdiğinde onu yayalar, çocuk ve kadınlar karşıladı ve konaklayacağı eve kadar ona refakat ettiler. Bu noktadan sonra Hz. Hüseyin evine döndü, Abdullah b. Abbâs da mescide geçti.

Daha sonra Muâviye ve maiyetinde Şam ehlinde çok sayıda refakatçiyle Müminlerin Annesi Hz. Âişe'yi ziyaret etmek üzere çıktı. Girmek için izin istediler. Ancak yalnızca Muâviye'ye izin verildi. İçeride onlardan başka Hz. Âişe'nin hizmetlisi Zekvân da vardı. Hz. Âişe dedi ki: "Ey Muâviye! Nasıl emin olabildin de evime geldin, ya kardeşim Muhammed b. Ebû Bekir'i öldürdüğün gibi ben de evimde seni öldürtseydim?"¹⁷⁵ Muâviye: "Hayır yapmazdın, çünkü emin bir evde, Resulullah'ın (sav.) evindeyim." Sonra Hz. Âişe, Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra Resulullah'ı (sav.), Ebû Bekir ve Ömer'i andı. Onu, Ebû Bekir ve Ömer'e uymaya ve onların izinden gitmeye teşvik etti. Sonra sustu. Muâviye bir hitabet üslubunda söz söylemedi. Çünkü Hz. Âişe düzeyinde bir konuşma yapamayacağından korktu. Bu nedenle aklına gelen birkaç söz söyledi: "Ey Müminlerin Annesi! Allah'ı ve Resulü'nü tanıyan biri olarak bize Hak yolunu gösterdin ve bizi nefsimiz hakkında hayra teşvik ettin. Emrine itaat edilecek ve sözü dinlenecek şahsiyetsin. Yezîd'in durumu ise bir mukadderattır. İnsanların farklı bir tercih yapmaları söz konusu değildir. İnsanlar biatlerini teyiden bildirdiler ve bu konuda taahhütlerini ifade ettiler. Ahitlerini bozabileceklerini düşünüyor musun?"

174 *el-İkdü'l-Ferîd*'de: Müslüman gençlerin efendisi. İbnü'l-Esîr'de (II. 511) Hz. Hüseyin onu görünce ona, "Hoş gelmedin, kanı parlayan bir beden. Allah onu döksün," diye söylemiş. Muâviye: "Sakin ol, vallahi bu sözleri hak eden biri değilim," diye karşılık vermiş.

175 Muhammed b. Ebû Bekir Hz. Ali'nin Mısır valisiyken hicri 32 yılında Muâviye tarafından öldürtülmüştü. Öldüren kişi ise Muâviye b. Hudeyc'tir. Ayrıntılar için bkz. Taberî, V. 94.

[I/206]

H. Âişe, Muâviye'nin bu sözlerini işitince, bu yolda ısrarlı olduğunu anladı ve şöyle dedi: "Bahsettiğin söz ve taahhütlere gelince, malum grup hakkında Allah'tan sakın ve aceleci davranma. Muhtemeldir ki senin arzu ettiğin şeye razı olurlar." Muâviye kalktığı anda H. Âişe ona, "Ey Muâviye! Hicr ile abit ve gayretkeş arkadaşlarını öldürttün," dedi. Muâviye: "Bunları bırak. Sana karşı şahsi işlerinde yardımcı oluyor muyum?" dedi. H. Âişe: "İyi," dedi. Muâviye: "Bizimle onları bırak Rabbimize kavuşunca hükmü O verecektir." Çıkarken Zekvân onunla çıktı. Muâviye Zekvân'ın koluna girdi ve şöyle dedi: "Allah'a yemin ederim ki Resulullah'tan (sav.) sonra H. Âişe'nin bugünkü konuşmasından daha güzel konuşma görmedim." Eve dönünce H. Hüseyin'i davet etti ve onunla baş başa bir görüşme yaptı. Ona, "Ey kardeşimin oğlu! Yezîd'e biat konusunda insanlar söz verdiler. Kureys'ten senin yönlendirdiğin beş kişi hariç. Senin muhalefetin için bir neden göremiyorum." H. Hüseyin: "Onlara haber gönder eğer biat ederlerse ben de onlardan biriyim. Benim hakkımda karar vermekte acele etme." Muâviye: "Onlar biat ederse sen de edecek misin?" dedi. H. Hüseyin: "Evet," diye cevap verdi. Muâviye aralarında geçen konuşmayı kimseye söylememesini tembih etti. H. Hüseyin çıkınca Abdullah b. ez-Zübeyr'in gönderdiği adamla karşılaştı. Adam H. Hüseyin'e, "Kardeşin İbnü'z-Zübeyr görüşmede ne oldu diye soruyor," dedi. İsrarlı sorular karşısında H. Hüseyin'den bazı ipuçları aldı.

Ardından Muâviye, Abdullah b. ez-Zübeyr'i çağırdı ve onunla baş başa görüştü. Ona dedi ki: "İnsanlar biat işinde söz ve taahhütte bulundular. Kureys'ten beş kişi hariç. Onları sen yönlendiriyorsun. Ey kardeşimin oğlu! Muhalefetinin sebebi ne olabilir?" Abdullah ona, "Bu insanlara haber gönder. Eğer biat ederlerse ben de onlardan biriyim. Aksi takdirde bu iş için beni sıkıştırma," dedi. Muâviye: "Sen de biat edecek misin?" deyince Abdullah: "Evet," dedi.¹⁷⁶ Ona da konuşma hakkında kimseye bir şey söylememesini tembih etti. Sonra Abdullah b.

176 Taberî'ye göre: Ey Müminlerin Emîri! Allah'ın evinde bulunuyoruz. Allah'a söz vermek ağır bir sorumluluktur, dedi ve biatten imtina ederek çıktı.

Ömer'e görüşme davetinde bulundu. Abdullah geldi. Onunla baş başa görüştü ve onunla önceki iki zattan daha yumuşak bir üslupta konuştu: "Benden sonra Muhammed'in ümmetini sahipsiz bir sürü gibi bırakmak istemedim. Senin yönlendirdiğin beş kişi hariç, insanlar biat ettiler. Muhalefetinin sebebi ne olabilir?" diye sordu. İbn Ömer: "Kanın akmasını önleyecek ve seni de muradına erdirecek bir fikre ne dersin?" diye sordu. Muâviye: "İsterim," dedi. İbn Ömer ona, "Tahtını meydana kurarsın. Ben de gelir senden sonra ümmetin üzerinde ittifak edeceğim husus üzerine biat edeyim. Vallahi ümmet Habeşî bir köle üzerine anlaşırса ben de onlara uyacağım," dedi. Muâviye: "Bunu yapar mısın?" diye sordu. Abdullah: "Evet," diye karşılık verdi. Sonra çıktı. Ardından Abdurrahmân b. Ebî Bekir'i çağırttı. Onunla baş başa görüşüp dedi ki: "Hangi el ve ayakla bana isyan ediyorsun?" diye sordu. Abdurrahmân: "Benim için hayırlı olacağını ümit ederim," diye cevapladı. Muâviye: "Vallahi seni öldüresim geliyor," deyince Abdurrahmân: "Bunu yaparsan bu dünyada senin yaptıklarını gören Allah ahirette seni cehenneme atar," karşılığını verdi. Daha sonra Abdurrahmân çıktı. Muâviye o günü önemli şahsiyetlere ikramda bulunarak ve eleştirilere isyan ederek geçirdi.¹⁷⁷

İkinci günün sabahında Muâviye kendisi için bir yaygı serilmesini emretti. Yaygı serildi. Etrafında da önemli şahsiyetlerle yakınlarının oturakları dizildi.

Muâviye, üzerinde Yemen kumaşından yapılmış bir elbise ve başında bir kenarını iki omzu arasına saldıgı siyahımsı bir sarık olduğu hâlde çıktı. Çeşitli güzel kokular sürmüştü. Kendisi için hazırlanan tahtın üzerinde oturdu. Kâtiplerini de ağzından çıkan talimatı yazıya geçirmek üzere işitecekleri yerlere oturttu. Korumalarına talimat vererek yakınlarından da olsa kimseye izin vermemelerini söyledi. Akabinde Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Abbâs'a gelmeleri için haber gönderdi. Önce İbn Abbâs geldi ve selam verdi. Muâviye onu soluna oturttu ve kendisiyle uzun uzun sohbet etti. Sonra dedi ki:

177 Abdullah b. Abbâs'tan söz etmedi. Abdurrahmân b. Ebî Bekir'i zikretti. Oysa mektup yazdıklarının içinde adı geçmemektedir.

“Allah bu Kabr-i Şerif’e ve Resulullah’ın Hane-i Saadetine mücavir olmakla sizi şanslı kıldı.” İbn Abbâs: “Evet, Allah Müminlerin Emîri’ni ıslah etsin. Aza kanaat etmek ve büyük paydan kaçınmak daha büyük bir paydır.” Muâviye onunla konuşmaya devam etti; ancak, cevap verme durumunda bırakmamaya çalıştı. Daha çok tabiat ve kabiliyetlere göre amellerden söz etmeye yöneltti.

Sonra Hz. Hüseyin geldi. Muâviye onu görünce sağında bulunan yastığı düzeltti. Hz. Hüseyin selam vererek girdi. Muâviye ona yer gösterdi ve sağına oturttu. Muâviye ona Hz. Hasan’ın çocuklarının durumunu ve yaşlarını sordu. O da cevap verdi ve sustu. Akabinde Muâviye konuşmaya başladı ve şöyle dedi: “Nimetlerin sahibi ve ukubetin indiricisi olan Allah’a hamd olsun. Allah’tan başka ilah olmadığına ve inkârcıların iddialarından münezze ve yüce olduğuna, Muhammed’in O’nun kulu ve Hakîm ve Hamîd Allah tarafından indirilen Kur’an’ı bütün cinlere ve insanlara tebliğ etmek üzere gönderildiğine şahadet ederim. O Allah’tan tebliğ etti. Emrini açık ve seçik olarak bildirdi. Eziyete katlandı. Nihayet Allah’ın dini zahir oldu. Onun dostları aziz oldu ve müşrikler kahroldu. Onlar hoşlanmasa da Allah’ın emri üstün geldi. Resulullah (sav.) cihat ettiği bu dünyayı terk ederek ahirete intikal etti. Musahhar kılındığı şeyler için, Allah’ın rızasını umarak, izzetle ve sabırla, ebedî ve sürekli olanı dileyerek dünyadan yüz çevirmeyi seçti. Resulullah’ın (sav.) sıfatı budur. Ondan sonra

[I/208] iki zat ona halef oldular. İkisi de Allah’ın korumasına mazhar kişilerdi. Üçüncüsüne ise şükran borçluyuz. Ondan sonra bir keşmekeştir. Uzun zaman gözlemleyerek, mücadele ederek, inceleyerek ve dinleyerek altından kalkmaya çalıştık. Bu konuda sizin bildiğinizden fazla bir şey bilmiyorum. Yezîd’in durumu ise daha önce hakkında ve cevazına dair beyanlarınız oldu. Allah bilir bununla çabam ve maksadım raiyenin ahvalini düzeltmek, fesadı ortadan kaldırmak, çatlakları kapatmak suretiyle gözleri açmak ve eylemleri övgüye mazhar kılmaktır. Yezîd hakkındaki yorumum budur. Sizde ise akrabalık fazileti, ilim makamı ve kâmil insani meziyetler vardır. Münazara

ve mukabele yoluyla bu meziyetlerin Yezîd'de de bulunduğunu hayretle müşahade ettim. Yezîd ayrıca sünneti bilmekte ve Kur'an okumaktadır. Hilmi ağır ve sert kayalara ağır basar. Malumunuzdur ki risalet masumiyetiyle korunan Resulullah (sav.) Selâsil Gazvesi'nde¹⁷⁸ bir sahabiye Ebû Bekir, Ömer ve diğer büyük sahabe ve Muhacirlerin öncülerine takdim etmiştir. Hâlbuki takdim edilen zat ne bir akrabalık bağıyla ne de ifade edilmiş bir sünnetle bu zevata üstün gelecek bir yanı vardı. O zat adı geçen zevatı Resulullah'ın emriyle sevk ve idare etti. Onları namaz için topladı, ganimetlerini korudu. O söyledi ve sözünün üstünde söz söyleyen olmadı. Resulullah (sav.) bizim için güzel örnektir. Ey Abdülmuttalib'in oğulları! Biraz teenniyle hareket etsek. Ben ve siz bir kaynağın kollarıyız. Faydalı işler yaptık ve gayretli çalışmalarımız oldu. Bir araya gelmemizden insaf ve adalet bekliyorum. Herkes sizin sözünüz sayesinde söz söyler. Akrabalık bağıyla bağlı olan birinin serzenişlerine basireti açacak şekilde cevap vermenizi rica ederim. Kendim ve sizin için Allah'tan mağfiret dilerim."

Abdullah b. Müslim dedi: İbn Abbâs konuşmaya hazırlanmış ve konuşmaya başlamak için elini kaldırmıştı ki Hz. Hüseyin işaret ederek ona, "Acele etme, muhatap benim ve suçlamanın büyük payı bana yöneliktir, sen dur," dedi. Bunun üzerine İbn Abbâs durdu. Hz. Hüseyin kalktı. Allah'a hamd etti ve Resulullah'a salat ve selam getirdi. Sonra şöyle dedi: "Ey Muâviye! Konuşan ne kadar uzun konuşsa da Resulullah'ın sıfatlarını ifade etmenin hakkını veremez ve bütünün ancak bir kısmını ifade edebilir. Resulullah'tan (sav.) sonra gelenlerin onun vasıflarını veciz ifade etmekte ve bu vasıfları hakkıyla ihata etmekte aciz kalmalarını anlıyorum. Heyhat, heyhat ey Muâviye! Sabah, gece karanlığını ele verdi ve güneş kandillerin ışığını yok etti. İfrat edecek kadar ayırım, başkalarını ezecek kadar bencillik yaptın, kurutacak kadar vermemezlik

178 Selâsil Gazvesi Amr b. el-Âs komutasında Benî Azre yurdunda gerçekleşmişti. Resulullah Arapları Şam'a karşı seferber etmek gayesiyle yapılmasını emretmişti. Akabinde içinde Ebû Bekir, Ömer ve Ubeyde b. Cerrâh'ın da bulunduğu takviye bir birliği destek için göndermişti (İbn Hişâm, *Sîret*, IV. 272).

[I/209]

ettin. Haddi aştıkça aştın. Hiçbir hak sahibine hak namına bir pay vermedin. Buna karşın şeytan payını tam olarak ve mükemmel bir şekilde aldı. Yezîd'in kemale erdiğine ve Muhammed'in ümmetine karşı izleyeceği siyaset hakkında ifade ettiğin hususlardan ne demek istediğini biliyorum. İnsanlar sanki Yezîd'i bilmiyorlarmış ya da aralarında yaşamayan veya sana mahsus bir ilimle kuşattığın bir kişi hakkında onlara birtakım şeyler vehmetmek istiyorsun. Aslında Yezîd bizzat kendisi görüşlerini ortaya koymaktadır. Al sana Yezîd'in ilgi alanları: Boğuştukları zaman köpekleri izlemesi, aynı yaştaki güvercinlerin müsabakası üzerine bahse girmesi, çalgı çalan ve eğlence düzenleyen cariyelerin eğlencelerini takip etmesi gibi. Senin bu yapmaya çalıştığın bir yana, Allah'ın huzuruna üzerinde bulunduğun hâlden daha kötüsüyle çıkmaktan ve insanlara yaptığın kötülükler yüzünden daha çok günahlara girmekten imtina et. Bunlar sana yeter. Allah'a yemin ederim, sürekli zulüm ve bâtılta çabalayıp duruyor ve kırbaları dolduracak kadar öfkeyle zulmediyorsun. Oysa ölümle aranda göz yummak kadar bir süre vardır. Kaçış zamanı olmayan mahşer günü için, önden koruyucu bir amel hazırla. Hilafetten sonra bizi istenmeyen durumlara maruz bıraktın ve bizi büyüklerimizin mirasından mahrum ettin. Yemin ederim ki Resulullah'ın (sav.) soydan bize miras olarak bıraktığıyla bize geliyor-sun. Resulullah (sav.) vefat ettiğinde bu işe kalkışanlara, ona yakınlığı gerekçe olarak sundunuz. Karşı taraf da bu gerekçeye boyun eğdi ve iman onları orta noktaya getirdi. Akabinde çeşitli bahaneler ileri sürdünüz, işler çevirdiniz ve şöyleydi de böyleydi, dediniz. Nihayet imaret, aslında başkasına giden bir yoldan sana geldi. O hâlde ibret alın ey akıl sahipleri.

Resulullah (sav.) döneminde andığın kişinin, zikrettiğin sahabilere emîr tayin edilmesine gelince, evet bu olmuştur. O gün için Amr b. el-Âs'ın Resulullah'ın (sav.) sohbetiyle müşerref olması ve Resulullah'a (sav.) biat etmesinden dolayı bir itibarı vardı. Allah'a yemin ederim ki onların arzuları hilafına oldu. Onun öne geçirilmesinden hoşlanmadılar ve onun yaptıklarını Resulullah'a şikâyet ettiler. Bunun üzerine Resulul-

lah (sav.): 'Zararı yok, ey Muhacirler bugünden sonra benden başkası size amir olmayacak,' dedi. O hâlde teyit edilmiş ve hakkında kesin ve doğru hüküm bulunan bir konuda ilga edilmiş fiili bir sünneti nasıl delil kabul edersin? Ya da etrafında bulunanların sohbetine güvenmeyip dinî yönüne ve akrabalığına itimat etmiyorsun da başkasını dost ediniyorsun. Bunları bırakıp müsrif ve sapmış birini tercih ederek insanlara bir şüphe elbisesi giydiriyorsun. Bununla dünyada yaşayan mesut olacak sen ise ahirette ziyan edeceksin. Bu apaçık bir hüsrandır. Benim için ve sizin için mağfîret diliyorum."

Abdullah b. Müslim dedi: Muâviye, İbn Abbâs'a baktı ve ey "ey ""Ey İbn Abbâs! Bu ne? Senin cevabın daha dahiyane ve daha acı olsa gerek," dedi. İbn Abbâs şöyle dedi: "Vallahi o Resulullah'ın zürriyeti, Ehl-i Aba¹⁷⁹ ve Mutahhar Hanei Saadettendir. Ona karışma. Allah hükmünü verene kadar diğer insanları ikna edebilirsin. Allah hüküm verenlerin en hayırlısıdır." [1/210] Muâviye şöyle karşılık verdi: "En iyisi hilimle davranmak, hilmin en hayırlısı ise akrabaya hilimle muamele etmektir. Gidebilirsiniz. Allah'a emanet olun."

Daha sonra Muâviye, Abdurrahmân b. Ebî Bekir'e,¹⁸⁰ Abdullah b. Ömer'e ve Abdullah b. ez-Zübeyr'e haber göndererek onları çağırdı. Onlar gelip oturduktan sonra, Muâviye söze başladı. Allah'a hamd ve senada bulundu ve şöyle dedi: "Ey Abdullah b. Ömer! Bize diyordun ki: 'Karşılığında bütün dünya benim olsa bir cemaate biat etmeden bir gece dahi geçirmek istemiyorum.' Müslümanların gücünü zaafa uğratmam, birliklerini dağıtmaya çalışmaman ve kanlarının akması için çaba harcamaman konusunda seni uyarıyorum. Yezîd'in

179 İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'de (VII. 376) belirttiğine göre "De ki: Gelin oğullarımızı ve oğullarınızı davet edelim," (Âl-i İmrân, 3/61) nazil olunca Resulullah (sav.), Fâtıma, Hasan ve Hüseyin'i çağırdı ve "Allah'ım bunlar ehlimdir," buyurdu. Yukarıda bu hususa işaret edilmiştir. Aynı hadis Ahmed'in *Müsned*'inde (I. 173, 175, 182; III. 338), Tirmizî, Menâkıb, V. 638; Müslim, Fedâilü's-Sahâbe (bab 4) hadis 32'de de rivayet edilmiştir.

180 Asıl nüshada ve bazı tarih kitaplarında böyle geçse de, İbnü'l-Esîr'in *Târîh*'inde (II. 513) bu rivayet, Abdurrahmân'ın vefatını hicri 53 yılında kabul eden rivayetlere göre doğru değildir. Ancak vefatını hicri 53 yılından sonra olduğu kabul edilirse doğru olabilir, demektedir.

durumu bir kaderdir. İnsanların bunda bir tercihleri söz konusu değildir. İnsanlar biat mükellefiyetlerini üstlendiler, söz ve taahhütlerini verdiler.” Sonra Muâviye sustu. Sonra Abdullah b. Ömer konuştu. Allah’a hamd ve senada bulundu ve şöyle dedi: “Ey Muâviye! Senden önce halifeler vardı. Onların oğulları da vardı. Senin oğlun onların oğullarından daha iyi değildir. Ancak onlar, oğlun için yaptığını, kendi oğullarına yapmadılar. Bu konuda kimseye bir ayrıcalık tanımadılar. Onlar bu ümmet için iyi bildiklerini tercih ettiler. Sen beni, Müslümanların gücünü zaafa uğratmamak, topluluklarını ayırmamak ve kanlarını dökmek için uyarıyorsun. Ben inşallah böyle bir işe kalkışmam. Ancak, insanlar istikamet üzere olurlarsa ben de Muhammed’in (sav.) ümmetiyle yararlı olanı tercih edeceğim.” Muâviye: “Allah sana rahmetiyle muamele etsin. Sende aykırı bir durum yoktur,” dedi. Sonra İbn Ömer’e söylediğinin aynısını Abdurrahmân b. Ebî Bekir’e söyledi. Abdurrahmân şöyle karşılık verdi: “Allah’a yemin ederim ki sen Yezîd’e biat konusunda cesaretle yaptığın işten dolayı seni Allah’a havale etmemizi istiyorsun. Ruhum kudret elinde olduğu Allah’a yemin ederim bu konuyu şûrâya havale edeceğiz. Ya da tekrar sil baştan ele alacağız.” Sonra çıkmaya yeltenince Muâviye elbisesinin kenarından tuttu ve “Yavaş ol! Allah’ım beni dilediğinle ona zarar vermekten koru! Şamlılara bu vaziyette görünme, sana zarar vermelerinden endişe ediyorum,” diye söyledi.

Akabinde İbnü’z-Zübeyr’e, İbn Ömer’e söylediğinin aynısını söyledikten sonra, “Sen tilki gibisin bir inden çıkar ve başka bir ine girersin. Bu iki zatı¹⁸¹ da sen bu duruma sürükledin ve bu noktaya getirdin,” dedi. İbnü’z-Zübeyr ona, “Sen Yezîd’e biat etmek istiyor musun? Biz ona biat etsek sana mı itaat edeceğiz, ona mı? Eğer hilafetten usandıysan çekil o zaman biz ona biat edelim,” dedi ve Muâviye ile arasındaki söz düellosu uzadıkça uzadı. Öyle ki Muâviye bir ara ona, “Sen kendine kıyıyorsun, seni tuzakta çırpınır gibi görüyorum,” dedi ve hepsine gitmelerini söyledi. Sonra Muâviye üç gün kendi ba-

181 İbnü’l-A’sem’e göre, bu üç şahıs tabiri geçmektedir. Bunlardan maksat da Hüseyin b. Ali, Abdurrahmân b. Ebî Bekir ve Abdullah b. Ömer’dir.

şına kaldı ve hiç dışarı çıkmadı. Sonra çıktı ve bir tellala emir vererek toplu bir iş sebebiyle toplanmaları için çağırmasını istedi. Bunun üzerine insanlar mescitte toplandılar ve adı geçen zevat da minberin etrafında oturdular. Muâviye konuştu. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra Yezîd'in meziyetlerinden ve Kur'an okuyuşundan bahsetti ve dedi ki: "Ey Medine ehli! Yezîd'e biat etmek için karar verdim. Haber göndermediğim belde veya köy bırakmadım. Bütün insanlar biat etti ve itaat ettiler. Medine ise biat işini geciktirdi. Oysa Medine bu işin aslı ve köküdür.¹⁸² Onun için kendilerinden endişe etmediğim insanlardır. Medine ehlinden biat etmeyenler Yezîd'e daha çok iyilik etmesi ve akrabalık bağını gözetmesi gerekirdi. Vallahi Müslümanlar için daha hayırlısını bilsem ona için biat ederdim." Hz. Hüseyin kalktı ve "Allah'a yemin ederim kendisi, annesi ve babasıyla ondan daha hayırlısını bıraktın," dedi. Muâviye: "Kendini kastediyorsun," dedi. Hz. Hüseyin: "Evet, Allah seni ıslah etsin," dedi. Muâviye: "O hâlde sana anlatayım: Yemin ederim ki annen onun annesinden hayırlıdır. Kureyş'ten olması onun üstünlüğü için yeterli bir meziyettir. Kaldı ki Resulullah'ın kızıdır, dininde ve dindeki öncülüğünde üstündür. O nedenle annen onun annesinden hayırlıdır. Babana gelince, senin baban onun babasını Allah'ın hükmüne davet etti. Allah babanın aleyhine babasının lehine hükmünü verdi," dedi. Hz. Hüseyin: "Cahilliğin sana yeter, dünyadakini ahirettekine tercih ettin," diye karşılık verdi. Muâviye: "Senin Yezîd'den daha hayırlı olduğuna dair sözüne gelince, Allah'a yemin ederim Muhammed'in ümmeti için Yezîd senden hayırlıdır," dedi. Hz. Hüseyin: "İşte iftira ve yalan budur. Şarap içen ve eğlence meclisleri müşterisi benden hayırlıdır, öyle mi?" dedi. Muâviye: "Sakin ol, amcan oğluna sövme. Onun yanında senin hakkında kötü söz söylense sana kötü söz söylemez,"¹⁸³ dedi ve insanlara dönerek, "Ey insanlar! Bilirsiniz ki Resulullah vefat edince kimseyi halife bırakmadı. Müslümanlar Ebû

182 İbnü'l-A'sem'e göre aslı, kavmi ve aşireti tabiri geçmektedir.

183 İbn A'sem'in *Fütûh* adlı eserinde, Hz. Hüseyin, benim hakkımda kendisi hakkında bildiğim gibi bir şey biliyorsa, söylesin, diye karşılık verdi, diye anlatılır.

[1/212]

Bekir'i halife seçtiler. Onun biati bir hidayet biatıydı. O da Allah'ın kitabı ve Peygamber'in sünnetiyle amel etti. Vefat edince Ömer'i halife seçmeyi uygun gördü. Ömer de Allah'ın kitabı ve Peygamber'in sünnetiyle hükmetti. Vefat edince hilafeti Müslümanlar arasından seçtiği altı kişilik bir Şûrâ Heyetine havale etmeyi uygun gördü. Böylece Hz. Ebû Bekir Resulullah'ın yapmadığını yaptı. Ömer de Ebû Bekir'in yapmadığını yaptı. Hepsisi de bu davranışlarıyla Müslümanların iyiliğini gözetmişlerdir. Bu nedenle insanların içinde bulunduğu ihtilafları nazarıitibara alarak ve insaf gözüyle bakarak ben de Yezîd'e biat etmeyi uygun gördüm."

Abdullah b. ez-Zübeyr'in Muâviye'ye Söylediği

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Abdullah b. ez-Zübeyr ayağa kalktı ve Muâviye'ye şöyle dedi:¹⁸⁴ Resulullah (sav.) vefat edince Müslümanları Allah'ın kitabıyla baş başa bıraktı. Müslümanlar Ebû Bekir'i halifelige uygun gördüler. Ebû Bekir vefat edince Kureyş'ten soy olarak kendisine uzak olan Hz. Ömer'i seçti. Hz. Ömer vefat edince, Müslümanların içinde senin oğlundan daha hayırlı olan oğlu Abdullah bulunduğu hâlde, hilafet işini Müslümanlardan seçtiği altı kişilik Şûrâ Heyeti bıraktı. Dilersen Resulullah'ın (sav.) yaptığı gibi insanları serbest bırak, onlar halifelerini seçsinler. Dilersen de Hz. Ebû Bekir'in yaptığı gibi Kureyş'ten hayırlı olduğu bilinen birini seçersin. Dilersen de Ömer'in yaptığı gibi Müslümanlardan bir heyet seçersin ve bu işi oğlundan uzak tutarsın.¹⁸⁵

Bunun üzerine Muâviye minberden indi ve evine gitti. Akabinde koruma ve muhafızlarından bir gruba emir vererek biat etmemekte direnen Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Ömer, Abdul-

184 *el-Ikdü'l-Ferîd* ve İbnü'l-A'sem'in *Fütûh* adlı eserinde anlatıldığına göre İbnü'z-Zübeyr, Muâviye'ye "Seni üç şıktan birini tercih etmeye davet ediyorum. Bunlardan istediğini seç," diye teklifte bulundu.

185 *el-Ikdü'l-Ferîd* ve İbnü'l-Esîr'e göre Muâviye: "Senin söyleyecek başka sözün var mı?" diye sordu. İbnü'z-Zübeyr: "Hayır," diye cevap verdi. Sonra diğerlerine de aynı soruyu sordu. Onlar da aynı cevabı verince Muâviye: "Size söylemiş oldum ve uyarımı yaptım, zira uyaran için sorumluluk sözü konusu değildir," dedi.

lah b. ez-Zübeyr, Abdullah b. Abbâs ve Abdurrahmân b. Ebî Bekir'i getirmelerini istedi. Muâviye bu zevata tembihte bulunarak dedi ki: "Bu akşam Şam ehline gidecek ve onlara, bu kişiler biat ve itaat ettiler, diyeceğim. Eğer benim sözümü yalanlayan bir söz söyleyen olursa, daha sözü bitmeden kellesi koparılacak," diye uyardı. Grup uyarının ciddiyetini kavradı. Akşam olunca bu grupla birlikte çıktı. Muâviye onlarla konuşarak ve gülerek sohbet ediyordu. Onlara farklı renklerde kıyafetler giydirmişti. İbn Ömer'e kırmızı, Hz. Hüseyin'e sarı, Abdullah b. Abbâs'a yeşil ve İbnü'z-Zübeyr'e Yemeni bir elbise giydirmişti. Onların arasında göründü ve Şamlılara bu zevattan hoşnut olduğunu ve onların biat ettiklerini ima ederek şöyle dedi: "Ey Şam ehli!¹⁸⁶ Müminlerin Emîri bu zevatı davet etti. Onlar itaat ve biat ettiler." Gruptakiler öldürülme endişesiyle sessiz bir şekilde ve hiçbir söz söylemeden dinlediler. Bu sırada Şamlılardan bir grup kalkarak şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Eğer senin onlardan bir şüphen varsa onları bize bırak, onların boynunu vuralım." Muâviye: "Subhânellah, ey Şamlılar Kureyşlilerin kanını size helal kılamam. Hiç kimse onlar hakkında kötü bir şey söylemesin. Onlar biat edip itaat ettiler. Benden hoşnut oldular ben de onlardan hoşnutum. Allah onlardan razı olsun," diye beyanda bulundu.¹⁸⁷

Ardından Muâviye Mekke'ye doğru yola çıktı. Gitmeden önce insanlara atıyyelerini verdi ve bol bol bağışta bulundu. Her kabileye ödül ve atıyyesini vermesine karşılık Hâşim oğullarına ne ödül ne de atıyye verdi. Bunun üzerine İbn Abbâs peşinden giderek Ravha'da¹⁸⁸ yakaladı. İbn Abbâs kapıda beklemeye başladı. Muâviye: "Kapıda bekleyen kim?" diye sordu. Bu soruyu defalarca tekrarlmasına ve "İbn Abbâs," diye cevap verilmesine rağmen kimseyi içeriye almadı. Nihayet uykudan uyanınca, "Kapıda kim var?" diye sordu. "İbn Abbâs," diye cevap verdiler. Ancak, görüşmeyerek bineğinin

186 Muâviye'nin sözü için bkz. İbnü'l-Esîr, II. 513, *el-İkdü'l-Ferîd*, IV. 372, İbnü'l-A'sem, IV. 248.

187 Bu dört zatın biatini bekleyen insanlar onların biat ettiklerini sanarak biat ettiler ve ayrıldılar.

188 Mekke ile Medine yolu üzerinde bulunan bir yer.

getirilmesini istedi. Bineğini getirdiler. Bineğine binerek çıktı. İbn Abbâs önünü keserek atının dizgininden tuttu ve "Nereye gidiyorsun?" dedi. Muâviye: "Mekke'ye," dedi. İbn Abbâs: "İkramiyelerimiz nerede?" diye sordu. Muâviye: "Vallahi adamınız biat etmeyinceye kadar size ne ikramiye ne de atıyye var," diye söyledi. İbn Abbâs: "İbnü'z-Zübeyr biatten imtina etmesine rağmen Benî Esed'in ikramiyesini verdin. Yine Abdullah b. Ömer biat etmedi, ancak Benî Adî'nin ikramiyesini verdin. Bizim adamımız biat etmediyse bizim günahımız nedir? Kaldı ki diğer adamlar da biat etmediler," diye karşı çıktı. Muâviye: "Siz başkaları gibi değilsiniz, vallahi adamınız¹⁸⁹ biat etmezse size tek bir dirhem vermem," deyince İbn Abbâs: "Vallahi hakkımızı vermezsen Şam'ın etrafına gelip konaklayacağım ve senin bildiğin şekilde aleyhinde konuşacağım ve onları sana karşı isyana sevk edeceğim," tehdidinde bulundu. Bunun üzerine Muâviye: "Tamam ikramiyelerinizi vereceğim," dedi. Onların ikramiyelerini Ravha'dan gönderdi ve Mekke'ye doğru yoluna devam etti.

Çok kısa bir süre sonra Abdurrahmân b. Ebî Bekir uyurken aniden vefat etti. Allah rahmet etsin.

Saîd b. Osmân b. Affân'ın Muâviye'ye Söyledikleri

[I/214] Abdullah b. Müslim dedi: Muâviye, Şam'a dönünce Saîd b. Osmân b. Affân –Kureyş'in şeytanı ve lisanı diye bilinir– yanına gelerek, "Ey Müminlerin Emîri! Neden beni bırakıp Yezîd'e biat alıyorsun? Vallahi bilirsin ki babam onun babasından, annem onun annesinden, ben de ondan hayırlıyım. Sahip olduğun makamı da babam sayesinde elde ettin," dedi. Bunun üzerine Muâviye güldü ve şöyle dedi: "Ey kardeşimin oğlu! 'Babam onun babasından hayırlıdır,' şeklindeki sözün doğrudur. Osman'ın bir günü Muâviye'den üstündür. Annenin onun annesinden hayırlı olmasına gelince, Kureyşî'nin Kelbî'ye üstünlüğü açıktır. Sahip olduğum makamı baban sayesinde kazandığıma gelince, mülk Allah'ındır, onu dilediğine verir. Rahmetli baban öldürüldü el-Âs oğulları ona sahip çıkmadı-

189 Hüseyin b. Ali'yi kastetmiştir.

lar. Harb oğulları bu yükün altına girdiler. Bundan dolayı bizim size minnetimiz daha büyüktür. Yezîd'den daha hayırlı olmana gelince, evimin senin gibi olan Yezîdlerle dolu olmasını istemem. Neyse bu sözleri bırak da benden iste de sana vereyim." Saîd b. Osmân şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Sen onun yanında olduğun sürece Yezîd kaybetmez. Ben hakkımı, kısmen değil bütünüyle isterim. Eğer bu talebimi kabul etmezsen, Allah'ın sana verdiğinden bana ver." Muâviye: "Sana Horasan'ı veriyorum," diye karşılık verdi. Saîd: "Horasan'ın neyini veriyorsun?" diye sorunca Muâviye: "Bir nimetlenme ve sılayırahim olarak," diye cevapladı. Saîd bunun üzerine hoşnut olarak çıktı ve şu beyitleri söylemeye başladı:

Müminlerin Emîri'ni ve ikramını andım. Akrabalık hakkını verdiği için Allah ona hayırlar ihsan etsin.

Oysa daha evvel benden ona birtakım makul olmayan ve hatalı söz ve eleştiriler oldu.

Ancak Müminlerin Emîri, önceleri kayıtsız kalırken, sonunda fazl ve keremiyle döndü.

Bana, Horasan bir nimet olarak senin olsun dedi. O da bu ihsanından dolayı hayırlı mükâfatlarla ödüllendirilsin.

Bugün yerinde babam Osman olsa, mülkünden bana Muâviye'nin verdiğinden fazla bir şey vermezdi.

Muâviye, Saîd'in terennüm ettiği bu beyitleri duyunca, Yezîd'e talimat vererek ona ihtiyaç duyduğu şeylerle münasip elbiseler vermesini emretti ve ona bir fersah mesafe refakat ederek yolcu etti.

Ebü't-Tufeyl'in Muâviye'ye Gitmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muâviye, Ebü't-Tufeyl el-Kinânî kadar kendisiyle karşılaşmak istediği başka kimse yoktu. Onun adı Amr b. Vâsile'dir. Sıffin Savaşı'nın silahşoru ve şairiydi. Hz. Ali'ye en yakın insanlardandı. Şam'a kardeşinin oğlunu ziyaret etmeye gitti. Yeğeni, Muâviye'nin adamlarındandı. Muâviye'ye onun geldiğini haber verdi. Muâviye haber göndererek onu yanına davet etti. Adam yaşlıydı. Muâviye'nin huzuruna varınca ona, "Ebü't-Tu-

[I/215]

feyl b. Vâsile sen misin?" diye sordu. Adam, "Evet," diye cevap verdi. Muâviye: "Müminlerin Emîri Osman'ı öldürenlerden miydin?" Adam, "Hayır, ancak gördüm ve ona yardım etmedim," dedi. Muâviye: "Neden yardım etmedin?" deyince adam, "Çünkü Muhacir ve Ensar ona yardım etmediler," diye cevap verdi. Muâviye: "Allah'a yemin ederim ki ona yardım etmek sana ve onlara bir vecibe, hatta farzdı. Onu kaybettikten sonra Allah başınıza hak ettiğiniz musibetleri getirdi ve gördüğünüz akıbete düşürdü," deyince Ebü't-Tufeyl: "Ey Müminlerin Emîri! Şam ehli seninle beraber oldukları hâlde, seni ona yardım etmek ve bekleyerek onu ölüme terk etmekten alıkoyan neydi?" dedi. Muâviye: "Onun kanı peşinde olduğumu görmüyor musun?" deyince Ebü't-Tufeyl güldü ve "Seninle konuşmamız Ubeyd b. el-Ebras'ın beytindeki tespitine benzer," dedi:

Seni bir türlü tanıyamadım. Ölümünden sonra benim için feryat ve fğan ediyorsun. Ancak hayattayken bana hiçbir zaman azık vermedin.

Bu sırada Mervân b. el-Hakem, Saîd b. el-Âs ve Abdurrahmân b. el-Hakem içeri girdiler. Onlar oturunca Muâviye onlara baktı ve "Bu yaşlı zatı tanıyor musunuz?" dedi. Onlar, "Hayır," deyince Muâviye: "Bu Ali b. Ebî Tâlib'in dostu, Sıffîn'in silahşoru ve Irak ehlinin şairi İbnü't-Tufeyl'dir," dedi. Saîd b. el-Âs: "Ey Müminlerin Emîri! Onu tanıdık. Seni ona karşı gerektiği gibi davranmaktan alıkoyan nedir?" diye sorduktan sonra ona sövdüler. Muâviye onları azarladı ve "Sakin olun, yurdundan uzakta ve misafir konumunda olduğu hâlde ona daralıyor-sunuz," diye uyardı. Sonra, "Ey Ebü't-Tufeyl! Bunları tanıyor musun?" dedi. Ebü't-Tufeyl: "Ne kötülüklerini bilirim ne de iyiliklerini," dedi ve şu beyti terennüm etti:

Düşmanlık saklı da tutulabilir, ancak en çirkin düşmanlık kötü söz söylemektir.

Muâviye: "Ey Ebü't-Tufeyl! Ali sevgisinden devran sana ne bıraktı?" deyince Ebü't-Tufeyl: "Musa'nın anasının sevgisi, Allah'tan bu husustaki taksiratımı affetmesini diliyorum," diye karşılık verdi. Bunun üzerine Muâviye güldü ve "Allah'a yemin ederim ki buradakilere benim hakkımda aynı soru sorulsa

böyle cevap vermezler,” deyince Mervân: “Evet, vallahi bâtil söz söylemeyiz,” diye karşılık verdi.

Abdullah b. Müslim dedi: Muâviye şaire ihtiyaçlarını verdi ve onu Kûfe'ye gönderdi.¹⁹⁰

Muâviye'nin Yezîd'i Evlendirmek İstemesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre, Yezîd'in bir gece uykusu kaçtı. Yanında Refîk adında Muâviye'nin hizmetçisi bulunuyordu. Yezîd şöyle dedi: “Allah'tan Müminlerin Emîri'ne uzun ömür ve afiyet diler, işlerinde ona [I/216] yardımcı olmasını ve sıkıntılarını gidermesini niyaz ederim. Müminlerin Emîri'nin benim hakkımdaki güzel görüşünü ve benimle ilgili her şeyde güzel bakışını bilirim. Bu da, beni ona güvenmeye ve özel işlerimde ifrat derecesinde ona dayanmaya sevk etti. Öyle ki bu durum içimden geçen arzularımı ona açıklamama ve taleplerimi ona iletmeme mani oldu. O da özel hayatımla ilgili olarak bazı haklarımı ihmal etti ve durumumu göz önünde bulundurmadi. Oysa hilmi, ilmi, rıza ve marifetiyle onun gibisinin bunu göz önünde bulundurması, onu ihmal etmemesi ve bir kenara itmemesi gerekirdi. Zira benim, ona mehabet ve korku hissiyle baktığımı bilmektedir. Allah kere miyle ona ihsanda bulunsun ve benim özel durumumu unuttuğu ve ihmal ettiği için kendisini bağışlasın.” Hizmetçi Refîk: “Kurban olayım, seni ihmal ettiği düşüncesiyle onu eleştirme. Seni üstün tuttuğunu, sakındığını ve sevdiğini, onun indinde senden daha sevimli kimse olmadığını, kimseyi sana tercih etmediğini bilirsin. Onun sana iyiliğini ve ayrıcalıklı muamelesini şükranla an. Zira ona şükran borcunu ancak Allah'ın yardımıyla ödeyebilirsin,” dedi.

Abdullah b. Müslim dedi: Yezîd düşünceli bir hâlde başını öne eydi. Hizmetçi, Yezîd'in yaptığı açıklamadan pişmanlık duyduğunu anladı. Yanından ayrılınca, gece vakti Muâviye'nin makamına gitti. Muâviye'nin huzuruna gitmesi kendisi için yasak değildi. Muâviye onu görünce, kendisine haber vereceği bir bilgiyle geldiğini anladı. Ona, “Sende neler var, seni getiren

190 Rivayet *Mürûcû'z-Zeheb*'de (III. 19-20) daha kısa ve farklı anlatılmıştır.

sebeup nedir?" diye sordu. Refîk: "Allah, Müminlerin Emîri'ni ıslah etsin. Oğlun Yezîd'in yanındaydım. Söz akışı içinde şöyle şöyle söyledi," diye cevap verdi. Bunun üzerine Muâviye yerinden fırlayarak şöyle dedi: "Yazıklar olsun. Onu hiç ihmal etmedik. Ona hep merhamet ettik. Arzu etmediği ve kendisini üzen sıkıntılara karşı yanında olduk." Hakikatte Muâviye, Yezîd'in rızası hilafına meyletmezdi. "Onu bana çağır," dedi. Muâviye önemli meselelerle karşılaşınca Yezîd'e haber göndererek bunlarda tereddüt uyandıran hususları vuzuha kavuşturmak ve zorluklarını kolaylaştırmak için kendisinden yardım isterdi. Ulak kendisine Muâviye'nin emrini iletince Yezîd, babasının yine kendisine çözümü için başvurduğu ve görüşünden yararlandığı konu ve meseleler için çağırdığını sandı. Çıktı ve babasının huzuruna girdi. Selam verdi ve oturdu. Muâviye: "Ey Yezîd! Seni nasıl ihmal ettik, seni korumaktan nasıl sarfınazar ettik, nasıl güzel bakmadık? Bunları ifade etmişsin. Oysa benim sana olan merhametimi, sen onları henüz düşünmeden, senin yararına olan şeyleri nasıl gözettiğimi bilirsin. Ben o nimetler için şükür borcunu ifa ettiğini sanıyordum. Oysa o nimetlere nankörlük ediyorsun. Seni ihmal ettiğimi ve hakkında taksiratta bulunduğumu ifade edecek kadar sözlerinde ileri gitmişsin. Öfkemin korkusu ve geçmişte sana sağladığım bunca nimet seni bu sözleri söylemekten alıkoymadı. Babalık hakkım da seni bundan caydıramadı. Hangi evlat senden daha asi ve daha hilekârdır. Sana hilafet işinde önceliği vermek için bütün insanları aştım ve bunun için onlarla cedelleştim. Aralarında takdir ettiklerimin de bulunduğu sahabiler üzerine seni imam yaptım. Onlara karşı verdiğim mücadeleleri sen de bilirsin."

[I/217]

Abdullah b. Müslim dedi: Sonra Yezîd konuştu. Yüzü utançından kızarmış, hissettiği yoğun heyecanın ağırlığıyla ter içinde kalmıştı. Dedi ki: "Bana nimete nankörlük ithamını yükleme. Beni cezalandırma. Bana yaptığın iyilikleri takdir ettim. Açık ve gizli her hâlde seni sevindirecek adımlar attım. Kızgınlığının dinsin. Ben ağır bir yük altında olduğumu hissediyorum. Bundan dolayı duyduğum üzüntü ve hüzn kendim

için duyduğum hüzünden büyüktür. İçimde ağır ve şiddetli bir elem hissediyorum. Sana bunu anlatayım: Müminlerin Emîri'nin –Allah ona uzun ömür versin– benim için ne kadar iyilik düşündüğünü ve beni bu yöne ne kadar yönlendirmek istediğini bilirim. Müslümanlıktan sonra en çok arzu ettiğim şey saliha bir kadındır. Üreynib bint İshâk'ın güzelliği ve mükemmel edep ve fazileti hakkında insanların dilden dile naklettikleri bilinmektedir. İçimde ona karşı bir tutku hissettim ve onunla evlenmeyi arzu ettim. Ümit ediyordum ki bu arzumu hoş karşılayacaksın. Ben bu ümit içinde beklerken evlendi. Ancak ona olan tutkum arttı ve kalbimdeki sevgisi her geçen gün büyüdü. Nihayet sabrım taşıtı ve sırrımı açıkladım. Benim hakkımdaki ihmalin diye zikrettiğim şey budur." Muâviye ona, "Yezîd sakın ol, ne diyorsun?" deyince Yezîd: "Benden sakın olmamı nasıl istersin, hem de ondan ümit kesilmişken?" diye karşılık verdi. Muâviye ona, "Senin aklın, mertliğin ve takvan neredel!" diye uyardı. Yezîd: "Aşk sabır ve akla galip gelebilir. Eğer aşk belasına maruz kalanların içinde akıyla aşkından sakınabilen olsaydı, Davud peygamber bunu herkesten daha iyi başarabilecekti. Kur'an sana onun hikâyesini anlatmıştır," diye karşılık verdi. Muâviye: "Zamanında neden bunu anlatmadın?" dedi. Yezîd: "Senin güzel bakışına olan ümidim ve sana duyduğum güven," dedi. Muâviye dedi ki: "Doğru söyledin, ancak ey oğlum hilminle sırrını saklamak ve sabrınla aşkını yenmek için Allah'tan yardım dile, zira bunu açıklamam sana fayda vermez. Allah'ın dediği olur ve kaderde olan muhakkak olacak," diye telkinde bulundu.

Üreynib bint İshâk'ın Başına Gelenler

Üreynib bint İshâk, güzelliği, mükemmelliği, şerefi ve servetiyle döneminde parmakla gösterilen örnek bir kadındı. Kureys'ten Abdullah b. Sellâm adında amca oğullarından bir zatla evlenmişti. Abdullah b. Sellâm, Muâviye nezdinde üstün, kıymeti olan bir kişiydi. Yezîd'in bu sorunu söz konusu olunca Muâviye son derece üzülmüş ve sıkıntıya maruz kalmıştı. Muâviye, Yezîd'in hoşnutluğunu kazanmak amacıyla, Üreynib'e ulaşmak ve onu Yezîd ile birleştirmek için düşünmeye

ve bir hile kurmaya çalıştı. Bunun için aynı zamanda Irak valisi olan Abdullah b. Sellâm'a yazarak, mektubu okur okumaz kendisi için son derece önemli olan özel bir durum için ivedi olarak Şam'a gelmesini emretti. "Sana gelecek ve ikbal vaat ediyorum," dedi.

[I/218] Resulullah'ın(sav.) sahabilerinden Ebû Hüreyre ve Ebû'd-Derdâ Şam'da Muâviye'nin yanında bulunuyorlardı. Abdullah b. Sellâm, Şam'a ulaşınca ikameti için kendisine tahsis edilen konağa yerleşti. İhtiyaç duyacağı her şey konakta bulundurulmuştu. Muâviye, Ebû Hüreyre ve Ebû'd-Derdâ'ya dedi ki: "Allah, kullarının kısmetini takdir ederek şükrünü eda etmekle mükellef tuttuğu insanlara nimetler bahşetti. Onlara ayrıca güzel düşünmek suretiyle ve Allah'ın mesuliyetlerini tevdi ettiği yönetim mevkiindeki kişilerin güzel idaresiyle ve O'nun verdiği emir doğrultusunda kendilerine vacip kıldığı veçhile hakkını vermek için bu nimetleri korumalarını, hakkını gözetmelerini ve ona ulaştıran yolu korumalarını emretti. Allah nimetlerine şükretmek veya nankörlük etmek hususunda imtihan etmek için, bana bu hususta şerefın en büyüğü, en yüce geçmişi, en üstün şekilde anılmayı, en büyük bolluğu ihsan buyurarak rızkımı genişletti, kullarının gözetici, arzının emini ve insanların idaresi işinin hâkimi kıldı. Ona olan şükür borcumu hakkıyla ödemek ve arzu ettiğim büyük mükâfatına nail olmayı diliyorum. Allah tarafından kişinin sorumlu tutulduğu, insanlar içinde öncelikle bakmakla yükümlü olduğu ve mesuliyetinden kaçınamayacağı kimseler aile fertleridir. Benim yetişkin bir kızım vardır. Onu evlendirmek ve ona uygun olacak bir eş düşündüm. Ümit ettim ki benden sonra gelen de beni bu konuda örnek alsın ve benim izimden gitsin. Zira benden sonra iş başına gelen, korkarım ki güç kibrine kapılır, haddi aşarak kadınları baskı altına alır ve idareleri altındaki insanlar içinde kendilerine denk bir eş olmadığı zehabına kapılırlar. Ben kızım için, dindarlığı, fazileti, mertliği ve ahlakı dolayısıyla Abdullah b. Sellâm'ı denk olarak uygun gördüm." Ebû'd-Derdâ ve Ebû Hüreyre dediler ki: "Allah'ın nimetlerini gözetmek, şükrünü eda etmek ve bu ko-

nuda Allah'ın rızasını aramak, kendisine yüklediği görev sebebiyle öncelikle Resulullah'ın sahabisi ve kâtibi olarak senin vazifendir." Muâviye şöyle dedi: "Abdullah b. Sellâm'a benim adıma bunları söyleyin. Kızıma evliliği konusunda kendisinin görüşünü ve kanaatini esas alacağımı söylemiştim. Ancak inşallah görüşüme aykırı davranmayacağını ümit ediyorum." Ebû Hüreyre ve Ebü'd-Derdâ, Muâviye'nin yanından çıkarak Abdullah b. Sellâm'a Muâviye'nin mesajıyla gidince Muâviye de kızına gitti ve ona dedi ki: "Ebû Hüreyre ve Ebü'd-Derdâ sana gelip Abdullah b. Sellâm hakkında seninle konuşurlarsa seni onunla evlendirmek istediğimi ifade edecek, onu eş olarak kabul etmeni teklif edecek, görüşümü benimsemiş sana telkin edecek, benim arzuma acilen olumlu cevap vermeni talep edecekler. Onlara deki: 'Abdullah b. Sellâm iyi bir denk ve samimi bir yakındır. Ancak Üreynib bint İshâk onun eşidir. Korkarım ki her kadında olduğu gibi benim de kıskançlığım tutar ve Allah'ın gazabına maruz kalarak, bundan dolayı O'nun azabına duçar olurum. O takdirde de ümidimi kaybeder ve kendime eziyet ederim. Bu sebeple onu boşamadıkça bu teklifi kabul edemem,' diye söyle."

Diğer yandan Ebû Hüreyre ve Ebü'd-Derdâ Abdullah b. Sellâm'la görüştüler ve ona Muâviye'nin mesajını iletiler. Abdullah teklife sevindi ve bundan dolayı memnuniyetini izhar etti. Allah'a hamd ettikten sonra şöyle dedi: "Müminlerin Emîri vesilesiyle Allah'tan hayır umarız. Bana dolu dolu nimetler verdi ve ihsanlarını esirgemedi. İyiliklerini ne kadar anlatsam azdır ve övgü yetersizdir. Ayrıca bana olan iyiliklerini tamamlamak ve ihsanını taçlandırmak için beni de ailesine katmak istedi. Allah'a şükretmek için O'nun yardımını diliyor, plan [1/219] ve tuzaklardan O'na sığınıyorum." Abdullah b. Sellâm bu kez de her iki zatı kızı istemek için Muâviye'ye gönderdi. Muâviye'nin huzuruna varınca Muâviye onlara, "Benim ondan hoşnut olduğumu, onu seçtiğimi ve arzu ettiğimi bilirsiniz. Ancak, daha evvel size de ifade ettiğim gibi, kızıma danışacağımı vadettim. İkiniz ona gidin ve benim, Allah'ın rızasını umarak kendisi için yaptığım tercihi şahsına bildirin," dedi. İki zat ya-

nına gittiler ve babasının Allah'ın rızasını umarak kendisi için yaptığı seçimi ona bildirdiler. Kız babasının ona telkin ettiklerini söyleyince, Abdullah b. Sellâm'a gidip durumu bildirdiler. Abdullah, kızla evlenmesi için engel olarak kızın kuma istememesi olduğunu görünce onların huzurunda eşini boşadı. Onları buna şahit tuttu ve kızı istemeleri için onun adına Muâviye'ye gitmelerini istedi. Dönüp Muâviye'ye durumu ve Abdullah b. Sellâm'ın, kızının talebi doğrultusunda ve bu konudaki endişesini gidermek için eşini boşadığını bildirdiler. Muâviye, adamın davranışından hoşlanmadığı görüntüsünü verdi ve eşini boşamasını hoş görmedi. "Keşke acele etmeyip teenniyle hareket etseydi netice daha iyi olurdu. Zira takdirde olan muhakkak olacak, bundan kaçış mümkün olmadığı gibi insanlar bunun dışında bir seçim yapamazlar. Kader mutlaka gerçekleşecek ve Allah'ın ilminde sabit olan muhakkak vuku bulacaktır. Şimdi selamete gidin, sonra bu taleple bize döner ve inşallah rızamızı alırsınız," dedi.

Muâviye oğlu Yezîd'e yazarak Abdullah b. Sellâm'ın karısını boşadığını bildirdi. Ebû Hüreyre ve Ebü'd-Derdâ cevabını almak üzere Muâviye'ye dönünce mesuliyetten kurtulmak, mazeret ve bahane uydurmak amacıyla ve kızı zorlayamayacağını, zira ona fikrini ifade etme hakkını verdiğini ileri sürmek için kızı gidip rızasını almalarını söyledi. İki zat kızı gittiler. Ona babasının rızasının kendi rızasına bağlı olduğunu, Abdullah b. Sellâm'ın, arzusu dâhilinde eşi Üreynib'i boşadığını ifade ederek onun faziletinden, mertliğinin mükemmeliğinden ve huyunun güzelliğinden, insanın ifade etmekte âciz kalacağı şekilde söz ettiler. Kız kendilerine dedi ki: "Kader kesindir ve vuku bulacaktır. Adam Kureys'te yüksek bir konuma sahiptir. Ancak Allah, yaratılmışlar âleminde iradesiyle hükmetmekte kullarının kısmetini kendisi belirlemekte ve onlara taksim etmekte ve kaderde önceden tespit ettiği gibi gerçekleştirmektedir. Kısmet insanların arzu ettiği gibi gerçekleşmeyebilir. Öyle olsaydı herkes muradına ererdi. Bildiğiniz gibi evliliğin sakası yoktur. Ciddi bir iştir. Bazen pişmanlıktır. Pişmanlığı da sürekli. Tökezlemesi düzeltilemez. Sakıncalı tercihten sa-

kınmak için bu hususta teenniyle hareket etmek daha uygundur. Zira teenniyle hareket edildikten sonra, arzu edilmeyen durumlarla karşılaşılması hâlinde teselli bulunması tabiidir ve sabır gösterilmesi daha kolaydır. Tabi ki takdir Allah'ın elindedir. Ancak bu, tedbirsiz davranmayı gerektirmez. Bu konuda Allah'tan yardım diliyorum. Bu hadisenin iç yüzü hakkında ve hayırlı olup olmadığı konusunda istiharede bulunmak istiyorum. Her ne kadar kader konusunda tercih yapmak kimse'nin imkânı dâhilinde değilse de istiharede Allah'ın bana ilham edeceği neticeyi size bildireceğim. *Velâ kuvvete illa billah.*" Onlar, "Allah seni muvaffak etsin ve hayırlı neticeyi göstereyin," deyip ayrıldılar. [1/220]

Durumu Abdullah b. Sellâm'a bildirince Abdullah şu beyti terennüm etti:

Bugün işte böyle gelip geçtiyse de, bekleyeni için yarın yakındır.

Öte yandan insanlar, Abdullah b. Sellâm'ın henüz Muâviye'nin kızını istemeden ve muradına ermeden kendi eşini boşadığı ve Muâviye'nin kendisini mağdur etmesini eleştiri konusu yapmadığını dillendirip duruyorlardı. Bu sebeple Abdullah b. Sellâm, Ebû Hüreyre ve Ebü'd-Derdâ'yı sıkıştırarak işinin bitirilmesini istedi. Bunun üzerine kıza giderek ona, "Senin kararını öğrenmek için geldik. İstihare yapacak ve Allah'ın yol göstermesini dileyecektin. Allah kendisinden hidayet dileyeni hidayete erdirir ve dilekte bulunanın dileğini kabul eder. O en büyük kudret sahibidir," dediler. Bunun üzerine kız, "Dilerim ki Allah benim için hayır dilemiştir. Zira O'na tevekkül edeni başkasına muhtaç etmez. Ben onu araştırdım ve durumunu sordum, uygun olmadığını ve kendim için düşündüğüm vasıflarda görmedim. Aslında görüşlerine başvurduğularım içinde farklı görüş beyan edenler oldu. Kimisi uygun gördü kimisi de uygun olmadığını söyledi. Bu farklı görüşler ilk hoşlanmadığım husus oldu." Durum bu raddeye gelince Abdullah b. Sellâm kandırıldığını anladı ve bir süre korku ve endişeye kapıldı. Sonra kendine geldi ve Allah'a hamd ve senada bulundu. Kendini teselli ederek dedi ki: "Allah'ın takdiri reddedilemez. Ondan geleni savacak kimse yoktur. Bunlar

ezelde Allah tarafından tespit edilmiş, sebepleri sonucu vuku bulmuş ve kırbaları onlarla dolmuştur. Hilmi mükemmel, aklı tam ve görüşü kendisini zelil kılmış bir kimse kendisi için kurulan tuzağı bozamaz ve kendi kaderini değiştiremez. Herhangi bir saplantıyı veya sapmayı da engelleyemez. Umulur ki sevindikleri ve gurur duydukları hâlin sevinci onlar için devam etmez ve sakıncasından kurtulmazlar.”

Abdullah b. Müslim dedi: Abdullah b. Sellâm'ın durumu yayıldı ve insanların dilinde dolaşmaya başladı. Vilayetlere kadar dilden dile nakledildi. Gece sohbetlerinde anlatıldı. Gece ve gündüz insanların dilinden düşmedi. Muâviye insanların tenkitlerinden rahatsız oldu. İnsanlar dediler ki: “Muâviye onu aldattı. Adam karısını boşadı. Muâviye kadını oğluna istedi. Allah'ın kullarının idaresini kendisine tevdi ettiği ve yeryüzünde kendisine imkân verdiği ve iktidar bahşettiği bu insan ne kötü iş yaptı. Emri altındaki bir kimseyi kandırarak arzusunu gerçekleştirmek istiyor. Allah'tan korkmadan adamı perişan ediyor ve yerde süründürüyor.” İnsanların bu sözleri Muâviye'nin kulağına gidince, yemin ederek kandırmadığını söyledi.

Kadının iddeti bitince Muâviye, Ebü'd-Derdâ'yı Irak'a göndererek kadını oğlu Yezîd için istemesini emretti. Ebü'd-Derdâ yola çıkarak Irak'a vardı. Fıkıh, servet, cömertlik ve ikramda Irak ehlinin efendisi olan Hüseyin b. Ali orada ikamet ediyordu. Ebü'd-Derdâ, Irak'a varınca kendi kendine şöyle dedi: Akıl, anlayış ve takva sahibi için öncelikle yapması ve kendi mühim işlerine tercih etmesi gereken husus, vacip bir hak ve gözetilecek bir görev olarak Hüseyin'i ziyaret etmektir. Bu zat ki Resulullah'ın kızının oğlu ve kıyamet günü cennet gençliğinin efendisidir. Onu ziyaret etmeden, huzuruna varmadan, güzel yüzünü görmeden, hakkını verip onu selamlamadan hiçbir işe bakmam. Bu görevi yaptıktan sonra onun için geldiğim göreve bakacağım. Hz. Hüseyin'in evine gitmek üzere yoluna devam etti. Hz. Hüseyin'in huzuruna varınca, ona duyduğu saygı, Resulullah (sav.) nezdindeki yeri ve İslam'daki mevkii sebebiyle Hz. Hüseyin onu ayakta karşıladı ve musa-

fahada bulundu. Hz. Hüseyin ona, “Merhaba ey Resulullah’ın (sav.) sahabisi ve sohbet arkadaşı! Ey Ebü’d-Derdâ! Seni görmek, Resulullah’a (sav.) olan şevkimi artırdı, ona karşı üzüntü ve hüzümlü alevlendirdi. Neredeyse bizden ayrıldığından beri onun yakın sohbet arkadaşlarından ve sevenlerinden birisini gördüğümde muhakkak gözyaşlarım akmış, ona olan hasretimle ciğerim yanmış ve ona olan özlemim coşmuştur.” Ebü’d-Derdâ’nın gözyaşları da akmaya başladı ve “Allah, Lü-bâne’ye iyilik ihsan etsin bizi sana kavuşturdu ve seninle bir araya getirdi,” dedi. Hz. Hüseyin ona, “Vallahi sana çok müş-takım ve görmeye hasrettim,” dedi. Sonra Ebü’d-Derdâ şöyle dedi: “Muâviye beni göndererek Üreynib bint İshâk’ı oğluna istememi söyledi. Ben de seninle görüşmeden ve sana selam vermeden işe başlamayı uygun görmedim.” Hz. Hüseyin ona teşekkür etti ve bu samimiyetinden dolayı onu övdü. Sonra dedi ki: “Ben de Üreynib’i nikâhıma almayı düşünmüş ve iddetinin bitmesinden sonra onu istemek için birilerini ona göndermeyi düşünmüştüm. Ancak, beni geciktiren husus, bu girişim için senin gibi birisini düşünmemdir. Allah seni getirmişken, hem benim için hem onun için ona teklif götür. Artık o ikimizden Allah’ın dilediğini seçsin. Benim adıma teklif edeceğin mehir Muâviye’nin oğlu için teklif ettiği mehir kadardır. Bu senin boynunda bir emanet olup ona ulaştıracaksın.” Ebü’d-Derdâ: “İnşallah bu görevi yerine getireceğim,” diye karşılık verdi.

Ebü’d-Derdâ, Üreynib’e gitti. Ona şöyle dedi: “Ey kadın! Allah varlıkları ve olayları kudretiyle yarattı ve izzetiyle oluşturdu. Her şey için bir kader ve her kader için de bir sebep yarattı. Hiç kimse için Allah’ın kaderinden kaçış yoktur ve O’nun ilminin dışına çıkmak mümkün değildir. Abdullah b. Sellâm’ın seni boşaması, senin için takdir edilmiş bir olaydır. Belki de Allah bunda senin için bir hayır murat etmiş ve sana zararı dokunmayacak bir olaydır. Nitekim bu ümmetin emîri ve kralı; seni oğlu, veliahtı ve ondan sonra halife olacak olan Yezîd b. Muâviye için istemektedir. Aynı zamanda Resulullah’ın kızının oğlu ve ümmetinden ona ilk inananın oğlu ve kıyamet

günü cennet gençliğinin efendisi de istemektedir. Her ikisinin teklifiyle sana geldim. Onların yaşları ve meziyetleri hakkında bilgin vardır. Onlardan birini seç.”

[I/222]

Kadın uzunca sustu sonra şöyle dedi: “Ey Ebü'd-Derdâ! Eğer böyle bir teklif bana gelse ve sen benden uzak olsan sana birilerini gönderir ve senin fikrine uymak isterdim. Uzakta olmana rağmen sensiz bu işe karar vermek istemezdim. Bu görevle gönderilen sen olunca Allah'tan sonra işimi sana havale ettim; bu işten elimi çektim ve tamamen sana bıraktım, sen benim için daha uygun olanı seç. Allah şahit olsun. Takva sahibinin dikkatiyle hükmünü ver ve şahsi meyillerin seni bu konuda Haktan alıkoymasın. Zira her ikisinin hâli sana gizli değildir ve sana tevdi ettiğim görevi bilecek basirete sahipsin.” Ebü'd-Derdâ dedi ki: “Ey kadın! Bana düşen teklifleri sana bildirmekten ibarettir. Kendin için uygun olanı sen seçeceksin.” Kadın ona, “Allah seni affetsin. Ben senin kardeşinin kızı gibiyim. Sensiz bu işe karar vermem. Boynuna koyduğum sorumluluk noktasında, birilerinden duyduğün korku seni hakkı söylemekten alıkoymamalıdır. Sana yüklediğim mesuliyet sebebiyle emaneti gözetmen gerekir. Korku ve endişe karşısında Allah'ın büyüklüğüne sığınırız. O bizi bilir ve bize lütfeder.” Fikrini ona bildirmekten imtina edemeyeceğini anlayınca ona, “Kızcağzım Resulullah'ın (sav.) kızının oğlu bana daha sevimlidir ve daha uygundur. Hatta Resulullah'ın (sav.) onu sevgiyle öptüğünü gördüm. Resulullah'ın (sav.) sevdiği ne git. Ancak, yine de daha hayırlısını Allah bilir,” dedi. Kadın, “Ben de Hüseyin'i seçtim ve onu kabul ettim,” dedi.

Hız. Hüseyin onunla evlendi ve ona büyük bir mehir verdi. Onların evliliği dilden dile dolaştı. Haber Muâviye'ye ulaştıncaya, Ebü'd-Derdâ'nın yaptığı ve kendisinin teklifinin yanında başkasının teklifinin kadına götürülmesi ona çok ağır geldi ve Ebü'd-Derdâ'yı şiddetle kınayarak dedi ki: “Basiretsiz ve ahmak birini gönderen, işinde arzu etmediği sonuçla karşılaşır. Benim görüşüm onunkinden daha kötüydü. Onu seçip gönderdiğimiz için kınanmayı daha çok hak ediyoruz.”

Abdullah b. Sellâm eşinin yanından ayrılmadan önce ona önemli miktarda inci bırakmıştı. Bunlar onun servetinin en kıymetlisi ve onun için en sevimlisiydi. Muâviye kendisi hakkında kötü konuştuğu ve hile yapmakla itham ettiği için bütün ödeneklerini iptal etmiş, onu yalnızlığa terk etmiş, kızdırmış ve daha önce cömertçe verdiklerini kesmişti. Böylece sabrı tükeni ve içinde bulunduğu hâl uzadıkça uzadı. Elindekiler de tükenmeye yüz tuttu. Şam'da Muâviye'nin yakınında ikamet ettiği için kendini suçlamaya başladı ve Şam'dan ayrılarak Irak'a hareket etti. Bu arada eski eşine verdiği malı düşünmeye ve onu nasıl tahsil edeceğine kafa yormaya başladı. Bir daha eline nasıl geçeceğini ve ona kötü davrandığı ve bir kötülük yapmadığı hâlde onu boşadığı için kadının bunu inkâr edebileceğini düşündü. Irak'a varınca Hz. Hüseyin ile görüştü. Onu selamladıktan sonra ona dedi ki: "Allah'ın takdiri neticesinde Üreynib bint İshâk'ı boşadım. Ancak gitmeden önce büyük servet değerinde inciler bırakmıştım ona. Allah'a yemin ederim onunla yaşadığım müddet boyunca zerre kadar kötülüğünü görmedim. Onun hakkında hüsnüzannım var. Bu durumu ona hatırlatsan ve bunları bana iade etmesi için ona telkin ve teşvikte bulunsan. Allah bunun karşılığında sana ihsanda bulunsun ve ecrini versin." Hz. Hüseyin bir şey söylemedi, ancak eve dönünce kadına, "Abdullah b. Sellâm bana uğradı. Senden iyilikle bahsetti, iyi geçimli olduğunu ve önceden beri senin emin kişiliğine şahit olduğunu anlattı. Bunlar hoşuma gitti. Ancak gitmeden önce [[223] sana bir emanet bıraktığını söyledi. Onun emanetini ve malını ona iade et. O ancak hakkı olan bir şeyi talep etmiş ve doğru söylemiştir." Kadın, "Vallahi bana bir emanet bıraktı ancak ne olduğunu bilmiyorum. Onun mührüyle mühürlüdür ve bugüne kadar ondan bir şey almadım." Hz. Hüseyin güzel sözlerle onu taltifetti ve "Adamı getireyim de malı sana teslim ettiği gibi senden teslim alsın," dedi. Abdullah b. Sellâm'la karşılaşınca, Hz. Hüseyin ona dedi ki: "Malını inkâr etmedi ve onu kendisine mühürlü hâlde teslim ettiğin gibi durmaktadır. Gel malını kendisinden teslim al." Abdullah b. Sellâm: "Ruhum sana feda olsun, malın bana iade edilmesine müsaade edecek misin?" dedi.

H. Hüseyin: “Evet, ancak bizzat sen onu teslim ettiğin gibi teslim alacaksın ve onu teslim aldığında kadının zimmetini ibra edeceksin,” diye karşılık verdi. Abdullah b. Sellâm, H. Hüseyin ile evine gitti. Eve vardıklarında H. Hüseyin kadına, “Abdullah b. Sellâm emanetini almak için gelmiş bulunuyor, emaneti aldığı gibi ona iade et,” dedi. Bunun üzerine para keselerini çıkarıp önüne koydu. Ona, “İşte malın bu,” dedi.

Abdullah b. Sellâm kadına teşekkür etti ve nazik ifadelerle kendisine iltifatta bulundu. H. Hüseyin bir an için oradan çıktı. Abdullah bir keseyi açtı ve o incilerden birkaç avuç alıp kadına verdi. “Bunları al, aslında bu az bile,” dedi. İkiisi duygulandılar ve başlarına gelen musibetin üzüntüsüyle yüksek sesle ağlamaya başladılar. Bunun üzerine H. Hüseyin işittiklerinden dolayı onlar için üzüldü ve içeri girerek “Allah’ım şahit ol, bu kadını boşadım. Allah’ım bilirsin ki ben onu güzelliği ve serveti için nikâhıma almadım. Onu kocasına tekrar kavuşturmak ve meselesini çözmek için yaptım. Ben Senin mükâfatını, nimet ve ihsanını diliyorum. Sen her şeye kadirsin,” dedi. H. Hüseyin verdiği mehirten az veya çok hiçbir şey almadı. Nitekim Abdullah b. Sellâm, Üreynib’den H. Hüseyin’e mehrini geri vermeyi teklif etmiş, kadın da onlara yaptığı iyilik sebebiyle mehrin iadesini uygun görmüştü. H. Hüseyin bunu kabul etmedi ve yaptığının karşılığı olarak, “Allah’ın rızası benim için maldan hayırlıdır,” dedi.

Abdullah b. Sellâm, Üreynib’i tekrar nikâhına aldı ve ikisi ölünceye kadar sevgi ve muhabbet içinde yaşadılar. Böylece Üreynib, Yezîd’e eş olmadı. Hamd âlemlerin Rabbine mahsustur.

Muâviye’nin Ölümü

[1/224] Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Utbe b. Mes’ûd şöyle dedi: Mescid-i Harâm’da bulunuyorduk. Muâviye b. Ebî Süfyân’ın ölüm haberi verildi.¹⁹¹ Bunun üzerine İbn Abbâs’a gittik. Yanında bir grup vardı. Onun için sofr

191 Muâviye’nin ölümü, hilafet müddeti ve yaşı hakkındaki rivayetler için bkz. Taberî, V. 323-324; Mürûcû’z-Zeheb, III. 3; Târihu Halife, s. 226; İbnü’l-A’sem, Fütûh, IV. 265; el-Ahbâru’t-Tivâl, Târihu’l-Ya’kûbî, el-İstiâb, 4977; Üsdü’l-Gâbe, 4977; el-İsâbe, 8074; Meâsirü’l-İnâfe, I. 109 ve İbnü’l-Esîr, Târih, II. 524.

kurulmuştu. Ona, “Ey İbn Abbâs! Haber aldınız mı?” diye sorduk. İbn Abbâs: “Ne haberi?” deyince, “Muâviye öldü,” dedik. Bunun üzerine İbn Abbâs: “Ey genç! Sofrayı kaldır,” dedi. Bir müddet sustuktan sonra şöyle dedi: “Bir dağ sarsıldı. Sonra bir cemaat ile yan yattı. Allah’a yemin ederim ki kendinden öncekiler gibi değildi. Ondan sonrakiler de onun gibi olmayacaklar. Allah’ım bizden ve bu amca oğullarımızdan ibret alan akıl sahiplerinden dolayı Muâviye’nin yerini geniş kıl. Onlarla kendi aramızda savaştık. Onların adamını bizden başkası, bizim adamımızı da onlardan başkası öldürdü. Bizi onlara karşı harekete sevk eden onlar gibisini bulamayışımızdır. Onları da bize karşı harekete geçiren bizim gibisini bulamamalarıdır. Hani bir söz vardır: ‘Bana neden zulmediyorsun?’ diye yakınan mazluma, zalimin: ‘Senden başka zulmedecek kimse bulamıyorum,’ demesi gibi. Vallahi onun oğlu akrabaları içinde en hayırlısıdır. Ey genç! Yemeğini geri getir.”

Abdullah b. Müslim dedi: Sofra henüz kaldırılmıştı ki Hâlid b. el-Hakem’in adamı İbn Abbâs’a gelerek kendisine gidip biat etmesini söyledi. İbn Abbâs adama, “Emîre selam söyle. Bende kendileri için korkulacak bir şey kalmadığını ve ne yapacaksa yapsın, eğer kolay yürüyebilsem ve izdiham biterse ona gelir ve istediğini yerine getiririm, dediğimi aktar,” dedi.

İbn Abbâs sonra etrafında bulunan bizlere döndü ve şöyle dedi: “Ey Kureyşliler! Muâviye’nin ölümünden sonra Muâviye oğullarının cediti öldü, onların mülkü de kesildi, demeyesiniz. Evet, onların cediti öldü ama mülkleri ve onların kötülüğü kalıcıdır. Ayrıca kalan süre geçen süreden daha uzundur. Meclislerinize devam edin ve biatinizi verin.” Kısa bir süre sonra Hâlid’in adamı tekrar geldi ve dedi ki: “Emîr mutlaka gelmeni istiyor.” İbn Abbâs dedi ki: “Eğer mutlaka gidilecekse, başka bir çare yoktur. Ey Nevvâr! Elbisemi getir.” Sonra dedi ki: “Evinde oturan ve zararı dokunmayan adamın size gelmesinin ne faydası olacak?”

Ravi der ki: İbn Abbâs’a, “Şarap içtiği, çalgıcı kadınların eğlencelerine katıldığı ve fuhşiyata devam ettiği hâlde Yezîd’e

biat edecek misin?" diye sordum. O, "Size ne dedim? Ondan sonra nice şarap içenler gelecek ya da şarap içenden daha kötü olacak ama süratle ona biat edeceksiniz. Vallahi, bilirsiniz ki sizi sakındıracağım; ancak yine de yapacağınızı yapacaksınız ve Kureyş'in asılacak adamı –yani Abdullah b. ez-Zübeyr– Mekke'de asılacaktır."

Yezîd'in Medine Ehline Biat Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Nâfi' b. Cübeyr şöyle dedi: Muâviye öldüğü gün Şam'da bulunuyordum. Yezîd hazır değildi. Muâviye, Yezîd gelinceye kadar Dahhâk b. Kays'ı geçici olarak kendi yerine bıraktı. Muâviye ölünce Dahhâk insanların huzuruna çıktı ve şöyle dedi: "Bugün Müminlerin Emîri'nin naaşını Kureyşlilerden başka kimse taşımasın." Kureyş onu bir müddet taşıdıktan sonra Şam ehli, "Allah Emîri ıslah etsin, Müminlerin Emîri'nin cenazesi-nin kaldırılmasında bırak bizim de payımız olsun. Nitekim hayattayken bizim emîrimiz değil miydi?" Emîr, "Taşıyın," dedi. Onun cenazesi taşınırken izdiham oldu ve üzerindeki örtü iki yerden yırtıldı.

Abdullah b. Müslim dedi: Yezîd, babasının ölümünden on gün sonra Şam'a dönünce Medine valisi Hâlid b. el-Hakem'e¹⁹² şöyle yazdı: "Muâviye b. Ebî Süfyân, Allah'ın kulları üzerinde halife kıldığı ve yeryüzünde ona iktidar imkânı verdiği Allah'ın bir kuluydu. Şanı yüce ve sıfatlarıyla münezzeh olan Allah, öncekiler ve sonrakiler hakkında takdir ettiği, peygamber olsun, mukarreb bir melek olsun, hiç kimsenin sakınamadığı ölüm fermanıyla hakkında hükmünü icra etmiştir. O, onurlu yaşadı ve mutlu bir şekilde öldü. Şanı Yüce Allah, onun sahip olduğu makama bizi sahip kılmıştır. Halifeyi kaybetmek ne büyük musibet, halifeliliğin intikali de ne büyük ikramdır. Şükür borcumuzu ifa etmeyi ve O'na hakıyla hamd etmeyi O'ndan diliyorum. Dünya ve ahirette hayırlar ihsan etmesini ve hayırlı akıbetlere ulaşmayı Rabbimden diliyorum. O buna kâdirdir, her şey O'nun elindedir ve O'nun şeriki yoktur. Medine

192 Daha evvel işaret edildiği üzere bu zat Velîd b. Utbe b. Ebî Süfyân'dır.

ehli bizim kavmimiz ve insanlarımızdır. Onlar hakkında hâlâ hüsnüzannımız vardır. Onlarla güçlüyüz. Onlarla birlikte halifenin izinden gitmekte ve onlarla beraber onu örnek almakta azim sahibiyiz. Yüzümüz onlara dönük olacaktır. İyilerinden iyiliklerini kabul edecek ve yapanları affedici olacağız. Kavmimiz ve sana itaat eden insanlarımız ve akrabalarımız gönüllerimizi ferahlatacak ve içimizi huzura kavuşturacak şekilde biat etsinler. Bizim kavmimiz ve akrabalarımız içinde en önce biat edenler Hüseyin, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. ez-Zübeyr ve Abdullah b. Ca'fer olsun.¹⁹³ Bu biatte gerekli olan bütün yeminleri yapsınlar. Öşür dışındaki mallarının zekâtı kölelerinin cizyesi, eşlerinin talakı üzerine yemin ederek biatlerinde vefa göstereceklerine söz versinler. Kuvvet ancak Allah'tandır. Selamla.” [1/226]

Biatten İmtina Edenlerin Tavırlarında Direnmeleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hâlid b. el-Hakem, Yezîd'in mektubu kendisine ulaşınca afalladı ve kendisinden önce Medine valisi olan Mervân b. el-Hakem'i çağırdı. Gecenin ilk saatleriydi. Mervân geldi. Hâlid ona, “Ey Mervân! Arkadaşına yardımcı ol,” dedi. Mervân ona, “Sana gelen mektubu gizli tut, *innâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn*.” Sonra ona mektubu okuttu ve “Görüşün nedir?” dedi. Mervân şöyle dedi: “Hemen bu saatte bu kişilere haber gönder gelsinler ve biatlerini al. Bunlar Yezîd'e biat ederlerse Yezîd'e biat konusunda hiçbir Müslüman aykırı hareket etmez. Acele et, haber yayılırsa biatten imtina edeceklerdir.”

Vali Hâlid; Hüseyin b. Ali, Abdullah b. ez-Zübeyr ve Abdullah b. Ömer'e haber gönderdi. Haberci onlara ulaşınca Abdullah b. ez-Zübeyr, Hüseyin'e şöyle dedi: “Ey Ebû Abdullah! Bizi neden davet ettiğini tahmin et.”¹⁹⁴ Hüseyin: “Bizi biat için davet etti. Görüşün nedir?” diye karşılık verdi. Abdullah ona,

193 Taberî'ye göre Abdullah b. Ömer'e değil, Hüseyin b. Ali ve Abdullah b. ez-Zübeyr'e davet haberi gönderildi. Zira Mervân onun getirilmesinin gerekli olmadığını ve onun savaşmak gibi bir niyetinin söz konusu olmadığını anlatmıştı.

194 Velîd öyle bir saatte çağırmıştı ki o saatte ne insanlarla bir araya gelir ne de kimseyi kabul ederdi (Taberî).

“Valiye git, eğer biat et derse, kabul etme,” dedi. Hz. Hüseyin, Ehl-i Beytini ve kölelerini çağırdı ve onlara kapıda beklemelerini söyledi. Onlara, “Sesimin yükseldiğini işiterseniz evi basın, aksi takdirde ben çıkıncaya kadar yerinizden ayrılmayın,” diye tembih etti.

[I/227]

Hz. Hüseyin Vali Hâlid'in yanına girdi. Vali ona mektubu okuttu. Hz. Hüseyin: “Allah, Muâviye'ye rahmet etsin,” dedi. Vali ona, “Biat et,” dedi. Hz. Hüseyin: “Gizli biatte hayır yoktur.¹⁹⁵ Biati açık yapmak daha hayırlıdır. İnsanlar toplandığında hep birlikte biat edilsin,” dedi. Bu sırada akrabaları ayağa kalkarak hazır bekledi. Akabinde Abdullah b. ez-Zübeyr şöyle dedi: “Biliyorsun ki Muâviye bizi biate davet ettiğinde, imtina etmiştik. O zaman bize karşı ne düşündüğünü bilmiyor değilsin. Bu şartlar altında sana biat edecek olursak, bizi zorlamış ve kendimize öfkelenirmiş olursun. Bu nedenle bırak sabah olsun. O zaman insanları biate davet edersin. Biz de gelir, sağlam ve sıhhatli bir biatte bulunuruz.” Tartışma bu minval üzere seyrederken onların çıkmasına müsaade etti. Mervân, Hâlid'e:¹⁹⁶ “Onları bıraktın, artık böyle bir fırsat bulamazsın.” Hâlid ona, “Yazıklar olsun sana! Bana Hüseyin'i öldürmemi mi söylüyorsun? Vallahi bütün dünya ve içindekiler bana verilse bunu yapmayı arzu etmem. Hüseyin'i öldüren kıyamet günü ancak mizanda günahlarının ağırlığı altında ezilen kimsedir.” Mervân müstehzi bir tavırla, “Eğer bu niyetle bunu yaptıysan doğrusunu yapmış oldun,” dedi.

Harre Vakası

Medine Ehlinin Yezîd b. Muâviye'yi Hal'etmeleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Yezîd b. Muâviye, Hâlid b. el-Hakem'i Medine valiliğinden azletti ve yerine Osmân b. Muhammed b. Ebî Süfyan es-Sekafî'yi atadı. Hüseyin b. Ali ve Abdullah b. ez-Zübeyr, Medine'den ayrılarak Mekke'ye gittiler. Bu sırada Osmân b. Muhammed de Medi-

195 Taberî'ye göre Hz. Hüseyin şöyle dedi: “Benim gibi bir kimse gizlice biat etmez. Sen de gizli biatle yetinmezsin.”

196 Doğrusu Utbe b. Ebî Süfyan'dır.

ne ve Mekke valisi ve ramazan ayı amili olarak Şam'dan geldi. Mekke'de minbere çıktığında burnu kanadı. Karşısında duran bir şahıs ona, "Vallahi kanla geldin," dedi. Akabinde başka bir şahıs onu sarığıyla karşıladı. Aynı adam bu kez, "Vallahi kan bütün insanlara yayıldı," dedi. Sonra kalktı ve hutbe okumaya başladı. Elinde çatallı bir asa vardı. Adam, "Vallahi insanlar tefrikaya düştü," dedi. Sonra minberden indi. Bu sırada insanlar Hüseyin'e, "Ey Ebû Abdullah! Öne geçip namazı kıldırırsan, zira müezziñ gelip kamet getirdiği zaman bu zat bu işe kalkışacak," dediler. Osmân ileriye geçip tekbir getirdi ve Hz. Hüseyin'e, "Ey Ebû Abdullah! Öne geçmeyeceksen çıkabilirsin," dedi. Hz. Hüseyin: "Toplu hâlde namaz daha efaldır," diye karşılık verdi. Hz. Hüseyin namaz kıldı sonra çıktı. Osmân b. Muhammed namazı kıldıktan sonra çıktığında, Hz. Hüseyin'in ayrıldığı haberini alınca, "Yerle gök arasında ne kadar deve varsa ona binilsin ve onun peşine düşün," dedi. Peşine düştüler ancak bulamadılar. Osmân b. Muhammed sonra Medine'ye döndü.

Öte yandan İbn Meysâ elinde Harre bölgesiyle ilgili bir belgeyle geldi. Belgeyle Muâviye'ye ait malları istiyordu. Ancak, bu talebi reddedildi. Medine ehli onu bu emlaktan menettiler. Söz konusu malların mülkiyetini Muâviye elde etmişti. İçindeki hurma bahçelerinden yıllık yüz altmış bin vesk¹⁹⁷ mahsul elde ediliyordu. Konuyla ilgili olarak Muhacir ve Ensardan [I/228] bir grup Osmân b. Muhammed'e başvurup onunla konuştular. Dediler ki: "Biliyorsun, bu emlak bizimdir. Muâviye hakkımız olan atıyyelerimizi bizden esirgeyip başkalarına verdi. Bize tek bir dirhem bile vermedi. Zaman içinde fakirleştik ve açlığa mahkûm olduk. Muâviye bunu fırsat bilerek bu malları yüzde bir değerinde bizden satın aldı." Vali Osmân onlara sert sözlerle cevap verdi. Onlar da sert karşılık verdiler. Onlara, "Müminlerin Emîri'ne, sizin kötü tavır ve davranışınız, eski kin ve garazlarınızı devam ettirdiğiniz ve içinde saklı tuttuğunuz hakkında yazacağım," dedi. Müteessir bir şekilde yanından ayrıldılar. Onlar arazi üzerinde kayyım olarak bulu-

197 Vesk, bir ölçek adıdır. Altmış sâ' veya bir deve yüküne tekabül eder.

nan İbn Meysâ'yı tasarruftan menetme fikrinde karar kıldılar. Osmân b. Muhammed onlara karışmadı ve durumu Yezîd b. Muâviye'ye yazdı.

Abdullah b. Ca'fer dedi: Gecenin bir kısmı henüz geçmişti ki Osmân b. Muhammed'in mektubu geldi. Yezîd'in yanından ayrılmıştım. Kısa bir müddet geçtikten sonra adamı beni çağırmaya geldi. Gittim, baktım mum önünde, öfkelenmiş ve kollarını sıvamış, mektup elindeydi. Bana, "Ey Ebû Ca'fer! Al şu mektubu oku," dedi. Çirkin bir mektuptu. Medine ehline karşı kışkırtıcı ve tahrik edici ifadeler ihtiva etmekteydi. Yezîd şöyle dedi: "Vallahi onları öyle ezeceğim ki onların ruhunu alacağım." İbn Ca'fer şöyle dedi: "Kendisine, 'Baban Allah'ın bir lütfu olarak hilim ve şefkatle anılmaktadır. Onlara şefkatle muamele edersen ve onları affedersen iyi olur. Zira onlar senin yakınların ve aşiretindendirler. Onları öldürürsen kendini öldürmüş olursun,' dedim." Yezîd: "Onları öldürürsem ruhum huzur bulacak," diye karşılık verdi. Onlar için Yezîd nezdinde ısrar etmeye ve şefkatle muamele etmesi için ona telkinde bulunmaya devam ettim. Aslında benim sözüme itibar eder ve değer verirdi. Bana dedi ki: "Bildiğin gibi İbnü'z-Zübeyr'in Mekke'de harp için hazırlık yaptığı ileri sürülmüştür. Ben onun üzerine asker göndereceğim. Göndereceğim ilk ordu kumandanına Medine güzergâhını kullanmasını isteyeceğim. Medinelilere karşı kılıç kullanmamasını, eğer itaatlerini bildirir ve içinde bulundukları hata ve dalaletten vazgeçerlerse Allah adına söz veriyorum, onlara her yıl bir atıyye yerine biri yazda diğeri kışta olmak üzere iki atıyye vereceğim. Bu ikramı hayatımda hiçbir kimseye yapmadım. Ayrıca buğdayın Medine'deki fiyatını Şam'daki fiyatıyla aynı tutacağımı taahhüt ederim. Bundan sonra buğdayın Medine'deki fiyatı, yedi sâ¹⁹⁸ için bir dirhem olacak. Muâviye zamanında kendilerine verilmeyen atıyyelerini de eksiksiz olarak ödeyeceğim. Eğer bunu kabul ederlerse kumandanım onlara dokunmadan İbnü'z-Zübeyr üzerine gidecek. Aksi takdirde onlara saldıracak ve galip gelirse üç gün boyunca Medine'yi talan edecektir. Se-

198 Bir sâ' dört müd ya da bir tam üçte bir Irak rıtıldır.

nin rican, hatırın ve benim kavmim ve aşiretim olduklarına dair mülâhazan için ordumun başında bulunacak kumandana talimatım bu yönde olacaktır.”

Abdullah b. Ca'fer dedi: Bu taahhüdü kendileri için bir çıkış yolu olarak gördüm. Eve dönünce aynı gece onlara bir mektup yazdım. Medine ehline hitaben yazdığım bu mektupta ^[I/229] Yezîd'in taahhüdünü bildirerek kendilerini itaate, teslimiyete, verilen taahhüde rıza göstermeye ve teklifi kabul etmeye teşvik ettim. Ayrıca kendilerini uyararak Yezîd'in ordusuna karşı gelmemelerini söyledim. Gönderdiğim ulağa yolu süratle aşmaya çalışmasını tembih ettim. On günde Medine'ye ulaştı. Ancak verilen taahhüt ve önerileri kabul etmediler. “Medine'ye hiçbir zaman zorla giremez,” dediler.

Yezîd'in Medine Ehline Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Yezîd, Medine ehline mektup yazdı ve Vali Osmân b. Muhammed'den mektubu onlara okumasını emretti. Mektup Medine'ye ulaştı. Osman endişeliydi. Mektubu onlara okudu. Mektupta şunlar yazılıydı: “Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. Sizi teşvik ettim ancak ümitleri boşa çıkardınız. Sizi yücelttim ancak ahmaklık yaptınız. Sizi başımın üzerine aldım sonra indirdim. Allah'a yemin ederim, eğer sizi ayağımın altına alırsam, öyle bir ezeceğim ki sayınızı azaltacak ve sizi Âd ve Semûd gibi dillerde dolaşan hikâyeler hâline getireceğim. Yemin olsun benden size cezamdan daha iyi bir şey gelmez. Pişmanlık duyan kurtuluşa ermez.”

Medine Ehlinin Emevileri Medine'den Atmak Üzere İttifak Etmeleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre, mektup okununca Abdullah b. Mutî' ve maiyetindeki adamlar kötü sözler sarf ettiler. Yezîd'in üzerlerine ordu göndereceği anlaşıncı muhalefet etmek üzere ittifak ettiler.¹⁹⁹ Ancak liderlik

199 Medine ehlinin muhalefetine tek sebebi Yezîd'in tahrik edici mektubu değildi. Medine ehlini harekete geçiren son sebep oldu. Aslında Medine'yi çatışmacı ve kan dökmeyi başlıca yöntem olarak seçen Yezîd'e karşı harekete geçiren siyasi, iktisadi ve sosyal sebepler şöyle özetlenebilir: 1) Muâviye'nin temel hatlarını çizdiği Emevi siyaseti Medine'yi iktisadi bir krize

[I/230]

konusunda ihtilaf ettiler. Kimisi İbn Mutî' derken, kimisi de İbrâhîm b. Nuaym dedi. Sonra İbn Hanzala'nın liderliğinde ittifak ettiler. Vali Osmân b. Muhammed bir gece vakti kaçarak Şam'a gitti. Akabinde Mervân b. el-Hakem ve diğer Emevileri Medine'den çıkardılar. Kendi aralarında dediler ki: Şam'a gideceğiz. Yol uzaktır. Ailelerimiz ve çocuklarımız vardır,²⁰⁰ bir çare düşünmemiz lazım. Sonra on gün mühlet istediler. Medineliler on gün mühlet verdiler. Medine ileri gelenleri, Emevilerin elebaşılarını Resulullah'ın (sav.) minberi yanında, yolda Yezîd'in ordusuyla karşılaştıkları takdirde onu geri çevirecek, buna güçleri yetmezse orduyla hareket etmeyerek Şam'a doğru yollarına devam edeceklerine dair onlara yemin ettirmek hususunda ittifak ettiler. Emevi ileri gelenleri bunun üzerine yemin ettiler. Ayrıca Zî Hâşeb'de on gün ikamet etmelerini şart koştular. Emeviler Medine'den çıktılar. Çocuklar ve düşük insanlar onları izleyerek taşladılar. Nihayet Zî Hâşeb'e²⁰¹ ulaştılar. Vali Osmân b. Muhammed'in ailesinden kimse yerinden hareket etmedi ve Medine'den ayrılmadı. Emeviler Medineliler tarafından başlarına geleni düşünerek Mervân'ın yanında toplandılar ve "Ey Ebû Abdülmelik! Ne düşünüyorsun?" dediler. Mervân: "Sizden kim ailesini gözden kaybettirebilirse yapsın. Zira aileler için endişeliyiz." Bunun üzerine ailelerini göz önünden uzaklaştırdılar. Mervân, Abdullah b. Ömer'e giderek, "Ey Ebû Abdurrahmân! Duydum ki Mekke'ye gitmeyi ve bu işin dışında kalmayı düşünüyorsun. Ailemi seninle

[I/231]

sevk etmiş ve Medine'yi darlık ve fukaralığa mahkûm etmişti. 2) Hicaz bölgesinin maruz kaldığı siyasi baskı, siyasi ve sosyal problemleri aşmaya karşı Mekke ve Medine'nin ileri gelenlerini çaresiz bırakmıştır. 3) Emevi hâkimiyetine duyulan nefret ve bu nefretin Muâviye'nin ölümüyle su yüzüne çıkması. 4) Yezîd'in ortaya çıkan sorunları çözmekte âciz kalması ve lüks yaşama meylederek özel hayatında zevk ve eğlenceye kapılması. 5) İslami simgelere karşı şiddet kullanması ve bunu bir çözüm yolu olarak görmesi, ona karşı aleni bir muhalefet ve husumete yol açtı. 6) İbnü'z-Zübeyr'in hareketi ve Emevilere duyulan husumeti iyi kullanması. 7) Medine valisi Osmân b. Muhammed b. Ebî Süfyân'ın tecrübesiz olması, Mekke ve Medine'de ortaya çıkan problemleri çözmekte âciz kalması. Medine'de Ensârî bir eğilimin ortaya çıkması ve neşvünema bulması. 8) Hz. Hüseyin'in muhalefeti

200 Taberî'ye göre bin kadar kişiydiler.

201 Zî Hâşeb, Medine bölgesinde bir vadidir.

göndermeyi düşünüyorum,” dedi. İbn Ömer: “Kadınlara refakat edemem,” dedi. Mervân: “Onları ailenle birlikte evinde ağırlarsın,” dedi. İbn Ömer: “Onlar sebebiyle aileme müdahale edilmesinden emin değilim,” dedi. Bunun üzerine Ali b. Hüseyin’e teklifte bulundu. Ali, teklifini kabul etti ve onları ailesi refakatinde gönderdi. Emeviler Zî Hâşeb’den çok kötü şartlar altında ve Medinelilerin onları alıkoymaları endişesiyle süratle yola çıktılar. Mervân oğlu Abdülmelik’e, “Oğlum bunlar düşünmeden ve istişare etmeden bunu yaptılar,” deyip duruyordu. Oğlu, “Nasıl?” diye sordu. Mervan: “Bizi öldürmediler veya hapsedmediler. Eğer üzerimize adamlarını gönderirlerse onların elinde tutsak kalacağız. Korkum odur ki buna akıl erdirip bizi alıkoymak için adamlarını gönderebilirler. Sürat, sürat! Kurtuluş kurtuluş! diye karşılık verdi.”²⁰²

Yezîd’in Medine Üzerine Ordu Göndermesi

Abdullah b. Müslim dedi: Yezîd, Medine üzerine ordu göndermeye karar verince minbere çıktı. Allah’a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: “Ey Şam ehli! Medine ehli bizim kavmimizi Medine’den çıkardılar. Vallahi gök, yer üzerine düşerse benim için bundan sevimslidir.” Muâviye, Yezîd’e şöyle vasiyet etmişti: “Medine halkından şüphe eder veya sana karşı çıkarlarsa, Benî Mürre’nin tek gözlü adamı Müslim b. Ukbe’yi onların üzerine gönder.” Yezîd, Müslim’i çağırdı ve şöyle dedi: “Şu Medine üzerine bu orduyla git.”²⁰³ Gitmek istemiyorsan da seni göndermem, bakıyorum bitkin ve bitap düşmüşsün.” Adam, “Allah hakkı için Allah’ın ayağıma getirdiği bir sevaptan beni mahrum etme, başkasını gönderme. Çünkü rüyada bir ağaç gördüm. Dalları, ‘Osman için öç ve intikam!’ diye bağıırıyordu. Ona yöneldim. O, ‘Bana gel ey Müslim b. Ukbe!’ diyordu. Ona gittim ve onu aldım. Bu rüyanın tabirini yaptım. Kendi kendime dedim ki: Osman’ın işinin altından ben kalka-

202 Taberî’nin anlattığına göre Mervân bir mektup yazarak oğlu Abdülmelik ile Yezîd’e gönderdi. Mektupta şunlar yazılıydı: “Rahmân ve Rahîm Allah’ın adıyla. Mervân b. el-Hakem’in evinde mahsur kaldık. Yiyecek ve içecekten mahrum bırakıldık. İmdat, imdat!”

203 Taberî ve İbnü’l-Esîr’e göre ordu on iki bin kişilikti. İbnü’l-A’sem’e göre ise yirmi bin süvari ve yedi bin piyadeden oluşuyordu.

cağım. Allah'a yemin ederim ki bunların yaptığı, Allah'ın onları helak etmek istemesinin bir sonucudur." Yezîd ona, "O hâlde git Allah gazanı mübarek etsin. Sen onların cezasını vereceksin." Müslim ordusuyla çıktı ve kamp kurdu. Askeri denetledi. Askerin içinde yirmi yaşından küçük ve elli yaşından büyük yoktu.

[I/232] Arap atlı tam teçhizatlı ve mükemmel silahlı bir orduydı. Orduya zahire taşıyan on bin deve de eşlik ediyordu. Yezîd orduyla çıkarak onlara veda etti. Yezîd, Müslim'e dedi ki: "Eğer senin başına bir şey gelirse ordunun kumandanı Husayn b. Nümeyr olacak. Senin hedefin Abdullah b. ez-Zübeyr'dir. Medine güzergâhında seyredeceksin. Eğer sana karşı gelir veya seninle savaşılırsa onlardan kimi ele geçirirsen onu öldür. Üç gün boyunca Medine'yi talan et."²⁰⁴

Müslim: "Allah, Müminlerin Emîri'ni ıslah etsin. Karşılaşacağım insanlar hakkında yapacağımı iki kelimeyle ifade edebilirim." Yezîd: "Nedir onlar?" dedi. "Bana itaat ederek geleni kabul edecek, sırtını dönen asiye ise öldüreceğim." Yezîd şöyle dedi: "Bu, senin için yeterlidir. Ancak yine tembihte bulunmanın ve tekraren söylemenin bir zararı yoktur, aksine sana faydası vardır. Medine'ye vardığın zaman seni ona girmekten engelleyen olursa muhakkak kılıçla mukabelede bulun. Onların yaralılarına ve kaçanlarına saldırmaktan kaçınma. Sakın onları sağ bırakma. Ancak, sana karşı gelmezlerse doğru İbnü'z-Zübeyr üzerine git."

Ordu yürüyüşüne devam etti. Vâdi'l-Kurâ mevkiine geldiğinde Medine'den sürülen Emeviler, orduyu karşıladılar. Müslim b. Ukbe onlara geride bıraktıkları hakkında sordu. Mervân: "Sayıları çok, sizin sayınızdan fazla. Ancak, azim ve basiretleri yoktur. Azim ve basiret sahibi olanları az. Kılıç karşısında mukavemetleri pek olmayacak. Silahlı süvarileri yoktur. Ancak hendekler kazdılar ve savunma tedbirleri aldılar." Müslim dedi ki: "Bizim için en zor olan budur. Ama onları sudan mahrum bırakacak ve hendeklerini kapatacağız," dedi.

204 Taberî'de, "Medine'yi üç gün boyunca mubah kıl," ifadesi yer almaktadır.

Mervân: "Bekleyenleri var, kolayca teslim etmezler. Ancak, bu konuda benim bir fikrim var." Müslim: "Onu söyle," dedi. Mervân: "Onu bırak şimdi, vakti gelince söylerim," dedi. Müslim: "Öyleyse bırak," dedi.

Müslim b. Ukbe onlara, "Şam'a mı gitmek istersiniz, yoksa burada mı bekleyeceksiniz, yoksa bizimle mi gelmek istersiniz?" dedi. Bir kısmı Şam'a gidecek ve taahhüdümüzü yerine getireceğiz derken Mervân: "Ben döneceğim," dedi. Bunun üzerine bazıları, "Minberin yanında onlara şöyle yemin ettik: Gücümüz yeterse orduyu geriye döndüreceğiz. Buna rağmen onların üzerine nasıl gideriz?" diye itiraz ettiler. Buna karşı Mervân: "Bana gelince ben onlar için döneceğim," deyince bazıları, "Ona bunu yapacağını düşünmüyoruz," dediler. "Bunu yapmakla kendi kendinizi öldürmüş olacaksınız. Vallahi Müslim'in ordusunun sayısını onlara karşı artırmayacağız," dediler. Mervân şöyle dedi: "Vallahi kendimi öldürmüş olsam da ben Müslim'le Medine'ye dönecek, düşmanlarımdan beni evimden çıkaran ve ailemden ayıranlardan öcümü alacağım." Mervân ve oğlu Abdülmelik dışında Müslim'le beraber Medine'ye Emevilerden kimse dönmedi. Abdülmelik suççuğu hastalığına yakalandığı için babası onu Zî Haşeb'de bıraktı.

Diğer yandan Medine ehli Yezîd'in ordusunun geleceğine [I/233] kanaat getirince, hendek kazmak için aralarında danıştılar. Neticede, "Resulullah (sav.) hendek kazdırdı biz de hendek kazalım," dediler ve Medine'nin bütün çevresine hendek kazdılar. Akabinde Abdullah b. Hanzala Medinelileri minberin yanında topladı ve onlara, "Bana ölmek üzere biat edeceksiniz yoksa benim sizin biatinize ihtiyacım yoktur," dedi. Onlar da ölmek üzere ona biat ettiler.²⁰⁵ Sonra minbere çıktı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Siz dininiz için öfkelenerek kıyam ettiniz. Öyleyse Allah için güzel bir imtihan verin ki Allah sizi bağışlasın, cennetiyle mükâfatlan-

205 Rivayete göre dört askerî bölgeye ayrıldı. Abdullah b. Mutî Medine'deki Kureyşlilere komuta etti. Abdullah b. Hanzala ise Ensara komuta etti. Ma'kıl b. Sinân da Muhacirlerin başında bulunuyordu (bkz. Taberî, V. 487; İbnü'l-Esîr, II. 596; *el-Ahbârü't-Tivâl*, s. 265; İbnü'l-A'sem, V. 294).

dırsın ve sizden razı olsun. En güzel ve en mükemmel şekilde hazırlığınızı yapın. Emevilerin, beraberlerinde Mervân b. el-Hakem olduğu hâlde, Zî Hâşeb'e ulaştıkları haberini aldım. Resulullah'ın (sav.) minberi yanında verdiği sözü bozduğu için inşallah helak olacaktır." İnsanlar bağışmaya ve ona kötü sözler söylemeye başladılar. Abdullah b. Hanzala: "Sövmek bir anlam ifade etmez. Önemli olan sağlam bir duruşla onlara karşı koymamızdır. Doğruluğu şiar edinen insanlar daima muzaffer olmuşlardır. -Sonra ellerini semaya kaldırarak- Allah'ım! Sana güveniyoruz, Sana tevekkül ettik ve Sana sığındık," dedi ve minberden indi. Abdullah hep Mescid-i Şerif'te geceler ve akşamdan akşama yalnızca un çorbasıyla iftarını yapardı.

Yezîd'in Ordusunun Medine'ye Varması

Abdullah b. Müslim dedi: Şam ordusu Medine'ye ulaşınca Curf denilen yerde kamp kurdular. Piyadeleri ilerleyerek Medine'nin etrafını kuşattılar, ancak hendekler kendilerine geçit vermedi. Ayrıca hendekleri silahlı insanlar savunuyorlardı. İçlerinde hiç kimsenin konuşmaması için azami hassasiyet gösteriyorlardı. Şamlılar etrafında dönüp duruyorlardı. Medineliler de tepeler ve evlerin damlarından onları taşıyor ve onlara ok atıyorlardı. Nihayet atlarıyla ilerlemeye başladılar. Müslim, Mervân'a "Vâdi'l-Kurâ'da bana söylediğin yer neresi?" dedi. Bunun üzerine Mervân çıktı. Benî Hârise muhitine geldi ve onlardan bir adamla konuştu. Ona mal ve para vadederek, "Bize yol aç. Müminlerin Emîri'ne yazacağım ve Medinelilere verilen atıyyenin iki mislinin verilmesini taahhüt ederim." Adam onlara yol açtı. Ona vadedilene tamah etti ve Yezîd adına ona verilen vaadi kabul etti. Süvariler bu yoldan Medine'ye baskın yaptılar. Haber Abdullah b. Hanzala'ya ulaşınca bulunduğu Tavreyn bölgesinden buraya intikal etti. Abdullah b. Mukattî' de Zinâb bölgesinden buraya geçti. Aynı şekilde İbn Ebî Rebîa da bu bölgeye yöneldi. Maiyetleriyle birlikte burada toplandılar. Şamlılar onlara karşı saldırıya geçtiler. Ölümüne kadar savaştılar. Sonra dağıldılar.

Şam Ehlinin Medine Ehline Galip Gelmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Abdullah b. Ebî Süfyân şöyle dedi: Benî Abdüleşhel Mescidi civarında bir gruba rast geldim. Onların içinde Resulullah'ın (sav.) sahabisi ve Müseylemetü'l-Kezzâb'ın katili olan Abdullah b. Zeyd, Abdullah b. Hanzala, Muhammed b. Sa'd b. Ebî Vakkâs, İbrâhîm b. Fârit ve İbrâhîm b. Naîm b. en-Neccâr vardı. Bunlar savaşıyor ve insanlara, "Bundan kaçış yoktur. Vallahi bir kişi için ilerlerken ölmesi, kaçarken ölmesinden daha hayırlıdır," diyorlardı. Grup bir müddet böyle savaştılar. Kadınlar ve çocuklar da çığlıklar atıyor ve ölüleri için ağlıyorlardı. Nihayet güç yetiremedikleri savaşçılar saldırıya geçtiler. Müslim b. Ukbe: "Kim ki bir kelle getirirse şu kadar ödül alacaktır," diyor ve dinî duyarlılığı olmayanları teşvik ediyordu. Öldürdükçe öldürdüler ve Medine'nin çoğunu kontrol altına aldılar. O gün Bısr b. Hanzala'nın üzerinde iki zırh vardı. Medineliler mağlup olunca her iki zırhı attı ve zırhsız savaşmaya devam etti. Öldürülünceye kadar sahadan çekilmedi. Şamlılardan biri omzuna bir kılıç darbesi indirdi ve omzunu kesti. İbn Hanzala öldürüldükten sonra çobansız sürüye döndüler. Her tarafta Şamlıların öldürücü darbelerine maruz kaldılar. Bu sırada Muhammed b. Amr b. Hazm el-Ensârî yaralı ve yarasından kan aktığı hâlde savaşıyor, düşman gruplara saldırıyor ve topluluklarını dağıtıyordu. Mükemmel bir cengaverdi. Şamlılar toplu hâlde ona saldırdılar ve mızraklarıyla öldürdüler. O da öldürülünce geri kalanlar dağıldılar ve hezimete uğradılar. Bunun üzerine Şamlılar Medine'ye girdiler. Süvariler her tarafa, öldürerek ve talan ederek musallat oldular.

Abdullah b. Müslim dedi: O gün Resulullah'ın (sav.) sahabisi Abdullah b. Zeyd b. Âsım, süvariler her tarafa öldürerek ve talan ederek saldırırken çıktı. Ona, "Şamlılar seni tanırlar ve Resulullah'a (sav.) yakınlığını bilirlerse sana saldırmazlar, keşke onlara yerini bildirsen," denildi. O şöyle karşılık verdi: "Vallahi onların emanını kabul etmiyorum, öldürülünceye kadar onlarla savaşacağım. Pişman olan iflah olmaz." Uzun boylu, beyaz tenli ve kel kafalıydı. Zırhsızdı. Şamlı bir savaşçı ona

[II/235]

yöneldi ve “Bunun kel kafasına darbe indirmeden duramam,” dedi. Abdullah ona, “Senin için kötü, benim için hayırlıdır,” dedi. Baltayla eline vurdu. Göğe doğru bir nur yükseldiğini gördüm. Ruhunu teslim etmiş vaziyette yere yıkıldı. Oruçlu olarak vefat etti. Allah rahmet etsin.

Abdullah b. Müslim dedi: Müslim b. Ukbe atı üzerinde ve yanında Mervân b. el-Hakem olduğu hâlde öldürülenleri görmek için dolaşıyordu. Abdullah b. Hanzala'nın yanından geçti. Şehadet parmağını uzatmış hâldeydi. Mervân: “Uzattığın o parmağı hayattayken de dua ederek çok uzatmıştın,” diye söylendi. Sonra İbrâhîm b. Naîm'in cesedinin yanından geçti. Eli avret yerinin üzerindeydi. Mervân: “Vallahi avretini hayatta koruduğun gibi ölüyken de korumuşsun,” diye söylendi. Muhammed b. Amr b. Hazm'in cesedinin yanından geçtiler. Yüzüstü ve alnı yere kapanık vaziyette yatıyordu.²⁰⁶ Onun için de “Hayattayken secdeye giderek yere koyduğun o alnı ölüyken de yere koymuşsun,” diye söyledi. Müslim b. Ukbe: “Vallahi bunları cennet ehli olarak görüyorum,” dedi. Abdullah b. Zeyd'in cesedinin yanından geçtiklerinde Mervân onu Müslim'e tanıtmak istemedi. Çünkü başını gövdesinden ayıracaktı. Müslim ona, “Bu kimdir?” dedi. Mervân: “Mevaliden biri,” dedi ve geçti. Müslim: “Hayır, Kâbe'nin Rabbine yemin olsun, bir şey için ondan yüz çevirdin,” dedi. Mervân: “Bu, Resulullah'ın (sav.) arkadaşı Abdullah b. Zeyd'dir,” dedi. Müslim: “Bu, biatini bozanların en rezilidir, başını koparın,” dedi.

Benî Hârise'nin kasrı Şamlıların emanından yararlanmak isteyenler için emniyetli bir yerdi. Benî Hârise emniyeteydi. Onlardan öldürülen kimse olmadı. Benî Hârise kabilesinden birisine sığınan, erkek veya kadın olsun himaye edilirdi. O gün bu şekilde birçok erkek ve kadın himaye edildi. Bunlar üç günlük müddet bitinceye kadar Benî Hârise'nin kasrında kaldılar.

Abdullah b. Müslim dedi: Savaş devam ederken talan edilen ilk evler Abdüleşhel oğullarına ait evlerdi. Evlerde, ev

206 Mervân b. el-Hakem yanından geçerken gümüş bir cisim gibi duruyordu. Allah sana rahmet etsin çok kere mescidin direklerinin dibinde uzun uzun namaz kıldığına şahit oldum, diye söyledi (Taberî).

eşyası, ziynet eşyası namına bir şey bırakmadılar. Yatakların yünlerini dağıttılar. Tavuk ve güvercinleri kestiler. Bu arada Muhammed b. Mesleme'nin evine girdiler. Kadınlar çığlıklar atmaya başladılar. Muhammed b. Mesleme kadınların sesiyle geldi. On kişinin evi soymakta olduklarını gördü. Yanındaki iki akrabasıyla onlarla vuruştular ve hepsini öldürdüler. Eşyalarını geri alarak susuz bir kuyuya attılar ve üstüne toprak serptiler. Ardından Şamlı başka bir grup daha eve baskın yaptı. Zeyd b. Muhammed onlarla da mücadele etti. Zeyd on dört ^[I/236] kişiyi öldürdükten sonra, onlardan dört kişinin darbelerine maruz kaldı ve yüzünden vuruldu.

Ebû Saîd el-Hudrî evine kapanmış hâldeydi.²⁰⁷ Bir grup Şamlı evine girdiler. "Ey ihtiyar sen kimsin?" dediler. "Ben Resulullah'ın (sav.) arkadaşı Ebû Saîd el-Hudrî'yim," diye cevap verdi. Onlar, "Senin namını biliriz. Bize karşı çıkmadığın, elini çektiğin ve evine kapandığın için şanslısın. Ancak sende ne varsa onu çıkar," dediler. Adam, "Vallahi bende para yoktur," deyince sakalını yoldular ve tartakladıktan sonra, testileri dâhil evinde ne buldularsa aldılar. Bir çift güvercinini bile almaktan sakınmadılar.

Câbir b. Abdullah görme yeteneğini kaybetmişti. Medine'nin sokaklarında gezerken şöyle diyordu: "Allah'ı ve Resulü'nü korkutma gafletine yeltenenler kahrolsun!" Bir adam, "Allah'ı ve Resulü'nü kim korkuttu?" diye sordu. Abdullah şöyle dedi: "Resulullah'ın (sav.) şöyle dediğini işittim: 'Kim Medine'yi korkutursa benim ruhumu korkutmuş olur'."²⁰⁸ Bunun üzerine Şamlılardan bir adam kılıcıyla ona saldırarak öldürmek istedi. Ancak, Mervân önüne atılarak onu korudu ve evine götürülüp kapısının kilitletlenmesini istedi. Saîd b. el-Müseyyeb daima mescitteydi. Camiden gece vaktinde çıkardı. Ezan vakti geldiğinde Kabr-i Şerif cihetinden gelen bir ezan sesi işitirdi. İnsanlar emniyete kavuşuncaya kadar bu böyle

207 Taberî ve İbnü'l-Esîr'e göre evini terk etmiş ve dağdaki bir mağaraya kapanmıştı. Şam askerlerinden biri onu takip etmiş ancak tanıyınca kendi hâline bırakmıştı.

208 İbn Kesîr der ki: Bu hadisten hareketle Yezîd b. Muâviye'ye lanet okunmasını caiz gören âlimler olmuştur.

devam etti. Saîd şöyle derdi: “Cemaatten daha hayırlısını görmedim.”²⁰⁹

[I/237]

Müslim b. Ukbe esirlerin getirilmesini istedi. Demir zincirlere bağlandılar. Sonra Yezîd’e biat edilmesini talep etti. İlk biat eden Mervân b. el-Hakem ve Emevi büyükleri oldu ve son fertlerine kadar biat ettiler. Sonra Benî Esed’i çağırdı. Onlara öfkelenmişti. Dedi ki: “Müminlerin Emîri’nin oğlu Yezîd’e ve ondan sonra size halife bırakacağı kimseye, mallarınız, kanınız ve canlarınız hakkında hüküm ona ait olmak üzere biat edecek misiniz?” Yezîd b. Abdullah b. Züma’ şöyle dedi: “Biz Müslümanlardan bir grubuz. Aynı haklara sahip ve aynı mükellefiyetlerle mükellefiz.” Bunun üzerine Müslim b. Ukbe: “Vallahi seni affetmeyeceğim ve bundan sonra soğuk su içemeyeceksin,” dedi ve boynunun vurulmasını emretti ve boynu vuruldu. Akabinde Ma’kıl b. Sinân getirildi. Ma’kıl, fetih günü Resulullah’ın (sav.) ordusunda kavminin sancağını taşımıştı. Müslim’in huzuruna girince ona, “Ey Ma’kıl! Susadın mı?” dedi. Ma’kıl, “Evet, Allah emri ıslah etsin,” diye cevap verdi. Müslim ona, “Müminlerin Emîri’ne ikram ettiğimiz badem ezmesi içeceğinden getirin,” dedi. Onu içtikten sonra ona, “Kandın mı?” dedi. Ma’kıl: “Evet,” diye cevap verdi. Müslim: “Bilesin ki bu içtiğini idrar yolundan atamayacaksın,” dedi ve boynu vuruldu. Sonra Müslim şöyle dedi: “İmamını eleştirdiğin o sözleri senden işittikten sonra seni cezasız bırakacak değildim.” Daha önce Ma’kıl, Müslim ile birlikte bir seyahatheyken Yezîd aleyhine bazı sözler sarf etmişti.²¹⁰

Müslim daha sonra Muhammed b. Ebî Cehm, Kureyş, Ensar, seçkin insanlar, sahabe ve tâbiînden bir grubun getirilmesini istedi. Akabinde Muhammed b. el-Hâris bağlı bir şekilde getirildi. Müslim ona, “Emevilerden on yedi kişi öldüren hiçbir zaman kötülük görmez diyen sen misin?” diye sordu. Adam,

209 İbn Kesîr’in Medâinî’den naklettiğine göre, Saîd b. el-Müseyyeb, Müslim’e getirildi. Müslim ona “Biat et,” dedi. O, “Ebû Bekir ve Ömer sireti üzere biat edeceğim,” deyince boynunun vurulmasını emretti. Ancak bir kişi akli dengesinin yerinde olmadığına şahitlik edince onu serbest bıraktı.

210 Olay Taberiye’de vuku bulmuştur (bkz. *el-Ahbârut-Tivâl*, s. 266; İbnü’l-Asem, V. 297; Taberî, V. 492; İbnü’l-Esîr, II. 599).

“Evet, söyledim. Ancak esirin söylediğine itibar edilmez. Benim ellerimi çöz, ben zimmetten berîyim. Allah’ın ahdi ile teslim oldum. Allah’a yemin ederim ki eğer bana itaat etselerdi ve onlara söylediklerimi kabul etselerdi hiçbir zaman onlara galip gelmezdin,” dedi. Müslim ona, “Vallahi seni cehenneme göndereceğim,” dedi ve boynunun vurulmasını emretti. Bunun üzerine Mervân, Müslim’e, “Vallahi Kureyşliler hariç bu insanların kanıyla içimi serinlettin. Sen Kureyşliler hakkında aşırı gittin, âdeta onları yok ettin,” dedi. Müslim: “Vallahi kimde Müminlerin Emîri’ne karşı bir garaz varsa Allah’tan dileirim ki bana onun kanını içirsin,” diye karşılık verdi. Mervân: “Ancak, Müminlerin Emîri’nde onlara karşı sende olmayan bir af ve hilim vardır,” dedi. Mervân, Kureyşlilerden özür diledi durdu. Onlara, “Vallahi sizden öldürülenler için çok rahatsız oldum,” diyordu. Ancak onlar, “Bizi asıl öldüren sensin, ne insanlar ne de Allah senin özür beyanını kabul eder. Sen yanıımızdan ayrılmadan Resulullah’ın (sav.) minberi yanında yemin ederek gelecek orduyu geri döndüreceğini, gücün yetmediği takdirde de yoluna devam ederek orduya katılmayacağını vadetmiştin. Ancak onlara katılarak geldin ve zaaf noktasını onlara göstererek insanların helak olmasına yardımcı oldun. Allah senin cezanı versin,” dediler.

Abdullah b. Müslim dedi: Harre vakasında, kadın ve çocuklar hariç Kureyş, Ensar, Muhacir ve ileri gelenlerden öldürülenler bin yedi yüz kişidir.²¹¹ Diğer insanlardan öldürülenlerin sayısı, kadın ve çocuklar hariç on bin kişidir. [I/238]

Ebû Ma’ser dedi: Şamlılardan bir adam, bir eve girdi. Ensardan loğusa olan ve kucağında bebeği bulunan ev sahibi kadına, “Ya bana bir şey vereceksin ya da seni ve bebeğini öldüreceğim,” dedi. Kadın, “Yazıklar olsun, çocuk Resulullah’ın

211 Medine’de öldürülenlerin sayısı hakkında çeşitli rivayetler vardır. Halife, *Târîh*’inde Ensardan yüz yetmiş üç kişi, Kureyş ve Ensardan toplam üç yüz altı kişinin öldürüldüğünü ifade etmiştir. Halife ayrıca öldürülenlerin isimlerini zikretmiştir (Halife, s. 240). Ayrıca öldürülenlerin sayılarıyla ilgili olarak bkz. İbnü’l-Esîr, II. 600; Zehebî, *Siyer A’lâmi’n-Nübelâ*, III. 220; *el-Ikdü’l-Ferîd*, IV. 390; *Mürûcû’z-Zeheb*, III. 85; *en-Nücûmû’z-Zâhire*, I. 161; İbnü’l-A’sem, V. 295.

(sav.) arkadaşı İbn Ebî Kebş el-Ensârî'nin oğludur. Ben de Resulullah'a (sav.) malum Rıdvan Biati günü, zina etmemek, hırsızlık yapmamak, çocuklarımı öldürmemek ve başkasına bühthan ve iftirada bulunmamak üzere biat ettim. Ben bir suç işlemedim. Allah'tan sakın," dedi. Çocuğuna da, "Vallahi yanımda seni kurtaracak bir şey olsaydı seni kurtarırdım," dedi. Adam buna rağmen annesinin sütünü emmekte olan çocuğu ayağından tutarak annesinin kucağından çekti ve duvara çarptı. Bu çarpmayla çocuğun beyni yere saçıldı. Ravinin anlattığına göre adam henüz evden çıkmadan yüzünün yarısı simsiyah kesildi ve ibreti âlem oldu.

Ebû Ma'ser dedi: Şam çarşılarından birinde gezerken iri yarı bir adam²¹² bana, "Nerelisin? diye sordu. "Medine ehlin-den bir insan," diye cevap verdim. Adam, "Kötü şehir mi?" deyince ben de, "Fesubhânellah, Resulullah'ın (sav.) güzel dediği Medine'ye kötü diyorsun!" deyince adam ağlamaya başladı. Ona, "Seni ağlatan nedir?" dedim. Adam, "Çok hayret verici bir durum! Her yıl Muâviye ile birlikte yaz gazasına katılırdım. Bir gece rüyada bana, 'Sen Medine'ye karşı yapılacak savaşa katılacak ve Muhammed b. Amr b. Hazm ismindeki kişiyi öldürecek ve bu yüzden cehennem ehlin-den olacaksın,' denildi. Kendi kendime bu, Resulullah'ın (sav.) Medine'si olmasa gerek, olsa olsa Rum şehirlerinden biridir. Muâviye ölünceye kadar gazalara katılır ancak kılıcımı kullanmazdım. Yezîd iş başına geçince Medine'ye gönderilecek askerler için kura çekildi. Kurada ismim çıkınca kendi kendime, 'Vallahi rüyada gördüğüm bundan başkası değil,' dedim. Benim yerime başkasını teklif ettim imtina ettiler. Bunun üzerine katılsam da kılıç çekmeyeceğimi düşündüm. Harre vakası olunca silah

[I/239] arkadaşlarım savaşırken ben haymemde oturdum. Muharebe bitince arkadaşlarımız gelip bana dediler ki: 'Medine'ye girdik ve insanların mukavemetini kırdık.' Arkadaşlarımdan bazıları, 'Gidip öldürülenleri görelim,' dediler. Ben de kılıcımı kuşandım ve çıktım. Ölümlere bakarak şu falancanın cesedi bu da filancanın cesedi diyorduk ki o muhitte kılıcı elinde ve

212 Bu zatın adı Muhammed b. Amâre'dir (İbnü'l-Esir, II. 600).

avurdundan köpükler saçılan bir adama rast geldik. Etrafında Şamlılara ait cesetler yerde yatıyordu. Beni görünce, 'Ey köpek! Kanını benden sakın,' deyince ben de her şeyi unuttum ve ona saldırarak onunla vuruştuk. Onu öldürdüm. Gözleri arasından bir nur parıltısı çıktı. Pişmanlık duydum ve kim olduğunu sordum. Bana, Muhammed b. Amr b. Hazm olduğunu söylediler. Arkadaşlarımla dolaşmaya devam ettim. Onlar şu ceset filan adamın, bu ceset de falancanın derken tanımadığımız bir şahıs geçti ve Muhammed b. Amr b. Hazm'ı işaret ederek, 'Bu kişiyi kim öldürdü? Allah onu öldüreni öldürsün, vallahi o ebediyen cenneti gözleriyle göremeyecek,' dedi."²¹³

Harre Vakasında Öldürülen Sahabilerle Sahabi Olmayanların Sayısı

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Harre vakasında seksen sahabi öldürülmüştür. Böylece Bedir Savaşı'na katılanlardan kimse kalmamıştır. Kureyş ve Ensardan ise yedi yüz kişi öldürüldü. Diğer Arap, mevali ve tâbiinden ise on bin kişi öldürüldü. Vaka zilhiccenin bitimine üç gün²¹⁴ kala 63 yılında meydana gelmiştir.

İnsanları hayret içinde bırakan, Yezîd ordusunun İbnü'z-Zübeyr'e ancak altı ay içinde güç yetirebilmesidir. Oysa İbnü'z-Zübeyr'in maiyetinde ancak küçük bir grup vardı. Buna karşılık Medine'de on binden fazla savaştacak insan vardı. Buna rağmen bir gün akşama kadar dayanamadılar.

Müslim b. Ukbe'nin Yezîd'e Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Müslim, Medine ehline karşı yürüttüğü savaşı bitirdikten ve Medine'nin talan edilmesi tamamlandıktan sonra Yezîd b. Muâviye'ye şöyle yazdı: "Rahmân ve Rahîm Allah adıyla. Müminlerin Emîri Abdullah Yezîd b. Muâviye'ye Müslim b. Ukbe'den. Ey Müminlerin Emîri! Sana selam olsun. Allah'ın rahmeti üzerine

213 İbnü'l-Esîr'in anlattığına göre, adam şöyle dedi: Akrabalarına gittim ve beni öldürmelerini istedim. Kabul etmediler. Diyet vermeyi teklif ettim yine kabul etmediler.

214 İbnü'l-Esîr ve Taberî'de "zilhiccenin bitimine iki gün kala," diye geçmektedir.

[I/240]

olsun. O'ndan başka ilah olmayan Allah'a hamd ederim. Allah, Müminlerin Emîri'ni korumayı takdir buyurmuştur. Allah ona kâfidir. Müminlerin Emîri'ne arz etmek isterim: Müminlerin Emîri'nin nazaretinde seferber olmuş vaziyette Şam'dan selametle ayrıldık. Vâdi'l-Kurâ bölgesine ulaştığımızda Müminlerin Emîri'nin ehli beyti ve akrabalarıyla karşılaştık. Mervân b. el-Hakem bize katıldı ve düşmanımıza karşı bize yardımcı oldu. Medine'ye ulaştığımızda Medinelilerin şehrin etrafına hendekler kazmış ve açık yerlere silahlı insanlar yerleştirmiş olduklarını gördük. Hayvanlarını ve bir seneliğine ihtiyaç duydukları şeyleri içerideki barınaklara almışlardı. Biz onları uyardık, Müminlerin Emîri'nin taahhütlerini ve onlar için vermeyi vadettiği şeyleri haber verdik. Ancak onlar imtina ettiler. Bunun üzerine adamlarımı hendekler boyunca yerleştirdim. Husayn b. Nümeyr'i Zinâb ve civarındaki bölgede görevlendirdim. Hubeyş b. Delce'yi mevalinin başında Benî Seleme bölgesine, Abdullah b. Mes'ade'yi Bakî' el-Garkad²¹⁵ bölgesinde görevlendirdim. Ben ve Müminlerin Emîri'nin diğer komutan ve adamları Benî Hârise yönünde bulunuyorduk. Süvarileri kuşluk vakti Abdüleşhel tarafından, Mervân b. el-Hakem'in kendisine Müminlerin Emîri adına vaatlerde bulunmak suretiyle ikna ettiği Benî Hârise'den bir adamın açtığı yoldan soktuk. Mervân adama yakın bir konum ve bol atıyyeler vadederek hakkının gözetileceğini ve zimmetinin ibra edileceğini taahhüt etti. Onu Müminlerin Emîri'ne gönderdim. Allah'tan dileğim odur ki yaptığı iyilik ve ikramın karşılığı olarak Müminlerin Emîri'nin takdir ve mükâfatına mazhar olsun. Özellikle, Mervân b. el-Hakem'in güzel duruş ve görüşü, savaştaki doğru ve güçlü davranışı ve Müminlerin Emîri'nin düşmanlarını hezimete uğratmadaki büyük rolüyle Müminlerin Emîri'ne Allah'ın bir ikramı olmuştur. Sanırım bunlar da Müslümanların imamı ve âlemlerin Rabbinin halifesi nezdinde zayi olmayacaktır inşallah. Allah, Müminlerin Emîri'nin has adamlarını korumuş olup onlardan hiçbirine zarar dokunmamıştır. Düşmanlar savaş günü dört saat bile

215 Medine'nin kabristanı.

onlara karşı dayanamamıştır. Öğle namazını bile, o katliamdan ve büyük talandan sonra onların mescidinde kılabilirdim. Onları kılıçtan geçirdik. Onlardan görebildiklerimizi öldürdük, kaçanları takip ettik, yaralılarına saldırdık ve Müminlerin Emîri'nin -Allah zaferini aziz kısın- emrettiği gibi üç gün boyunca şehri talan ettik. Mazlum ve şehit Halife Osmân b. Affân'ın oğullarının meskenlerini emniyet altına aldım. Kadîm muhalefet ve büyük nifak ehlini öldürmekle kalbime şifa veren Allah'a hamd olsun. Hep haddi aşmış ve eskiden beri azmışlardır.

Müminlerin Emîri'ne bu mektubu Saîd b. el-Âs'ın evinde, bitkin ve hasta hâlimle yazdım. Hastalığıma aldır mıyorum. [1/241] Bu günü gördükten sonra ne zaman ölsün artık umurumda değildir."

Bu mektup muharrem ayı başında 63 yılında yazılmıştır. Mektup Yezîd'e ulaştı, Abdullah b. Ca'fer ve oğlu Muâviye b. Yezîd'e haber göndererek gelmelerini istedi. Onlara mektubu okuttu. Abdullah b. Ca'fer uzun uzun tezekkür etti. Muâviye b. Yezîd ise ağladı. Hem de öyle ağladı ki ruhu çıkacak gibi oldu ve uzun bir müddet ağlamaya devam etti. Yezîd, Abdullah b. Ca'fer'e, "Talebine olumlu cevap vermedim mi, istediğine yardımcı olmadım mı? Atıyyelerini artırdım, onlara bol bol ihsanda bulunmayı vadettim ve buna dair söz ve ahit verdim," deyince Abdullah b. Ca'fer: "Bu sebeple durumu tezekkür ettim ve onlara teessüf ettim. Evet, musibeti afiyete, zarureti nimete, mahrumiyeti ikram ve atıyyelere tercih ettiler," diye karşılık verdi. Sonra Yezîd, oğlu Muâviye'ye, "Sen niye ağlıyorsun?" dedi. Muâviye: "Kureys'ten öldürülenlere ağlıyorum. Onları öldürmekle kendimizi öldürdük," diye cevap verdi. Yezîd: "Öyledir. Ancak onları öldürmekle içimi rahatlattım," dedi.

Müslim b. Ukbe Medine'den ayrılmadan "Ali b. Hüseyin, Medine'de midir?" diye sordu. "Evet," diye cevap verildi. Ali b. Hüseyin ve beraberinde iki oğlu olduğu hâlde Müslim'in yanına geldi. Onları güzelce karşıladı, yakın davrandı ve alaka

gösterdi. Ona, “Müminlerin Emîri senin için bana tavsiyelerde bulundu,” dedi. Ali b. Hüseyin: “Allah, Müminlerin Emîri’ne ih-sanda bulunsun ve ecrini güzel eylesin,” dedikten sonra ayrıldı. Benî Hâşim’den savaşa katılan pek olmadı. Onlar evlerine kapanarak emniyette kaldılar. Onlar, üç kişi hariç savaşa katılmadılar, katılanlar da öldürüldü.²¹⁶

Müslim b. Ukbe’nin Ölümü ve Mezardan Çıkarılması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Müslim b. Ukbe, Mekke’deki Abdullah b. ez-Zübeyr üzerine gitmek için Medine’den ayrılırken ölmek üzereydi. Yolun bir menziliinde mola verdi. Yanına Husayn b. Nümeyr’i çağırdı ve ona dedi ki: “Ey eşiğin semeri! Müminlerin Emîri’nin bana tavsiyelerinden biri de, benim için ölüm vaki olursa görevimi sana tevdi etmem şeklindeydi. Beni dinle. Ben seni bilirim. Mekke’ye ulaşırsan Kureyş’e kulak verme. Aksi takdirde ona işerler. [I/242] Ancak yapılacak iş, uyum sonra nifak sonra ayrılımdır. Akabinde öldü ve Seniyyetü’l-Müşellel’de gömüldü. İnsanlar oradan ayrıldıktan sonra Yezîd b. Abdullah b. Züma’nın oğlunun annesi mezarın yanına geldi. Kadın orduyu geriden takip edip ölümünü bekliyordu. Kabrini açıp lahit kısmına varınca büyük ve siyah bir yılanın boynuna dolanmış ve ağzını açmış olduğunu gördü. Kadın korktu ve geri çekildi. Yılan onu terk edince kadın cesedini çıkarıp onu Müşellel Dağı üzerinde astı.

Dahhâk dedi: Onu o vaziyette görenlerin bana ravilerin anlattığına göre, tıpkı Ebû Rigâl’in²¹⁷ mezarı taşlandığı gibi, onun da mezarı taşlanıyordu.

216 Mes’ûdî *Mürûcû’z-Zeheb*’de (III. 85) anlattığına göre Ebû Tâlib ailesinden iki kişi öldürüldü. Bunlar Abdullah b. Ca’fer b. Ebî Tâlib ve Ca’fer b. Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib’dir. Benî Hâşim’den ise Fadl b. Abbâs b. Rebîa b. el-Hâris b. Abdilmuttalib, Hanze b. Abdullah b. Nevfel b. el-Hâris b. Abdilmuttalib ve Abbâs b. Utbe b. Ebî Leheb b. Abdilmuttalib hayatlarını kaybettiler.

217 Rivayete göre Ebû Rigâl, Harem’de ikamet eden ve onu savunan Semûd’dan bir kişiyken, Harem’i terk edince gazaba uğramıştır. Başka bir rivayete göre de Mekke üzerine yürüdükleri zaman Habeşlilere yol göstermiş, bir rivayete göre de zalim bir öşür memuruydu. İnsanlar ondan nefret ettikleri için kabrini taşladılar.

Harre'de Öldürülenlerin Faziletleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Resulullah (sav.) seferlerinden birinde Benî Zühre Harresi'nin yanından geçerken durdu ve düşündü. Ona "Ey Allah'ın Resulü! Niye düşünüyorsun?" dediler. Resulullah (sav.): "Bu mekânda ashabımdan sonra ümmetimin hayırlı insanları öldürülecek," diye buyurdu.²¹⁸

Abdullah b. Müslim dedi: Muâviye b. Ebî Süfyân döneminde Abdullah b. Sellâm, Harre'de durarak dedi ki: "Değiştirilmemiş Yahudi kitabında burada bir katliam olacağını okudum. Burada öldürülenler kıyamet günü kılıçlarını boyunlarına asmış olarak Rahmân'ın huzuruna varacak ve 'Senin için öldürüldük,' diyeceklerdir."

Abdullah b. Müslim dedi: Dâvûd b. Husayn'dan naklen şöyle dediğini anlattılar: "Harre Savaşı'nda öldürülenlerin bazılarının kabirleri bizim muhitimizdedir. Toprağı karıştırılınca mis gibi kokmaktadır."

Bazı raviler Abdullah b. Ebî Süfyân'dan naklen babasının şöyle dediğini rivayet ettiler: Abdullah b. Hanzala'yı rüyada güzel bir hâlde gördüm. Yanında bir inci vardı. Ona, "Ey Ebû Abdurrahmân! Öldürüldün mü?" diye sordum. O, "Evet, Rab-bime kavuştum. Beni cennetine aldı. Orada meyveleri arasındadır dilediğim gibi hareket etmekteyim," dedi. Ona, "Adamlarına nasıl muamele edildi?" diye sordum. Dedi ki: "Onlar yanımda ve henüz düğümü çözülmemiş, gördüğün bu sancağın etrafındadırlar."

İbn Sîrîn dedi: Kesîr b. Eflah'ı (ra.) rüyada gördüm. Ona, "Şehit olmadın mı?" dedim. Bana, "Müslümanlar arasındaki savaşta şehitlik yok, ölünün güzelliklerini ifade etmek, hayırla yâd etmek vardır."

el-A'rec dedi: Harre vakasından önce insanlar siyahları giy- [I/243]
mezlerdi. Vakadan sonra ise siyahları giymek hoş görülen bir davranış oldu. Yine anlatıldığına göre Harre'de öldürülenler üzerine ağıtlar bir sene devam etti ve hiç durmadı.

218 Bkz. el-Beyhakî, *ed-Delâil*, VI. 473; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VI. 233.

Abdullah b. Ebî Bekir dedi: Medine ehli çok vakar ve mehabet sahibi insanlardı. Harre vakasında Emevilerin onlara karşı cüretkâr davranmasından sonra zillete maruz kaldılar.

ez-Zührî dedi: Harre vakasında Kureyş, Ensar, Arap Muhacirler ve ileri gelenlerden öldürülenlerin sayısı yedi yüzdü. Diğer insanlar, mevali ve kölelerden ise on bin kişi öldürüldü. Ayrıca kadın ve çocuklardan da öldürülenler oldu. Şamlıların Medine'ye saldırması, 27 Zilhicce 63 tarihinde meydana geldi. Ardından üç gün boyunca ve muharrem hilali görülünceye kadar Medine talan edildi. Kimsede takat kalmayınca eylemlerine son verdiler. Ashaptan seksen kişi öldürüldü. Bedir Savaşı'na katılanlardan artık kalan yoktu.

Ravilerin anlattığına göre İsâ b. Talha şöyle dedi: Abdullah b. Mutî'e, "Harre günü ölümden nasıl kurtuldun?" diye sordum. Şöyle cevap verdi: "Şamlıların galibiyetini, Benî Hârise'nin ihanetleriyle onları şehre soktuklarını ve insanların kaçışını görünce, Bedir günü Hâris b. Hişâm'ın:

Benim bulunmam düşmanıma bir zarar vermez dostuma da kazandırmaz.

anlamındaki mısraını düşünerek kayboldum. Sonra İbnü'z-Zübeyr'e katıldım. Çok hayret vericidir ki aynı ordu, maiyetinde sadece küçük bir Kureyşli Haricî bir grup bulunan Abdullah b. ez-Zübeyr'e ancak altı ay sonra ulaşabildiği hâlde, Harre vakasında ahdine sadık iki bin insan bulunmasına rağmen bir gün akşama kadar direnişte sebat gösteremedik.

BİRİNCİ CİLDİN SONU

İKİNCİ CİLT

Kerbela Olayı

Harre Vakası Hakkında Ravilerin İhtilafı ve Yezîd Olayı [II/5]

• Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Yezîd b. Muâviye'ye biat edilince, Hz. Hüseyin Medine'den ayrılarak Mekke'ye gitti. Hz. Hüseyin ve Abdullah b. ez-Zübeyr, Mekke'de ikamet etmeye başladılar.¹ Öte yandan Amr b. Saîd b. el-Âs² ramazan ayında Medine'ye ve hac mevsimine vali olarak [II/6] tayin edilerek Velîd b. Ukbe azledildi. Minbere çıkınca burnu kanadı. Karşısında oturan bir Arabi: "Vah, vah! Vallahi bize kanla geldi," dedi. Akabinde bir adam onu sarığıyla karşıladı. Bunun üzerine bu Arabi: "Vah, vah! Kan bütün insanlara bulaşacak," dedi. Daha sonra başka bir adam ona çatallı bir asa verdi. Arabi: "Vah, vah! Vallahi insanları böldü," dedi.

Daha sonra Mekke'ye gitmek üzere yola çıktı. Mekke'ye terviye günü ulaştı. Bunun üzerine Hüseyin namazı kıldı ve çıktı.

- 1 Daha önce zikredildiği üzere (I. 226-227) Yezîd halife olduktan sonra Medine valisine haber göndererek Hz. Hüseyin ile diğer önde gelen şahsiyetlerin biatlerini almasını istedi. Bu zevat validen mühlet istediler. Akabinde önce Abdullah b. ez-Zübeyr ardından da Hz. Hüseyin Mekke'ye gittiler. Hz. Hüseyin, Muhammed el-Hanefiyye hariç yanına aile ve akrabalarını da aldı. Ancak İbnü'l-A'sem gibi bazı tarihçiler Hz. Hüseyin'in Medine'de bir müddet kalarak direndiğini ve biat etmemekte ısrar ettiğini ileri sürmektedir. Bunun üzerine Vali Velîd b. Utbe, Yezîd'e şöyle yazdı: "Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. Müminlerin Emîri Yezîd'e. Hüseyin b. Ali seni halife olarak görmemektedir. Durumu hakkında görüşünüzü arz ederim." Bunun üzerine Yezîd alabildiğine öfkeleni ve Vali Velîd'e şöyle yazdı: "Müminlerin Emîri Yezîd'den Velîd b. Utbe'ye. Mektubum sana ulaşınca Medine ehlinde tekrar biat al. Abdullah b. ez-Zübeyr'i bırak, sonra onun hakkından geleceğiz. Ancak cevabi mektubunla Hüseyin'in kafasını göndereceksin. Bunun karşılığında sana mükâfatımız olacaktır" (İbnü'l-A'sem, V. 36).
- 2 Velîd b. Utbe Medine'de ileri gelen şahsiyetlerden biat almakta başarısız olunca azledildi ve Medine'nin valilik görevi Mekke valisi Amr b. Saîd'e verildi (Ramazan 60).

Amr namazdan çıkınca Hz. Hüseyin'in çıkış haberini aldı. Vali Amr: "Yerle gök arasında ne kadar deve varsa ona binin ve Hüseyin'i arayıp bulun," dedi. İnsanlar onun bu sözüne hayret ediyorlardı. Hz. Hüseyin'i aradılar ancak bulamadılar. Abdullah b. Ca'fer, Hz. Hüseyin'i döndürmeleri için iki oğlu Avn ve Muhammed'i gönderdi. Ancak geri dönmek istemedi. Hz. Hüseyin, Abdullah b. Ca'fer'in iki oğlunu da yanına aldı.³

Amr b. Saîd b. el-Âs, Medine'ye döndü. Abdullah b. ez-Zübeyr'e Medine'ye gitmesi için haber gönderdiyse de Abdullah dönmeyi reddetti ve yanındaki Kureyşli ve diğer adamlarıyla itaatten imtina etti.

Abdullah b. Müslim dedi: Vali Amr b. Saîd, İbnü'z-Zübeyr ile savaşmak üzere Mekke'ye asker gönderdi. Bunun için divanda kayıtlı insanları istememelerine rağmen Mekke'ye göndermek istedi. Onlara, "Kim gitmek istemiyorsa bedel getirsin," dedi. Bunun üzerine Hâris b. Mâlik b. el-Bersâ beş yüz dirheme kiralağığı bir adamı Amr'a getirdi. Benim bedelime karşılık getirdim. Hâris adama, "Sana beş yüz dirhem daha versem ananı nikâhlayabilir misin?" dedi. Adam, "Utanmıyor musun?" diye karşılık verince Hâris: "Anan Kur'an'da bir yerde sana haram kılınmasına karşılık Kâbe birçok ayette dokunulmaz kılındı," dedi. Amr b. Saîd'e adamı teslim ederken, "Sana bir adam getirdim. Ona anneni nikâhla diye emredersen nikâhlamaktan kaçınmaz," dedi. Bunun üzerine Amr ona, "Lanet olsun sana, ne kötüsün!" dedi. Amr hazırladığı askerleri İbnü'z-Zübeyr'le savaşmak üzere Mekke'ye gönderdi. Askerlerin başında Amr b. ez-Zübeyr vardı ve çatışmada Abdullah'a yenildiler.⁴

3 Hz. Hüseyin Mekke'den terviye günü olan zilhiccenin sekizinde salı gününde ve maiyetinde Ehl-i Beytinden ve taraftarlarından seksen iki kişiyle yola çıkmıştı (Taberî, V. 349; İbnü'l Esîr, II. 547; İbnü'l-A'sem, V. 120).

4 Amr b. ez-Zübeyr Abdullah'ın kardeşi olup Medine'de Amr b. Saîd'in asayiş gücünün başında bulunuyordu. Kardeşi Abdullah b. ez-Zübeyr üzerine gönderilen birliğin başına getirilmesi doğrudan Yezîd'in emriyle olmuştu. Zira annesi Hâlid b. Saîd b. el-Âs'ın kızıydı. Bu nedenle de Emeviler ona değer verip güveniyorlardı. O da kardeşine herkesten çok husumet besliyordu. Kardeşi tarafından hezimete uğratılıp esir alınınca ona, "Allah seni rezil etsin! Ne kötü kardeşsin? Sana yaptığım iyiliği hiç hatırlamadın ve hukukunu gözetmemi nazariitibara almadın," dedi (bkz. Taberî, V. 344).

Ardından Yezîd b. Muâviye, Abdullah b. Mes'ade el-Fezârî'yi gönderdi. Medine'ye ulaşınca insanlara hitap etti. Hitabın-^[117] da dedi ki: "Şam ehli Allah'ın ordusudur. Şam ehli insanların hayırlısıdır." Bunun üzerine Hâris b. Mâlik: "Bana izin ver konuşayım," dedi. Abdullah b. Mes'ade ona, "Yerine otur, Allah senin müstahakkını versin be adam," diye karşılık verdi. Hâris şehadet kelimesini telaffuz ederek, "Vallahi Şam ehlinen daha hayırlıyız. Medine ehline olan kızgınlığın Resulullah'ın hayvanlarını⁵ çalarken babanı öldürmeleri sebebiyledir. Ebû Katâde'nin babanın arkasına mızrakla vuruşunu unuttun mu?" dedi ve oturdu.

Velîd'in Medine'ye Vali Olması ve Hz. Hüseyin'in Medine'den Ayrılması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Yezîd b. Muâviye, Amr b. Saîd'i azlederek yerine Velîd b. Utbe'yi atadı. Hz. Hüseyin Mekke'ye gitti. Mekke'de insanlar ona meylederek meclisinde oturanlar çoğaldı ve yanına gidip gelenler arttı. Gidip gelenler arasında Abdullah b. ez-Zübeyr de vardı.⁶ Bu arada kendisine Kûfe ehlinin mektubu geldi. Mektupta şunlar yazılıydı:⁷

Rahmân ve Rahîm Allah adıyla. Hüseyin b. Ali'ye. Süleymân b. Surad, el-Müseyyeb b. Necbe, Rufâa b. Şeddâd ve Kûfe ehlinen mümin ve Müslüman taraftarlarından, bu ümmete zulmeden, haklarını gasbenden ve idaresini haksızlıkla ele geçiren, feyine musallat olan, rızası dışında ona hâkim olan ve hayırlı insanların öldürüp kötülerini yaşatan asi ve azgın düşmanını helak eden Allah'a hamd olsun. Onlar Semûd kavmi gibi yok olsunlar. Hâlen imamımız yoktur. Bize gel, belki Allah seninle bizi hidayet üzere birleştirir. Hâlihazırda İmaret

5 el-Kelbî'nin *Cemheretü'n-Neseb*'inde Medine'nin hayvanlarına saldıran kişinin Abdullah b. Uyeyne b. Hısn b. Huzeyfe b. bin Bedr el-Fezârî olduğu belirtilmiştir.

6 Daha önce belirtildiği gibi İbnü'z-Zübeyr Hz. Hüseyin'in Mekke'ye gitmesinden endişe ediyordu. Zira Mekke ehlinin biatine ümit bağlamıştı.

7 Mektup için ayrıca bkz. Taberî, V. 352; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II. 533; İbnü'l-A'sem, *el-Fütûh*, V. 47-48; *Târihu'l-Ya'kûbî*, II. 242; *el-Ahbâru't-Tivâl*, s. 229.

[11/8]

Kasrî'nda bulunan Nu'mân b. Beşîr olup onunla hiçbir cumada bir araya gelmiyoruz ve onunla bayramlaşmıyoruz. Eğer bize geleceğini bilirsek onu Kûfe'den çıkarıp Şam'a geri göndereceğiz. Selamla."

Abdullah b. Müslim dedi: Hüseyin b. Ali,⁸ biatlerini almak üzere Müslim b. Akîl'i Kûfe'ye gönderdi. O sırada Kûfe'de Nu'mân b. Beşîr vali olarak bulunuyordu. Nu'mân: "Resulullah'ın torunu, Bahdel'in oğlundan bize daha sevimlidir," dedi. Haber Yezîd'e ulaşınca onu azletmek istedi. Bu konuda Şam ehliyle danışarak, bana söyleyin Kûfe'ye kimi vali tayin edeyim diye sordu. Onlar, "Muâviye'nin görüşüne razı mısınız?" dediler. Yezîd: "Evet," dedi. Onlar Muâviye'nin İbn Ziyâd'ı Basra ve Kûfe'ye vali tayin etmesine ilişkin kararı Divanda kayıtlıdır," dediler. Bunun üzerine Yezîd, İbn Ziyâd'ı Kûfe'ye vali tayin etti.⁹ Hz. Hüseyin henüz gelmeden Ziyâd, Kûfe'ye gelip yerleşti. Müslim b. Akîl, Hz. Hüseyin için otuz bin kadar Kûfe'liden biat aldı. Bunlar Müslim b. Akîl ile kıyam ederek Ubeydullah b. Ziyâd'ı yerinden etmek için harekete geçtiler. Ancak her bir sokaktan geçtiklerinde topluluktan bir kısım insanlar Müslim'i terk ettiler. Nihayet Müslim'in yanında küçük bir

- 8 Hz. Hüseyin'e Kûfe ileri gelenlerinden ulaşan mektupların sayısının çokluğu hakkında tarih kaynaklarında bir ittifak vardır. Hz. Hüseyin'e en son gelenler Hânî' b. Hânî' ve Saîd b. Abdullah el-Hanefî idi. Bunun üzerine o bu iki zatla hepsine ortak bir mektup gönderdi. Mektup Taberî'de yer aldığı şekilde şöyledir: "Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. Hüseyin b. Ali'den bütün mümin ve Müslümanlara. Hânî' ve Saîd bana mektuplarınızı getirdiler. Onlar bana gelen en son elçilerinizdi. Bana anlattıklarınızın ve söylediklerinizin tümünü anladım ve idrak ettim. Diyorsunuz ki: 'İmamımız yoktur. Gel, belki Allah bizi hak ve hidayet üzere birleştirir.' Size kardeşim, amcam oğlu ve Ehl-i Beytimden güvendiğim bir zatı gönderdim. Kendisine durumunuzu ve görüşlerinizi bana yazmasını söyledim. Bana sizin topluluğunuzun, fazilet ve akıl sahibi olanlarınızın üzerinde ittifak ettikleri görüş, tıpkı elçilerinizin bana naklettikleri ve mektuplarınızda okuduğum görüşleriniz gibi olursa pek yakında inşallah size geleceğim. Yemin olsun ki İmam Allah'ın kitabıyla amel eden, adalete sarılan, Hak yolu takip eden ve Allah'ın zatına kendini vakfeden kimsedir. Selamla."
- 9 Taberî'de anlatıldığına göre (V. 356) Yezîd, Müslim b. Akîl'in Kûfe'ye gittiğini, Kûfe halkının Hz. Hüseyin'e biat edip Vali Nu'mân b. Beşîr'i hafife aldıklarını öğrenince Muâviye'nin mevlası Sercûn'a danıştı. Sercûn ona Ubeydullah b. Ziyâd'ı tavsiye etti. Nitekim Muâviye ona İrakeyn yani Basra ve Kûfe'ye vali yapmayı kararlaştırmıştı. Ancak kararını uygulayamadan ölmüştü.

grup kaldı. Öyle ki bazı insanlar evlerin üstünden ona tuğlalar attılar. Bu vaziyeti görünce Hânî' b. Urve el-Murâdî'nin evine girdi. Hânî' onlar lehine düşünen bir kişiydi. Hânî' şöyle dedi: "Benim İbn Ziyâd nezdinde bir kıymetim vardır. Hastaymış gibi davranayım. Ziyarettime gelince onun boynunu vur," dedi. İbn Ziyâd'a Hânî' b. Urve'nin hasta olduğu ve kan kustuğu bil- [II/9] dirildi. Hânî' kırmızı çamur içti ve onu kusmaya başladı. Hânî', Akîl'e, "İbn Ziyâd gelince size, 'Bana içirin!' dediğim zaman, çık gel ve boynunu vur," dedi. İbn Ziyâd, Hânî'in ziyaretine geldi. Hânî': "Bana içirin!" diye seslendi. Ancak gelen olmadı. Tekrar, "Ne oldu, ölsem de içirin!" diye seslendi. Ancak Akîl'den bir hareket olmadı ve İbn Ziyâd çıkıp gitti. Müslim b. Akîl en cesur insanlardan biriydi. Bir an için bir tutukluk yaşadı.

İbn Ziyâd'a, "Hânî'nin evinde silahlı bir şahıs var," dediler. Bunun üzerine Hânî'ye haber göndererek kendisine gelmesini istedi. Hânî': "Hastayım kalkamam," diye haber gönderdi. İbn Ziyâd: "Onu bana getirin hasta da olsa," dedi. Ona bir binek hayvanı getirildi. Asası elinde olduğu hâlde bindi. Hânî' topaldı. Yavaş yürüyor ve bazen duruyordu. Yürürken, "Benim neyim vardır ki İbn Ziyâd'a gidiyorum," sözlerini tekrarlayıp duruyordu. İbn Ziyâd'ın yanına varınca Ubeydullah b. Ziyâd ona, "Ziyâd'ın eli sana karşı temiz değil miydi?" diye sordu. Hânî': "Evet," dedi. Ubeydullah: "Benim elim temiz değil mi?" dedi. Hânî': "Evet," dedi. Ubeydullah: "Ey Hânî! Benim nezdimde temiz bir konumunuz vardı. Sana, canın ve malın konusunda eman verdim," dedi. Sonra Hânî'nin elindeki asayı alarak onu kırıncaya kadar yüzüne vurdu. Ardından onun boynunu vurdurdu.¹⁰ Daha sonra Müslim b. Akîl'in üzerine adamlarını gönderdi.¹¹ Müslim kılıcıyla onları karşılayarak esir alınınca- [III/10] ya kadar onlarla savaştı. Esir alınınca su istedi. Ona nezaret

10 Bu konu için bkz. Taberî, V. 365- 367.

11 Taberî, İbnü'l-Esir, İbnü'l-A'sem ve el-Ahbârut-Tivâl'da buradakinden farklı nakledilmiştir. Bu kaynaklara göre, Hânî' b. Urve'nin öldürülmesi haberi Müslim b. Akîl'e ulaşınca Taberî'ye göre sayıları on sekiz bini bulan taraftarlarıyla çıkarak saray üzerine yürüdüler. Ancak Müslim esir alındı. Olayın ayrıntıları zikredilen kaynaklarda yer almıştır.

edenler Benî Ebî Mu'î't'ten bir adamla¹² Benî Süleyym'den Şehr b. Havşeb isminde bir şahıstı. Su isteyince Şehr b. Havşeb'e, "Sana ancak kuyu suyu içireceğim," dedi. el-Mu'î'tî ise, "Vallahi ona Fırat suyundan içireceğim," dedi. Adam bir hizmetçisine söyledi. Bir ibrik su, bir cam bardak ve bir mendil getirdi. Müslim'e su içirdi. Müslim ağzını çalkalayınca ağzından kan çıktı. Kanı yutmamak için sürekli ağzını çalkaladı. Kanama durmayınca, "Suyu yanımdan alın," dedi. Sabah olunca Ubeydullah b. Ziyâd, Müslim'in getirilmesini istedi. Kısa boyluydu. Boynunun vurulması için getirildiğinde, "Bırak vasiyetimi yapayım," dedi. İbn Ziyâd: "Vasiyetini yap!" dedi. Müslim insanların yüzlerine baktı. İçlerinden Amr b. Saîd'e dedi ki: "İçlerinde Kureysli olarak seni görüyorum. Bana yaklaş, seninle konuşayım," dedi. Amr ona yanaştı. Müslim ona, "Kureys yaşadıkça Kureys'in efendisi olmak ister misin? Hz. Hüseyin ve maiyetindeki erkek ve kadınlarla doksan kişi olarak yolda geliyorlar. Onları geri döndür ve onlara başıma geleni yaz," dedi. Amr, akabinde boynunu vurdu ve başı Ubeydullah'ın önüne attı. Ona, "Bana ne vasiyet ettiğini bilir misin?" diye söyledi. İbn Ziyâd: "Amca oğlunun sırrını sakla," dedi. Amr: "Tahmin ettiğinden büyük bir şeydir," deyince İbn Ziyâd: "Nedir o, söyle," dedi. Amr dedi ki: "Bana Hüseyin ve maiyetindekiler yolda geliyorlar. Erkek ve kadın olarak doksan kişidirler," dedi. İbn Ziyâd: "Vallahi madem onları hedef gösterdin, senden başkası onları öldürmeyecek," diye karşılık verdi.

Amr b. Saîd'in¹³ Hz. Hüseyin ile Savaşması ve Onu Öldürmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ubeydullah b. Ziyâd, başında Amr b. Saîd'in¹⁴ bulunduğu bir ordu

12 Adı Amâre b. Ukbe b. Ebî Mu'î't'tir.

13 Asıl nüshada öyle geçmekte ise de bu şahıs Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'tır.

14 Taberî (V. 374) de anlatıldığına göre Müslim b. Akîl şu vasiyette bulundu: "Kûfe'ye geldiğim günden beri yedi yüz dirhem borçlandım. Bunu benim yerime öde. İbn Ziyâd'dan benim cesedimi al ve defnet. Hüseyin'e de haber gönder geri dönsün. Zira ona, insanların onun safında olduğunu yazmıştım." Taberî'de geçen bir rivayete göre ise (V. 374) Müslim, Muhammed b. el-Eş'as tarafından esir alınınca ona Hz. Hüseyin'in yolda olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Muhammed İyâs b. el-Asl et-Tâî'yi Hz. Hüseyin'e

gönderdi. Haber Hz. Hüseyin'e ulaşınca dönmeyi düşündü. [III/11] Maiyetinde Benî Akîl'den beş kişi vardı. Ona dediler ki: "Kardeşimiz öldürülmüşken geri mi döneceksin? Hem de sana güvenebileceğimiz mektuplar ulaştı." Hz. Hüseyin bu itiraz karşısında bazı adamlarına Akîl oğullarını kastederek, "Valahi bunların sözlerine tahammül edemiyorum," dedi. İbn Ziyâd'ın gönderdiği ordu, Vâdi's-Sibâ' mevkiinde Hz. Hüseyin ve maiyetindekilerle karşılaştılar. Yanlarında su yoktu. "Ey Resulullah'ın (sav.) torunu! Bize su ver," dediler. Hz. Hüseyin her birine bir tas su verdi ve susuzluklarını giderdi. Sonra "Ey Resulullah'ın (sav.) torunu! Devam et," dediler. Onu endişelendirmeden izlemeye devam ettiler. Kerbela'ya varıncaya kadar etrafından kuşattılar. Hz. Hüseyin: "Bu yer neresidir?" diye sordu. Onlar, "Kerbela," dediler. Hz. Hüseyin: "Burası *kerb* (sıkıntı) ve beladır," dedi. Konakladıkları yerle su arasında bir tepe vardı. Hz. Hüseyin ve adamları su almak istediler. Ancak su almalarına engel oldular. Şehr b. Havşeb: "Kaynar su içmeden su içemezsiniz," dedi. Abbâs b. Ali şöyle dedi: "Ey Ebû Abdullah! Biz haklıyız, savaşalım." Hz. Hüseyin: "Evet," deyip atına bindi ve bazı adamlarına da atlarına binmelerini söyledi ve bir hamle yaparak onların safını yardı ve suya ulaştılar, su içtiler ve maiyetlerindekiyle de içirdiler.

Ubeydullah b. Ziyâd, Amr b. Saîd'i¹⁵ onlarla savaşmak için gönderdi. Hz. Hüseyin, Amr'a dedi ki: "Ey Amr! Sana üç teklim var. Bunlardan dilediğini seç: Bana müsaade et, geldiğim gibi döneyim. Bunu kabul etmezsen Müslümanlarla savaşan Türklere karşı şehit oluncaya kadar savaşa gönder. Ya da beni Yezîd'e gönder, elimi eline vereyim benim hakkımda ne karar

göndererek Müslim'in esir edildiğini ve durumun vahametini bildirerek Mekke'ye dönmesini söyledi (bkz. *el-Ahbârut-Tivâl*, s. 247).

- 15 Önceden belirtildiği gibi bu zat Amr b. Saîd değil, Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'tır. İbn Ziyâd daha önce ona Rey Destebî ve Deylem bölgelerinin emîrliğini vermiş ve bu konuda bir ahit yazmıştı. Hz. Hüseyin olayı ortaya çıkınca ona Hüseyin üzerine gitmesini söyledi. Ancak Ömer tereddüt etti ve Hüseyin ile savaşmayı hoş karşılamadı. Bunun üzerine İbn Ziyâd emîrliğinin iptal edilmesi, kendisine tazminat ödetilmesi ve mallarının talan edilmesi tehdidinde bulununca emrine boyun eğdi ve dört bin askerle Hz. Hüseyin ile savaşmaya gitti (Taberî ve *el-Ahbârut-Tivâl*).

verirse versin," dedi.¹⁶ Bunun üzerine Amr, İbn Ziyâd'a durumu bildirdi. İbn Ziyâd, Hz. Hüseyin'i Yezîd'e göndermeyi düşündüyse de Şehr b. Havşeb:¹⁷ "Allah sana düşmanına karşı imkân vermişken, onu Yezîd'e göndereceksin. Vallahi Yezîd'e gönderirsen ona hiç zarar vermez. Hatta Yezîd nezdinde ne sen ne de yeryüzündeki hiçbir insanın sahip olamayacağı bir konuma sahip olacak. Onu Yezîd'e gönderme ve senin kararına razı olması için ona nefes bile aldırma," dedi. Bunun üzerine İbn Ziyâd haber göndererek Hz. Hüseyin'e, "Benim kararına uymaktan başka çaren yok," dedi. Hz. Hüseyin: "Zaniye bir kadının oğlunun hükmüne mi razı olacağım? Vallahi asla! Bu ölümden aşağı ve daha acıdır," dedi.

[III/12]

Abdullah b. Müslim dedi: Amr b. Saîd, Hz. Hüseyin'e karşı harekete geçmekte gecikince İbn Ziyâd, Şehr b. Havşeb'e haber göndererek, "Amr harekete geçmezse onu öldür ve onun görevini sen üstlen," dedi. Amr b. Saîd'in tarafında, Kûfe'den Kureyşli otuz kişi vardı. Bunlar, "Resulullah'ın torunu size üç teklif sunuyor kabul etmiyorsunuz," diyerek isyan ettiler ve Hz. Hüseyin tarafına geçtiler. Onunla beraber savaştılar. Ravi dedi: Kûfe ehlinde bir savaşçı Hz. Hüseyin'in, güzelliğiyle dikkat çeken ve atı üzerinde bulunan oğlu Abdullah'ı görünce, "Ben bu genci öldüreceğim," dedi. Ona, "Be adam onu öldürsen eline ne geçecek, bırak onu," dedilerse de ona saldırdı ve bir kılıç darbesiyle elini kesti. İkinci vuruşta onu öldürdü. Hz. Hüseyin ve adamlarının tümü öldürüldü. O gün Hz. Hüseyin, Abbâs b. Ali, Osmân b. Ali, Ebû Bekir b. Ali, Ca'fer b. Ali, Ümmü'l-Benîn adıyla bilinen anneleri Bint Harâm el-Kilâbiyye, İbrâhîm b. Ali, Ümmü Veled adıyla bilinen annesi, Abdullah b. Ali, Benî Akîl'den beş kişi,¹⁸ Abdullah b. Ca'fer'in iki oğlu Avn ve Muhammed, Hâşim oğullarından üç kişi, aralarında Hz. Hüseyin'in kızı Fâtıma bint Hüseyin b. Ali de olduğu kadınlarından bazıları, Muhammed b. Ali, Ca'fer'in iki oğlu ve Muhammed b. Hüseyin b. Ali şehit edilmişlerdir.

16 Taberî'de geçen ifade, "Benimle kendisi arasındaki ihtilafta kararını verin," şeklindedir.

17 Taberî'ye göre Şemr b. Zî'l-Cevşen.

18 Bunlar Abdurrahmân b. Müslim b. Akîl, Abdullah b. Müslim b. Akîl, Muhammed b. Ebî Saîd b. Akîl ve Ca'fer b. Akîl b. Ebî Tâlib'dir.

Esir Edilen Hz. Ali'nin Aile Fertlerinin Yezîd'e Götürülmeleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû Ma'ser şöyle dedi: Muhammed b. Hüseyin b. Ali bana anlattı ve dedi ki: Yezîd'in yanına götürüldük. Üzerimizde bir tek entari olduğu hâlde ve ellerimiz demir zincirlerle bağlı on iki gençtik. Yezîd: "Irak ehlinin köleleriyle kendinizi kurtardınız mı? Ebû Abdullah'ın isyanından ve öldürülmesinden haberim olmadı," deyince Ali b. Hüseyin şöyle dedi: *"Yeryüzünde ve nefislerinizde başınıza bir musibet gelmez ki o yaratılmadan önce ilmimizde takdir edilmiş olmasın. Şüphesiz bu Allah için kolaydır. Öyleyse başınızdan geçene üzülmeyin ve size verdiği şeylerden dolayı sevinmeyin. Allah böbürlenen ve övünenleri sevmez"* (Hadîd, 57/22-23). Bunun üzerine Yezîd öfkeleni ve sakalını karıştırmaya başladı ve şöyle dedi: *"Başınıza gelen musibet [III/13] sizin ellerinizin kazandığı yüzündendir. Allah birçoğunu da affediyor"* (Şûrâ, 42/30). "Ey Şam ehli! Bunlar hakkında ne düşünüyorsunuz?" diye sordu. Şam ehlinen biri, "Kötü köpeğin yavrusunu besleme," dedi. Nu'mân b. Beşîr ise şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Resulullah (sav.) onları bu hâlde görse nasıl davranırdı? Sen de öyle davran." Fâtıma bint Hüseyin:¹⁹ "Ey Yezîd! Bizler Resulullah'ın (sav.) kızlarıyız," deyince Yezîd öyle ağladı ki az kalsın ruhunu teslim edecekti. Şam ehli de yüksek sesle ağladılar. Yezîd: "Onları serbest bırakın. Onları hamama götürün. Yıkansınlar ve onlar için çadırlar kurun," dedi. Talimatları yerine getirildi. Yemek ihtiyaçları giderildi ve giydirildiler. Onlara bol bol atıyyeler ve elbiseler verildi. Daha sonra Yezîd: "Eğer İbn Ziyâd ile aralarında bir nesep bağı olsaydı onları öldürmezdi.²⁰ Medine'ye dönün," dedi ve onları Medine'ye görevlendirdiği kişilerle gönderdi.

Emevilerin Medine'den Çıkarılması ve Harre Savaşı

Abdullah b. Müslim dedi: Medine ehlinin Emevileri Medine'den çıkarma olayı hakkında şöyle anlattılar: Medine valisi

19 Taberî ve İbnü'l-Esîr'e göre, Fâtıma bint Ali.

20 Ubeydullah b. Ziyâd kastedilmiştir.

Osmân b. Muhammed yırtılmış gömleğini Yezîd'e gönderdi ve şöyle yazdı: "İmdat! Medine ehli kavmimizi Medine'den çıkar-dılar."

Ebû Ma'ser dedi: Yezîd yatsıdan sonra, sağında ve solunda birer mum olduğu hâlde çıktı ve üzerinde sarı renkte bir elbise vardı. Alnına âdeti bir kalkan gibi nakış işlemişti. Minbere çıktı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Ey Şam ehli! Osmân b. Muhammed bana yazdı. Medine ehli kavmimizi Medine'den çıkardılar. Vallahi, gök ve yer üzerine çökse bana bu olaydan daha sevimlidir." Ravi dedi: Muâviye, Yezîd'e şöyle vasiyet etmişti: "Eğer kavminin itaati konusunda bir endişen olursa veya senin kıymetini bilmemeye yeltenirlerse, Benî Mürre'nin tek gözlüsü Müslim b. Ukbe'ye danış." Hemen o gece Yezîd: "Müslim b. Ukbe nerede?" dedi. Müslim kalktı ve "Burdayım," dedi. Yezîd ona, "Otuz bin atlıyı sefere hazırla," diye emir verdi. O sırada Ma'kıl b. Sinân el-Eşcaî, Müslim'in misafiri olarak bulunuyordu. Müslim misafirine, [II/14] "Müminlerin Emîri otuz bin atlıyla Medine üzerine gitmemi istedi," deyince misafiri ona, "Bu görevden affını iste," dedi. Müslim: "Hayır," diye karşılık verince Ma'kıl: "O zaman Ebû Meksûm²¹ olup file bin," dedi. Müslim sefere çıkmadan hastalandı ve bitkin düştü. Yezîd onu ziyaret etti ve "Seni bu sefer için görevlendirmiştim. Ancak seni bitkin ve sefere çıkacak gibi görmüyorum," deyince Müslim: "Ey Müminlerin Emîri! Allah adına senden diliyorum, Allah'ın bana kısmet ettiği bu sevaptan beni mahrum etme. Ben sağlamım ve benim bir şeyim yoktur," diye karşılık verdi.

Ravi dedi: Sefere çıktığında Müslim acısı sebebiyle bir deve veya bineğe binemediği için onu bir yatak üzerine koyarak omuzları üzerine taşıdılar. Betrâ bölgesine geldiklerinde mola vermek istediler. Müslim onlara şöyle dedi: "Bu yerin adı nedir?" Onlar, "Betrâ," deyince o, "Burada durmayalım," dedi. Hâcize denen yere geldiklerinde mola verildi. Akabinde Medine ehline şöyle bir mesaj gönderdi: "Müminlerin Emîri size

21 Ebû Meksûm, Kâbe'yi yıkmak için Mekke üzerine fil ordusuyla yürüyen Ebrehe'nin künyesidir.

selam ediyor: 'Asıl olan sizsiniz. Aşiretimiz ve akrabalarımız-sınız. Allah'tan sakının, dinleyin ve itaat edin. Allah'a söz veriyorum size her yıl yaz ve kış mevsimlerinde olmak üzere iki atıyye vereceğim. Yine Allah'a söz veriyorum sizde buğdayın fiyatını tıpkı bizdeki fiyatla eşit tutacağım. Yani buğdayın yedi sâ'ı bir dirhem olacak. Vali Amr b. Saîd döneminde size verilmeyen atıyyelerinizi vermek benim borcumdur. Vali Amr sizin hakkınız olan atıyyelerinizle kendine köleler satın almıştı,' diyor." Medine ehli, Yezîd'i kastederek dediler ki: "Onu sarıklarımızı veya ayakkabılarımızı çıkardığımız gibi hal'edeceğiz." Ravi dedi: Müslim onlara saldırdı ve hezimete uğradılar.

Ebû Ma'ser dedi: Muhammed b. Amr b. Hazm bize anlattı ve dedi ki: Harre vakasında Kureys'ten yetmiş küsur kişi, Ensardan yetmiş kişi ve sair insanlardan dört bin kişi öldürüldü. Ayrıca Abdullah b. Ca'fer'in iki oğlu, Zeyd b. Sâbit'in dört veya beş oğlu²² öldürüldü. Müslim b. Ukbe, Şam ehline, "Artık durun," dedi. Ancak, Muhammed b. Sa'd b. Ebî Vakkâs savaş durduktan sonra savaşmaya devam etti. Müslim b. Ukbe dedi ki: "Üç gün Medine'yi talan edeceğim."

Ravi dedi: İnsanlar öldürüldü, kadınların namusu çiğnendi [III/15] ve insanların malları talan edildi. Müslim b. Ukbe savaşı bitirince bulunduğu evden ayrılarak Dûme'deki Benî Âmir kasrına intikal etti. Medine ehlinden kalanları biat etmeye çağırdı. Bunun üzerine Amr b. Osmân b. Affân, Hz. Peygamber'in zevcesi Ümmü Seleme'nin kızıdan torunu Yezîd b. Abdullah b. Züma'ı da Müslim b. Ukbe'ye götürdü. Amr, Ümmü Seleme'ye gitmiş ve ona, "Kızının oğlunu benimle gönder," demişti. Yezîd biat için ilerleyince Müslim ona, "Müminlerin Emîri Allah'ın kulu Yezîd'e, Müslümanların kılıçlarıyla Allah'ın ona bağışladığı fey sonucu onun kölesi olarak, dilerse seni hibe eder, dilerse azat eder, isterse de köle edinmek üzere biat edeceksin," dedi. Yezîd: "Müminlerin Emîri'ne ben senden daha yakınım," dedi. Müslim: "Vallahi asla biat etmeyeceksin," dedi. Amr b. Osmân ona, "Allah hakkı için senden diliyorum, onu Ümmü

22 Bunlar Saîd, Süleymân, Zeyd, Yahyâ ve Ubeydullah'tır (Halîfe b. Hayyât, *Târih*, s. 247).

Seleme'den ben aldım ve ona iade edeceğime Allah adına söz verdim ve taahhütte bulundum," dedi. Ancak, Müslim ona tekme atarak tahttan aşağı düşürdü ve akabinde Yezîd öldürüldü. Aynı şekilde Muhammed b. Ebî Cehm b. Huzeyfe el-Adevî bağlı olarak getirildi. Müslim ona, "Emevilerden on yedi kişiyi öldürün, hiçbir zaman şer görmeyeceksiniz diyen sen misin?" diye sordu. Muhammed b. Ebî Cehm: "Evet ama âciz olanın sözüne itibar edilmez. Ellerimi çöz ki zimmetimden berî olunsun. Ben Allah adına verilen söz ve taahhülle teslim oldum," dedi. Müslim: "Hayır, vallahi seni ateşe gönderinceye kadar çözmeyeceğim," dedi ve boynunu vurdu. Sonra Ma'kıl b. Sinân el-Eşcaî geldi. Evinde otururken, aşiretinden yüz adam yanına gelerek ona, "Bizimle gel Emîre gidip biat edelim," dediler. Onlara, "Onun hakkında bazı sözler sarf ettim. Endişe duyuyorum," dedi. Onlar, "Hayır, vallahi asla sana dokunmaz," dediler. Kapıya vardıklarında Ma'kıl'ı içeri alarak diğerlerini alıkoydular ve kapıyı kilitlediler. Müslim b. Ukbe onu görünce, "Karşımda yorgun, susamış bir yaşlı görüyorum. Müminlerin Emîri'nin bana ikram ettiği içecekten ona içerin," dedi. Taze hurma suyuyla bal karışımı içeceği içirdiler. Ona, "İçtin mi?" dedi. "Evet," dedi. Müslim: "Vallahi onu asla idrar yollarından atamayacaksın. Bana bir file bin ve Ebû Meksûm ol diyen sen değil misin?" Ma'kıl: "Vallahi bu söz sebebiyle korkuya kapıldım, ancak aşiretim beni zorlayarak getirdi," dedi. Ravi dedi: Adam üzerindeki cübbeyi yırtıp parçaladı. "Onlara kalıp da giymesinler," dedi. Sonra boynu vuruldu.²³

[II/16]

Müslim b. Ukbe sonra Mekke'ye gitmek üzere yola çıktı. Müşellel bölgesinin arkasına ulaşınca hastalığı iyice ağırlaştı. Bunun üzerine Husayn b. Nümeyr'i çağırdı ve ona, "Ey eşek semerinin oğlu! Allah'a yemin ederim ki Allah bana senden daha sevimsiz kimse yaratmadı. Eğer Müminlerin Emîri bana seni yerime tayin etmemi istemeseydi seni hiç tayin etmezdim, dinliyor musun?" dedi. Husayn: "Evet," deyince Müslim şöyle dedi: "Savaşta teenniyle hareket et. Sonra savaş. Savaş-

23 Ma'kıl b. Sinân'ın öldürülmesiyle ilgili bkz. Taberî, V. 492; *el-Ahbâr u't-Tivâl*, s. 266; İbnü'l-A'sem, V. 297; İbnü'l-Esîr, II. 598.

tan sonra ayrıl ve dön. Kureyş'e kulak asma." Akabinde Müslim öldü ve Müşellel'in arka tarafına gömüldü. Yezîd b. Abdullah b. Züma'nın oğlunun annesi gizlenmişti. Emevi ordusu ayrılınca kabrini açarak onu çıkarıp yaktı ve kefenini parçaladıktan sonra ağaca astı. Geçenler onu taşıyorlardı. Husayn b. Nümeyr, Mekke'ye ulaştı. Mekke ehlini itaate çağırdı. Mekke'de bulunan ve kendisine olumlu cevap vermeyen Abdullah b. ez-Zübeyr'e savaş açtı. Bu çatışmada Münzir b. ez-Zübeyr, iki kardeşi, Mu'sab b. Abdurrahmân ve Misver b. Mahreme öldürüldüler.

İbn Zübeyr'in Hilafeti

Abdullah b. ez-Zübeyr'in Savaşı

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Müslim b. Ukbe, Harre vakasında Medine ehline karşı yürüttüğü savaşı bitirince, Mekke'ye yöneldi. Ancak yolda Kudeyd mevkiinde ağırlaştı. Ölmek üzereyken Husayn b. Nümeyr'i çağırdı ve ona şöyle dedi: "Müminlerin Emîri sen konusunda beni dinlemedi ve görevi sana devretmemi istedi. Kureyş'e elçi gönderip onları dinlemeyesin. Tek hedefin teenniyle hareket, sonra savaş, sonra ayrılış ve dönüş olsun." Akabinde öldü ve oradaki yokuşta defnedildi.

Ravi dedi: Abdullah b. ez-Zübeyr hareket haberlerini alınca Mekke'nin gözetleme mevkilerini muhkem hâle getirdi ve buraya savaşçıları yerleştirdi. Ayrıca kendisine Medine'den asker takviyesi geldi. İbn Nümeyr, Mekke'ye ulaştı ve süvarilerini göndererek aşağı taraflarına girdiler. Mekke'ye karşı mancınıklar kurdu. Askerlerine emir vererek on bin kayayla Mekke'nin dövülmesini istedi. İnsanlar Husayn'ın başına tıpkı fil ordusunun başına geldiği gibi bir belanın geleceğini dillendiriyorlardı. O sırada umre yapmak için Tâif'ten gelen Abdullah b. Amr b. el-Âs: "Böyle düşünmeyin, onu inkâr eden cezasını görür, inanan ise onunla imtihan edilir," dedi. Netice onun dediği gibi oldu. 20 Muharrem 64 tarihinde Mekke'deki muhalifleri kuşattılar. Kuşatma yaklaşık dört ay sürdü. Her gün sabah harekete geçiyor ve akşam yerlerine dönüyorlardı.

[II/17]

Bu durum Yezîd'in ölüm haberi gelinceye kadar sürdü.²⁴ Bunun üzerine Husayn b. Nümejr, İbnü'z-Zübeyr'e haber göndererek ona, "Bize izin ver Kâbe'yi tavaf edelim ve ayrılalım, zira adamımız öldü," dedi. Abdullah ona, "Kâbe'de bir yığın enkazdan başka ne bıraktınız ki?" dedi. Mancınıklarla yapılan atışlar Kâbe'ye isabet etmiş, bir tarafını yıkmış ve kısmen de yanmıştı. Ravi dedi: İbnü'z-Zübeyr Kâbe'yi tavaf etmelerine izin vermedi.

Bunun üzerine Husayn b. Nümejr yola çıktı. Ufân mevkiindeyken dağıldılar. İnsanlar onları kovalayıp yakalıyorlardı. Hatta sürüsünü güden kadın çobanın bile bağlayıp getirdiği ve Medine'ye gönderilen yorgun düşmüş savaşçılar vardı. Medine ehli de Medine yanından geçen birçoğunu yakalayıp Medine'de hapsettiler. Abdullah b. ez-Zübeyr'in yanından gelen Mus'ab b. ez-Zübeyr Medine'ye gitti ve onları Harre bölgesine götürüp burada infaz etti. Bunların sayısı dört yüz kişiden fazlaydı.

Ravi dedi: Bu ordu hezimete uğramış olarak Şam'a döndü. Medine ehli İbnü'z-Zübeyr'e biat ettiler. O sırada İbn Abbâs Mekke'de bulunuyordu. Buradan Tâif'e geçti ve orada 70 yılında 74 yaşında vefat etti. Allah ondan razı olsun.

Muâviye b. Yezîd'in Hilafeti

Abdullah b. Müslim dedi: Yezîd b. Muâviye ölünce oğlu Muâviye b. Yezîd'i halife bıraktı. Muâviye henüz on sekiz yaşındaydı. Yaklaşık iki ay halifelik yaptı. Ancak bu süre zarfında uzlete çekilmiş ve ortalıkta görünmemişti. Bu süre sonunda ortaya çıktı ve insanları topladı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra dedi ki: "Ey insanlar! Ben sizin işlerinizle ilgili bana tevdi edilen velayet görevine bağlı olarak düşündüm. Gördüm ki Rabbime karşı bu mesuliyet bana ağır gelmektedir. Zira içinizde benden daha hayırlısı ve bu göreve benden daha layık ve daha muktedir kimseler varken benim

24 Vâkıdî'ye göre muharremin bitimine dört gün kala kuşatmayı başlattı. Kuşatma altmış dört gün sürdü. Rebiülahirin başlangıcında Yezîd'in ölüm haberi gelince kuşatma kaldırıldı.

onların önüne geçmem uygun değildir. Benim size sunacağım iki şıktan birini tercih edin. Ya ben size bir halife seçecek ve bu görevi bırakacağım. Bunu yapacak olsam, din ve dünyanız için size hayırlı olanı yapmaya gayret göstereceğimi Allah'a söz veriyorum. Ya da siz kendiniz için birini halife seçer ve beni azledersiniz.²⁵

Ravi dedi: İnsanlar halifenin bu sözlerine dudak büktüler [III/18] ve bu konuda bir karar vermekten imtina ettiler.²⁶ Emeviler de hilafet makamının ellerinden çıkmasından endişe ettiler. Bu sebeple dediler ki: "Ey Müminlerin Emîri! Bunu düşünelim ve Allah'tan hayırlısını dileyelim. Bunun için bize mühlet ver." Halife onlara, "Size mühlet veriyorum, ancak acele edin," dedi. Ne var ki üzerinden henüz birkaç gün geçmişti ki halife vurulmuş olarak bulundu.²⁷ Yanına gittiler ve ona, "İnsanlar için uygun gördüğünü halife seç," dediler. O dedi ki: "Ölüm anında mı benden bunu bekliyorsunuz? Sağ iken tadıyla mesut olamadığım şeyin ölüme yakinken onun mesuliyetinin acısıyla bedbaht olmak istemiyorum." Akabinde öldü ve bir halife bırakmadı.

Osmân b. Anbese'ye, "Öne geç ve namazı kıldır," dediler. Ancak o imtina etti ve "Hayır, ben dayım Abdullah b. ez-Zübeyr'e katılacağım," diye karşılık verdi. İbn Ziyâd ona, "Şimdi

25 Muâviye b. Yezîd'in hutbesi için bkz. Taberî, V. 530-531; İbnü'l-Esîr, II. 605; el-Fahrî, s. 118; İbnî'l-İbrî, *Târîh*, s. 111; *Mürûcû'z-Zeheb*, III. 88; *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II. 254.

26 Muâviye b. Yezîd'in bu sürpriz tutumu tarihçiler için merak konusu olmuştur. İbnü'l-İbrî Kaderiye inancına bağlı olduğunu ifade etmiştir. O şöyle demiştir: Sizin sorumluluklarınızla Allah'ın huzuruna varmak istemiyorum. İşlerinizi istediğiniz kimseye tevdi edin, dedi ve ölünceye kadar kendini ibadete verdi. el-Fahrî ise onun küçük yaşta ve zayıf yapılı olduğunu söylemektedir. Aslında onun uzlete çekilmesinin başlıca üç sebebi olduğunu söylemek mümkündür. 1) Hilafet makamına layık olmadığını düşünmesi. 2) Emevi iktidarının taraflarından Kaysiye ile Yemeniye arasındaki çekişmenin şiddetlenmesi. 3) Abdullah b. ez-Zübeyr'in muhalefeti ve birçok İslam belde ve bölgesini hâkimiyeti altına alması.

27 Taberî, İbnü'l-Esîr ve Mes'ûdî'de vurulduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır. Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*'de şunları söylemektedir: Vefatıyla ilgili ihtilaf edilmiştir. Bazılarına göre zehirli içecek verilmiştir. Bazılarına göre suikasta uğramıştır. Bazıları da vurulduğunu söylemektedir (III. 89). Yezîd b. Muâviye 14 Rebiülevvel'de öldü. Kâbe yangını ise 3 Rebiülevvel Cumartesi günü meydana geldi (Taberî, V. 498; *Mürûcû'z-Zeheb*, III. 87).

senin dayın ve amcanın sırası değil," dedi. Muâviye b. Yezîd defnedilip de üzeri toprakla örtülünce kabri etrafında Ümeyye oğulları sıralandı. Mervân: "Ey Ümeyye oğulları! Merhum gerçekten Ebû Leylâ idi" dedi ve ekledi: "Ebû Leylâ'dan sonra hâkimiyet güçlü olanındır."

Ardından Emevilerin durumu dalgalanmaya maruz kaldı ve ihtilafa düştüler.

[III/19]

İbnü'z-Zübeyr'in Galip Gelmesi ve Öne Çıkması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû Ma'ser şöyle dedi: İbnü'z-Zübeyr'in savaşına katılan bazı yaşlılar rivayet etti: Husayn b. Nümeyr, Mekke'ye ulaşmış ve Mescid-i Harâm hariç hepsini ele geçirmişti. Bir ara İbnü'z-Zübeyr'in yanında oturuyordum. Yanımızda Kureyşlilerden Abdullah b. Mutî, Muhtâr b. Ebî Ubeyd, Misver b. Mahreme, Münzir b. ez-Zübeyr, Mus'ab b. Abdurrahmân b. Avf ve bir grup Kureyşli vardı. Muhtâr b. Ubeyd dedi ki: "Güzel bir koku aldım. Vallahi bu kokuda zaferin kokusunu hissediyorum. Onlara saldıralım!" Onlara saldırdılar ve onları Mekke'den çıkarıldılar. Muhtâr bir adam ve İbn Mutî bir adam öldürdü.

Daha sonra Şamlılardan bir adam geldi. Mızrağının ucunda ateş vardı. Yezîd'in ölümüyle Kâbe yangını arasında on bir gün vardı. Akabinde savaş Benî Şeybe kapısı etrafında kızıştı. O gün Münzir b. ez-Zübeyr ve iki kardeşi, Mus'ab b. Abdurrahmân b. Avf ve Misver b. Mahreme öldürüldüler. Husayn b. Nümeyr mancınıkları Ebû Kubeys Dağı ve Ku'aykî'ân üzerine kurmuştu. Kimse Kâbe'de tavaf edemiyordu. İbnü'z-Zübeyr Kâbe'yi saç levhalarla çevrelemiş ve üzerine yaygı ve kadife kumaşlar çekmişti. Atılan taşlar levhalara isabet edip Kâbe'yi ısıkaliyordu. İnsanlar o levhalar altında tavaflarını yaparlardı. Taşlar yaygı ve kadife kumaşlar üzerine düşünce oradakiler tekbir getiriyorlardı. Kâbe'nin yüksekliği on sekiz arşındı. İbnü'z-Zübeyr, Mescid-i Harâm'ın bir tarafında kıldan bir çadır kurmuştu. Adamlarından yaralanan olunca onları bu çadıra alıyordu.

Kâbe Yangını

Abdullah b. Müslim dedi: Mızrağının ucunda ateş bulunan bir adam geldi. Onunla çadırı tutuşturdu. Sonra çadırdan Kâbe'ye sıçradı. Ahşap kısmı yandı ve köşede çatlak meydana geldi. Kâbe'nin örtüsü yandı ve yere döküldü. Emeviler, Kâbe yangınından sonra birkaç gün daha savaştılar. Bu olay 64 yılının rebiülevvel ayında meydana geldi. Kâbe yandıktan sonra Mekke ehli ve İbnü'z-Zübeyr Hicr-i İsmâîl makamında ^[II/20] oturuyorlardı. Şamlılar onlara ok atıyorlardı. Oklardan biri İbnü'z-Zübeyr'in önüne düştü. "Bu okta bir haber olsa gerek," dedi. Onu aldılar ve baktılar ki üzerinde, "Yezîd b. Muâviye 14 Rebiülevvel Perşembe günü öldü," diye yazılıydı. İbnü'z-Zübeyr bunu okuyunca şöyle dedi: "Ey Şam ehli! Ey Allah'ın evini yakanlar! Allah'ın Harem'ini çiğneyenler tağutunuz Yezîd b. Muâviye öldüğü hâlde artık niçin savaşıyorsunuz?" Bunun üzerine Husayn b. Nümeyr geldi ve şöyle dedi: "Ey Ebû Bekir! Bu akşam seninle Bathâ'da görüşelim." Akşam olunca İbnü'z-Zübeyr adamlarıyla birlikte, Husayn da adamlarıyla birlikte Bathâ'da buluştular. İki adamlarından uzaklaşarak kendi aralarında konuştular. Husayn ona dedi ki: "Ey Ebû Bekir! Biliyorsun Şam ehlinin efendisi benim. Bunun davasını gütmeyeceğim. Onların atlarının gemi elimdedir. Görüyorum ki Hicaz ehli seni seçmişlerdir. Harre vakasında talan ettiğimiz şeyleri dava konusu yapmamak ve benimle Şam'a gelmen kaydıyla sana hemen biat edeyim. Çünkü hâkimiyetinin Hicaz'da kalmasını istemiyorum." İbnü'z-Zübeyr: "Hayır vallahi yapmam. İnsanları korkutan, Allah'ın evini yakan ve hürmetini çiğneyenlere eman vermeyeceğim," dedi. Husayn: "Hayır yap, senin üzerinde iki kişinin ihtilaf etmeyeceğine ben kefilim," dedi. Ancak İbnü'z-Zübeyr kabul etmedi. Bunun üzerine Husayn ona, "Allah'ın laneti senin ve seni efendi sayanların üzerine olsun. Vallahi iflah olmayacaksın. Ey Şam ehli! Atlarınıza binin," dedi. Bindiler ve Mekke'yi terk ettiler. Ravi dedi: Onların gidişini gören anlattı ve şöyle dedi: "Vallahi bebek bile çıksa ve onlardan bir süvariye alıkoymak istese o süvari karşı koymazdı."

Ebû Ma'şer dedi: Bunun nedeni, hezimete uğrayanın yüreğinin yok olmasıdır. Ürdün hariç²⁸ bütün Şam ehli İbnü'z-Zübeyr'e biat ettiler. Mısır ehli de biat ettiler. İbnü'z-Zübeyr Irak, Hicaz ve Yemen'e de hâkim oldu. Onun gücü daha da arttı ve büyüklüğü kabul gördü. O, Dahhâk b. Kays'ı Şam'a vali tayin etti.

Şam Ehlinin İbnü'z-Zübeyr Hakkında İhtilafa Düşmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Abdullah b. ez-Zübeyr, Dahhâk'ı Şam'a vali tayin edince Şam ehlinin aralarında Ravh b. Zenbâ' el-Cüzâmî'nin de bulunduğu Benî Ümeyye'nin reis ve eşrafından bazıları itiraz ederek kendi aralarında dediler ki: "Mülk bizde, Şam ehlindeydi. Hicaz ehline mi intikal edecek? Buna asla razı olmayız.²⁹ Bizden birisi bu işe baksa olmaz mı?" diye sordular. Bunun üzerine henüz çocuk denecek yaşta olan Hâlid b. Yezîd b. Muâviye'ye geldiler. Ona, "Bu iş için kalk ve dik dur," diye telkinde bulundular. Hâlid: "Allah'tan hayır dileyeyim ve düşüneyim," dedi. Adamlar anladılar ki bu işe meyilli değil. Bunun üzerine yanından ayrılıp Amr b. Saîd'in yanına gittiler. Ona, "Ey Ebû Ümeyye! Bu iş için ayağa kalk," dediler. Adam, vallahi yapabilirim tarzında ve kararlılık ifade etmeyen sözler sarf edince

[II/21]

- 28 Ürdün valisi Hassân b. Mâlik b. Bahdel idi. İbnü'z-Zübeyr'e biat etmekten imtina etti. O hilafetin Hâlid b. Yezîd'e verilmesini istiyordu.
- 29 Yezîd b. Muâviye'nin ölümü ve bundan kaynaklanan olumsuz sonuçları çözmeye Emevi ailesinin âciz kalması, İbnü'z-Zübeyr'in işini kolaylaştırmış ve üstünlüğü elde etmesine yaramıştır. Muâviye b. Yezîd'in sahneden çekilmesi de Emevi iktidarını oluşturan kanatlar arasındaki çekişmeyi su yüzüne çıkarmıştır. Bunlar üç kanattı: 1) Süfyân oğullarını temsil eden ve Hâlid b. Yezîd'i destekleyen kanat. 2) el-Âs oğulları kanadı. Bunlar Mervân b. el-Hakem'i destekliyorlardı. 3) Kanatların en zayıfı Amr b. Saîd el-Eşdak'ın kanadı. Bunlar Yemenî-Kelbî oluşumun kendi içindeki çekişmeyi temsil ediyordu. İktidar ve hâkimiyetin Şam'da kalmasını savunuyorlardı. Kaysî oluşum ise İbnü'z-Zübeyr'e meyiletti ve onunla ittifak kurdu. Cabiye'de yapılan toplantıda Yemenî-Kelbî kanatlar anlaşma sağlandı. Buna göre Mervân bir çözüm ve uzlaşma adayı oldu. Hâlid b. Yezîd ise veliaht ve Humus valisi olarak kabul edildi. Üçüncü kanat lideri Amr b. Saîd'e ise Hâlid'in veliahtı ve Dimaşk valiliği verildi. Hassân b. Bahdel ise Kahtânilerin lideri olarak Muâviye, Yezîd ve oğlu Muâviye'ye koştuğu şartları tekrar şart koştu. Buna göre iki bin adamlarına ikişer bin tahsisat bağlanacak ve öldüğünde oğlu veya amcasının oğlu emîr olacaktı. Kendi bölgelerinde otorite onlarda olacak meclisin başköşesi, danışmanlık ve hal ve akt işinde onlar taraf olacaktı. Mervân bu şartları kabul etti (*Mürûcû'z-Zeheb*, III. 104).

yanından çıktılar ve “Bunlar kaba sözlerdir,” dediler. Sonra Mervân b. el-Hakem’e gittiler. Işığının yanmakta olduğunu gördüler. Kur’an okuyordu. İzin isteyip içeri girdiler. Ona, “Ey Ebû Abdülmelik! Bu iş için kalk,” dediler. O da “Allah’tan hayır dileyin ve O’na dua edin ki Allah, Muhammed (sav.) ümmeti için en hayırlısını ve en adilini nasip etsin,” dedi.

Şam Ehlinin Mervân b. el-Hakem’e Biat Etmeleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ravh b. Zenbâ, Mervân b. el-Hakem’e şöyle dedi: “Cüzâm aşiretinden [II/22] dört yüz adamım var. Yarın sabah erkenden mescide gitmelerini isteyeceğim. Oğlun Abdülazîz’e söyle orada hitap ederek onları sana biat etmeye davet etsin. Ben de onlara onu tasdik etmelerini isteyeceğim. Böylece insanlar bu konuda bir birlik olduğunu düşünecekler.” Sabah Abdülazîz b. Mervân toplantı hâlinde olan insanların huzuruna çıktı ve onlara hitap etmeye başladı. Allah’a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: “Hilafet için Mervân b. el-Hakem’den daha layık kimse yoktur. O Kureys’in büyüğü ve yaşlısıdır. Akıl ve olgunluğu, din ve fazilet bakımından en önde olandır. Kollarının kılları bile beyazlamış bir yaştadır.” Cüzâmîler, “Doğru söyledin,” dediler. Hâlid b. Yezîd: “Bu iş bir gece vakti bitirilmiş,” dedi. İnsanlar Mervân b. el-Hakem’e biat ettiler. Bunun üzerine Amr b. Saîd, Dahhâk b. Kays’a dedi ki: “Sen Kureys’in büyüğü ve efendisi olduğun hâlde İbnü’z-Zübeyr’in ulaşılmaya nasıl razı olursun? Gel sana biat edelim.” Onu Merc-i Râhî’ta götürdü. Orada onu biate davet edince aralarında kavga çıktı. Neticede Dahhâk b. Kays öldürüldü ve taraftarları hezimete uğradı. Amr b. Kays, Şam ehline dedi ki: “Sizin elleriniz mendil gibi oldu, her gelen ellerini onunla temizliyor. Mervân Kureys’in efendisi ve yaşça büyükleridir, ona biat edin.”

Kays kabilesi Dahhâk’ı destekliyordu. Yemenliler ise Amr b. Saîd’in tarafındaydı.³⁰ Mervân, Allah dilediği kadar iş başın-

30 İki kanat arasındaki çekişme bir asabiyet çekişmesi olarak Merc-i Râhî’ta yoğunlaştı. Bir yandan Dahhâk b. Kays ve onun liderliği altındaki kabileler ve İbnü’z-Zübeyr ittifakı, diğer yandan Mervân liderliğindeki Yemenî ittifak. Bu çekişme İbnü’z-Zübeyr yanlısı kanadın hezimetine yol açtı. Emevi

da kaldı. Onun adamları ona, “Vallahi Hâlid b. Yezîd b. Muâviye'den başka kimseden endişe etmiyoruz. Annesiyle evlenirsen onu ezmiş olacaksın. Annesi Hâşim bint Utbe b. Rebîa'nın kızıdır.”³¹ Bunun üzerine Mervân onu istedi ve onunla evlendi.

Mervân bir müddet sonra Mısır'a gitmeye karar verdi. Hâlid b. Yezîd'e, “Silahın varsa onu emaneten bana ver,” dedi. Hâlid ona verdi. Akabinde Mısır'a gitti ve orada bazı çatışmalara girerek birçok insanı esir etti. Onlar ona fidye vererek kendilerini ondan kurtardılar. Sonra Şam'a döndü.

[II/23]

Mervân b. el-Hakem'in Ölümü

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Mervân b. el-Hakem, Mısır'dan Şam'a dönünce Hâlid b. Yezîd b. Muâviye ona, “Silahımı bana geri ver,” dedi. Mervân silahını vermekten imtina etti. Ancak, Hâlid talebinde ısrar etti. Mervân ağzı bozuk ve küfürbaz bir adamdı. Hâlid'e, “Ey gevşegin oğlu! Ey Şam ehli! Annesi yatakta bayılıyor,” dedi. “Ey tazenin oğlu!” diye hakaret etti. Hâlid annesine gelerek, “Beni rezil ettin. Mervân, Şam ehlinin huzurunda bana yatakta kendinden geçenin oğlu, dedi,” diye üzüntüsünü ifade etti.

Ravi dedi: Mervân Mısır'a gittiğinde iki oğlu Abdülmelik ve Abdülazîz'i yerine vekil bıraktı. Şam ehli de onlara biat etti. Bu olaydan birkaç gün sonra Mervân, Hâlid'in annesinin yanına gitti ve evinde yattı. Kadın cariyelerine emir vererek üstüne ağları dürmelerini istedi. Ardından üstünü örttü ve onu öldürdü.³² Akabinde cariyeler çıkıp feryat figan ettiler ve elbiselerini yırtıp “Vah Müminlerin Emîri'ne vah!” diye ağıt yaktılar. Ardından Abdülmelik kendisi için biat aldı. Amr b. Saîd'e de kendisinden sonra halife olması sözünü verdi. O da ona biat etti ve birlikte Şam'da ikamet ettiler.

iktidarı devam etti. Bir intikal devri olarak düşünülen Mervân dönemi, iktidarı Hâlid b. Yezîd'e devredecekti. Ancak, Mervân, Hâlid'in annesiyle evlenerek bu ittifakı berhava etti.

31 Adı Fâhite bint Ebî Hişâm b. Utbe'dir (İbnü'l-Esîr, *Mürûcû'z-Zeheb*).

32 Öldürülmesi hakkında başka iddialar da vardır. Bazı rivayetlere göre zehirlenmiş, bazı rivayetlere göre ağzına yastık konularak bastırılmış ve ölmüğüyle gerçekleşmiştir (bkz. İbnü'l-Esîr, II. 647; *Mürûcû'z-Zeheb*, III. 107; *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II. 257; *el-Bidâye ve'Nihâye*, VIII. 282).

Abdûlmelik b. Mervan

Abdûlmelik b. Mervân'a Biat Edilmesi ve Halifeliği

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Abdûlmelik b. Mervân, Şam'da halife olmak üzere biat aldı. İnsanlara iyilik vadetti. Onları Kitap ve sünneti ihya etmeye, hak ve adaleti ikame etmeye çağırdı. Doğru bir insan olarak biliniyordu, ilim ve faziletle ün yapmıştı. Dindarlığında ihtilaf yoktu. Takva sahibi olduğu tartışmasızdı. Bu meziyetleri sebebiyle kabul gördü. Ne Kureyş ne de Şam ehli halifeliğine itiraz etti. Biat gerçekleştikten sonra Amr b. Saîd el-Eşdak ona muhalefet etti.³³ Bunun üzerine Abdûlmelik onu kendisine halef yapacağını vadetti. Bu şartla Amr ona biat etti. Amr [II/24] bundan başka Abdûlmelik'e kendisine danışmadan karar vermemesini ve onun gıyabında herhangi bir icraatta bulunmamasını şart koştu. Abdûlmelik bu şartları da kabul etti. Akabinde Abdûlmelik, Hubeyş b. Delce el-Kaysî'yi yedi bin kişiyle Medine'ye gönderdi. Medine'ye girdi ve Minber-i Şerif'e çıkıp oturdu. Et ve ekmek istedi, kendisine getirildi. Minberde yedi. Sonra ona su getirildi ve minberde abdest aldı.

Ebû Ma'ser dedi: Medine ehlinden Ebû Seleme diye bilinen bir şahıs bana şöyle anlattı: O gün Hubeyş b. Delce'nin Câbir b. Abdullah el-Ensârî'ye haber göndererek kendisini davet ettiğini gördüm. Ona dedi ki: "Müminlerin Emîri Abdûlmelik'e biat edeceksin. Bunun için Allah'a söz ve ahit vereceksin. Öyle bir söz ki Allah'ın herhangi bir kulundan vefaya dair aldığı en büyük söz olsun. Eğer muhalefet edersen Allah, kanını dalalet üzere akıtsın." Câbir b. Abdullah ona şöyle dedi: "Bu şartları yerine getirmeye sen daha muktedirsin. Ben ona, ancak Hudeybiye'de itaat etmek ve dinlemek üzere Resulullah'a (sav.) biat ettiğim gibi biat edebilirim."

Ebû Ma'ser dedi: Akabinde Abdullah b. Ömer'e haber gönderdi ve ona, "İtaat etmek ve dinlemek üzere Allah'ın kulu Abdûlmelik'e biat edeceksin," dedi. İbn Ömer: "Eğer insanlar

33 Amr b. Saîd'in muhalefeti için bkz. Taberî, *el-Ahbâr u't-Tivâl*, s. 286; *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II. 270.

onun üzerinde ittifak ederlerse, ben de ona biat edeceğim inşallah," dedi. İbn Delce aynı gün Rebeze'ye³⁴ doğru gitti. Onun izinde de her birinin ayrı askerleri olan, iki adam görevlendirdi. Her biri ayrı ayrı minbere çıkıp hutbe okudu. Sonra hep beraber 65 senesinin ramazan ayında Rebeze'ye gittiler. Bir toplantı yaptılar. Emîr İbn Delce idi.

İbnü'z-Zübeyr, Medine'de bulunan Abbâs b. Sehl es-Sâidî'ye yazarak yanına silahlı adamlar alarak Hubeyş b. Delce ve adamları üzerine gitmesini istedi. Abbâs b. Sehl yola çıktı ve onlarla ramazan ayında Rebeze'de karşılaştı. Hâris b. Abdullah b. Ebî Rebîa,³⁵ Abbâs b. Sehl'e takviye güç olarak dokuz yüz kişilik bir kuvvet gönderdi. Bu kuvvet de Rebeze'ye ulaştı. Basra ve Medine ehli gecelerini Kur'an okuyarak ve namaz kılarak geçirirken, öbür taraf gecelerini şarap içerek ve çalgı yerlerinde eğlenerek geçirdiler. Sabah olunca Hubeyş, adamlarına, "Sularınızı dökün ve sevik çorbanızı için," dedi. Bunun üzerine suları döktüler ve sabah vakti savaşılmaya gittiler. Hubeyş ve beraberindeki Şamlılar öldürüldü. Ancak, bunlardan beş yüz kadarı Rebeze Dağı'nda mevzilendiler. Haccâc'ın babası da İbn Delce'nin savaşçıları arasındaydı. Abbâs b. Sehl onları kuşattı. Onlara, "Benim hükmüme razı olarak teslim olun," dedi. Teslim olunca onların hepsinin boynunu vurdu.

[II/25]

İbnü'z-Zübeyr'in Iraklılara Galip Gelmesi ve Ona Biat Etmeleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Abbâs b. Sehl, Şam ehliyle savaşı bitirince Medine'ye döndü ve İbnü'z-Zübeyr'e biatini yeniledi. İnsanlar gecikmeksizin ve hızlı bir şekilde biate yöneldiler. Basra ehli Mekke'ye gelerek İbnü'z-Zübeyr'in yanında olduklarını gösterdiler. Abdullah b. ez-Zübeyr, Hâris b. Abdullah b. Ebî Rebîa'yı Basra'ya vali tayin etmişti. Basra'ya gittiği zaman ona, "İnsanlar dirhemi küçültüyor ve âdeta sıfır hâline getiriyorlar," diye şikâyetle bulunuldu. Bunun üzerine, "Bana yedi tam getirin," dedi. On-

34 Medine yakınında bir yer.

35 İbnü'z-Zübeyr'in Basra valisiydi.

lar, yedi tam ağırlıklı dirhem getirdiler. Dedi ki: “Bu, yedi tane on olarak kabul edilsin ve ağırlığı ona göre hesaplayın.” Ravi dedi: Ölçeklerini de getirdiler. “Bu doğruya yakın ve uygundur,” dedi. Ona, “Basra ehlini ancak öldürme düzeltebilir,” dediler. Hâris: “Ekin ve nesil bozulacağına Basra bozulsun,” diye karşılık verdi.

Ravi dedi: Abdullah b. ez-Zübeyr sonra Hamza b. Abdullah b. ez-Zübeyr'i Basra'ya vali olarak gönderdi. Ancak Basra ehli onu küçümsediler. Akabinde Mus'ab b. ez-Zübeyr'i gönderdi. Mus'ab, Basra'ya gelince onlara, “Size ne kadar vali geldiyse ona lakap taktınız. Benim lakabım Kassâb'dır,” dedi ve Muh-târ'ın üzerine giderek onu öldürdü.

Kûfe Ehlinin İbnü'z-Zübeyr'e Biat Etmesi ve İbn Ziyâd'ın Oradan Ayrılması

Abdullah b. Müslim dedi: Raviler, ilim ehli bazı zevattan şöyle dediklerini nakletmişlerdir: İbn Ziyâd, Basra ve Kûfe'yi kendisine bağlayan kişiydi. Hatta babası da ondan önce aynı tasarrufta bulunmuştur. Ubeydullah sürekli Haricîleri takip ediyor ve onları öldürüyordu. Öyle ki insanları şüphe üzerine suçluyor ve şüphe üzerine öldürüyordu. Bu işte insanların avamına kadar indi. Bazı insanlar da onun arzularına yardımcı oluyorlardı.

Ravi dedi: Yezîd ölüp de durumlar değişince, İbnü'z-Zübeyr'in hâkimiyeti yayılıp gücü ve iktidarı pekişince, Basra ehli de Emevilere itaati reddedip İbnü'z-Zübeyr'e biat edince Ubeydullah b. Ziyâd mescide gitti ve bir hitabede bulundu. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: “Ey insanlar! Ona itaat etmek için savaştığımız kişi ölmüştür. İnsanların durumu değişmiştir. Birlikleri bozulmuş ve güçleri yarılmıştır. İnsanlar bir halife üzerinde karar kılıncaya kadar beni emîr yaparsanız sizi sevecek ve sizinle düşmanınıza karşı savaşacağım. Aranızda adaletle hükmedeceğim. Mazlumnuzun hakkını koruyacağım. Zaliminizin zulmüne engel olacağım.” Bunun üzerine Yezîd b. Hârise b. Rüveyym el-Yeşkerî kalktı ve şöyle dedi: “Bizi Benî Ümeyye'den kurtaran ve İbn

Sümeyye'yi rezil eden Allah'a hamd olsun. Hayır, vallahi hürmet ve gönül hatırı yoktur." Bunun üzerine İbn Ziyâd, Yezîd b. Hârîse'nin derdest edilmesini emretti. Adam bağırp çağırđ ancak onu hapse attılar. Bunun üzerine Bekir b. Vâil aşireti harekete geçti ve bunu engelledi. Ubeydullah b. Ziyâd ikinci kez minbere çıktı ve insanlara hitap etmek istedi. Ancak, onu taşladılar ve ona sövdüler. Bazıları da ona doğru hareketlendiler. Bunun üzerine inmek zorunda kaldı.

Daha sonra insanlar mescitte toplandılar ve dediler ki: "Halife seçilinceye kadar bizi idare edecek bir kişi seçelim." Amr³⁶ b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın oğlu üzerinde ittifak ettiler. Buna karar verenler Kindelilerdi. Onlar buna karar vermişken kadınlar Hz. Hüseyin için ağlamaya ve dövünmeye başladılar. Akabinde Hemdân kabilesi kılıçlarını kuşanmış olarak gelip mescide doluştular. Neticede Kûfe ve Basra ehli Âmir b. Mes'ûd b. Ümeyye b. Halef üzerinde karar kılarak, halife seçilinceye kadar onu emîr yaptılar. Ayrıca Abdullah b. ez-Zübeyr'e yazarak hilafet için kendisine biat ettiler. Abdullah b. ez-Zübeyr de valilerini yerinde bıraktı. Yaklaşık bir sene bu görevde kaldı.³⁷ Sonra İbnü'z-Zübeyr vilayetlere vali tayin etti.

[II/27]

Basra ehli, Kûfe ehlinin yaptıklarını haber alınca toplandılar ve sancaklarla çıktılar. Ubeydullah b. Ziyâd'ın kötü icraatına karşı ve öldürölmesi talebiyle çıkmayan kalmadı. İbn Ebî Züeyb kalktı ve şöyle dedi: "Ey insanlar! Allah'a yardım eden Kâbe'ye yardım etsin. İbn Sümeyye için kim gayretkeşlik yapabilir? Ey insanlar! Rabbinizin mağfiretine ve genişliği göklerle yer kadar olan cennete koşun. Bu davetten sakının ve bu biatin aksaklığını giderin. Zira bu hidayet biatidir. Biliyoruz

36 Asli nüshada ve *Mürücü'z-Zeheb*'de Amr diye geçse de, doğrusu Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs olup Hz. Hüseyin'in katilidir.

37 Taberî (V. 527) dedi: Abdülmelik b. Abdillâh b. Âmir üzerinde karar kıldılar. Bu zat bir ay bu görevde kaldı. Ardından Abdullah b. Hâris b. Abdumattalib üzerinde anlaştılar. O da iki ay bu görevde kaldı. Peşinden İbnü'z-Zübeyr tarafından Ömer b. Ubeydullah b. Ma'mer gönderildi ve bir ay bu görevde kaldı. Akabinde Hâris b. Abdullah b. Ebî Rebîa el-Mahzûmî Basra'da bu göreve getirildi. Kûfe'de ise Âmir b. Mes'ûd üç ay görev yaptıktan sonra namaz kıldırmaıyla Abdullah b. Yezîd el-Ensârî el-Hatmî, haraç üzerine ise İbrâhîm b. Muhammed b. Talha b. Ubeydullah görevlendirildi

ki İbnü'z-Zübeyr, Resulullah'ın (sav.) havarisi ve halasının oğludur. Oğlu Abdullah aynı zamanda Ebû Bekir Sıddık'ın kızı Esmâ'nın oğludur. Yeminle söylüyorum ki Hz. Ebû Bekir yeryüzünde hilafet için kendisinden daha layık olanların var olduğunu bilseydi bu işe el uzatmaz ve bunu arzu etmezdi. Yine yemin ederim ve siz de bilirsiniz ki yeryüzünde bu işe, dünyadan elini çeken, uzlete çekilmiş, bu işi sevmeyen ve ömrü ilerlemiş bir zat olarak Abdullah b. Ömer'den daha layık ve daha hayırlı kimse yoktur." Sonra Ubeydullah b. Ziyâd'ın hapishanelerindeki Haricîler hapishanelerden çıktılar ve kendi aralarında toplandılar. Kabileler de toplandılar. Her kabile mensupları kendi aralarında bir araya geldiler. Ubeydullah b. Ziyâd kasırda bulunuyordu. Kapıları sıkı bir şekilde kapatmış, kimsenin içeri girmemesi için tedbir almıştı. İnsanlar yolların giriş ve çıkışlarını tutmuşlardı. İbn Ziyâd Araplara kaba davranmakta ilk sırada gelen bir idareciydi. Onlardan kendisi için bir itibar vesilesi olsun diye, zorla on iki bin muharip almıştı. Bunlar ona yalnızca zillet vesilesi oldular. Neticeyi görünce nasıl davranacağını şaşırdı. Ubeydullah b. Ziyâd, Temîm ve Bekr b. Vâil kabilelerine sığınmaktan korktu. Çünkü onların ihanetinden emin değildi. Bu sebeple Ezd kabilesinden Hâris b. Kays el-Cehmî'ye³⁸ haber göndererek onu yanına davet etti. Hâris yanına gitti. Ona, "Ey Hâris! Ziyâd'a ikramda bulundunuz ve size yakışır tarzda hukukunu korudunuz. Ben sizden sığınma talebinde bulunuyorum. Allah adına bana sahip çıkın," dedi. Hâris: "Korkarım çıkamayacak ve bize gelemeyeceksin. Çünkü bütün insanların senin hakkındaki görüşleri kötü olduğu kadar, Ezd kabilesine karşı icraatın da kötüydü," diye söyledi.

Ravi dedi: Ubeydullah hazırlandı. Başörtüsüyle ve örülmüş saçıyla bir kadın kıyafetine bürünerek çıktı. Hâris onu peşine taktı ve insanların içinden geçti. İnsanlar, "Ey Hâris! Bu da kimdir?" diye sordular. O, "Allah size rahmet etsin. Akrabam olan bir kadındır. İbn Ziyâd'ın ailesini ziyaret etti. Onu götürmek

38 Adı Hâris b. Kays b. Sehbân b. Avn b. Allâc b. Mâzin b. Esved b. Cehdam b. Cüzeyme b. Mâlik b. Fehm'dir.

[II/28]

üzere ona refakat ediyorum,” diye cevap verdi. Yolda giderken İbn Ziyâd, Hâris’e, “Burası neresi?” dedi. Hâris: “Burası Benî Selim semtidir,” deyince İbn Ziyâd: “Allah bizi selametè kavuştursun,” dedi. Bir süre geçtikten sonra yine, “Burası neresi?” diye sorunca Hâris: “Ezd mahallesi, Benî Nâciye semtindeyiz,” diye cevap verdi. İbn Ziyâd: “İnşallah kurtulduk,” diye karşılık verdi. Neticede Hâris onu Ezd’in lideri Mes’ûd b. Amr’ın evine götürdü. Ona, “Ey Ebû Kays! Ubeydullah’ı sana getirdim. Senden koruma talebinde bulunmaktadır,” dedi. Adam, “Bu köleyi bana niye getirdin?” deyince Hâris: “Allah için ey Ebû Kays seni başkasına tercih etti,” dedi. Ubeydullah, onları kendi aralarında ikna ve rica çabası içinde izlerken, “Son derece aç ve bitkinim,” dedi. Mes’ûd: “Ey hizmetçi bakkala git bize ekmek ve hurma getir,” dedi. Hizmetçi ekmek ve hurmayı getirdi ve önüne konuldu. Adam yedi. Aslında İbn Ziyâd’ın amacı ev sahibinin yemeğiyle dokunulmazlık kazanmaktı. Sonra ona, “İçeri gir!” deyince içeri girdi. O gün için aydınlatma maddesi kamıştı. Mes’ûd’un evi sapa bir yerdeydi. Ubeydullah ürkmüş gibiydi. Mes’ûd hizmetçiye, “Dama bir demet kamışla çık ve ateş yak,” dedi. Hizmetçi gece yarısı ateş yaktı. Bunun üzerine Ezd kabilesi mensupları atlı ve yaya olarak gelmeye başladılar. Yolları âdeta doldurdular. “Efendimizin emri nedir?” diye sordular. “Evde bir şeyler oldu,” diye cevap verdi. İbn Ziyâd böylece kendisine verilen değeri ve onuru tanımış oldu ve “İzzet ve şeref budur,” dedi.

İbn Ziyâd, Ezd liderinin yanında birkaç gün kaldı. Biri Ezd, diğeri de Abdi Kays kabilesinden iki eşi vardı. Abdi Kayslı eş Abdi (Ubeydullah) çıkarın diyordu. Ezdli olan ise Mes’ûd’a, “Sana buğzettiği ve kötü davrandığı hâlde sana sığındı,” diyordu. İnsanlar İbn Ziyâd’ın Mes’ûd b. Amr’a sığındığını söyleyip duruyorlardı. Bunun üzerine kabileler ve Haricîler mescitte toplandılar. Dört bin kişiydiler. Mes’ûd şöyle dedi: “Muhakkak Basra’ya gidip İbn Ziyâd’ı himaye ettiğim için onlardan özür dileyeceğim. Ancak evimde olduğu hâlde emniyetinden nasıl emin olabilirim? Onu güvenlik içinde olacağı yere ulaştırdıktan sonra onlardan özür dileyeceğim.”

Ravi dedi: Mes'ûd, İbn Ziyâd'ı kırk gün yanında korumuştı. Bir gün atı üzerinde ve etrafında kılıçlarını kuşanmış bir grup Ezdli adamıyla başını kırmızı bir kayışla bağlamış hâlde geldi. Heysem dedi: İbn Abbâs'a, "Başına niye kırmızı bir kayış bağladı?" dedim. İbn Abbâs: "Daha önce bunu sordum. Ezd'den yaşlı bir zat, başı büyüktü ve saçı iki örgü şeklinde toplanmıştı, onları toplamak için bağlamıştı," diye söyledi. Ancak bunu Vâsit'ta beraber olduğumuz Amr b. Herem'e sordum. O bana, "Bilmeyen sana yanlış anlatmış. Aslında bu Araplarda bir âdettir. Kişi bir hatadan dolayı özür dilemek isterse başına kayış bağlar ki, özür dilemek istediği anlaşılsın," şeklinde açıkladı.

Mes'ûd mescidin kapısına kadar geldi. Önünde ve arkasında adamları yaya olarak bulunuyorlardı. Yaşlı olduğu için inemediğinden atının sırtında içeri girdi. Haricîler onu görünce Ubeydullah b. Ziyâd olduğunu sanarak kılıçlarıyla ona doğru yöneldiler ve bir hamle yaparak öldürdüler. Öldürenler Benî Hanîfe'den Haricîlerdi. İnsanlar hareketlendiler ve yerlerinden ayrıldılar. Haber Ezd kabilesine ulaşınca, zor ve kolay demeden olay yerine intikal ettiler. Abbâd b. Husayn da İbn Ziyâd diye cesede bakmak istedi. Bakınca öldürülenin Mes'ûd olduğunu gördü ve "Kâbe'nin Rabbine yemin ederim ki Mes'ûd'dur. *Innâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn*. Ebû Kays öl- [II/29] müşsün! Senin yaptığının şehrin insanlarına hiçbir yararı olmadığı," diye hayıflandı. Sonra ridasını üzerine örttü.

Ardından Ezd kabilesi geldi ve Mudar kabilesiyle aralarında başka kitaplarda zikredilen olaylar vuku buldu. Neticede barıştılar ve İbnü'z-Zübeyr'e biatte ittifak ettiler.

Heysem dedi: İbn Abbâs'ın bana anlattığına göre Avkel el-Yeşkerî³⁹ kendisine şöyle anlattı: Karanlık bir gecede Ubeydullah b. Ziyâd ile beraberdik. Uzaktan bir ateş gördük. Ubeydullah bana, "Ey Avkel! Gözün, ateşin üzerinde olsun; evet ateşe dikkat et," dedi. Semâre (Semave) bölgesinde yolumuza

39 Taberî'de Yesâf b. Şüreyh el-Yeşkerî, İbnü'l-Esir'de ise Müsâfir b. Şüreyh el-Yeşkerî olarak geçmektedir.

devam ederken İbn Ziyâd: “Deveden usandım, bana başka bir binek hayvanı bulun,” dedi. Tam o sırada Kelb kabilesinden bir Arabi geçti. İri, koyu kahverengi bir eşeği vardı. Ona, “Eşeği kaç satarsın?” dedim. Adam, “Dört yüz dirhem, bir dirhem aşağı olmaz,” dedi. Ubeydullah bize onu satın almamız için işaret etti. Parayı adama verirken adam bunların kaç dirhem olduğunu bilmiyorum ve Ubeydullah’ı işaret ederek “Sizinle aramda bu köle vardır,” dedi. İbn Ziyâd mevaliye benzer kırmızımtırak bir kişiydi. Eşeği aldıktan sonra bize, “Onu hazırlayın bineceğim,” dedi. Binmeye yaklaştığında Arabi dedi ki: “Yemin ederim bir hâliniz var. Bu adam da muhakkak Irak valisidir.” Bunun üzerine Ubeydullah اساسıyla adamın arkasına vurdu. Adam yere düştü. Sonra onu bağladılar.

Ravi dedi: Yollarına devam ettiler ve su bölgelerinden uzakta seyretmeye dikkat ettiler. Bir ara Ubeydullah’ın gözleri kapandı. Ona, “Uyuyorsun,” dedim. “Hayır, uyumuyordum,” dedi. Ben, “Neyi düşünüyordun?” dedim. O bana, “Sence neyi düşünüyordum?” diye sordu. Dedim ki: “Keşke Beyaz Kasrı inşa etmeseydim, tüccarları da amil yapmasaydım ve muharip muhafızlar edinmeseydim, diye düşünüyordun.” Dedi ki: “Bunlar hiç aklıma gelmedi. Ancak, senin ‘Keşke Beyaz Kasrı inşa etmeseydim,’ sözüne gelince, bu konuda benim günahım yoktur. Onu Yezîd parasıyla inşa etti. Tüccarları amil yapmaya gelince, benden önce babam ve başkaları onları istihdam etmişlerdi. Muhariplere gelince, ben onları ancak korunmak için edindim. Onlarla suç işleyenleri öldürtüyordum. Eğer suçluları öldürmeleri için aşiretlerine emir verseydim, onları öldürmez ve bu onlara zor gelirdi. Bu sebeple edindiğim bu muharip güçle akrabalık bağı olmayan insanlara bu işi tevdi etmiş oldum. Asıl benim düşündüğüm hususlar şuydu: Keşke dört bin Haricîyi hapiste bırakmayıp kaldıkları yeri ateşe verip hepsini kökten yok etseydim. Keşke aile ve akrabalarımın kölelerini toplayarak şehir ehline karşı savaş ilan etseydim de eceli gelen ölseydi. Bir de keşke Şam’a vardığımda Şam ehli henüz kimseye biat etmemiş olsaydı.”

Muhtar es-Sekafi

Muhtâr'ın Amr⁴⁰ b. Sa'd'ı Öldürmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muhtâr b. Ebî Ubeyd, Kûfe'den Abdullah b. ez-Zübeyr'e mektup yazdı. Mektubu götürecek elçisine şöyle dedi: "Mekke'ye varıp mektubumu Abdullah b. ez-Zübeyr'e verdikten sonra İbnü'l-Hanefiyye, el-Mehdî Muhammed b. Ali'ye git. Ona selamımı söyle ve kendisine, 'Kardeşin Ebû İshâk seni ve ehli beytini seviyor,' diye söyle." Elçi ona gitti ve bu sözleri kendisine iletti. Muhammed b. Ali ona, "Yalan söylüyorsun ve Muhtâr da yalan söylüyor. Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı kendi yastıkları üzerinde oturttuğu hâlde⁴¹ beni ve ehli beytimi nasıl sevsin?" dedi. Elçi dönünce Muhammed b. Ali'nin söylediklerini Muhtâr'a iletti. Bunun üzerine Muhtâr muhafızlarının başı Ebû Amr'a, "Bana Hz. Hüseyin üzerine ağlayacak mersiyeci kadınlar bul, onlara ücret ver ve Amr [Ömer] b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın kapısında ağlasınlar," diye talimat verdi. Muhafızlarının başı, talimatı yerine getirdi. Kadınlar gelip de Hz. Hüseyin üzerine ağlamaya başlayınca, Amr (Ömer) oğlu Hafs'a dedi ki: "Ey oğlum! Emîr'e git ve ona, 'Mersiyeci kadınlar niçin kapımda Hüseyin'e ağlıyorlar?' diye sor." Hafs gitti ve Muhtâr'a babasının söylediklerini iletti. Muhtâr: "Hz. Hüseyin, üzerine ağlamayı hak ediyor," dedi. Hafs: "Allah seni ıslah etsin, onları bundan menet," deyince "Evet yapacağım," dedi. Sonra Ebû Amr'ı çağırdı ve ona, "Git bana Amr⁴² b. Sa'd'ın kellesini getir," dedi.

Ebû Amr ona gitti ve henüz yatakta yorganı üzerindeyken ona, "Ey Ebû Hafs! Kalk," dedi. Kalkınca kılıcıyla kellesini aldı ve onu Muhtâr'a getirdi. Henüz oğlu Hafs, Muhtâr'ın yanında kürsünün üzerinde oturuyordu. Oğluna, "Bu kelleyi tanıyor musun?" dedi. "Evet, Allah rahmet etsin," dedi. "Seni ona ilhak

40 Asli nüshada Amr ise de doğrusu Ömer'dir.

41 Muhtâr, Yezîd ölünceye ve kuşatma kalkıncaya kadar İbnü'z-Zübeyr ile birlikteydi. Yezîd'in ölümünden beş ay sonraya kadar onun yanındaydı. Ona görev vermediğini görünce yanından ayrıldı ve Kûfe'ye gitti. Kûfe'deki İbnü'z-Zübeyr valisi Abdullah b. Mutî'i Kûfe'den çıkardı.

42 Doğrusu Ömer'dir

etmemi ister misin?" diye sordu. Hafs: "Ondan sonra hayatın ne anlam var?" diye karşılık verince onun da kafasını kesti.

Abdullah b. Müslim dedi: Abdullah b. ez-Zübeyr, Yezîd b. Ziyâd'ı Irak'a gönderdi. Yezîd ölünceye kadar Kûfe'de kaldı. Bu sırada Kâbe yakıldı, Husayn kaçarak Şam'a döndü. İbnü'z-Zübeyr, akabinde Abdullah b. Mutî'i Kûfe'ye gönderdi. Peşinden onu azlederek Medine'ye geri çağırdı ve yerine Muhtâr b. Ubeyd'i tayin etti. Ondan sonra Ubeydullah b. Ziyâd, Abdül-melik tarafından Şam ehlinden büyük bir orduyla Irak valisi olarak Kûfe'ye Muhtâr'ın üzerine gitti. İkisi Câzir'de karşılaşp savaştılar. Muhtâr, Ubeydullah'ı ve adamlarını öldürdü. Bu muharebeye katılanların çoğu Harre vakasına katılmıştı ve aralarında Husayn b. Nümejr, Zülkelâ' gibi komutanlar vardı.

Mus'ab b. ez-Zübeyr'in Muhtâr'ı Öldürmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû Ma'ser şöyle dedi: Ubeydullah b. Ziyâd ve maiyetindekiler öldürülünce Basra ehli Abdullah b. Hâris b. Nevfel'i seçip vali yaptılar. Seçildikten sonra Abdullah b. ez-Zübeyr'e gitti. Abdullah b. Hâris'in annesi, Hind bint Ebî Süfyân'dır. Küçükken annesi ona Bibih derdi. Bu sebeple ona Bibih lakabı takıldı.

Ardından Abdullah b. ez-Zübeyr, Hâris b. Ubeydullah b. Ebî Rebîa'yı vali olarak Basra'ya gönderdi. Arkasından Hamza b. ez-Zübyr'i gönderdi. Daha sonra kardeşi Mus'ab b. ez-Zübeyr'i tayin ederek Basra ve Kûfe valisi yaptı. Kûfe valisi Muhtâr'ı da azletti.⁴³ Bunun üzerine Muhtâr, Kûfe'de Abdullah b. ez-Zübeyr'in hilafetini reddetti ve Ehl-i Beyt namına davette bulunarak Muhammed b. el-Hanefiyye'ye biat etmek istedi. Bunun üzerine Abdullah, kardeşi Mus'ab'a, "Gözünü açmasına fırsat vermeden ve mühlet vermeksizin adamlarınla Muhtâr'ın üzerine git. Hanginizin eceli geldiyse o ölecek," diye yazdı. Mus'ab yanındaki muhariplerle üzerine gitti. Üç gün boyunca onunla

43 Taberî ve İbnü'l-Esîr'de İbnü'z-Zübeyr'in Muhtâr'ı azlettiği rivayet edilmiştir. Her iki kaynakta anlaşıldığına göre Cebânetu's-Sübî Muharebesi'nden sonra binlerce Kûfeli Mus'ab b. ez-Zübeyr'e kaçarak Muhtâr'ın üzerine yürümesini istediler. Yine her iki kaynağa göre Muhtâr'ın muhalefeti Mus'ab'ın Basra'ya gelmesinden kaynaklanmıştır.

savaştı nihayetinde onu hezimete uğratarak öldürdü ve kellesini kardeşine gönderdi. Muhtâr'ın adamlarını da öldürdü. Hatta sekiz bin kişiyi esir oldukları hâlde öldürdü.⁴⁴

Mus'ab 71 senesinde hacca gitti. Yanında Irak'ın ileri gelenleri ve eşrafı olduğu hâlde kardeşi Abdullah b. ez-Zübeyr'i ziyaret etti. Ona, "Ey Müminlerin Emîri! Irak'ın reis ve eşrafiyla sana geldim. Hepsi kavimleri tarafından itaat edilen, te-reddüt etmeden sana biat eden, senin davayı ihya eden, sana isyan edenleri reddeden ve düşmanlarını bertaraf etmeye gayret eden insanlardır. Onlara elin altındaki maldan ver," dedi. Abdullah b. ez-Zübeyr ona dedi ki: "Bana Irak'ın köleleriyle gelip onlara Allah'ın malından vermemi emrediyorsun! Hayır, yapmayacağım. Allah'a yemin ederim ki onları dinarın dirhemle bozdurulduğu gibi harcamak isterim. Şam ehlinen bir kişi⁴⁵ bunlardan on kişiye bedeldir." Bunun üzerine onlardan bir adam dedi ki: "Biz seni tercih ettik, sen de Şam ehlini tercih ettin." Sonra eli altındakinden ümit keserek, ikramına [III/33] mali desteğine tamah etmeden ve beklenti içinde olmadan ayrıldılar. Sonra toplanarak onu hal'etmeye karar verdiler ve Abdülmelik b. Mervân'a, "Bize gel," diye yazdılar.⁴⁶

İbnü'z-Zübeyr'in Azledilmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû Ma'ser şöyle dedi: Irak ehli İbnü'z-Zübeyr'i azletmeye karar verince Abdülmelik'e, "Irak'a gel!" diye yazdılar. Abdülmelik, Irak'a gitmek isteyip de Şam'dan ayrılınca⁴⁷ Amr b. Saîd, Dimaşk'ın kapılarını kapatarak başkaldırdı. Bunun üzerine Abdülmelik'e, "Ne yapıyorsun? Şam'ı bu hâlde bırakıp Irak'a nasıl gidersin? Şam ehli Irak ehlinen senin için daha büyük bir tehdittir," dediler. Abdülmelik bu uyarıyı dikkate alarak

44 Taberî ve İbnü'l-Esîr'de altı bin, *el-Ahbârü't-Tivâl*'da iki bini Arap dört bini Arap olmayan olmak üzere altı bin, *Mürûcû'z-Zeheb*'de yedi bin, *el-Ikdü'l-Ferîd*'de ise üç bin olarak geçmektedir. Muhtâr'ın öldürülmesi 14 Ramazan 67 tarihinde vuku bulmuştur.

45 Bu kişi Abdullah b. Zabyân'dır.

46 Bu rivayet için bkz. *el-Ikdü'l-Ferîd*, II. 98.

47 *el-Ikdü'l-Ferîd*'de (IV. 408) "Şam'dan üç merhale mesafedeyken," diye yazılıdır.

yerinden ayrılmadı ve aylarca Şam'ı muhasara etti. Nihayet Amr b. Saîd ile anlaşarak kendisinden sonra hilafetin kendisine verilmesi şartıyla Şam'ın kapıları kendisine açıldı.⁴⁸ Akabinde Abdülmelik beytûlmâle bakan Amr'a haber göndererek muhafızların erzak tahsisatını ödemesini istedi. Bunun üzerine Amr ona, "Senin muhafızların varsa bizim de muhafızlarımız var," dedi. Abdülmelik: "Kendi muhafızlarının da erzak tahsisatını ver," dedi.

Abdülmelik'in Amr b. Saîd'i Öldürmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû Ma'ser şöyle dedi: Abdülmelik, Amr b. Saîd ile anlaşmış ve kendisinden sonra halife olmasını kabul etmişti. Daha sonra bir gün, gün ortasında Amr'a haber göndererek kendisine gelmesini istemişti.⁴⁹ Bunun üzerine çıkıp gidecekti ki karısı ona, "Gitme, senin için endişe ediyorum ve bir kan kokusu hissediyorum," dedi. Kadın o kadar ısrar etti ki adam kılıcın kabzasıyla ona vurdu ve kafasını kırdı. Kadın ondan vazgeçti. Amr, ona bağlı ve karşı konulamaz dört bin silahlı adamla yola çıktı.⁵⁰ İçinde Abdülmelik b. Mervân'ın bulunduğu Dimaşk vahası etrafında konakladılar. Amr'a dediler ki: "Abdülmelik ile görüştüğünde seni şüphelendirecek bir tavır olursa sesini bize duyur." Amr da onlara, "Öğle vaktine kadar benim sesimi duyamazsanız veya çıkmazsam bilin ki öldürülmüş veya alıkonulmuşum. O takdirde kılıçlarınızı ve mızraklarınızı dilediğiniz gibi kullanın. Benim öcümü düşmanlarımdan almadıkça kılıçlarınızı kınına sokmayacaksınız," diye tembih etti.

Amr, Abdülmelik'in yanına girdi. Belirlenen süreden sonra, "Ey Ebû Ümeyye! Sesini bize duyur," diye seslenmeye başladılar. Bunun üzerine Amr, Abdülmelik arkasında duran insanlar olduğunu anlasın diye, yanında bulunan siyah ve cesur hizmetçisine, "Git onlara, bir sorun yoktur, söyle," dedi. Abdülmelik ona, "Ey Ebû Ümeyye! Ölüm anında tuzak mı kuruyorsun!" diyerek kendi muhafızlarına, "Onu alın," diye emretti.

48 Bkz. Taberî, VI. 140; İbnü'l-Esîr, III. 32; *el-İkdü'l-Ferîd*, IV. 408.

49 Taberî'ye göre Abdülmelik'in Şam'a girmesinden dört gün sonra.

50 Taberî'ye göre yüz adamıyla.

Onu aldılar ve kendisine, “Müminlerin Emîri yemin etti, senin boynuna tasma geçirilecek,” denildi. Sert bir şekilde itildi ve yere düşüp ön dişi kırıldı. Abdülmelik de ona bakıyordu. Amr ona, “Zararı yok ey Müminlerin Emîri! Kırılan bir kemiktir,” dedi.⁵¹ Abdülmelik kardeşi Abdülazîz’e, “Ben dönünceye kadar onu öldür,” dedi. Abdülazîz onun boynunu vurmak isteyince ona, “Akrabalık bağını gözet, onlar içinde sen mi beni öldüreceksin?” deyince bundan vazgeçti. Abdülmelik gelip de oturmakta olduğunu görünce, “Onu niçin öldürmüyorsun? Allah ona ve onu doğuran anaya lanet etsin!” dedi. Abdülazîz: “Bana akrabalık bağını gözet deyince vazgeçtim,” dedi. Bunun üzerine İbnü’z-Züveyra’ adındaki adamına onu öldürmesini emretti. Adam onun boynunu vurdu ve bir kilime sardı. Sonra karyolanın altına soktu.

Bu sırada fakihlerden biri ve aynı zamanda Abdülmelik’in sütkardeşi, danışmanı ve mührünü taşıyan Kabîsa b. Züeyb el-Huzâî yanına girdi. Abdülmelik ona, “Amr b. Saîd hakkında ne dersin?” dedi. Kabîsa, karyolanın altında cesedi bulunan Amr’ın ayağını görünce, “Ey Müminlerin Emîri! Boynunu vur,” dedi. Abdülmelik: “Allah senin mükâfatını versin. Seni hep samimi, uyumlu ve emin bir kişi olarak gördüm. Ya bu bizi çevreleyen ve kasrımızı kuşatan silahlılar için ne diyorsun?” diye sordu. “Önce onun başını onlara at, sonra dirhem ve dinarları üzerlerine saç ki onlarla meşgul olsunlar.” Ravi dedi: Abdülmelik, Amr’ın kafasının, kasrın damından silahlı adamlarına atılmasını emretti. Kafa atıldı. Sonra dinarlar atıldı ve dirhemler saçıldı. Ardından çağırıcı onlara şöyle seslendi: “Müminlerin Emîri sizin adamınızı öldürdü. Bu bir kader ve gerçekleşen bir takdirin sonucuydu. Müminlerin Emîri Allah adına size taahhütte bulunuyor. Yayalarınızı taşıyacak, çıplağınızı giydirecek, yoksulunuzun ihtiyaçlarını giderecek, en büyük ikramlarda bulunarak erzak ihtiyacınızı karşılayacak

51 Taberî ve İbnü’l-Esîr’de: “Bari daha büyüğünü yapma,” diye söyledi. Bunun üzerine Abdülmelik ona, “Vallahi seni bırakacak olursam sen de beni bırakırsan ve Kureyş’i bozmaktan imtina edersen seni serbest bırakırdım. Ancak benim ve senin şartlarında iki şahıs bir beldede bulunursa mutlaka biri öbürünü oradan çıkartmak zorundadır,” diye ilave bir ifade mevcuttur.

ve divandaki ödeneğiniz iki yüz olacaktır. Divana uğrayın ve verilen emri kabul edin. Halife'nin ahdinde karar kılın ki huzur bulasınız, dininiz ve dünyanız kurtulsun." Bunun üzerine onlar, "Evet, evet, evet Müminlerin Emîri'ni dinleyecek ve ona itaat edeceğiz," diye bağıldılar.

Abdullah b. Müslim dedi: Abdülmelik b. Mervân Şam'da biat meselesini hallettikten sonra Mus'ab'ın üzerine gitmek için Şam ehlini harekete geçirmeye çalıştı. Ancak onlar ağırdan aldılar. Bunun üzerine Ebân b. Mervân yönetimindeki muhafız birliğinde bulunan Haccâc b. Yûsuf ona, "Beni bunların başına musallat et!" dedi. Abdülmelik ona bu görevi vererek, "Git seni bunların başına musallat ettim," dedi. Haccâc, Şam ehlini bu çağrıya kayıtsız kalanların evlerini başlarına yıktı. Şam ehli bunu görünce seferber oldular. Ravi dedi: Bu şartlar sebebiyle fiyatların yükselmesine, geçim sıkıntısına ve zaman darlığına maruz kaldılar. Ayrıca onlar Abdülmelik için pirinç yetiştiriyorlardı. Abdülmelik maiyetinde Haccâc b. Yûsuf olduğu hâlde Şam ehliyle Irak seferine çıktı.

Abdülmelik'in Irak Seferi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Abdülmelik maiyetinde Haccâc b. Yûsuf olduğu hâlde Şam ehliyle Irak üzerine yürüyünce Mus'ab b. ez-Zübeyr, Basra ve Kûfe ehliyle çıktı. İki ordu Şam ile Irak arasında karşılaştılar. Mus'ab ile Abdülmelik bu olaydan önce samimi ve birbirlerini seven iki dost olup aralarındaki dostluk ve kardeşlik, başka iki insan arasında yoktu. Abdülmelik ona haber gönderdi ve "Bana yaklaş seninle konuşayım," dedi. İkili birbirlerine doğru yaklaştılar. İnsanlar da uzak durdular. Abdülmelik ona selam verdi ve şöyle dedi: "Ey Mus'ab! Otuz seneden beri Allah'ın seninle aramızda takdir ettiği birbirimize karşı beslediğimiz kardeşlik ve dostluk ilişkisini bilirsin. Vallahi ben senin için kardeşin Abdullah'tan daha hayırlı, din ve dünya için daha yararlıyım. Bana güven. Bu insanların ileri gelenlerine git ve bana bu iki şehrin biatini al. Emir senindir ve sana itaat edilecektir. Dilersen de seni sırdaş bir dost ve isyan edilmeyen bir vezir yapacağım."

Mus'ab ona şöyle dedi: "Senin benimle ilgili olarak zikrettiğin sana olan güvenim, sevgim ve kardeşlik hislerim, evet bunlar doğrudur. Ancak Amr b. Saîd'i öldürdükten sonra sana güvenilmez. Hâlbuki o sana benden daha yakındı ve senin elin altındakilere mazhar olmaya benden daha çok hak sahibiydi. Sen ihanet ederek onu öldürdün. Hatta savaşta bile onu öldürseydin bunun ayıbından yine kurtulamaz ve günahından yakını kurtaramazdın. Benim için kardeşimden daha iyi olduğumla ilgili sözlerine gelince, sen Ebu Bekir'den(İbn Zübeyr) vazgeç, sakın ona bulaşma. Sana dokunmadıkça ona dokunma. Onun afiyette olması senin için bir kazançtır. Allah'tan onun akıbetinin hayırlı olmasını dile." Bunun üzerine Abdülmelik ona, "Ebû Bekir ile korkutma. Ben onu iyi bilirim. Sen de bilirsin ki onda üç meziyet vardır ki onlarla hiçbir zaman yücelmeyecektir. Bunlar, içini dolduran kibir, kendi görüşüyle yetinme ve vazgeçemediği cimrilik. O bu sıfatlarla hiçbir zaman büyüyemez," dedi.

Mus'ab b. ez-Zübeyr'in Öldürülmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Abdülmelik, Mus'ab'dan ümidini kesince, Irak ehlinde bazı kabile reislerine yazarak onları kendisine biat etmeye çağırdı. Bu kişilere amme malından pay vadetti; bunun için de şartlar, akit ve ahitnameler hazırlayacağı sözünü verdi. İbrâhîm b. el-Eşter'e de yazarak karşılaştıklarında Abdullah b. ez-Zübeyr'in biatini reddetmek şartıyla arkadaşlarının tümüne yaptığının aynısını münhasıran kendisine de yapacağını vadetti. Bunun üzerine İbrâhîm b. el-Eşter, Mus'ab'a dedi ki: "Abdülmelik bana bu mektubu yazdı.⁵² Aynısını benim falan ve filanca arkadaşlarıma da yazdı. Hemen şu anda onları çağır, onların boynunu vur ve onlarla beraber benim de boynumu vur." Mus'ab: "Onların ihaneti sabit olmadan bunu yapamam," dedi. İbrâhîm: "O zaman başka bir şey söyleyeyim," dedi. Mus'ab: "Nedir o?" deyince İbrâhîm: "Durumları anlaşılınca kadar onları hapse at," dedi. Mus'ab bunu da reddetti. İbrâhîm b. el-Eşter dedi ki: "Allah'ın selamı,

52 Mektup için bkz. *el-Ahbaru't-Tivâl*, s. 312.

rahmeti ve bereketi senin üzerine olsun. Vallahi bundan sonra beni meclisinde hiçbir zaman görmeyeceksin.” Daha önce de Mus’ab’a, “Bana izin ver ki Kûfelileri reddedemeyecekleri bir davete yani Allah’ın koyduğu şartlara davet edeyim,” demişti. Ancak Mus’ab: “Hayır vallahi yapmayacağım. Onları dün öldürmüşken bugün onlardan destek beklemem olmaz,” dedi.⁵³

Ravi dedi: Mus’ab tarafında olanlar, iki taraf karşılaşır karşılaşmaz yüzlerini Abdülmelik b. Mervân tarafına çevirerek onun safına katıldılar. Mus’ab küçük bir grupla meydanda kaldı.⁵⁴ Bunun üzerine Ubeydullah b. Ziyâd b. Zabyân, Mus’ab’a yönelerek, “Ey emîr! İnsanlar nerede?” diye sordu. Mus’ab: “Ey Irak ehli! İhanet ettiniz,” diye karşılık verdi. Ubeydullah⁵⁵ ona vurmak için kılıcını kaldırıncı Mus’ab daha hızlı davranarak ona bir kılıç darbesi indirdi ancak kılıç miğfere saplandı. Kılıcı çekmek için uğraşırken Ubeydullah b. Ziyâd’ın kölesi Mus’ab’a yönelerek ona kılıçla vurarak öldürdü. Ubeydullah onun başını Abdülmelik’e getirerek kendisinin öldürdüğünü iddia etti. Başını yere atarak şu beyti okudu:

*Yeryüzünün krallarına itaat ederiz bize adil davrandıkları sürece
Ancak adil davranmazlarsa onları öldürmek bize haram değildir.*

Abdullah b. Müslim dedi: Abdülmelik secdeye kapandı. Bu sırada Ubeydullah bineği üzerinden Abdülmelik’e kılıçla vurmaya yeltendi.⁵⁶ Abdülmelik başını kaldırdı ve “Ey Ubeydullah! Senin bize olan hizmetin olmasaydı vallahi seni ona ilhak edecektim,” dedi. Ravi dedi: İnsanlar Abdülmelik’e biat ettikten sonra Kûfe’ye girdi ve Kûfe ehli de ona biat ettiler.

- 53 Bununla Kûfe’de Muhtâr ile yaptığı muharebeleri ve Muhtâr’ın adamlarından altı bin kişiyi öldürmesini kastetmiştir.
- 54 *Mürûcû’z-Zeheb’e* göre, Mudar ve Rebîa kabileleri ondan ayrılıp İbrâhîm b. el-Eşter öldürüldükten sonra yalnızca yedi adamıyla ortada kaldı.
- 55 Ubeydullah b. Ziyâd b. Zabyân, Rebîa ve Bekr b. Vâil kabilelerinin reisiydi. Mus’ab onun kardeşini öldürmüştü. Kendisi Mus’ab tarafında olduğu hâlde Abdülmelik tarafına geçmek için fırsat kolluyordu. Tam bu sırada fırsatı kaçırmadı ve Abdülmelik safına katıldı.
- 56 Rivayete göre Ubeydullah daha sonra şöyle dedi: “Mus’ab’ın kafasını Abdülmelik’e getirdiğimde secdeye kapandığında onu öldürmediğime duyduğum pişmanlık kadar pişmanlık duymadım. Keşke o zaman onu öldürseydim, aynı günde iki Arap liderini öldürmüş olacaktım.”

Abdullah b. ez-Zübeyr'in Savaşı ve Öldürülmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Irak ehli Abdülmelik b. Mervân'a biat ettikten sonra Haccâc b. Yûsuf yanına gelerek dedi ki: "Ey Müminlerin Emîri! Rüyada Abdullah b. ez-Zübeyr'in derisini yüzdüğümü gördüm," dedi. Abdülmelik ona, "Bu iş sana ait onun üzerine git," dedi.⁵⁷ Haccâc, Şam ehlinden bin beş yüz adamla sefere çıktı.⁵⁸ Tâif'te konakladı.

Abdülmelik, Haccâc'a peyderpey muharip gönderiyordu. [III/38] Abdullah b. ez-Zübeyr ile savaşılabilecek kadar muharip toplandığına kanaat getirince hicri 72 senesi zilkade ayında Haccâc Tâif'ten yola çıkarak Mekke'ye geldi ve Mina'da karargâh kurdu. İnsanlarla birlikte hac ibadetini yaptı. Bu sırada Abdullah b. ez-Zübeyr, Mekke'de mahsur vaziyette bulunuyordu. Akabinde Haccâc, Ebû Kubeys⁵⁹ Dağı'nda ve Mekke'nin diğer taraflarına mancınıklar kurdu ve Mekke ehline taş atmaya başladı. Abdullah b. ez-Zübeyr, öldürüldüğü sabahtan önceki gece Kureyşlileri topladı ve onlara, "Ne düşünüyorsunuz?" diye sordu. İçlerinde Benî Mahzûm'dan olan bir zat dedi ki: "Vallahi seninle o kadar savaştık ki artık savaşçı bulamıyoruz. Seninle sabredersek en çok karşılaşacağımız şey ölümdür. İki yol vardır: Ya bize izin vereceksin, kendimiz ve senin için eman alacağız. Ya da bize izin vereceksin biz gideceğiz." Bunun üzerine Abdullah şöyle dedi: "Ben İbn Safvân hariç, bana

57 Haccâc'ın bu iş için görevlendirilmesinin temelinde Haccâc'ın rüyasından daha ciddi sebepler vardır. Abdülmelik, Mus'ab'ın öldürülmesinden sonra insanları İbnü'z-Zübeyr'e karşı savaşmak için insanlara çağrıda bulundursa da bu çağrısına icabet edilmedi. Artık bu işe görevlendirdiklerine güvenmiyordu. Diğer yandan Irak muharebelerinde gösterdiği maharet sebebiyle Haccâc, Abdülmelik'in güvenine mazhar olmuştur. Haccâc'ın İbnü'z-Zübeyr'e karşı savaşmak için can atması, İbnü'z-Zübeyr'in askerleriyle Abdülmelik'in gönderdiği askerler arasında hicri 65 yılında Rebeze'de yapılan muharebede babasının öldürülmesine duyduğu kindir. Rivayete göre Haccâc, İbnü'z-Zübeyr'i öldürmeden güzel kokulu kadınlara yaklaşmayacağına ahdetmişti.

58 Ya'kûbî'ye göre yirmi bin, bir rivayete göre altı bin, İbnü'l-Esîr'e göre iki bin, bir rivayete göre de üç bindir.

59 Bu dağ adını Mez hac'tan demirci bir şahsın adını almıştır. Zira orada ilk ev kuran kişidir.

biat edenlerden hiç kimsenin biatini iptal etmeyeceğime dair Allah'a söz vermiştim." İbn Safvân dedi ki: "Vallahi biz seninle ölüme kadar savaşaacağız. Ancak bize verdiğin sözleri yerine getirmedin. Bununla beraber benî yanına al ki bu saatte seni yalnız bırakmayayım, seninle birlikte öleyim."

Başka bir adam da, "Abdûlmelik'e mektup yaz," dedi. Abdullah, "Nasıl? Müminlerin Emîri Abdullah Ebû Bekir'den, diye mi yazacağım? Vallahi bunu hiçbir zaman kabul etmez. Yoksa kendisine, Müminlerin Emîri Abdûlmelik'e Abdullah b. ez-Zübeyr'den diye mi yazacağım? Vallahi gök yerin üstüne çökse bunu söylemekten bana daha sevimlidir." Bunun üzerine Abdullah'ın yanında sedir üzerinde oturan kardeşi Urve: "Ey Müminlerin Emîri! Allah sana bir örnek verdi," deyince Abdullah: "Bu örnek kim?" diye sordu. Urve, Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'dir, kendini azletti ve Muâviye'ye biat etti. Abdullah, kardeşi Urve'ye ayağıyla vurarak sedirden düşürdü ve şöyle dedi: "Ey Urve! Benim kalbim senin kalbin gibidir. Vallahi sizin söylediklerinizi kabul etsem çok az yaşar ve alçaklığı kabul etmiş olurum. Bir kılıç darbesi ancak bir kırbaç darbesi gibidir.⁶⁰ Sizin söylediklerinizi kabul edemem."

Ravi dedi: Sabahlayınca kadınlarından birinin yanına girerek, "Bana yiyecek bir şeyler hazırla," dedi. Ona ciğer ve hörgüç kavurması hazırladı. Ağzına bir lokma aldı ve çiğnemeye başladı ancak yutamadı ve attı. Bana, "Süt verin," dedi. Süt verdiler. Sütünü içti ve "Yıkanaacağım, bana su hazırlayın," dedi. Yıkandı sonra güzel koku sürdü ve kılıcını kuşanarak çıktı. Çıkarken şu beyti terennüm ediyordu:

Haktan başkasına karşı yumuşamaz ve O'ndan başkasından dilemem ta ki çiğneyenin vuruşları karşısında taş erisin.

[II/39]

Ardından yüz yaşına gelmiş ve yaşlılıktan görme yeteneğini kaybetmiş annesi Esmâ bint Ebî Bekir'in yanına gitti. Ona, "Anacağım ne diyorsun? İnsanlar bana ihanet etti. Akra-balarım da ihanet ettiler,"⁶¹ dedi. Annesi, "Oğulcuğum! Emevi

60 *el-Ikdü'l-Ferîd*'de, "Onur içinde bir kılıç darbesine maruz kalmak, zillet içinde bir tokata maruz kalmaktan daha hayırlıdır," şeklinde geçmektedir.

61 İki oğlu Hamza ve Hubeyb de ondan ayrılmış ve kendileri için eman almışlardı.

çocuklarının oyuncağı olma, onurlu yaşa ve onurlu öl," dedi. Oradan çıktı ve Kâbe'ye sırtını dayayarak yanındaki küçük bir grupla Emevilere karşı savaşmaya başladı. Zaman zaman üstünlük sağlıyor ve "Vah, vah! Bir fetih ki adamları yoktur," diye hayıflanıyordu. Haccâc ona, "Adamların vardı ancak sen onları dağıttın," dedi. Ravi dedi: Abdullah hareket hâlindeyken mancınık taşlarından biri sırtına düştü ve yere yıkıldı. Ancak Şamlılar onu tanımadılar. Bir cariyenin, "Vah Müminlerin Emîri, vah!" şeklindeki feryadını duyunca başını kesip Haccâc'a götürdüler. Maiyetinde bulunanlardan Abdullah b. Safvân b. Ümeyye, Umâre b. Amr b. Hazm da öldürülüp başları Abdülmelik'e gönderildi. Abdullah b. ez-Zübeyr 17 Cemaziyelevvel 73 tarihinde öldürüldü.

Ebû Ma'sher dedi: Akabinde Haccâc, Medine, Mekke ve Tâif'ten sorumlu vali olarak Medine'de ikamet ederek üç yıl valilik yaptı. Ravilerin anlattığına göre Haccâc, bu süre içinde kendi yönetim tarzını hayata geçirdi. Ravi der ki: Kûfe ve Basra valisi Bîşr b. Mervân ölünce Abdülmelik, Haccâc'a, "İrakeyn'e git ve onları öldürmenin tedbirlerini al, zira hoşlanmadığım eylemleri hakkında haberler aldım," diye yazdı. Abdülmelik Medine'ye vali olarak Yahyâ b. Hakîm b. Ebî'l-Âs'ı tayin etti.

Haccâc'ın İrakeyn'e Vali Olması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Abdülmelik, Haccâc'a, Irak'a gitmesi ve Iraklıları ölümle tecziye etmesi için tedbirler almasını emredince maiyetinde Şam savaşçı ve muhafızlarından bin kişi ahaliden de dört bin kişiyi alarak gitti. Basra'ya cuma günü namaz vaktinde girmeyi planladı. Basra'ya yaklaşınca muhafızlarına yüzer kişilik gruplar hâlinde ve kılıçları ridalarının altında olduğu hâlde camilerin kapıları önünde beklemelerini emretti. Kendileri- [II/40] ne, "Caminin içinde gürültü ve olay meydana geldiğini görürseniz, içeriden çıkan herkesin, kapıdan çıkar çıkmaz kafasını vücudundan ayıracaksınız," diye talimat verdi.

Basra Camii'nin on sekiz giriş kapısı vardı. Silahlı muhafızlar, Haccâc'ın yanından ayrılarak süratle ve ridalı kıyafetle-

riyle kapıların önünde namaz vaktini beklemeye koyuldular. Haccâc önünde yüz ve arkasında yüz muhafız olduğu hâlde camiye girdi. Bu muhafızlar da kılıçlarını dış kıyafetleri altında gizleyerek içeri girmişlerdi. Haccâc bunlara dedi ki: “Ben hutbede insanlara hitap ederken bana küçük taşlar atacaklar. Sarığımı başımdan çıkarıp dizime koyduğumu gördüğünüz zaman, kılıçlarınızı çekin, Allah’tan yardım dileyin ve sebat edin. Allah sebat ve sabır gösterenleri sever.”

Haccâc camiye girip de namaz vakti geldiğinde minbere çıktı. Allah’a hamd ve senada bulunduktan sonra dedi ki: “Ey insanlar! Müminlerin Emîri Abdülmelik Allah’ın takdiriyle Allah’ın arzında halife olmuş ve kullarına imam olmasını irade buyurmuştur. Halife beni vilayetinize vali yapmıştır. Bana feyinizi taksim etmemi, mazlumunuzu korumamı, zaliminizi cezalandırmamı, iyilik sahibi ve masum kişileri ödüllendirmem, kötülük yapan asileri cezalandırmamı emretti. Onun emrini sizin hakkınızda uygulayacak ve talimatına sadık kalacağım. Bunun sevabını Allah’tan, mükâfatını da halifesinden ümit ederim. Size bildirmek isterim ki bana bu görevi verdiği zaman biri rahmet, biri de azap olmak üzere bana iki kılıç tevdi etti. Ancak, rahmet kılıcını yolda gelirken düşürmüştüm. İntikam kılıcı ise işte budur,” dedi. Bunun üzerine insanlar ona küçük taşlar atmaya başladılar. Taşlama şiddetlenince sarığını çıkarıp dizi üzerine koydu. Bunun üzerine kılıçlar kelleleri koparmaya başladı. Dışarıda kapıları tutan muhafızlar içerideki gürültüyü işitip içeridekilerin dışarıya kaçıştıklarını görünce, çıkanları kılıçlarıyla karşılayıp içeriye dönmeye zorlayarak kimsenin dışarı çıkmasına izin vermediler. Burada yetmiş iki bin kişi öldürüldü. Öyle ki kanlar caminin kapısından sokaklara kadar taşı. ⁶²

Ebü Ma’ser dedi: Haccâc, Basra’ya gittiği zaman sarığı başında, kılıcını ve okunu kuşanmış olarak minbere çıktı. Bir ara minberde uyukladı. Zira bir önceki gece uyumamıştı. Minber-

62 Haccâc’ın hutbesine diğer kaynaklarda rastlamadım. Açıktır ki bu rivayette mübalağa vardır. Kaldı ki bu vahamette ve yetmiş bin kişinin öldürüldüğü bir olay göz ardı edilemez.

de bir hitabede bulundu.⁶³ Cemaatten ona taş atanlar oldu. Bunun üzerine başını kaldırarak dedi ki: "Toplanma zamanı gelmiş meyveler gibi koparılma zamanı gelmiş başlar görüyorum." Bu söz üzerine korkarak durdular. Sonra konuşmaya devam edince tekrar taş atmayı artırarak sürdürdüler. Haccâc, Şam ehlinde etrafında yerini almış ve caminin kapılarının önünü tutan muhafızlara emir vererek onları bertaraf etmelerini istedi.

Ebû Ma'ser dedi: Haccâc Irak ehline karşı mücadelesini tamamlayıp bu konuda işini sağlama bağlayınca Abdurrahmân b. Muhammed b. Eş'as'ı bir orduyla Sicistan'a amil olarak gönderdi. Arkasından ona yazarak bazı kaleleri fethetmesini istedi. Abdurrahmân, Haccâc'a yazarak bunu doğru bulmadığını ve görenin uzaktakinden daha iyi gördüğünü söyledi. Haccâc tekrar kendisine şöyle yazdı: "Gören benim, uzakta olan ise sensin. Sen yazdıklarına bak ve onları uygula."

İbnü'l-Eşas

İbnü'l-Eş'as'ın Haccâc'a İsyan Etmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Eş'as, Haccâc'a isyan edince, aralarında Abdurrahmân b. Rebîa b. el-Hâris b. Nevfel, Avn b. Abdullah, Ömer b. Mûsâ b. Ma'mer b. Osmân b. Amra ve Muhammed b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın da bulunduğu arkadaşlarını topladı. Onlara, "Görüşünüz nedir?" diye sordu. Onlar, "Biz seninleyiz, Allah'ın ve Resulü'nün düşmanını hal'et. Çünkü onu hal'etmek en hayırlı iştir," dediler. Bunun üzerine Eş'as, Haccâc'ı hal'etti ve bunu ilan etti.⁶⁴ Bunun üzerine Saîd b. Cübeyr yanına geldi. Ona, "Biz seni bekliyorduk. Senin görüşün ne?"

63 Bu uzun hutbe için bkz. İbnü'l-Esîr, III. 85; Müberred, *el-Kâmil*, I. 224; *el-Beyân ve't-Tebyîn*, II. 224; *el-İkdü'l-Ferîd*, IV. 120; *Mürûcû'z-Zeheb*, III. 155; İbnü'l-A'sem, *el-Fütûh*, VII. 5-9; *el-Beyân ve'n-Nihâye*, IX. 11; Taberî, V. 210.

64 Eş'as'ın Haccâc'a başkaldırmasının en önemli sebepleri, Haccâc'ın sert talimatları ve baskıcı uygulamalarıydı. Kendi ülkesi olan Irak'ın insanlarına zulmetmesi, onları aşağılaması ve komutanlarına kötü muamele etmesinden dolayı ona kin duyulması ve bundan dolayı Firavun olarak anılması. Mevaliye karşı aşırı ırkçılık yapması ve Kayslı kimliğini aşırı biçimde öne çıkarmasıdır.

dediler. Dedi ki: "Bence bu işten vazgeçin. Çünkü hal' işinde fitne vardır. Fitnede ise kan akıtma, hududu çiğneme ve din ile dünyanın elden gitmesi vardır." Dediler ki: Söz konusu olan Haccâc'tır. O neler neler yaptı dedikten sonra kötülüklerini sayıp döktüler. Adamlar ısrarlarından vazgeçmeyince onlara kandı ve istemeye istemeye onlara katıldı. Haber Haccâc'a ulaştırıldı ve ona, "Abdurrahmân ve adamları seni hal'ettiler," denildi. Haccâc: "Onun yanında Saîd b. Cübeyr'de var; ancak onun onlara katılmayacağını biliyorum, hatta böyle bir eyleme kalkıştırlarsa, onları alıkoyacak," dedi. Ona, "Söylediğinize tevessül etti; ancak ısrarlı bir şekilde üzerine gittiler ve onu kandırdılar ve o da onlara katıldı," denildi. Bunun üzerine Haccâc, el-Gadbân eş-Şeybânî'yi göndererek Kirmân'dan Abdurrahmân b. el-Eş'as hakkında haber getirmesini ve hiçbir ayrıntıyı kendisinden saklamamasını tembih etti. Gadbân, Abdurrahmân'a gitti. Abdurrahmân ona dedi ki: "Ne var ne yok ey Gadbân?" Gadbân: "Büyük bir şer. Haccâc akşam seni yemeden sen onu sabah vakti ye," dedi ve yanından ayrıldı. Kirmân çölünde konakladı. Orası çok sıcak bir bölgedir. Burada bir çadır kurarak içinde oturdu. Otururken Bekir b. Vâil'den, genç bir deve üzerinde bir Arabi geldi. Gadbân'ın yanında durarak, "Selâmün aleyküm," dedi. Gadbân: "Aleykumu's-Selâm," dedi. Gadbân ona, "Selam kelimesi çokça ifade edilen bir kelimedir." Arabi ona, "Nereden geldin?" diye sordu. Gadbân: "Yüzeyi rahat ve düz olan yerden," diye karşılık verdi. Arabi: "Nereye gitmek istiyorsun?" dedi. Gadbân: "Muhtelif bölgelerinde seyrediyor ve Allah'ın arzından çıkardığı rızkindan yiyorum," dedi.

Arabi: "Bugün galip gelen kimdir?" Gadbân: "Takva sahipleri," diye karşılık verdi. Arabi: "Kim öne geçti?" diye sordu. Gadbân: "Kazananlar Allah'ın hizbidir," diye cevap verdi. Arabi: "Allah'ın hizbi nedir?" dedi. Gadbân: "Galip gelenlerdir," dedi. Arabi: Gadbân'ın mantığına ve hazır cevaplığına hayran oldu. Arabi: "Şiir söyler misin?" dedi. Gadbân: "Yolunu şaşıranlar şiir söyler," diye karşılık verdi. Arabi: "Söz söyler misin?" dedi. Gadbân: "Hak sözü ancak Allah'ın kitabıdır," dedi.

Arabi: "Ya konuşma yapar mısın?" deyince Gadbân: "Emîr konuşur," dedi. Bunun üzerine Arabi: "Vallahi senin gibisini görmedim," dedi. Gadbân: "Hayır, gördün ancak unuttun," dedi. Arabi: "Nasıl söyleyeyim?" dedi. Gadbân: "Sen işerken yesin seni deve dikeniyile gûl." Arabi: "Senin yanına gelmeme izin verir misin?" dedi. Gadbân: "Gerisi senin için daha geniştir," dedi. Arabi: "Ama güneş beni yaktı," dedi. Gadbân: "Biraz sonra güneş battığı zaman gölgede kalacaksın," dedi.

Arabi: "Yerin kızgınlığı ayaklarımı yakıyor," dedi. Gadbân: "Üzerine işe soğur," dedi. Arabi: "Isı çok şiddetlidir," deyince Gadbân: "Üzerinde bir etkim yok," dedi. Arabi: "Vallahi senin ne yiyeceğini ne de içeceğini istiyorum," dedi. Gadbân: "Bunlara niyetlenme, vallahi onların tadına bakamayacaksın," dedi. Arabi: "Tadına bakşam sana ne olacak," deyince Gadbân: "Yiyecek ve doyacağız. Hizmetçiler ve uyuyanların bırakacakları artıklar senden çok köpeğin hakkıdır," dedi. Arabi: "Subhâ-nellâh!" dedi. Gadbân: "Evet, hem de senin başın ve dişlerin henüz dünyayı görmeden," dedi. Arabi: "Sende benim düşündüğümünden başkası yoktur," dedi. Gadbân: "Yanımda iki sopa vardır. Onlarla beynin dağılıncaya kadar kafana vuracağım," dedi. Arabi: "*İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn*," deyince Gadbân: "Sana zulmeden mi var?" dedi. Arabi: "Görmüyorum," dedi. Sonra Arabi: "Ey Hâris b. Ka'b'ın oğulları!" deyince Gadbân: "Ne kötü şahıstır zikrettiğin," dedi. Arabi: "Niçin?" dedi. Gadbân: "Çünkü Hâris, İblis'in adıdır," diye cevap verdi. Arabi: "Senin deli olduğunu sanıyorum," dedi. Gadbân: "Allah'ım ^[III/43] beni cinlerin hayırlılarından eyle," dedi. Arabi: "Seni Harûrî sanıyorum," dedi. Gadbân: "Allah'ım beni hakkı arayanlardan eyle," dedi. Arabi: "Seni münkir olarak görüyorum," dedi. Gadbân: "Sahip olduğum meziyetlerle tanınan biriyim," dedi. Bunun üzerine Arabi: "Sen böbürlenene bir ahmaksın, Allah layık olduğun sözleri sana söyledi. Yakında senin ayakların birbirine dolanacak," diyerek yanından ayrıldı.

Gadbân, Haccâc'ın yanına dönünce Haccâc ona, "Şair misin?" diye sordu. Gadbân: "Hayır, ben tecrübe sahibiyim," dedi. Haccâc: "Sen kâhin misin?" diye sordu. Gadbân: "Değil, ben

tasvir ederim," dedi. Haccâc: "Kirmân arazisini nasıl buldun?" dedi. Gadbân: "Suyu az, ovası âdeta dağlık, meyvesi kötü cins hurma, hırsız kahramandır. Atlar arazisinde zayıf kalır. Ordu kalabalık olursa orada aç kalır, az olursa kaybolur," şeklinde tasvir etti. Haccâc: "Doğru söyledin. Arabinin kim olduğunu biliyor musun?" dedi. Gadbân: "Hayır," dedi. Haccâc: "O bir melekti. Seninle tartıştı ancak ahmaklığından dolayı onu tanıyamadın, onu hapse atın. Çünkü 'Haccâc, akşam seni yemeden sen onu sabah ye,' sözünün sahibidir. Ey Gadbân! Senin hasmın, ağzından çıkanlar için seni uyarmıştı. Dilin yüzünden başına neler geldi?" Gadbân, Haccâc'a, "Ey Emîr! Sana kurban olayım. Bu söz söylendiği kişiye fayda vermediği gibi, aleyhinde söylendiği kişiye de zarar vermez," dedi. Haccâc: "Doğrudur; ancak bu sözle benden kurtulacağını mı sanıyorsun? Vallahi senin iki elini ve iki ayağını kesecek ve senin dilinle gözlerine vuracağım," dedi. Gadbân: "Allah, Emîri ıslah etsin, demir beni incitti ve bağ, ayaklarımda takat bırakmadı. Masum olan kişi senin adaletinden endişe etmez. Kötü olan da senden ümidini kesmez." Haccâc: "Yağlısın," dedi. Gadbân: "Bağ ve rahatlık, bir de emîrin misafiri olmakla kişi yağlı olur," dedi. Haccâc: "Biz seni siyah üzere taşıyacağız," dedi. Gadbân: "Emîr gibiler siyah ve beyaz atlar üzere taşırılar mı? Haccâc: "Benim ondan maksadım demirdir," dedi. Gadbân: "Demir olması, ahmak olmasından iyidir," dedi. Haccâc: "Onu hapse götürün," dedi. Gadbân, "*Ne bir vasiyette bulunabilir ne de yakınlarına dönebilirler,*" (Yâsîn, 36/50) ayetini okudu. Haccâc, Vâsît'ta bir yeşil bölge kuruncaya kadar Gadbân hapiste kaldı. Bir gün Haccâc yanında oturanlara, "Bu kubbeyi nasıl görüyorsunuz?" diye sordu. Onlar, "Onun bir benzerini görmedik," dediler. Haccâc: "Bir kusuru vardır, onu bilir misiniz?" dedi. Onlar, "Onda bir kusur göremiyoruz," deyince Haccâc: "Bana kusurunu söyleyecek adama haber göndereyim gelsin de bana kusurunu söylesin," dedi. Gadbân'a gelmesi için haber gönderdi. Gadbân bağlı olduğu hâlde geldi. Haccâc'ın huzuruna varınca ona, "Ey Gadbân! Benim bu kubbem nasıl?" diye sordu. Gadbân: "Allah, Emîr'i ıslah etsin, ne güzel bir kubbe,

düzgündür," dedi. Haccâc: "Bana kusurunu söyle," dedi. Gadbân: "Onu memleketin olmayan bir yerde inşa ettin. Bu sebeple senin çocukların onda oturamayacak. Kaldı ki kalıcı değildir. Kalıcı olmayan şey de yok hükmündedir," dedi. Haccâc: "Doğru söyledi, onu hapishaneye geri götürün," dedi. Gadbân: "Allah, Emîr'i ıslah etsin, demir beni bitirdi, ayaklarım bağlarla takatsız kıldı ve yürüyemeyecek hâle geldim," dedi. Haccâc: "Onu taşıyın," dedi. Onu taşıdıklarında adam, "*Bunu benim hizmetime amade kılan Zat'ın şanı ne yücedir,*" (Zuhruf, 43/13) dedi. Haccâc: "Onu indirin," dedi. Onlar onu indirince, "*Allah'ım beni mübarek bir menzile kavuştur. Zira Sen menzile kavuşturanların en hayırlısısın,*" (Mü'minûn, 23/29) dedi. Haccâc: "Onu çekerek götürün," dedi. Gadbân: "*Onun seyri ve demirlemesi Allah'ın adıyladır. Rabbim Gafûr ve Rahîmdir,*" (Hûd, 11/41) dedi. Haccâc: "Onu yere atın," dedi. Gadbân: "*Sizi topraktan yarattık, tekrar sizi ona döndüreceğiz ve bir daha sizi ondan çıkarıp dirilteceğiz,*" (Tâhâ, 20/55) dedi. Bunun üzerine Haccâc sırtı yere gelecek kadar güldü ve şöyle dedi: "Bu habis adam beni mağlup etti. Onu serbest bırakın, affettim." Gadbân: "*Onları affet ve selam! söyle*" (Zuhruf, 43/89) ayetini okudu ve Allah onu Haccâc'ın şerrinden korudu. Beratı dilinin becerdiği sözler sayesinde oldu.

Haccâc'ın İbnü'l-Eş'as ile Savaşması ve Onu Öldürmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Haccâc vali olarak Irak'a geldiği zaman, oğlu Muhammed'i Muhammed b. Eş'as b. Kays el-Kindî'nin kızı Meymûne ile evlendirdi. Meymûne hem şerefiyle hem de güzelliği ve her yönüyle sahip olduğu üstün meziyetlerle şöhret bulmuştu. Hem bu yönlerini takdir etmesi hem de aşiret ve akrabalarını kendi safına çekmek ve düşmanlarına karşı ona destek olmalarını sağlamak amacıyla bu akrabalığı gerçekleştirdi. Meymûne'nin Abdurrahmân b. Muhammed b. Eş'as adında bir kardeşi vardı. Kendine güveni olan yakışıklı ve mantıklı biriydi. Aynı za- [II/45] manda onurlu, önde gelen ve şeref timsali bir şahsiyetti. Bu meziyetleri onu kendini beğenmeye sevk etti, içini kibir ve gururla doldurdu. Haccâc onu kendine bağladı ve önde gelen

has adamlarıyla sırdaşları arasına aldı. Hısımlık bağıını güçlendirmek ve ona yaptığı ikram ve ihsanı bihakkın ifa etmek adına kendisine ve bütün akrabalarına cömertçe atıyyeler tahsis etti. Bu sebeple Abdurrahmân bir müddet Haccâc'ın maiyetinde oldu. Haccâc da ona olan ikram ve hüsnükabulünü hiç eksik etmedi. Ancak, yine de Haccâc, onun kibir ve gururuyla burnunun havada olmasından dolayı içinde sıkıntı taşıyordu. Öyle ki yanına geldiğinde Haccâc ona, "Ey Abdurrahmân! Vallahi bilesin ki sen bana asi bir yüz ifadesiyle geliyorsun ve ayrılırken bir ihanet hissiyle ayrılıyorsun. Allah'a yemin ederim ki bu hâlin sebebiyle imtihan olunacak ve gerçek niyetin ortaya çıkacaktır," dedi. Haccâc'ın bu sözü üzerinden bir müddet geçtikten ve Abdurrahmân'da müşahede ettiği olumsuz hâllere sabrı tükendikten sonra, onda olduğunu hissettiği ihanet ve isyan hâlinin ortaya çıkması ve içinde sakladığı kötü hislerin ortaya çıkması için onu denemek istedi. Bunun için de Sicistan amilliği için kararnamesini yazdı. Abdurrahmân'ın akrabaları durumu haber alınca endişe ettiler ve Haccâc'a giderek dediler ki: "Allah Vali'yi ıslah etsin biz onu senden iyi biliyoruz. Sen bizim kadar onu tanımıyorsun. Sen onu her vesileyle ıslah etmek istedin. Ancak, bir türlü kibrinden ve kendini beğenmekten kurtulamadı. Korkarız ki bizi sana karşı mahcup edecek bir isyana veya arzu edilmeyen bir olaya sebebiyet verir."⁶⁵ Haccâc: "Sözünüz doğru, görüşünüz isabetlidir. Ancak, ben onu bilerek tayin ettim. Eğer istikamet üzere hareket ederse kendi lehinedir. Eğer yolunda haktan ve basiretten uzaklaşırsa inşallah ona yönlendirilecektir."

Abdurrahmân görev yerine gitmek üzere yola çıkınca Haccâc'a isyan etmekte kararlıydı. Hep öyle düşünüyordu. Nihayet Sicistan şehrine indi. Sicistan'daki görevine başladıktan bir yıl sonra Haccâc'a isyan isteğini açığa vurmaya karar verdi. Bu sebeple Haccâc'ın has adamlarından Eyyûb b. el-Karye et-Temîmî'ye, Haccâc'a kendi adına bir mektup yazarak ona itaat etmeyi reddettiğini bildiren bir mektup yazmasını iste-

65 Bu rivayet için bkz. Taberî ve İbnü'l-Esîr'de hicri 80 yılı olayları. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX. 40; İbnü'l-A'sem, *el-Fütûh*, VII. 115.

di.⁶⁶ Eyyûb b. el-Karye ağzı laf yapan hatip bir kişiydi. Bunun üzerine İbnü'l-Karye, Haccâc'a şöyle yazdı: "Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. Abdurrahmân b. Muhammed b. Eş'as'tan Haccâc b. Yûsuf'a. Allah'a itaat eden, O'nun adaletiyle hükmeden ve ahdini yerine getiren, O'nun yolunda cihat eden, O'nu zikretmekten geri durmayan, haksızca kan akıtmayan, Rabbin emirlerini hükümsüz kılmayan, bayraklarını değiştirmeyen, doğru yoldan sapmayan, dalalet için yarışmayan, fâsıkları şımartmayan, zalimlerin rızasını istemeyen, şüpheli şeylerden sakınan ve kötülük yaptıklarında ondan geri dönenlere selam olsun. Seninle Allah'a hamd ederim. Öyle bir hamd ki nihai gayesi Allah'ın rızası olan ve O'nun emrettiği davranışlara vesile olan bir hamd. İşlerinin karıştığı ve kötülüklerinin sırrı açığa çıktığında seninle mücadele etmek için, Allah bana harekete geçmeyi nasip etti ve sana karşı durmak için beni gönderdi. Artık çıplak ve şaşkınsın. Ne yapacağını bilmiyorsun. Kimseye uyum sağlayamıyor, kimseyle dost olamıyor ve kimseyle samimi olamıyorsun. Bana bunları söyleten Allah'tan diliyorum ki seni bağlı bir hâlde ve yüzüstü süründürerek getirsin. Hakkında adil olamadığın kimselerin hakkını senden alsın. Senin ölümün düşmanlık yaptığın ve suçlu ilan ettiğin kimselerin eliyle olsun. Yemin ederim ki haksızlıkların uzun sürdü. Muktedir oldun, istediğini yaptırdın ve hâkimiyetin feleğinde dönerken helak olmayacağını sandın. İnaniyorum ki söylediklerimin gerçekliğini yakında haber alacaksın. Varacağın menzile doğru seyret. Ayakkabını çıkarır gibi seni hal'eden toplulukla karşılaş. Onlar büyük işlere hazırlanmış olup senin güç ve çabandan sakınmaz, tehditlerinden korkmazlar. Senin rezil ve rüsva olmanı ummakta, emîrliğinin sonunu getirmek için çabalamakta, senin kanına susamış bulunmakta ve senin etinin tadına bakmayı Allah'tan dilemek teler. Allah'a yemin ederim ki kendileri için tuzak kurduğun topluluğun kahramanla-

66 *el-Ahbâru't-Tivâl*'da (s. 318) anlatıldığına göre Haccâc, İbnü'l-Karye'yi Abdurrahmân'a göndererek kendisini itaate çağırırdı ve hatalarının affedileceğini söyledi. Abdurrahmân, İbnü'l-Karye'yi kendi tarafına çekmeye çalıştı ve sonunda bunu başardı. İbnü'l-Karye üstlendiği görevi bırakarak Abdurrahmân'ın yanında kaldı.

rı sana tuzak kurmuşlardır. Onların sana karşı mücadeleleri Allah'a itaat gayesine matuf olup Allah'a yakın olmak için kendilerini feda etmeye azmetmişlerdir. Ey Haccâc'ın anasının oğlu! Bunları utanç içinde seyredeceksin. Yakında sana karşı savaş hamlemizi başlatacağız. Güç ve hareket ancak Allah'tandır. Selam ancak taat ve takva ehline dir.”⁶⁷

Mektup Haccâc'a ulaşınca çıktı ve yan yürüyerek ridasının bir kenarını elinde tutmuş, öbür kenarını arkasından yere doğru salmış vaziyette camiye geldi ve minbere çıktı. “Haydin namaza,” çağrısıyla insanlar toplandı. Haccâc konuşmasına şu beyitle başladı:

[III/47]

*Düşmanla savaşırız ancak kötü söz asla söylemeyiz,
Zira kötü söz söylemek çirkin bir düşmanlık tarzıdır.*

Kendi kendine vaaz eden bir kişi. Bir kişi ki içinde bulunduğu gaflete alışmış ve buna aşına olmuştur. Bir kişi ki başkalarına bakarak ders almıştır. Yaptığınız ve yapmak istediğinizi gördünüz. Kibir, kibir! Nesli kesik eşekten beter bir şey. Onu ve beraberlerindeki yedi yüz münafıkı –ki onlar ancak yedi kişiye bedeldir– düşmanın kalbine saldırsınlar diye gönderdim. Ancak, Müslümanlarla savaşmak üzere sancaklarıyla geri döndüler. Hem de kuyruğu kesik bir eşek uğruna. Onun tuzağı son derece hayret vericidir. Haricîlere karşı emniyeti sağladığımız ve fitne ateşini söndürdüğümüz bir zamanda bunun olması ayrıca esef vericidir. Ey Irak ehli! Allah'ın size uzanan nimet eline ve ihsanına karşı Allah'a küfran-ı nimette bulundunuz, O'nun hududunu çiğnediniz ve verdiği nimetle gurura kapıldınız. Daha önce Şebîb size zillet içinde ve hezimete uğramış olarak gelmedi mi? Sizden ona yirmi beş kumandan gitmedi mi? Bunlardan her biri bir kumandan değil âdeta bir gelin gibiydi. Kumandanları öldürüldüğü hâlde onlar onu seyretmekle yetindiler. Ne arkadaşlık hakkını gözettiler ne de amirlik zimmetine riayet ettiler. O yüzler ne çirkindir! Ey Irak ehli! Sizden niye korkulsun? Sizden niye sakınalım? Vallahi, Allah bildiğiniz birçok yerde sizi aşağılamakla bizi onurlan-

67 Mektup için ayrıca bkz. *el-Ahbâru't-Tivâl*, s. 318-319.

dırmış, bizi onurlandırmakla da sizi zelil kılmış ve bildiğiniz gibi sizi birçok şeyden mahrum kılmıştır. Allah kullarına asla zulmedici değildir. Sonra sizin bu Arap olmayan kâfirleri kendi hâllerine bırakmanız Irak ehlinde dalalette olanları kendi hâllerinde bırakmaktan evladır. Aslında her sokakta ve her yolda bunlardan ayakları havaya dikilmiş ve yırtıcı kuşların leşlerinin her yanını parçaladığı şişmiş leşler bırakmaya azmettim. Ey Şam muhâripleri! Kalplerinizi ve kılıçlarınızı bileyin, dedi ve şu beyti okudu:

*Sizin davadaşlarınız çabalayıp gayret gösterdiler.
Siz de gayret edin, zira okta çok kuvvetli yaylar var.
Hem de gencin kolları gibi, belki de daha güçlü.*

Heyhat! Yaşı ilerlemiş ve hayat tecrübesi olan aldatmaz. Namusunu savunmayanın namusu çiğnenir. Durum çok vahim bir hâl almış ve zirveye ulaşmıştır. İki selam, iki ahit gibi olmaz. Ben azim ve kararlılık adamıyım. Şeref timsali babanın oğluyum. Kâbe'nin Rabbine yemin ederim ki yalan söylüyorsunuz. Sizin görüşünüz doğru görüş değil. Doğru söz de sizin [II/48] sözünüz gibi değil. Ayıplarınızı idrak edin. Sakın sizinle benim durumum şairin şu beytinde ifade ettiği gibi olmasın:

*Gücümün yetmediği şeyleri sakın yükleme bana yoksa sevdiğin
meziyetlerimden hoşlanmayacak duruma düşersin.*

Tecrübeyle hareket eden zanla hareket eden gibi değildir. Pişmanlık duymadan hedefe gitmek gerekir. Kişinin kardeşi samimiyetidir. Sonra şu beyti okudu:

Hilim sahibi bugünden önce asayla uyarılmış değildir. İnsan, ancak bilmek için öğretilmiştir.

Akabinde Rabbinize hamd edin ve Peygamberinize (sav.) salat getirin, diyerek minberden indi ve kölesi ve kâtibi olan Nâfi'e yaz dedi: "Rahmân ver Rahîm Allah'ın adıyla. Haccâc b. Yûsuf'tan Abdurrahmân b. el-Eş'as'a. Allah'ın selamı kötülük kaynağına ve sapıklığa meyledenlere değil dalaletten ve helake götüren sebeplerden kaçınanların üzerine olsun. Seni şaşkınlığında bırakan Allah'a hamd ederim. O Allah ki hayatında seni şaşırtmış, korku ve endişeye sevk ederek O'nun ta-

atından çıkmaya yol açan durumlara düşürmüştür. Bu hâlinle Allah'a bağlılıktan uzaklaşmış, küfürde karar kılmış ve şükürden gafil kalmışsın. Böylece nimette ve sevinçte şükretmez, sıkıntı ve üzüntü hâlinde sabretmezsin. Harre'nin hürmetine bürünmüş olarak geldin. Fitne ateşini yakıyorsun ancak onda yanacaksın ve başkasına da zarar vereceksin. Delil ve hüccet bağını çözdün ve Haccâc ile savaşılmaya azmettin. Anan aklını kaybetsin. Rabbinin hakkı için yüz üstü devrilecek ve sırtın yere gelecek, korkudan ödün kopacak, delilin çürütülecek, makamın yerilecek, okların etkisiz kılınacaktır. Senden kabul edilmeyecek bir noktaya doğru gittiğini görür gibiyim. Savaş kızıştığında ve kahramanlar vuruştuklarında kılıçla savaşmaktan başka bir yol kalmamıştır. Selam Allah'a dönen, dinleyen ve icabet edenlere olsun."⁶⁸

[II/49] Sonra dedi ki: "Eş'as b. Kays oğullarından burada kim var?" "Saîd b. Cübeyr," diye cevap verildi. Ravi dedi: Saîd b. Cübeyr getirildi. Haccâc ona, "Bu mektubu şu azgına götür. Zira fitneye düşmüş ve başkalarını fitneye sevk etmiştir. Onu giriştiği bu çirkin işten alıkoy. Allah'ın hukukuna karşı ısrarla büyük bir isyana yeltenen ve kan akıtma yasağını çiğnemek malları heder etmek dâhil hududu çiğneyen bu Allah düşmanını yaptıklarından menedeceksin. Şayet senin sahip olduğun ilim ve fıkıh müktesebatın olmasaydı, sana bu konuda dönünceye kadar elinde bulunduracağın bir ahit yazacaktım. Ancak, bu lehine değil aleyhine olabilir. Bu sefer öyle git ve posta göreviyle yola çık." Bunun üzerine Saîd mektubu alıp yola çıktı ve bir müddet sonra ulaştı.

Abdurrahmân mektubu okuyunca kızgınlığından ve duyduğu endişeden titrediği görüldü. Ona tâbi olanlar olaydan haberdar oldular. Heva sahibi olanın akıbeti mutlaka düşüştür. Abdurrahmân, Saîd b. Cübeyr'i insanlarla görüştürmedi ve mektubu sakladı. Kendisiyle geceleyin görüşüyor ve konuşuyordu. Haccâc'ın hal'edilmesiyle ilgili görüşüne destek vermesini istedi. Ancak Saîd bu talebi reddetti. Bu durum tam bir

ay sürdü. Nihayet Saîd, Abdurrahmân'ın talebini kabul etti ve Haccâc'ın hal'i yönündeki arzusunu yerine getirdi.

Abdurrahmân kendisine tâbi olanlarla birlikte Sicistan'dan yola çıktı. Haccâc da Şam ehlinden olan muharipler ve Irak ehlinden kendisine itaat edenlerle yola çıktı. İkisi Ehvâz bölgesinde Nîsâbûr'da karşılaştılar. Burada altı ay boyunca savaştılar. Bu süre zarfında savaşın seyrinde Haccâc'ın ne lehinde ne de aleyhinde bir netice hâsıl oldu. Nihayet bir gece Haccâc, Anbese b. Saîd b. el-Âs, Yezîd b. Ebî Müslim, yardımcısı Ali b. Münkız ve yardımcısı Abdurrahmân b. Ziyâd ile bir toplantı yaptı. Bunlardan Yezîd b. Ebî Müslim, Haccâc'ın kapısının emniyetinden sorumlu muhafızıydı. Yahyâ adında bir görevli Haccâc'ın arkasında bulunuyor ve Haccâc gaflete kapıldığında kendisini dürterek Allah'ı zikretmesini söyler, Haccâc da böylece Allah'ı zikrederdi. Abdurrahmân b. Ziyâd ise danışmandı ve edep, fıkıh ve nasihat insanıydı. Anbese ise azim sahibi konuşkan, hazır cevap, sözü ikna edici ve isabetli görüş sahibi bir kimseydi. Toplantıda uzayan savaşın seyri ve bir galibiyetin olmayışına ilişkin görüşlerini aldı. Abdurrahmân tarafında ise Saîd b. Cübeyr ve Şa'bî⁶⁹ vardı. Biri Kûfe'nin diğeri ise Basra'nın fakihiydi. Haccâc kendi adamlarına bir gece baskını yapma ve ansızın düşmana saldırma niyetini ortaya attı. Yardımcıları bunu hoş karşılamadı. Anbese ise Haccâc'a, gece ansızın baskın yapmasını tavsiye etti. Haccâc dedi ki: "Görüşün isabetlidir. Allah senin bu görüşünle hayır nasip etsin. Maksat nasihattir. Görüşler çeşitlidir. Görüş isabetli de olabilir hatalı da. Yarın pazartesidir. Siz oruç tutun biz de tutacağız. Hayır yaparak Allah'ın yardımını dileyeceğiz. Gelecek gece onlara baskın yapacağız. Yani salı gecesi. Ben yaya olarak savaşacağım. Beni sevenler, samimi dostlarım ve evlatlarım da yaya olarak savaşacaklar." Haccâc dediğini yaptı. Oruç tuttu. Salı gecesi baskın yaptı. Şöyle diyordu: "Allah'ım onlar haklıysa bizi dalalet üzere öldürme. Eğer biz haklıysak onlara karşı bize yardım et." Onlardan öldürdükleri olduğu gibi kendi

69 Adı Âmir b. Şürahbil eş-Şa'bî'dir. Kırk yedi sahabiden ilim almıştır. Sika bir ravi olduğunda ittifak vardır. Hâl tercemesi *Tehzîb*'de (V. 65) mevcuttur.

adamlarından da ölenler oldu. İbnü'l-Eş'as gece karanlığında kaçtı. Haccâc onun askerlerine galip geldi ve Saîd b. Cübeyr'i esir aldı. Âmir b. Saîd eş-Şa'bî, İbnü'l-Eş'as ile birlikte kaçtı.

Saîd b. Cübeyr, Haccâc'a getirilince Haccâc ona, "Ey Saîd! Yazıklar olsun, benden utanmıyor musun? Şeytan seni azgınlığında ümitlendirdi. Beni ve seni gözetleyen, beni ve seni koruyup kollayan Allah'tan utanmadın mı?" dedi. Saîd ona, "Allah, Emîr'i ıslah etsin ve yararlıkları daim olsun. Bir musibet meydana geldi ve bir azap indi. Söz, Emîr'in sözüdür. Nasıl münasip görürse ve nasıl ifade ederse söz onun sözüdür. Ancak ben kendini beğenmiş ve azmış, fitne kendisini kuşatmış, şeytan omuzlarına binmiş, kalbine üfürmüş ve ona ilhamda bulunmuş bir insana uydum. Ondan korktum ve yaptığım şeyle ondan sakınmak istedim. Eğer cezalandırırsan benim işlediğim suçtan dolayıdır. Eğer affedersen senin güzel meziyetindir," dedi. Haccâc ona, "Seni affettik ve seni bir daha ona göndereceğiz," dedi. Haccâc bir mektup yazdı ve onu Saîd b. Cübeyr aracılığıyla Abdurrahmân b. el-Eş'as'a gönderdi. Saîd yolda mektubu yırttı. Abdurrahmân gelince durumu ona haber verdi. Abdurrahmân, Basra'ya sığınmak üzere yola çıktı. Basra ehli ona mektuplar yazarak geç kalmamasını ve acilen gelmesini istiyorlardı. Abdurrahmân, Basra'ya vardı. Haccâc bunu haber alınca erken davranarak Basra'ya girdi. Mescide omzunda ok olduğu hâlde girdi. Minbere çıktı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra İbnü'l-Eş'as'a karşı savaşmak ve Abdülmelik'e itaat etmek için teşvik etti. O arada Basra ehlinen Benî Temîm kabilesinden Seleme el-Minkarî adında bir zat konuştu. Mantıklı ve Haricîlere meyli olan bir kişiydi. Haccâc onu biliyordu. Onu görünce konuşmak istediğini anladı. Ona, "Yaklaş ey Seleme!" dedi. Adam yaklaşıncı ona, "Allah'ı Rab, Muhammed'i peygamber, İslam'ı din, Müminlerin Emîri'ni halife ve Haccâc b. Yûsuf'u vali olarak kabul ettiğini söyle," dedi. Adam, "Vallahi eğer insanların düşkünü olsaydık ya da düşkünlerin evladı olsaydık yine de bu desiseciye uymaya rıza göstermezdik. Müminlerin Emîri, Allah kendisini ve idaresini aziz kılsın, daha yakın bir akraba ve hukuku daha çok

gözetilmeye layıktır. Vali, Allah kendisini aziz kılsın, kendisine karşı gelmek veya itaatte ihmalkârlık yapmak değil, ona itaat etmek öncelikli görevimizdir." Haccâc ona, "Ey Seleme! Bunlar güzel sözler. Bu sözlerin gerçekliğini denemedikçe, bunları ne kabul ederim ne de reddederim." Haccâc bu sözleri minberdeyken sarf etti. Ordusunu Zâviye bölgesinde konuşturmuştu. Zâviye, Basra'nın Benî Temîm bölgesindeydi.

Haccâc daha sonra mescitten çıktı ve Irak ehlinde kendisine itaat edenleri seferber etti. Haccâc bundan önce defalarca İbnü'l-Eş'as'a yenilmiş ve çok sayıda askeri öldürülmüştü. Öyle ki Haccâc ümitsizliğe kapılmış ve demişti ki: "Salih zâtın kızını görüyor musunuz beni yalanladı. -Bununla Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'yı kastediyordu.- Eğer o doğru söylediyse bugün öldürülmeyeceğim. Haccâc, Abdullah b. ez-Zübeyr'le yaptığı savaşı bitirince annesi ve Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'ya haber göndererek kendisine gelmesini istedi. Esmâ reddetti. Bunun üzerine Haccâc: "Vallahi bana gelmezse onu boynuzlarından tutup çekecek ve sürükleyerek bana getirecek birilerini göndereceğim," dedi. Bu sözü Esmâ'ya iletilince, "Vallahi boynuzlarımdan tutup beni çekecek birilerini bana göndermedikçe gitmeyeceğim," dedi. Bunun üzerine Haccâc yanına gitti. Ona, "Gördün mü Allah ne yaptı, senin Allah düşmanı olan, Müslümanların gücünü kıran, Allah'ın kullarını öldüren ve Peygamber'in ümmetinin birliğini parçalayan oğluna?" diye sordu. Esmâ ona dedi ki: "Görüşüme göre o seninle savaşmayı seçmiştir. Allah da takdirini icra etmiştir. Allah'ın ikramı senin ikramından hayırlıdır. Ancak ey Haccâc duydum ki beni şu iki kuşağımdan dolayı küçümsüyormuşsun. Bu iki kuşağı bilir misin? Bunlardan biri, Bedir Savaşı'nda Resulullah'ın (sav.) sefer erzakını buna koymuş ve bağlamıştım. Diğer kuşakla da Resulullah'ın (sav.) devesinin yularını bağladım. Bunun üzerine Resulullah (sav.) bana dedi ki: 'Bunların yerine cennette senin iki kuşağın olacak.' Bundan sonra istersen beni küçümse istersen de vazgeç. Ey Haccâc! Hiç şüphelen olmasın, Resulullah'ın (sav.) şöyle dediğini işittim: 'Sakîf münafikıyla Allah cehennemini bir köşesini dolduracak. O insan-

ları helak edecek ve Kâbe'yi taşılayacak. Allah'ın laneti üzerine olsun." Bunun üzerine Haccâc sustu ve sesi çıkmadı. .

[III/52] Ravi dedi: İbnü'l-Eş'as defalarca Haccâc'ı hezimete uğrattıktan sonra Kûfe'ye gitti. Orada Deyrû'l-Cemâcim'de konakladı. Burada Haccâc'ın çok sayıda adamı öldürüldü. Bunun üzerine Haccâc, Abdülmelik b. Mervân'a yazarak kendisine savaşçı takviyesi yapmasını istedi. Abdülmelik, Muhammed b. Mervân komutasındaki çok sayıda Emevi savaşçıyla Haccâc'a destek verdi. Haccâc'a da komutanlık görevini verdi.⁷⁰

Haccâc, İbnü'l-Eş'as üzerine giderek Deyrû'l-Cemâcim'de günlerce savaştılar. Her iki tarafın can kaybı oldukça fazlaydı. Daha önce Haccâc henüz Basra'dayken İbnü'l-Eş'as kendi ordusunu savaş vaziyetine sokmuştu. Haccâc'ın ordusu ise Basra'dan üç mil mesafede İbn Amr Nehri etrafında konuşlanmıştı. Bu sırada İbnü'l-Eş'as ona yazarak kendisinden nefret ettikleri için valilikten istifa etmesini ve Halifenin onun yerine kendilerinin hoş karşılayacakları bir başkasını tayin etmesini istedi. Elçisi Haccâc'ın yanına varınca Haccâc: "Onu içeri alın," dedi. İçeri girince Haccâc'a, "Emîr," diye hitap ederek selam verdi. Haccâc ona, "Kimsin?" dedi. Adam, "Huzâa'dan," dedi. Haccâc: "Basralı mısın, yoksa Kûfeli mi?" diye sordu. Adam, "Hayır, Sicistanlıyım," dedi. "Halifenin divanında kayıtlı mısın?" diye sordu. Adam, "Hayır," dedi. Haccâc: "Ey Huzâalı kardeş! Bu fitnede bize karşı İbnü'l-Eş'as'ın vezirlerinden misin?" dedi. Adam şöyle dedi: "Vallahi bu fitneyi sevmedim. Beni kerhen sana gönderdi." Haccâc ona, "Adamının yanına vardığın zaman ona nasıl hitap eder ve selam verirsin?" diye sordu. Adam, "Emîr diye hitap ederim," dedi. Haccâc: "Bunda haklı olduğunu düşünüyor musun? İçinden onun haklı mı yoksa haksız mı olduğunu düşünürsün?" Adam, "İçimdekini Allah bilir," dedi. Haccâc: "Huzâalı kardeş madem bu işin bilgisini Allah'a havale ettin, o zaman adamına mektubunu geri

70 Taberî ve İbnü'l-Esîr'e göre Abdülmelik oğluyla Irak ehline bir teklif gönderdi. Buna göre Haccâc, Irak valiliğinden azledilecek, Şam ehline verdiği atıyyelerin aynısını Irak ehline verecek, İbnü'l-Eş'as'a istediği yerin valiliğini verecekti. Ancak Iraklılar teklifi reddettiler ve onun halifeliliğini kabul etmediler.

götür ve sana verdiğimiz cevabı ona ilet. Ona vereceğimiz cevap budur. Biz onunla çarşamba gününden itibaren savaşacak ve onu Allah'ın takdirine havale edeceğiz. O da bunun için hazırlığını yapsın. Allah takva sahipleri ve iyilik edenlerle beraberdir," dedi. Bu görüşme pazar günü gerçekleşti. Elçi, Abdurrahmân b. el-Eş'as'ın yanına varınca mektubu ona teslim etti. Kendisinin gönderdiği ve mührüyle mühürlü kendi mektubu olduğunu görünce onu katladı ve hazır olanların yanında bir soru sormadı. İnsanlar dağılınca onu çağırdı. Adam kendisine bilgi verdi. Abdurrahmân: "Senin vereceğin bilgi bu mudur?" diye sordu. Adam, "Sana verdiğim bilgi yeterince açıktır. Durum zor görünüyor ve savaştan başka bir ihtimal yoktur," dedi.

Öte yandan Haccâc, savaşçıları atıyyelerini almaya davet etti. Üç ayrı yerde bu atıyyeleri dağıttı. Üç komutanı vardı: Sağ cenah komutanı Süfyân b. el-Ebrad el-Kelbî, orta grubun komutanı Saîd b. Amr el-Cereşî ve sol cenah komutanı [III/53] Abdurrahmân b. Abdullah el-Akkî.⁷¹ Ordusuna bu düzen üzere atıyyeleri verdi ve ordusunun başında çarşamba gününü beklemeye başladı. İbnü'l-Eş'as, Haccâc'ın savaşı çarşambaya kadar başlatmayacağını ve bekleyeceğini anlayınca kendi muhاریplerinden birini Haccâc'ın ordusunun yakınına kadar gönderdi. Adam, Haccâc'ın ordusunca kendisine müdahale edilmesi niyetiyle bir atın koşu mesafesi kadar düşman ordusunun yakınına kadar sokuldu. Amaç çarşamba gününden önce savaşın başlamasını sağlamak ve çarşambanın uğursuzluğundan kurtulmaktı. Haccâc bunu görünce, beklediği gibi, onların niyetlerini anladı ve komutanlarıyla ordusuna emir vererek çarşamba gününe kadar İbnü'l-Eş'as'ın askerlerinden hiç kimseyle muhatap olmamalarını ve ellerine fırsat geçse bile düşman tarafına karşı bir eylemde bulunmamalarını tembih etti. Çarşamba sabahı olunca -İraklılar bugünün uğursuzluğundan sakınmak için yola çıkmaz, yolculuktan dönmez, evlenmez ve satış akdi yapmazlar. Ayrıca koyu sarı

71 Haccâc'ın ordusunun muharebe hazırlığı, savaş düzeni ve komutanları hakkında bkz. Taberî, VI. 83; İbnü'l-Esîr, III. 150; *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX. 51 .

katır hakkında da aynı şeyi düşünürler.- Haccâc onların inatına inat ve uğursuzluklarını onlara çağrıştırarak ve Allah'a tevekkül ederek, ayak bilekleri beyaz, koyu sarı bir katır istedi ve ona bindi. Çağırıcı, "İbnü'l-Eş'as'a karşı savaş için kalkın!" diye seslendi. Haccâc önde gelen adamlarına da emir vererek bineklerine binerek maiyetinde hareket etmelerini istedi. Pi-yadeleri öne aldı, diğer savaşçılar ise onların arkasında yerlerini aldılar. İki ordu, bir ok atış mesafesi kadar birbirlerine yaklaşınca Haccâc durdu ve ordusunu saf düzenine soktu. İbnü'l-Eş'as da aynı şeyi yaptı. Haccâc ve yakın adamları bineklerinden indiler. Onun için demirden bir minber kuruldu. Minbere oturdu ve karşılıklı ok atışları başladı. Savaş başlamak üzereyken İbnü'l-Eş'as'ın ordusundan bir savaşçı, "Bana karşı çıkacak kimse var mı?" diye seslendi. Ona karşı Anbese b. Saîd el-Kureşî çıktı. Anbese bir yürüyüş yürüdü ki Haccâc o yürüyüşü sebebiyle onu eleştirdi ve yürüyüşünü hoş görmedi. Haccâc, ona, "Ey Anbese! Sana haksızlık ettim; çünkü bu yürüyüş tarzını terk edebilseydin bugün terk ederdin," dedi. Anbese hasmına yaklaşınca ona, "Ey kendini beğenen kimsin?" diye sordu. Adam, "Benî Temîm ve Benî Dârim'den," diye cevap verdi. Anbese ona bir hamle yaptı ve ondan önce davranarak bir kılıç darbesiyle işini bitirdi. Ardından kendi yerine geçti ve izleyenler tarafından savaşma tarzı beğenildi. Akabinde iki taraf birbirlerine saldırdı. Savaş şiddetlendi. Süfyân merkezine kapanarak ileriye atılmadı. Ceraşî de kendi yerinden hareket etmedi. Karşı taraf sol cenaha meylederek Abdurrahmân el-Akkî'ye yöneldiler. Haccâc, el-Akkî'nin cenahının kırıldığını ve yerinden söküldüğünü görünce, amcasının oğlu el-Hakem b. Eyyûb'u bazı süvarilerin başında el-Akkî'ye destek olarak gönderdi ve ona, "O Allah düşmanına git ve onu yerine geri götürünceye kadar kılıçla yüzüne vur," dedi. el-Hakem emri yerine getirdi. Aynı şekilde Süfyân b. el-Ebrad'a haber göndererek düşmanla kıyasıya savaşmasını emretti. Süfyân, onlar sol cenaha saldırıp bütün dikkatlerini o tarafa vermişken onlara saldırdı. Süfyân'ın bu saldırısı zafer ve galibiyet getirdi. Ceraşî de ona haber göndererek saldırmak için izin istedi. An-

[III/54]

cak Haccâc izin vermedi ve ona, “Çok iyi bir fırsat bulmadan böyle bir harekete kalkışma,” dedi. Neticede durum toparlandı, el-Akkî yerine geri döndü ve İbnü'l-Eş'as hezimete uğradı.⁷² Onun hezimetini gerçekleştince Haccâc, Allah'a dua edip şükrettikten sonra secdeye kapandı ve akabinde bineğinin getirilmesini istedi. Bineğine bindi. Yanında bulunanlar da bineklerine bindiler. Allah'ın kendilerine ihsan ettiği zafer için yanındakilerle birlikte Allah'a hamd edip yüksek sesle tekbir getirdiler. Sonra yüksek bir tepeye çıkıp muharebenin seyrini ve kılıçların düşman tarafındakileri nasıl biçtiğini, başındaki miğferi çıkararak ve elindeki ince değnekle kendi kafasına vurarak aşağıdaki beyitleri mırıldanarak izliyordu:

Benim düşüşümü umuyorlardı. Oysa saç beyazlamış ve kafa kel olmuştur.

Ne kötü hayaller kurdular. Oysa ben onlara savaş naraları atıldığında nasıl davrandığımı hep gösterdim.

Kalbini öfkeyle doldurduğum nice insan var benim için ölümü temenni eder. Ancak karşılık bulmayan bir temennidir bu.

O beni boğazını tıkamış ve çıkarılamayan bir lokma gibi görmektedir.

Merbud, anlamsız geçer beni görmese ancak sesimi ona duyurursam işi biter.

Onunla karşılaşırsam beni selamlar. Kuru onun için boş olursa keyfince nimetlenir.

Husumeti babasından miras aldı. Ondan ne duyduysa hafızasına naksetti.

Benim dilim sarraf gibidir, keskindir. Tıpkı kılıcın ucu gibi dokunduğunu keser.

Abdullah b. Müslim dedi: Haccâc bu beyitleri mırıldandıktan sonra tekbir getirerek kendisine ve ordusuna kazandırdığı zafer dolayısıyla Allah'a gereği gibi hamd etti. Tam bu sırada İbnü'l-Eş'as'ın, maiyetinde küçük bir grupla Horasan tarafına doğru kaçtığı haberini verdiler. Bunun üzerine Haccâc, samimiyet ve bağlılığından emin olduğu bir amcazadesini yanına çağırды ve gecenin bir kısmını onunla geçirerek

72 Halife, *Târîh* adlı eserinde der ki: “İki taraf Cemâcim’de seksen bir çatışmaya girdiler. Sonuncu çatışma hariç hepsi Haccâc’ın aleyhine sonuçlanmıştı. Ancak son çatışmayı kazandı ve İbnü'l-Eş'as hezimete uğradı.”

onu İbnü'l-Eş'as'ı aramakla görevlendirdi. Muhtelif yerlere gönderdi. Onlara, bulduklarını sağ veya diri ya da başlarını getirmelerini kesin olarak emretti. Haccâc bulunduğu yüksek yerden uzun uzun İbnü'l-Eş'as'ın askerî karargâhını ve askerlerinin orayı nasıl talan etmekte olduklarını izledi durdu. Ardından kendi karargâhına döndü ve çadırında oturdu. Kendi adamlarına huzuruna girme izni verdi. Onlar da huzuruna girip şahsında zaferi kutladılar. İbn Cebile esirleri getirip talimatını alıyordu. Ne kadar esir getirilse boynunun vurulmasını emrediyordu. Akşama kadar bu infaz devam etti. Sabah vakti süvarilerin çoğu toplanınca Haccâc çağrıcıya emir vererek dönüş için seslenmesini istedi. Kendisiyle beraber bütün askerleri ve adamları Vâsıt şehrine döndü ve kendi kurduğu bu şehirde ikamet etti.

Abdullah b. Müslim dedi: İbnü'l-Eş'as gece ve gündüz demeden yol kat ederek Horasan'a vardı. Haccâc'tan kurtulacağını ve sakınabileceğini umuyordu. Kendisini yakalamak için gönderilen süvarilerin her yerde izini sürdüklerinden habersizdi. Nihayet yüksek bir kasra sığındı. Ancak Haccâc'ın amcazadesi onu kuşattı. Süvariler her yandan kasrı çevrelemişlerdi. Onları iyice kısırmışlardı. Kasrı ateşe vermek isteyince artık kurtulamayacağını düşünen İbnü'l-Eş'as ateşten de korkarak kendini aşağı attı.⁷³ Bununla kurtulabileceğini, ateşin gümbürtüsüyle izini kaybettirebileceğini ve böylece kendini saklayabileceğini ümit ediyordu. Ancak ayağı kırıldı ve destekten mahrum kaldı. Baygınlık geçirmişti. Haccâc'ın adamları farkına varıp götürdüler. Az da olsa ayılmıştı ancak ayağa kalkacak hâlde değildi. Haccâc'ın amcazadesine götürdüler. Haccâc'a varıncaya kadar hayatta kalamayacağını düşündü ve boynunun vurulmasını emretti. Başını Haccâc'a götürdü. Bu-

[II/56]

73 İbnü'l-Eş'as'ın ölümü hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bir rivayete göre kasrın üstünden atlaması sonucu ölmüş. Bir rivayete göre de sığındığı Türk hükümdar Retbîl tarafından öldürülmüş, başka bir rivayete göre de verem hastalığından ölmüş ve defnedilmeden başı Retbîl tarafından kesilmiştir (Taberî, VI. 390-394; İbnü'l-Esîr, IV. 501). Ölüm tarihi 85 olarak zikredilse de İbn Kesîr'e göre 83 yılı olarak kabul edilmiştir (*el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX. 65-66).

nun üzerine Haccâc, zafer ve yardımını esirgemeyen Allah'a hamd ve senada bulundu ve şükretti. Her gün ona esirler getiriliyordu. Esirlerin çokluğunu görünce bu kadar insanın kendisine muhalefet etmesinden ve İbnü'l-Eş'as'a destek vermesinden ve Haricîlere olan kininden ve onların kökünü kazıyacağını ümit ederek bir daha bir Haricînin başkaldırmaması için, getirilen esirlerin boyunlarının vurulmasını emrediyordu. Getirilen esirlerin çokluğunu görünce, artık bir değerlendirmeye tâbi tuttu. Bundan sonra bir esir getirilince ona, "Mümin misin, yoksa kâfir misin?" diye soruyordu. Müminim diyenin boynunu vurdururken, kâfir veya münafık olduğunu söyleyeni ise affediyordu. Bununla Haricîleri diğerlerinden ayırmak istiyordu.

Haccâc ve Şa'bî

Esir edilenler arasında Âmir b. Saîd eş-Şa'bî de vardı. Bütün savaşlarında İbnü'l-Eş'as ile beraberdi. Onun yanında özel bir konumu vardı. Onun bu konumuna Saîd b. Cübeyr hariç hiç kimse sahip değildi. Saîd b. Cübeyr kurtulmuş ve Mekke'ye gitmişti. Haccâc öfkesinin zirvesindeyken ve kâfir veya münafık olduklarını söyleyenler dışında esirleri sırayla öldürürken kendisine Şa'bî de getirildi. Âmir b. Saîd eş-Şa'bî, Haccâc'ın yanına götürülürken Haccâc'ın adamlarından aynı zamanda koruması ve kölesi olan Yezîd b. Ebî Müslim ile karşılaştı. Yezîd, Şa'bî'ye, "Benim üzüntüm, içinde taşıdığın ilim içindir. Bugün şefaât günü değildir. Ancak girdiğinde küfür ve nifakta olduğunu söyle belki kurtulursun," dedi. Şa'bî yanına girdiğinde Haccâc başını önüne eğmiş ve Şa'bî'nin girişinden bir an için haberdar olmamıştı. Başını kaldırıp da onu görünce, "Ey Şa'bî! Sen de mi bize karşı yardımda bulundun ve tahriklerde bulunanların içinde yer aldın?" dedi. Şa'bî: "Allah, Emîr'i ıslah etsin. Bana bazı sözleri sana söylememi tavsiye ettiler. Bunları ifade etsem seni razı edecek ancak Rabbimi kızdıracam. Ancak, ben bu sözleri söylemeyeceğim. Allah, Emîr'i ıslah etsin, benim söyleyeceğim söz doğru söz olacaktır. İnşallah senin indinde makbul söz doğru sözdür. Doğrusu, ev bize dar geldi. Dost yaramadı. Uykusuz kaldık. Korku bizi terk etmedi

ve büyük memleket bize dar geldi. Zillate maruz kaldıysak, hayırlı ve takva sahibi değildik. Güçlü asiler de değildik," dedi. Haccâc: "Öyle mi?" dedi. Şa'bî: "Evet, Allah, Emîr'i ıslah etsin ve yararlıkları daim olsun," diye karşılık verdi. Bunun üzerine Şam ehline bakarak dedi ki: "Ey Şam ehli! Vallahi doğru söyledi. Onlar ne hayırlı ve takva sahibi değillerdi ki bizimle savaşmaktan imtina edecekler, ne de güçlü asiler değillerdi ki bize galip geleceklerdi. Ey Şa'bî git seni affettik. Bize gelip de elleri kana bulaşmış ve şöyle oldu da böyle oldu diye hikâye anlatanlardan daha çok affı hak ediyorsun."

Şa'bî getirildiğinde kapıda bekletilen iki esir vardı. Biri Bekir b. Vâil kabilesindendi, diğeri de Temîm'den. İkisi Şa'bî'ye yapılan telkinleri duymuşlardı. İçeri alındıklarında Haccâc, Bekir b. Vâil'den olana, "Münafık mısın?" diye sordu. Adam, "Evet, Allah, Emîr'i ıslah etsin, ancak Temîmli şahıs münafık olduğunu itiraf etmez," deyince Temîmli şahıs, "Ben kanımı korumak için kandırırım. Allah, Emîr'i ıslah etsin. Ben hem münafık hem müşrikim," dedi. Bunun üzerine Haccâc güldü ve ikisinin serbest bırakılmasını emretti.

Şa'bî dedi: Allah'a yemin ederim ki iki ay geçmeden bir miras meselesi Haccâc'a götürüldü. Çözümünü bilmiyordu. "Anne, dede ve kız kardeşin mirasta payları ne kadardır?" Haccâc: "Konuyu kime soralım?" deyince beni söylemişler. Bunun üzerine bana haber göndererek, "Ey Şa'bî! Bu miras meselesinde ne biliyorsun?" diye sordu. Kendisine, "Allah, Emîr'i ıslah etsin, bu meselede Resulullah'ın beş sahabisinin görüşü var," dedim. Haccâc: "Kimler ne söylemiş?" diye sordu. Ben, "Ali b. Ebî Tâlib, Osmân b. Affân, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mes'ûd ve Zeyd b. Sâbit bu konuda görüş beyan etmişlerdir," dedim. Haccâc: "Ali'nin görüşünü söyle," dedi. Ona Ali'nin görüşünü naklettim. "İbn Mes'ûd bu konuda ne söylemiş?" diye sordu. Onun da görüşünü naklettim. "İbn Abbâs ne demiş? Vallahi o bir fakihti," diye sorunca onun da görüşünü söyledim. "Osmân b. Affân'ın görüşü neydi?" diye sordu. Onun da görüşünü kendisine aktardım. "Zeyd b. Sâbit'in görüşü neydi?" diye sordu. Dedim ki: "Mirası dokuza böldü ve anneye

üç hisse, dedeye dört hisse ve kız kardeşe iki hisse verdi." Her birinin görüşünü ayrı ayrı dinledikten ve bunları kavradıktan sonra, "Ey genç! Kadıya söyle hükmünü, Müminlerin Emîri [II/58] Osmân b. Affân'ın görüşüne göre versin," dedi.⁷⁴

Şa'bî dedi: Türkler bellerine, başlarına sardıkları poşularını bağlamış, boyunlarında asılı duran kılıçları alınmış olarak ve ellerinde birer tomar kâğıt olduğu hâlde Haccâc'ın huzuruna girdiler. Tam bu sırada Halife Abdülmelik tarafından gönderilen bir adam içeri girdi. Haccâc ona, "Müminlerin Emîri, ailesi, çocukları ve maiyeti nasıl?" diye sordu. Adam iyi olduklarını söyledi. Haccâc adama, "Geçtiğin yerlerde yağmur var mıydı?" dedi. Adam, "Evet, Allah, Emîr'i ıslah etsin, yolda bir buluta rast geldim. Bir vadi akarken bir vadi sele teslim olmuştu. Bir bölge kuruyken bir bölge mantarlarının üstünü çatlatacak kadar mümbit ve yeşildi. Sana âdeta kelerin seyir yolundan geldim," dedi.

Sonra korumasına, "İnsanlara izin ver gelsinler," dedi. Bunun üzerine Necid tarafından gelen bir adam girdi. Haccâc ona, "Geldiğin yerlerde yağmur var mıydı?" diye sordu. Adam, "Şiddetli rüzgâr vardı. Memlekette kıtlık başladı. Biten otları da yiyip bitirdi. Kesin bir kıtlık yılı olduğuna kanaat getirdik," dedi. Haccâc ona, "Ne kötü bir habercisin," dedi. Adam, "Ben olanları sana haber verdim," diye karşılık verdi. Haccâc korumaya, "İnsanlara izin ver," dedi. Yemâme tarafından gelen bir kişi girdi. Ona da, "Geldiğin yerlerde yağmur var mıydı?" diye sordu. Adam, "Evet, hem de mera ve mümbit yer araştıranlar insanları oraya davet ediyorlardı. Hatta bir öncü, bu muhite gelin size yedireyim. Burada ateş söner, kadınlar hep şikâyet eder ve keçiler yarışır," dedi. Haccâc: "Dikkat et Şam ehliyle konuşuyorsun. Anlayacakları şekilde konuş," dedi. Adam, "Allah, Emîr'i ıslah etsin. Ateşin sönmesi; tereyağının, sütün ve hurmanın bol olması sebebiyle ateş yakılıp ekmek pişirilmemesinden kinayedir. Kadınların şikâyetinde bulunması ise yayık ibriğini çok sallaması sebebiyle kollarının ağrısından gece

74 Bu görüşler için bkz. *Mürûc'z-Zeheb*, III. 176; *el-Ikdü'l-Ferîd*, V. 33.

[II/59]

inleyip durması anlamındadır. Keçilerin yarışına gelince, çiçekli bitkilerle çeşit çeşit otlardan yiyerek, gözleri doymasa da karınlarını doldurmuş olarak geceler. Karnını çok doldurduğundan sütü bol olur," dedi. Korumasına tekrar, "İnsanlara izin ver," dedi. Mevaliden zamanının en cesur insanı olan ve Amr b. es-Salt diye bilinen bir şahıs girdi. Haccâc ona, "Geçtiğin yerlerde yağmur var mıydı?" diye sordu. Adam, "Evet, Allah, Emîr'i ıslah etsin, falan yerde bir bulut çıktı ve Emîr'in huzuruna girinceye kadar onun izinden geldim," dedi. Haccâc adama, "Yağmurla ilgili sözün kısa ise de kılıç bakımından kulacın ve adımın hepsinden uzundur," dedi.

İbnü'l-Eş'as yenilince Abdurrahmân b. Ayyâş⁷⁵ b. Rebîa üç gün boyunca Haccâc'a karşı savaştı ve yenildi. Bunun üzerine Fars ülkesine oradan da Sind'e kaçtı ve orada öldü. Yine aralarında Abdurrahmân b. el-Hâris b. Nevfel, Fadl b. Ayyâş, Amr b. Mûsâ et-Temîmî,⁷⁶ Muhammed b. Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Abdullah b. el-Hâris'in oğulları Ubeydullah, Muhammed, İshâk ve Avn'ın da bulunduğu Kureyş'ten bir grup Fars ülkesinde bir kaleye sığındılar. Saîd b. Cübeyr de Mekke'ye kaçtı. Haccâc onu görmezden geldi ve tahrik etmedi. Ancak Yezîd b. el-Mühelleb'i Fars ülkesine göndererek kaleye sığınan grubu kuşattı.

Ebû Ma'şer dedi: Avn bana şöyle anlattı: Yezîd b. el-Mühelleb bize yazarak, "Sizinle aramda olan bir hatıra varsa onu bana hatırlatın sizi serbest bırakayım," dedi. Bunun üzerine Abdullah b. el-Hâris ona, "Falan tarihte bizim evimize gelmiştin," diye yazdı. Bu nedenle Yezîd, onu ve oğullarını serbest bıraktı. Onlar Amman'da yerleştiler. Geri kalanları ise esir aldı. Çoğu, Kureyş'in ileri gelenlerinden olan bu esirler on iki kişiydi. Bunların içinde Amr b. Mûsâ et-Temîmî, Muhammed b. Sa'd b. Ebî Vakkâs da vardı. Onları Haccâc'a gönderdi. Haccâc da onları hapsedti ve durumu Abdülmelik'e yazdı. Abdülmelik, Haccâc'tan boyunlarını vurmasını istedi ve mektubunda şöyle yazdı: "Ben seni şefaatçi olarak göndermedim, seni

75 Ayyâş olarak geçse de doğrusu Abbâs'tır.

76 Bu zat Amr b. Mûsâ b. Ubeydullah b. Ma'mer'dir. Diğer esirlerin isimleri için bkz. Taberî, VI. 374.

muhalefet eden ve isyan edenlere karşı savaşmak ve emirleri uygulamak için gönderdim.” Bunun üzerine Haccâc onları meydana çıkardı. Genç ve yakışıklı olan Amr b. Mûsâ'ya, “Ey Kureyş'in delikanlısı! İsyân senin neyine? Sen güzel kıyafet ve eğlence zevki olan bir gençsin,” dedi. Amr ona, “Ey adam! İsteddiğini yap. Ben Allah adına verilen bir ahit üzerine teslim oldum. Dilersen benim ellerimi çöz ve zimmetimden kurtul,” dedi. Haccâc ona, “Hayır seni ateşe sunacağım,” diye karşılık verdi ve boynu vuruldu. Sonra Muhammed b. Sa'd getirildi. Uzun boylu olan Muhammed'e Haccâc: “Ey şeytanın gölgesi! Sen bütün vakalardaki adam değil misin? Harre'de, Zâviye'de ve Deyrû'l-Cemâcim'de,” dedi. Muhammed ona, “Ben Allah adına verilen eman üzerine teslim oldum. Ellerimi çöz ve zimmetimden berî ol,” dedi. Haccâc: “Asla, seni ateşe atacağım,” diye karşılık verdi. Şam ehlinde bir adama, “Benim için başını ortadan vur,” dedi. Adam başını ortadan vurarak ikiye ayırdı. Geri kalanlar da öldürüldü.

Saîd b. Cübeyr'in Öldürülmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Mesleme b. Abdülmelik, Mekke'de vali olarak bulunuyordu. Bir gün minberde hutbe okurken Hâlid b. Abdullah el-Kasrî, Mekke valisi olarak Şam'dan geldi. Mescide girdi. Mesleme hutbesini tamamlayınca Hâlid minbere çıktı. Üçüncü basamakta ve Mesleme'nin aşağısında mühürlenmiş bir tomar kâğıt çıkardı ve okudu. Mektupta şunlar yazılıydı: “Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. Müminlerin Emîri Abdülmelik'ten⁷⁷ Mekke ehline. Ben Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi size vali tayin ettim. Onu dinleyin ve ona itaat edin. Hiç kimse kendi aleyhine olacak bir yola tevessül etmesin. Böyle bir suçun cezası ölümdür. Saîd b. Cübeyr'i barındıranın zimmeti yoktur.⁷⁸ Selamla.”

77 Bu sırada Halife Velîd b. Abdülmelik olup mektup ona aittir. Bu husus Taberî tarafından 94 yılı olayları kısmında ifade edilmiştir.

78 İbnü'l-Eş'as hezimetinden sonra Saîd b. Cübeyr, Asbahân'a kaçmıştı. Sonra oradan da kaçtı. Her yıl hac ve umre vecibesine yerine getiriyordu. Ardından Mekke'ye sığındı ve orada ikamet etti. Haccâc bir grup göndererek Saîd b. Cübeyr'i bulmalarını istemişti (bkz. Taberî, VIII. 95; İbnü'l-Esîr, IV. 580; Hil-yetü'l-Evliyâ, IV. 291; Vefeyatu'l-Ayan, II. 372, Târihu Asbahân, I. 324).

Sonra Hâlid onlara döndü ve şöyle dedi: "O'nun adına yemin ettiğimiz ve O'nun için hac vecibesini yerine getirdiğimiz Zat'a yemin olsun ki Saîd'i kimin evinde bulursam ev sahibini öldürecek ve onun eviyle komşularının evlerini yıkacak ve haremmini helal edineceğim. Size bunun için üç gün mühlet veriyorum," dedi ve minberden indi. Mesleme de maiyetiyle birlikte Şam'a gitti.

[III/61] Daha sonra bir adam Vali Hâlid'e geldi ve ona Saîd b. Cübeyr'in Mekke vadilerinden birinde saklandığını söyleyerek yerini de haber verdi. Hâlid getirilmesi için adam görevlendirdi. Saîd gelen adama bakınca adam ona, "Seni götürmekle emrolundum. Seni Vali'ye götüreceğim. Ancak, bundan Allah'a sığınırım. İstedğin memlekete git, ben de seninle beraber olacağım," dedi. Saîd ona, "Burada senin ailen ve çocukların var mı?" dedi. Adam, "Evet," dedi. Saîd b. Cübeyr: "Onları alacaklar ve bana yapacaklarının aynısını onlara yapacaklar," deyince adam, "Onları Allah'a emanet edeceğim," dedi. Saîd: "Bu olamaz," dedi. Görevli şahıs onu Vali Hâlid'e getirdi. Hâlid onu Haccâc'a göndermek üzere bağladı. Bunun üzerine Şam ehlinde bir adam Vali'ye, "Haccâc sana bildirdi. Senden önce de bildirdi. Ancak, ona dokunulmadı. Eğer Allah için bu insanı göndermezsen bu seni Allah'a yaklaştıracak en iyi amel olur," dedi. Hâlid, sırtı Kâbe'ye dayalı olduğu hâlde dedi ki: "Vallahi Abdülmelik bu evi taş taş yıkmadan bana razı olmayacağını bilsem, onun rızasını kazanmak için yıkarım," dedi.

Saîd, Haccâc'ın huzuruna getirilince ona, "Adın nedir?" dedi. "Saîd," diye cevap verdi. "Kimin oğlusun?" dedi. "Cübeyr'in oğluyum," dedi. Haccâc zıt kelimelerle, "Hayır, Şakî b. Küseyr'sin," dedi. Saîd: "Benim ve babamın isimlerini annem daha iyi bilir," dedi. Haccâc: "Sen de annen de bedbahtsınız," dedi. Saîd: "Gaybı Allah bilir," dedi. Haccâc: "Seni ölüm çukuruna süreceğim," dedi. Saîd: "Öyleyse annem bana verdiği isimle isabet etmiştir," dedi. Haccâc: "Dünya yerine seni cehenneme, cehennem ateşine atacağım," dedi. Saîd: "Bunun senin elinde olduğunu bilsem seni ilah edinirdim," dedi. Haccâc: "Muhammed (sav.) hakkında ne dersin?" dedi. Saîd: "O rah-

met peygamberidir ve Allah'ın bütün âlemlere güzel söz mesajıyla gönderdiği elçisidir," dedi. Haccâc: "Halifeler hakkında ne dersin?" dedi. İbn Cübeyr: "Ben onların vekili değilim ve herkes yaptıklarına karşılık rehinedir," dedi. Haccâc: "Onlara söveyim mi, yoksa methedeyim?" dedi. Saîd: "Bilmediğim şey hakkında konuşmam. Ben kendi amelimden sorumluyum," dedi. Haccâc: "Onlardan hangisini daha çok beğenirsin?" dedi. Saîd: "Her birinin farklı yönleri tercihe şayandır," dedi. Haccâc: "Bana Ali hakkındaki görüşünü söyle. Cennette mi yoksa cehennemde midir?" dedi. Saîd: "Cennete girsem ve cennet ehlini görseydim bilecektim. Cehennemdekileri de görseydim onu da bilecektim. Öyleyse gayb olan ve sır perdesiyle gizlenmiş şeyler hakkında sormanın anlamı nedir?" dedi. Haccâc: "Kıyamet günü hâlim ne olacak?" dedi. Saîd: "Allah indinde, gaybı bildirecek kadar kıymetli değilim," dedi. Haccâc: "Beni tasdik etmekten kaçındın," dedi. Saîd: "Aksine seni yalanlamak istemedim," dedi. Haccâc: "Bütün bunları bırak, bana haber ver, niçin hiç gülmedin?" Saîd: "Beni güldürecek bir şey görmedim. Çamurdan -hem de ateşin yediği çamurdan- yaratılan ve sonu hesap günü olacak olan, dünyada da sabah ve akşam sürekli imtihan ve musibetlerle cebelleşen kimse nasıl gülsün?" Haccâc: "Ama ben gülerim," dedi. Saîd: "Allah bizi çe- [II/62] şit çeşit yarattı." Haccâc: "Hiç eğlence gördün mü?" Saîd: "Eğlence nedir, bilmem," dedi. Bunun üzerine Haccâc, ud ve ney getirilmesini istedi. Ravi dedi: Ud çalındığı ve neye üfürüldüğünde Saîd ağladı. Haccâc: "Seni ağlatan nedir?" Saîd: "Ey Haccâc! Bana büyük bir şeyi hatırlattın. Vallahi, hiç doyasıya yemedim, içmedim ve gereği gibi giyinemedim. Gördüklerime de hâlâ üzülüyorum." Haccâc: "Bu çalgı aletlerini daha önce görmedin mi?" Saîd: "Ey Haccâc! Asıl beni hüznlendiren şey budur. Bu ney bana sûra üfürüş hadisesini hatırlattı.⁷⁹ Udu telleri ise hesap günü seninle mahşere gelecek bir canın parçalarıdır.⁸⁰ Ud ise Hak ile biterken haksız yere kesilmiş bir canlıydı," dedi. Haccâc: "Ben seni öldüreceğim," dedi. Saîd:

79 "Sura üfürüldüğü gün..." (Neml, 27/87) diye başlayan ayete atıf vardır.

80 Udu tellerinin bağırsaklarından yapıldığı hayvan kastedilmiştir.

"Ölümüne sebep olan bu işe yönelmiştir," dedi. Haccâc: "Ben Allah'a senden daha sevimliyim." Saîd: "Hiç kimse Rabbi nezdinde kendi konumunu bilmeden O'na yakın olduğunu iddia edemez." Haccâc: "Ben bu makamdayken ve cemaatin imamı yanında olduğum, sen ise ihtilaf ve isyan imamının yanında olduğun hâlde, Rabbime yakın olduğumu neden iddia etmeyeyim?" dedi. Saîd: "Ben cemaatten ayrılmış değilim ve fitneye de razı değilim. Ancak, Allah'ın takdiri mutlaka hükmünü icra eder."

Haccâc: "Müminlerin Emîri için topladığımız mallar hakkında ne dersin?" dedi. Saîd: "Görmedim," dedi. Bunun üzerine Haccâc, altın, gümüş, mücevherat ve giyeceklerin getirilmesini istedi. Onları getirip önüne yığdılar. Saîd: "Bu iyidir ancak şartını yerine getirirsen." Haccâc: "Şartı nedir?" dedi. Saîd: "Kıyamet günü büyük korkuyu güvene dönüştürecek şeyleri onunla satın almandır. Yoksa o gün her emziren anne emzirdiğinden bigâne kalacak ve her yük sahibi yükünü taşıyamaz olacaktır."⁸¹ Maldan da ancak helal olanı ona fayda verecek," dedi. Haccâc: "Sence helal midir?" Saîd: "İradenle onu topladın ve helal olup olmadığını sen daha iyi bilirsin," dedi. Haccâc: "Bu mal senin olsun ister misin?" dedi. Saîd: "Allah'ın sevmediğini sevmem. Haccâc: "Veyl sana!" dedi. Saîd: "Veyl cennetten uzaklaştırılıp cehenneme atılana!" dedi. Haccâc: "Onu götürün ve öldürün," dedi. Saîd: "Ey Haccâc! Sen şahit ol, Allah'tan başka ilah yoktur ve O'nun şeriki de yoktur. Muhammed de O'nun kulu ve elçisidir. Ey Haccâc! Seninle karşılaşınca kadar bunları unutma," dedi.

[III/63] Saîd götürülürken güldü. Haccâc: "Ey Saîd! Neye güldün?" dedi. Saîd "Allah'a karşı cüretine ve O'nun sana olan hilmine şaşırdım," dedi. Haccâc: "Ben ancak cemaatin güç ve kudretini bölen ve Allah'ın yasakladığı ayrılığa meyledenleri öldürüyorum. Onun boynunu vurun!" dedi. Saîd: "İki rekât namaz kılayım," dedi. Kibleye yöneldi ve şöyle dedi: "*Gökleri ve yeri yoktan var eden Allah'a muvahhit ve Müslüman olarak yüzümü*

81 Hac, 22/2 ayetine atıf vardır.

*döndüm.*⁸² Müşriklerden de değilim.” Haccâc: “Onu kıbleden, kendi aralarında tefrikaya düşen haksızlıkla ihtilafa düşen Hristiyanların kiblesine döndürün. Çünkü onların hizbin-dendir,” dedi. Bunun üzerine kıbleden Hristiyanların kiblesi-ne döndürülünce Saîd: “*Nereye dönerseniz Allah’ın rahmeti oradadır*” (Bakara, 2/115). O sırları bilendir,” dedi. Haccâc: “Biz sırlardan değil zahirden sorumlu tutulduk,” dedi. Saîd: “Allah’ım bana yaptığını onun yanına kâr bırakma, kanımın hesabını Sen ondan sor ve beni Muhammed’in ümmetinden öldürülen son kişi eyle,” dedi. Sonra boynu vuruldu.

Ardından Haccâc: “Bana geri kalan asileri getirin,” dedi. Bunun üzerine ona bir grup getirildi. Haccâc bunların da boyunlarının vurulmasını emretti ve şöyle dedi: “Ben ancak cemaate dâhil olan mazlumların bedduasından korkarım. Bunlar gibiler ise cumhurun yolundan ve feraset sahiplerinin yolunun liderinden kopmuşlardır.”

Bir rivayete göre Haccâc, Saîd b. Cübeyr’in katlini gerçekleştirebilir gerçekleştirmez aklına bir şeyler oldu ve Saîd’in vurulduğu zincirleri kastederek,⁸³ “Bizim zincirlerimiz,” diye seslenmeye başladı. Ravi der ki: Oysa Haccâc böyle şeyleri sormaz ve ilgilenmezdi. Kalplerin açılması ve kapanmasında heva sahiplerine, hatırlatılabilecek bir ibrettir.

Velit b. Abdülmelik

Abdülmelik’in Oğulları Velîd ve Süleymân’a Biat Edilmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Haccâc, huruç edenlere karşı savaşını bitirip Irak meselesini yoluna koyduktan sonra Abdülmelik’in iktidarı istikrara kavuştu. Ardından Haccâc ona yazarak oğlu Velîd için biat almasını ve veliaht olmasına dair ahitnamesini yazması telkininde bulundu. Abdülmelik bunu kabul etmedi. Zira kardeşi ve Mısır’a vali olarak tayin ettiği Abdülazîz b. Mervân henüz

82 En’âm, 6/79.

83 *el-Bidâye ve’n-Nihâye*’de (IX. 115) anlatıldığına göre Saîd b. Cübeyr’in bacaklarını kesip zincirleri aldılar.

[II/64]

hayattaydı. Hatta Abdülmelik, Haccâc'a yazarak bundan dola-
yı onu azarlayıp "Bu konularda konuşmak senin neyine," diye
uyardı. Nitekim Mervân öldüğünde her iki kardeşe Dımaşk'ta
biat edilmişti. Abdülazîz de kararlılık, isabetli görüş, akıl ve
zekâ bakımından Abdülmelik'in benzeriydi. Hatta hilafet un-
vanı dışında Abdülmelik'in Abdülazîz'den üstün ve farklı bir
yanı yoktu. Bazen Abdülmelik bir emir verir, ancak Abdülazîz
bunun aksini düşünür ve onun yerine kendi görüşünü uygu-
lardı. Abdülmelik de bunu yadırgamazdı.

Hicri 81 senesi olduğunda Abdülmelik, Mûsâ b. Nusayr'ı
Afrika ve civarına vali tayin ederek onun için kararını yazdı.
Bu görevle onu bölgedeki Berberilerle savaşmakla da görev-
lendirdi ve Berka'yı ona bağladı. Mûsâ b. Nusayr görev böl-
gesine gitmek üzere Mısır'a uğradığında Abdülazîz durumu
öğrenince onu Mısır'dan Şam'a geri gönderdi ve yerine Kurra
b. Hassân es-Sa'lebî'yi görevlendirdi. Mûsâ b. Nusayr, Şam'a
döndü ve Abdülmelik'e giderek Abdülazîz'den gördüğü kü-
çümseyici muameleyi ve karşılanmasında takındığı istiskali
anlattı.⁸⁴ Abdülmelik ona, "Abdülazîz, Abdülmelik'in dengidir.
Onun eylemini onayladım," diye karşılık verdi. Kurra b. Has-
sân, Kuzey Afrika'ya gitti; ancak hezimete uğradı ve ordusun-
dakilerin çoğu öldürüldü.

[II/65]

Hicri 84 yılı olunca Abdülazîz Mısır'da öldü.⁸⁵ Muhammed
b. Mervân 86 yılına kadar Mısır valiliği yaptı.⁸⁶ Abdülazîz'in
ölümü üzerine Abdülmelik, oğlu Velîd ve ardından Süleymân'a
biat alma kararı aldı. Haccâc'a da yazarak bunlara biat alma-
sını istedi. Bunun üzerine Haccâc ikisi için Irak'ta biat aldı ve
bu konuda bir ihtilaf olmadı. Aynı zamanda Şam, Mısır ve Ye-
men'de de onlara biat edildi. Abdülmelik konuyla ilgili olarak
Medine valisi Hişâm b. İsmâîl'e yazarak Medine ehlinin biatini

84 Bu rivayet diğer kaynaklarda farklı anlatılmaktadır. Esasında Abdülazîz b. Mervân ile Mûsâ b. Nusayr arasında çok samimi bir ilişki vardı. Mûsâ b. Nusayr'ı tayin eden ve halifeye danışmayan ise Abdülazîz'dir. Abdülazîz'in geri çevirdiği kişi Hassân b. Nu'mân'dır (bkz. *el-Hulletü's-Siyerâ*, II. 332).

85 Taberî ve İbnü'l-Esir'e göre Abdülazîz 85 yılında vefat etmiştir. Kindî'ye göre ise vefatı 86 yılında gerçekleşmiştir.

86 Taberî'ye göre Abdülmelik oğlu Abdullah'ı Mısır'a vali yaptı.

almasını istedi. İki için biat edilmesi istenince Saîd b. el-Müseyyeb bunu benimsemedi ve dedi ki: "Resulullah'tan (sav.) işittiğim: 'İslam'da iki biat gündeme gelirse ikinci biat için ortaya çıkanı öldürün,' hadisini duyduktan sonra iki kişiye biat edecek değilim." Bunun üzerine Abdurrahmân b. Abdülkârî ona geldi ve şöyle dedi: "Sana üç şeyi tavsiye ediyorum. Birisini tercih et." Saîd: "Bunlar nelerdir?" deyince Abdülkârî: "Birincisi: Hişâm b. İsmâîl'in istediği gibi tavır takınacaksın. Eğer aksi bir tavır takınırsan," deyince Saîd b. el-Müseyyeb: "Kırk seneden beri durduğum yeri Hişâm b. İsmâîl için değiştirecek değilim," dedi. Abdülkârî: "O zaman, ikincisini yap," dedi. Saîd: "İkincisi nedir?" dedi. Abdülkârî: "Umre yapmak üzere Mekke'ye git," dedi. Saîd: "Niyetim olmayan bir iş için meşakkate girecek ve paramı harcayacak değilim," diye cevap verdi. Abdülkârî: "Öyleyse üçüncüsünü yap," dedi. Saîd: "O nedir?" deyince Abdülkârî: "Önce Velîd'e sonra Süleymân'a biat edersin," dedi. Saîd, âmâ olan muhatabına, "Allah gözlerin gibi kalbini de kör ettiyse ben ne yapabilirim," dedi.

Ravi dedi: Hişâm b. İsmâîl, aynı zamanda amcazadesi olan Saîd b. el-Müseyyeb'i biate davet etti. Bunun üzerine Kureyşliler gelerek Vali Hişâm'a, "Amcazaden için acele etme. Onunla konuşacak ve ölümle uyaracağız, belki davetine icabetle biat eder," dediler. Kureyşliler toplandılar ve Muhafız Birliğinde olan Saîd'in kölesine, "Saîd'e git onu ölümle uyar ve öldürüleceğini söyle, belki insanlarla aynı yola girer," dediler. Kölesi ona gitti. Saîd mescidinde namaz kılıyordu. Köle ağlamaya başladı. Saîd ona, "Neden ağlıyorsun?" dedi. Köle, "Senin için ağlıyorum," dedi. Saîd: "Benim için niye ağlıyorsun?" diye sordu. Köle, "Abdûlmelik'ten Hişâm'a bir mektup geldi. Mektupta biat etmediğin takdirde öldürüleceğin yazılıdır. Sana geldim, eğer biat etmeyeceksen, abdest al, temiz elbise giy ve vasiyetini yaz," dedi. Saîd: "Be hey adam, beni mescidimde namaz kılarken gördüğün hâlde, abdestsiz namaz kıldığımı mı düşünüyor ve elbisemin temiz olmadığını mı, sanıyorsun? Vasiyetimi yazmamla ilgili sözüne gelince, Abdullah b. Ömer'in Resulullah'tan: 'Bir adamın vasiyet edecek bir şeyi olduğu hâlde,

yazmadan üzerinden iki gün geçirmeye hakkı yoktur,' hadisini bana anlattıktan sonra vasiyetimi yazmayı geciktirecek değildim.⁸⁷ Onlar dilediklerini yapsınlar. Zira ben aynı anda iki ayrı kişiye biat edecek değilim," dedi.

[III/66] Ravi dedi: Bunun üzerine köle döndü ve adamlara Saîd'in söylediklerini nakletti. Medine valisi Hişâm b. İsmâîl, Abdülmelik'e yazarak Saîd b. el-Müseyyeb'in her iki zata biat etmek istemediğini bildirdi. Bunun üzerine Abdülmelik, Hişâm'a yazarak, "Saîd'le alıp veremediğin nedir? Onun hoşumuza gitmeyen bir hâli yoktu. Saîd'i teşhir etmen veya biatten sorumlu tutman gerekmiyordu. Biz Saîd'den korkmuyorduk. Ancak, durumu ortaya çıktıktan ve insanlar arasında yayıldıktan sonra, onu biate davet et. Eğer imtina ederse ona yüz kırbaç cezası ver. Ya da saçını ve sakalını tıraş et ve kıldan elbise giydir ve çarşıda ayakta durdur ki ondan başka bize karşı gelmeye kimse cüret etmesin." Mektup Hişâm'a ulaşınca Hişâm, Saîd'e haber gönderdi. Hişâm ona gitti. Yanına varınca Hişâm onu biate davet etti. Ancak, Saîd davetine icabet etmedi. Bunun üzerine ona kıldan elbise giydirdi. Onu soydu ve yüz kırbaç vurdu. Saç ve sakalını kesti ve çarşıda ayakta bekletti. Saîd dedi ki: "Cezamın bu olduğunu bilseydim isteyerek elbisemi çıkarmaz ve buna icabet etmezdim." Medine muhafızları arasında görev yapan Eyleli bazı muhafızlar dediler ki: "Saîd'in kıldan elbiseleri giymeyeceğini anladığımızda ona, 'Ey Ebû Muhammed! İşin içinde ölüm vardır, bu sebeple avretini bunlarla ört dedik.' Bunun üzerine onları giydi. Ancak kandırıldığını anlayınca, 'Ey Eyle'nin yabani eşekleri! Ölüm var diye giydim yoksa giymezdim,' dedi."

Ravi dedi: Vali Hişâm b. İsmâîl cuma günleri hutbe okuduğu zaman Allah'ı andığında Saîd b. el-Müseyyeb yüzünü ona çevirirdi. Ancak Abdülmelik'i övdüğü zaman yüzünü ondan çevirirdi. Hişâm bunu fark edince bir muhafıza görev vererek yüzünü çevirdiği zaman yüzüne ufak taşlar atarak taciz ederdi. Saîd bunun üzerine parmaklarıyla işaret ederek sadece üçtür, dedi. Ravi dedi: Sadece üç ay geçmişti ki Hişâm azledildi

87 Vasiyetle ilgili bu hadis Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce'de "Vesaya" bahsinde ve Ahmed'in *Müsned*'inde rivayet edilmiştir.

Abdûlmelik'in Ölümü ve Velîd'e Biat Edilmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Abdûlmelik öleceği zaman oğullarını topladı ve onlara şöyle dedi: "Rabbiniz Allah'tan sakının. Kendi aranızı düzeltin. Küçüğünüz büyüğüne, büyüğünüz de küçüğünüze saygı göstereyin. Kardeşiniz Mesleme'ye bakın ve ona iyi davranın. O sizin yaşça büyüğünüz onunla korunacağınız korunağınız ve savaş-^[III/67] tığınız kılıncınızdır. Amcazadeniz Ömer b. Abdülazîz'e de iyi bakın.⁸⁸ Onun görüşünü alın ve onunla danışmaktan geri durmayın. Onu dost edinin ve onu terk etmeyin. Onu vezir edinin ve sözünden çıkmayın. Onun faziletini, dinine bağlılığını ve akli dehasını bilirsiniz. Her mühim meselede onun desteğini alın ve her hadisede ona danışın."

Ravi dedi: Bu sırada Yezîd b. Muâviye b. Ebî Süfyân'ın oğulları Hâlid ve Abdurrahmân içeri girdiler. Onlara, "Velîd ve Süleymân'a biat etmenizi sizden istesem buna ne dersiniz?" dedi. Onlar, "Ey Müminlerin Emîri! Aksinden Allah'a sığınırız," dediler. Abdûlmelik, kendi eliyle üzerinde uzandığı yatağın altındaki kılıcı çıkarıp onlara, "Eğer başka bir söz söyleseydiniz, bu kılıçla boyunlarınızı vuracaktım," dedi. Onlar çıktıktan sonra Ömer b. Abdülazîz girdi. Abdûlmelik ona, "Ey Ebû Hafs! Kardeşlerin Velîd ve Süleymân hakkında iyi davran. Eğer hata ederlerse hatalarını düzelt, sapacak olurlarsa onları doğruya yönelt. Gaflete düşerlerse onları uyar. Gözlerini hakikate yumarlarsa onları uyandır. Senin hakkında onlara tavsiyede bulundum ve sana danışmadan bir şeye karar vermemelerini istedim," dedi. Ömer b. Abdülazîz: "Ey Müminlerin Emîri! Allah'ın kitabını insanlara ve yeryüzüne uygulamaları, Peygamber'in sünnetini ihya etmeleri ve insanları bu istikamete yöneltmeleri için tavsiyede bulundun mu?" dedi. Abdûlmelik: "Evet yaptım. Sizin veliniz, kitabı indiren ve salihleri dost edinen Allah olsun." Sonra dedi ki: "Ey Ömer! Fâtıma'nın benim yanımdaki yerini ve kalbimdeki sevgisini bilersin. Seni fazile-

88 Abdûlmelik'in vasiyeti için bkz. İbnü'l-Esîr, III. 181, *Mürûcû'z-Zeheb*, III. 197; İbnü'l-A'sem, VII. 201-202; *el-Ahbâru't-Tivâl*, s. 325; *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX. 81.

tin ve takvan sebebiyle Mervân ailesi içinde ona eş olarak tercih ettim. Her ne kadar onun hakkında taksiratın olmadığını ve hukukuna riayet ettiğini bilsem de, umarım ki hakkındaki hüsnüzannıma uygun ve senden ümit ettiğim şekilde ona davranırsın. Zira Allah, 'Hatırlatma müminler için yararlıdır,' buyurmuştur. Artık kalkabilirsiniz. Allah koruyucunuz olsun O size kâfidir." Bunun üzerine yanından ayrıldılar.

Ravi dedi: Akabinde Abdülmelik, Velîd ve Süleymân'ın gelmesini istedi. İkisi yanına girdiler. Velîd'e, "Ey Velîd! Dinle. Artık veda zamanı geldi. Aldatma vakti de geçti ve kader tecelli etti." Bunun üzerine Velîd ağladı. Abdülmelik ona, "Değersiz cariyeye gibi başımda gözyaşı dökme. Ölürsem beni yıka, kefenle ve namazımı kıl. Sonra beni Ömer b. Abdülazîz'e teslim et. Beni kabrime defnetsin. Sonra insanların karşısına çık. Kaplan kürkü giy ve minbere çık. Sonra insanları biate davet et. Kim yüzünü senden çevirirse onun yüzüne kılıçla vur. Dostlara ve akrabalara özel muamele yapma. Uzak olana kulak ver. Haccâc'a iyi davranmanı tavsiye ederim. Zira sizin için minberleri o açtı ve sizi cinayetlerle uğraştırmaktan o kurtardı."

Abdullah b. Müslim dedi: Abdülmelik aynı gün ölünce, Velîd insanların huzurunda minbere çıktı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Ne büyük bir nimet, ne büyük bir musibet! Allah'tan geldik ve O'na döneceğiz. Hilafetin intikali ve halifenin ölümü."⁸⁹ Sonra insanları biate davet etti. Onun halifeliği üzerinde kimse ihtilaf etmedi. Onun ilk uygulaması, cenazesi taşınırken sağa sola sapmadan ve doğru istikamette kabre götürülmesi için Abdülmelik'in ikametgâhından kabrine kadar olan mekândaki bütün evlerin yıkılıp yerle bir edilmesi oldu. Ardından bütün vilayetlere ve bölgelere biat için yazılar yazıldı. Irak'ta bulunan Haccâc'a da yazıldı. Orada da Velîd'e biat edildi ve ihtilaf olmadı.

Süleymân b. Abdülmelik, Halife'ye çıktı ve dedi ki: "Ey Müminlerin Emîri! Haccâc b. Yûsuf'u Irakeyn valiliğinden azlet.

89 Bkz. Taberî, VI. 423; İbnü'l-Esîr, III. 183; *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX. 84; *Mürûcû'z-Zeheb*, III. 197. Bu kaynaklarda defin işleminden sonra Velîd'in bir hutbe daha irat ettiği anlatılır.

Çünkü o, yapmaktan çok, bozdu." Velîd ona, "Ama Abdülmelik ona iyi davranmamı tavsiye etti," dedi. Süleymân: "Haccâc'ı azletmek ve onu cezalandırmak Allah'a itaattir. Onu bırakmak ise Allah'a isyandır," dedi. Bunun üzerine Velîd: "İnşallah bu durumu değerlendireceğiz ve siz de göreceksiniz," diye karşılık verdi. Ardından Haccâc, Halife Velîd'e şöyle yazdı: "Allah senden önce hiç kimseye genç yaşında nasip etmediği imkân ve iktidar gücüne seni mazhar kıldı ve insanlarla memleketin mukadderatına sahip kılarak düşmana karşı güç verdi. Sana düşen İslâm'ın hüküm ve hududunu güçlendirmektir. İnsanların sevgisi, buğzu ve öfkesine aldırma. Çünkü insanlar iyilik ve kötülük düşünüyorsa bunu üç gün içinde ifşa etmemeleri nadirattandır. Selamla."

Mûsâ b. Nusayr

Mûsâ b. Nusayr'ın⁹⁰ Basra'ya Vali Tayin Edilmesi

[II/69]

Abdullah b. Müslim dedi: Müslim'in kölesi Saîd b. Yezîd'in bize anlattığına göre Abdülmelik b. Mervân, kardeşi Bişr b. Mervân'ı Irak'a vali olarak tayin etmek istediği zaman, Mısır'da bulunan kardeşi Abdülazîz'e yazarak, maiyetinde bulunan ve henüz genç yaşında olduğu hâlde askerlerin başında bulunan kardeşleri Bişr'i Basra'ya vali yaptığını bildirdi. Mektupta, "Mûsâ b. Nusayr'ı onunla vezir ve müşavir olarak gönder. Sana Irak'ın divanını gönderdim. Onu Mûsâ'ya teslim et ve her türlü kusur ve hatadan sorumlu olacağını bildir," diye yazdı. Bunun üzerine Bişr yanında Mûsâ b. Nusayr olduğu hâlde Irak'a gitmek üzere Mısır'dan yola çıktı. Nihayet Basra'ya vardılar. Basra'ya yerleşince Bişr mührü Mûsâ'ya teslim etti ve hiçbir işe karışmadı. Mûsâ, Bişr'in maiyetindeki hizmetine devam etti.

Bir gün bir Iraklı, Bişr b. Mervân'ın huzuruna çıktı ve ona, "Sana bir şurup içirmemi ister misin? Onu içersen hiç ihtiyarlamayacaksın. Ancak sana bazı şartlarım olacak," dedi. Bişr: "Bu şartlar nelerdir?" diye sordu. Adam, "Öfkelenmeyeceksin,

90 Adı Ebû Abdurrahmân Mûsâ b. Nusayr el-Lahmî'dir Tâbiîndendir. Babası Nusayr, Muâviye'nin muhafızlarının başında bulunuyordu.

binmeyeceksin, kırk gün geçmeden cinsel ilişkiye girmeyeceksin ve hamama girmeyeceksin,” diye cevap verdi. Bişr bunu kabul etti ve verdiği şurubu içti. Bişr uzak ve yakın herkesten uzak durarak hizmetçi ve cariyeleriyle yaşamaya başladı. Yaşamına bu şekilde devam ediyordu ki onun görev kapsamına Kûfe de alındı. Buna aşırı derecede sevinmişti. Binmek için atının getirilmesini istedi. Ancak adam geldi ve ona çıkmamasını, binmemesini ve yerinden ayrılmamasını söyledi. Ancak, Bişr onun sözlerine aldırmadı ve tavsiyesini kabul etmedi. Adam kararlılığını görünce ona, “Bana muhalefet ettiğine dair şahit ol,” dedi. Bişr: “Kabul,” dedi ve kendisini mesul tutmaya çağını ifade etti. Ardından Kûfe’ye gitmek üzere atına bindi ve yola çıktı. Birkaç mil gittikten sonra eliyle kendi sakalına dokundu. Ancak elini sakalına götürmesiyle sakalının elinde kalması bir oldu. Bu durumu görünce Basra’ya döndü. Basra’ya varması üzerinden çok kısa bir süre geçtikten sonra hayatını kaybetti.⁹¹ Abdülmelik onun ölüm haberini alınca Haccâc b. Yûsuf’u Basra’ya vali olarak gönderdi. Bunun üzerine Mûsâ b. Nusayr: “Bir şey senin kaderinde varsa o seni bulur,” şeklinde tepkisini gösterdi. Abdülmelik daha önce görevindeki bazı sorunlar dolayısıyla Mûsâ’yı suçlamış ve kınamıştı.⁹²

[II/70] Bunun üzerine Hâlid b. Ebân, Şam’dan Mûsâ b. Nusayr’a: “Sen azledilmiş bulunuyorsun. Haccâc b. Yûsuf sana yönelmiştir. Senin en sert şekilde cezalandırılman için kendisine emir verilmiştir. O nedenle kurtuluş kurtuluş! Ya Farslara iltihak edecek ve emin kalacaksın ya da Abdülazîz b. Mervân’a sığınarak onun himayesine gireceksin. Böylece Sakîf’in melununa sana hükmetme fırsat ve imkânını vermemiş olacaksın,” diye yazdı. Mektup ona ulaşınca asil atına binerek Şam’a kaçtı. O sırada Abdülazîz, Şam’da bulunuyordu. Mısır’ın mallarını getirmişti. Haccâc, Irak’tan şöyle yazdı: “Mûsâ b. Nusayr’ın Irak malla-

91 İbn Kesîr onun 74 yılında vefat ettiğini söyler. İbn A’sem *Fütûh*’ta (VI. 319) onun hastalandığını ve karnının su toplamasından vefat ettiğini nakletmiştir.

92 İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib* (I. 39) adlı eserinde Basra haracından sorumluyken bazı malları zimmetine geçirmişti. Bunun üzerine Abdülmelik, Haccâc’a onu cezasız bırakmamasını söyledi.

rından ele geçirdiklerinin haddi hesabı yoktur. Irak'ta bundan eser yoktur. O nedenle onu bana gönderin."

Mûsâ b. Nusayr'ın Abdülmelik b. Mervân'ın Huzuruna Çıkması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Abdurrahmân b. Sâlim'in, Mûsâ'nın durumuna ve Abdülmelik'in huzuruna çıkışına şahit olan babasından naklen kendilerine şöyle dediğini nakletti: Mûsâ b. Nusayr'ın Abdülazîz b. Mervân nezdinde hatırı sayılır ve hikâyesi uzun bir konumu vardı. Sâlim devamla der ki: Mûsâ bana şöyle anlattı: Şam'a gidince orada Abdülazîz ile görüşme imkânı buldum. Bu, Allah'ın bir lütfuydu. Kendisi beni Abdülmelik'in huzuruna çıkardı. Abdülmelik beni görünce, "Ben Mûsâ," dedim. Abdülmelik bana, "Hâlâ sakalını bize göstermeye devam ediyorsun, öyle mi?" diye tepki gösterdi. Ben, "Ey Müminlerin Emîri! Tepkinizin sebebi ne?" deyince Abdülmelik: "Bana karşı cüretin ve feyi birilerine peşkeş çekmen sebebiyle," diye cevap verdi. Mûsâ: "Ey Müminlerin Emîri! Bunları yapmadım, sana karşı samimiyet, gayret ve ıslahtan kaçınmadım," diye karşılık verince o bana, "Yemin ederim ki borcunu elli kat ödeyeceksin," dedi. Ben, "Neden ey Müminlerin Emîri?" deyince daha sözümü tamamlamama fırsat vermeden, "Kalk git, yüz kat ödeyeceksin," dedi. Konuşmak istedim ancak Abdülazîz bana işaret ederek, "Evet, ödeyeceğim de," diye uyardı. Ben de, "Evet, ödeyeceğim ey Müminlerin Emîri!" dedim ve çıktım. Abdülazîz bana elli bin vererek yardımcı oldu. Geri kalan elli bini bana üç taksit yaptı ve üç ayda ödedim.

Mûsâ b. Nusayr'ın Afrika'ya Vali Yapılması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Abdülazîz b. Mervân, Mısır'a dönünce Mûsâ b. Nusayr da ona refakat etti. Mûsâ onun nezdinde insanların en kıymetlisiydi. Mûsâ bir müddet bu şekilde Abdülazîz'in maiyetinde kaldı. Nihayet Afrika valisi Hassân b. Nu'mân⁹³ fetihler gerçekleştir-

93 Tam adı Hassân b. Nu'mân b. Adî b. Bekr b. Muğis b. Amr b. Muzikyâ b. Âmir b. el-Ezd'dir. Abdülmelik onu Züheyr b. Kays'tan sonra 74 yılında Afrika valiliğine tayin etmişti.

[II/71]

miş ve Kâhine'yi⁹⁴ öldürmüş olarak Afrika'dan Şam'a döndü ve Abdülmelik'in huzuruna çıktı. Abdülmelik onu ödüllendirerek Berka bölgesini de onun yetki alanına kattı ve kendisini tekrar görev bölgesi olan Afrika'ya vali olarak gönderdi. Hassân yola çıktı ve bir süreliğine Mısır'da konakladı. Burada ordusuna atıyyelerini verdi ve harekete geçerek Zâtu'l-Cemâcim'e kadar geldi. Burada konakladılar. Bu arada Abdülmelik'in Hassân'a valilik görevini verdiği ve Berka'yı da yetki alanına kattığı haberi Abdülazîz'e ulaştı. Bunun üzerine ona haber göndererek, "Müminlerin Emîri sana Berka'yı mı bağladı?" diye sordu. Hassân: "Evet," diye cevap verdi. Abdülazîz ona, "Yeltenme," dedi. Berka bölgesi o esnada Abdülazîz'in azatlı bir kölesi tarafından yönetiliyordu. Hassân: "Ben kendiliğimden yapmadım," diye cevap verince Abdülazîz öfkeleni ve "Doğru söylüyorsan bununla ilgili kararnameyi getir," dedi. Hassân kararnameyi getirdi. Abdülazîz yazıyı okuttu. Yazıda Berka'nın Hassân'a verildiği yazılıydı. Abdülazîz ona, "Berka'dan vazgeçmeyecek misin?" dedi. Hassân: "Vallahi Müminlerin Emîri'nin bana tevdi ettiği bir görevi terk etmem," diye cevap verdi. Abdülazîz: "Evinde otur, bu göreve senden daha iyisi, siyaseti ve tecrübesiyle daha layık olan getirilecektir. Allah, Müminlerin Emîri'ni sana muhtaç etmeyecektir," dedi. Sonra Abdülazîz kararnameyi alıp yırttı ve Mûsâ b. Nusayr'ı çağırarak 79 senesinin safer ayının bir perşembe günü Afrika valisi olarak görevlendirdi.⁹⁵ Bunun üzerine Mûsâ b. Nusayr, hazırlığını yaptı ve ihtiyaç duyduğu mal ve paraları yanına alarak Zâtu'l-Cemâcim'e gitti. Ordular orada konaklamış ko-

94 Kâhine, Uras Dağı'nda bulunuyordu. Berberiler onun riyasetinde toplanmıştı. Rumlar ondan korkuyorlardı. Hassân onunla Meskeyane vadisinde karşılaştı ve ona yenildi. Ardından tekrar ordusunu seferber etti ve takviye aldı. Ardından Kâhine'yi yendi ve onu öldürdü (bkz. İbnü'l-Esîr, III. 82-83, *el-Beyânü'l-Muğrib*, I. 37-38).

95 el-Kindî'nin *Vülâtu Mısır* adlı eserinde 78 Senesi Olayları. Hassân b. Nu'mân'ın azli ve Mûsâ b. Nusayr'ın görevlendirilmesi hakkında ihtilaf vardır. Ancak Hassân'ın Abdülazîz b. Mervân tarafından azledildiği ve yerine Mûsâ b. Nusayr'ın atandığı rivayeti daha çok kabul görmüştür. Zira Afrika valisi Mısır valisi tarafından görevlendiriliyordu. Hatta rivayete göre Velîd b. Abdülmelik, Hassân'a görev teklifinde bulununca Hassân yemin ederek Emevilerle çalışmayacağını söylemiştir (bkz. *el-Hulletü's-Siyerâ*, II. 332).

mutanlarını bekliyorlardı. Mûsâ birinci orduyu denetlerken bir serçe kuşu geldi ve göğsüne kondu. Mûsâ onu eliyle tuttu ve bıçak getirilmesini istedi. Onu kesti ve kanını göğsüne sürdü. Sonra tüylerini yoldu ve tekrar göğsüne koydu ve dedi ki: "Kâbe'nin Rabbine yemin ederim ki bu fethin ve zaferin nişanesidir inşallah," diye hayra yordu.

Mûsâ b. Nusayr'ın Hutbesi

[II/72]

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Mûsâ b. Nusayr, orduların hazır beklediği Zâtü'l-Cemâcim'e vardığında insanları topladı ve bir konuşma yaptı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Müminlerin Emîri -Allah kendisini korusun- Hassân b. Nu'mân hakkında bir tasarrufta bulunarak onu savunma bölgenize vali atadı ve size komutan yaptı. Ancak, kişi yaptıklarıyla değerlendirilir. Görüş ise geçmişe değil geleceğe matuf olmalıdır. Hassân, Emîr Abdülazîz'e geldiğinde şükran borcunu unuttu, nimetin şükcrünü eda etmedi ve hak sahipleriyle çekişmeye kalktı. Oysa Emîr⁹⁶ Müminlerin Emîri'nin dengi ve ortağıdır. Onun azim ve görüşü suçlama konusu değildir. O, Hassân'ı azletti ve beni onun yerine tayin etti. Sizin için azami gayret göstermekten geri durmadı. Ben sizden biriyim. Benden iyilik gören Allah'a hamd etsin ve aynısı için teşvik etsin. Kim de benim kötülük yaptığımı görse onu reddetsin. Zira ben de sizin gibi hata edebilir ve doğru yapabilirim. Emîr -Allah onu korusun- atıyyelerinizin ödenmesini ve üçte bir oranında artırılmasını emretti. Atıyyelerinizi alın, hoş helal olsun. Kimin bir isteği varsa onu bize arz etsin. Bu istekler zor ya da kolay olsun, gönüllerinizi hoş edecek şekilde Allah'ın izniyle yerine getirilmeye çalışılacaktır. Kuvvet ve kudret ancak Allah'tandır."

Mûsâ b. Nusayr'ın Afrika'ya Girmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Mûsâ b. Nusayr, safer ayı sonundan başlamak üzere rebiülevvel, rebiüssânî ayları boyunca batıya doğru yürüyüşe geçti ve 5 Cemâziyelevvel 79 Perşembe günü Mağrib'e girdi. Vardıktan

96 Kastedilen Abdülazîz b. Mervân'dır.

sonra Süfyân b. Mâlik el-Fihri ile Ebû Sâlih el-Fihri'den her birine on bin dinar para cezası verdi ve onları zincire vuraarak Abdülmelik b. Mervân'a gönderdi. Ravi dedi: Mûsâ b. Nusayr'ın Afrika yürüyüşü korkulu oldu. Hatta düşmanlarının kendilerine yakın mesafede durması sebebiyle bayramlarını açık arazide yapmaları mümkün değildi. Evler genellikle ağaçlardan veya kamıştandı. En iyisi de kubbe tarzında yapılanlardı. Cami ise dört duvar şeklinde ve tavanı ağaçlarla örtülüydü. Hassân b. Nu'mân, kible tarafını kerpiçe inşa etmişti. Ancak bina zayıftı. Dağlık bölgeleri yerleşime el vermeyecek derecede muhariplerle meskundü. Hatta ovalar da genellikle öyleydi.

[III/73]

Mûsâ'nın Afrika Hutbesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Mûsâ b. Nusayr, Afrika'ya girip de dağlarını ve çevre şartlarını görünce insanları topladı ve minbere çıktı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra şöyle dedi: "Ey insanlar! Benden önce Afrika'yı idare edenlerin iki özelliği vardı; biri selamet ve afiyette kalmayı tercih eden, az ile yetinen, söz ile yaralamaktan hoşlanmayan ve selamette kalmayı seven. Diğeri de akîdesi zayıf, bilgisi az, zillate rıza gösteren kimselerdi. Savaş adamı, ancak gözlerine uyku girmeyen, güzel gören, tehlikelere girmekten kaçınmayan, himmetini esirgemeyen, kurtulmak ve yaralamak veya yaralanmaktan kaçınmak için kazancın aızıyla yetinmeyen kasıtlı bir ihlalde bulunmadan ve şiddete maruz kalmadan kendi sorumluluğunu yerine getiren, kararlılığında tevekkülü göz ardı etmeyen, azminde kararlı olan, bilgisini artırmayı gözden kaçırmayan, görüşünü sağlam bir şekilde oluşturmak için akıl sahipleriyle istişare etmekten geri durmayan, tecrübelerini uygulayabilen, ileriye atılmaktan korkmayan, geri durup acziyet içinde kalmak istemeyen, zafer elde edince tedbiri elden bırakmayan, musibet ve yenilgiye maruz kalınca direnç ve sabır gösteren ve Allah'tan hayırlı akıbet dileyen kimsedir. Allah bu hakikati müminlere hatırlatmış ve ümitlerini ona bağlayarak şöyle buyurmuştur: '*Akıbet muhakkak müminlerindir*' (Hûd, 11/49). Yani akıbet sakınanlarındır.

Ayrıca benden öncekiler uzak düşmana yönelerek yakınında bulunan, fırsatlar kollayan, sırlarımızı düşmana haber veren, musibet anında düşmanla iş birliği yapan, düşmanı göz ardı ederlerdi. Allah'a yemin ederim ki bu kaleleri ve engebeli dağları, Allah daha yükseğinin fethini ve daha engebelisinin ele geçirilmesini kolaylaştırmadan, hepsinin veya bazısının Müslümanlar tarafından fethini gerçekleştirmeden bu mücadeleden vazgeçmeyeceğim. Ya da Allah benim hakkımda hükmünü ve takdirini verecektir. O hüküm verenlerin en hayırlısıdır."

Za'vân'ın⁹⁷ Fethi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Za'van'da Berberilerden Abdoh diye bilinen bir kavim vardı. Onların başında Varkatân adında bir liderleri vardı. Bunlar Müslümanların meralara götürülen hayvanlarına saldırıyor ve onların gaflet hâllerini tarassut altında bulunduruyorlardı. Kayrevân ile Za'vân arasındaki mesafe bir günlüktü. Mûsâ b. Nusayr bunların üzerine Haşîn'den Abdülmelik adında bir kişinin komutasında beş yüz süvari gönderdi. Onlarla savaştı ve Allah'ın izniyle onları yenerek liderleri Varkatân'ı öldürdü. Böylece Mûsâ'ya fetih müyesser oldu. Esir sayısı on bin- [II/74] di. Mûsâ'nın valiliği döneminde Kayrevân'a getirilen ilk esir kafilesiydi. Mûsâ daha sonra Abdurrahmân adındaki oğlunu⁹⁸ Za'vân'ın bazı bölgelerine gönderdi. O da yüz bin başla geri döndü. Ardından Mervân adındaki oğlunu⁹⁹ da gönderdi. O da yüz bin başla geri döndü. O gün için humus altmış bin oldu.

Fetih Mektubunun Abdülazîz b. Mervân'a Ulaşması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Mûsâ b. Nusayr, Mısır'da bulunan Abdülazîz b. Mervân'a yazarak Allah'ın müyesser kıldığı fetihleri bildirmiş ve humusun otuz bine ulaştığını haber vermişti. Bu rakamı kâtip sehven yazmıştı. Abdülazîz mektubu okuyunca kâtibini çağırarak, "Şu mektubu oku," dedi. Kâtip mektubu okuyunca, "Bu hata kâti-

97 el-Beyânü'l-Muğrib, I, 40'da Zağvân olarak geçmektedir.

98 el-Beyânü'l-Muğrib'de Abdullah olarak geçmektedir.

99 İbnü'l-Esîr'e göre (III. 194) Hârûn olarak geçmektedir.

bindir, onu tahkik edin,” dedi. Bunun üzerine Abdülazîz şöyle yazdı: “Mektubun bana ulaştı. Mektupta Allah’ın sana müyes-ser kıldığı humusun otuz bin baş olduğunu söylemişsin. Bunu abartılı buldum ve kâtibin hatası olarak düşündüm.¹⁰⁰ Bana doğrusunu yaz ve sehven yazmaktan sakın.” Mektup Mûsâ’ya ulaşınca cevaben şöyle yazdı: “Aldığım bilgiye göre Emîr –Allah onu korusun– Allah’ın bana ihsan ettiği feyi abartılı bulmuş ve bunun kâtibin hatasından kaynaklandığını zikretmiştir. Doğrusu Emîr’in sandığı gibi kâtip hata yapmıştır. Ancak ey Emîr! Humus gerçek ve hatasız bir rakam olarak altmış bindir.” Mektup Emîr Abdülazîz’e ulaşınca çok sevindi ve derin bir memnuniyet duydu.

Abdûlmelik’in Mûsâ’nın Valiliğini Hoş Karşılammaması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre, daha önce zikrettiğimiz gibi, Abdülazîz b. Mervân, Hassân’ı azledip yerine Mûsâ b. Nusayr’ı tayin etmiş ve Allah ona fetihleri nasip etmişti. Abdûlmelik durumu haber alınca memnun olmadı ve hoş karşılamadı. Ancak, Abdülazîz’in tasarrufunu reddetmeyi de uygun görmedi. Bir ara Mûsâ hakkındaki kötü kanaati sebebiyle onu azletmeyi düşündü. Ancak, tekrar fikir değiştirerek Abdülazîz’in yaptığını reddetmekten imtina etti ve Abdülazîz’e şöyle yazdı: “Müminlerin Emîri, senin Hassân’ı azlettiğini ve onun yerine Mûsâ’yı tayin ettiğini ve bunun sebebini öğrenmiş bulunmaktadır. Aslında Mûsâ hakkındaki tasarrufun benim için beklenen bir durumdu. Senin görüş ve tasarrufunu Müminlerin Emîri onaylamış bulunmaktadır. Ancak Hassân hakkında iyi davranmanı tavsiye ederim. Zira o uğurlu kuştur. Selamla.”

[II/75]

Abdülazîz’in Cevabı

Abdûlmelik’in mektubu Abdülazîz’e ulaşınca ona şöyle yazdı: “Hassân’ı azletmem ve onun yerine Mûsâ b. Nusayr’ı tayin etmemle ilgili Müminlerin Emîri’nin mektubu bana ulaştı. Mektupta Mûsâ hakkındaki tasarrufumun Müminlerin Emîri tarafından beklendiği, benim bu konudaki icraatımı ve yaptı-

100 Mektup için bkz. *el-Beyânü'l-Muğrib*, I. 40.

ğım tayini onayladığı ifade edilmiştir. Ayrıca Müminlerin Emîri'nin, Allah'ın kendisine ihsan ettiği fetihler sebebiyle Hassân hakkında olumlu düşündüğünü bilmekteyim. Hassân'ı azletmem ve onun yerine, uğurlu olması ve güzel işler yapması sebebiyle Mûsâ'yı tayin etmemle ilgili Müminlerin Emîri ile henüz aynı görüşte değiliz. Müminlerin Emîri'nin, 'Mûsâ ile ilgili icraatını bekliyordum,' şeklindeki sözlerine gelince, yemin ederim ki bunun için fırsat kolluyordum. Hatta Müminlerin Emîri'nin benden önce ona böyle bir imkân vermesini bekliyordum. Nihayet bir durum söz konusu olunca, Müminlerin Emîri ve kendim için gayret göstererek, doğru ve samimi bir görüş ortaya koymaya çalıştım. Selamla."

Abdülazîz'in Abdülmelik'e Fetih Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Abdülazîz Abdülmelik'e şöyle yazdı: "Ey Müminlerin Emîri! Ben ve sen Mûsâ b. Nusayr ve Hassân hakkında âdeta bahse girmiş gibiydik. Atlarımızı bir noktaya doğru müsabakaya soktuk; ancak, hedefe birlikte ulaştık. Biri için hedef uzatıldı. İnşallah o senin için daha çok fetihler gerçekleştirecektir. Ey Müminlerin Emîri bana Mûsâ'nın mektubu ulaştı. Onu okuman ve Allah'a hamd etmen için gönderiyorum. Selamla."¹⁰¹

Abdülmelik'in Cevabı

Abdülmelik Abdülazîz'e şöyle yazdı: "Mektubun Müminlerin Emîri'ne ulaştı. Mûsâ ve Hassân hakkında yaptığın benzetme anlaşıldı. Mektupta, 'Mûsâ senin için daha çok fetihler gerçekleştirecek, Allah her ikisine fetihleri müyesser kıldı,' [II/76] ifadeleri yer almaktadır. Sen kendi başına koşun. Yalnız başına ve rakipsiz yarışan kendi kendine sevinebilir. Selamla."

Akabinde Abdülmelik bir adam göndererek Mûsâ'nın belirttiği ve Abdülazîz'in mektubunda ifade edildiği humusu teslim almak üzere gönderdi. Elçi, Mûsâ'ya gidince Mûsâ ona, bir vefa nişanesi olarak belirtilen meblağa bin ilave ederek teslim etti.

¹⁰¹ Abdülazîz, Mûsâ'nın mektubunu kendi mektubuna ekleyerek Halife'ye göndermiştir (*el-Beyânü'l-Muğrib*, I. 40).

Hevâre, Zenâte ve Ketâme'nin Fethi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Mûsâ, Ayyâş b. Ahyel'i bin athyla Hevâre, Zenâte ve Ketâme üzerine gönderdi. Ayyâş bu üç merkeze saldırdı. Onlarla savaştı ve onları esir aldı. Esir alınanların sayısı beş bindi. Onların başında Kemâmûn adında bir liderleri vardı. Mûsâ onu ve diğer ileri gelenleri Abdülazîz'e gönderdi. Abdülazîz onu Ukbe'nin köyü civarındaki havuzun yanında öldürdü. Bu sebeple havuz Kemâmûn adıyla şöhret buldu. Ayyâş onlara ağır basınca barış istediler. Ayyâş onların ileri gelenlerini Mûsâ'ya gönderdi. Onlarla anlaşıldı ve serbest bırakıldılar. Ketâme Mûsâ'ya gitmiş, onunla anlaşmış; Mûsâ da onlardan birini onların başına getirmişti. Ayrıca kendilerinden rehineler almıştı. Onlardan biri Mûsâ'ya yazarak, "Biz senin köleleriniz. Bizden biri kendi arkadaşını öldürdü. Ben senin için ondan daha hayırlıyım." Mûsâ bunu Ketâme'den bir destek olarak anladı. Ketâme'nin rehineleri bir gün önce ava çıkmak için Mûsâ'dan izin istemişler, Mûsâ da onlara izin vermişti. Kendisine söz konusu mektup ulaşınca, onlar hakkındaki şüpheleri güçlendi ve rehinelere kaçtığını düşündü. Bu sebeple onları bulmak için atlılar gönderdi. Rehinerler getirildi. Mûsâ onları asmak istedi. Onlar, "Ey Emîr! Durum aydınlanıncaya kadar bizi öldürmekte acele etme. Zira biz senin elindeyken babalarımız ve kavmimiz seninle ihtilafa düşecek değillerdir. Sen bizi hayatta bırakırsan haklılığını daha iyi ifade edebilirsin," dediler. Bunun üzerine Mûsâ onları zincire vurarak yanına aldı ve bizzat kendisi Ketâme'ye gitti. Mûsâ'nın Ketâme'ye gitmek üzere yola çıktığını duyan Ketâme'nin ileri gelenleri onu karşılayarak ondan özür dilediler. Mûsâ onların özürlerini kabul etti ve masum olduklarını anladı. Onların rehinelerinin hayat hakkını korudu.

[III/77]

Sanhâce'nin Fethi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre casuslar Mûsâ'ya gelerek, "Sanhâce tam bir gaflet içindedir, develeleri doğurmak üzeredir. Yerlerinden ayrılamazlar," dediler. Bunun üzerine Mûsâ, dört bin divan savaşçısıyla iki bin gönüllü

ve Berberi kabilelerden muhariplerle onlara saldırdı. Ayyâş'ı da Müslümanların aileleriyle mallarını korumak üzere bin süvariyle geride bıraktı. Mûsâ'nın ordusunun önünde İyâz b. Ukbe, sağ kanat üzerinde Mugîre b. Ebî Bürde, sol kanat üzerinde Zûr'a b. Ebî Müdrîk bulunuyordu. Mûsâ ilerleyişine devam ederek Sanhâce'yi ve yanında yer alan Berberi kabileleri tamamen ve onlar gaflet içindeyken hâkimiyeti altına aldı. Onları çok kötü vurdu. Onların esirleri yüz bin başı buldu. Sayılamayacak kadar deve, sığır, davar, at, tarım mahsulü ve elbise ganimet olarak ele geçirildi. Akabinde Kayrevân'a dönmek üzere Sanhâce'den yola çıktı. Bu fetih 80 senesinde gerçekleşti. Mûsâ'nın elde ettiği zaferi haber alan diğer askerler de batıya doğru harekete geçmeyi arzu ettiler. Mûsâ'nın başında bulunduğu ordu kadar asker batıya doğru yürüyüşe geçti ve Mugîre'nin komutasında Sanhâce'ye saldırdı. Şiddetli bir savaşa tutuştular. Allah silah ve teçhizatlarını ona nasip etti ve onları hezimete uğrattı. Esirlerinin sayısı altmış bin oldu. Akabinde dönmek üzere yola çıktı.

Secûma'nın Fethi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravlerin anlattığına göre 83 senesinde Mûsâ b. Nusayr, Abdullah b. Nusayr'ın başında bulunduğu Mısır ehlinden takviye bir güç aldı. Bu takviye güç gelince insanları cihat ve savaşa hazırlık durumuna soktu. Akabinde Secûma ve çevresi üzerine yürüdü. Abdullah b. Mûsâ'yı Kayrevân'da vekil olarak bıraktı. On bin kişilik bir orduyla çıktı. Önde İyâz b. Ukbe, sağ cenahta Zûr'a b. Müdrîk, sol cenahta Mugîre b. Ebî Bürde el-Kuraşî, arkasında Necde b. Mukassim vardı. Sancağı da oğlu Mervân'a verdi. Sicnû'l-Mülûk adındaki ^[II/78] yere geldiğinde, ordunun ağırlıklarını burada bıraktı ve süvarilerle yürüyüşüne devam etti. Ordunun ağırlıkları üzerine bin kişilik bir güçle Amr b. Evs'i bıraktı.

Mûsâ ilerleyişinde Melviye Nehri'ne kadar geldi. Burayı sakın buldu. Zahrenin tükenmesinden ve konakladıkları yeri düşmanın haber almasından endişe ederek uzun müddet burada kalmak istemedi. Mûsâ, Ukbe b. Nâfi'in geçiş güzergâ-

hından geçmek istemedi ve başka bir geçiş yolu bularak ordusuyla nehri geçti. Düşmana yaklaşıncı onların durumdan haberdar olduklarını ve savaş hazırlığı yaptıklarını gördü. Engibeli bir dağda şiddetli bir savaşa tutuştular. Buraya ancak belli güzergâhlardan ulaşılabilirdi. Perşembe, cuma ve cumartesi ikindi vaktine kadar muharebe devam etti. Akabinde liderlerinden biri ortaya atıldı. İnsanlar savaş düzeni içinde bekliyordu. Kendisiyle savaşacak bir savaşçı çıkması için seslendi. Kimse çağrısına cevap vermeyince Mûsâ, oğlu Mervân'a dönerek, "Oğulcuğum, sen ona karşı çık," dedi. Mervân sancağı kardeşi Abdülazîz'e vererek meydana çıktı. Berberi adam onu görünce güldü ve ona, "Dön, ben seni değil babanı öldürmek istiyorum," dedi. Mervân henüz yaşı küçük bir delikanlıydı. Hasmına bir hamle yaptı ve onu geriye döndürerek kendi ordusunun yanına kadar uzaklaştırdı. Bu sırada Mervân'a bir mızrak attı. Mervân mızrağı eliyle kaptı ve ona bir hamle yaparak mızrağı ona attı. Mızrak yanına saplandı ve atının karnına kadar ulaştı. Adam yan yattı ve atıyla yere yuvarlandı. İki taraf onun etrafında olmak üzere şiddetli bir muharebeye tutuştular. Âdeta öncesini unuttular. Nihayet Allah kendilerine zafer ihsan etti ve Müslümanlara fethi müyesser kıldı. Kraları Küseyle b. Lemzem öldürüldü. Esirleri iki yüz bine ulaştı. Aralarında Küseyle'nin kızlarıyla liderlerinin kızları ve paha biçilmez kıymette ve çok sayıda güzel kadın vardı. Kral ve liderlerin kızları Mûsâ'nın huzuruna çıkarılınca bana, "Oğlum Mervân'ı getirin," dedi. Mervân getirilince ona, "Oğlum seç," dedi. Mervân, Küseyle'nin kızını seçti ve cariye edindi. Ondan Abdülmelik adında bir oğlu oldu. Ravi dedi: Zür'a b. Ebî Müdrîk bu savaşta büyük yararlıklar gösterdi. Ayağı kırılmıştı. Mûsâ onun omuzlarda taşınmasını istedi. Kayrevân'a varınca kadar elli adamı sırayla onu taşımakla görevlendirdi. Mûsâ artık bölgenin tümüne hâkim oldu, peş peşe gerçekleştirdiği fetihleri Abdülazîz b. Mervân'a haber veriyordu. Esirler askerî merkezleri doldurmuştu. İnsanlar ona meylediyor ve elinde bulunan nimet ve imkânlara rağbet ediyorlardı. Hatta Abdülmelik b. Mervân, Mûsâ'nın fetih haberleri geldiğinde çoğu

zaman şöyle derdi: "Parmak sahibi, galibiyeti kutlamak senin hakkın. Bir şeyi sevmediğiniz hâlde Allah onu çok hayırlı kılabilir." Ravi dedi: Mûsâ, Ukbe'nin oğulları İyâz, Osmân ve Ubeyde'ye haber göndererek, "Kılıçlarınızı babalarınızın katillerine karşı kullanabilirsiniz," dedi. Bunun üzerine İyâz, onların büyükleri ve seçkinlerinden altı yüz kişiyi esir oldukları hâlde öldürdü. Mûsâ ona, "Artık yeter," diye uyarıda bulundu. İyâz: "Allah'a yemin ederim ki bıraksaydı onlardan göz açıp kapayan kimse bırakmazdım," diye söyledi.

Abdûlmelik b. Mervân'a Fetih Haberinin Ulaşması

Abdullah b. Müslim dedi: Mûsâ fetihleri gerçekleştirip dönünce Abdülazîz b. Mervân'a fetihleri haber vermek üzere bir elçi gönderdi. Abdülazîz gelen elçiyi mükâfatlandırdı. Abdûlmelik'e de kardeşini gönderdi. Abdûlmelik onu mükâfatlandırdı ve tahsisatını yirmi dinar artırdı. Dönünce Abdülazîz ona, "Müminlerin Emîri senin tahsisatını ne kadar artırdı?" diye sordu. Adam yirmi diye cevap verdi. Abdülazîz, "Kızmasaydı ben de o kadar artırırdım ama yirmi olmasa bile on artırıyorum," dedi. Abdûlmelik, Mûsâ'ya yazarak, bütün evlatlarına feyden yüzer dinar tahsisat bağladığını ve kendisinin tahsisatını iki yüze çıkardığını bildirdi. Mûsâ'nın maiyetindeki beş yüz köle ve mükâfat almayı hak eden ve iyi bir imtihan verenlere otuzar dinar tahsisat bağladı. Yazıda ayrıca ona, "Müminlerin Emîri ceza olarak senden aldığı yüz bini¹⁰² sana iade ediyor, onu humustan alabilirsin," diye bildirdi. Abdûlmelik b. Mervân'ın yüz bini almasını bildiren mektubu Mûsâ'ya ulaşınca Mûsâ: "Şahit olun ben onu Müslümanlara iade ediyorum, onlara yardım ve köleleri hürriyete kavuşturmak için harcanacaktır," dedi. Allah kendisine fey nasip ettiği zaman Mûsâ, İslam'ı kabul edeceğini ve iyi hâl sahibi olacağını düşündüğü kimseleri satın alır ve onlara Müslüman olmayı teklif ederdi. Teklifi kabul edenleri, onların anlayış ve kavrayış yeteneklerini denemeden, kabul ederdi. Eğer onlarda bir beceri ve ma-

102 Irak haracındaki zimmet iddiası sebebiyle Abdûlmelik, Mûsâ'ya yüz bin dinar para cezası verdiği daha önce anlatılmıştı (Bkz. Mûsâ b. Nusayr'ın Abdûlmelik b. Mervân'ın Huzuruna Çıkması konusu).

haret görürse onun azatlığını onaylar ve maiyetine alırdı. Aksi takdirde onu humus ve hisselerine geri gönderirdi.

[III/80]

Ravi dedi: Mûsâ, Abdülazîz b. Mervân'a yazarak Zür'a b. Ebî Müdrîk'in yararlıklarını ve bu uğurda ayağının sakatlandığını, sakatlığı olmasaydı bizzat kendisini ona göndereceğini bildirdi. Bunun üzerine Abdülazîz ona yüz dinar, kendi yakınlarından otuz kişiye de tahsisat bağladı. Akabinde Mûsâ 84 senesinde döndü.

Mûsâ b. Nusayr'ın Deniz Gazası

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Mûsâ, Kayrevân'a döndükten sonra ramazan ve şevval aylarını burada geçirdi. Bu arada Tunus'ta bir tersane ve bir liman yapılmasını emretti.¹⁰³ İnsanlar bu işi gözünde büyüttüler ve ona, "Bu işe gücümüz yetmez," dediler. Bunun üzerine İslam'a giren ve Müslümanlığı güzel olan bir Berberi ona, "Ey Emîr! Yaşım yüz yirmiye ulaştı. Babam bana anlatmıştı: Kartaca lideri Kartaca kanalını inşa etmeyi düşündüğü zaman, insanlar bu işi gözlerinde büyüttüler. Bunun üzerine bir adam ona, 'Ey Krall! Eğer bu işe azmedersen niyetini gerçekleştirirsin; çünkü hükümdarlar sahip oldukları kuvvet ve kudretle hiçbir şey karşısında âciz kalmazlar.' Sen de ey Emîr azmet. Zira Allah, niyet ettiğin işte sana yardım edecek ve bu işe karşılık sana ecrini verecektir," dedi. Mûsâ bu sözlerle sevindi ve bunları beğenerek işe girişti. Liman ve tersaneyi on iki mil mesafeyle inşa etti. Liman deniz araçları için, fırtına ve rüzgâr olduğunda, bir sığınak oldu. Akabinde yüz adet geminin yapılmasını emretti. Mûsâ, 84 senesinin kalan aylarını burada geçirdi. Daha sonra Atâ b. Nâfi' el-Hezelî, Mısır ehlini taşıyan gemilerle geldi.

103 el-Arinî der ki: Abdülmelik Afrika'nın fethinde deniz gücünün ehemmiyetini idrak ederek Mûsâ b. Nusayr'dan bir deniz üssünün kurulmasını talep etti. Bu amaçla Mısır'dan gemi yapımında çalışacak bin kişiyi aileleriyle birlikte Mûsâ'ya gönderdi. Mûsâ tersane ve deniz üssünü Kartaca'da değil körfezden içeriye doğru bir kanal açarak bir gölde kurdu. Böylece muhtemel bir düşman saldırısından üs ve tersaneyi emniyet altına almak istemiştir. Kartaca önemini kaybederek Tunus şehri gelişti ve İslam dayanması için emin bir merkez oldu. Mûsâ bu tersanede gemilerini inşa etti (ed-Devletü'l-Bizantiyye, s. 169).

Abdülazîz b. Mervân onu Serdânya üzerine göndermişti. Atâ gemilerini Sûse limanına çekti. Mûsâ pazarları ona açtı ve ona senenin bu mevsiminin deniz seferi için uygun olmadığını yazdı. Ona, "Kendini tehlikeye atma, zira kasım ayındasın. Denizde seyrüsefer elverişli hâle gelinceye kadar yerinde bekle," diye telkinde bulundu.

Ravi dedi: Ancak Atâ, Mûsâ'nın mektubuna iltifat etmedi [II/81] ve gemilerini yükleyerek denize açıldı. Silsile Adası üzerine gitti ve orayı fethederek ganimetler, altın, gümüş ve kıymetli mücevheratlar elde etti. Sonra geri döndü. Ancak fırtınaya yakalanarak maiyetindekilerle boğuldu. Fırtınazedeler Afrika sahillerine vurdu. Mûsâ durumu haber alınca Yezîd b. Mesrûk'u bir süvari birliği başında deniz sahiline göndererek sahile vuran Atâ ve arkadaşlarının gemilerini arayıp bulmasını istedi. Yezîd yontulmuş bir tabut buldu. Yezîd b. Mesrûk'un zenginliği bu tabuttan kaynaklanıyordu. Ravi dedi: Elinde kamıştan asa bulunan bir yaşlıya rast geldim. Onu aramak istedim. Ancak benimle tartıştı. Elindeki asayı alıp boynuna vurdum. Asadan inci, mücevherat ve altınlar döküldü. Mûsâ b. Nusayr kıyıya vuran gemilerle kurtulan denizcileri Tunus'taki tersaneye aldırıldı.

85 senesi geldiğinde Mûsâ b. Nusayr deniz seferine çıkmak için ordusuna hazırlanmasını emretti. İnsanlar bu sefere istekliydiler. Âdeta yarışa girdiler. Mûsâ gemileri yükledi ve adamlarından ileri gelen hiç kimse gemilere binmekten geri kalmadı. Sıra ona gelince bir mızrağın getirilmesini istedi. Mızrağı Abdullah b. Mûsâ b. Nusayr'a vererek onu onların başına getirdi. Ona hemen harekete geçmesini emretti. Mûsâ bu sefere özellikle ileri gelenlerle celadet sahiplerinin çıkmasını istemişti. Bu nedenle bu sefere Eşraf Gazası adı verildi. Abdullah b. Mûsâ denizdeki seyrine devam etti. Bu, Afrika denizlerinde ilk deniz gazasıdır.¹⁰⁴ Abdullah bu seferde Sicilya Adası'na uğradı ve adadaki bir şehri fethetti. Çok miktarda ganimet ele geçirildi. Adam başına yüz altın düştü. Sefere ka-

104 Tunus'taki deniz üssünün kurulmasından sonra Müslümanların deniz kuvvetleri Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye olmak üzere üç bölgede konuşlandı.

tılan Müslümanların sayısı dokuz yüz ile bin arasındaydı. Abdullah emniyet içinde geri döndü. Bu sırada Mûsâ b. Nusayr'a Abdülazîz b. Mervân'ın ölümü¹⁰⁵ ve Velîd b. Abdülmelik'in yerine tayin edilmesi haberi, 86 senesinde ulaştı. Velîd biat için ve Abdullah b. Mûsâ'nın fetihleriyle ele geçirdiği ganimetlerle ilgili haber gönderdi.

[II/82]

Daha sonra Mûsâ, Zür'a b. Ebî Müdrîk'i bazı Berberi kabileler üzerine gönderdi. Ancak, savaşmaktan imtina ederek barış istediler. Bunun üzerine liderlerini Mûsâ'ya gönderdiler. Mûsâ onlara rehineler karşılığında eman verdi.

Mûsâ ayrıca Ayyâş b. Ahyel'i Afrika donanmasına tayin etti. Ayyâş kışı denizde geçirdi¹⁰⁶ ve Serkûse¹⁰⁷ adındaki şehre girdi. Sonra 86 senesinde geri döndü.

Daha sonra Abdullah b. Mürre 89 senesinde Mısır ehlinden takviye bir kuvvetle Mûsâ'ya geldi. Mûsâ onu Afrika denizine komutan tayin etti. Serdânya Adası'na girdi ve şehirlerini fethetti. Alınan esir sayısı üç bindi. Ayrıca altın, gümüş, mahsul vs. elde edildi.

Uzak Sûs Gazası

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Mûsâ b. Nusayr oğlu Mervân'ı Uzak Sûs'a gönderdi. Oranın kralı Müzdâne el-Esvârî idi. Mervân, divan ehlinden¹⁰⁸ beş bin kişiyle yola çıktı. İki taraf karşılaştıkça, Mervân askerlerinin düşmanla savaşmak için acele ettiklerini gördü. Mervân ve Müzdâne karşılaştıklarında iki taraf kıyasıya bir muharebeye tutuştular. Müzdâne hezimete uğradı ve Allah, Mervân'ı onlara musallat etti. Onları yok etmeye matuf bir hamle yaptı. Öyle ki bu gaza Mervân'ın eliyle Sûs ehlinin kökünün kazınması oldu.

105 Daha önce de belirtildiği gibi Abdülazîz b. Mervân 85 yılında vefat etmişti. Bir rivayete göre Abdülmelik onun yerine oğlu Abdullah'ı, bir rivayete göre de kardeşi Abdullah b. Mervân'ı görevlendirmiştir (bkz. Taberî, İbnü'l-Esîr ve el-Kindî'nin *Vülatu Mısır* adlı eseri).

106 *el-Beyânü'l-Muğrib* adlı eserde, Sicilya'ya doğru denizde seyrine devam etti.

107 *el-Beyânü'l-Muğrib*'de, "onu ele geçirdi ve emniyet içinde geri döndü," ifadesi yer almaktadır.

108 Divanda kayıtlı ödenek tahsis edilen nizami askerleri ifade etmektedir.

Esirler kırk bine ulaştı. Mûsâ b. Nusayr Afrika denizinde seferlerine devam ederek Mayorka'ya girdi ve burayı da fethetti.

Velîd b. Abdilmelik'e Fetihlerin Haber Verilmesi

[II/83]

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Velîd b. Abdûlmelik'e yakın çalıştığını söyleyen bir hizmetçisinin kendilerine anlattığına göre Velîd, önündeki altın bir leğende abdest alıyordu. Tam bu sırada Horasan'da bulunan Kuteybe b. Müslim'den bir elçi fetih haberleriyle geldi. Halife'ye durumu bildirdim. Bana, "Mektubu kendisinden al getir," dedi. Velîd mektubu aldı ve okudu. Daha mektubu sonuna kadar okumadan Mûsâ b. Nusayr'dan gelen bir elçi, Mervân b. Mûsâ'nın Sûs'u fethettiğini bildirdi. Onu da kendisine ilettim. "Mektubu getir," dedi. Mektubu okuyunca Allah'a hamd etti ve secdeye kapandı. Sonra bana döndü ve "Kapıyı tut, içeriye kimse girmesin," dedi. Ben de kapıyı tuttum. Bu sırada Velîd'in yanında emekleyen çocuğu vardı. Çocuk oradaki leğene düştü ve çığlık attı. Velîd secdede olduğu için ona dönüp bakmadı. Ben de kapıyı beklediğim için çocuğu kurtaramadım. Velîd secdeyi uzattıkça uzattı. Bu arada çocuğun da sesi sedası kesildi. Sonra Velîd secdeden kalktı ve beni çağırdı. İçeri girip çocuğu aldım, ancak ölmüştü. [II/84]

Ersâf Kalesinin Fethi

Abdullah b. Müslim dedi: Ersâf Kalesi'nin sahibi Afrika sâhilinin bazı kesimlerine baskınlar yaparak onlara zarar verdi. Mûsâ olayı haber alınca, "Ben buradayken bu adamı öldürmezsem Allah beni öldürsün," dedi. Mûsâ bir müddet bekledikten sonra adamlarından birini çağırarak, "Sana zararı dokunmayacak bir görev vereceğim. Bunun karşılığında sana mükâfatım olacak. Bu iki heybeyi al ve yanındakilerle beraber git. Falanca yere ulaştığın zaman bir kilise göreceksin. Rumların orayı bayramlarına tahsis ettiklerini göreceksin. Gece olunca sahile yanaş ve bu heybelerden birini oraya bırak. Diğer heybeyi ise bana geri getir." Mûsâ'nın gönderdiklerinin içinde işlemeli kumaştan yapılmış çadır ile Arap diyarına ait güzel hediyeler vardı. Bunların yanında cevap niteliğinin

de bir mektup da bıraktı. Mektup Mûsâ'dan eman dileyen ve bunun karşılığında Rumların sırlarını bildirmeyi teklif eden bir mektuba cevaben yazılan ve Mûsâ'nın eman verdiğini ve mührünü taşıyan bir mektuptu. Görevli yola çıktı ve Mûsâ'nın söylediği yere kadar gitti. Heybeyi oraya bıraktı ve öbür heybeyle Mûsâ'ya geri döndü. Rumlar Mûsâ'nın gönderdiği heybeye rast gelince kötü oldular ve durumu bölgenin patriğine bildirdiler. Patrik heybenin içindekileri aldı. Hediyeleri ve mektupları görünce bundan endişelendi ve krala gönderdi. Kral içindeki mektupları okuyunca gerçek olduğuna kanaat getirdi. Ersâf Kalesi üzerine bir komutan göndererek oranın idaresini ona verdi ve Afrika sahillerine baskın yapan kale sahibinin boynunun vurulmasını istedi. Komutan verilen emri yerine getirdi ve Mûsâ'nın hilesi sonucu adamı öldürdü.

Endülüs'ün Fethi¹⁰⁹

[II/85]

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Mûsâ b. Nusayr azatlısı Târik'ı Tanca ve çevresine gönderdi. Bölgedeki Berberi şehirleriyle kalelerini fethetti. Mûsâ'ya yazarak altı gemiyi ele geçirdiğini söyledi. Mûsâ ona şöyle yazdı: "Onları yediye tamamla ve onlarla sahile git ve onları yüklemek için hazırlık yap. Yanındakilerden Süryanilerin takvimini bilen bir adama sor. Süryani takvimine göre 21 Mart günü Allah'ın yardımını ve bereketini dileyerek gemileri yükle. Yanında Süryani takvimini bilen yoksa Acem takvimine göre hareket et. Zira bu takvim de Süryani takvimine uymaktadır. Acemce bu aya mars ayı denilmektedir. Sana emrettiğim gibi bu ayın yirmi birinde Allah'ın bereketini dileyerek gemilerini yükle ve denize açıl. Kızıl bir dağa yaklaştığında doğu tarafında bir pınar ve bu pınarın yanında öküz heykeli şeklinde bir sanem göreceksin. O sanemi kır. Sonra yanındaki uzun boylu, kıllı,

109 Endülüs eskiden İbarya adıyla bilinirdi. Muhtemelen bu isim orada yerleşen bir Kafkaslı halka nispetle verilmiştir. Hristiyanlar ise orayı Eşbans adlı bir şahsın adına nispetle Eşbanya olarak adlandırmışlardır. İbnü'l-Esîr, Eşban krallarından birinin adıydı, diye anlatmıştır (III. 205). Bir rivayete göre de orada yerleşen, Endelüş adıyla bilinen ve miladi beşinci yüzyılın başında bölgeyi istila eden Vandallara nispetle Vandelosya adını almıştır (*Mu'cemü'l-Büldân* ve İbnü'l-Esîr).

gözleri şaşşı ve eli çolak adama dikkat et. Onu öne geçir. Sonra sana gelinceye kadar yerinde bekle.” Mektup Târik’a ulaşınca Mûsâ’ya şöyle yazdı: “Emîr’in bana tasvir ettiği mekâna vardım. Ancak bana vasıflarını söylediğin adamı göremedim. Bu adam herhâlde benim.”

Akabinde Târik 93 senesinin recep ayında bin yedi yüz savaşçıyla harekete geçti. Bu arada Endülüs Kralı Ledrik, Beş- [II/86]
kens diye bilinen düşmanlarına savaş açmış ve krallarından Tedmîr adında birini onların başında bırakmıştı. Tedmîr, Tâ- [II/87]
rık’ın bulunduğu bölgeye gelince Ledrik’e yazarak, “Bizim topraklarımıza bir kavim girmiştir. Bunlar gökten mi inmiş yoksa yerden mi bitmiştir, bilemiyoruz.” Mektup Ledrik’e ulaşınca yetmiş bin süvariyle Târik’la savaşmak üzere geri döndü. Arabalar erzak ve malları taşıyordu. Ledrik de iki atın çektiği bir yataklı arabada seyrediyordu. Üzeri inci, yakut ve zümrütle süslenmiş bir çadırla kaplanmıştı. Yanlarına çok sayıda ip almışlardı. Zira onları esir alacaklarından emin bulunuyorlardı. Târik düşmanın yaklaştığını haber alınca ayağa kalktı ve bir konuşma yaptı. Allah’a hamd ettikten sonra askerlerini cihada teşvik etti ve şehadet arzularını kamçılıyarak zafer ümitlerini canlandırdı. Sonra şöyle dedi: “Ey insanlar! Bizim için kaçış imkânı yoktur. Arkanızda deniz, önünüzde ise düşman vardır. Allah’a yemin ederim ki doğruluk ve sabırdan başka bir yol yoktur. Bu iki meziyet mağlup edilemeyen, muzaffer iki kuvvettir. Bunlar olduğu zaman az olmak zarar vermediği gibi, zaaf göstermek, tembellik, başarısızlık, ihtilaf ve kibirle de çokluğun faydası olmaz. Ey insanlar! Ben ne yapsam siz de aynısını yapın. Saldırırsam siz de saldırın. Durursam siz de durun. Muharebede tek bir adammış gibi hareket edin. Bilesiniz ki ben onların azgın liderlerine saldıracağım. Onunla karşı karşıya gelip kendisiyle vuruşacak ve hiçbir korkuya kapılmayarak ya’ onu öldüreceğim ya da ben öldürüleceğim. Öldürülürsem gevsemeyin, üzülme-
meyin, kendi aranızda çekişmeyin ki başarısız olmayasınız, gücünüz yok olmasın, düşmanınıza arkanızı dönmeyesiniz ve sizi öldürüp esir etmesin. Sakın ha, alçaklığa razı olmayın. Elinizi gevşek tutmayın. Hep

onur ve izzete râğbet edin, zillet ve zafiyetten uzak durun. Şehadet için vadedilen sevabı unutmayın. Allah sizinle beraber olduğu ve sizi koruduğu hâlde, yanlış yaparsanız, büyük bir hüsrana maruz kalır ve sizi tanıyan Müslümanlar nezdinde kötü anılırsınız.¹¹⁰ İşte ben şimdi hasmıma ulaşınca kadar hamle yapacağım. Siz de benim gibi hamle yapın." Akabinde Târik ve askerleri saldırıya geçtiler. Düşmanla temas edince şiddetli bir muharebeye tutuştular. Azgın Kral öldürüldü ve bütün düşman ordusu hezimete uğradı.¹¹¹ Târik, Ledrik'in kafasını kesti ve onu Mûsâ b. Nusayr'a gönderdi. Mûsâ da bunu oğlunun riyasetinde Afrika ehlinde oluşturduğu bir heyetle Velîd b. Abdülmelik'e gönderdi. Velîd, Mûsâ'nın oğluna şeref ödülü verdi ve heyetindekilerin hepsine hediyeler vererek kendilerini geri gönderdi. Müslümanlar bu zaferle Ledrik ve ordusundan paha biçilmez kıymet ve vasıflarda ganimetler elde ettiler.

[II/88]

Abdullah b. Müslim dedi: Târik, Mûsâ'ya şöyle yazdı:¹¹² "Kavimler her taraftan bize üşüştü. İmdat! İmdat!" Mektup Mûsâ'ya ulaşınca insanlara çağrıda bulundu ve onları seferber etti. Bu, 93 senesinin safer ayındaydı. Mûsâ, sefere en çok perşembe sabahı çıkmayı tercih ediyordu. Yerine Afrika, Tancâ ve Sûs'a oğlu Abdullah'ı bıraktı. Oğlu Mervân'a da yazarak yardıma gitmek üzere yola çıkmasını emretti. Mervân, babası Mûsâ henüz varmadan maiyetindeki askerleriyle Târik'in ya-

110 Ayrıca bkz. *Nefhu't-Tîb*, I. 241-242; *Vefeyâtul-A'yân*, V. 321-322.

111 Târik'in fütuhâtı ve Ledrik'e karşı muzafferiyeti hakkında bkz. el-Makrî, *Nefhu't-Tîb*, I. 242; İbn Abdulhakem, s. 92; *el-Hulletü's-Siyerâ*, II. 333. Buna göre Ledrik, Tuleytula'dan hareketle Târik üzerine yürüdü ve iki taraf 92 yılı ramazan ayının bitimine iki gün kala Leke Nehri üzerinde karşılaştılar. Pazar günü başlayan savaş perşembe gününe kadar devam etti. Neticede Allah Müslümanları müşriklere karşı muzaffer kıldı ve düşman tarafında büyük can kaybı meydana geldi. Kral Ledrik izini kaybetti. Ne ölü ne de diri olarak izine rastlanamadı (*el-Beyânü'l-Muğrib*, II. 12; İbnü'l-Esir, III. 210'e göre Ledrik, nehirde boğuldu).

112 Târik mektubu muhtemelen Ledrik'e karşı savaşı başlatmadan önce yazmıştır. Ancak daha kuvvetli ihtimal mektubun savaştan sonra yazılmış olmasıdır. İmdat talebi Târik'in plansız bir şekilde fetihlere devam etmesi ve ordunun arkadan savunmasız kalması sebebiyledir. Bu nedenle Mûsâ ona yazarak kendisi gelinceye kadar Kurtuba'dan öteye geçmemesini tembih etti (bkz. *el-Hulletü's-Siyerâ*, II. 334).

nına vardı. Mûsâ b. Nusayr ordusuyla ilerleyişine devam ederek boğazı geçti. Sonra Târik'la birleşerek onu ordunun önüne aldı. Her taraftan toplananlara karşı yürüyüşünü sürdürek Kurtuba ve çevresinde bulunan kale ve şehirleri fethetti. Muharipler daha önce duyulmamış şekilde şahsi ganimetler elde ettiler. O gün için şahsi ganimete bulaşmayan tek kişi Ebû Abdurrahmân el-Cebelî¹¹³ idi. Mûsâ ilerleyişine devam ederek önüne çıkan engelleri yıkarak sağında ve solunda ne kadar şehir varsa fethetti. Nihayetinde Krallar Şehri Tuleytula'ya girdi. Şehirdeki Krallar Sarayı'na girince orada yirmi dört taç buldu. Endülüs'ün ölen krallarına ait bu taçlardan her birinin üzerinde ait olduğu kralın ismi, yaşı, ölüm tarihi ve kral olduğu tarih yazılıydı. Aynı evde üzerinde Süleymân b. Dâvûd'un adının yazılı olduğu bir sofra ile akikten bir sofra vardı. Mûsâ taçlara, mutfak eşyasına ve sofralara dönerek örtülmesini emretti. Paha biçilmez bu eşyayı emin kişilere teslim etti. Al-^[II/89] tın, gümüş ve kıymetli eşyanın haddi hesabı yoktu.¹¹⁴

Velîd b. Abdülmelik'in Mûsâ b. Nusayr'ı Kendi Hilafetini Reddetmekle İthamı

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Velîd b. Abdülmelik, Mûsâ b. Nusayr'ın Endülüs'e girişini ve Endülüs'ün vasıflarını haber alınca, Mûsâ'nın orada ikamet edip Halife'ye itaat etmekten imtina edeceğini ve orada korunabileceğini düşündü. Hatta bunu kendisine telkin edenler bile oldu. Aslında fütuhât ile meşgul olduğu ve düşmana karşı kendi konumlarını güçlendirmeye çalıştığı için Mûsâ'nın mektupları henüz kendisine ulaşmamıştı. Bu sebeple kadiya talimat vererek namazlardan sonra Mûsâ'ya beddua edilmesini istedi. Diğer yandan Mûsâ, Tuleytula'yı fethedince, Ali b. Rebâh'ı¹¹⁵ bir heyetle Halife'ye gönderdi. Heyet ikinci

113 Asli nüshada böyle ise de *Nefhu't-Tîb*'a göre doğrusu el-Cebelî değil, el-Hablî'dir. Adı ise Abdullah b. Yezîd'dir.

114 Bkz. *Nefhu't-Tîb*, I. 265, 271, 272, 280; İbnü'l-Esir, III. 211; Belâzurî, *Fütûhü'l-Büldân*, s. 232; *Târihu'l-Ya'kûbî*, II. 285.

115 Ali b. Rebâh Basralı bir tâbi'dir. Künyesi Ebû Abdullah'tır. Lahmî olup Yermuk yılında 15 senesinde doğmuştur. Abdülazîz b. Mervân nezdinde itibarı olan bir zattı (*Nefhu't-Tîb*, I. 278).

vakti Şam'a ulaştı. Namaz için mescide girdiklerinde kadının Mûsâ'ya beddua ettiğini gördüler. Bunun üzerine Ali b. Rebâh: "Ey insanlar! Mûsâ hakkında Allah'tan sakının! Ona beddua etmeyin. O itaatsizlik içinde değil, cemaatten de ayrılmadığı gibi Müminlerin Emîri'ne bağlı olup Müslümanların hukukunu savunmakta ve müşriklere karşı cihat etmektedir. İçinizde en son onu gören benim. Ben onun yanından geliyorum. On-
dan haber getirdim. Müminlerin Emîri'ne Allah'ın ihsan ettiği fey ile Müslümanlara kazandırdıkları, sizin gözünüzü aydın tutacak ve Halife'yi sevindirecek durumdadır," dedi.¹¹⁶

Mûsâ'nın Heyetinin Velîd b. Abdülmelik'in Huzuruna Çıkması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Velîd b. Abdülmelik, Mûsâ'nın yanından gelen ve onun hakkında konuşan bu elçinin haberini alınca, huzuruna çıkması için ona haber gönderdi. Huzuruna çıkınca ona, "Sende ne haberler var?" dedi. Ali b. Rebâh: "Hoşuna gidecek haberler var, ey Müminlerin Emîri! Mûsâ b. Nusayr Endülüs'te bulunuyor. Allah ona güç ve zafer ihsan etti. Hiç kimseye nasip olmamış fetihler nasip oldu. Beni gerçekleştirdiği fetihlerden birinin haberini vermek üzere maiyetindeki ileri gelenlerden bir heyetle gönderdi," dedi ve mektubunu ona teslim etti. Velîd mektubu okuyunca secdeye kapandı. Secdeden başını henüz kaldırmıştı ki bir fetih haberi daha geldi. Halife tekrar secdeye kapandı. Secdeyi bitirince bir fetih haberi daha geldi. Halife tekrar secdeye kapandı. Öyle ki başını secdeden kaldırmayacağını sandım.

Mûsâ'nın Gizemli Evde Bulduğu Sofrayla Arap Resimlerinin Hikâyesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre ilim ehlinde bir zattan naklen Herim b. İyâz kendilerine şöyle anlattı: Endülüs fethinde Mûsâ b. Nusayr'ın maiyetinde bulunduğunu ifade ederek Süleymân b. Dâvûd'a ait olduğu

116 Mûsâ b. Nusayr, Endülüs'ün fethinden sonra şöyle yazdı: "Fetih değil âdeti kıyamet ve mahşer günü. Başka bir rivayette de cennet gibi bir fetih."

zikredilen sofranın bulunduğu ev hakkında şunları anlattı: Ev yirmi dört kilitte kilitlenmişti. Her kral göreve başlayınca öncekileri taklit ederek evin kapısına bir kilit vuruyordu. Endülüs'ün döneminde fethedildiği Kurtubalı Ledrik kral olunca, yemin ederek dedi ki: "Bu evin sırrını keşfetmeden ölmek istemiyorum, onu açacak ve içinde neler var göreceğim," dedi. Hristiyanların piskopos ve rahipleri toplanarak Kral'a saygılarını sundular ve "Bu evi neden açmak istiyorsun?" dediler. Kral: "Bu merakla ölmek istemiyorum. Onu açıp içinde neler var bilmek istiyorum," dedi. Onlar, "Allah seni korusun, salih seleflerinin yoluna muhalefet etmek ve onları izlemekten kaçınmak hayırlı bir şey değildir. Öncekileri taklit et ve onların yaptığı gibi sen de ona bir kilit ilave et. Onların kapılmadığı hırsa kapılma. Öncekiler doğruyu senden ve bizden daha iyi biliyorlardı," diye telkinde bulundular. Ancak Kral açmakta ısrar etti. Onlar kendisine, "İçinde var olduğunu sandığın para ve mücevherat kadar sana para ve mücevherat verelim de senden önce krallarımızdan hiçbirinin yapmadığı şeyi yapmaya kalkma. Zira onlar ilim ve bilgi sahibi kimselerdi," dediler. Ancak Kral açmakta inat etti ve açtı. İçinde Arap resimleri ve bir yazı gördü. Yazıda, "Bu ev açılırsa bu resimlerdekiler bu memlekete girecek ve ona sahip olacaklar," diye yazılıydı. Müslüman Arapların Endülüs'e girişi aynı yılda gerçekleşti.¹¹⁷

Allah'ın Kendilerine İhsan Ettiği Ganimetler

[II/91]

Abdullah b. Müslim dedi: Leys b. Sa'd'dan¹¹⁸ ravilerin anlattığına göre Mûsâ b. Nusayr, Endülüs'e girdiği zaman atlarını bağlamak için bir kilisenin duvarına kazık çaktılar. Ancak kazıklar kırılıp çakılmadı. Baktılar ki mermerin altında altın ve gümüş levhalar var.

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Endülüs seferlerinden birinde Mûsâ'nın maiyetinde bulunan bir adam altın, gümüş, kıymetli taşlar ve yakutla dokunmuş bir halıyı taşıyan iki adam görmüş. Onu taşımak kendilerine

117 Bu rivayet ile ilgili bkz. el-Makrî, I. 247; İbn Hallikân, V. 327 ve İbnü'l-Fakîh, *Muhtasaru Kitâbü'l-Büldân*, s. 79-80.

118 Bkz. İbn Abdülhakim, s. 281.

ağır gelince yere bıraktılar ve baltayla ikiye ayırarak yarısını alıp diğer yarısını bırakıp yollarına devam ettiler. Oradan geçen insanlar ondan daha kıymetli ve daha enfes olanı tercih ederek ona dönüp bakmadılar bile. Bir şahıs Mûsâ'nın yanına gelerek, "Yanıma birisini gönder, size bir definenin yerini göstereyim," dedi. Mûsâ kendisiyle adamlar gönderdi. Rehber, "Burayı kazın," dedi. Kazdıklarında zümrüt ve yakutun aktığını gördüler. Bunu görünce şaşırdılar ve "Mûsâ bize inanmaz. Ona haber gönderin," dediler. Mûsâ geldi ve gözleriyle gördü. Bahsi geçen halı ise altın, gümüş, inci, yakut ve zümrütten ipliklerle işlenmişti. İki Berberi onu taşımaya güçleri yetmeyince baltayla ortadan bölüp taşıyabildiklerini alıp gerisini bıraktılar. Zira alacakları daha nefis şeyler vardı.

Leys b. Sa'd dedi: Atâ b. Nâfi'in gazasında bir adam aşırıdğı mücevherleri ziftle kaplanmış bir kutuya koyup göğsü üzerinde taşımış. Öleceği zaman, "Ziftli, ziftli," diye dövünmeye başlamış.

İbn Ebî Leylâ et-Tüceybî, Hamîd ve babasından rivayetle şöyle dediğini nakletti: Mûsâ'nın bazı Endülüs gazalarında atların nallarında altın ve gümüş çiviler görülmüştür. Ravi dedi: Endülüs'ü fethettiği zaman Halife'ye yazdığı mektupta, "Ey Müminlerin Emîri! Bu bir fetih değil, âdeta bir mahşer gibidir," diye yazmıştır. Yine İbn Ebî Leylâ, Abdülhamîd b. Hamîd'den naklen babasının şöyle dediğini anlattı: Attar bir kadın Endülüs'e gitti. Ayrıldığına sayılamayacak kadar altın, gümüş tabak ve kıymetli taşlara ilaveten beş yüz başla geri döndü.

Abdullah b. Müslim dedi: Yâsîn b. Recâ bize anlattı: "Medine ehlinde yaşlı bir zat bize geldi. Bize Endülüs'ten ve Mûsâ'nın Endülüs'e girmesinden söz etmeye başlayınca ona, "Bu bilgilere nasıl sahip oldun?" diye sorduk. Adam, "Ben onun ele geçirdiği esirlerdenim. Size şaşırtıcı bir şey söyleyeyim. Valahi beni satın alan, Mûsâ'nın mutfağı için bir avuç karabiber karşılığında beni satın aldı," dedi. Ona, "Neden geldin?" diye sorduk. Adam dedi ki: "Babam Endülüs'te ileri gelen bir kişiy-

di. Mûsâ b. Nusayr'ın ilerleyişini işitince sahip olduğu altın, gümüş, kıymetli taşlar vesaire ne varsa hepsini gömdü. Yerini de biliyordum. Onları çıkarmak için geldim." Ona, "Üzerinden kaç sene geçti?" diye sorduk. Adam, "Yetmiş sene," diye cevap verdi. Ona, "Yerini unutmadın mı?" dedik. Adam, "Evet," diye karşılık verdi. Adamın daha sonra ne yaptığını bilmiyoruz.

Mûsâ b. Nusayr'ın Beşkens ve Freng Gazası

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Mûsâ b. Nusayr Tuleytula'yı fethettikten sonra şehir şehir fetihlerine devam ederek bütün Endülüs'ü hâkimiyeti altına aldı. Cillîkiye'nin ileri gelenleri kendisine gelerek barış istediler. Mûsâ onlarla sulh yaptı.¹¹⁹ Ardından Beşkens bölgesine girdi. Bölgede âdeta hayvanları andıran topluluklara rast geldi. Akabinde Freng bölgesine yönelerek Sarakusta'yı fethederek Endülüs ile arasındaki şehirleri ele geçirdi. Tahmin edilemeyecek kadar ganimet ele geçirildi. İlerleyişine devam ederek yirmi gün mesafedeki yerlere kadar gitti. Kurtuba ile Sarakusta arasındaki mesafe ise bir ay ile kırk gün arasındaydı.

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Abdullah b. Mugîre b. Ebî Bürde şöyle dedi: Endülüs'ü fetheden Mûsâ'nın ordusundaydım. Sarakusta'ya kadar ilerledik. Bir miktar orayı da geçerek deniz sahilinde dört kapısı olan bir şehre kadar geldik. Şehri kuşatmışken Mûsâ'nın muhafızlarının başındaki şahıs geldi ve "Ey Emîr! Orduyu dörde bölerek şehri kuşattık. Ancak uzakta merdivenli bir kapı kaldı," dedi. Mûsâ ona, "O kapıyı bırak orayı gözetleyelim," dedi. Mûsâ sonra bana dönerek "Ne kadar zahiren var?" diye sordu. "Yalnız

119 Mûsâ, İbn Süleym şehrini, ardından Karmûne, İşbiliye, Mârîde, Leble, Bâce ve Sarakusta şehrini fethetti (İbnü'l-Esîr, III. 211-212; *Nefhu't-Tîb*, II. 156). Mûsâ daha sonra Târik ile birlikte Kuzey Endülüs bölgelerine kadar ulaştı. İlerleyişlerinde önemli bir direnişle karşılaşmadılar. Zira güneydeki Got devletinin yıkılışı, kuzeydeki şehirlerin peş peşe düşmesini kolaylaştırmıştır. Cillîkiye'ye gelince Mûsâ halkıyla anlaşarak dağlık bölgelerini istila etmekten kaçındı ve bölge Gotlarla fethedilen bölgelerden kaçanlara ev sahipliği yaptı. Bölge İspanyol milliyetçiliğinin beşiği olmuş ve Müslümanlardan intikam alma ve sekiz asır Endülüs'te kaldıktan sonra buradan kovulmalarına ön ayak olmuşlardır (İbn İzâri, II. 62, Dr. Mâcid, *et-Târîhu's-Siyâsî li'd-Devleti'l-Arabiyye*, II. 207).

bir çuval kaldı," dedim. Mûsâ: "Ordunun komutanlarından olduğun hâlde bir çuvaldan başka zahiren kalmadıysa, diğerlerinin durumu nasıldır acaba? Allah'ım onları o kapıdan çıkar," diye söyledi. Mugîre dedi: Sabahladığımızda o kapıdan şehri terk ettiklerini gördük. Mûsâ o kapıdan şehre girdi. Oğlu Mervân'ı da onları kovalamaya gönderdi. Mervân onlara yetişti ve onlara saldırarak birçoğunu öldürdü. Onlardan ve şehirden önemli miktarda ganimet elde ettiler.

Ravi dedi: Ravilerin anlattığına göre Ca'fer b. Eşter şöyle dedi: Mûsâ'nın Endülüs seferine katılanlardanım. Büyük bir kaleyi yirmi küsur gün kuşattık. Ancak kaleye giremedik. Kuşatma uzayınca bize seslenerek, "Yarın sabah için hazır olun," dedi. Biz zannettik ki düşmandan bir haber almış veya düşman bize yaklaşmış da Mûsâ yer değiştirmek istiyor. Sabah hazır bekliyorduk. Mûsâ ayağa kalktı ve Allah'a hamd ettikten sonra şöyle dedi: "Ey insanlar! Ben safların önüne geçeceğim. Tekbir getirip hamle yaptığımı gördüğünüz zaman siz de tekbir getirip hamle yapın." Bunun üzerine insanlar, "Fesuḫhânellah, bu adam aklını mı kaçırdı, yoksa doğru düşünme yeteneğini mi kaybetti? Bize taşlara karşı hamle yapmayı ve mümkün olmayan bir şeyi emrediyor," dediler. Ravi dedi: Mûsâ safların önüne geçti ve ellerini kaldırarak dua ve niyazda bulundu. Biz atlarımız üzerinde onun hamle yapmasını beklerken duayı uzattıkça uzattı. Sonra tekbir getirdi ve ordu da ona katıldı. Akabinde saldırıya geçti. Peşinden asker de saldırdı. Tam bu sırada kalenin bizim taraftaki duvarı çöktü. Asker bu çöküş yerinden kaleye girmeye başladı. Müslüman askerlerin atları buradan kalenin içine âdeta akıyordu. Allah zafer ihsan etti ve sayılamayacak kadar esir ve ganimet ele geçirdik.

Abdullah b. Müslim dedi: Abdullah b. Mûsâ'nın doğruluk ve salah ehlinden olan bir cariyesi bana şöyle anlattı: Mûsâ, kendisinin içinde bulunduğu kalelerini kuşattı. Yakınında bir kale daha vardı. Mûsâ'nın maiyetinde evladı ve akrabaları da vardı. Gazalarında mutlaka evladı ve yakınları bulunurdu. Zira bunun Allah indinde sevap ve mükâfata vesile olacağını

umuyordu. Bunun üzerine kale ehli kaleden çıkarak Mûsâ'ya karşı kıyasıya bir savaşa tutuştular. Allah, Mûsâ'yı muzaffer kıldı. Diğer kale ehli manzarayı görünce Mûsâ'nın hükmüne razı olup teslim oldular. Böylece bir günde her iki kaleyi fetih etmiş oldu. İkinci gün, üçüncü bir kalenin önüne geldi. Burada da iki taraf şiddetli bir muharebeye tutuştular. Sonra Müslümanlar şiddetli bir hamle yaparak zafere nail oldular. Mûsâ çardaklarının açılmasını emretti. İçindeki kadın ve kızlar ortaya çıktı. Bu muhasarada Mûsâ'nın elinde çok sayıda kılıç kırıldı. Bu şiddetli muharebede Müslümanlar iyi bir savaş çıkardılar. Allah, Mûsâ'yı muzaffer kıldı ve ona fetih nasip etti. Hayırlı akıbet onun oldu.

Abdurrahmân b. Sellâm dedi: Mûsâ'nın gazalarında bulunanlardandım. Ölünceye kadar hiçbir sancağı yere düşmedi ve hiçbir birliği yenilmedi.

İbn Sahr dedi: Mûsâ b. Nusayr Endülüs'e girdiği zaman bir rahip ona, "Seninle ilgili olarak Dânyâl'dan nakledilen rivayette iki ağla avlanan bir avcı olarak buluyoruz. Senin bir adımın karada, bir adımın da denizde bulunmakta olup onları sağa ve sola yönelerek avlanıyorsun," diye söyledi. Ravi dedi: Mûsâ b. Nusayr rahibin bu sözünden hoşnut oldu ve benzetmeyi beğendi.

Abdülhamîd b. Hamîd babasından rivayetle şöyle anlattı: Mûsâ b. Nusayr, Sarakusta'yı ele geçince, vaziyet ordudaki insanlara ağır gelmeye başladı ve kendisine, "Bizi nereye kadar götüreceksin? Elde ettiklerimiz bizim için yeterlidir," dediler. Daha önce Mûsâ, Afrika'ya geldiğinde, Ukbe b. Nâfi'i anarak, "O kendini tehlikeye maruz bıraktı. Zira düşman bölgesine dalarak sağında, solunda, önünde ve arkasında bulunan düşmanı hesaba katmadı. Yanında onu uyuracak akli başında bir insan yok muydu?" diye eleştirmişti. Bu sözü söylediğinde Hubeyş eş-Şeybânî¹²⁰ de yanındaydı. Mûsâ, Endülüs'te bu kadar ilerleyince Hubeyş kalktı ve atının yularını tutarak ken-

120 Asli nüshada böyle geçse de Şam Sana'sından Haneş es-San'ânî olması muhtemeldir. Önemli bir tâbiidir. Mûsâ b. Nusayr'a Endülüs gazalarında refakat etmiştir (*Nefhu't-Tîb*, I. 278).

disine şöyle dedi: “Ey Emîr! Daha evvel Ukbe b. Nâfi’ hakkında, ‘O kendini ve maiyetindekileri tehlikeye attı, yanında onu uyuracak akli başında kimse yok muydu?’ diye eleştirdiğine şahidim. Bugün ben senin yanında akli başında olan kişiyim. Nereye kadar gideceksin? Dünyadan çıkmak mı istiyorsun ya da Allah’ın sana verdiğinden daha fazlasını, fethettiklerinden daha genişini ve sana boyun eğdirdiğinden daha büyüğünü mü istiyorsun? Ben askerden senin işitmediğin sözler işittim. Herkes elini avucunu doldurmuştur. Artık rahat ve huzur içinde yaşamak istiyorlar,” dedi. Bunun üzerine Mûsâ güldü ve “Allah senin basiretini daha da artırsın ve senin gibileri Müslümanlar arasında çoğaltsın,” diyerek Endülüs’e geri döndü.

[II/95] Mûsâ daha sonra şöyle dedi: “Vallahi bana itaat edeceklerini bilseydim, onları Roma’ya götürecek ve Allah bana bu şehrin fethini ihsan edecekti.”

Mûsâ b. Nusayr’ın Endülüs’ten Dönüşü

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Mûsâ b. Nusayr’ın Endülüs seferine katılan Abdurrahmân b. Selâm onlara şöyle haber vermiştir: Mûsâ b. Nusayr 93 senesini ve 94 senesinin birkaç ayını Endülüs’te geçirdi.¹²¹ Akabinde Velîd b. Abdülmelik’in yanına gitmek üzere Endülüs’ten yola çıktı. Endülüs’te toplam yirmi ay kalmıştı. Endülüs’ten ayrılırken denizi geçti ve maiyetindekilerle gazasını sürdürerek Arbona’ya vardı. Maiyetinde bulunanlar arasında Freng krallarının oğulları da vardı. Ayrıca elde edilen taşlar, mutfak eşyası, altın ve gümüş, erkek ve kadın hizmetçiler, sayılamayacak kadar kıymetli taşlar ve tuhafiyeler de taşındı. İnsanların ileri gelenleri de ona refakat ediyorlardı. Ravilerin sofrâ hakkında Abdülhamîd’den şöyle dediğini naklettiler: Sofra, masa şeklindeydi. Kaidesi kendindendi. Altın ve gümüş karışımından yapıldığı için sarı ve beyaz renklerdeydi. İnci, yakut ve zümrüt olmak üzere üç kuşakla işlenmişti. Ona, “Sofra masanın bü-

121 *el-Beyânü'l-Muğrib*'de (I. 43) 95 senesinde, *Nefhu't-Tîb*'de (I. 277) Mûsâ maiyetinde Târik olduğu hâlde 95 senesinde deniz yoluyla doğuya doğru yol aldı. Başka bir rivayet 94 senesinde Endülüs'ten dönerek Afrika'ya geldi. Oradan da 95 senesinde Şam'a döndü.

yüklüğü ne kadardı?" diye sordum. Abdülhamîd şöyle anlattı: Bir yerde konaklamıştık. Mûsâ'nın Sâlih Ebû Rîşe adında bir adamına ait katır, ipini kopardı ve kampta bir dişi atın peşine düştü. İnsanlar çadır direkleriyle onu durdurmaya yeltendiyse de kampı bu vaziyette turladı. Mûsâ da ne oluyor diye baktı. Yardımcıları da baktılar. Dişi ata atlama vaziyetindeki katırı gördüklerinde Mûsâ, bu vaziyetine kızarak, "Sofra masasını bunun üzerine yükleyin," dedi. Masayı yüklediler ancak bir adım atmadan bu güçlü katırın ayakları masanın ağırlığı sebebiyle büküldü.

Mûsâ'nın Afrika'ya Dönmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Mûsâ'nın kölesi Yezîd b. Müslim kendilerine şöyle anlattı: Mûsâ kaleyi geçtikten sonra tekerlekli arabaların yapılmasını istedi. Yüz otuz tane tekerlekli araba yapıldı ve altın, gümüş, [11/96] kıymetli taşlar ve çeşitli Endülüs kumaş ve elbiseleri bu arabalarla taşınarak Afrika'ya dönüldü. Musa 94 yılını burada geçirdi. Sonra oğlu Abdullah'ı Afrika, Tanca ve Sûs üzerine emîr bırakarak yola çıktı. Maiyetinde oğulları Mervân b. Mûsâ, Abdûlâ'lâ b. Mûsâ ve Abdülmelik b. Mûsâ'nın yanı sıra Kureys, Ensar ve diğer Araplarla mevaliden yüz ileri gelen vardı. Bunların içinde İyâz b. Ukbe, Abdulcebbâr b. Ebî Seleme b. Abdurrahmân b. Avf, Mugîre b. Ebî Bürde, Zûr'a b. Ebî Müdrîk, Süleymân b. Necde ve diğerleri vardı. Berberilerin eşrafından da yüz kişi vardı. Aralarında Benî Küseyle, Benî Kasdar, Berberi hükümdarların oğulları, Sûs ve Ersâf Kalesi Kralı Müzdâne ve Mayorka Kralı'nın yanı sıra, Rum adalarının hükümdarlarından yirmi kişiyle,¹²² Kurtuba, Endülüs ve Freng hükümdarlarından yüz kişi vardı. Ayrıca yanına her yörenin çeşitli kıyafet ve kumaşları, hayvanları, köleleri ve meşhur ürünlerinden sayısız numune aldı. Kısacası duyulmamış örnek ve ağırlıklarla dünyayı peşine takarak döndü.

122 el-Beyânü'l-Muğrib'de "Afrika'da fethettiği şehirlerin yirmi kralıyla birlikte," diye geçmektedir.

Mûsâ'nın Mısır'a Gelmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Yezîd b. Saîd b. Müslim, kendilerine şöyle nakletti: Mûsâ'nın Mısır'a gideceği haberi Halife Velîd b. Abdûlmelik'e ulaşınca, Mısır valisi Kurre b. Şerîk'e¹²³ yazarak Mısır beytûlmâlinde Mûsâ'ya, istediği kadar vermesini emretti. Mûsâ henüz yoldayken Kurre'nin vefat ettiği haberini aldı. Mûsâ 95 yılında Mısır'a ulaştı. Önce mescide giderek Savvâl kapısında namaz kıldı. Kurre, İbn Rufâa'yı ordunun başına getirmişti.¹²⁴ Mûsâ'nın gelişini haber alınca onu karşılamaya çıktı. Mûsâ henüz atı üzerindeyken İbn Rufâa onu karşıladı ve selam verdi. Mûsâ ona, "Yeğenim kimin oğlusun?" dedi. İbn Rufâa kendini tanıttı. Mûsâ ona iltifatta bulundu. İbn Rufâa ona eşlik etti. Akabinde Amr b. Mervân'ın Konağı'nda misafir oldu ve aynı yerde kamp kurdu. Rufâa, Süfyân b. Mâlik el-Fihrî'den kalan mal hakkında konuşarak, "Bu senindir," dedi. Bunun üzerine Mûsâ, Süfyân b. Mâlik'in çocuklarına on bin dinar verilmesini emretti. Mûsâ üç gün ikamet ederek kendisini ziyaret eden Mısır ehlinde bütün ileri gelenlere bol miktarda ikramda bulundu ve hediyeler verdi. Abdülazîz b. Mervân'ın oğullarına bol bol hediyeler verdi ve onları ziyaret etti. Akabinde yola çıkarak Filistin'e gitti. Onu Filistin'de Ravh b. Zinbâ'ın yakınları karşıladı. Mûsâ onlara misafir oldu. Kendisine elli baş hayvan kestiler. Mûsâ burada da iki gün kaldı. Ayrılırken ailesinin bir kısmını ve küçük çocuklarını burada bıraktı. Ayrıca Mervân ve Ravh b. Zinbâ' oğullarına cariyeler ve hediyeler verdi

Mûsâ'nın Velîd'e Gitmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muhammed b. Süleymân ve Mısır ehlinde yaşlı bir kısım zevat kendilerine şöyle anlattılar: Mûsâ, Velîd'e geldiğinde Velîd ölümüne sebep olan rahatsızlığının son demlerindeydi. Bu arada Süleymân b. Abdûlmelik henüz yolda olan Mûsâ'ya haber göndererek, Halife'nin son günlerini yaşamakta olduğu-

123 Kurre b. Şerîk rebiülevvel ayının bitimine altı gün kala, 96 yılında vefat etti (*Vülâtu Mısır*, s. 86).

124 Adı, Abdûlmelik b. Rufâa b. Hâlid el-Fehmî'dir

nu ve yetişmek için acele etmemesini istedi. Mûsâ mektubu okuyunca, "Allah'a yemin ederim ki hainlik ve vefasızlık yapıyorsun. Yemin ederim, ne gecikirim, ne acele ederim, ne de beklerim. Normal seyrime devam edeceğim. Eğer ona sağ olduğu hâlde yetişirsem mesele yoktur. Ama ben ulaşmadan vefat ederse Allah'ın takdiridir," diye söyledi. Elçi döndü ve Süleymân'a Mûsâ'nın cevabını bildirdi. Bunun üzerine Süleymân yemin ederek Mûsâ'yı ele geçirdiğinde onu asacağını ya da öldüreceğini söyledi. Mûsâ'nın yaklaştığını öğrenen Velîd, Mûsâ gelmeden öleceğinden endişe ederek ona acele dönmesini emretti. Aslında Velîd hem Mûsâ'yı görmek hem de getirdiği paha biçilmez mücevherat ve eserlerden Süleymân'ı mahrum etmeyi düşünüyordu. Velîd'in mektubu kendisine ulaşınca Mûsâ'yı alıkoyacak bir engel yoktu. Nitekim Mûsâ ulaştı ve Velîd'in huzuruna çıktı.¹²⁵ Mûsâ hemen getirdiği inci, yakut, zümrüt, köle ve cariyeleri, kumaş çeşitlerini, Süleymân b. Dâvûd'un sofrasını, renkli ahşaptan yapılmış ikinci bir sofra-ı ve taşları halifeye takdim etti. Halife hepsini kabul etti, ancak masanın tezyinatında kullanılan kıymetli eşyanın alınmasını ve masanın kırılmasını emretti. Bundan çıkarılan mücevheratla işlemeli ahşap ve taşların Kâbe'ye hediye edilmesini söyledi, diğer şeyleri de insanlara dağıttı. Kısa bir müddet sonra da vefat etti. [II/98]

Süleymân b. Abdülmelik'in Halife Olması ve Mûsâ b. Nusayr'a Yaptığı

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Abdurrahmân b. Sellâm kendilerine şöyle nakletmiştir: Süleymân b. Abdülmelik halife olunca Mûsâ b. Nusayr'a haber göndererek yanına gelmesini istedi. Mûsâ getirilince ona sözlü hakarete bulundu. O gün Mûsâ'ya söylediği sözlerden bazıları şöyledir: "Sen bana karşı mı cüret ediyorsun? Benim emrime karşı nasıl gelirsin? Vallahi ben senin sayını azaltacak, topluluğunu dağıtacak, malını yok edecek, Ebû Süfyân ve Mervân ailelerinden kandırıp gurur ve arzularını okşaman sebebiyle seni yü-

125 Mûsâ, Velîd ölmeden üç gün önce Şam'a ulaştı (*el-Beyânü'l-Muğrib*, I. 45).

celtenlerin aksine seni alçaltacağım.” Mûsâ ona, “Ey Müminlerin Emîri! Benim bir kusurum olmamıştır. Ben sadece senden önceki halifelere vefa gösterdim. Velinimetlerimin haklarını korudum. Müminlerin Emîri’nin benim sayımı azaltması, topluluğumu dağıtması, malımı yok etmesi ve kıymetimi azaltmasına gelince bunlar ancak Allah’ın elinde ve O’nun tasarrufundadır. Benim iyiliğim ancak onun iradesiyledir. Ben ancak O’ndan yardım dilerim. Allah, Müminlerin Emîri’ni bana hak etmediğim kötülüğü yapmaktan ve işlemediğim bir suçtan dolayı beni cezalandırmaktan korusun.” Süleymân b. Abdûlmelik, çok sıcak bir yaz gününde yolun ortasında Mûsâ’nın ayakta bekletilmesini emretti. Mûsâ’nın nefes darlığı rahatsızlığı vardı. Güneşin sıcaklığı ve ayakta durmanın verdiği rahatsızlık onu yordu ve ter içinde bıraktı. O vaziyette daha fazla dayanamadı ve yere yıkıldı. Ömer b. Abdülazîz de olaya şahit oldu. Süleymân da Mûsâ’nın başına geleni seyrediyordu. Ömer b. Abdülazîz dedi: Benim için o günden daha zor bir gün geçmedi ve daha sıkıntılı bir durumum olmadı. Zira Allah yolundaki büyük başarıları ve Allah’ın ona ihsan ettiği büyük fetihlerin sahibi olan Mûsâ b. Nusayr ilerlemiş yaşına rağmen böyle bir muameleye tâbi tutuluyordu. Nihayet Süleymân bana döndü ve “Ey Ebû Hafs! Sanırım yeminimin gereğini yaptım,” dedi. Ben de bunu fırsat bilerek, “Ey Müminlerin Emîri! Yaşı ilerlemiş ve vücudu ağır bir zat, hem de nefes darlığı vardır, muhtemelen onun ölümüne sebep oldu ve senin yeminin yerine geldi. Kaldı ki Allah yolundaki başarıları büyük ve Müslümanlara hizmeti çok olan bir kimsedir,” dedim.

[II/99] Ömer b. Abdülazîz der ki: Halife’nin Mûsâ’ya çok kızdığını ve cezalandırmak için büyük bir yemin ettiğini bildiğim için,¹²⁶ lehine bir şey söylediğim takdirde, inatçı olduğundan dolayı inat edeceğinden endişe ettim ve başta bir şey söylemek istemedim. Kendisi sonunda bana dönüp sözü geçen mülhazaları ifade edince, Allah’a hamd ettim ve Allah’ın Mûsâ’ya lütfettiğini ve Süleymân’ın pişman olduğunu anladım. Süley-

126 Süleymân b. Abdûlmelik, Mûsâ’yı ele geçirdiği takdirde onu asacağına dair yemin etmişti.

mân: "Onu oradan kim alabilir?" diye sordu. Yezîd b. el-Mühelleb: "Ey Müminlerin Emîri! Ben onu alabilirim," dedi. Ravi dedi: Mûsâ ile Yezîd arasında güzel bir alaka vardı. Süleymân, Yezîd'e, "Onu al ve ona sıkıntı verme," dedi. Yezîd onu aldı ve oğlu Muhalled'in atına bindirdi. Mûsâ birkaç gün böyle geçirdikten sonra Yezîd'in tavassutuyla Süleymân'la barıştı. Mûsâ bunun karşılığında Süleymân'a üç milyon dinar verdi.

Mûsâ b. Nusayr'ın Kölelerinin Sayısı

Abdullah b. Müslim dedi: Raviler Basralı bazı zevattan naklen şöyle anlattılar: Bir gece uzun sohbetten sonra Yezîd b. el-Mühelleb, Mûsâ'ya, "Ey Ebû Abdurrahmân! Aile fertlerin ve kölelerinin sayısı ne kadardır?" dedi. Mûsâ: "Çoktur," diye cevap verdi. Yezîd: "Bin kişi mi?" deyince Mûsâ: "Evet bin ve bin, hatta saymaya nefes yetmez. Hiç kimse arkamda bırakacağım köle sayısı kadar bırakmış değildir," diye karşılık verdi. Yezîd,¹²⁷ ona, "Bu kadar güçlü olduğun hâlde kendi rızanla mal ve ikramda bulunuyorsun. Kendi yurdunda ve hâkim olduğun yerde onurunla yaşasan, elinle takdim ettiklerini göndererek versen, eğer karşılığında senden razı olurlarsa itaat edersin, aksi takdirde kendi iradenle muhayyer kalırsın," deyince Mûsâ: "Vallahi böyle hareket etsem kıyamete kadar bana zarar veremezler. Ancak ben Allah'ın emrine bağlı kalmayı, taat ve cemaatten ayrılmamayı tercih ettim," dedi. Bunun üzerine Yezîd yanından ayrıldı. Mûsâ ona baktı ve yanındakilere, "Vallahi Ebû Hâlid'in içinde bir nefret vardır ve bunun gereğini yapacaktır," dedi.

Mûsâ'nın Mağrib'de Gördüğü Harikalar

Abdullah b. Müslim dedi: Raviler Muhammed b. Süleymân'dan naklen Mısır ehlinin büyüklerinden şöyle anlattılar: Mûsâ b. Nusayr yüz bin başa ulaşan feyin humusunu gönderdiği zaman İskenderiye'de indiler. Bazıları bir kilisede konakladılar. Kilisenin adı Köleler Kilisesi oldu ve günümüze kadar aynı isimle anılmaktadır. Fustât'ta bir çarşıya gidip alışveriş [II/100]

127 *el-Beyânü'l-Muğrib'de* (I. 46): "Kendini niye tehlikeye attın?" ibaresi geçmektedir.

yaptılar. Bu nedenle çarşının adı Berberiler Çarşısı oldu ve günümüze kadar da bu ismini muhafaza etmiştir. Muhammed b. Süleymân ve Muhammed b. Abdülmelik şöyle dediler: Mûsâ b. Nusayr kendine ev ve ikametgâh edindiği için Süleymân b. Abdülmelik'in hışmına uğramıştı. Mağrib'den çıkarılmasına sebep olan da budur.

Ravi dedi: Afrika ehlinden bazı insanların bize anlattığına göre bir gün Mûsâ b. Nusayr, Kayrevân'dan çıktı. Afrika'da bir müddet ilerledikten sonra toprağı alıp kokladı ve orada bir kuyu kazılmasını emretti. Akabinde aynı yerde bir ikametgâh inşa ettirdi ve burada atlar yetiştirildi. Buraya Münyetü'l-Hayl Kuyusu adı verildi. Mağrib'de suyu bundan daha güzel kuyu yoktu.

Tunus büyüklerinden Kerîr Ebû Bekir Abdülvahhâb b. Abdülgaffâr bize şöyle anlattı: Mûsâ parmağıyla arkayı işaret eden bir heykele rast geldi. Bu heykelden sonra göğü işaret eden ikinci bir heykele rast geldi. Biraz ilerledikten sonra bir nehrin kenarında parmağıyla yeri işaret eden bir heykele daha rast geldi. Bu üçüncü heykelin işaret ettiği yerin kazılmasını emretti. İbrik gibi ağzı mühürlü bir kaba rast geldiler. Mûsâ kırılmasını emretti. Kırılınca ondan kötü bir koku çıktı. Mûsâ askere, "Bunun ne olduğunu bilir misiniz?" diye sordu. Onlar, "Hayır, ey Emîr," dediler. Mûsâ: "Olsa olsa bu Süleymân b. Dâvûd'un hapsettiği şeytanlardan biridir," diye söyledi.

Ravi dedi: Mağrib ehlinin bazı büyükleri bize şöyle anlattılar: Mûsâ bazı adamlarını deniz vasıtalarına bindirerek denizdeki bir adada, parmağıyla önüne işaret eden bir heykele kadar seyretmelerini, ardından seyirlerine devam ederek bir adada parmağıyla önüne işaret eden başka bir heykele kadar gitmelerini, sonra gece ve gündüz seyirlerine ciddiyetle devam ederek içinde konuşmaları anlaşılmayan insanların bulunduğu bir adada üçüncü bir heykele kadar yollarına devam etmelerini emretti. Mûsâ onlara, "Oraya vardığınız zaman geri dönün. Orası Mağrib'in sonudur. Ötesinde insanlar yoktur. Orası Muhît Denizi'dir. Karada ve denizde Mağrib'in en uzak noktasıdır," diye söyledi.

Adı geçen ravi, Mağrib ehlinde bazı büyüklerden naklen bize şöyle anlattı: Mûsâ, Mağrib'in en uzak noktasında bir nehre ulaştı. Nehrin sağ yakasında erkek heykelleri, sol yakasında ise dişi heykelleri vardı. Mûsâ oraya ulaşınca insanlar çekindiler. Mûsâ da onları geri döndürdü. Sonra yürüyüş [II/101] istikametinde üzerindeki insanlarla sarsıntı ve hareket içinde olan bir bölgeye ulaştılar. İnsanlar buradan da çekinince Mûsâ onları geri döndürdü.

Abdullah b. Müslim dedi: Abdullah b. Kays bize dedi: Bana anlatıldığına göre Mûsâ b. Nusayr, Endülüs'ü geçtikten sonra içinde bakırdan kubbelere bulunan bir yere geldi. Kubbe-lerden birinin kırılmasını istedi. Kırılan kubbeden bir şeytan çıktı ve üfleyip gitti. Mûsâ bunun Süleymân b. Dâvûd'un hapsettiği şeytanlardan biri olduğunu anladı ve diğer kubbelere dokunulmamasını söyleyerek ileriye doğru yürüyüşüne devam etti.

Abdullah b. Müslim dedi: Amâre b. Râşid bize şöyle anlattı ve dedi ki: Bize anlatıldığına göre Mûsâ gazalarından birinde Mağrib'in en uzak bölgesinde ilerlerken şiddetli bir karanlık bastı. İnsanlar şaşırıp korktular. Ancak Mûsâ ilerlemeye devam ederken bakırdan yapılmış bir kalenin önüne geldi. Etrafında bir müddet kalarak kaleye girmeye çalıştı ancak muvaffak olamadı. Bunun üzerine ok ve mızraklar getirilmesini emretti. Akabinde insanlara çağrıda bulundu: "Kim bu kaleye tırmanırsa ona beş yüz dinar vereceğim," dedi. Bir adam tırmandı ve surun üzerine çıktı. Ancak, kalenin içine düştü. Mûsâ ikinci kere insanlara çağrıda bulundu: "Kim tırmanırsa ona bin dinar vereceğim," dedi. Bunun üzerine ikinci bir şahıs tırmandı ve aynı duruma maruz kaldı. Mûsâ üçüncü kez çağrıda bulundu: "Kim tırmanırsa ona bin beş yüz dinar vereceğim," dedi. Üçüncü bir şahıs çıktı ve ilk iki şahısla aynı akıbete uğradı. Mûsâ durumu adamlarıyla değerlendirdi. Onlar, "Zor bir durum, arkadaşlarımıza kötü oldu, onları teşvik etmen neticesinde helak oldular," dediler. Mûsâ onlara, "Endişe etmeyin, inşallah netice arzu ettiğiniz şekilde olacaktır," dedi. Akabinde Mûsâ mancının getirilmesini istedi. Mancı-

nık kaleye kuruldu ve Mûsâ, içeridekilerin taşlanması emretti. Kalenin içindekiler durumu fark edince ayaklandılar ve seslenerek, “Ey kral! Biz senin aradığın kimseler değiliz. Biz cinlerden bir topluluğuz, burayı terk et,” dediler. Mûsâ: “Benim arkadaşlarım nerede?” diye sordu. Onlar, “Yanımızdalar, onlar geldikleri gibidirler,” dediler. Mûsâ: “Onları bize geri verin,” dedi. Onlar, “Tamam,” deyip üç şahsı teslim ettiler. Mûsâ kurtarılan üç şahsa, “Size ne yaptılar?” diye sordu. Dediler ki: “Farkında olmadık, bize bir diken bile batmadı. Kendimizi yanınızda bulduk.” Bunun üzerine Mûsâ, Allah’a hamd etti ve ilerleyişine devam ederek karşısına çıkan her yeri fethetti.

Şimdi tekrar Süleymân b. Abdülmelik konusuna dönelim.

Süleymân b. Abdülmelik’in Kardeşi Mesleme’ye Emîrlik Görevi Vermesi ve Mûsâ’nın Ona Tavsiyeleri

[II/102]

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Saîd b. Abdullah, kendilerine şöyle haber vermiştir: Süleymân b. Abdülmelik kardeşi Mesleme’yi beş yüz otuz bin beş yüz askerle Rum diyarına gönderdi.¹²⁸ Bunlar divanda kayıtlı olanlarla kendilerine atıyye ve erzak tahsisatı yapılanlardan oluşuyorlardı. Akabinde Ömer b. Abdülazîz aracılığıyla barıştığı Mûsâ’yı çağırdı ve ona, “Ey Mûsâ! Bana tavsiyede bulun, zira gazalarda mübarek bir insansın. Senin etkin büyük ve cihadın uzun solukludur,” dedi. Mûsâ: “Ey Müminlerin Emîri! Benim görüşüm odur ki fethettiği her kalede on bin asker bıraksın. Ordusunun yarısını bu şekilde dağıttıktan sonra diğer yarısıyla Kostantiniyye’ye kadar gitsin. O böylece dilediği zafere kavuşmuş olacaktır,” dedi. Süleymân daha sonra Mesleme’yi çağırdı ve Mûsâ’nın tavsiyelerini kendisine talimat olarak ilet-ti. Mesleme talimatın Mûsâ’nın fikri olduğunu anlayınca bunu hoş karşılamadı. Zira Mesleme’de gurur ve inat vardı. Ancak, yine de Rum diyarında Mûsâ’nın görüşlerine uydu. Böylelikle imparatorlardan sonraki adam olan Patriği mağlup etti.¹²⁹ Bu-

128 Bu rivayet için bkz. Taberî, VI. 530; İbnü’l-Esîr, III. 244,

129 Bu şahıs Ermenistan’ın büyüğü İlyon’dur. Ermeni tarihçi Dinis der ki: “Amûriye’nin de yöneticisi olan İlyon, Suriye asıllı olup Şam civarında ika-met eden Cerâcime’dendir. Süleymân b. Abdülmelik’e gelerek Süleymân

nun üzerine Patrik, Mesleme'ye, "Bana nefsim, ailem, malım ve evladım için eman ver, sana Kral'ı getireyim," dedi. Mesleme ona istediği emanı verdi. Patrik, Kral'a gitti ve Mesleme'nin elde ettiği zaferleri anlattı. Rum Kralı bunu öğrenince üzüldü ve çok hayıflandı. Patrik ona, "Mesleme'yi ve ordusunu geri gönderirsem bana ne vereceksin?" diye sordu. Kral, "Sana tacımı vereceğim ve seni yerime oturtacağım," dedi. Patrik, "Ben de seni bu badireden kurtaracağım," dedi. Patrik, Mesleme'ye geldi ve "Bana üç gün mühlet ver sana Kral'ı getireyim," dedi. Sonra bütün kalelerdekilere haber göndererek yanlarına taşıyabildikleri kadar erzak alıp ekinleri ve yiyecek olarak kullanılabilecek mahsulleri ve Mesleme ile ordusunun geride bıraktıklarını yakmalarını ve dağlık bölgelere çekilmelerini istedi. Rumlar kendilerine verilen emirleri yerine getirince ve Patrik de işi sağlama bağladığını anlayınca Mesleme'ye haber göndererek, "Eğer kadın olsaydın sana erkeğin karısına yaptığı muameleyi yapardım," diye hakarete bulundu. Buna öfkelenen Mesleme yemin ederek Rum Kralı'nı ele geçirmediğe dönmeyeceğini söyledi.¹³⁰

adına Bizans tahtına sahip olmak için yardımını talep etti. Zira o sıralarda Bizans kralı ölmüştü." Ermeni tarihçi der ki: "Aslında İlyon'un amacı Arapları kandırarak memleketinin insanlarının kanının akıtılmasını durdurmaktı. Fiilen yaptığı da budur."

- 130 Süleymân b. Abdülmelik Dâbık'ta konaklamıştı. Kış mevsimi hüküm sürmeye başlamıştı. Orduya gerekli lojistik desteği verememişti. Süleymân hayatını kaybetmiş ve ordu büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştı. Asker hayvanları, derileri, ağaç köklerini, yaprakları ve toprak dışında âdetâ her şeyi yediler. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'de (IX. 174) der ki: Ömer b. Abdülazîz'in halifelik görevine gelmesinden sonra ordu büyük gayretlerde bulunduktan sonra Şam'a geri döndü. Ancak, komutan Mesleme, İstanbul'da muhkem yapılı, geniş alanlı ve yüksek mi yüksek bir cami yaptıktan sonra dönmüştür. (Bu konuyla ilgili ayrıca bkz. İbnü'l-A'sem, VII. 298.) İstanbul kuşatmasının kaldırılmasıyla ilgili olarak Dr. Arîni şu sebepleri zikreder: Leo'nun savunma tedbirlerinin etkinliği ve Boğaz'ı güçlü demir zincirlerle kapatması. Surlara çok sayıda askerin yerleştirilmesi ve şehri buradan savunmaları. Kuşatmanın uzun sürmesi ve ağır kış şartları. Bulgarların saldırıları. Grek ateşlerinin İslam donanmasına verdiği zararlar. İslam donanmasındaki Hristiyan denizcilerin Bizans'la iş birliği yapması. Kuşatmanın uzamasıyla zahirenin tükenmeye yüz tutması. Leo'nun savaş tedbirleri.

Süleymân b. Abdülmelik'in Mağrib Hakkında Mûsâ'ya Sorular Sorması

[II/104]

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muhammed b. Süleymân kendilerine şöyle anlattı: Süleymân b. Abdülmelik, Mûsâ'ya, "Endülüs'e kimi vali olarak bıraktın?" diye sordu. Mûsâ: "Abdülazîz b. Mûsâ," diye cevap verdi. Süleymân: "Afrika, Tanca ve Sûs'a kimi tayin ettin?" diye sordu. Mûsâ: "Oğlum Abdullah'ı," diye karşılık verdi. Bunun üzerine Süleymân: "Ey Mûsâ! Evlat yetiştirmişsin," deyince Mûsâ: "Ey Müminlerin Emîri! Benden iyi çocuk yetiştiren mi var? Benim oğlum Mervân, Endülüs Kralı'nın işini bitirdi. Oğlum Abdullah Mayorka, Sicilya ve Serdânya Krallarının işini bitirdi. Oğlum Mervân da Uzak Sûs Kralı'nın işini bitirdi. Onlar vilayetlere dağılmış vaziyetteler. Başkaları da baskınlar yapıp sayısız esir getirmektedirler. O hâlde benden daha iyi evlat yetiştiren var mı?" dedi. Bunun üzerine halife kızdı ve "Müminlerin Emîri senin gibi yetiştiremedi!" deyince Mûsâ: "Müminlerin Emîri'nin hâli her türlü hâlin üstündedir. Ne kadar büyük olursa olsun her hâl onun hâlinin altındadır. Çünkü o da Müminlerin Emîri sayesindedir, onun elinin eseri ve emrinin bir sonucudur," dedi.

Raviler dedi: Abdullah b. Şüreyh bize şöyle anlattı: Mûsâ, Mağrib'den dönünce Hîre'de konakladı. Bu sırada Ümeyye oğullarından biri ona geldi ve "Ey Mûsâ! Sen Mağrib'in kralısın ve insanların en bilgilisisin. Velîd'e gideceksin ve Süleymân'a öğreteceksin," dedi. Mûsâ ona, "Ey kardeşimin oğlu! Kureyş ve Ümeyye oğulları hakkında bildiklerin sana yeter. Görmez misin ki çocuk kemiği alıp bir iple büküyor sonra onu tuzak olarak kuruyor ve tuzağa giden bir yol açıyor. Tuzağa bir buğday veya bir darı tanesi bırakıyor. Bu tuzağı da yerin altındakileri bildiği kabul edilen çavuş kuşuna kuruyor. Kuş önce ondan sakınıyor sonra mukadderat onu tuzağa düşmeye sevk ediyor. Öyleyse yeğenim Şam'a görünmekten ya da Şam'ı görmekten sakın," dedi. Akabinde Mûsâ, Velîd'e gitti. Velîd öldü ve halife olarak kardeşi Süleymân'ı bıraktı. Mûsâ, Süleymân'dan zikrettiğimiz hakaret ve eziyeti gördü. Kureyşli adam da Şam'a uğradı ve boynu vuruldu.

Mûsâ'nın Velîd'e Gitmesi Hakkında

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Mûsâ, Velîd'in yanına bir cuma günü ulaştı. Velîd bu sırada camide minberdeydi. Mûsâ varmadan önce yanında getirdiği esirlere talimat vererek ele geçirilen kral taçlarını ve taçların sahipleri olan kralların kıyafetlerini giymelerini istedi. Böylelikle otuz adama otuz kralın taç ve kıyafetlerini giydirdi. Aynı şekilde Berberilerin, Cezayirlilerin, Rumların liderlerine ve oğullarına da kıyafetleri ve taçları giydirildi. İspanyolların büyükle-
rinin oğulları da aynı şekilde kıyafetlerini giydiler. Mûsâ mal, mücevherat, inci, yakut, zümrüt, ahşap eserler, minderler, altın ve gümüşle işlenmiş elbiseler, inci, yakut ve zümrüt tezyinatlı kıyafetlerin sergilenmesini istedi. Herkes Velîd'in kapısının önünde durdu. Frenglerin büyüklerinin oğulları da oradaydı. Mûsâ taç giydirdiği insanlarla Dimaşk mescidine girdi. Velîd minberde Allah'a hamd ediyordu. Ancak bitkindi. Hasta- [III/105]
lık çok etkilemiş ve onu hâlsiz düşürmüştü. Ancak, Mûsâ'nın gelişi sebebiyle bu meşakkate katlanmıştı. Onları görünce âdeta dehşete kapıldı. İnsanlar da, "Mûsâ, Mûsâ!" diye bağırdılar. Mûsâ ilerleyerek Velîd'i selamladı. Taç giymiş olanlar da minberin sağında ve solunda dizildiler. Velîd tekrar hamd ve senada bulundu ve ihsanda bulunduğu zafer dolayısıyla Allah'a şükretti. Eşsiz bir hitabede bulundu. Konuşmayı uzattıkça uzattı. Neredeyse cuma vakti geçmişti. Hutbeden sonra namazı kıldırdı. Namaz bittikten sonra oturdu ve Mûsâ'yı yanına çağırdı. Mûsâ'ya üç defa ödül verdi ve elli bin dinar takdim etti. Bütün oğullarına şeref ödeneği bağladı. Beş yüz kölesine de tahsisat bağladı. Akabinde Mûsâ, Halife'ye Berberilerin, Rumların, İspanyolların ve Frenglerin liderlerini takdim etti. Daha sonra maiyetinde bulunan Kureyş ve Arap büyüklerini de takdim etti. Velîd bunlara da güzel hediyeler ve şeref ödülleri verdi. Mûsâ, kırk gün¹³¹ Velîd'in yanında kaldıktan sonra Velîd vefat etti.

131 Daha evvel zikredildiği gibi Mûsâ b. Nusayr, Velîd'in ölümünden üç gün önce Şam'a varmıştır.

Süleymân b. Abdülmelik'in Mûsâ b. Nusayr'a Yaptıkları Hakkında Ravilerin İhtilafı

Raviler dedi: Velîd'den sonra halife olan kardeşi Süleymân, Haccâc ve Mûsâ b. Nusayr'a karşı çok nefret besliyordu.¹³² Hatta bu ikili eline geçerse onları asacağına dair yemin etmişti. İkisine olan nefretinin sebebi uzun bir konudur. Ravi dedi: Süleymân, Ömer b. Abdülazîz'e haber göndererek kendisine gelmesini istedi. Ömer yanına geldiğinde Süleymân: "Yarın Mûsâ b. Nusayr'ı asacağım," dedi. Bunun üzerine Ömer, Mûsâ'ya haber göndererek kendisine gelmesini istedi. Mûsâ geldi. Ömer ona, "Ey Mûsâ! Seni dört şey için seviyorum. Birincisi, Allah yolundaki derin etkin ve Allah düşmanlarına karşı cihadın. İkincisi Muhammed'in (sav.) Ehl-i Beytine sevgin. Üçüncüsü hakkında iyi kanaatim olduğunu bildiğim için İyâz b. Ukbe'ye muhabbetin -ki İyâz Allah'ın salih kullarından-". Dördüncüsü babamın sana gösterdiği yakınlık ve iyilik. Babamın sana olan bu yakınlığı ve iyiliği her zaman devam etsin isterim. Müminlerin Emîri'nin yarın seni asacağını duydum. Vasiyetini yaz ve ne yapmak istiyorsan onu yap." Mûsâ: "Dediğini yaptım ve işimi sana havale ettim," dedi. Ömer: "Eğer bu ricayı başka kimseden kabul etseydim senden de kabul ederdim. Sen sevdiğin birine bu işi tevdi et," dedi. Mûsâ sabah olunca yıkandı, güzel koku süründü ve asılacağından şüphe etmiyordu. Yaz mevsimiydi. Öğle vakti olup da sıcaklar şiddetlenince Süleymân, Mûsâ'nın getirilmesini istedi. Mûsâ getirildi. Yorgundu. İri yapılıydı. Nefes darlığı rahatsızlığı vardı. Arada sırada rahatsızlanıyordu. Süleymân'ın huzuruna çıkınca Süleymân ona hakaret etti ve tehditler savurdu. Mûsâ ona, "Ey Müminlerin Emîri! Vallahi bunu hak etmiyorum ve yaptıklarımın karşılığı bu olmamalıdır. Ben uzun yıllar Allah

132 Süleymân b. Abdülmelik'in Haccâc'a kızması şu sebeplere dayanıyordu: Velîd, Süleymân'ı veliahtlıktan azledip oğlu Abdülazîz'i veliaht yapmak istediğinde Haccâc'ın açık desteğini almıştı. Ayrıca Süleymân, Haccâc'a mektup yazar ancak Haccâc bu yazılara ehemmiyet vermezdi. Bunun üzerine Süleymân ona yazarak kendisini tehdit etti. Ancak Haccâc ona alaylı üslupla cevap yazdı. Mektupta ona, "Yaşın ve aklın küçüktür senin kusura bakılmaz," diye söyledi. (Bu mektuplar için bkz. *el-İkdü'l-Ferîd*, V. 41-42.) Haccâc, Süleymân halife olmadan 95 yılında öldü.

yolunda hizmet vermiş biriyim. Babalarımızın da karşılıklı hukuku vardır.¹³³ Büyüklere de hep sadakatle hizmet ettim,” dedi. Süleymân ona, “Yalan söylüyorsun. Seni öldürmezsem Allah beni öldürsün,” dedi. Mûsâ'ya hakaret ve tehditleri artınca Mûsâ: “Vallahi yerin altındakiler üstündekilerden bana daha sevimlidir,” deyince Süleymân: “Onlar da kim?” diye sordu ve öfkелendi. Mûsâ: “Mervân, Abdülmelik, kardeşin Velîd ve amcan Abdülazîz,” diye cevap verdi. Süleymân azmi kırılır gibi oluyordu ancak yine de, “Seni öldürmezsem Allah beni öldürsün,” diyordu. Buna karşı Mûsâ ona, “Ey Müminlerin Emîri! Bunu yapacak değilsin,” diyordu. Süleymân: “Neden? Anası ölesi adam,” dedi. Mûsâ: “Ümit ederim ki Mûsâ, Müminlerin Emîri'nin küçülmesiyle büyümesin,” diye cevap verdi. Mûsâ güneşe karşı, yorgun ve nefes almakta zorlanarak ayakta duruyordu. Bir ara Süleymân, Ömer b. Abdülazîz'e dönerek, “Ey Ömer! Sanırım yeminimin sorumluluğundan kurtuldum artık,” dedi. Ömer, bunu fırsat bildim ve bir Müslümanın hayatını kurtarmakla adamın yemininden dolayı günah işlemiş olmasına aldırmadan ona, “Ey Müminlerin Emîri! Yaşı ilerlemiş, kilosu artmış ve nefes darlığı olan hasta bir adam, öldü ölecek bir hâlde görüyorum,” dedim. Süleymân daha sonra meclisinde oturanlara döndü ve “Bu ihtiyarı kim alıp götürmek ve bu malları ondan almak ister?” diye sordu. Yezîd b. el-Mühelleb: [III/107] “Ben ey Müminlerin Emîri!” diye cevap verdi. Bunun üzerine Süleymân: “Onu al; ancak ona sıkıntı verme ve yükü oğulları Mervân ve Abdüla'lâ'ya yükle,” dedi. Yezîd onu oğlunun bineğine bindirerek kendi evine götürdü. Ona iyi baktı. Sonra ona, “Beni dinle ve Müminlerin Emîri'nin senden ve iki oğlundan talep ettiği alacak hususunda onun emrini yerine getir. Zira

133 Mûsâ babası Nusayr'ın hizmetlerine işaret etmektedir. Nusayr, Muâviye'nin muhafızlarının başında bulunuyordu. 19 yılında doğan Mûsâ ise Muâviye'nin deniz seferlerinde sorumluluk üstlenmiş ve Kıbrıs Seferi'nde komutanlık yapmıştır. Ayrıca Magosa ve Banès Kalelerini inşa etmiştir. Kıbrıs'ta Muâviye'nin temsilciliğini yaptı. Dahhâk ile birlikte Mercî Râhit'a katılmış ve sonrasında Abdülazîz b. Mervân'a sığınmıştır. Bişr b. Mervân Irak valisi olunca Abdülmelik, Mûsâ'yı ona vezir yaptı. Mûsâ, Irak haracından sorumlu oldu. Rivayete göre Bişr onu kendi işlerinden sorumlu kıldı. (Bkz. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX. 194; *en-Nücûmü'z-Zâhire*, II. 235; *Ve-feyâtü'l-A'yân*, V. 318.)

bu mükellefiyeti bana verdi," dedi. Mûsâ: "Bu işin sorumlusu sensen ben seni Müminlerin Emîri'ne verdiğin taahhüt hususunda sıkıntıda bırakmayacağım. Allah'a yemin ederim ki bu sorumluluğu başkasına verip onu üzerimde sorumlu kılsaydı, Allah'a mülaki olmak benden tek bir dinar almalarından daha sevimli olurdu. Ancak ey oğullarım hem kendiniz hem de babanız için ödeme yapın," dedi. Her iki oğlu, "Evet yapacağız," deyince Yezîd, Süleymân'a giderek durumu ve Mûsâ'nın ödemeye razı olduğunu bildirdi. Süleymân, Mûsâ'yı huzuruna çağırdı. Mûsâ ona, "Talep ettiğin malları sana ödemezsem ne yaparsın?" diye sordu. Süleymân: "Bunu tahsil edinceye kadar sana ve iki oğluna işkence yaparım ve siz helak olunca kadar bunu sürdürürüm," dedi. "Ey Müminlerin Emîri! Bunun için benim dört isteğimi kabul et, ben de senin istediğin ödemeleri yapayım," dedi. Süleymân: "Bunlar nelerdir?" dedi. Mûsâ dedi ki: "Abdullah b. Mûsâ'yı Afrika valiliğinden iki yıl azletme. Abdullah Afrika'da, Abdülazîz de Endülüs'te elde edecekleri hasılatı ben alacağım ve Müminlerin Emîri'nin alacaklarını ödeyeceğim. Kölem Târik'ı da bana vereceksin ki onun varlığı ve malıyla daha rahat bir şekilde yükümlülüğümü yerine getireyim." Süleymân: "Abdullah ve Abdülazîz'in görevlerinde kalmaları yönündeki talebini kabul ediyorum. Ancak, varlığı ve malıyla daha rahat davranman için sana vermemi istediğin Târik'ı sana veremem. Müminlerin Emîri'ne karşı bir iyi niyet ifadesi olmadığı için bunu yapamam. Sana onun hakkında tasarrufta bulunma fırsatı vermem. Onun malını almam," dedi. Süleymân talep ettiği malları ödemesi için Mûsâ'ya mühlet verdi ve onu serbest bıraktı.

Alacak Senedinin Metni

Bu ahitname, Müminlerin Emîri, Allah'ın kulu Süleymân'ın Mûsâ b. Nusayr'dan alacağına ilişkindir. Mûsâ'dan dört milyon otuz bin otuz dinar halis ve tam ağırlıkta altın alacaklıdır. Müminlerin Emîri bundan yüz binini teslim almış olup geri kalanı Mûsâ'nın zimmetinde bulunmaktadır. Kalan miktar için verilen mühlet, Müminlerin Emîri'nin elçisinin bu amaçla Mûsâ'nın Endülüs ve Afrika'da valilik görevi yapan oğullarına

gitmesi ve Endülüs'te tam bir ay bekledikten sonra bir gün fazla beklemeden parayla Afrika'ya dönmesi ve oradan da alacağını almasına kadar geçecek zamandan ibarettir. Mûsâ, Mü- [III/108] minlerin Emîri'nin makamına oturduğu tarihten sonra tahakkuk eden fey ve alacakları kendi borcuna mahsuben değerlendirmesi hakkına sahip değildir. Bu tür alacaklar Halife'nin alacağıdır. Mûsâ'nın borcundan mahsup edilmesi söz konusu değildir. Mûsâ, Müminlerin Emîri'nin bu yazısında belirttiği borç miktarını belirtilen sürede öderse kendisi, oğulları, yakınları ve mevalisi zimmetlerini ibra etmiş, hizmet veya para olarak bir borç veya mükellefiyetleri kalmamış olur. Diledikleri yerde ikamet ederler. Halife'nin elçisinin Afrika'ya gitmesine kadar Mûsâ ve oğullarının amillerden teslim aldıkları mallar, Mûsâ'nın alacağından mahsup edilecektir. Müminlerin Emîri, Mûsâ'ya yakınlarıyla mevalisini bırakmıştır. Ancak onlara zulmetme hakkı yoktur. Fakat onun mevası Târik'ı ona vermeyecektir. Ona ait olan ve kendisine ilk günde vermekten imtina ettiği malları da vermeyecektir.

Bu ahitnameye, Müminlerin Emîri'nin oğulları: Eyyûb ve Dâvûd, Ömer b. Abdülazîz, Abdülazîz b. el-Velîd, Saîd b. Hâlid, Yaîş b. Selâme, Hâlid b. er-Reyyân, Ömer b. Abdullah, Yahyâ b. Saîd ve Abdullah b. Saîd şahit olmuşlardır. Ca'fer b. Osmân bu ahitnameyi 99 yılının cemâdî ayında yazmıştır.

İkili bu şekilde anlaşıncı, Süleymân, Yezîd b. Mühelleb'e [III/109] emir vererek Mûsâ'yı serbest bırakmasını ve ona karışmamasını istedi. Yezîd b. Mühelleb, Mûsâ'ya yüz bin dinar yardımda bulundu. Mûsâ da ona üç kıymetli taşın yer aldığı bir kap hediye etti. İbnü'l-Mühelleb söz konusu üç taşı değerlendirmek üzere gönderdi. Bunlara üç yüz bin dinar değer biçildi. İbnü'l-Mühelleb daha sonra Mûsâ'ya, "Müminlerin Emîri'ne neden ben onu alacağım, dediğimi bilir misin?" dedi. Mûsâ: "Hayır," dedi. İbnü'l-Mühelleb: "Senin hakkında benim gibi iyi düşünmeyen birileri benden önce bu sorumluluğu alır da sana benim gibi davranmaz diye korktum. Hâlbuki senin babama da iyiliğin dokunmuştu. İstedim ki o iyiliğin karşılığını vereyim. Allah'a yemin ederim ki bu taahhüde girmeseydin,

Mühelleb ailesinin mal ve hatta giyecek namına hiçbir şeyleri kalmaması pahasına da olsa, sana bir diken batmasına razı olmazdım," dedi.

Mûsâ'nın Mühelleb'e iyiliği

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Şam ehlinde yaşı ilerlemiş ve Abdülmelik dönemini idrak edip dönemin önemli şahsiyetlerinin sohbetlerinde bulunmuş bazı zevattan naklen şöyle anlattılar: Mûsâ'nın Mühelleb'e yaptığı iyilik onun Irak'ta görevli olduğu döneme rastlamaktadır. Halife Abdülmelik b. Mervân kardeşi Bişr b. Mervân'ı Irak'a vali yapmıştı. Mûsâ'yı da onun veziri ve özel müdürü yaptı. Ezârika denilen fırka orayı karıştırmıştı. Abdülmelik, Bişr b. Mervân'a Ezârika ile savaşmak üzere Mühelleb'i görevlendirmesini emretti.¹³⁴ Bişr, Mühelleb'e karşı kötü davranmaktaydı. Bişr, Irak'a gidince ve Mühelleb onun niyetini anlayınca ondan uzak durdu ve ona uğramadı. Bu nedenle Bişr, Ezârika ile savaşmak üzere Velîd b. Hâlid'i görevlendirdi. Velîd hezimete uğradı ve rezil oldu. Bişr sonra başka bir kişiyi görevlendirdiyse de o da muvaffak olamadı. Bunun üzerine Abdülmelik kardeşi Bişr'e yazarak yaptıklarından dolayı onun görüşünün yanlışlığını hatırlattı ve emrine muhalefet ettiği için onu azarladı. Ancak Bişr kendi görüşünde ısrar etti. Ezârika meselesi zora girince Bişr b. Mervân, Esmâ b. Hârice, İkrime b. Rib'î ve Mûsâ b. Nusayr'a Mühelleb'in durumunu danıştı. Esmâ ve İkrime, Mühelleb hakkında Bişr ile aynı görüşü paylaştılar. Mûsâ ise ona şöyle dedi: "Müminlerin Emîri ona muhalefet etmene tahammül etmez. Mühelleb, kavmi içinde üstünlüğü, şerefi, değeri ve becerisi hususunda benzeri olmayan bir kişidir. Onu uzak tuttun ya da yüz çevirdin. Eğer kötü bir şey yaptığını duyduysan onu ortaya koy ki mazeretini veya suçunu öğrenmiş olursun." Mûsâ, Mühelleb'in durumunu ısrarla Bişr'e iletiyor ve ona sevgiyle yaklaşmasını telkin ediyordu. Zira Bişr, ele geçirdiğinde onu öldüreceğini düşünüyordu. Nihayet Bişr ona haber göndererek çağırırdı. Mühelleb dave-

[III/110]

134 Abdülmelik'in kardeşi Bişr'e yazdığı mektubunun tam metni için bkz. Taberî, VII. 207; Müberrred, *el-Kâmil*, III. 1297.

te icabetle geldi ve masum olduğunu ifade etti. Bişr beyanını kabul etti ve onu görevlendirdi. Mûsâ ona elli at ve yüz deve göndererek savaşta bunlardan yararlanmasını söyledi. Mûsâ, Bişr ölünceye kadar onun nezdinde Mühelleb'i korumaya devam ett.

Raviler dedi: Muhammed b. Abdülmelik bize şöyle nakletti: Mühelleb'in Bişr'den hayatı için endişe ettiği günlerde kendisine ait bir bahçeye gitmişti. Orada yalnız bulunuyordu. Yanında Mûsâ olduğu hâlde Bişr b. Mervân'a bir adam geldi ve ona, "Ey Emîr! Eğer Mühelleb'le bir işin varsa, falanca yerdeki mağarada yalnız kalmakta ve kavminden hiç kimse yanında bulunmamaktadır. Onun üzerine süvariler gönder," dedi. Bunun üzerine Bişr süvariler gönderdi. Mûsâ ise yerinden fırladı ve bir kölesini aynı yöne yönlendirerek, "Eğer bu süvarilerden önce falanca yere varır ve Mühelleb'e ulaşırsan ona, 'Mûsâ sana kendini kurtar,' diye tembih etti, dersin. Bunu başarırsan Allah için hürsün," diye söz verdi. Mûsâ'nın kölesi yola çıktı ve Mühelleb'e ulaşarak ona durumu bildirdi. Mühelleb atına atlayarak kayboldu. Süvariler bir müddet sonra aynı yere geldiyse de bir şey bulamadan geri döndüler ve Bişr'e Mühelleb'i bulamadıklarını söylediler.

Abdülazîz b. Mûsâ'nın Endülüs'te Öldürülmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Muhammed b. Abdülmelik kendilerine şöyle nakletti: Mûsâ b. Nusayr, Süleymân b. Abdülmelik'in rızasını kazanmak amacıyla yakınında bulundu. Nihayet hoşnutluğunu kazandı. Mûsâ'nın oğlu Abdullah Afrika, Tanca ve Sûs üzerinde, oğlu Abdülazîz de Endülüs üzerinde görevlerinde bırakılmışlardı. Abdülazîz, Süleymân b. Abdülmelik'in, güzel hizmetlerine rağmen babası Mûsâ b. Nusayr'ın başına getirdiklerini duyunca hamiyet saikiyle Halife hakkında aşağılayıcı ifadeler kullanmış ve bu sözler Süleymân'a nakledilmişti. Bunun üzerine Süleymân hal'edilme endişesiyle¹³⁵ Habîb b. Ebî

135 *en-Nücûmü'z-Zâhire*'de (II. 235) anlatıldığına göre, Süleymân'a itaati reddettiği için 99 yılında öldürüldü.

[II/111]

Ubeyde,¹³⁶ İbn Va'le et-Temîmî, Sa'd b. Osmân b. Yâsir, Amr b. Ziyâd el-Yahsabî, Ömer b. Kesîr ve Amr b. Şürahbil'e ayrı ayrı mektuplar yazarak Abdülazîz b. Mûsâ hakkında duyduklarını ve kendisini halifelikten azletmek istediğini bildirdi. Ayrıca onlara, Abdullah b. Mûsâ'ya yazarak sizleri Abdülazîz'e göndermesini emrettim ve gerekçe olarak da Abdülazîz'in düşmanla sınırdış olduğunu ve sizin yardımınıza muhtaç olduğunu gösterdim, diye yazdı. Halife bu şahıslara taahhütte bulunarak onlardan kim onu öldürürse onun yerine geçeceğine söz verdi. Halife, Abdullah b. Mûsâ'ya da şöyle yazdı: "Baktım ki Abdülazîz güçlü ve donanımlı savaşçıların mücadele edeceği bir düşmanla karşı karşıyadır. Halife olarak sordum. Bana dediler ki senin maiyetinde aralarında falanca şahısların da bulunduğu güçlü kişiler vardır. Onları Abdülazîz b. Mûsâ'ya gönder." Abdülazîz'e de şöyle yazdı: "Halife olarak senin karşı karşıya bulunduğun düşmanı ve senin başarılı ve güçlü savaşçılara olan ihtiyacını düşününce bana Afrika'da bu vasıflarda şahsiyetler bulunduğu anlatıldı. Bunun üzerine Abdullah b. Mûsâ'ya yazarak bu şahısları sana göndermesini emrettim. Onları sınır bölgelerine ve kenardaki bölgelerde görevlendir ve has adamlarından yap." Süleymân onlara da, "Size itaat etmek ve onu öldürmek üzere Endülüs ehline hitaben bir mektup gönderdim. Sizi kenar bölgelerinde görevlendirince benim ahdimi bölgenizdeki Müslümanlara uygulayın, sonra dönüp onu öldürün," diye yazdı. Abdullah b. Mûsâ'ya yazılan mektup eline ulaşınca Abdullah adları geçen şahısları yola çıkardı. Adamlar Endülüs'e ulaşarak Abdülazîz'in huzuruna çıktılar. Ellerinde, onlara ikramda bulunması ve nezaketle muamele etmesi için Süleymân'ın mektubu vardı. Abdülazîz onları güzelce karşıladı ve ikramda bulundu. Onlara, "Sınır bölgelerimizin hangilerini tercih ederseniz muhayyersiniz," dedi. Onlar kendi aralarında düşünüp taşındılar ve dediler ki: Eğer görevlendirileceğimiz yerlere gitsek sonra dönüp onu öldürmeye teşebbüs etsek insanların çoğunluğunun onun tarafını

136 *en-Nücûmü'z-Zâhire* ve Taberî'ye göre "Ebû Ubeyd"dir.

tutmamasından emin olamayız. Zira para ve beşerî güç onun elindedir. Bu nedenle ona suikast yapmaya bakalım. Bunun için falanca şahıs bize destek olursa işimiz rayına oturmuş ve arzu ettiğimiz hedefe ulaşmış oluruz. Bu kişi Mûsâ'nın kız kardeşinin oğlu Eyyûb b. Habîb'dir. Onunla bir araya gelerek kendisine, 'Onu öldürürsen onun yerine geçeceksin,' dediler. Adam teklifi kabul etti ve bunun üzerine anlaştılar. Arından iyilik, fazilet ve ilmiyle Endülüs ehlinin büyüklerinden sayılan Abdurrahmân el-Gâfikî'ye gelerek ona durumu bildirdiler ve Süleymân'ın mektubunu gösterdiler. Onlara dedi ki: "Mûsâ'nın büyük küçük hepiniz üzerindeki iyiliğini bilirsiniz. Halife'ye nakledilen haber, iftiradan başka bir şey değildir. Bu zat Halife'ye itaat konusunda olumsuz bir harekette bulunmamış ve ölümü gerektiren bir suç işlememiştir. Siz burada durumu gözünüzle görmektesiniz. Halife ise gözüyle görme şansına sahip değildir. Beni dinleyin ve bu işi yapmaktan kaçının." Ancak, adamlar dinlemeyip kendi kararlarını uygulamak ve onu öldürmekte ısrar ettiler. Ona pusu kurdular. Sabah namazı için çıkınca ve namaza başlayıp Fâtiha suresini okuduktan sonra Vakıa suresine başlayınca Habîb b. Ebî Ubeyde ona bir darbe indirdi. Ancak şaşıp kaldı ve başka bir şey yapamadı. Abdülazîz namazı kesti ve çıktı. Onlar peşini bırakmadılar ve İbn Va'le¹³⁷ et-Temîmî [III/112] onu öldürdü. İnsanlar sabahlayınca durumu çok çirkin gördüler. Katiller Halife'nin mektubunu gösterdilerse de Endülüs ehli bunu kabul etmeyerek Abdullah b. Abdurrahmân el-Gafikî'yi¹³⁸ emîr yaptılar. Katil Habîb b. Ebî Ubeyde, Abdülazîz b. Mûsâ'nın kafasını Süleymân'a götürdü.¹³⁹

137 *en-Nücûmü'z-Zâhire*'de, "Sabah namazındayken onu Habîb b. Ebî Ubeyd b. Ukbe b. Nâfi' el-Fihri öldürdü," diye nakledilirken İbnü'l-Esir'de (III. 241) ise "İçeri girip hep bir anda kılıçlarla ona vurdular," diye anlatılmıştır. Ayrıca bkz. *el-Beyânü'l-Muğrib*, I. 47.

138 *el-Hulletü's-Siyerâ*'da (II. 334) Mûsâ b. Nusayr'ın kız kardeşinin oğlu Eyyûb; *el-Beyânü'l-Muğrib*'de ise el-Hur b. Abdurrahmân es-Sekafi diye geçmektedir.

139 Abdülazîz b. Mûsâ'nın öldürülmesinin sebepleri hakkında başka rivayetler vardır. Bkz. İbnü'l-Esir, III. 241; *Nefhu't-Tîb*, I. 281. Ancak mutemet olan yukarıda geçen rivayettir. İbnü'l-Esir'e göre bu hadise de Süleymân b. Abdülmelik'in hatalarından biridir.

Abdülazîz b. Mûsâ'nın Kafasının Süleymân'a Götürülmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Süleymân b. Abdülmelik, görevlendirdiği grubun Endülüs'e girip kendilerine verilen yazılı talimatı yerine getirdiklerini düşününce 98 yılının sonunda zilhicce ayında Abdullah b. Mûsâ'yı Afrika, Tanca ve Sûs valiliğinden aldı. Söz konusu grup Süleymân'ın yanına girdiler. Mûsâ, Abdülazîz'in öldürülmesinden henüz haberdar değildi. Grup Süleymân'ın huzuruna çıkıp da başı önüne koyunca, Süleymân, Mûsâ'ya haber göndererek gelmesini istedi. Mûsâ geldi ve arka tarafta oturdu. Süleymân ona, "Bu başı tanıyor musun?" dedi. Mûsâ: "Evet, Abdülazîz b. Mûsâ'nın başıdır," dedi. Katil grup kalkarak söyleyeceklerini söyledikten sonra Mûsâ ayağa kalktı. Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra dedi ki: "Ey Müminlerin Emîri! Abdülazîz'in başı senin önünde. Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun. Vallahi onu hep gündüz oruç tutan ve gece kıyam eden biri olarak biliyorum. Allah'ı ve Resulü'nü çok severdi. Allah yolundaki hizmeti büyüktü. Müminlerin Emîri'ne güzel itaat ederdi. Yönettiği Müslümanlara çok merhametli davranırdı. Abdülazîz bu dünyadaki hayatı sona ermiş bulunuyor. Allah taksiratını bağışlasın. Vallahi hayatta cimri değildi. Ölümünden korkmazdı. Onu bu şekilde öldürmek ve ona senin yaptığın muameleyi yapmak hiç şüphesiz Abdülmelik, Abdülazîz ve Velîd'e zor gelirdi. Onların ona olan büyük ilgileri ve babasının sadakatini bilmeleri, kendisi hakkında iftiraları dinlemeleri ve bu tarz muamelede bulunmalarına imkân vermezdi."

[9] Süleymân ona şöyle karşılık verdi: "Aksine, senin oğlun dine isyan etmiş, Müslümanların gücünü bölmüş ve Müminlerin Emîri'ne muhalefet etmiştir, ey bunamış ihtiyar kendine gel!" Mûsâ: "Vallahi ben bunamış ve haktan uzaklaşmış değilim. Söz ve münakaşa da gideni geri getirecek değildir. Ben de Salih kulun söylediğini söylüyorum: '*Bana düşen güzelce sabır göstermektir. Sizin ithamlarınıza karşı yardımı dilenecek olan ancak Allah'tır*' (Yûsuf, 12/18)." Sonra Mûsâ gözyaşları içinde, "Ey Müminlerin Emîri! Başını almama izin verecek misin?"

diye sordu. Süleymân: “Evet onu al,” dedi. Mûsâ kalktı ve oğlunun başını aldı. Onu üzerindeki elbisesinin bir tarafına sardı. Elbisesinin öbür tarafı yere sarkmıştı. Mûsâ umursayıp da düzeltmeyince Hâlid b. Reyyân ona, “Elbiseni düzeltsene ey İbn Nusayr!” dedi. Mûsâ ona dönüp “Sana ne ey Hâlid!” diye karşılık verince Süleymân b. Abdülmelik, Hâlid’e, “Ona ilişme! Yaptıklarımız ona yeter,” dedi. Mûsâ uzaklaşınca Süleymân: “Ona dokunmayın! İhtiyarda izzetinefis hâlâ taze duruyor,” dedi. Mûsâ, Habîb b. Ebî Ubeyde’ye dönerek ona ağır sözler söyledi ve büyüklerinin çirkin davranışlarını yüzüne vurarak söz söylemesine fırsat vermedi. Süleymân daha sonra Abdülazîz’in durumunu araştırdı. Onun hakkında söylenenlerin doğru olmadığı ve onun itaat ve istikamet üzere olduğunu gördü. Bu hakikati ortaya koyunca pişman oldu ve onu öldüren grubu yanından kovarak hiçbir beklentilerini yerine getirmedi. Mûsâ’nın borçlarını da sildi.

Süleymân halife olmadan önce, Haccâc b. Yûsuf ve Mûsâ b. Nusayr’ı ele geçirecek olursa onları azledeceğine ve insanların idaresinde onlara görev vermeyeceğine yemin etmişti. Ancak Mûsâ’nın hâlimden hoşnut olunca pişmanlığını ifade etmiş ve demiş ki: “Mûsâ’ya hiçbir görev vermeyeceğime dair ettiğim yeminden duyduğum pişmanlık kadar başka hiçbir şeyden pişmanlık duymadım. Mûsâ, kendisinden sarfınazar edilecek bir kimse değildir.”

Abdullah b. Müslim dedi: Mûsâ, Şaban ayının son gününde Süleymân’ın yanına gitti. Süleymân etrafındaki insanlarla damda hilali görmeye çalışıyorlardı. Süleymân, Mûsâ’yı görünce, “İşte, kendisine hilal hakkında sorarsanız onu gördüğünü söyleyecek biri var karşınızda,” dedi. Nitekim Süleymân ve yanındaki insanlar hilali görememişlerdi. Mûsâ yanlarına [II/114] varıp da selam verince Süleymân ona, “Ey Mûsâ! Hilali gördün mü?” dedi. Mûsâ: “Evet, işte orada,” diyerek parmağıyla ufukta hilalin bulunduğu noktayı işaret etti ve Süleymân ile yüz yüze gelerek hilali gösterdi. Oradakiler de Mûsâ’nın işaret ettiği yere baktılar ve hilali gördüler. Mûsâ oturduktan sonra dedi ki: “Vallahi ben sizden daha keskin gören biri değilim.

Ancak ben hilalin izlediği çizgi ve ufuktaki mevkilerini sizden iyi bilirim.”

Mûsâ çıkınca Yezîd b. Mühelleb ile karşılaştılar. Yezîd ona, “Ey Ebû Abdurrahmân! İnsanların en dâhisi ve en bilgilisisin, buna rağmen Süleymân b. Abdülmelik’e kendini teslim etmişsin,” deyince Mûsâ ona, “Ey Ebû Hâlid! Bilmez misin ki çavuş kuşu, geniş veya düz arazide, ovada veya dağlık bölgelerde, suyun nerede bulunduğunu fark ediyor, uzakta ve yakında olsun onu görüyor. Buna rağmen çocuğun, ona kurtçuk veya başka bir şeyle kurduğu tuzağı görmeyerek ona düşüyor ve ele geçiyor. Yani hiçbir tedbir, hiçbir görüş ve duyuş kaderin önüne geçemez. Süleymân b. Abdülmelik ile benim durumum da buna benzer,” dedi.

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Süleymân b. Abdülmelik bir gün hava almak için kendine ait bahçelere gitti. Mûsâ b. Nusayr da ona refakat etti. Onlara Haleb davarları gösterildi. Yaklaşık bin taneydi. Süleymân beğenerek baktı ve Mûsâ’ya, “Bunlar gibisini gördün mü?” diye sordu. Mûsâ: “Evet, benim en düşük mevalimin değişik vasıfta ve cinslerde malları vardır,” dedi. Süleymân ona dönüp, “Senin en düşük mevalin mi?” diye sordu. Mûsâ: “Evet,” dedi. Süleymân öfkeli bir edayla soruyu tekrarlayınca Mûsâ: “Evet, ey Müminlerin Emîri! Bu söylediklerim feyden değildir. Bin tanesi on dirhem hatta daha düşük bir parayla satılıyordu. Hatta bazı yerlerde bir değeri bile bulunmamakta ve hiç kimse onlara bakmamaktaydı. Allah’ın kendilerine ihsan ettiği feyin de ayrı bir yeri vardı. Güçlü adamlar, maharetli hizmetçiler ve güzel cariyeler gördüm. En çok elli dirheme satılıyordu. Zira bunlar değişik vasıflarda ve çok sayıda arz ediliyordu. Hatta üç ila on arasındaki sayıda develerin toplu kıymeti yirmi dirhemden fazla değildi. Ey Müminlerin Emîri! Sana anlattıklarım fazla mı?” Süleymân: “Hayır,” dedi ve Allah’a hamd etti.

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre bir gün Mûsâ, Süleymân’ın yanına gitti. Etrafında insanlar oturuyordu. Süleymân onu görünce, “İhtiyarın gücü kalmadı,” dedi.

Mûsâ, konuştuğunu gördü ancak ne dediğini anlamadı. Selam verince dedi ki: "Ey Müminlerin Emîri! Ben girerken beni gördüğünde bir şey söyledin sanırım beni kastettin." Süleymân: "Evet, 'İhtiyarın gücü kalmadı,' dedim," diye cevap verdi. Mûsâ ona, "Vallahi eğer ihtiyarın gücü ve yetkisi kalmadıysa da uzun zaman Allah ona dinine güzel hizmet etme imkânı verdi. Allah yolunda uzun bir zaman cihat ettim. Allah'ın dinini galip kılmaya ve yaymaya çok gayret ettim. Nihayet Allah dinini galip kıldı. Allah'ın peygamberine vadettiğini gerçekleştirenlerden oldum. Seninle gerilerde kaldıysam da senin büyükle-^[II/115]rinle dalı taze, hareket ve hızı mübarek olan biri idim," dedi. Süleymân: "O hâlâ öyledir," dedi. Mûsâ: "Evet aynen öyledir," dedi. Süleymân aynı cümleyi tekrarladıkça Mûsâ da tekrarladı ta ki Süleymân sustu.

Süleymân'ın Mûsâ'ya Eylem ve Hatıraları Hakkında Sorması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Süley-
mân, Mûsâ'ya, "Düşmanlarına karşı savaşında en çok dayan-
dığın şey neydi?" diye sordu. Mûsâ: "Ey Müminlerin Emîri!
Tevekkül ve Allah'a dua idi," diye cevap verdi. Süleymân ona,
"Kale ve hendeklerle mi korunuyordun, yoksa etrafına yalnız
hendek mi açıyordun?" diye sordu. Mûsâ: "Bunların hiçbirine
tevessül etmedim," dedi. Süleymân: "Ne yapardın?" diye sor-
du. Mûsâ: "Düz araziye iner, korkudan sakınır, sabra sarılır ve
kılıç, miğferle korunur, Allah'ın yardımını diler ve zafer ihsan
etmesi için ona yakarırdım," dedi. Süleymân: "Arapların için-
de en mahir savaşçıların kimdi?" Mûsâ: "Himyerilerdi," dedi.
"Savaştağın memleketlerde en güçlü atlar hangisiydi? Mûsâ:
"Kırmızıları," dedi. Süleymân: "En çetin savaşçıları hangi mil-
letlerdi?" dedi. Mûsâ birçokları çetin savaşçıları, dedi. Süley-
mân ona, "Bana Rumlardan haber ver," dedi. Mûsâ: "Kalele-
rinde aslan atları üzerinde şahinler gibidirler. Ancak, alay ve
merasimde kadınlar gibidirler. Fırsat bulurlarsa fırsatçıdırlar.
Hezimetten korkarlarsa dağlarda kaçan dağ tekesi gibidir-
ler. Canlarını kurtaracaklarsa hezimetini ayıp görmezler," dedi.
Süleymân: "Bana Berberileri anlat," dedi. Mûsâ: "Onlar, kar-

[III/116]

şlaşmada, kahramanlıkta, sabırlı olmakta, savaş maharetinde, müsamaha göstermede ve öne geçmede Araplara en çok benzeyen yabancılarıdır,” dedi. Süleymân: “Bana İspanyolları anlat,” dedi. Mûsâ: “Lüks hayata düşkün krallar gibidirler. Korkusuz savaşçıdır.” Süleymân: “Bana Frengleri anlat,” dedi. Mûsâ: “Orada sayısal güç ve savaş malzemesi bolluğu yanında, cesaret ve güç vardır. Bundan başka birçok kavim daha vardır. Bunların içinde izzet sahibi olanlar yanında zillet içinde olanlar da vardır. Bütün bunlarla karşılaştım. Onların kimisi barışçıdır, kimisi inatçı savaşçıdır, kimisi de gururlu ve onuruna düşkündür,” dedi. Süleymân: “Bana anlat, onlarla yaptığın savaşlar nasıldı, bazen lehine bazen de aleyhine mi neticeleniyordu? Mûsâ: “Hayır, ey Müminlerin Emîri! Benim sancağım hiç yere düşmedi, hiçbir birliğim dağılmadı ve kırk yaşını geçip seksen yaşına gelinceye kadar Müslümanlar benimle hiçbir felakete maruz kalmadılar,” dedi. Ravi dedi: Süleymân güldü ve dedi ki: “Merci Râhit'ta¹⁴⁰ Dahhâk ile taşıdığın sancak nerede?” Mûsâ: “Ey Müminlerin Emîri! O muharebe Zübeyr'in muharebesiydi. Benim kastettiğim Mervân'ın savaşlarıdır,” dedi. Bunun üzerine Süleymân: “Doğru söyledin,” dedi ve sözünü beğendi.

Raviler anlattı: Muhammed b. Abdülmelik, Reyyân b. Abdülazîz b. Mervân'dan naklen onlara şöyle anlattı: Reyyân dedi ki: Süleymân b. Abdülmelik ile birlikte geniş bir dam üzerinde oturuyorduk. İnsanlar geliyorlardı. Derken Mûsâ da kapıdan içeri girdi. Ağırlığının etkisiyle damın sarsıldığını hissettik. Selam verdi ve oturdu. Süleymân, Kuteybe b. Muslim'in ele geçirdiği altın evden söz edip durunca Mûsâ ona, “Ey Müminlerin Emîri! Bu çok önemli bir şey mi ki? İçinde on bin dinar bile bulunmayan bir ev. Vallahi ben kardeşin Velîd'e yeşil zümrütten bir öküz heykeli gönderdim. İçine süt dökülünce zümrütün rengini alıyordu. Bu ona gönderdiklerimin en

140 Merci Râhit Muharebesi Mervân'ın başını çektiği Emevi-Yemenli cenah ile sancağını Dahhâk'ın taşıdığı ve İbnü'z-Zübeyr ile ittifak eden Emevi-Kayslı cenahı arasında cereyan etmiştir. Mûsâ b. Nusayr da Dahhâk'ın safında savaşmıştı. Dahhâk'ın hezimetinden sonra Mûsâ, Abdülazîz b. Mervân'a sığınmıştı.

basitlerindendi," dedi. Mûsâ ele geçirdiği ve Müslümanların eline geçen çok kıymetli ganimetlerden bahisle Süleymân'ı hayretler içinde bıraktı. Mûsâ her şeye rağmen Süleymân nezdinde çok kıymet verilen bir kişiydi.¹⁴¹

Süleymân b. Abdülmelik 98 senesinde hacca gitmek üzere hazırlandı. Mûsâ'ya da kendisiyle birlikte hacca gelmesini emretti. Mûsâ ona mali yönden zayıf olduğunu söyleyince Halife ona otuz yüklü deveyle odalarından bir oda ve tahsisat verilmesini emretti. Halife hac görevini yaptı. Mûsâ da onunla birlikte hacca gitti. Bir gün yolda giderlerken Halife, Mûsâ'nın yanına gelmesini istedi. Hâlid b. Reyyân ona seslendi. Bir adamla birlikte seyreden Mûsâ, Hâlid'in sesine aldırmadı. Halife tekrar çağrılmasını söyledi. Hâlid tekrar seslendi. Mûsâ tekrar aldırmadı. Yanındaki adam, "Allah ıslah etsin. Halife'nin davetini duymadın mı? Ben öfkelenmesinden endişe ediyorum," deyince Mûsâ: "Abdülmelik ya da Velîd olsaydı endişe edilebilirdi. Buna gelince, çocuğu razı eden şeyle razı olur, çocuğu kızdıran da onu kızdırır. Şimdi göreceksin," dedi. Akabinde Mûsâ ilerleyerek Halife'nin yanına kadar gitti. Halife ona, "Ey İbn Nusayr! Neredeydin?" diye sorunca Mûsâ: "Ey Müminlerin Emîri! Bizim bineklerimiz nerede, seninkiler nerede? Müminlerin Emîri beni çağırdığı andan itibaren ona yetişmek için çaba içindeyim," dedi. Bunu üzerine Süleymân güldü ve ona kendi atlarından birinin verilmesini emretti. Mûsâ bir müddet onunla yol aldı ve kendisiyle sohbet etti. Daha sonra yanından ayrılınca önceki şahıs tekrar Mûsâ'ya yetişti. Mûsâ ona, "Vaziyeti nasıl gördün?" diye sordu. Adam ona, "Sen onu daha iyi biliyorsun," diye cevap verdi. Süleymân Medine'ye varınca Yezîd b. Mervân'ın evinde ikamet etti.

Ravi dedi: Medine ehlinden bazı raviler bana şöyle anlattılar: Bir gün Mûsâ güvendiği bazı zevata, "İki güne kadar namı doğuda ve batıda yayılmış bir kişi ölecektir," dedi. Biz muhakkak Halife'yi kastediyor, zannettik. İkinci gün Resulullah'ın

141 Mûsâ'nın başına gelen musibetler, büyük mali tazminatlarla maruz kalması, iki oğlunun öldürülmesi ve mallarına el konulması, Süleymân nezdinde değer verilen bir şahsiyet olduğunu gösteren şeyler olmasa gerekir.

mescidinde bulunuyordum. Oradayken insanların, “Mûsâ b. Nusayr öldü,” dediklerini işittim. Böylelikle kendi ölümünü kastettiği anlaşıldı. Cenaze namazını Süleymân kıldırdı ve defnedildi.¹⁴²

Ravilerin anlattığına göre Abdullah b. Sahr kendilerine şöyle nakletti: Bir gün Mûsâ bineği üzerinde seyrediyordu. Uzun boylu ve cüsseliydi. Ayakları sarkmış vaziyette Kureyşli iki adamın yanından geçerken kendisini tanımayan bu adamlar, “Vallahi zavallı ihtiyarın işi bitmiş,” dediler. Bunu duyan Mûsâ onlara, “Kimsiniz?” diye sordu. Onlar neseplerini söyleyince Mûsâ dedi ki: “Vallahi ikinizin annesi Allah'ın bu ihtiyara kazandırdığı zaferle elde edilmiş ve benim tarafımdan babalarınıza verilmişlerdir.” Onlar, “Sen kimsin?” diye sordular. O, “Ben Mûsâ b. Nusayr'ım,” dedi. Onlar, “Hoş geldin, safalar getirdin. Doğru söylüyorsun. Vallahi seni tanıımıyorduk,” dediler. Mûsâ: “Size beis yoktur. Vallahi işimiz bitmiştir,” dedi.

Raviler anlattı: İbrâhîm b. Süleymân, Mûsâ'dan rivayet edenlerden naklen kendilerine şöyle anlattı: Afrika'da insanlar bir yıl kıtlığa maruz kaldılar.¹⁴³ Mûsâ insanlarla yağmur duasına çıktı. İnsanların kalbini yumuşatmak ve onları uyarmak için bir adamı görevlendirdi. Adam Allah'ı anmaya ve dua etmeye başladı. Akabinde Velîd'e dua etmeye geçti ve bunu çok uzattı. Bunun üzerine Mûsâ onu uyarak, “Biz buraya Velîd için dua etmeye gelmedik, ne için geldiysek onun için dua et,” dedi. Ancak adam dinlemedi ve Velîd'in haberdar olmasını umdu. Mûsâ susturulmasını emretti. Sonra Mûsâ kalktı ve dua etmeye başladı. Çok geçmeden bardaktan boşanırcasına yağmur yağmaya başladı. Mûsâ'ya atı getirildi. Ancak binmedi ve “Vallahi binmeyecek ve çamuru çiğneyerek yaya olarak döneceğim,” dedi. İnsanlar da yürüdü. O gün Mûsâ'yı duasında “Allah'ım ya şehit olarak ya da Resulü'nün şehrinde ölmeyi nasip et,” cümlesini tekrarladığını işittim.

142 Ölüm yeri hakkında rivayetler için bkz. *el-Hulletü's-Siyerâ*'da (II. 235) hac yolunda vefat ettiği rivayet edilirken İbnü'l-Esir, III. 244; *en-Nücümü'z-Zâhire*, II. 235 ve *Nefhu't-Tîb*'da Mekke yolunda vefat ettiği kaydedilmiştir.

143 Bkz. İbnü'l-Esir, III. 195; *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX. 196.

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Urfe b. İkrime, Endülüs'te Mûsâ ile birlikte bulunan bir zattan naklen Murâdlı bazı yaşlı zevattan rivayetle şöyle anlattı: Güneş ve ayın doğuş ve batış yönleri hakkında biraz bilgi sahibiydim. Bu özelliğimi Mûsâ'ya anlatmışlar ve bazı bilgi ve sırlara vâkıf olduğumu söylemişler. Bunun üzerine alındım ve huzuruna götürüldüm. Mûsâ'nın önünde başı kesilmiş ve karnı açılmış bir serçe kuşu vardı. Mûsâ bana, "Elini koy ve bak ne göreceksin?" dedi. Kendisine, "Allah, Emîri korusun, eşim benden boş olsun, ay ve güneşin seyir yolları hakkında insanların bildikleri dışında az veya çok kehanet ve sır ilmine sahipsem," diye söyledim. Bunun üzerine bir kenara çekilmemi emretti. Ardından esirlerden yabancı bir adamı çağırdı ve ona "Elini sok bak ne göreceksin" dedi. Adam parmağını serçe kuşunun karnına soktu ve uzun uzun yoklar gibi yaptı; evirip çevirdikten sonra tercüman vasıtasıyla dedi ki: "Emîr burada değil, doğuda Arap diyarında vefat edecek." Mûsâ ona baktı ve "Allah cezanı versin, nereden biliyorsun?" dedi ve öldürülmesini emretti. Sonra beni çağırdı ve hayatta olduğu sürece bunları kimseye söylemeyeceğime dair bana yemin ettirdi. Ben de yemin ettim. Mûsâ, Mağrib diyarına 79 yılının cemâziyelevvel ayında girmişti. O zaman altmış yaşındaydı. Afrika'da on altı sene kalmıştı. Oradan geri dönüşü ise 95 yılındaydı. Vefatı ise 98 yılındaydı. Abdullah b. Mûsâ babasından sonra iki sene boyunca Afrika, Tanca ve Sûs'a vali oldu. Onun valilikten azli ise 97 yılında bir rivayete göre de 99 yılında gerçekleşti.

Mûsâ b. Nusayr'dan Sonra Endülüs Valileri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattıklarına göre Abdülazîz b. Mûsâ babasından sonra bir yıl Endülüs valiliği görevinde bulundu. Öldürüldükten sonra Eyyûb b. Habîb altı ay süreyle bu görevde bulundu. Ardından Hâris b. Abdurrahmân üç buçuk yıl süreyle valilik yaptı. Ondan sonra da Anbese¹⁴⁴ [II/119] iki yıl dokuz ay bu görevi yaptı. Onun da akabinde bir yıl üç ay süreyle Yahyâ b. Seleme valilik yaptı. Ondan sonra da Heysem

144 Bu zat Anbese b. Suhaym el-Kelbî'dir. *Subhu'l-A'sa*'ya göre valiliği dört yıl beş ay sürmüştür.

b. Ubeyd bir yıl iki ay görev yaptı. Peşinden Abdurrahmân b. Abdullah el-Gâfikî dört yıl valilik yaptı. Ondan sonra Abdülmelik b. Kıtn el-Fihri bir sene aynı görevde bulundu. Ondan sonra da Belc¹⁴⁵ b. Bişr el-Kuşeyrî altı ay, arkasından Sa'lebe b. Selâme el-Cüzâmî beş ay, peşinden Ebü'l-Hitâr b. Dirâr el-Kelbî üç yıl, sonra Sevâbe b. Mesleme¹⁴⁶ bir yıl bir ay süreyle bu görevi icra ettiler.

Emevilerin doğudaki saltanatı zayıflayınca, Endülüslüler, halifenin kararı dışında Yûsuf b. Abdurrahmân el-Kureşî el-Fihri'yi vali tayin ettiler. O da on yıl süreyle ve Abdurrahmân b. Muâviye b. Hişâm b. Abdülmelik b. Mervân'ın Endülüs'e gidişine kadar Endülüs'ü idare etti.

Süleymân b. Abdülmelik

Süleymân b. Abdülmelik'in Ömer b. Abdülazîz ile Birlikte Hacca Gitmesi

Ravilerin anlattığına göre Ubeydullah b. Abdülmümin, Recâ b. Hayve'den naklen kendilerine şöyle anlattı: Süleymân b. Abdülmelik maiyetinde Ömer b. Abdülazîz olduğu hâlde 98 yılında hacca¹⁴⁷ gittiğinde Usfân Yokuşu'na vardığında kendisi için kurulan kırmızı, yeşil ve sarı kumaştan yapılmış haymelere bakmaya başladı. Yûsuf b. Ömer onun için Yemen'de üç hayme yaptırmıştı. Seferlerinde bunlar onun için kuruluyordu. İnsanlar için tahsis edileni yeşil yün ve ipekten dokunmuş, yakınları için kurulan ise sarı yün ve ipekten dokunmuş, Halife'nin ikametine mahsus olanı ise işlemeli kumaştan dokunmuştu. Yemenî kumaş tarzında çizgiliydi. Altın ve gümüş düğmeli olup içinde bir çadır ve çadırın içinde kırmızı kumaştan yapılmış dört yatak bulunuyordu. Eşlerinin ikamet mekânları, hemen çadırının arkasında, oğullarının, kâtiplerinin ve has adamlarının mekânları ona yakın şekilde kurulmuştu. Süleymân yokuşun zirvesine ulaşp da kendisi için

145 *Subhu'l-A'sa*'da Müflih geçmektedir.

146 *Nefhu't-Tib* ve *el-Beyânü'l-Muğrib*'de Selâme. Bunun ölümünden sonra Endülüs dört ay valisiz kaldı. İnsanlar Sumeyl b. Hâtim'in yanında bir araya gelerek Yûsuf b. Abdurrahmân el-Fihri üzerinde anlaştılar.

147 Daha evvel 98 yılında hacca gitmediği ifade edilmişti.

kurulan haymeleri görünce Ömer b. Abdülazîz'e, "Ey Ömer! Burayı nasıl buldun?" dedi. Ömer: "Büyük ve şatafatlı bir dünya görüyorum. Âdeta birbirini yiyen bir dünya. Ondan sen sorumlusun ve hesabı senden sorulacak," dedi. Tam o sırada aynı mekândan ağzında bir parça yiyecek bulunan bir karga uçtu. Karga bağırınca Süleymân: "Acaba bu karga ne diyor ey Ömer?" dedi. Ömer: "Bilmiyorum ama istersen sana bunun anlamını söyleyeyim," dedi. Süleymân: "Anlat," deyince Ömer: "Bu karga senin için kurulan haymeden bir parça yiyecekle uçtu. Bu yiyeceğin girişinden ve çıkışından sen sorumlusun ve hesabı senden sorulacaktır," dedi. Süleymân: "Ey Ömer! Düşündürücü ve ilginç şeyler söylüyorsun," diye karşılık verince Ömer: "Ey Müminlerin Emîri! Daha ilgincini anlatayım mı?" dedi. Süleymân: "Anlat," dedi. Ömer: "Allah'ı bilen O'na nasıl isyan eder? Şeytanı bilen ona nasıl itaat eder, ölümü bilen de hayat kendisine nasıl mutlu gelir ve yemekten nasıl zevk alır, ateşe inanan nasıl gülebilir?" dedi. Bunun üzerine Süleymân: "Ey Ebû Hafs! İçinde bulunduğumuz hâli bize keder ve üzüntüye çevirdin. Ey Ömer! Senin anlayışına kim katlanabilir ki? Vallahi sen gerçek kurtuluş ve itaat ehlisin."¹⁴⁸

Tâvûs el-Yemânî'nin Mekke'de Süleymân'a Söyledikleri

Raviler dedi: İbrâhîm b. Müslim, Recâ b. Hayve'den naklen kendilerine şöyle anlattı: Recâ, Mescid-i Harâm'da Tâvûs'u namaz kılarken görür. Bunun üzerine o yıl hac farızasını ifa etmek üzere Mekke'de bulunan Süleymân b. Abdülmelik'e gidip Tâvûs'u Mescid-i Harâm'da gördüğünü ve dilerse onu çağırabileceğini söyler. Bunun üzerine Süleymân, Tâvûs'a haber göndererek kendisine gelmesini ister. Tâvûs geldiğinde Recâ, Süleymân'a, "Ey Müminlerin Emîri! O konuşmadıkça ona bir şey sormayın," dedi. Tâvûs oturunca uzun bir süre sustuktan [III/121] sonra, "İlk yaratılan şey nedir bilir misiniz?" diye sordu. Biz, "Bilmiyoruz," dedik. Tâvûs: "İlk yaratılan şey kalemdir," dedi. Tâvûs: "İlk yazılan şey nedir?" dedi. Biz, "Hayır," dedik. Tâvûs: "İlk yazılan şey *Bismillahirrahmânirrahîm*'dir. Ondan sonra

kıyamete kadar hayır ve şer kısımlarıyla kader yazıldı.” Sonra Tâvûs: “İnsanların Allah nezdinde en sevimsizinin kim olduğunu bilir misiniz?” dedi. Biz, “Hayır,” dedik. Tâvûs: “Allah nezdinde en sevimsiz insan, Allah’ın dünyaya hükmetmekte kendine halife seçtiği hâlde mülkünde O’na isyan eden kimsedir,” dedi ve kalkıp gitti. Recâ dedi: Sözün etkisiyle âdeta evin içi karardı ve kayboluncaya kadar onun için endişe ettim. Süleymân b. Abdülmelik ise eliyle başını kaşıyordu. O kadar kaşıdı ki tırnaklarının kafasının derisini yaralayacağından endişe ettim.

Ebû Hâzim’in¹⁴⁹ Süleymân’a Söyledikleri

Raviler dedi: Yahyâ b. Mugîre, Abdülcebâr b. Abdülazîz b. Ebî Hâzim’den rivayetle onlara şöyle anlattı: Süleymân, hac görevini ifa edip de Resulullah’ın (sav.) kabrini ziyaret etmek üzere Medine’ye gittiğinde orada üç gün ikamet etti. Yanında İbn Şihâb ez-Zührî ve Recâ b. Hayve de vardı. Süleymân: “Medine’de Resulullah’ın (sav.) ashabına yetişen kimse yok mu?” diye sordu. Ona, “Evet, Ebû Hâzim adında bir zat vardır,” denildi. Halife ona haber göndererek gelmesini istedi. Adam geldi. Tek gözlü ve ayağı sakattı. Huzuruna girdi ve oturmak için Halife’nin iznini bekledi. Uzun süre ayakta kalınca, asasını yere koydu ve izinsiz oturdu. Süleymân ona baktı ve onu küçümseyerek, “Ey Ebû Hâzim! Resulullah’ın (sav.) ashabına yetiştğin, fazilet ve dindarlık ehli olduğun söyleniyor da bu saygısızlığın ne oluyor?” diye azarladı. Ebû Hâzim ona, “Ey Müminlerin Emîri! Benden nasıl bir saygısızlık gördün?” dedi. Süleymân: “Medine’nin ileri gelenleri, âlimleri ve hayırlı insanları bana geldikleri hâlde sen gelmedin,” dedi. Ebû Hâzim dedi ki: “Senin için Allah’a sığınırım. Olmaması gereken bir şeyi nasıl söylersin. Seninle aramda sana gelmemi gerektirecek bir tanışıklık yok.” Süleymân: “İhtiyar adam doğru söyledi,” diye karşılık verdi. Süleymân: “Ey Ebû Hâzim! Ölümünden niye hoşlanmıyoruz?” dedi. Ebû Hâzim: “Zira ahiretinizi tahrip edip dünyanızı imar ettiniz. Bu yüzden ümran dünyasından harap olmuş dünyaya intikal etmek size zor geliyor,” dedi.

149 Adı Seleme b. Dinâr el-Mahzûmî olan bu zat Ebû Hâzim el-A’rec olarak bilinmektedir. Medine’nin âlimi ve kadısı olup abî ve zahit bir şahsiyettir.

Süleymân: “Ey Ebû Hâzim! Doğru söyledin. Ahirete gidiş nasıl olacak?”¹⁵⁰ dedi. Ebû Hâzim: “Evet, iyi insan için ahirete git- [III/122]mek, gurbetteki insanın uzak bir yolculuktan sonra ailesine ve yakınlarına dönüşü gibidir. Kötünün ahirete gidişi ise kaçak bir kölenin efendisine elleri ve kolları bağlanmış hâlde kavi ve sert efendisine götürülüşü gibidir. Dilerse affeder, dilerse de azap eder,” dedi. Bunun üzerine Süleymân ağladı ve etrafındakiler de ağladı. Sonra dedi ki: “Keşke Allah nezdinde yerimizi bilebilsek, ey Ebû Hâzim!” Ebû Hâzim: “Kendini Allah’ın kitabına arz edersen Allah indinde senin için neler varsa bileceksin.” Süleymân: “Ey Ebû Hâzim! Allah’ın kitabındaki o bilgiyi nasıl bulacağım?” dedi. Ebû Hâzim: “Allah bu yurur ki: *‘İyi insanlar cennette nimetler içindedir. Fücür ehli ise cehennemdedir’* (İnfîtâr, 82/14).” Süleymân: “Ey Ebû Hâzim! Allah’ın rahmeti hakkında ne dersin?” dedi. Ebû Hâzim: “Allah’ın rahmeti iyi insanlara yakındır,” dedi. Süleymân: “Ey Ebû Hâzim! İnsanların en akıllısı kimdir?” Ebû Hâzim: “İnsanların en akıllısı ilim ve hikmeti öğrenen ve onları insanlara öğretenidir.” Süleymân: “İnsanların en ahmağı kimdir?” Ebû Hâzim: “Bir zalimin havasına uyan ve böylece ahiretini dünyası için satandır.” Süleymân: “Duaların en makbulü hangisidir?” Ebû Hâzim: “İhlaslı ve Allah’tan korkanların duasıdır.” Süleymân: “Allah indinde sadakanın en temizi hangisidir?” Ebû Hâzim: “Varlıklı olmayanın sadakasıdır.” Süleymân: “Bizim imtihanımız hakkında ne dersin? dedi. Ebû Hâzim: “Allah iyiliğini versin, bu konu hakkında konuşmaktan bizi muaf tut.” Süleymân: “Şahsıma bir nasihat olarak söyle,” dedi. Ebû Hâzim: “Ne diyebilirim ki bir iktidar, kuvvet kullanılarak ve meşveretsiz elde edilmiş, uğruna haksız yere kanlar akıtılmış, akrabalık bağları kesilmiş, uygulanması gereken cezalar infaz edilmemiş, ahitler bozulmuş ve bütün bunlar nefsi arzularını gerçekleştirmek, kıymetsiz dünya metaini elde etmek için yapılmıştır.¹⁵¹ Ondan sonra da bırakıp gitmişlerdir. Keşke size ne diyecekler ve siz ne diyeceksiniz, diye bilebilsem?”

150 *Mürûcû'z-Zeheb'*de (III. 217), “Allah’a dönüş,” diye geçmektedir.

151 *Hilyetü'l-Evliyâ'*da, “Baba ve dedelerin bu iktidarı gasbettiler ve zor kullanarak elde ettiler,” diye söyledi.

Orada bulunanlardan bazıları: “Ne kötü söyledin be kör adam. Müminlerin Emîri’ne böyle mi hitap edilir?” dedi. Ebû Hâzim: “Sus ey yalancı! Firavun’u helake götüren Haman, Haman’ı da helake götüren Firavun’dur. Allah âlimleri insanlara tebliğ etmekle mükellef tutmuş ve bildiklerini gizlememelerini, yani bir kenara atmamalarını emretmiştir,” dedi. Süleymân: “Ey Ebû Hâzim! Bozulan yönlerimizi nasıl ıslah edeceğiz?” diye sorunca Ebû Hâzim: “Ey Müminlerin Emîri! Bu kolay ve bize yakın bir imkândır,” dedi. Bunun üzerine yaslanmış hâlde olan halife doğruldu ve “Nasıl?” diye sordu. Ebû Hâzim: “Malı helalinden alacaksın ve onu hak sahiplerine vereceksin. Haramdan elini çekeceksin ve emredildiğin yerde kullanacaksın.” Süleymân: “Kim buna güç yetirebilir?” dedi. Ebû Hâzim: “Ateşten sakınan ve cennet yoluna yönelen, âdetin kötüsünü bırakıp ibadetin hayrına sarılanlardır,” dedi. Süleymân: “Ey Ebû Hâzim! Bize katıl ve bizimle gel. Biz senden sen de bizden yararlanacaksın,” dedi. Ebû Hâzim: “Bundan Allah’a sığınırım,” dedi. Süleymân: “Neden ey Ebû Hâzim?” dedi. Ebû Hâzim: “Zalim olanlara sırtımı dayamaktan ve dolayısıyla Allah’ın, bana hayatın da ölümün de azabını kat kat tattırmasından korkarım,” dedi. Süleymân: “Bizi ziyaret edersen,” dedi. Ebû Hâzim: “Bizim anlayışımız oydu ki hükümdarlar âlimlerin ayağına gelir âlimler hükümdarın ayağına gitmezdi. Her iki tarafın salahı bundaydı. Şimdiki zamanımızda ise artık âlimler hükümdarların ayağına giderler, hükümdarlar ise onlara gitmekten imtina ederler. Bunda da her iki tarafın fesadı vardır,” dedi. Süleymân: “Ey Ebû Hâzim! Bize sözü kısa öz söyleyerek tavsiyede bulun,” dedi. Ebû Hâzim: “Allah’tan sakın. Allah seni yasakladığı yerde görmesin, emrettiği yerden de geri kalmayasın.” Süleymân: “Bize hayır duasında bulun.” Ebû Hâzim: “Allah’ım, Süleymân senin dostun ise ona dünya ve ahiretin hayırlı müjdesini ver. Eğer düşmanın ise onu hayra yönelt.”¹⁵² Süleymân: “Bana daha fazla söyle,” dedi. Ebû Hâzim: “Özetledim. Eğer söylenenlerin ehliysen bulunduğun hâlden dolayı sevinebilirsin. Eğer bunların karşıtıysan ders al. Zira Allah’ın

152 *Hilye’de*: “Sevdiğin ve rıza gösterdiğin yola ilet.”

rahmeti dünyada kazanılabilen bir şeydir. Ahirette ise ancak dünyada takva sahibi olanlar için nasip olabilir. Yaysız atılan bir ok fayda vermez," dedi.

Süleymân: "Ey hizmetçi bin dinar getir," dedi. Hizmetçi bin dinar getirdi. Süleymân: "Bu dinarları al, ey Ebû Hâzim!" dedi. Ebû Hâzim: "Buna ihtiyacım yok.¹⁵³ Kaldı ki diğer insanlarla bu malda eşit haklara sahibiz. Eğer diğer insanlarla aramızda adaleti ve eşitliği gözetirsen alabilirim. Aksi takdirde alamam. Bir de korkarım ki alacağım para sana söylediğim sözlerin ücreti olur. Nitekim Musa (as.) Firavun'dan kaçıp Medyen suyunu ulaşınca iki kızı hayvanlarını suya ulaştırmaktan alıkoyduklarını gördü.¹⁵⁴ Onlara, 'Sizin yardımcınız yok mu?' diye sordu. 'Hayır,' diye cevap verdiler. Bunun üzerine Musa onların hayvanlarına su verdi. Sonra gölgeye çekilerek, 'Rabbim! Bana ihsan edeceğin hayra muhtacım,' dedi ve Allah'tan bir ücret istemedi. İki kız çabuk dönünce babaları bunu garipsedi ve 'Bugün neden böyle çabuk geldiniz?' diye sordu. Onlar, 'Güçlü ve salih bir insan gördük. Hayvanlarımıza su verdi,' dediler. 'Ne dediğini duydunuz mu?' diye sordu. Kızlar, gölgeye çekildi ve "Rabbim! Bana ihsan edeceğin hayra muhtacım," dedi diye cevap verdiler. Baba, 'Bu adam aç olsa gerek, biriniz ona [III/124] gitsin ve ona, Babam seni çağırıyor sana hayvanlarımıza su verdiğin için sana ücret ödeyecek desin, diye söyledi. Kızlardan biri ona gitti ve mahcubiyet içinde, yani onu yücelterek yanaştı ve dedi ki: 'Babam seni davet ediyor ve hayvanlarımızı suladığın için senin ücretini vermek istiyor.' Musa bundan rahatsız oldu. O sahralarda ve çöllerde gezen kovulmuş bir insandı. Kıza dedi ki: 'Babana söyle, yaptığım iyiliğe karşılık bir ücret istemiyorum.' Kız babasına gitti ve söylediğini ilettili. Baba kızına dedi ki: 'Git ona söyle dilerse kabul eder,

153 *Hilye'*de: "Bunu sana uygun görmezken kendime nasıl uygun görürüm. Senin adına Allah'a sığınırım ki senin bana sorduğun sorular bir şaka olsun, benim verdiğim cevaplar da nafiye bir cevap olsun," diye söyledi.

154 "Medyen suyunu geldiğinde, davalarını sulayan bir insan topluluğu buldu. Onlardan başka, hayvanlarını sudan alıkoyan iki kadın gördü. Onlara: 'Derdiniz nedir?' dedi. 'Çobanlar ayrılana kadar biz sulamayız. Babamız çok yaşlıdır, onun için bu işi biz yapıyoruz,' dediler." Kasas, 28/23 ayetine atıf vardır.

dilerse de etmez. Ancak, babam seni görmek ve sözlerini dinlemek ister.' Musa, kızla birlikte giderken kız önden gidiyordu. Rüzgâr esince mükemmel bir yapıda olan kızın arka taraftan vücut hatları belirdi. Musa ona, 'Arkamda kalarak yolun istikametini bana söyle,' dedi. Kapının önüne geldiklerinde kıza, 'Girmemiz için izin iste,' dedi. Girince kız babasına Musa'nın güçlü olduğu kadar emin bir kimse olduğunu söyledi. Şuayb kızına, 'Bunu nasıl anladın?' diye sordu. Kız, rüzgâr estiğinde kendisine söylediklerini anlattı. Baba kızına, 'Onu içeri al,' dedi. Musa girince Şuayb'ın sofrayı hazırladığını gördü. Musa selam verdi. Şuayb da ona, 'Hoş geldin ey genç! Yemeğe buyurun,' dedi. Musa: 'Bundan Allah'a sığınırım,' dedi. Şuayb: 'Neden?' diye sordu. Musa: 'Zira ben dinini dünya dolusu altına değişmeyen bir aileye mensubum,' dedi. Şuayb dedi ki: 'Valla hi yemeğimiz sandığın amaçla hazırlanmadı. Ancak, misafire ikram etmek ve yemek vermek benim ve atalarımın âdetidir.' Bunun üzerine Musa oturdu ve yemek yedi. Ey Müminlerin Emîri! Teklif ettiğin bu para, benden işittiğin sözlerin ücretiyse zaruret hâlinde ölü hayvan ile domuz etini yemek, bu parayı almaktan bana daha sevimlidir," dedi.

Süleymân onun bu hâlini çok beğendi. Süleymân'ın yanında oturanlardan bazıları, "Ey Müminlerin Emîri! Herkes onun gibidir," dediler. Süleymân: "Hayır," dedi. Orada bulunan Zührî: "Otuz yıldır onunla komşuyuz ama henüz onunla konuşmuş değilim," dedi. Ebû Hâzim: "Doğru söyledin. Sen Allah'ı da beni de unuttun. Allah'ı hatırlasaydın beni de hatırlardın," dedi. Zührî: "Bana kötü söz mü söylüyorsun?" deyince Süleymân: "Aslında sen kendine kötü söz söyledin. Zira komşunun komşu üzerinde hakkı vardır," dedi. Ebû Hâzim: "İsrail oğulları doğru yolda oldukları zaman hükümdarları âlimlere ihtiyaç duyardı. Âlimler de dinlerine hâlel gelmesin diye hükümdarlardan kaçarlardı. Bu durumu gören düşük karakterli insanlar ilim öğrenerek hükümdarların ayağına gittiler. Hükümdarlar da gerçek âlimlere yönelme ihtiyacı duymamaya başladılar. İnsanlar da günahlara meyletttiler. Neticede haktan saptılar ve helak oldular. Bizim âlimlerimiz de ilimlerinin gereğini yap-

salardı, hükümdarlar onları yüceltecek ve onlara saygı duyacaklardı," dedi. Zührî: "Sanki beni kastediyorsun ve beni ten- [III/125] kit ediyorsun," dedi. Ebû Hâzim: "Nasıl anlıyorsan öyle," dedi.

Süleymân: "Ey Ebû Hâzim! Bana nasihat et ve öz olarak söyle," dedi. Ebû Hâzim: "Dünya malının helalı hesaptır, haramı ise azaptır. Dönüş ise Allah'adır. Öyleyse azaptan sakın ya da azaba yol açanı bırak," dedi. Süleymân: "Öz söyledin. Mal varlığın nedir?" dedi. Ebû Hâzim: "Allah'ın adaletine güvenmek, O'nun keremine tevekkül etmek, O'nun hakkında hüsnüzanda bulunmak, kaderine karşı sabırlı olmak ve insanların elinden ümit kesmektir," dedi. Süleymân: "Ey Ebû Hâzim! İhtiyaçlarını bize arz et," dedi. Ebû Hâzim: "İzni olmadan hüsrana uğramanın imkânı olmayan Allah'a arz ettim. Bana verirse kabul ederim. Vermese de rıza gösteririm. Bir de düşündüm ve anladım ki dünya işleri iki tarafla ilgilidir. Bir taraf benim bir taraf da başkalarıdır. Bana ait olan için ne kadar gayret göstersem de, takdir edilmiş olanı vakti ve sırası gelmeden elde edemem. Başkasına ait olan şeylerse onlara tamah etmem. Zira Allah nasıl ki başkasına ait rızıktan beni menettiye başkalarını da benim rızkımdan menetmiştir. O hâlde sağa sola koşturmakla kendimi neden mahvedeyim," dedi. Süleymân: "Muhakkak bir ihtiyacını söyleyeceksin ki onun yerine getirilmesini emrederim," dedi. Ebû Hâzim: "Yerine getirecek misin?" Süleymân: "Evet," dedi. Ebû Hâzim: "Senden istemeden bana bir şey verme, sana gelmeden beni davet etme, hastalanırsam beni ziyaret etme, ölsem de cenazeme iştirak etme," dedi. Süleymân: "Ey Ebû Hâzim! Hayır, hayır diyorsun." Ebû Hâzim: "Allah iyiliğini versin, kalkıp gitmeme izin verir misin? Çünkü yıllanmış bir ihtiyarım," dedi.

Süleymân: "Bir meselem var. Hakkında ne dersin?" diye sordu. Ebû Hâzim: "Bu konuda bilgim varsa sana söylerim. Aksi takdirde -Muhammed ez-Zührî'yi kastederek- solunda oturan şahıs, kendisine sorulacak her sorunun cevabını bildiğini iddia etmektedir," dedi. Zührî: "Senin şerrinden Allah'a sığınırım be adam," dedi. Ebû Hâzim: "Benim şerrimden emin olabilirsin ama dilimden asla," dedi. Süleymân: "İmamlar, na-

maz bitiminde bir kere mi, yoksa iki kere mi selam verirler? Zira âlimler bu konuda kıyasıya bir ihtilafa düştüler,” dedi.

Ebû Hâzim: Tam ehline rast geldin. Sadra şifa olacak bir hadis nakledeceğim:

Amir b. Sa'd b. Ebî Vakkâs bana babasından rivayetle şöyle anlattı: “Sa'd, Resulullah'ı (sav.) namazda sağ tarafa selam verirken yanağının beyazlığı görünecek kadar başını sağa çevirdiğini, daha sonra da sol tarafına selam verirken de sol yanağının beyazlığı görünecek kadar başını sola çevirdiğini ve selamı yüksek sesle telaffuz ettiğine şahit olmuştur.” Âmir dedi: “Babam da aynı şekilde selam verirdi.”

[III/126] Sehl b. Sa'd es-Sâidî bana şöyle anlattı: “Sa'd es-Sâidî, Ömer b. el-Hattâb ile İbn Ömer'i aynı şekilde namazda selam verdiklerini görmüştür.” Bunun üzerine Zührî: “Ey adam! Bu anlattığın ilim midir? Zira Resulullah'tan hadis nakletmek, araştırma ve doğruluk ister,” dedi. Ebû Hâzim: “Bu hadisi daha senin dişlerin çıkmadan öğrendim ve rivayet ettim,” dedi. Bunun üzerine Zührî halifeye dönerek, “Allah seni korusun, ben asla böyle bir hadis işitmedim,” dedi. Ebû Hâzim güldü ve Zührî'ye, “Resulullah'ın (sav.) bütün hadislerini bilir misin?” dedi. Zührî: “Hayır,” dedi. Ebû Hâzim: “Ya dörtte üçünü bilir misin?” diye sordu. Zührî: “Hayır,” dedi. Ebû Hâzim: “Üçte birini bilir misin?” deyince Zührî: “Bildigimi sanırım. Bu kadarı bana nakledilmiş ve ben de rivayet etmişimdir,” dedi. Ebû Hâzim: “Bu hadis sana ulaşmayan üçte bir nispetindeki bölümdendir. Sana düşen bunu dinleyip almandır,” dedi. Süleymân, Zührî'ye, “Seninle tartışan sana haksızlık etmedi,” dedi. Akabinde izin alarak ayrıldı. Süleymân ise o giderken ona imrenek bakıyordu. Sonra yanında bulunanlara dedi ki: “Dünyada bunun gibilerin kalmadığını sanıyordum.” Bir müddet sonra da Süleymân, Şam'a dönmek üzere Medine'den ayrıldı.

Raviler anlattı: Süleymân b. Abdülmelik'in bazı adamları, Ömer b. Abdülazîz'in bazı adamlarıyla çekiştiler. Ömer'in adamları Süleymân'ın adamlarına haksızlık ettiler. Durum Süleymân'a intikal ettirildi. O mesuliyeti Ömer'e yükledi ve öf-

keyle ona, "Adamlarım hakkında adil davranmayacak mısınız?" dedi. Ömer: "Bundan daha önce haberim olmadı. Ancak şimdi haberdar oldum," dedi. Süleymân: "Yalan söyledin, haberin oldu," deyince Ömer: "Sen yalan söyledin. Vallahi kuşağımı kendi kendime bağlayabildiğim günden beri bilerek yalan söylemiş değilim. Senin meclisinin dışında geniş bir dünya vardır," dedi ve yanından çıktı. Ömer, Mısır'da ikamet etmek üzere hazırlık yapmaya başladı. Durumu haber alan Süleymân, söylediğinden dolayı pişman oldu ve ona haber göndererek kızmamasını istedi. Ayrıca kendisine bir adam yollayarak, bu mevzudan dolayı Müminlerin Emîri'nin yaptığına aldırmamasını ve bu konuyu da ona açmamasını iletmesini emretti. Bunun üzerine Ömer, Mısır'a gitmekten vazgeçti ve Süleymân'la görüşmelerini azalttı.

Süleymân b. Abdülmelik'in Ölümü ve Ömer b. Abdülazîz'i Halife Bırakması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Süleymân dönemini idrak eden Hâlid b. Ebî İmrân kendilerine şöyle anlattı: Süleymân b. Abdülmelik, ölümüne sebep olan hastalığına 99 yılının safer ayında yakalanmıştı. Ömer b. Abdülazîz onu ziyaret etti. Süleymân küçük oğullarını çağırdı ve kılıç kuşanmalarını istedi. Ancak çocuklar kılıçların ağırlığı altında ayakta duramadılar. Bunun üzerine Süleymân: "Büyük oğulları olan kurtuluşa ermiştir," dedi. Bunun üzerine Ömer: "Allah böyle buyurmadı," dedi. Süleymân: "Allah ne buyurdu?" diye sordu. Ömer: "Allah şöyle buyurdu: *'Arınan ve Rabbinin adını anıp namaz kılan muhakkak kurtulmuştur,'* (A'lâ, 87/24-25)" dedi. Süleymân: "Benden sonra insanların idaresini sana tevdi etmek istiyorum," dedi. Ömer: "Benim buna ihtiyacım yok," dedi. Süleymân: "Niçin istemiyorsun?" dedi. Ömer: "Ben onların mallarını almak istemiyorum. Mallarını almak istemeyince neden sırtlarına vurayım?" dedi. Süleymân: "Bu mutlaka olmalı," dedi. Ömer: "Abdülmelik ailesinde rahatlıkla tercih edebileceğin kimseler olduğu hâlde, neden ben olmalıyım? Bundan beni muaf tut, Allah seni affetsin," dedi. Süleymân: "Vallahi benden sonra hilafet görevini senden başkasına ver-

mem," dedi. Ömer: "Seni buna sevk eden sebep nedir?" Süleymân: "Rüyada bana dediler ki: 'Ömer b. Abdülazîz senin için bir kalkan ve üstünden geçeceğin bir köprü gibidir.' Allah bilir ama bana göre rüyanın tabiri şöyledir: Hilafet görevini benden sonra sana tevdi edeceğim ki bu görevlendirme ahirette beni ateşten koruyan bir kalkan ve kıyamet günü azabından kurtuluşuma vesile olan bir köprü mesabesinde olsun. Senden sonra da Yezîd olsun. Zira Abdülmelik ailesinde hak yolunda en müstakim olandır." Ömer: "Muhammed'in (sav.) ümmetinde benden daha hayırlısı bulunduğu hâlde, Allah'a karşı bu makamı içime sindiremiyorum." Süleymân: "Ümeyye oğulları ve Abdi Şems sülalesinde senden hayırlısı yoktur," dedi. Ömer: "Senin ifadenle Ümeyye oğulları ve Abdi Şems sülalesinde yoksa da, Abdi Menâf ve Hâşim oğulları arasında benden daha hayırlı olanlar vardır," dedi. Süleymân: "Hayır yoktur," deyince Ömer: "Teym oğulları ve Adî oğulları arasında vardır. Hem de yeryüzünü dolduracak kadar," dedi. Süleymân: "Kâsım ve Sâlim'i mi kastettin?"¹⁵⁵ Ömer: "Evet, onları kastettim." Süleymân: "Onlar iki salih insandır, ancak onlar hilafete, hilafet de onlara uygun değildir. Çünkü hükümdarlık madeni yok onlarda. Kaldı ki zaman, Kâsım ve Sâlim gibilerin halife olacakları zaman değildir. Zaman muktedir olma ve kılıç adamı olma zamanıdır. Artık emniyette olmayan hayvan sürülerine kurtların saldırdığı bir zamandayız," dedi. Ömer: "Allah, dilediğine yardımcı olsun ve ona muvaffakiyet ihsan etsin," dedi. Bunun üzerine Süleymân sustu ve Ömer'in kendi teklifine razı olduğunu düşünerek bir kâğıt getirilmesini istedi. Halife yazarken hastalığın etkisiyle eli titriyordu. Ne yazdığını kimse bilmiyordu. O Ömer'in halife olması kararını yazdı. Ondandır da Yezîd halife olacaktı. Yazıyı bizzat kendi eliyle mühürledi. Bunları meşakkat içinde yaptı. Ömer ise görevin başkasına tevdi edildiğini sanıyordu. Akabinde Süleymân, Recâ b. Hayve'yi çağırdı ve ona şöyle dedi: "Bu kararname-mi al ve Kureyslilerle ordu kumandanlarını toplayarak onlara

[II/128]

155 Bu iki zat, Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr ve Sâlim b. Abdullah b. Ömer'dir.

tebliğ et. Kararnamede ismi olanın benden sonra halife olacağını, bunu kabul etmeyene karşı kılıç kullanılacağını ve karşı gelenlerin öldürüleceğini bildir.”

Süleymân sonra elini semaya doğru kaldırarak şöyle dua etti: “Allah’ım benim günahlarım çoktur. Ancak Senin affının yanında küçük kalırlar. Ey günahların kendisine zarar veremediği ve mağfiretin mülkünden bir şey eksiltmediği Rabbim! Sana karşı işlediğim günahlarımı mağfiret buyur ve kullarına karşı işlediğim günahları da Sen tekeffül ederek dilediğin şekilde onları razı et. Sen rahmet edenlerin en merhametlisisin. Allah’ım Sen kalbime vâkıfsın ve içimdekini bilirsin. Bu kararım ve yaptığım görevlendirmeye Senin rızanı gözettim. Rabbim! Günahlarımı bağışla ve bana rahmetini esirgeme.” Akabinde hastalığın şiddetiyle dili takıldı ve konuşamaz oldu. Sonra sustu ve kendinden geçti.

Recâ dedi: Ömer ile beraber çıktık. Ona, “Hilafet makamının sahibi olarak seni görüyorum,” dedim. Ömer: “Sanmıyorum,” dedi. Ben, “Mervân ailesi içinde senden başka görevlendirilecek kim var?” dedim. Ömer: “Kâsım veya Sâlim’den başkasına bu görevi tevdi ettiğini sanmıyorum,” diye karşılık verdi. Ona, “Bunu ondan duydun mu?” diye sordum. Ömer dedi ki: “Bunu ondan duymadım. Ancak sen içeri girmeden önce onunla aramızda buna dair bir konuşma geçti. Onlardan birini tercih edeceğinden şüphe etmiyorum.” Ben dedim ki: “Vallahi bu, ümmetin içinde ihtilafa yol açacak, ümmetin belini bükecek ve insanların yok olmasına neden olacak açık bir fitnedir.” Ömer: “Neden?” diye sordu. Recâ: “Zira Kureyş ve diğerleri buna razı olmaz ve bunu kabullenmez. Dünyada yaşadıkça Ümeyye oğulları ve Abdi Şemsliler de bunu asla kabul etmezler,” diye cevap verdi. Ömer: “Öncesinde ve sonrasında hüküm ve takdir Allah’ın elindedir. Mülkü dilediğine veren O’dur,” diye karşılık verdi.

Recâ dedi: Çıktım ve insanlara Müminlerin Emîri’nin ahit ve kararını bildirdim. Onlar, “Dinleyecek ve itaat edeceğiz,”

[II/129]

dediler.¹⁵⁶ Ardından Halife'nin Allah'a duasını, niyazını ve görevlendirmeyeyle ilgili dileklerini ifade ettim. İnsanlar da Ömer b. Abdülazîz'den başkasının bu göreve getirilmediğine kanaat getirmişlerdi. Hatta Süleymân'ın kesin olarak öldüğünü düşündüklerinden Ömer'e hilafet unvanıyla selam vermek istedilerse de ben acele etmemelerini, zira Ömer bana dedi ki: "Kanaatime göre Süleymân, Kâsım veya Sâlim'den başkasına hilafeti tevdi etmiş değildir. Ömer bu durumu benden daha iyi bilmektedir. Zira Süleymân kararını yazarken o oradaydı," diye söyledim. Bunun üzerine insanlar hareketlendi ve kendi aralarında ihtilaf ettiler. Bir grup, "İştittik ve itaat ettik. Kimi bize halife bıraktıysa ona razıyız," derken bir grup da, "Vallahi bunu kabul etmeyiz ve bu karara uymayız, dünyada yaşadıkça Mervân ailesinden başkasına rıza göstermeyiz," dediler. Bunun üzerine Recâ, Ömer'e, "Sence görüşüm nasıl? Vallahi durum öyle olursa bu apaçık bir bela ve fitneye açılan kapıdır," dedi. Ömer: "Allah'tan dileğim fitnenin kapısını kapatmasıdır," dedi.

Recâ dedi: Ömer'e, "Böyle bir durum olursa ne yapacağız?" diye sordum. Ömer: "Bu konuda bir şey söyleyebilecek durumda değilim," dedi. Recâ: "Neden?" diye sordum. Ömer: "Vallahi bu durum hakkındaki kadar, basiret ve görüşten yoksun kaldığım başka bir durum olmadı. Âdetâ görüş ve basiretim bağlandı. Sanki aklımı ve idrakimi yitirmiş gibiyim. Bu durumu nasıl karşılayabilir ve nasıl atlatabilirim, bilemiyorum. Aslında buradan kaçabilsem kaçardım. Zira gerçekten idrak edemez ve görüş ortaya koyamaz bir hâldeyim," dedi. Bu sözleri bana söyleyince gerçekten basiret ve idrakinin bağlandığını anladım. Bunun üzerine ona, "Ey Ebû Hafs! Allah'a sığınmanın bize ve Müslümanlara hayır dilemenin, hayra ve hayırlı olana azmetmenin neresindeyiz?" diye sordum. Ömer:

156 Taberî ve İbnü'l-Esîr'de anlatıldığına göre Süleymân, muhafızlarının başı Ka'b b. Hamîd el-Absî'ye emir vererek aile fertlerini çağırmasını istedi. Onlar toplanınca Recâ'ya emir vererek ahitnamesinde tavsiye ettiği kişiye biat etmelerini söylemesini emretti. Ardından Süleymân'ın huzuruna çıkarak tavsiye ettiği zata biat ettiler. (Ayrıca bkz. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX. 206.)

“Allah’a yemin ederim ki sığınak ancak O’dur ve en sağlam korunak O’ndan başkası değildir,” dedi.

Recâ dedi: Geceyi dua ederek ve Allah’tan hayır dileyerek geçirdik. Sabahladığımızda Ömer’e, “Ey Ebû Hafs! Senin görüşün nedir?” diye sordum. O dedi ki: “Görüşüm, bu yazıda görevlendirilen kişiye itaat etmekten ibarettir. Bahsettiğim iki zattan biri görevlendirildiyse dinleyecek ve itaat edeceğim. Ölünceye kadar da, ondan yüz çevireni ona yönelenlerle birlikte geri döndüreğim.” Ravi dedi: Onlar bu durumdayken bir hizmetçi geldi ve onlara yönelerek, “Müminlerin Emîri vefat etti,” dedi. Her iki zat çıktılar. İnsanların ağlama ve feryatlarını görünce mescide döndüler. İkisinin de bacakları titriyordu. İnsanlar Ömer’e halife diye selam veriyorlardı. Ömer de, “Ben değilim,” diyordu. Ömer mescide girdiğinde insanlar orada toplanmıştı. Âdeti herkes, düşündüklerine aykırı bir karar olursa fitneye ve vuruşmaya hazırı. Recâ minberin yanında durdu. Allah’a hamd etti. İnsanları itaate ve cemaate bağlı kalmaya teşvik ederek, ayrılık ve ihtilafın din ve dünyanın mahvına sebep olduğunu bildirdi. Akabinde ahitnameyi çıkardı ve onların huzurunda açarak okudu. Ahitnamede şunlar yazılıydı:¹⁵⁷

“Rahmân ve Rahîm Allah’ın adıyla. Bu, Müminlerin Emîri [III/130] ve Müslümanların halifesi Allah’ın kulu Süleymân b. Abdülmelik’in ahdidir. O, Allah’ın birliğine ve âlemlerin Rabbi olduğuna, Muhammed’in O’nun kulu ve resulü olduğuna şahitlik eder. Resulü’nü iyi kullarına müjdeci ve günahkâr kullarına uyarıcı olarak göndermiştir. Cennet haktır. Cehennem de haktır. İkisi de yaratılmıştır. Cenneti O’na itaat edenlere rahmet olarak, cehennemi de O’na asi olanlara azap olarak yaratmıştır. Affettiğine af vacip olmuştur. İblis cehennemdedir. Süleymân, Allah’ın malumu olan (ve kendisi tarafından bilinen) günahlarını itiraf etmekte ve buna terettüp eden cezayı hak etmektedir. Bunlardan dolayı Allah’ın vadettiği rahmet ve mağfireti dilemektedir. Mukadderat hayır ve şer olarak Allah’tandır.

157 Ahitnamenin özeti için bkz. Taberî, VI. 551; İbnü'l-Esîr, III. 252; *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IX. 206.

Hidayete erdiren de fitneye sevk eden de O'dur. Rahmetine nail kıldığını hiç kimse saptıramaz, azâba uğrattığını da kimse hidayete erdiremez. Kabirde din ve peygamber hakkında sual haktır. (Allah'ın ilmiyle istisna ettikleri hariç.) Dünyadan ahirete göçenler bu sualdan kurtulamazlar. Süleymân büyük ihsan ve minnet sahibi olan Allah'tan söz konusu imtihanı hak üzere sebat etmeyi ve o imtihanın zorluklarını aşmayı dilemektedir. Mizan da haktır. Kıyamet günü Allah adalet terazisini kuracaktır. Kimin iyilikleri ağır basarsa kurtulacak, kimin de iyilikleri hafif kalırsa onlar hüsrana uğrayacaktır. Mahşerde Muhammed'in (sav.) Havz'ı haktır. Su kapları gök yıldızları sayısındadır. Ondan içen bir daha susamayacaktır. Süleymân, Rabbinden bu Havz'dan susuz olarak geri çevrilmemeyi dilemektedir. Ebû Bekir ve Ömer, Peygamberimizden sonra bu ümmetin en hayırlılarıdır. Onlardan sonra ümmetin en hayırlılarını ve hayrın kimde olduğunu Allah bilir. Süleymân'ın bu şehadet karşısında içini ve dışını ve kalben tasdikini Allah bilmektedir. Bu itikat üzere ömrü boyunca ve geçmiş günlerinde Rabbine ibadet etmiş ve bu itikat üzereyken Rabbinin ölüm takdiri ve eceli vaki olmuştur. İnşallah bu itikat üzere ölümden sonra dirilecektir. Bu şehadetlere rağmen Süleymân'ın günahları ve hataları olmuştur. Vahiyle de sabit olduğu üzere kaderin sonucu olan bu günah ve hatalardan kurtulmak mümkün değildir. Allah bağışlarsa bu hem kadîm hem de sonraki itikatlara göre O'nun hakkında bilinen ve inanılan sıfatlarıdır.

[III/131]

Sadık olan ve hitap eden kelamında da kendi sıfatlarını öyle anlatmış ve kulun kendi elleriyle yaptıklarından dolayı onu cezalandıracağını buyurmuştur. Allah kullarına zulmedici değildir. Bu ahdimi okuyan veya içindeki hükmü işitenlere ısrarla diyorum ki: Yüce Allah ve Muhammed (sav.) adına, emir ve yasaklarına uysunlar, kin ve garazı bıraksınlar, güzelliklere sarılsınlar, ellerini semaya samimi niyaz, güzel dua ve sahih af talebiyle açarak beni affetmesini, mağfiretine nail kılmasını, korkularımdan ve kabir sualinden kurtarmasını Allah'tan dilesinler. Umulur ki Vedut sıfatıyla sizin duanızı kabul buyurur ve beni affeder. Benim veliahtım ve ölümümden sonra Allah'ın

beni halife kıldığı bütün insanlara karşı benim görevimi üsle-
necek (orduyu, ahaliyi, havas ve avamı) sevk ve idare edecek
şahıs, içini ve dışını iyi bilmem hasebiyle, salih insan amcam
oğlu Ömer b. Abdülazîz'dir. Bununla Allah'ın rızasını ve rah-
metini ümit ediyorum. Ondan sonra da Yezîd b. Abdülmelik
halife olacaktır. Zira onu hep hayırlı bir insan olarak gördüm
ve bir kötülüğüne şahit olmadım. Benim büyük ve küçük ço-
cuklarım Ömer'e emanettir. Umarım ki hayırlı ve salih insan-
lar olarak yetişmelerinde gayretini esirgemeyecektir. Gerek
çocuklarım ve gerek umum mümin ve Müslümanlar üzerinde
koruyucu olan Allah'tır. O merhamet edenlerin en merhamet-
lisidir. Allah'ın selamı ve rahmeti üzerinize olsun.

Kim bu ahdimi reddeder ve emrime muhalefet ederse ona
kılıçla muamele edin. Dilerim ki muhalefet eden olmaz. Kim
muhalefet ederse o dalalet içindedir. Onu uyarın. Uyarıyı dikka-
te almayana kılıçla muamele edin. Yardımı dilenecek olan an-
cak Allah'tır. Güç ve kudret ancak O'ndandır. İhsanı da ezelîdir."

Ömer b. Abdülazîz

Ömer b. Abdülazîz Dönemi

Abdullah b. Müslim dedi: Raviler Hâlid b. Ebî İmrân'dan
naklen şöyle dediğini anlattılar: Süleymân b. Abdülmelik'in
ahitnamesinin mescitte insanların huzurunda okunduğunda
ben de oradaydım. O gün gibi insanların ağladığını ve onun ^{[[11/132]}
için rahmet duasında bulunduğunu görmedim. Seveni de sev-
meyeni de Haricîsi ve Hârûrîsi¹⁵⁸ dâhil Allah herkesin kalbini
ona karşı yumuşattı, herkes onun için dua etti ve onu affet-
mesi için Allah'a yalvardı. İnsanların hepsi yaptığını rızayla
karşıladi. Hâlid dedi: Arçından insanlar mescitte Ömer b. Ab-
dülazîz'e, gönül rızasıyla, şaibeden uzak ve tertemiz bir niyet-
le gerçek manada biat ettiler. Biat tamamlandığında Recâ'nın
şöyle dediğini duydum: Ömer b. Abdülazîz'e biat edildiği gün
Süleymân b. Abdülmelik'in Allah'ın rahmetine nail olduğuna
hiç şüphem kalmadı. Ömer halifelik görevine başlar başlamaz
Süleymân'a ait malları, deve yavrularını, elbiselerini ve sa-

158 Harura' beldesine mensup Haricîler.

hip olduğu şahsi eşyayı yirmi dört bin dinara sattı ve bunları toplayarak beytûlmâle aktardı. Akabinde zevcesi Fâtıma bint Abdûlmelik'e giderek gözyaşları içinde, "Ey Fâtıma!" dedi. Fâtıma: "Buyrun ey Müminlerin Emîri!" dedi. Ömer zevcesini sever ve ona düşküncüydü. Gözyaşlarını sildikten sonra ona dedi ki: "Beni mi yoksa baban Abdûlmelik'in sana yaptırdığı özel kıyafeti mi tercih edersin? – Abdûlmelik kızı Fâtıma'ya yüz bin dinar değerinde altın ipliklerden dokunmuş, inci ve yakutla süslenmiş bir elbise yaptırmıştı. – Beni tercih edersen o elbiseyi alıp beytûlmâle teslim edeceğim. Elbiseyi tercih edersen senden ayrılacağım." Fâtıma: "Ey Müminlerin Emîri! Senden ayrılmaktan Allah'a sığınırım. Benim o elbiseye ihtiyacım yoktur," dedi. Ömer: "Ben ihtiyatla davranarak elbiseyi beytûlmâlde harcanacak en son eşya olarak teslim edeceğim. Sıra ona gelirse Müslümanların ihtiyaçlarına harcayacağım. Onu harcamaya ihtiyaç olmazsa kalacak ve benden sonra gelecek olan belki de onu sana iade edecektir," dedi. Fâtıma: "Ey Müminlerin Emîri! Dilediğin gibi yapmakta serbestsin," dedi. Bir süre sonra oğlu içeri girdi. Üzerindeki elbise eskimişti. Ömer ona, "Oğlum, elbiseni yamalat, zira hiçbir zaman bu kadar tutumlu olmaya ihtiyacım olmadı" dedi.

Cerîr b. el-Hatfâ'nın Ömer b. Abdülazîz'e Gitmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Raviler Abdüla'lâ b. Ebi'l-Müşâvir'dan naklen şöyle dediğini anlattılar: Irak ve Hicaz şairi Cerîr, halifeliğinin ilk günlerinde Ömer'e geldi. Halife'nin kapısında çok bekledi, ancak ona ulaşamadı. Derken, Avn b. Abdullah el-Hüzelî geldi.¹⁵⁹ Avn, abit ve salih bir kişiydi. Üzerinde yün cübbe ve başında yün sarık vardı. Sarığın bir tarafını sırtına salmıştı. Kureyşlilerin arasından süzülerek adımlarını atıyor ve Halife'ye ne kendisi ne de kendisi gibi üstün ve faziletli kişilerin ulaşması engelleniyordu. Hâlbuki Ümeyye oğullarıyla Kureyşliler Halife'ye ulaşamıyor ve huzuruna çıkamıyorlardı. Avn çıkınca Cerîr b. el-Hatfâ peşinden giderek şu beyitlerle ona hitap etti:

159 Bu zat Avn b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd'dur.

Ey sarığını sırtına salıvermiş adam, dönem senin dönemin. Benim dönemim geride kaldı.

Halifemizle karşılaşırsan, başka bir deveye bağlanan deve gibi kapısında beklemekte olduğumu ona bildir.

Ne olur benim bağlarımı çöz, zira beklemem çok sürdü. Evimden, ailem ve yurdumdan oldukça uzak kaldım.

Ravi dedi: Bunun üzerine Avn b. Abdüla'lâ onu Halife ile görüştüreceğini söyledi. Avn, Halife'nin makamına girince ona, "Ey Müminlerin Emîri! Cerîr b. el-Hatfâ kapıda girmek için izin istemektedir," dedi. Ömer: "Kimsenin benimle görüşmekten alıkonulduğunu sanmıyordum," diye karşılık verdi. Avn: "O özel izin istemektedir," dedi. Ömer ona, "Onu şimdi bırak," dedi. Konuşma uzayınca tekrar "Ey Müminlerin Emîri! Cerîr kapıda bekliyor," dedi. Ömer: "Onu şimdi bırak," deyince Avn: "Onun diline düşeceğim," diye karşılık verdi. Ömer: "Madem bu kadar dilinden sakınıyorsun o zaman ona izin ver," dedi. Cerîr içeri girdi. Bir, iki mızrak kadar Halife'ye yaklaştığında, "Ey Müminlerin Emîri! Allah'ın selamı ve rahmeti üzerine olsun," dedi ve ekledi: "Halifeler geçmişte benimle ilgilenir ve bana ödül ve mükâfatlar verirlerdi. Yine ihtiyaçlarım var, bunun için sana geldim." Ardından şu beyitleri inşat etti:

Niyazda bulununca sözüm uzun olur. Rabbim, din ve beşeriyetin özünü ıslah eyle.

Yağmur nimeti bizi ıskalarsa yağmurdan beklediğimizi Halife'den dileriz.

Maruz kaldığımız zorluk ve sıkıntıyı arz etsem mi? Yoksa bizim hakkımızda duyduğunuzla yetinelim mi?

Senin döneminden sonra uykumu kaçırان bir sıkıntı içindeyim.

Mahallede benim inişli ve çıkışlı hâlim uzadıkça uzadı.

Sıkıntı içinde olan şehirli çöldekine yararı dokunmaz. Çöldeki de artık şehirdekine uğrayamaz.

Yemâme'de nice sefil dul ile sesi ve bakışı zayıf yetimler vardır. [II/134]

Kalbi yanık vaziyette âdeta cinler veya insanlar tarafından çarpılmış olarak sana yalvarıp yakarmaktadır.

Eğer onları terk edersen senden başka kime seslenecekler. Kurtarsan da ancak sen zarardan kurtarırısın.

Bu dulların ihtiyaçlarını karşılasan, bu erkek dulun ihtiyacını kim karşılayacaktır.

Ey Allah'ın halifesi, bizim hakkımızda emriniz ne? Burada size yük olmak veya bekleyip durmak vaziyetinde olmayalım.

Sen mübarek insansın siyretin tertemizdir. Nefis ve hevaya başkaldırır ve geceleri Kur'an'la kıyam edersin.

Ravi dedi: Ömer'in gözyaşları aktı ve "Ey Cerîr! İhtiyacını söyle," dedi. Cerîr: "Senden önce halifelerin bana verdiklerini istiyorum," dedi. Ömer: "Sana ne veriyorlardı?" diye sordu. Cerîr: "Dört bin dinar ve çeşitli hediye ve giyecekler," diye cevap verdi. Ömer ona, "Muhacirlerden misin?" Cerîr: "Hayır." Ömer: "Ensardan mısın?" Cerîr: "Hayır." Ömer: "Fakir Müslümalardan mısın?" Cerîr: "Evet," dedi. Ömer: "O hâlde senin memleketindeki amiline yazayım da oranın fakirlerine verdiği kadar sana versin." Cerîr: "Ey Müminlerin Emîri! Ben bu sınıftan üstünüm," dedi ve ayrıldı. Ömer: "Onu geri çağırın," dedi. Dönünce Ömer ona, "Bir teklifim var, biraz para ve giyecek var, bir kısmını sana vereyim," dedi. Ona dört dinar verdi. Cerîr: "Bu benim neyime yetecek?" deyince Ömer: "Vallahi bu benim öz malımdandır. Senin için imkânlarımı zorladım," dedi. Cerîr: "Ey Müminlerin Emîri! Vallahi bu verdiğin elime geçen en sevimli maldır," dedi ve ayrıldı. Onunla karşılaşanlar ona, "Neyin var?" diye sorunca Cerîr: "Bir halifenin yanından geliyorum. Fakirlere veriyor, şairlere vermiyor. Ancak ben ondan razıyım," dedi.

Haricîlerin Ömer b. Abdülazîz'e Gitmeleri

Abdullah b. Müslim dedi: Raviler İbn Hanzale'den¹⁶⁰ naklen şöyle dediğini anlattılar: Ömer b. Abdülazîz, Avn b. Abdullah ile birlikte bizi Hîre'de kendisine karşı isyan eden Haricîlere gönderdi. Onların lideri Şevzeb adında Benî Şeybân'dan bir kişiydi. Onlara hitaben yazdığı bir mektubu da kendilerine iletmek üzere bize verdi. Onlara gittik. Ömer'le görüşmek üzere biri Arap olan iki kişiyi bizimle gönderdiler. Onları Ömer'in yanına götürdük. Onları kapıda bıraktık ve Ömer'in huzuruna girdik. Kendisine bize verdiği görevi ifa ettiğimizi söyleyerek

[II/135]

160 Adı Muhammed b. ez-Zübeyr el-Hanzalî'dir. Rivayet için bkz. *Mürûcû'z-Zehab*, III. 233; İbnü'l-Esir, III. 257; *Sîretü İbn Abdilhakim*, s. 112; *el-İkdü'l-Ferid*, II. 401; Taberî, VIII. 132.

bizimle iki şahıs gönderdiklerini ve kapıda beklemekte olduklarını ifade ettik. Ömer: "Onları kontrol edin. Üzerlerinde demir veya başka bir şey bulunmasın," diye tembih etti. Onları kontrol ettikten sonra huzuruna götürdük. Halife'nin huzuruna girdiklerinde, "es-Selâmü aleyküm," dediler. Ömer: "Ve aleykümüsselâm," diye karşılık verdi ve oturmalarını söyledi. Onlar oturunca Ömer onlara, "Sizi bize getiren sebep nedir?" diye sordu. Onlardan konuşması düzgün ve daha akıllı olan Arap konuşmaya başladı ve dedi ki: "Biz senin adaletini ve temiz siresini inkâr etmiyoruz. Ancak, seninle aramızda bir mesele vardır. Bizi ayıran ve çözüldüğü takdirde birleştirecek olan bu meseledir. Eğer o meseleyle ilgili talebimizi kabul edersen, biz senden sen de bizdensin. Bu konudaki talebimizi kabul etmezsen biz senden değiliz sen de bizden değilsin." Ömer: "Bu isteğiniz nedir?" diye sordu. Adam, "Sen akrabalarına muhalefet ettin, onların zalim olduklarını ve yaptıklarının mezalim olduğunu söyledin. Eğer gerçekten hak üzere olduğunu, onların da bâtil üzere olduklarını iddia ediyorsan onlardan teberri et ve onları lanetle," dedi. Ömer şöyle cevap verdi: "Siz kendinizi haklı gördüğünüz hâlde, akraba ve aşiretinizden teberri etmeden savaşa yeltendiniz. Ancak hata ettiniz, dalalete düştünüz ve hakkı terk ettiniz. Bana söyler misiniz? Din bir midir, iki midir?" Onlar, "Hayır din birdir," dediler. Ömer: "Sizin için dinde mubah olan bir şey benim için haram mı?" Onlar, "Hayır," dediler. Ömer: "Bana söyler misiniz, Ebû Bekir ve Ömer sizce nasıllar?" Onlar, "Ebû Bekir ve Ömer insanların en faziletlisidir," diye cevap verdiler. Ömer: "Bilmez misiniz ki Resulullah (sav.) vefat ettikten sonra Arapların bir kısmı mürtet olunca Ebû Bekir onlarla savaşarak erkeklerini öldürdü ve kadınlarla çocukları esir aldı." Onlar, "Evet, öyle oldu." Ömer: "Ebû Bekir vefat edince Ömer halife oldu ve o kadınlarla çocukları kendi aşiretlerine iade etti. Hz. Ömer bu ihtilaf sebebiyle Ebû Bekir'den teberri etti mi veya onu lanetledi mi?" Onlar, "Hayır," dediler. Ömer: "Ama ikisinin ihtilaf hâlinde olmalarına rağmen onları veli ve dost kabul ediyorsunuz." Onlar, "Evet," dediler. Ömer: "Ya Bilâl b. Mirdâs hakkında ne dersin-

niz?" Onlar, "Selefimizin en hayırlılarındanır," dediler. Ömer: "Bilmez misiniz ki kan akıtmaktan ve hasımların mallarına el koymaktan imtina ettiği hâlde, onunla aynı davayı güdenler, ellerini kana ve hasımlarının mallarına bulaştırdılar. İki taraf birbirlerinden teberri ettiler mi ya da birbirlerini lanetlediler mi?" dedi. Onlar, "Hayır," dediler. Ömer: "Buna rağmen onları dost ve veli ediniyorsunuz, değil mi?" Onlar, "Evet," dediler. Ömer: "Bana söyler misiniz? Abdullah b. Vehb adamlarıyla birlikte Haricîlere iltihak etmek üzere Basra'dan yola çıktıklarında rastladıkları Abdullah b. Habbâb'ı öldürüp eşinin karnını deştikten sonra, Benî Katîfe'den bir topluluğa saldırıp erkekleri öldürdüler, malları talan ettiler ve çocukların ayaklarını bağladılar. Akabinde de hasımların kanını akıtmaktan ve kadınların iffetine dokunmaktan imtina eden Kûfe'deki dava arkadaşlarına iltihak ettiler. Buna rağmen bu iki grup birbirlerinden teberri edip birbirlerini lanetlediler mi?" Onlar, "Hayır," dediler. Ömer: "Bu iki grup ihtilaf hâlinde oldukları hâlde onları dost kabul ediyor musunuz?" diye sordu. Onlar, "Evet," dediler. Bunun üzerine Ömer şöyle dedi: "Zikrettiğim bu insanlar anlayış ve hükümlerde ihtilaf etmelerine rağmen birbirlerinden teberri etmediler ve birbirlerini lanetlemediler. Sizler de buna rağmen onları dost kabul ediyorsunuz ve bu husus dinde sizin için mubah oluyor da ben yakınlarıma sîret ve ahkâmda muhalefet ettiğim zaman onlardan teberri etmemek ve onları lanetlememek neden bana caiz olmasın? Ayrıca bana söyler misiniz, lanet etmek farz mıdır?" Onlar, "Evet," dediler. Ömer: "Firavun'a lanet okumayı sana farz kılan bir hüküm var mı?" Adam, "Kadîm bir zamanda yaşamış bir kimseden bana ne?" Ömer: "Küfrün başlarından olup geçmişte yaşamış birini lanetlemekle mükellef değilsen ben de akrabalarımın kendilerine muhalefet ettiklerine lanet etme mükellefiyetinde değilim. Kaldı ki sizler Resulullah'ın (sav.) güvence vermediğine güvence veriyor, onun güvence verdiği de güvence vermiyorsunuz." Onlar, "Bu sıfattan Allah'a sığınırız," dediler. Ömer: "Size bunun öyle olduğunu anlatacağım: "Bilirsiniz ki Resulullah (sav.) peygamberlik görevine başladı-

ğı zaman insanlar küfür üzereydi. Onları Allah'a ve Resulü'ne inanmaya davet etti. Bu daveti reddedenlerle mücadele etti ve eman vermedi. Davetini kabul edenlere ise eman verdi ve ondan elini çekti. Size gelince, Allah'a ve Resulü'ne inandığını söyleyeni öldürüyor ve inanmayanlara eman veriyor ve onlara dokunmuyorsunuz." Arap kişi, "Vallahi senin gibi delilleri güçlü, mesnedi Hakka yakın ve yöntemi açık başka bir tartışmacı görmedim. Şahitlik ederim ki sen Hak üzeresin, ben ise bâtil üzereyim," dedi. Diğer kişi ise, "Güzel sözler söyledin. Ancak arkadaşlarıma sormadan bu hususta bir şey söyleyemem," dedi ve tekrar adamlarına geri döndü. Arap olan şahıs ise Ömer'in yanında kalmaya karar verdi. Ömer de ona, ölünceye kadar tahsisat ve erzak verdi.¹⁶¹

Ömer b. Abdülazîz'in Vefatı

[III/137]

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Abdurrahmân b. Yezîd kendilerine şöyle nakletti: Ömer b. Abdülazîz, İbn Ebî Zekeriyâ'ya¹⁶² şöyle yazdı: "Mektubumu görür görmez bana gel." Bunun üzerine İbn Ebî Zekeriyâ, Ömer'e gitti. Ömer: "Ey İbn Ebî Zekeriyâ! Hoş geldin safalar getirdin," dedi. İbn Ebî Zekeriyâ: "Hoş buldum, ey Müminlerin Emîri!" diye karşılık verdi. Ömer: "Sana bir işim düştü," dedi. İbn Ebî Zekeriyâ: "Yapabileceğim bir şeyse başım gözüm üstüne," dedi. Ömer: "Senin yapabileceğini senden isterim," dedi. İbn Ebî Zekeriyâ: "Olur," diye karşılık verdi. Ömer: "Bilebildiğin kadar Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra benim ruhumu alması için Allah'a yalvar." İbn Ebî Zekeriyâ "*Innâ lillahi ve innâ ileyhi râci'ûn*. Muhammed'in (sav.) ümmetinin ne kötü bir ferdiyim. Bu bana helal değildir." Bunun üzerine Ömer: "Allah ve Peygamber'in senin üzerinde hakkı varsa da benim hakkım için bunu yapacaksın," dedi. İbn Ebî Zekeriyâ ağladı ve bir süre düşündükten sonra ağlayarak Allah'a hamd ve senada bulundu ve şöyle dedi: "Allah'ım! Ömer senin ve Resulü'nün hakkı için ve onun benim üzerimdeki hakkı için benden kendisini yanı-

161 Bir rivayete göre on beş gün kaldıktan sonra öldü. Diğerleri ise arkadaşlarına katıldı ve Ömer'in vefatından sonra öldürüldü.

162 Rivayeti *Sîret İbn Abdilhakim*'deki rivayetle karşılaştır (s. 99).

na alman için dua ve niyazda bulunmamı istedi. Allah'ım onu yanına al ve beni de ondan sonra yaşatma." Bu sırada Ömer'in çocuğu geldi ve kucağına düştü. Ömer: "Rabbim bunu da bizimle yanına al. Zira onu çok seviyorum," dedi. Ravi dedi: Üçü de bir ipteki boncukların koptuğu gibi peş peşe düştüler.

Ömer b. Abdülazîz'in Rüyası

Abdullah b. Müslim dedi: Raviler Ömer'in hizmetçisi Müzâhim'den naklen şöyle dediğini rivayet ettiler: Ömer b. Abdülazîz'in eşi Fâtıma bint Abdülmelik bana şöyle anlattı: Ömer'in bazen halvete çekildiği bir mekânı vardı. Bir gece geç kalmıştı. Gidip bakmak istedim. Baktım ki uykuya dalmış. Onu uyandırmak istemedim. Kısa bir süre geçmişti ki uyandığını gördüm. "Bana kimsin?" dedi. Ben, "Fâtıma," dedim. Ömer: "Ey Fâtıma! Çok güzel bir rüya gördüm," dedi. Ben, "Ey Müminlerin Emîri! Bana anlat," dedim. Ömer: "Rüyada yemyeşil ve emsalsiz güzellikte bir mekândaydım. Aynı mekânda sarı yakuttan bir köşk vardı. Köşkün etrafında mahşerî bir kalabalık vardı. Çok geçmeden biri seslenmeye başladı ve Muhammed b. Abdullah b. Abdülmuttalib nerede?" diye sordu. Bunun üzerine Peygamber (sav.) kalktı ve köşke girdi. Kendi kendime nasıl olur da bulunduğum toplulukta Resulullah (sav.) bulunduğu hâlde gidip onu selamlamadım, diye hayıflandım. Çok geçmeden aynı kişi çıkıp "Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe nerede?" diye seslendi. Bunun üzerine Ebû Bekir kalktı ve köşke girdi. Hemen ardından adam çıktı ve "Ömer b. el-Hattâb nerede?" diye seslendi. Bunun üzerine Ömer kalktı ve köşke girdi. Yine kendi kendime, dedemin de içinde bulunduğu bir toplulukta bulunduğum hâlde gidip onu selamlamadım, diye hayıflandım. Aradan çok geçmeden aynı zat çıktı ve "Osmân b. Affân nerede?" diye seslendi. Bunu üzerine Osmân b. Affân kalktı ve köşke girdi. Akabinde aynı kişi çıktı ve "Ali b. Ebî Tâlib nerede?" diye seslendi. Bunun üzerine Ali b. Ebî Tâlib köşke girdi. Peşinden aynı şahıs çıktı ve "Ömer b. Abdülazîz nerede?" diye seslendi. Bunun üzerine kalktım ve içeri girdim. Köşkte ilerlerken Peygamber'i (sav.) gördüm. Sağında Ebû Bekir, solunda Ömer, karşısında da Osman ve Ali oturuyorlardı. Peygamber (sav.)

[II/138]

ile Ebû Bekir arasında güzel bir genç vardı. Ömer'e, "Bu kimdir?" diye sordum. Ömer: "O, İsâ b. Meryem'dir," dedi. Tam bu sırada Osmân b. Affân çıktı ve "Bana yardım eden Rabbime hamd ederim," dedi. Peşinden Ali çıktı ve "Bana mağfiretiyle muamele eden Rabbime hamd olsun," dedi. Akabinde ben çağrıldım. Rabbimin huzurunda hesap verdim. Allah bana zerrenin, çekirdek zarının ve çekirdek kabuğunun hesabını sordu. Hatta kurtulamayacağımdan korktum. Sonra kalkıp çıktım. Bana, "Sebat et ve üzerinde bulunduğun hâl üzere kal," denildi. Bu vaziyette ilerlerken kokusu çevreye yayılmış bir leş gördüm. Ayağımla dokundum ve yanımdakilere, kime ait olduğunu sordum. Bana Haccâc b. Yûsuf olduğu söylendi. Tekrar ayağımla dokundum ve ona, "Ey Haccâc! Allah sana nasıl muamele etti," dedim. O, "Ey Müminlerin Emîri! Vallahi öldürdüğüm her bir kişiye karşılık ateşten bir kılıçla öldürüldüm. Saîd b. Cübeyr için de yetmiş kere öldürüldüm," dedi. Ona, "Son durumun nedir?" diye sordum. O, "Burada Allah'ın birliğine ve Resulü'ne inanan diğer kullar gibi beklemedeyim," dedi.¹⁶³

Fâtıma dedi: Ömer bu rüyadan kısa bir süre sonra ölümüne sebep olan hastalığına yakalandı. Bu hâldeyken Mesleme b. Abdülmelik yanına geldi ve ona dedi ki: "Ey Müminlerin Emîri! Çocuklarını ortalıkta mı bırakacaksın? Onları bana emanet et, onların vasisi ben olayım. Zira onlara bir mal mülk bırakmadın ve onlara bir şey vermedin," dedi. Ömer dedi ki: "Ey Ebû Sa'd! Benim çocuklarımla velisi, kitabı indiren ve salihleri dost edinen Allah'tır." Sonra Ömer onları çağırdı. On dört oğlu vardı. Üzerlerinde kalın Kıpti kumaştan dokunmuş elbiseler vardı. Ömer onlara baktı ve gözyaşları aktı. Onlara, "Size [III/139] Allah'tan sakınmanızı tavsiye ederim. Büyükleriniz küçüklerinize şefkat göstereyin, küçükleriniz de büyüklerinize hürmet etsin." Sonra Mesleme'ye dedi ki: "Ey Ebû Sa'd! Çocuklarım iki durumla karşı karşıyadırlar. Ya Allah'a itaat edecekler. Bu takdirde Allah amellerini zayi etmeyecek. Ya da O'na asi olacak-

163 Bu rivayet özet şekilde *Hilyetü'l-Evliyâ*, V. 337; *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'de geçmektedir.

lar. Bu takdirde de onlara malla yardım etmesini arzu etmiyorum.” Sonra çocuklarına, “Kalkabilirsiniz, Allah sizi korusun ve sizi muvaffak etsin,” dedi.¹⁶⁴

Akabinde Recâ b. Hayve'yi çağırdı ve baş başa görüştü. Ona dedi ki: “Ey Recâ! Ölüm vakti geldi. Senden bir isteyim var. Bu yalnızca senin görevindir. Öldüğüm zaman beni defnedenlerden ol. Kerpiçleri koyduktan sonra kerpiçlerden birini kaldır ve yüzümü açarak ona bak. Zira daha önce gömdüğüm üç insanın yüzlerini açtım ve onlara baktım. Yüzleri kararmış ve gözleri âdeta dışarı fırlamıştı. Sen de yüzümü aç ve bak, böyle bir şey görürsen, bunu kimseye söyleme. Eğer farklı bir hâlde görürsen bundan dolayı Allah’a hamd et.” Recâ dedi: Bana söylediğini yaptım. Kerpiçleri koyduktan sonra bir tanesini kaldırdım ve yüzünü açtım. Yüzü âdeta dolunay gibi parlıyordu. Göğsü üzerinde insan eliyle yazılmamış bir yazı vardı. Şöyle yazılmıştı: “Rahmân ve Rahîm Allah adıyla. Celîl olan kalemle Allah tarafından yazılmıştır. Ömer b. Abdülazîz’in elim azaptan kurtuluş beratıdır.”

Ömer b. Abdülazîz’in Ölümü Hakkında İslam Beldelerinde Anlatılanlar

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Medine ehlinde bir zat şöyle dedi: Medine’den bir grup Şam’a geldi. Hâli vakti iyi olan ve Şam’ın kenar semtinde ikamet eden bir adama misafir oldular. Akşamları otlaklardan çok sayıda deve, sığır ve davar dönüyordu. Gördükleri bolluk ve yaşam nimeti dışında anlayamadıkları bazı garip şeyler sezdiler. Bir çobanları gelip yırtıcı hayvanlar bugün benim davarlarıma saldırdı da bir keçiyi kaçırdı deyince adam, “Allah’a aidiz ve O’na döneceğiz,” dedi ve çok çok teessüf etti. Bunun üzerine birbirimize dedik ki: “Adamın bu kadar hayvanı olmasına rağmen yırtıcı hayvanın yediği bir keçi için bu kadar üzülüyor.” Bazı arkadaşlar ona, “Allah sana bol bol nimet verdiği hâlde bu üzüntü ve teessüf neyin nesi?” dediler. Adam, “Bu üzüntü sandığınız gibi değil, ben korkarım ki Ömer b. Abdülazîz bu

164 Bu rivayet için bkz. *el-İkdü'l-Ferîd*, IV. 439; *Hilyetü'l-Evliyâ*, V. 333.

gece vefat etmiştir. Vallahi yırtıcı hayvan keçiye saldırdıysa, Ömer ölmüştür." Sonradan anlaşıldı ki Ömer aynı günde vefat etmiştir.

Raviler bir zattan naklen şöyle dediğini rivayet ettiler: Ye- [III/140]
men'de bir adam gece evinin damında yatarken bir köpek dama tırmandı. Köpeğin kedilere şöyle dediğini işitti: "Ey şahıs! Ben yiyici biriyim, yiyecek bir şey var mı?" Kedi ona, "Bir şey yoktur. Tabağı örttüler ve tencereyi boşalttılar." Köpek ona, "Beni bir çocuğun eline ya da yıkanmamış bir tencereye yaklaştırmırsın? Belki ruhum bana döner," dedi. Kedi: "Onlara ihanet edemem. Böyle aç ve yorgun nereden geliyorsun?" diye sordu. Köpek: "Şam'dan geliyorum. Ömer b. Abdülazîz'in vefatına ve cenazesine şahit oldum," diye cevap verdi. Kedi: "Allah'a aidiz ve O'na döneceğiz. Ömer dünyada bir nurdu. Artık söndü," dedi ve köpeğin kendisine saldırmasından korkarak bir kenara çekildi ve uzaklaşarak izini kaybettirdi. Köpek de sessizce kayboldu. Adam sabahlayınca kediye, "Ey cennet, bize yaptığın iyilik sebebiyle Allah senin iyiliğini versin," diye hitap edince kedi yabanileşerek ayrıldı ve bir daha dönmedi. Bilahare kayıt altına aldıkları o günde Ömer b. Abdülazîz'in vefat ettiğini haber aldılar.

Raviler, Ziyâd b. Abdullah'tan naklen şöyle dediğini anlat-
tılar: Şam kırsalında eşiyile kendilerine ait harmanda çalışan bir adam vardı. Uzun bir zaman önce çocukları şehit olmuştu. Adam, kendilerine doğru seyreden bir atlı gördü. Eşine, "Hanım, vallahi karşıdan gelmekte olan atlı bizim çocuğumuzdur," dedi. Kadın baktı, "Şeytan sana vehmediyor. Sen çocuğuna meftunsun. Herkesi ona benzetiyorsun. Oğlun yıllar önce şehit oldu," dedi. Adam, şeytandan Allah'a sığındı ve işine döndü. Atlı onlara yaklaşmıştı. Adam tekrar baktı ve "Hanım, vallahi bu bizim çocuğumuzdur," dedi. Kadın da baktı. Atlı iyice yaklaşmıştı. Yanlarına varınca gerçekten oğulları olduğunu gördüler. Onlara selam verdi, onlar da selamını aldılar. Ona, "Ey oğlumuz! Yıllar önce sen şehit olmamış mıydın?" diye sordular. O, "Evet, ancak Ömer b. Abdülazîz bu gece vefat edince şehitler cenazesine iştirak etmek için Rablerinden izin iste-

diler de Rableri onlara izin verdi. Ben de onların içindeydim. Rabbimin izniyle sizi ziyaret etmeye ve sizi görmeye geldim," dedi. Ardından onlara veda etti ve selamlaştıktan sonra onlara dua ederek ayrıldı.

Yezîd b. Abdülmelik

[III/141]

Yezîd b. Abdülmelik b. Mervân'ın Halife Olması

Ravilerin anlattığına göre hilafet, Ömer b. Abdülazîz'den sonra¹⁶⁵ Yezîd b. Abdülmelik'e geçti. Zira kardeşi Süleymân, ona ve Ömer'e böyle ahdetmişti. Yezîd halife olmadan önce, sahip olduğu meziyetler, hidayet, tevazu ve istikametiyle Kureyş tarafından sevilmekteydi. Ortaya koyduğu tarz sebebiyle Ömer b. Abdülazîz'in yolunu izleyeceği beklentisiyle insanlar, hilafet makamına Yezîd'in geçmesinden tedirginlik duymuyorlardı. Ne var ki halife olunca zannedildiğinden farklı bir gidişata yöneldi ve kardeşi Velîd'in yolunu izleyerek onu örnek aldı ve tıpkı onun gibi davrandı.¹⁶⁶ Sanki Velîd ölmemişti.

165 Ömer b. Abdülazîz'in vefatı hakkında çeşitli rivayetler vardır. Taberî (VIII. 137) ve İbnü'l-Esîr (V. 58) de tıpkı burada ifade edildiği gibi Ömer'in bir hastalığa maruz kaldığını ve rahatsızlığının yirmi gün sürdüğünü ifade ederek hastalığının sebebi hakkında herhangi bir bilgi vermemişlerdir. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'de ise hastalığının verem olduğu ifade edilmiştir. *el-Ikdü'l-Ferîd*'de (II. 280) ise Yezîd b. Abdülmelik'in bir hizmetçisi vasıtasıyla onu zehirlediği kaydedilmiştir. *Fevâtü'l-Vefeyât*'ta ise kendilerine tavizsiz davrandığı için Emeviler tarafından zehirlendiği rivayet edilmiştir. İbn Sa'd'da (V. 253) ise Emeviler ona baskı yapınca Medine'ye göç etmek ve hilafet makamını şûrâya verme tehdidinde bulunduğu işaretlerle, onu Emevi siyasetinden uzaklaştırma kararı aldıkları ve onu öldürdüklerini ifade etmiştir

166 Yezîd b. Abdülmelik halife olunca şehvet ve arzularına teslim oldu. Ümmetin çıkarlarını bir tarafa bırakarak kendini eğlence ve şaraba verdi. Devlet işlerini valilere ve haremine bıraktı. Öyle ki cariyesi Habbâbe ona sormadan görevden alıyor ve görevler veriyordu. Arzularına ters düşen Ömer b. Abdülazîz'in uygulamalarını değiştirdi. Ömer döneminde atanan valilere yazarak onun mağrur bir kişi olduğunu ve kendileri tarafından yanlış yönlendirildiğini belirterek, "Sizin mektuplarınızı gördüm. Haracın azalmasına sebep olmuşsunuz. Bu mektubum size ulaşır ulaşmaz Ömer'den kalma uygulamaları bırakın ve insanları eski hâline iade edin. İster mahsulleri bol olsun ister de kıtlığa maruz kalsınlar. Hoşlansalar ya da hoşlanmasalar yaşasalar da ölseler de. Selamla" (*el-Ikdü'l-Ferîd*, IV. 442). Yemenli ve Mudarlı cenahları arasında asabiyet ruhunun neşvünema bulmasını sağlayarak Mudarlı cenahı destekledi ve toplumsal yapıyı zaafa uğrattı. Kötü siyaseti yüzünden Haricîler tekrar aktif hâle geldi. Mevaliye karşı kötü davranıldı ve bir kısmı İslam'dan ayrıldı. Cihadı terk etti.

Bu durum insanlara zor geldi. İnsanlar bu durum sebebiyle anlatılması zor hâllere düştüler. Hatta onu azletmeyi düşündüler. Bu konuda Kureys'in eşrafı ve Ümeyye oğullarının önde gelenleri de taraf oldular. İnsanlar, nefret ve inkârdan sonra, Ömer b. Abdülazîz'in izlediği hidayet yoluna alışmışlar, onun yönetimine rıza göstermişler, atıyyelerini kısıtlamasına kani [III/142] olmuşlar, tamahkâr taleplerini karşılamakta cömertçe davranmamasını gönül rızasıyla karşılamışlardı.

Yezîd'i azletmek ve isyan etmekle suçlanan bir grup muhalif, Halife'nin amcası Muhammed b. Mervân b. el-Hakem tarafından alıkonularak yirmi ay müddetle hapse atılmışlardır. Ardından zehirleterek öldürüldüler. Ayrıca Kureys'ten otuz şahsiyet sürüldü, yüz milyon mali cezaya çarptırıldı ve onların mal ve mülkleri satıldı. Onları ağır ceza ve eziyetlere maruz bıraktı. Onları Şam kırsalına ve çeşitli bölgelere dağılmış, insanlara el avuç açan sefil insanlar hâline getirdi. Bunlara yakın duran bir grup insanı da bunlara yandaşlık ve taraftarlık yaptıkları suçlamasıyla astı. Yezîd 101 yılının rebiülevvel ayında halife olmuş ve 106 yılında ölmüştür.¹⁶⁷

Hişâm b. Abdülmelik

Hişâm b. Abdülmelik'in Halife Olması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Abdülmelik b. Mervân bir gün Şam kırsalında gezinirken bir şahsın kendisine yönelmiş vaziyette geldiğini gördü. Bunun üzerine durdu ve onu bekledi. Yaklaştığında ona, "Neyin var?" diye sordu. Adam, "Mahzûmiyye¹⁶⁸ bir oğlan doğurdu," dedi. Abdülmelik: "Ona ne isim verdi?" diye sordu. Adam, "Hişâm ismini verdi," deyince Abdülmelik: "Allah, Mahzûmiyye'nin başını parçalasın," diye karşılık verdi. Kabîsa b. Züeyb: "Neden ey Müminlerin Emîri?" diye sordu. Abdülmelik: "Babam Mervân, bana Büşre bint Safvân'dan şöyle dediğini anlattı: Resulullah'ın (sav.) şöyle dediğini işittim: 'Ashabımın rahat dö-

¹⁶⁷ Taberî, İbnü'l-Esîr, *el-Ahbârü't-Tivâl*, *Mürûcû'z-Zeheb* ve *el-İkdü'l-Ferîd*'de 105 yılında vefat ettiği nakledilmiştir.

¹⁶⁸ Hişâm b. İsmâîl b. Hişâm el-Mahzûmî'nin kızıdır

nemi Muâviye dönemidir. Muâviye'den sonra da onlara rahat yoktur. Arabın rahat dönemi de Hişâm dönemidir. Hişâm'dan sonra da onlara rahat yoktur.”

[II/143] Raviler anlattı: Hişâm, 106 yılında halife oldu.¹⁶⁹ Övgüye mazhar bir sirete sahipti. Güzel seciyeleri olan bir şahsiyetti. Onun yönetiminde insanlar refah, huzur ve istikrar içinde yaşıyordu. Kûfe yöresinde, Zeyd b. Ali b. Hüseyin dışında ona karşı gelen veya isyan eden olmadı. Hişâm onun üzerine Kûfe valisi olan İbn Hübeyre'yi gönderdi. Zeyd ele geçirildi ve İbn Hübeyre'ye getirildi. İbn Hübeyre, Hişâm'a danışmadan Zeyd'in öldürülmesini emretti. Haber Hişâm'a ulaşınca Zeyd'in öldürülmesi ona ağır geldi ve İbn Hübeyre'nin yaptığını ve bir Kureyşliyi öldürmeye cesaret etmesini büyük bir hadise olarak gördü. Bu konuda şöyle diyordu: Zeyd b. Ali gibi şeref ve fazilet sahibi bir insanı İbn Hübeyre öldürüyor. Bu açık seçik bir musibettir. İbn Hübeyre, Ehl-i Beyte ve Hâşim oğullarıyla Abdülmuttalib oğullarına hâlâ husumet duymaktadır. Vallahi, ben ölünceye kadar onları seveceğim. Bu olaydan sonra İbn Hübeyre'yi Kûfe valiliğinden aldı, ona bir milyon mali ceza verdi ve ölünceye kadar yakınlık göstermedi. Hişâm yirmi yıl hilafet makamında bulundu. 106 yılında halife oldu ve 126 yılında vefat etti. Hilafeti döneminde on bir kere hacca gitti.¹⁷⁰

Hâlid b. Safvân b. el-Ehtem'in Hişâm'ın Yanına Gitmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Şebîb b. Şebbe'nin, onlara Hâlid b. Safvân b. el-Ehtem'den naklen şöyle dediğini haber verdi: Yûsuf b. Ömer beni bir Irak heyetiyle birlikte Hişâm'a gönderdi. Yanına vardığımızda davetli olarak yakınları, yakın adamları ve maiyetiyle Rusâfe¹⁷¹ muhitine çıktığını gördük. Düz ve geniş bir mekânda konaklamıştı. İlk-bahar yağmuru toprağı diriltmişti. Yer çeşitli çiçeklerle âdetâ süslü elbiselerine bürünmüş ve baharın aydınlığında ren-

169 Taberî'ye göre şabanın bitimine birkaç gün kala 105 yılında halife oldu.

170 *Mürûcû'z-Zeheb'e* (IV. 451) göre Hişâm halifeyken sadece bir kere hacca gitti.

171 Şam bölgesinde bir belde

gârenk güzelliğini ortaya koymuştu. Gerçekten yer en güzel manzarası ve vasıflarıyla ortadaydı. Toprak sanki kâfur bitkisi parçalarından oluşmuştu. Yere bir dinar atılsa üzerine bir toz toprak zerresi bulaşmazdı. Yemen kumaşından yapılmış, düğmeleri altın ve gümüş olan haymeler kurulmuştu. Ortada asıl makam çadırı kurulmuştu. Çadırın içinde kırmızı kumaştan yapılmış dört yatak ve aynı kumaştan yastıkları yer alıyordu. Halife'nin üzerinde kırmızı ipek kumaştan elbise vardı. Sarık da aynı kumaştandı. Eşlerinin çadır odaları çadırının arkasına kurulmuştu. Yakınında da Kureyş eşrafı kalıyordu. Aynı şekilde oğulları, kâtipleri ve yakın adamlarının çadır odaları çadırının yakınında kurulmuştu. Sonra koruması Rebî'e¹⁷² emir [II/144] vererek insanlara, huzuruna girmeleri için genel bir izin verdiğini duyurmasını istedi. Bunun üzerine insanlar Halife'nin huzuruna girdi ve yerlerini aldılar. Hâlid dedi: Safın önünden ona doğru baktım. O başını eğdi. Sonra başını kaldırdı ve bana kızmış gibi baktı. Daha önce ona misafir olmuş ve belagat, hikmet ve güzel anlayış içinde bir sohbetimiz olmuştu. Ona şöyle hitap ettim: "Ey Müminlerin Emîri! Allah nimetini ve ikramını senden esirgemesin. O'na şükretmeyi sana ilham etsin. Senin üzerindeki nimetlerini daha da artırsın. Allah bu nimetlerini sana uzun ömür ihsan ederek devam ettirsin. Allah kesintisi olmayan ve tükenmek bilmeyen kalıcı ihsanıyla mükâfatlandırsın. Umarım senin üzerindeki nimetler gelecekte şimdikiinden daha hayırlı ve sonu başlangıcından daha iyi olacaktır. Allah sana tevdi ettiği hilafet makamını istikamete vesile kılsın. Bu görevin akıbeti takdir ve hoşnutlukla sonuçlansın. Bunları senin için takva vesilesi yapsın. Allah bu nimetleri artırmak suretiyle bereketli kılsın. Allah senin sevincini kederle, mutluluğunu acıyla karıştırmасыn. Sen Müslümanlar için bir güvence ve bir koruyucu oldun. İşlerinde sana yönlüyorlar, ihtiyaçları için sana geliyorlar. Ey Müminlerin Emîri! -Ruhum sana feda olsun- Allah bana senin meclisinde bulunmayı ve senin yüzüne bakmayı nasip etmişken senin hakkını ifa etmek ve meclisini tazim etmek, Allah'ın sana ihsan ettiği

172 Adı Rebî' b. Sâbûr'dur. Muhafızlarının başıydı.

nimetleri sana hatırlatmak ve bunların şükrünü dikkatine arz etmekten daha önemli bir görev bilmiyorum. Bu konuda en belîğ ve en kapsayıcı söz ve örnek, geçmişte yaşamış bir hükümdarın hikâyesidir. Müminlerin Emîri -Allah onu korusun- izin verirse ona bu hikâyeyi anlatmak istiyorum.” Bunun üzerine yaslanmış vaziyette bulunan Hişâm doğruldu ve “Anlat, ey İbnü'l-Ehtem!” dedi. İbnü'l-Ehtem: “Ey Müminlerin Emîri! Geçmişte yaşamış krallardan biri, gençlik, karakter ve huy güzelliği, fiziki güzellik, servet bolluğu ve iktidar gücü ayrıcalıklarına sahip bulunuyordu. Bu ayrıcalıklar onu şımarmaya, gaflete ve şaşırtmaya sevk edebilecek nedenlerdi. Derken bazı konaklarında vakit geçirmek üzere çıkmıştı. Ona ait bir köşke çıktı. Köşkten çevre ve muhiti seyretmeye başladı. Ey Müminlerin Emîri! O bahar mevsimi de tıpkı içinde bulunduğun bahar mevsimi gibi, bitkilerin, çiçeklerin bolluğu ve güzel görünümüyle şu senin içinde bulunduğun bahar mevsimini andırıyordu. Muhitin manzarasını izlerken develer, atlar ve hayvan sürüleri gibi sahip olduğu servetlerin bir gün sonunun geleceğini düşünerek hüzünlenmeye başladı. Çok geçmeden maiyetindekilerden birine, “Bu mal ve mülk kimin?” diye sordu. Kendisine, “Bunlar senin,” diye cevap verilince sahip olduğu nimetler sebebiyle gururu kabardı ve kibirlendi. Sonra sohbetinde bulunanlara, “Sahip olduğum nimetler gibisini başka kimsede gördünüz mü? Bana verilenler başkasına nasip oldu mu?” diye sordu.

[III/145]

Yanında ilim ve akıl ehli, kalbi ve sözüyle doğruluk yolundan giden ve Hakkın adabına riayet eden bir zat vardı. “Nitekim Azîz ve Celîl olan Allah, Âdem’in yeryüzüne indiği günden beri, dünyayı ilahî hüccet ve hikmet ehlinden boş bırakmamıştır,” diye bir söz vardır. Bu zat, hükümdarla gece sohbetlerini yapardı. Hükümdara, “Bir soru sordun, benim cevap vermeme izin verir misin?” diye sordu. Hükümdar, “Evet,” diye cevap verdi. Adam, “Senin beğenerek temaşa ettiğin ve senin mülküne ve saltanatına konu olan şeyler acaba hep senin miydi ve hep senin mi olacak? Yoksa başkasına aitken sana intikal eden ve sana intikal ettiği gibi senden başkasına

mı intikal edecektir?" diye sordu. Hükümdar, "Senin düşündüğün ve anlattığın gibidir," diye cevap verdi. Adam, "Ama görüyorum ki fânî olanı seviniyor ve kalıcı olandan sarfınazar ediyorsun. Kıymetsiz olana seviniyorsun ama yarın onun hesabı ağır olacaktır," dedi. Hükümdar, "Öyleyse neye talip olmalı, kurtuluş nasıl olmalı, çıkış yolu ne olmalıdır?" diye sordu. Adam dedi ki: "İki şeyden birini tercih edeceksin. Ya mülkünde kalmaya devam edecek ve sevinçte, kederde, zorlukta Rabbine itaat edeceksin ya da tacını çıkaracak ve kılıcını bırakacaksın, sonra günahlarını hatırlayacak yalnızlık içinde seni affedecek olana sığınacak ve bu yolda ecelin gelinceye ve ömrün bitinceye kadar Rabbine ibadet edecek ve sana verdiği nimetlerin hakkını vereceksin," dedi. Hükümdar, "Bunları yapsam karşılığı ne olacak?" Adam, "Yok olmayan ebedî bir mülk, tükenmek bilmeyen nimetler, bereket ve onur, ebedî bir sıhhat, kesilmeyen bir sevinç, ihtiyarlığın karışmadığı bir gençlik ve sıkıntısız bir istikrar," dedi. Hükümdar, "Kendi kendime düşünecek ve söylediklerinden hangisini tercih edeceğime karar vereceğim. Seher vakti olunca kapımı çal ve hangi şıkkı tercih edeceğimi öğren. Bu iki şıktan biri olan kendi hükümdarlığımı tercih eder de üzerinde bulunduğum hâlde kalırsam, sen benim reddedilmeyen vezirim olacaksın. Eğer halvete çekilirsem terk edilmeyen arkadaş olacaksın," dedi. Seher vakti olunca kapısını çaldı. Bir de ne görsün Hükümdar tacını çıkarmış ve eskimiş elbiselerini giymiş. İkisi birlikte dağa çıktılar ve orada ecelleri gelinceye ve ömürleri bitinceye kadar Allah'a ibadet ettiler.

Bunu duyan Hişâm sakalı gözyaşlarıyla ıslanıncaya kadar ağladı ve uzun süre başını öne eğdi. Akabinde çadırların sökülmesini ve yola çıkılmasını emretti. Mevali başta olmak üzere insanlar İbnü'l-Ehtem'e gelerek, "Müminlerin Emîri'ne ne yapmak istedin? Sevincini ve zevkini bozdun ve arzularını kedere çevirdin. Ümitlerimizden de bizi mahrum ettin," dediler. [III/146]

Hâlid: "Benden vazgeçin. Ben Allah'a söz verdim. Sohbetinde bulunduğum her hükümdara Allah'ı hatırlatacak, onu uyuracak ve doğru yolu göstereceğim," dedi ve ardından Hâ-

lid hüznü ve kederli bir şekilde çadırına çekildi. Korkuyor ve hayatının tehlikede olduğundan endişe ediyordu. Rebî'in de dostuydu. Çok geçmeden Rebî'in elçisi ona geldi. Ona, "Ey Safvân! Kardeşin Rebî' sana kim Allah için çalışırsa Allah onunladır. Sen Müminlerin Emîri'nin yanından çıktığın zaman o, "İbnü'l-Ehtem ne değerli bir insandır. O hem dünya hem de ahiret insanıdır. Ey Rebî! Ona söyle ihtiyaçlarını ifade etmek üzere bize gelsin. İhtiyaçlarını karşılayalım," dedi. Bunun üzerine Rebî: "İhtiyaçlarını ifade etmek için bize uğra, yapılane teşekkür ediyor, korkuya gerek yok," dedi. Bunun üzerine ona gidip ihtiyaçlarını bildirdi ve ihtiyaçları karşılandı.

Ravilerin anlattığına göre Ümeyye oğullarında Hişâm'dan daha büyük hükümdar gelmemiştir. Ondan daha çok takdir gören ve sesi daha gür çıkan kimse yoktu. Ülkeler ona boyun eğmiş ve âdeta bütün insanlara hükmetmişti. Her bölgeden, Rum, Fars, Türk, Freng, Zenci, Sindli ve Hintlilerden haraç almıştır. Düşkünlere yakınlık gösterir, hastaların tedavi edilmesiyle ilgilenirdi. Hiç kimse onun himayesinde zulmedemez ve doğru istikametten ayrılamazdı. Rusâfe bölgesinde geniş bir yeri vardı. Burada altmış gün konaklardı. Bu amaçla onun için çadırlar kurulurdu. İnsanlara kapısını açık tutar ve halkın görüşme talebine açık bulunuyordu. Oradaki günlerini haksızlıkları ortadan kaldırmak ve her bölgeden ve kesimden zalimlerin zulmünü önlemekle geçirirdi. Orada deve çobanı, siyah cariy ve daha düşükleri de onunla görüşme imkânına sahipti.

Akıllı ve ahlaklı bazı zevatı; düşkünleri ve yetim kadınları kendisine yakın tutmak, buna karşı kuvvet ve güç sahiplerini kendisinden uzak tutmakla görevlendirmişti. Böylece bu konuda ona yapılan bütün müracaatları ele alma ve ona ulaşmak isteyenler kendisine ulaşma imkânına sahip oluyordu. Müracaat edenlerin içinde en düşüklere öncelik veriliyor, onların işlerine bakıncaya ve durumlarını ele alıp taleplerini karşılayıncaya kadar üstünlerin istekleri sonraya bırakılıyordu. Bir düşkün veya bir kadın, seçkin muktadir birine ya da onlar adına hareket edenlere karşı ona ilettiği mağduriyet ve mazlumiyetini

mutlaka telafi ettirir ve talebinin gereğini yaptırırdı. Mağdur edenlerin itiraz ve gerekçelerini kabul etmez, delillerine itibar etmezdi. Hatta onun ikamet yerine yakın yerden geçen ve herhangi bir talebi veya şikâyeti olmayan erkek, kadın veya yolcuya ihtiyaçları ve bir mağduriyetinin olup olmadığı sorulurdu. Onlar, bir ihtiyaç ve mağduriyetleri olmadığını ve yolcu olarak falanca yere gideceklerini, başka bir amaçlarının olmadığını söyleseler bile onlara, "Acaba konumundan korktuğunuz ve satvetine maruz kalmaktan çekindiğiniz için Halife'ye şikâyet edemediğiniz Halife'nin yakınlarından birileri tarafından zulme uğramış olmalısınız," denilirdi. Onlar, "Vallahi bizim başka [II/147] herhangi bir arzumuz yoktur," dedikten sonra kendilerine selamete gidebilirsiniz denilirdi. Hatta bazen günler geçer ama herhangi bir meseleyle karşılaşmaz, bir husumet veya şikâyetle muhatap olmazdı. Zira insanların bir ihtiyaçları olmaz veya mağdur konumunda olmak istemezler ve Halife'nin satvetinden ve cezasından korunmak için zulümden kaçınırlardı. Onun sağladığı emniyet bütün insanları kuşatmış ve adaletini onlara hissettirmişti. Çok geniş ve bölgeleri birbirinden hayli uzak olan memleket aynı hükümdar ve kadıya bağlı bir tek ev gibi oldu. Bu hükümdarın yanında ve yakınında olanlar ona ne kadar bağlı ve etkisini hissediyorsa en uzak bölgedeki insanlar da aynı hissi taşıyorlardı. İyi ve hayırlı insanlardan seçtiği kişileri bütün vilayet ve şehirlere denetim ve gözetim göreviyle gönderiyordu. Bunlar vali ve amillerin ifadelerini alır, iyi ve kötü insanların davranışlarını izlerlerdi. Bunlar âdeta sırayla ve nöbetleşerek görev yaparlardı. Herhangi bir şehirde görev ifa eden ve gerekli bilgileri toplayanlar dönerken diğer grup aynı görev için o şehre gizlice giriyor ve dağılarak görevlerini ifa ettikten sonra geri dönüyorlardı. Onları bilen olmazdı. Böylece ülkenin doğusunda ve batısında meydana gelen olaylarla olup bitenler muhakkak Şam'da yankı bulur ve Halife Hişâm'ın makamına arz edilirdi. Hişâm kendini bu işe vakfetmiş ve bu işlere özel bir merak sarmıştı. Onun insanlarla ilgilenerek geçirdiği vakitler, insanlar nezdinde en mutlu, en afiyetli ve en çok ümitvar oldukları günlerdi. O, güç ve tuzak ehline karşı mehabet el-

bisesini giymesine karşılık huşu ve huzur ehline karşı tevazu elbisesine bürünmüştü. Ancak, mal çokluğu ve kıyafete özel bir sevgi ve ilgisi vardı. Giydiği bir elbiseyi bir daha giymezdi. Onun elbisesiyle iş elbisesinin, yedi yüz güçlü deve yükü olduğuna dair rivayetler vardır. Buna rağmen bunları azımsamaktaydı. Hilafet dönemi uzundu. Veliahtı ölümünün gecikmesinden rahatsız oldu. Bu sebeple ona husumet besledi ve ikamet yerinden ayrı bir yere intikal etti. Hişâm vefat ettiğinde veliaht Velîd hazır değildi. Ölüm haberini alınca hazinelerin kapatılmasını emretti. Hişâm'ı tekfin için bir şey bulunamadı. Bunun için Velîd'in izni beklendiğinden Velîd gelmeyinceye kadar Hişâm defnedilemedi. Bu durum üç gün sürdü.¹⁷³

Abbasi Daveti

[II/148]

Fitnelerin Başlaması ve Abbasi Devleti

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Heysem b. Adî, kendilerine şöyle dedi: Devlet hakkında kendilerinden rivayette bulunduğumuz ravilerin rivayetleri ihtilaflı olmuştur. İhtilaf ettikleri konuları kendilerinden rivayet ettik ve bunlara aşına olduk. Rivayetlerin ihtilaflı yönleri ve olayla bağdaşmayan kısımlarına, bu kitapta yeri geldiğinde değineceğiz. Bunların anlamlarını nakletmeye önem verdik ve uzun olduğu için bazı lafız ve kelimeleri kayıt altına aldık. Faydalı olmayacağı ve getirisi az olması nedeniyle, iddialı sözleri zikretmekten kaçındık ve zafiyet taşıyan ifadeleri aktarmaktan imtina ettik. Aynı zamanda özü naklettik ve manadan bir şey eksik bırakmadan doyurucu bir üslup kullandık. Doğruyu bulmaya muvaffak eden Allah'tır.

173 Yezîd b. Abdülmelik döneminde âdeti bir felakete maruz kalan Emevi devleti, Hişâm'ın halife olmasıyla yeniden toparlandı ve Yezîd döneminin kötü neticeleri bir bir ortadan kaldırıldı. Ömer b. Abdülazîz çapında olmasa da kurtarabildiklerini kurtardı ve yapabildiği ıslahatı yaptı. Onun için Halife Mansûr gerçek manada bir Emevi lideriydi. Ayrıca Emevilerin üç siyasetçisi olduğu söylenir. Bunlar, Muâviye, Abdülmelik ve Hişâm'dır. Hişâm özellikle yerin imarı, sınır savunma merkezlerinin tahkimi, Mekke yolunda kanalların açılması ve havuzların inşasına ehemmiyet vermiş ve onun zamanında kumaş ve kadife dokuması gelişmiştir. Hişâm'a yöneltilen eleştirilerden biri de Alevilerden intikam alması ve en ağır cezalara mahkûm etmesidir.

Başta devlet hakkında aşına olduğumuz ve kendisine anlatan ravilerden naklen Heysem b. Adî'den bize intikal eden rivayetlerde şöyle dediler: Hasan b. Ali hilafeti Muâviye'ye teslim ettiği zaman, Medine, Mekke, Kûfe, Yemen, Basra ve Hiraşan ehliinden olan Şiiler tam bir sır ve gizlilik içinde bir araya gelerek Muhammed b. el-Hanefiyye¹⁷⁴ olarak bilinen Muhammed b. Ali'ye geldiler ve imkân bulduğu takdirde halife olması için ona biat ettiler. Ayrıca hilafet için fırsat bulunduğu çalışmalarında harcanmak üzere zekâtlarını da almasını istedikler. Muhammed b. Ali bunu kabul etti ve her ülkenin Şiilerine onlardan bir zatı sorumlu tayin etti. Bu sorumlu kişilere, kendilerinin sorumluluğunu kabul edenlere, kıyam için bir imkân bulununcaya kadar, emin kişiler dışında hiç kimseye sırlarını açıklamamalarını tavsiyede bulunmalarını emretti. Muhammed b. el-Hanefiyye, Şiinin imamı olarak vefat edinceye kadar zekâtlarını aldı. Ölmek üzereyken oğlu Abdullah'a imamet görevini tevdi etti. Ona imkân bulunduğu zaman hilafete sahip çıkmasını emretti. Şiilere de Abdullah'ı görevlendirdiğini bildirdi. Artık Abdullah b. Muhammed b. Ali, Şiinin imamıydı. Halifeliğinin ilk günlerinde Süleymân b. Abdülmelik bu durumdan haberdar oldu ve Şiilerin, babası Abdülmelik'ten sonra Abdullah b. Muhammed b. Ali'ye biat ettiklerini öğrendi. Bunun üzerine ona haber göndererek kendisine gelmesini istedi. Yol ayrımlarında zehirli içeceklerle adamlar yerleştirdi. Onlara, yanından ayrıldıktan sonra içecek ikram etmelerini emretti. Abdullah, Süleymân'ın huzuruna varınca onu yanına oturttu ve ona, "Şiinin imamet göreviyle sana biat etti-

174 Bu durum Hz. Hüseyin'in 60 yılında öldürölmesinden sonra gerçekleşti. Nitekim onun öldürölmesi Müslümanların hamiyet duygusunu harekete geçirdi, Şiilerin birleşmesine yol açtı ve Ali'nin evlatlarına davet güç kazandı. Neticede Emevilerle İslam vilayetlerinde başkaldıran Aleviler arasındaki husumet şiddetlendi. Bu bağlamda Kerbela olayı ve neticeleri Şiilik ruhunun neşvünema bulmasını sağladı ve bazı Müslümanlarda güçlü bir itikada dönüştü. Bunun bir sonucu olarak İbnü'z-Zübeyr, Hz. Hüseyin'in intikamını almak bahanesiyle siyasi emellerini gerçekleştirmeye çalışırken, Muhtâr b. Ebî Ubeyd, aynı gerekçeyle Muhammed b. el-Hanefiyye'nin imametini için mücadele etmiştir. Tevvâbûn da ona katılarak Hz. Hüseyin'e destek olmadıkları için pişmanlıklarını izhar ettiler ve intikam almak için Muhtâr'a katıldılar.

ğini haber aldım,” dedi. Abdullah bunu inkâr etti ve dedi ki: “Sana gelen haber yalandır. Hâlâ bizim düşmanlarımız vardır. Senden önce de bize karşı halifeleri harekete geçirmek için, sana haber verdikleri gibi bizim aleyhimize yalan haberler naklediyorlardı. Ancak, Allah bize düşmanlık yapanların tuzaklarını bozmuştur. Ben geçimimi temin etmekle meşgulken bu işlere ayıracak vaktim yoktur.” Süleymân'ın yanından havanın çok sıcak olduğu bir vakitte ayrılmıştı. Görevli şahısların yanından geçerken kendisine, “Ey Resulullah'ın kızının oğlu! Badem ezmesi içeceği var, şu içecek bu içecek çeşitleri var, içmek ister misin?” diye sorarlardı. Ancak, onlara karşı içinde bir şüphe bulunduğundan kendilerine, “Allah bereketli kılsın,” deyip içmekten imtina ediyordu. Yolun sonuna doğru geldiğinde küçük kıl çadırından çıkan bir adam elinde bir testiyle yanaştı ve “Süt içmez misin ey Resulullah'ın kızının oğlu?” diye teklifte bulundu. Sütün zehirlenemeyeceği düşüncesi aklından geçti ve içip yoluna devam etti. Bir müddet sonra zehirlendiğini hissetmeye başladı. Bunun üzerine Abbâs oğullarının bulunduğu Humeyme¹⁷⁵ beldesinin yolunu sordu ve yanındakilere, “Ölürsem bu iş akrabalarımaya geçsin,” dedi. Yoluna devam eden Abdullah, Muhammed b. Ali b. Abdillâh b. Abbâs'ın yanına ulaştı ve onun misafiri oldu. Durumu ona anlattı ve kendisine, “Benden sonra imamet davasını gütmek sana aittir,” dedi ve ona bu görevi tevdi ederek¹⁷⁶ buna bazı Şi'ileri de şahit tuttu. Akabinde de vefat etti. Muhammed b. Ali b. Abdillâh b. Abbâs vefat edinceye kadar Şia davasının başında bulundu.¹⁷⁷ Vefat edeceği zaman bu görevi oğlu İbrâhîm'e tev-

[II/150]

175 Humeyme, Şam bölgesinde küçük bir beldedir

176 Ravilerin anlattığına göre Ebû Abdullah, Muhammed b. Ali'ye, “Ey amcam oğlu! Ben öleceğim. Sana geldim. Bu davanın sahibi sensin. Bunu gerçekleştirecek olan da senin evladındır. Ondan sonra da kardeşi bu davanın başıdır. Vallahi Allah bu işi tamamlayacaktır.” Bu uzun konuşma *el-İkdü'l-Ferîd*'de (IV. 476) yer almıştır.

177 Taberî'nin anlattığına göre (VI. 562) Muhammed b. Ali b. Abdillâh b. Abbâs, Meysere'yi Irak'a gönderdi. Muhammed b. Huneys, Ebû İkrime es-Serrâc (Ebû Muhammed es-Sâdık olarak da bilinir) ve Hayyân el-Attâr'ı da Horasan'a göndererek kendisi ve ailesi adına davette bulunmalarını istedi. Davet ettikleri insanlardan Muhammed b. Ali'yi kabul edenlerden aldıkları cevabi mektupları Meysere'ye teslim ettiler. Meysere de mektupları Mu-

di etti. O da babasından sonra Şianın emîri olarak bu davayı sahiplendi.

Muhammed b. Ali'nin Hişâm b. Abdülmelik'e Gitmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre yaşlı ve gözleri görmez hâle gelen Muhammed b. Ali b. Abdillâh b. Abbâs, iki oğlu Ebû'l-Abbâs ve Ebû Ca'fer'in desteğinde Hişâm b. Abdülmelik'e gitti. Selam verdi. Hişâm ona oturması için izin vermedi ve "Talebin nedir?" diye sordu. Muhammed b. Ali yakınlığını zikrederek ihtiyacını söyledi ve yardımını istedi. Hişâm: "Ey Abbâs oğulları! Ne oluyor da sizin hakkınızda birtakım duyumlar alıyoruz. Sonra da sizden birileri, sahip olduğumuz malda bizden daha çok hakkı varmış gibi, gelip bunu talep ediyor? Vallahi sana hiçbir şey vermem," dedi. Bunun üzerine Muhammed b. Ali çıktı. Çıkarken Hişâm alaycı bir üslupla, "Bu ihtiyar hilafetin bu iki oğluna ya da onlardan birine geçeceğini söylüyormuş," deyince Muhammed b. Ali döndü ve ona doğru yönelerek, "Vallahi istemeyenlere rağmen bunun böyle olacağını görüyorum," dedi. Hişâm güldü ve "Galiba ihtiyarı kızdırdık," dedi. Muhammed sonra yoluna devam etti.

Velid b. Yezid

Velid b. Yezid'in Halife Olması ve Devletteki Fitneler

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Velid b. Yezid, Hişâm'dan sonra halife olunca gidişatını bozdu ve

hammed b. Ali'ye gönderdi. Ebû Muhammed es-Sâdık isimleri Taberî'de zikredilen 12 nakib (reis, temsilci) seçti. Bunların dışında yetmiş kişi daha seçti. Muhammed b. Ali bunlar için tavsiye ve hareket tarzı olmak üzere bir mektup yazdı. Bu konuda bkz. İbnü'l-Esîr, III. 263. Ayrıca Muhammed b. Ali ve vilayetlere gönderdiği temsilcilerinin faaliyetlerinin önemli ayrıntıları için bkz. *el-Ahbâru't-Tivâl*, s. 332-333. Muhammed b. Ali, 125 yılında vefat ettiğinde Abbasi daveti büyük bir mesafe katetmişti. Dr. Hasan İbrâhîm'in *et-Târîhu's-Siyâsî*'de (II. 13) belirttiğine göre Abbasi daveti iki dönemde incelenebilir: Birinci dönem, birinci asırda başlar ve Ebû Müslim el-Horâsânî'nin harekete katılmasına kadar sürer. Bu dönemde davet şiddetten uzak olarak davetçilerin İslam ülkelerinde ticari faaliyetler maskesi altında ya da hac yolcusu rolünde faaliyetlerini icra etmeleri şeklinde yapılmıştır. İkinci dönem, Ebû Müslim'in devreye girmesiyle başlar. Bu dönemde Abbasilerle Emeviler arasında çatışmalar ve kavgalar olmuştur. Bunun neticesinde de Emevi devleti yıkılmıştır.

akrabalarıyla Kureyşlilere meyletti. Büyük olaylara sebebiyet verdi, kan döktü ve kadınların iffetine dokundu. Halife olması 126 yılında gerçekleşti.¹⁷⁸ Halifelik makamına oturunca ordu kumandanlarına haber göndererek gelmelerini istedi.¹⁷⁹ Aralarında Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin de bulunduğu kumandanlar geldi. Ancak, görüşmek için hiçbirine izin vermedi. Zira oyun ve eğlencesiyle meşguldü. Bu arada Hâlid hastalandı. Onun gitmesi için Velîd'den izin talep ettiler. Ona izin vermesi üzerine Hâlid, Dımaşk'a gitti ve orada bir ay kaldı. Akabinde Velîd ona, "Müminlerin Emîri senin bildiğin elli milyondan¹⁸⁰ haberdardır, onu elçisiyle gönder. Elçiye acele edip seni sıkıştırmamasını tembih et," diye yazdı. Bunun üzerine Hâlid, aralarında Amâre b. Ebî Külsûm'ün de bulunduğu, güvendiği bazı dostlarına göndererek Velîd'in mektubunu okuttu ve "Bana görüşlerinizi söyleyin," dedi. Onlar kendisine dediler ki: "Velîd, güvenilen bir kişi değil. Sen Dımaşk şehrine gir ve beytûlmâllerini kontrol altına al. Sonra sevdiklerini çağırırsın. İnsanlar senin kavmindir. Bizden iki kişi bile senin hakkında ihtilafa düşmez," dedi. Hâlid: "Ondan sonra ne olacak?" diye sordu. Onlar, "Beytûlmâle el koyacaksın ve kavmini toplayarak kendini sağlama alacaksın," dediler. Hâlid: "Ondan sonra ne olacak?" dedi. Onlar, "Gözden kayboluruz," dediler. Hâlid: "Sizin, sevdiğim insanları yanımda durmaya çağırmamla ilgili sözünüze gelince, ben tefrikaya sebep olmak istemiyorum. Kendimi sağlama almam için beytûlmâli kontrol altına almamı istemenize gelince, benim günahım olmadığı hâlde siz bana güvenmiyorsunuz. O yaptıklarına rağmen bana vefa göstereceğini nasıl umarsınız. Gözden kaybolmaya dair sözünüze gelince, hiçbir zaman korkuyla kimseye karşı başımı

178 *Mürûcû'z-Zeheb*, Taberî, İbnü'l-Esîr, *el-İkdü'l-Ferîd* ve *Târîhu Halife'de* de aynı tarih zikredilirken, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* ve *Ya'kûbî Târîhi*'nde 125 Yılı Olaylarında zikredilmiştir.

179 Ya'kûbî'nin anlattığına göre Halife Velîd Irak valisi Yûsuf b. Ömer es-Sekafî dışında Hişâm'ın valilerini azletti ve onları türlü işkencelere maruz bıraktı. Bunun sebebi ise Hişâm'ın divanında bunlara ait mektuplar bulmasıdır. Bu mektuplarda Velîd'i veliahtlıktan azletme düşüncesine destek vermişlerdi. Yûsuf b. Ömer ise buna yeltenmemesini tavsiye etmişti.

180 İrakeyn haracından arta kalan kısımdır (*el-Ahbâru't-Tivâl*, s. 347).

saklamadım. Bu yaşıma geldikten sonra bunu yapacak değilim. Ben Allah'tan yardım dileyerek gideceğim."

Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin Öldürülmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hâlid b. Abdullah el-Kasrî, Velîd b. Yezîd'e çıkmak üzere kaldığı kampa gitti. Sabah ve akşam gidip geldiği hâlde Velîd onu çağırmadı ve onunla konuşmadı. Nihayet Yahyâ b. Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin'in başı Horasan'dan getirilince herkes hazır bulundu. Eşraf da hazır bulundu. Velîd yerini aldı. Hâlid de geldi ve korumaya, "Hâlimi görüyorsun. Yürüyecek durumda olmadığım için oturakta taşınyorum," dedi. Koruma, "Bu hâlde hiç kimse Halife'nin huzuruna çıkamaz," dediyse de ona izin verdi ve oturağı üzerinde onu Halife'nin huzuruna çıkardı. Velîd yerinde oturuyordu. Sofra yerdeydi. Velîd, Hâlid'e: "Oğlun Yezîd [III/152] nerede?" diye sordu. Hâlid: "Hişâm tarafından cezalandırıldı. Sonra onu serbest bıraktı. Akabinde tekrar takibata uğradı ve kaçtı. Onu, veliahtken ve hilafet makamına oturuncaya kadar Müminlerin Emîri'nin yanında görüyorduk," diye cevap verdi. Velîd ona, "Sen onu fitne için yaptın," deyince Hâlid: "Müminlerin Emîri bilir ki ben itaatkâr bir aileye mensubum. Ben, babam ve dedem," dedi. Velîd ona, "Ya oğlunu getirirsin ya da senin ruhunu alacağım," dedi. Hâlid: "Senin istediğin budur. Vallahi benim oğlum elimde olsa yine onu sana teslim etmem, elinden geleni ardına koyma," dedi.¹⁸¹ Bunun üzerine Velîd muhafızlarının başı Gaylân'a¹⁸² emir vererek, "Onu alıp cezalandırın ve çektiği acıyı duyayım," dedi. Gaylân onu aldı ve kendi ikamet yerine götürdü. Zincir ve demirlerle ona işkence

181 Hâlid'in Halife Velîd'in hışmına uğramasının birden çok nedeni vardır: Hâlid'in Irak haracından kendi zimmetine geçirdiği iddia edilen para. Hâlid hakkında Velîd'e aktarılan iddialar. Bunlardan Hâlid'in Velîd'i hal'etmeyi düşündüğü. Zimmetine geçirdiği mallarla Şiaya, Hâşim oğullarına ve Abbâs oğullarına destek vermesi. Hâlid'in Zeyd b. Ali'nin hareketinin arkasında olması. Bir iddiaya göre de Velîd'in hacca gitmeyi düşünmesi ve hac esnasında Kâbe'nin üstüne çıkarak şarap içmeyi aklına koyması üzerine bir grup ümera bir araya gelerek onu öldürmeyi planlaması. Hâlid bu olayı Velîd'e haber vermiş ancak Velîd isimlerini istediye de Hâlid isimlerini vermekten imtina etmiştir. Ayrıca Velîd din aleyhtarı olduğu ve annesine kendi evinde bir kilise yaptığı iddiaları ileri sürülmüştür.

182 *el-Ahbâr u't-Tivâl*'da (s. 347): Saîd b. Gaylân.

yaptı. Ancak, ağzından tek kelime çıkmadı. Gaylân, Velîd'e gitti ve "Vallahi konuşmayan bir insana işkence yapmam," dedi. Velîd: "İşkenceden vazgeç ve onu hapsed," dedi. Gaylân hapsetti. Yûsuf b. Ömer: "Ben onu elli milyona satın alırım," dedi. Bunun üzerine Velîd ona haber göndererek Yûsuf b. Ömer'in kendisini elli milyona satın almak istediğini, eğer bu parayı vermezse onu Yûsuf'a satacağını bildirdi. Hâlid: "Arapların satıldığına şahit olmadık," dedi ve reddetti. Velîd, Hâlid'i Yûsuf'a sattı ve ona teslim etti. Yûsuf elbiselerini soydu. Akabinde ona bir abaye giydirdi ve üzerine bir abaye daha attı. Onu döşegi olmayan bir sedye üzerinde taşıttı ve işkenceye tâbi tuttu. Ancak, Hâlid tek bir kelime söylemedi. Yûsuf yola çıktı. Yolda bir gün ona işkence yaptı ve göğüsünün üzerine ağır bir taş koyarak¹⁸³ gece vakti öldürdü. Hâlid, Hîre'de 127 yılının muharrem ayında defnedildi.

[II/153]

Şam Ehlinin Velîd'e Saldırarak Onu Öldürmeleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Yezîd b. Hâlid,¹⁸⁴ akrabaları ve aşireti nezdinde girişim ve müzakereleri oldu. Neticede Halife Velîd b. Yezîd'e karşı harekete geçmek üzere ittifak ettiler. Onlar planlarını kurarken bir ulak Velîd'e gitti ve şöyle dedi: "Sana Yezîd b. Hâlid'in yerini söyleyeyim mi?" Velîd: "Evet söyle," dedi. Bunun üzerine Velîd bir adamını gönderdi ve ona, "Gündüz saklan, gece yürü," dedi. Adam bir gece vakti Dımaşk'a vardı. Bu arada Yezîd, çarşının kapısına yakın bir kişinin evinde gizlenmişti. Adam evi basarak onu aldı ve aynı anda yola çıktı. Sonunda onu götürerek Velîd'e teslim etti. Velîd onun Irak'a Yûsuf b. Ömer'e götürülmesini emretti. Yezîd: "Ey Müminlerin Emîri! Hâlid'den üç sene zarfında tahsil edilmesini istediğin elli beş milyonu ben sana ödeyeceğim. Ancak, vilayetlere yazarak kimde alacak ve emanetlerim varsa teminat altına alınması ve bana ait olan mal ve kölelerin emniyet altında olmasını

183 *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'de (X. 20) anlatıldığına göre iki ayağını kırdıktan sonra iki bacağını, sonra iki baldırını, daha sonra göğsünü kırdıktan sonra öldü. Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, III. 403 ve *el-Ahbâru't-Tivâl*, s. 347.

184 *el-Ahbâru't-Tivâl*'da: Muhammed b. Hâlid.

sağlayacaksın,” dedi. Velîd, bu teklifi kabul etti ve bu konuda Irak, Hicaz ve Şam bölgelerine yazılmasını emretti. Yezîd'i hapsedti ve onu bağlayarak muhafızların gözetimi altında bıraktı. Akabinde Velîd, maiyetinde hizmetçileri ve muhafızları olduğu hâlde yola çıktı. Yemen kökenliler de mescitte yatsı namazını kıldıktan sonra kıyama başlayacaklarına dair sözleştiler.¹⁸⁵ Parola her birinin kendi arkadaşından ricada bulunmasıydı. Mescit cemaati dağılınca kıyam ettiler ve Yezîd b. Velîd'i evinden çıkararak köşke getirdiler. O gün [III/154] Dımaşk üzerinde Haccâc oğullarından bir adam vardı. Veba hastalığı sebebiyle Kays'tan bir adamı yerine vekil bırakarak şehirden çıkmıştı. Evini basarak ellerini arkasından bağladılar. Karşı geleceğinden endişe ettikleri herkesin elini kolunu bağladılar. Bu arada bir adam gizlice Velîd b. Yezîd'e giderek ona olayı haber verdi. Sabah olunca Velîd, yanında hapsedtiği Yezîd b. Hâlid'e haber göndererek kavminin Halife'ye isyan ettiğini, onları isyandan vazgeçirmesini, bunu yaptığı takdirde kendisini Irak'a vali tayin edeceğini ve babasının intikamını almak üzere Yûsuf b. Ömer'i kendisine teslim edeceğini söyledi. Yezîd b. Hâlid: “Ey Müminlerin Emîri! Senin söylediklerinden emin olabilir miyim?” diye sordu. Bunun üzerine Halife yemin etti ve emin olabileceğini ona söyledi. Yezîd, kendisine, “Beni gönder onları vazgeçireyim,” dedi. Velîd: “Onlara yaz,” dedi. Yezîd: “Senin elinde tutsak olduğumu bildikleri için mektubun faydası olmaz. Ancak yine de senin istediğini yazabilirim,” dedi. Velîd, Yezîd'in bağlarının çözülmesini ve hapse geri gönderilmesini emretti. Muhafızlara da görevlerini sıkı bir şekilde yapmalarını istedi. Velîd, Yezîd'i de yanına alarak yola çıktı. Sabah olunca, Yemen kökenli süvariler baskın yaptı. Bunun üzerine Velîd, Yezîd'e haber göndererek müdahale etmesini istedi. Yezîd: “Beni serbest bırak ki onları sana karşı gelmekten vazgeçireyim,” diye cevap

185 Yemenli hareket Emevi hâkimiyetinin destekçisi olan temel unsurdur. Bu isyan, Emevi halifesine karşı ilk isyan hareketi olarak kabul edilir. Bu hareketin iki temel sebebi vardır: 1) Emevi halifeleri Yezîd'den beri Yemenli cenahtan Kayslı cenaha meyletmeleri. 2) Velîd'in Emevilere en çok itaat eden Yemenli lider Hâlid b. Abdullah'ı öldürmesi.

verdi. Onlar bunları konuşurken iki taraf karşılaştı. Çatışma şiddetlendi. Güneş artık doğmuştu. İki taraf karıştı. Can kaybı artmıştı. Bu arada Yezîd b. Hâlid muhafızlardan kurtuldu. Kendisine Velîd'in atlarından bir at getirildi ve bir kılıç verildi. Ardından onun adına bir kişi, "Kim Velîd'in başını getirirse onun için yüz bin dinar mükâfat vardır," diye seslendi. Muhariplere de, "Kim evine kapanırsa emniyette olacak," diye seslenildi. Bu sırada Velîd: "Ey Şam ehli! Size iyiliğim olmadı mı? Şunları, şunları yapmadım mı?" diye iyiliklerini saymaya başlayınca Abdusselâm:¹⁸⁶ "Evet yaptın ama bizim büyüğümüz ve efendimiz Hâlid b. Abdullah senden önceki halife onu azlettiği ve mallarına el koyduktan sonra onu serbest bıraktığı hâlde, kendisini Yûsuf b. Ömer'e satarak teslim ettin. O da ona sadece bir parça elbise giydirip döşeksiz bir sedye üzerine taşıtarak götürdü ve ona işkence ederek en kötü şekilde öldürdü," dedi. Velîd onlara, "Beni azledin ve dilediğinizi halife yapın," dedi. Durumu ve azil işine razı olduğunu büyüklerine bildirdiler. Ancak onlar, "Hayır onun başı getirilecek," dediler. Bunun üzerine saraya girildi. Yezîd b. Hâlid kapıda durdu. Kapının zincirlerinin kırılmasını emretti. Zincirler kırıldıktan sonra kapı da kırıldı. Velîd can havliyle kurtulmaya çalışıyordu. Kasrın müstemilatından bir eve girdi. Bunun üzerine yaklaşık otuz adam onun peşinden girdiler. Elinde kılıç olduğu hâlde ve sağa sola bakmadan kendini korumaya çalışıyordu. Hasımlarından biri onu bir kılıç darbesiyle yere yıktı ve eğilerek başını kesti.¹⁸⁷ Adam başını alıp çıktı.

İnsanlar Dımaşk'a dönüp Yezîd b. Velîd b. Abdülmelik'e, 127 yılının zilhicce ayında biat ettiler. Yezîd b. Velîd b. Abdülmelik'in hilafeti altı ay sürdü. Halife, cemâziyelevvel ayında vefat edince İbrâhîm b. el-Velîd'e biat edildi. O da üç ay süreyle halifelik yaptıktan sonra azledildi ve kaçtı.

186 *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'de: Yezîd b. Anbese es-Seksekî'dir (bkz. İbnü'l-Esir, III. 410).

187 *el-Ahbâru't-Tivâl* (bkz. s. 349) müellifi, hilafetten azledildiği ancak öldürülmediğini söylemiştir.

Mervân b. Muhammed

Mervân b. Muhammed b. Mervân b. el-Hakem'in Halife Olması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre İbrâhîm b. el-Velîd azledilice, Mervân b. Muhammed 127 yılının safer ayında maiyetinde Cezîre ve Humus¹⁸⁸ ehli olduğu hâlde kendisine biat edilmesini istedi. İnsanlara hayırlı bir idare vadedti. Cesareti ve cömertliği sebebiyle insanların çoğunluğu ona rıza gösterdi. Şam'da iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra namı yayıldı. İktidarı güçlendi. Irak, Hicaz ve diğer vilayetler ona biat etti. İnsanlar onun mehabet ve otoritesinin etkisini içlerinde hissettiler. Amillerini vilayetlere ve bölgelere gönderip çalıştırdı. Şiiler ise gizlice kendi aralarında yazışıyor ve gizlice görüşüyordu. 128 yılı Şiilerin toplandığı yıl oldu.

Ebû Müslim el-Horâsânî'nin İsyanı

[II/156]

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Şiiler, bir araya gelip güçlenince, onlardan Süleymân b. Kesîr ve Kahtabe b. Şebîb, Mekke'ye gelerek İbrâhîm b. Muhammed ile görüştüler.¹⁸⁹ Ona, "Bir miktar para getirdik," dediler. İbrâhîm: "Ne kadardır?" diye sordu. Onlar, "Yirmi bin dinar ve elli bin dirhem ile bir miktar misk ve eşya," diye cevap verdiler. İbrâhîm: "Onları Muhammed b. Ali'nin kölesi Urve'ye teslim edin," dedi. Bunun üzerine Urve'ye teslim ettiler. Yahyâ b. Muhammed onları izliyor ve "İşiniz ne, niçin geldiniz?" diye soruyordu. Onlar ona bir açıklama yapmıyorlardı. Bu durumu İbrâhîm'e açtıklarında onlara, "Yahyâ'ya bir şey söylemeyin, zira akli noksan ve anlayışı kıttır," dedi. Ardından İbrâhîm'e geldi ve "Benim borcum var, bana para vermezsen

188 Mervân b. Muhammed, Velîd b. Yezîd'in intikamını almak üzere harekete geçmişti. Aslında temel sebep Emevi iktidarının Yemenli ve Kayslı unsurları arasındaki kanlı çatışma ve rekabetti. Kayslılar yenilmiş ve kendi aralarında bunun tartışmalarını yaşıyorlardı. Neticede Mervân b. Muhammed'e biat ederek bir çıkış yolu bulmayı düşündüler. Ancak hesaplaşma iki taraf arasında sürdü ve Horasan'a kadar uzadı (bkz. Taberî, İbnü'l-Esir ve *el-Ahbâr u't-Tivâl*).

189 Muhammed b. Ali, 125 yılında vefat etmiş ve oğlu İbrâhîm'i kendisine hâlef yaparak taraftarlarından onu desteklemelerini istemişti.

seni Abdülazîz b. Ömer'e şikâyet edeceğim," dedi. O sırada hac mevsiminde görevli bulunuyorlardı. İbrâhîm ona beş bin dirhem verdi. Ebû Müslim'i de beraberlerinde getirmişlerdi. Onun adamları henüz hapisten çıkmışlardı. İbrâhîm'e, "O senin mevlandır," diye söylediler. İbrâhîm, Süleymân'a, "İşi bü-yüttünüz. Horasan'a git, insanlardan sen sorumlusun," dedi. Ebû Müslim, henüz adamları ayrılmadan İbrâhîm'in yanına gelmişti. İbrâhîm, Ebû Müslim'in akıl ve zarafetini görünce adamlarına yazarak onu Horasan'a ve ona bağlı yerlere emîr tayin ettiğini bildirdi. Gelip durumu söylediğinde onun sözü-nü kabul etmediler. Daha sonra tekrar Mekke'ye gelip toplandıklarında, Ebû Müslim, İbrâhîm'e mektubunun gereğini yapmadıklarını söyledi. Bunun üzerine İbrâhîm: "Görüşüm bu yöndedir. Onu dinleyecek ve ona itaat edeceksiniz," dedi. Sonra Ebû Müslim'e, "Ey Ebû Abdurrahmân! Sen bizden ve Ehl-i Beyttensin. Benim tavsiyemi aklında tut. Şu Yemenlilere ikramda bulun. Zira Allah bu insanlarla bu davayı tamamlayacaktır. Rebîa aşiretine de iyi bak, onlar da bunlarla beraberdir. Mudarlılara da dikkat et. Bunlar evi yakın düşmandır. Durumundan emin olmadığın ve suçlu olduğuna kanaat getirdiğin düşmanı öldür," dedi. Ebû Müslim: "Ey İmam! Eğer bir hasmın durumunda bir şüphe ve tereddüt hâsıl olursa durumu belirleninceye kadar onu hapse atalım mı?" dedi. İbrâhîm: "Hayır kılıç, kılıç! Bir an için düşmandan emin olmayasın." Sonra Şi-ilere, Ebû Müslim'i işaret ederek şöyle dedi: "Bana itaat eden bu kişiye itaat etsin. Ona karşı gelen bana karşı gelmiş olur." Sonra Ebû Müslim'e, "Yapabilirsen Horasan'da Arap bulunan

[III/157]

bir mekân bırakma.¹⁹⁰ Boyu beş karış da olsa ihanet edeni öldür. Bu ihtiyara da -Süleymân b. Kesîr'i kastederek- muhalefet etme ve ona karşı gelme," dedi. Grup daha sonra Horasan'a dönmek üzere yola çıktılar.

Horasan'da Mervân'ın amili Nasr b. Seyyâr ile Kirmânî arasında asabiyet mücadelesi öne çıktı.¹⁹¹ Bir adam, Nasr b.

190 Taberî'de, "Arap dili," diye geçmektedir. İbnü'l-Esîr'de ise "Arapça konuşan," diye ifade edilmiştir.

191 Adı Cüdey' b. Ali olup Kirmânî diye bilinmektedir. Horasan'daki Yemenlilerin lideriydi.

Seyyâr'a giderek şöyle dedi: "Halife Mervân b. Muhammed insanların beklentilerini yerine getirmedi. Ona ümit bağlanmıştı. O ümit ve beklentilere aykırı hareket etti. Haricîler ona karşı hareket etmeye cüret etmektedir. Ülke ona isyan etti. Sâbit b. Naîm ona karşı çıktı. Zevkleriyle meşgul olmayı daha önemli görmektedir. Keşke Kirmânî ile söz birliği yapsanız. Korkarım bu ayrılık seni istemediğimiz bir duruma düşürür. Zira sen Arapların bir büyüğü ve önde gelenisin. Vallahi bu bölgede bir şeyler olduğunu görüyorum. Akli baştan çıkarcak ve şaşırtacak bazı duyumlar alıyorum." Nasr b. Seyyâr: "Vallahi senin aklını ve nasihatini yadırgamıyorum. Ancak, bu tür sözlerden kaçın. Bunlar senden duyulmasın artık," dedi. İki adam¹⁹² arasındaki ihtilaflar karşı karşıya gelmelerine sebep oldu ve savaş kızıştı. Kıyasıya savaştılar. Şiiler bölgeye binlerle akın etmeye başladılar. Önce mescitlerde toplanıyor ve tanışıyorlardı. Durum Nasr'a haber verildi. Nasr bunun için üzüldü ve kendilerine karşı savaştacak muharipler gönderecek olsa Kirmânî tarafına geçmelerinden endişe etti. Şiilerin hareketi önüne geçilemez hâle gelince ve Ebû Müslim hareketin başına geçince toplandılar ve durumlarını açığa vurdular. Bunun üzerine Nasr b. Seyyâr, Halife Mervân b. Muhammed'e şu manzumeyi yazdı:

*Küller arasında yakında alevlenecek bir ateş parıltısı görüyorum
Ateş odunlarla alevlenir, savaş da başta söz savaşıyla başlar.*

Hayretler içinde, "Ümeyye oğulları uykudalar mı yoksa uyanıklar mı?" diyorum.

Hâlâ uykudaysalar, onlara uyanın zira uyanma vakti gelmiştir, deyiver.

Artık barınağından çık ve harekete geç, sonra da Araplara ve [III/158] Müslümanlara selam olsun de.

Halife Mervân ona yazdığı cevapta, "Hazır olan, uzakta olanın göremediğini görür," diye bir ifade kullandı. Nasr mektubu okuyunca, "Ben size, 'Adamınız bir zafer elde edecek durumda değildir,' diye anlatmıştım," diye söylendi. Bu arada Ebû Müslim devamlı mektuplar yazıyordu. Ulaklarına, "Bu mektuplarla Yemenlilerin bölgesinden geçin, onlar önünüze

192 Bunlar Nasr b. Seyyâr ve Kirmânî'dir. Ayrıntılar için bkz. Taberî, VII. 369.

çıkart ve mektupları sizden alırlar. Mektuplarda 'Ben Mudar'ı vefasız gördüm, onlarda hayır yoktur. Bu nedenle onlara güvenme ve onlarla samimi olma. Dilerim ki Allah Yemenlilerde senin görmek istediğini sana gösterir,' ifadesini gördükleri zaman bize meylederler," dedi. Başka bir ulağı da Yemenlilere gönderir, ancak onlara Mudarlıların bölgesinden geçin der ve aynı taktiğı uygulardı. Böylelikle her iki tarafı kazanmaya çalışırdı. Nasr b. Seyyâr ve Kirmânî'ye de mektuplar yazardı. Bu mektuplarda onlara, "İmam sizin hakkınızda bana hayır tavsiye etti. Ben size karşı bu tavsiyelere aykırı hareket etmeyeceğim," derdi. Bu mektuplar üzerine Nasr: "Ey Allah'ın kulları! Vallahi bu zilletin ta kendisidir. Adam aramızda yaşadığı hâlde bize bu mektupları yazıyor; ancak elimizden ne zarar ne de yarar geliyor," diye dert yanardı. Ebû Müslim ve taraftarları, hasımlarının destekçileri olmadığını anlayınca Ebû Müslim, bölgedeki adamlarına yazarak davetlerini açığa vurmalarını istedi. Bunun üzerine ilk siyah sancağı kullanan Üseyd b. Abdullah oldu ve "Ya Muhammed! Ya Mansûr!" diye seslenmeye başladı. Ardından Akkî, Mukâtil b. el-Hakem ve Amr b. Gazvân da aynı sancakları taşımaya başladılar. Ebû Müslim hareket geçince her iki taraf onun mehabetini içlerinde hissettiler. O her iki tarafa, "Ben her ikinize karşı harekete geçmiş değilim. Biz Muhammed'in Ehl-i Beytine davet ediyoruz. Bize uyan bizdendir. Bize başkaldırının hesabı ise Allah'a aittir," diyordu. Ebû Müslim'in adamları ve taraftarları çoğalmaya başlayınca her iki tarafı kendine yönlendirmeye çalışıyordu. Bunun üzerine Nasr b. Seyyâr, Mervân b. Muhammed'e yazarak Ebû Müslim'in yükselişini, durumunu, isyanını, taraftarlarının çokluğunu ve Horasan'ı istila etmesinden endişe ettiğini bildirdi. Ayrıca onun İbrâhîm b. Muhammed adına davette bulunduğunu haber verdi. Mektup Mervân'a ulaştı. Ebû Müslim'in elçisinin İbrâhîm b. Muhammed'in Ebû Müslim'e yazdığı cevabi mektubu da Mervân'a teslim etmişti.¹⁹³ Mek-

193 Halife Mervân b. Muhammed, Ebû Müslim'in ulaklarını izlemek üzere yollara casuslar koymuştu. Bunlar Ebû Müslim'in İmam İbrâhîm'e gönderdiği ulağı alıkoyup Mervân'a getirdiler. Üzerindeki mektubu okuduktan sonra ona para vererek İmam İbrâhîm'e gidip cevabi mektubunu kendisine ge-

tufta İbrâhîm, Ebû Müslim'e, iki adama galip gelmesi hâlinde Horasan'da ne kadar Arap varsa onları öldürmesini talep etti- [III/159]
yordu. Elçi mektubu Mervân'a teslim ettikten sonra Mervân, Dımaşk valisi Velîd b. Muâviye'ye¹⁹⁴ şöyle yazdı: "Belkâ'daki¹⁹⁵ amiline yazıp onun İbrâhîm b. Muhammed'i yakalamasını ve onu bağlayarak sana göndermesini söyle. Sana teslim edildikten sonra onu bana gönder."

İbrâhîm b. Muhammed, köyün mescidinde otururken yakalandı ve Dımaşk'a götürüldü. Oradan da Halife Mervân'a götürölüp teslim edildi. Mervân onu azarladı ve kötü sözler söyledi. İbrâhîm de ona çok sert sözler söyledi ve ona, "Meğer insanların Hâşim oğulları hakkında senden naklettikleri kötü muamele ve tasarruflarla ilgili haberler doğruymuş," dedi. Mervân: "Allah ameline göre müstahakkını versin," dedi ve görevliye, "Onu hapse götür, zira Allah ilk günah sebebiyle kulunu cezalandırmayabilir," dedi.

Ebû Ubeyde der ki: Hapisteyken yanına giderdim. Abdullah b. Ömer b. Abdülazîz'i yanında görüyordum. Hatta bir gün hapishanenin çardağı altında yarı uyanık yarı uykulu bir hâldeyken, bir de ne göreyim Mervân'ın bir adamı yanında mevaliden yirmi adam olduğu hâlde kapının açılmasını istedi. Hapishane sorumlusu da yanındaydı. Kapı açıldı ve içeri girdiler. Sabahladığımızda Abdullah b. Ömer ile İbrâhîm b. Muhammed'i ölü bulduk.¹⁹⁶ Ebû Müslim, Horasan'da İbrâhîm'in ölüm haberini aldıktan sonra maneviyatı kırıldı. Şiânın da gücü kırıldı. Bu olay sebebiyle Kirmânî yükselişe geçti. Bunun üzerine Ebû Müslim ona, "Biz seninleyiz," dedi. Mücadele tekrar Kirmânî ile Nasr arasında cereyan etmeye başladı. Nasr

tirmesini istedi. Adam da bunu yaptı (bkz. *Mürûcü'z-Zeheb*, III. 295; Taberî, VII. 370; İbnü'l-Esîr, III. 468; *el-Ahbârü't-Tivâl*, s. 357).

194 *el-Ahbârü't-Tivâl*'da (s. 357) "Muâviye b. Velîd b. Abdülmelik" olarak geçmektedir.

195 Belkâ, Amman bölgesinde bir beldedir.

196 *el-Ahbârü't-Tivâl*'da Ebû Ubeyde'den naklen, "sanırım boğdurulmuşlardı," diye geçmektedir. *Mürûcü'z-Zeheb*'de (III. 296) "Abbâs ve Abdullah ağızları yastıkla kapatılarak üzerlerine oturulmuş ve nefes alamaz hâlde getirilerek öldürölmuşlerdir. İbrâhîm ise başı, içinde kireç taşı bulunan bir tuluma sokulmuş ve bir müddet çırpındıktan sonra ölmüştür."

fırsatını bulup Kirmânî'yi öldürdü ve astı.¹⁹⁷ Artık Nasr can güvenliği konusunda Ebû Müslim'den korkmaktaydı.

Kirmânî'nin Taraftarlarının Ebû Müslim'e Meyletmeleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû Müslim, Nasr'a şöyle yazdı: "İmamdan bize bir mektup geldi. Gel onu sana bildirelim. Zira mektupta sevdiğin ifadeler var." Akabinde yanına bir adam¹⁹⁸ girdi ve dedi ki: "*İleri gelenler, seni öldürmek için kendi aralarında plan yapıyorlar. Çık git ben sana nasihat edenlerdenim*" (Kasas, 28/20). Bunun üzerine Nasr: "Gireyim de giyineyim," dedi. Ona ait bostana girdi ve hayvanlardan sorumlu adamına söyleyerek binek hayvanlarını getirtti. Atına bindi ve kaçtı. Onunla birlikte Dâvûd b. Ebî Dâvûd¹⁹⁹ ve oğulları da kaçtılar. Taraftarları da dağıldı. İnsanlar Ebû Müslim'e gelip Vali Nasr'ın çıkıp gittiğini, ancak nereye gittiğini bilmediklerini haber verdiler. Artık Ebû Müslim, Horasan'a hâkim olmuştu. Bölgeye amillerini tayin etti. Daha sonra Ebû Avn'ı²⁰⁰ otuz bin kişilik bir orduyla Halife Mervân üzerine gönderdi. Mervân durumu haber alınca eşleri, kızları ve yakınlarıyla gizlice çıktı ve Harran'a kadar geldi. Daha önceleri taassubu sebebiyle Yemen, Şam ehlini ve diğerlerini kendinden uzak tutmuştu. Sâbit b. Naîm ve Samt b. Sâbit'i öldürdü ve Şam diyarının beldelerini yıktı ve Cezîre bölgesine geçti.

İsmâîl b. Abdullah el-Kasrî dedi: Mervân beni çağırdı ve dedi ki: "Ey Ebû Hâşim! –Daha önce bana künyemle hitap etmezdi– Meydana gelen hadiseleri görüyorsun. Sen güvenilen bir insansın. Sıkıntı karşısında saklanacak bir durum yoktur. Görüşün nedir?" Ben, "Ey Müminlerin Emîri! Neye karar verdin?" diye sordum. Mervân: "Aile fertlerim, mevalim, malım ve bana uyanlarla göç edeceğim. İyice uzaklaştıktan sonra Rum şehirlerinden birine gidip orada konaklayacağım. Oradaki

197 Bkz. Taberî, VII. 370; İbnü'l-Esîr, III. 459.

198 Adı Lâhiz b. Kureyz'dir (bkz. İbnü'l-Esîr, III. 469; Taberî, VII. 381).

199 İbnü'l-Esîr'de, onun yanında oğlu Temîm ile Hakem b. Tümeyle en-Nümeyrî ve zevcesi Merzebâne de vardı.

200 Adı, Abdülmelik b. Yezîd el-Horâsânî'dir.

Rum liderle bir anlaşma yaparak ondan güvence alacağım. Hayatından endişe eden ve kaçanlar bize iltihak edebilirler. Bunun neticesinde durumumuz toparlanabilir,” dedi. İsmâîl şöyle dedi: “Halifenin görüşü böyleydi. Onun kararını görünce ve kavmim Kahtânilere kötü muamelesini ve onlarla olan kötü sınavını düşününce ona şöyle dedim: ‘Ey Müminlerin Emîri! Senin adına bu görüşten Allah’a sığınırım. Şirk ehlinin sana, kızlarına ve eşlerine hükmetmesi kabul edilemez. Nihayet bunlar vefasız Rumlardır. İlerisi için günlerin ne getireceğini ancak Allah bilir. Rum diyarındayken, Allah korusun, başına bir şey gelirse senden sonra ailen ve yakınların perişan olacaklar. En iyisi Fırat’ı geç ve Şam’ın askerlerini göreve çağır. Sen bu topraklarda, kendi cemaatinde izzet ve emniyet içinde olursun. Her yerde seninle hareket edecek kararlı askerler bulunacak. Mısır’a kadar bu böyledir. Mısır, Allah’ın arzı içinde mal, mülk ve insan unsuru bakımından en varlıklısidir. Mısır’a varınca arkanda Şam, önünde Afrika vardır. Dilersen Şam’a dönersin, dilersen de Afrika’ya gidersin,’ dedim.”

Halife Mervân: “Doğru söyledin,” dedi ve Allah’tan hayır dileyerek Fırat Nehri’ni geçti. Şam bölgelerinden birine uğradı. Bölgenin insanları kervanına saldırarak kervanın arka tarafı- [III/161] nı talan ettiler. Sonra Humus’tan geçti, aynı şey başına geldi. Dımaşk’tan geçti, onun üzerine çullandılar. Mervân’ın Dımaşk valisi Velîd b. Muâviye de ona kastedenlerdendi. Sonra Ürdün’den geçti, Hâşim²⁰¹ b. Amr tarafından da aynı muameleye tâbi oldu. Ardından Filistin’den geçti, orada da Hakem’in²⁰² kötü muamelesine maruz kaldı. Sonra Mısır’a vardı. Mısır’da Haccâc b. Zeml es-Seksekî ona tâbi oldu. “Senin kavmine olan buğzunu bildiğin hâlde ona nasıl uyarsın?” dediler. O, “Size yazıklar olsun, geçmişte bana ikramda bulundu. Bugün karşılığını vereceğim,” dedi. Aynı şekilde Ebû Seleme el-Hallâl²⁰³ ve Sa’lebe b. Selâme de ona tâbi oldular. Bu zat onun Ürdün

201 Hâşim b. Amr el-Kaysî ve Mezhicilerin hepsi.

202 el-Hakem b. San’ân b. Ravh b. Zenbâ’ (*Mürûcû’z-Zeheb*).

203 Bu isimde bir yanlışlık veya benzerlik olmalıdır. Çünkü bu zat Abbasi ihtilalinin yönlendiricilerindendir. Nitekim paragrafın devamındaki bölümde bu ifade ediliyor.(Ed.)

valisiydi. Remâhis de ona tâbi oldu. Adam, "Filistin'i geçtiği-mize göre Mervân'ın maiyetinde seyredeceğim," dedi. Mervân ona, "Ey Remâhis! Kays, başın gövdeden koptuğu gibi benden koptu, onlardan tek bir şahıs bana uymadı.²⁰⁴ Biz işi yerli yerine koyamadık. İş bize destek verenlerin elinden aldık ve başka bir kavme tahsis ettik. Bunlardan da hiç vefa görmedik ve bize teşekkür bile etmediler," dedi.

Ebû Müslim'in Mervân'la Savaşmak İçin Kahtabe b. Şebîb'i Görevlendirilmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Heysem b. Adî, Emevi devletini idrak edip adamlarıyla teşriki me-saide bulunanlardan naklen kendilerine şöyle nakletti: Ebû Müslim, Horasan'a hâkim olduğu zaman Kahtabe et-Tâî'yi Halife Mervân b. Muhammed'e karşı savaşmak üzere görevlendirdi. Yemenli, Şii ve Horasan savaşçılarından oluşan otuz bin kişilik bir gücü de emrine verdi. Mervân b. Muhammed de Horasan'da bulunan Ebû Müslim'e karşı savaşmak üzere, ikmal ve destek hizmeti görenler hariç, yüz bin kişilik bir orduyla yola çıktı. Bunun üzerine Ebû'l-Abbâs, Ebû Ca'fer ve İsbâ b. Ali b. Abdullah b. Abbâs ondan kaçarak Kûfe'ye gittiler. Ebû'l-Abbâs, asıl adı Hafs b. Süleymân olan ve İbrâhîm b. Muhammed tarafından Kûfe'de Şia valisi olarak görevlendirilen Ebû Seleme el-Hallâl'e haber göndererek Horasan'da Ebû Müslim'in güçlü bir konuma geçtiğine dair haber alırsa Kûfe'de başkaldırmasını ve kendisi adına insanlara davetini iletmesini ve Emevilerin Kûfe valisine karşı çıkmasını istedi. Ebû Müslim, Horasan'da güçlü konuma geçip Horasan'a hâkim olunca ve Mervân üzerine ordu gönderince Ebû Seleme, Kûfe'de başkaldırdı ve Kûfe valisini kovdu. Vali kaçarak Kûfe'den ayrıldı.

Ebû'l-Abbâs

[II/162]

Kûfe'de Ebû'l-Abbâs'a Biat Edilmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû Müslim, Ebû Seleme'nin Kûfe'de davetini açığa vurduğunu

204 Mes'ûdî dedi: "Kays'tan yanında sütkardeşi İbn Hamza es-Selimî ve Kevser b. Esved el-Ganevî vardı."

ve Muhammed için insanlara çağrıda bulunduğunu öğrenince kumandanlarından birini iki bin süvariyle gönderdi. Ona süratle gitmesini ve Kûfe'ye bir an önce varmasını emretti. Komutan Kûfe'ye vardı ve Ebü'l-Abbâs'ın siyah bir kölesiyle karşılaştı. Ona, "Efendin nerede?" diye sordu. Köle, "Burada bir evde," diye cevap verdi. Komutan şöyle dedi: "Bana evi göster." Köle ona evi gösterdi. Komutan girmek için izin istedikten sonra içeri girdi ve ona hilafet unvanıyla hitaben selam verdi. Aslında Ebû Seleme hilafetin Ali b. Ebî Tâlib'in evladına verilmesini istiyordu. Bu sebeple Ebü'l-Abbâs'a, başkaldırmamasını tavsiye ederek henüz şartların tahakkuk etmediğini, Ümeyye oğullarının mevalilerinin hâlâ savaşı sürdürdüklerini, durumun eskisinden de daha çetin olduğunu telkin ediyordu. Bunun üzerine Ebü'l-Abbâs: "Ebû Seleme, amilleri tayin edinceye ve haracı toplayıncaya kadar beni başkaldırmaktan alıkoydu," dedi. Komutan: "Allah, Ebû Seleme'ye lanet etsin. Vallahi sen insanlara karşı kendini ilan etmediğin sürece oturmayacağım," dedi. Bunun üzerine Ebü'l-Abbâs, komutan ve askerleri refakatinde mescide gittiler ve insanlar namaza davet edildi. Ardından Ebü'l-Abbâs minbere çıktı. Allah'a hamd ve senada bulundu ve Peygamber'e salat ve selam getirdi. Akabinde Emevilerden ve kötü amellerinden söz etti. Adaletin önemini anlattı ve insanları ona teşvik etti. İnsanlara hayır vadetti. Onların yararına çalışacağını ve feyi gerektiği veçhile dağıtacağını ifade etti. Ardından İmaret Makamı'na geçti ve insanlar etrafında oturdu. Ebû Seleme durumdan haberdar olunca geldi ve ondan özür diledi. Ebü'l-Abbâs özrünü kabul etti ve onu kendine yaklaştırdı. Aslında Ebü'l-Abbâs, Ebû Seleme'nin, hilafetin Ali b. Ebî Tâlib'in evladına verilmesini istediğini biliyordu.

Muhammed b. Mervân'a Karşı Savaşılması ve Öldürülmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Kahtabe b. Şebîb, Şam kırsalına vardığı zaman Halife Mervân ile karşılaştı ve onunla savaştı. Mervân hezimete uğradı. Bunun üzerine Kahtabe, Mervân'ı takip etmek üzere atını Fırat Neh-

[II/163] ri'ne sürdü²⁰⁵ ve sulara gömülerek boğuldu.²⁰⁶ Kahtabe'nin askerleri Mervân'ın ordusundan çok sayıda mal ve savaş malzemesi ganimeti ele geçirdiler. Humeyd b. Kahtabe sancağı aldı ve Fırat Nehri'ni geçerek Şam'a kadar gitti. Ona, Mervân'ın Dimaşk yolundan ayrıldığını söylediler. Sâlih b. Ali b. Abdillâh b. Abbâs da Şam bölgesinde bulunuyordu. Halife'ye yakınlığı sebebiyle her taraftan insanlar etrafında toplanmıştı. Humeyd b. Kahtabe onunla görüşünce sorumluluğu ona devretti. İnsanlar da onun için, "Ebû'l-Abbâs'ın emri olmadan, onun adına insanları ona davet etmeye kalktı," şeklinde konuşmaya başladılar. Humeyd b. Kahtabe yetkiyi ona teslim ettikten sonra Ebû Müslim'in mektubunu aldı. Mektupta askerlerinin bir kısmıyla Irak'a dönmesini ve emrini orada beklemesini söylüyordu. Ayrıca Sâlih b. Ali'ye de bir mektup göndererek Şam ve Mağrib'e kadar olan bölgeleri kendisine tevdi ettiğini bildirdi. Mektupta ayrıca Mervân'ı takip etmek üzere ordu göndermesini de istedi. Bunun üzerine Sâlih b. Ali, Ezd'den Ebû Avn adındaki zatı Mısır'a vali tayin ederek Mağrib bölgesinde Mervân'ı takip etmesini istedi. Ona yirmi bin savaşçı verdi.

Diğer yandan Süleymân b. Hişâm b. Abdilmelik ile Mervân b. Muhammed arasında da bir husumet vardı.²⁰⁷ Hatta Ebû Müslim güçlenmeden önce Süleymân ile Mervân arasında çatışmaya kadar varan meseleler ortaya çıkmıştı. Bu nedenle Süleymân, Kahtabe ordusuyla yola çıktıktan sonra, dört bin muhariple Ebû Müslim'e gitti. Aslında Süleymân ile Ebû'l-Abbâs arasında eskilere dayanan bir muhabbet ve ilişki vardı. Bu bağlamda Ebû'l-Abbâs'a itaat anlamında Ebû Müslim'e

205 Taberî ve İbnü'l-Esir'e göre Kahtabe Irak'ta Mervân'ın temsilcisi İbn Hü-beyre üzerine yürüdü. İki taraf Yukarı Felluce'de Fırat kıyısında savaştilar.

206 Ölümüyle ilgili ihtilaflar için bkz. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X. 38; *el-Ahbâr-ru't-Tivâl*, s. 369 ve *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II. 344.

207 Süleymân b. Hişâm b. Abdülmelik, 127 yılında Mervân'a başkaldırmış ve yetmiş bin taraftarıyla Kasrîn bölgesinde Mervân'la savaşmıştı. Ancak yenildi ve Irak'a kaçtı (İbnü'l-Esir, III. 438). Ardından Dahhâk'a, sonra Şeybân el-Harûrî'ye katıldı. Şeybân yenilince Süleymân, Sind'e kaçtı ve hiçbir kaynakta bu muharebeye katıldığına dair bir kayıt yoktur. Bu nedenle buradaki bilgilerde çelişkiler mevcuttur.

biat etti. Ebû Müslim ve taraftarları bu duruma sevindiler. Ebû Müslim, Süleymân'ı Kahtabe'ye destek vermek üzere görevlendirdi. Süleymân henüz ulaşmadan iki gün önce Mervân, Kahtabe ile savaşa başlamıştı. Mervân, Süleymân b. Hişâm'ın Kahtabe tarafına katılması ve Süleymân'ın askerlerinin çokluğu karşısında hezimete uğradı. Süleymân, Humeyd b. Kahtabe ile birlikte Mervân'ın peşine düştü. Aslında Mervân askerî olarak yenilmediyse de kehanet kitaplarında, Siyah Sancaklıların hâkimiyetinin Zâb Nehri'nin ötesine geçmeyeceğine dair görüş vardır. Bunu okuyan Mervân vezirlerine bunu haber verince ona, Mısır'da da bir Zâb Nehri bulunduğunu ifade ettiler. Mervân: "O hâlde oraya kadar gidelim," dedi. Aslında [III/164] onun kastettiği Zâb, Mağrib bölgesindedir. Mervân Mısır'a gitmek üzere yürüyüşüne devam ederken Ebû Avn ile karşılaştı. Süvarilerin savaşı şeklinde geçen muharebe Ebû Avn'ın süvarilerinin yenilgisiyle sonuçlandı. Ebû Avn'ın askerleri ve komutanları esir alındı.²⁰⁸ Esirler Mervân'a getirildi. Mervân, adamlarına, "Esirleri sağlam tutun, zira gecenin karanlığı bizi kuşattı," dedi ve sevinçli olarak geceyi geçirdi. Sabah olunca taraftarlarını kutladı ve karşı tarafla savaşmak için onların maneviyatını yüksek tutmaya çalıştı. Süleymân b. Hişâm ve Ebû Avn birlikte geldiler. Mervân köprünün iplerini salmıştı. Adamları da köprünün ortasında kendilerinden emin bir şekilde yerlerini almışlardı. Bunun üzerine Ebû Avn Kıptilere, "Nehirden geçiş için müsait bir yer var mı?" diye sordu. Onlar, "Hiç bilmiyoruz daha önceden nehri geçeni de bilmiyoruz," dediler. Ebû Avn bu düşünceden vazgeçti ve Sâlih b. Ali'ye bu konu hakkında yazarak acilen sahilde bulunan deniz vasıtalarını göndermesini istedi. Bu sırada yanına Kıpti bir adam geldi ve dedi ki: "Babam okuyan bir insandı. Bize geleceğe dair bazı şeyler anlatırdı. Bize söz konusu olaylar bağlamında atlarınızın geçeceği bir güzergâhtan bahsetmişti. Bu gece o yeri denedim," dedi. Ebû Avn bu duruma sevindi ve adama iyilik yaparak bazı vaatlerde bulunduktan sonra, süvarileri onun rehberliğinde söz konusu yere gönderdi. Diğer taraftan

Mervân bir yandan Mısır tarafında bulunan Siyah Sancaklara, diğer yandan nehri geçen süvarilere baktı. Oysa Mervân nehri geçemeyeceklerinden şüphe etmiyordu. Mervân'ın askerleri çok geçmeden Ebû Avn'ın atlarının Nil'i geçtiğini gördüler. Bunun üzerine Mervân ailesini ve adamlarını savaşa hazırladı ve onlara konuşma yaparak sabır ve sebat göstermelerini söyledi. Onlara, tedirginliğin ve korkunun eceli geciktirmeyeceğini, sabrın da eceli çabuklaştıramayacağını ifade etti. İki taraf sabah namazı vaktinden itibaren karşı karşıya gelerek öğleye kadar savaştılar. Mervân'ın oğulları Abdullah ve Muhammed ile kardeşlerinin çoğu ve Abdülazîz'in oğulları yaralandılar. Mervân hasımlarına karşı sabır ve sebat içinde olmaya çalıştıysa da etrafında ancak otuz adam kalmıştı. Buna rağmen hasımlarına karşı hamle yaptı ve onları geri püskürttü. Akabinde geriye çekildi. Etrafında kalanlar da dağılmaya başladı. Vaziyeti görünce atından indi ve şu beyitleri terennüm etti:

*Hayatın zilleti ve ölümün elemidir bu. Vahim ve şiddetli bir yükür bu.
Eğer ölüm mutlaka gerçekleşecekse o zaman ölümü güzel bir se-
yirle seyreyle.*

[III/165]

Bu sırada bir muharip atına doğru atılarak atını aldı. Mervân adama, "Ona iyi bak, o Mervân'ın kumralıdır," dedi. Ardından kılıcının kınını kırdı ve çetin bir mücadeleye girişti. Sonra vuruldu.²⁰⁹ Bunun üzerine Ebû Avn indi ve Mervân'ın çadırının dağıtılmasını emretti. Süleymân b. Hişâm kaçanların takip edilmesini istedi. Büyük çoğunluğu yaralandı. Bir kısmı da esir alındı. Esir alınanlar arasında kâtibi Abdülhamîd ve müezzini Hakem el-Mekkî de vardı. Ebû Avn bunların ikisine dokunmadı ve onları Sâlih b. Ali'ye gönderdi. Daha sonra Ebû Avn, Mervân'ın cesedinin Nil Nehri kenarına getirilmesini istedi. Ertesi gün Ebû Avn ve Süleymân b. Hişâm atlarına binerek Mervân'ın cesedini görmek için çıktılar. İkisi cesede baktıktan sonra Ebû Avn, Süleymân'a döndü ve dedi ki: "Allah'a hamd olsun ki henüz hayattayken, Mervân'ın ölümüyle senin

209 Onu öldüren Muhammed b. Şihâb el-Mâzîni'dir. *el-Ahbâr u't-Tivâl* ve *Mürûcû'z-Zeheb'e* göre Âmir b. İsmâîl'dir. Ölümü 132 yılında zilhiccenin bitimine iki gün kala gerçekleşti.

sadrına şifa ihsan etti. Ey Ebû Eyyûb ne dersin? Benim mektubumu Müminlerin Emîri'ne götürsen ve Allah'ın savaştta sana ihsan ettiği muvaffakiyeti ve senin gönlünü ferahlatan zaferi bildirmek üzere Müminlerin Emîri'ne gitsen de böylece o da senin bu yakınlığını ve sadakatini bilip sana mükâfatını verse?" dedi. Süleymân bu öneriyi kabul etti. Ebû Avn mektubu yazdıktan sonra Süleymân yola çıktı. Süleymân, Müminlerin Emîri Ebû'l-Abbâs'ın yanına varınca onu Ebû'l-Abbâs güzel karşıladı, ona yakınlık ve nezaket gösterdi. Kûfe'de ikametine bir ev tahsis etti ve başka hiç kimseye yapmadığı izzet ve ikramda bulundu. Ayrıca sabah ve akşam her gün Halife'nin sofrasında kahvaltısını yapar ve akşam yemeğini yerdi. Âdetta vezirlerinden biri gibi hatta onlardan da üstün bir konumdaydı. Ebû Ca'fer Halife'nin sağında otururken Süleymân da solunda otururdu.

Ebû Seleme el-Hallâl'in Öldürülmesi

'Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû'l-Abbâs, işleri yoluna girdikten ve sağlam bir zemine oturduktan sonra Ebû Seleme'nin öldürülmesi hususunu vezirleriyle istişare etti. İstişarede görüşler ifade edildi. Aslında Ebû Seleme Halife'ye karşı zaman zaman güç gösterisinde bulunuyor ve cüretkâr davranıyordu. Her gece belli bir zaman dilimi içinde Halife'nin sohbetinde bulunuyordu. Evine gitmek üzere çıkmak istediğinde atı sohbet meclisine yakın bir yere getiriliyor ve ona mahsus bir davranış olarak burada atına binip evine gidiyordu. Vezirler Halife'ye dediler ki: "Eğer onu öldürürsen Ebû Müslim şüphe ve tereddüde düşebilir ve bir gaileye sebebiyet vermesinden emin kalamasın. Doğru görüş Ebû Müslim'e yazarak Ebû Seleme hakkındaki tereddütlerini ve senin makamına karşı kötü niyetini anlatmandır."²¹⁰ Bunun

210 *Mürûcû'z-Zeheb*'de (III. 328) anlatıldığına göre Ebû Müslim, Seffâh'a yazarak Ebû Seleme'nin öldürülmesini istemiş, ardından Mansûr ve Dâvûd b. Ali'ye de yazarak Seffâh'a bu konuyu telkin etmelerini talep etmiştir. Zira o aykırı hareket etmiş ve farklı davranışlara yönelmiştir. (Ayrıca bkz. el-Ya'kûbî, II. 352) *el-Ahbârû't-Tivâl*'da (s. 370) ise Ebû Müslim, Ebû Abbâs'ın işlerini Ebû Seleme'ye tevdi ettiğini haber alır almaz, Mervân ed-Dabbî'yi göndererek onu öldürttü.

[III/166] üzerine Ebû Müslim'e bu konu hakkında yazdı. Ebü'l-Abbâs ve Ebû Ca'fer, Ebû Müslim'e her zaman amca diye hitap ederlerdi. Ebü'l-Abbâs'ın mektubu Ebû Müslim'e ulaştıktan sonra Ebû Müslim Ebü'l-Abbâs'a şöyle yazdı: "Eğer onun hakkında bir şüphe ve tereddütün varsa boynunu vur." Mektup Halife'ye ulaşınca vezirleri ona, "Ebû Müslim'in bu tavrının bir tuzak olma ihtimalini göz ardı etme. Bu durumu senin endişe ettiğin gelişmelere giden bir yol olarak kullanmak isteyebilir. Bu nedenle ona yazarak kumandanlarından birini göndersin ve onun boynunu vurdursun," dediler. Halife, Ebû Müslim'e bu talebi yazdı. Mektubunda: "Ben ne ileri ne geri hiçbir konuda senin görüşüne aykırı bir hususa izin vermeyeceğim," diye yazdı. Bunun üzerine Ebû Müslim, Mirâr ed-Dabî adında bir adamını gönderdi. Adam Ebü'l-Abbâs'ın huzuruna vardığında, Ebû Seleme'ye hava karardıktan sonra Kûfe İmaret Konağı'nda pusu kurmasını, çıktığı zaman kılıçla boynunu vurma-
sını ve akabinde onu asmasını emretti. İnsanlar sabahlayınca Ebû Seleme'yi İmaret Konağı'nda boynu vurulmuş ve asılmış olarak gördüler.

Ümeyye Oğullarının Adamlarının Şam'da Öldürülmesi

[III/167] Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebü'l-Abbâs, Seffâh²¹¹ adıyla bilinen amcası Abdullah b. Ali'yi Şam bölgesine vali tayin etti ve Filistin'de ikamet etmesini ve hemen oraya hareket etmesini istedi. Ayrıca Emevi mallarını ele geçirmesi dolayısıyla onu kutladı. Sâlih b. Ali'ye de yazarak Mısır'a vali olarak gitmesini söyledi.²¹² Bunun üzerine Sef-

211 Seffâh kan dökücü anlamına geldiği gibi, malını cömertçe harcayan manasına da gelir. Seffâh lakabı ilk Abbasi halifesi Abdullah b. Muhammed'e verilmiştir. Halife Ebü'l-Abbâs'ın lakabı olduğunu söyleyenler, onun ilk hutbesinde "Ben seffâhım, ben başkaldıran helak ediciyim," sözünü söylemesine dayanırlar. Abdullah b. Ali'ye bu lakabı isnat edenler ise onun kabalığını, Emevilerden intikam almasını ve zalimliğini gerekçe kabul ederler. Ancak Taberî, Halife, Ya'kûbî ve Dîneverî gibi ilk tarihçiler onu Seffâh adıyla anmamışlardır. Bu lakap sonraki tarihçiler tarafından kullanılmıştır. Aslında iktidarını pekiştirmek ve kendisine yönelen tehlikeleri bertaraf etmek için aldığı tedbirler gibi bazı istisnalar dışında onun sireti zulümle nitelenemez.

212 Taberî ve İbnü'l-Esîr'de Abdülmelik b. Yezid Ebû Avn olarak geçer. 133 yılında Mısır'a vali tayin edildi. Şam askerlerine ise Abdullah b. Ali ve Sâlih b. Ali tayin edildiler.

fâh Filistin'e, Sâlih de Mervân'ın öldürülmesinden iki gün sonra Mısır'a gitti. Seffâh, Ümeyye oğullarına haber göndererek Müminlerin Emîri'nin kendileri hakkında hayırlı tavsiyelerde bulunduğunu, onlara iyilik yapılmasını, divana yazılmalarını ve mallarını kendilerine iade etmesini istediğini söyledi. Bunun üzerine Emevilerin büyüklerinden seksen üç şahıs geldi. Bunların içinde Abdulvâhid b. Süleymân b. Abdülmelik, Ebân b. Muâviye b. Hişâm, Abdurrahmân b. Muâviye gibi güçlü Emeviler ve diğerleri vardı. Bunlardan Abdurrahmân b. Muâviye daha önce kendisine iyilik yaptığı bir adamla karşılaştı. Adam kendisine, "Bugün sana bir söz söyleyeceğim, bana itaat edeceksin, istersen ondan sonra kıyamete kadar bana muhalefet et," dedi. Abdurrahmân kendisine, "Sana itaat edeceğim söz nedir?" diye sordu. "Kendini koruyabileceğin bir yere, Mağrib'de bir yere git. Aman kurtuluş, kurtuluş! Seffâh size bir hainlik yapacak. Emevilerden geri kalanları da öldürmek istiyor," dedi. Abdurrahmân: "Be adam, Ebü'l-Abbâs'ın mektubu ulaşmış kendisine. Bize iyilik yapmasını, mallarımızı bize geri vermesini ve bizi yüksek tahsisata ve maaşa bağlamayı emretmektedir," deyince adam, "Sakın gafil olmayın. Vallahi, sizden bir tek kişi hayatta kaldığı sürece Abbâs oğullarının iktidarı istikrara kavuşmaz ve tam olarak iktidar olamazlar," dedi. Abdurrahmân ona, "Bu konuda sana itaat edemem," dedi. Adam, "Bana izin verir misin sırtını açıp göreyim?" dedi. Abdurrahmân: "Ne demek istiyorsun?" diye sordu. Adam, "Vallahi sen Endülüs'ün hâkimi olacaksın. Sırtını aç," dedi. Abdurrahmân sırtını açtı. Adam baktı. Sırtında gördüğü işaret kehanet kitaplarında sözü edilen işaretti. Söz konusu alamet büyük ve siyah bir bendi. Bir kabartma şeklindeydi. Adam ona tekrar, "Kurtuluş, kurtuluş! Kaçış, kaçış! Vallahi sen o büyük görevin sahibisin. Çık biz de seninle beraber olacağız, benim malım da senin olsun. Sakladığım yirmi bin dinarı bu gün için muhafaza etmiştim," dedi. Abdurrahmân ona, "Bu bilgiyi kimden aldın?" diye sordu. Adam, "Amcan Mesleme b. Abdülmelik'ten," diye cevap verdi. Abdurrahmân: "Vallahi bu durumu bilen birini [III/168] söyledin. Babam Muâviye'nin vefat ettiği gün henüz küçük bir

çocukken onun yanında duruyordum. O zaman Hişâm, halifeydi. Sırtımı açtım aynen senin baktığın yere baktı ve ağlayarak dedem Hişâm'a, "Ey Müminlerin Emîri! Bu yetim çocuk Mağrib'in mülkünün sahibidir," dedi. Hişâm ona, "Ey Ebû Saîd! Seni ağlatan nedir, bunun için mi ağlıyorsun?" diye sordu. Mesleme: "Vallahi Emevilerin kadınlarıyla çocuklarına ağlıyorum. Altın ve gümüş bilezikleri, demir zincir ve kayıtlarla değiştiklerini görür gibiyim. Güzel koku ve yağlardan sonra da bitki ve otlara, izzetten sonra zillet ve küçülmüşlüğe mahkûm olmalarından endişe ediyorum," diye söyledi. Hişâm: "Ey Ebû Saîd! Ümeyye oğullarının mülkünün sonu geldi mi?" Mesleme: "Evet, vallahi sonu gelmiştir. Onların içinde bu çocuk uzun yaşayacak ve Mağrib'e gidip hâkimiyetini kuracaktır," dedi.

Adam Abdurrahmân'a, "Bu parayı benden al ve adamlarından güvendiklerini yanına al," dedi. Abdurrahmân: "Vallahi içinde bulunduğumuz zamanda kimseye güvenilmez," dedi ve çıkıp giderek Mağrib'e vardı. Ancak hiç kimse ne zaman çıktığını anlamadı. Daha sonra Ümeyye oğulları Seffâh'ın çağrısına uyarak geldiler.²¹³ Seffâh kendileri için bir kabul mekânı hazırladı ve orada onlardan kat kat fazla adam bulundurdu. Bu adamlar kılıç ve demir harbeler taşıyorlardı. Seffâh onları Emevilere saldırttı ve onları öldürterek mallarına el koydu. Seffâh bunlardan Abdülvâhid b. Süleymân b. Abdülmelik'i muaf tuttu. Abdülvâhid kendi döneminde yaşayan abitleri aşmış ve müchtehitlere üstün gelmişti. Ancak Seffâh, Abdülvâhid'in mallarına göz dikmişti. Zira o, çok beğenilen güzel mal ve emlake sahipti. Sular ve pınarlar içlerinde akıyordu. Seffâh bu malları kendisine devretmesini istedi. Abdülvâhid onun talebini reddetti ve saklandı. Bunun üzerine akrabalarından bazı kişileri yakaladı ve onları tehdit etti. Seffâh, Abdülvâhid'in yerini göstermedikleri takdirde onların hapiste bırakılmalarını istedi. Neticede onun yerini gösterdiler. Onu yakaladı ve öldürülmesini emretti. Sonra mallarını araştırıp

213 Taberî'ye göre bunlar yetmiş üç, *Mürûcû'z-Zeheb*'e göre seksen küsur, *el-İk-dû'l-Ferîd*'e göre seksen iki, İbnü'l-Esîr'e göre doksan kadar, *Târîhu'l-Ya'kûbî*'ye göre de seksen kişiydi.

el koydu. Durum Halife Ebü'l-Abbâs'a intikal etti. Halife önceden onu tanıyordu. Abdülvâhid ibadet ve fazilet olarak döneminde en üstün Kureyşliydi. Halife durumu haber alınca, "Allah, Abdülvâhid'e rahmet etsin. O bir fitne fesat sebebiyle ya da büyük bir suç sebebiyle öldürülen bir kişi değildir. Onun malları ölümüne neden olmuştur. Seffâh benim amcam olmasa ve hukukunu gözetmek bana vacip olmasaydı ona kısas uygulayacaktım. Allah onun hakkını ondan soracaktır. Ben Abdülvâhid'i iyi, takva sahibi, gündüz oruç tutan, gece namaz kılan bir kişi olarak bilirim," dedi ve Seffâh'a yazarak kendisine bilgi vermeden Emevilerden kimseyi öldürmemesini istedi. Bu Ebu'l-Abbas'ın amcası Seffah'a ilk öfkesi idi.²¹⁴

Süleymân b. Hişâm'ın Öldürülmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre İsâ b. Abdülberr kendilerine şöyle nakletmiştir: Süleymân b. Hişâm, Halife Ebü'l-Abbâs nezdinde kıymeti çok olan bir kimseydi. Zira Kahtabe ile birlikte çok iyi bir imtihan vermiş ve amcası oğlu Mervân'a karşı savaşıyordu. Hatta bu savaşta kazanılan zaferde en büyük pay onundu ve Mervân'ın öldürülmesi onun himmetiyle olmuştu. Bu sebeple Ebü'l-Abbâs'ın has adamıydı. Bir gün her iki zat sohbet ederken ve şakalaşıp gülerken Ebü'l-Abbâs'ın adamlarından Sedîf²¹⁵ adında bir şahıs geldi ve Ebü'l-Abbâs'a bir mektup verdi. Mektupta şu beyitler yazılıydı:

Mülk ve iktidar gücü artık Abbâs oğullarından behlül meşrep kişilerin eline geçti.

Hâşim oğullarının mazlumiyet acısını dava edindiler de bir yeis ve vakit kaybından sonra şifaya kavuşturdular.

Abdi Şems'in yıkılışını sakın düzeltme. Onlara ait her hurma ağacını ve fidanı kes.

Onlara meveddet göstermek bir zillettir. Bu meveddeti sizin göstermeniz teselliye kesmektir.

214 Bu bölümde ve ileriki bölümlerdeki "Seffah" lakabı, ilk Abbasi halifesi Ebü'l-Abbâs'ın amcası Ali için kullanılmıştır. Esasen meşhur olan bu lakabın Ebü'l-Abbâs için kullanılmasıdır.(Ed.)

215 *el-İkdü'l-Ferîd*'in (IV. 486) rivayetinden anlaşıyor ki Hâşim oğulları mevlası Şibl b. Abdullah, yanında aralarında Gamr b. Yezîd b. Abdülmelik'in de bulunduğu bir grup Emevi ile sohbet ederken Ebü'l-Abbâs'ın huzuruna çıkıp mektubu sundu. Bu mevzu için ayrıca bkz. Müberred'in *el-Kâmil*, III. 1367.

Beni ve başkalarını öfkeliendiren şey, onların minber ve iktidar koltuklarına yakın olmasıdır.

*Hüseyin'in ve Zeyd'in katlini unutmayın. Uhud'da Mihrâs yanında şehit edileni de.*²¹⁶

[II/170]

Halife Ebü'l-Abbâs mektubu okuduktan sonra, "Evet ne güzel talep ve kerem. Senin talebine bakacağız," dedi ve mektubu Ebû Ca'fer'e, ardından da Süleymân b. Hişâm'a verdi. Akabinde de kalktı ve ayrıldı. Abbâs oğullarıyla ilişkisi ve onlara hizmet eden Ümeyye oğullarının mevalilerinden bir şahıs mektuptaki ifadelerin bir kısmına muttali olmuştu. Halife'nin yanından çıkınca Kûfe'deki evinde Süleymân b. Hişâm'a uğradı. "Ey Ebû Eyyûb! Yanında kim var?" diye sordu. Süleymân ona, "Evladımdan başka kimse yok," dedi. Adam ona, "Onlar seni öldürmek için sana tuzak hazırlıyorlar. Çık git ben sana nasihat edenlerdenim," dedi. Bunun üzerine Süleymân aynı gece kaçıp gitti ve Cezîre bölgesinin bir yöresinde yerleşti. Akabinde mevalisi ve adamlarına yazdı. Onlardan birçok insan etrafında toplandı. Ebü'l-Abbâs üzerine bir ordu gönderdi. Ancak bu ordu hezimete uğradı. Peşinden bir ordu daha gönderdi ve o da hezimete uğradı. Süleymân ikamet yerini değiştirdi. Halife bir ordu daha gönderdi. Bu sefer Süleymân ve oğlu esir alındılar ve Ebü'l-Abbâs'a götürüldüler. Halife ikisi için iki darağacı hazırlanmasını ve boyunlarının vurulmasını, ardından da asılmalarını istedi. Süleymân oğluna, "Seni ben-den önce infaz ederlerse benim musibetim odur," dedi. Çocuk geriye gittiye de sonra ileriye geçti ve öldürüldü. Peşinden de Süleymân öldürüldü. Akabinde de Kûfe'deki İmaret Konağı girişinde asıldılar.²¹⁷

Seffâh'ın Ebü'l-Abbâs'a İsyanı ve Hilafetini Reddetmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Heysem b. Adî kendilerine şöyle nakletti: Seffâh, Şam valisi olduk-

216 Bundan maksat Hz. Hamza'dır. Müşriklerin başı ise bu savaşta Ebû Süf-yân'dı. Zeyd'den maksat ise Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin'dir. Hişâm tarafından öldürülmüş ve asılmıştı.

217 *Ya'kûbî Târîhi'*nde: "Mektubu okuduktan sonra Ebü'l-Cehm onları çıkardı ve boyunlarını vurdu," geçmektedir (*Ya'kûbî*, II. 359). Ayrıca bkz. İbnü'l-A'sem, VIII. 196.

tan ve Ümeyye oğullarının mallarını ele geçirdikten sonra gurura kapıldı ve yeğenin halife olmasını kıskandı. Artık alenen onu tenkit etmeye ve küçümsemeye başladı. Bu durum Halife Ebü'l-Abbâs'a haber verilince ona bir mektup yazarak yaptıklarından dolayı dikkatini çekti. Ancak bu uyarı onun gurur ve kıskançlığını artırarak haracı alıkoydu ve insanları kendisine biat etmeye çağırdı. Halife'ye bağlılığı reddetti. Ayrıca Ümeyye oğullarının mevalisini kendine yaklaştırarak onları yedirip içirdi ve onları korudu. Ebü'l-Abbâs'a karşı savaşmaya azmetti ve bunu açığa vurdu. Bu husustaki faaliyetleri [II/171] Halife'ye bildirilince Ebû Müslim'e yazarak ondan destek istedi. Onun kendi nezdindeki büyük kıymetini hatırlatarak Seffâh'a karşı harekete geçmek için gelmesini istedi. Ebû Müslim birkaç gün Halife'nin yanında ikamet etti. Akabinde komutanları ve askerleriyle Seffâh'ın üzerine yürüdü. Seffâh ile Fırat Nehri kenarında karşılaştılar.²¹⁸ Ebû Müslim onu hezimete uğratarak ordusunu talan etti ve onu esir aldı.²¹⁹ Kendisini Ebü'l-Abbâs'a getirdi. Huzuruna çıkarılınca ona, "Ey amcam! Sana iyilik yaptık ve teselli ettik. Sense kıskandın ve düşmanlık yaptın. Yine de sana olan merhamet ve sılayırahim hislerimden hareketle sana hafif bir hapis hayatı yaşatmayı düşündüm. Belki nefsinı ıslah eder ve pişman olursun," dedi. Halife, ona temeli tuz olan bir ev yapılmasını emretti ve onu oraya hapsetti. Bir müddet sonra evin etrafına su verilmesini istedi. Evin etrafına su verilince tuz eridi ve üzerine çöktü. Altında kalan Seffâh hayatını kaybetti. Halife, Ebû Müslim'i tekrar vali olarak Horasan'a gönderdi. Bir yıl geçtikten sonra Ebü'l-Abbâs, Ebû Ca'fer'i Hac Valisi olarak görevlendirdi. Ebû Müslim de hac farızasını ifa etmek üzere Horasan'dan yola çıktı.

218 *Mürûcû'z-Zeheb*'de: "Nusaybin bölgesinde Deyrû'l-A'ver olarak bilinen yerde," diye geçmektedir.

219 *Mürûcû'z-Zeheb*'de anlatıldığına göre, Abdullah b. Ali kardeşi Süleymân b. Ali'nin valilik yaptığı Basra'ya has adamlarıyla çekildi. *el-Ahbâru't-Tivâl*'e göre ise Ebû Müslim onu affetti ve yaptıklarından sorumlu tutmadı. Abdullah, Süleymân b. Ali'nin yanında bir müddet kaldıktan sonra onu Mansûr'a teslim etti. Mansûr (Taberî ve İbnü'l-Esîr'e göre) onu 147 yılına kadar, bir rivayete göre de 149 yılına kadar hapsetti ve sonra öldürdü.

Ebû Müslim'in Ebû'l-Abbâs ile İhtilafa Düşmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû'l-Abbâs, Ebû Ca'fer'i otuz kişilik bir heyetle Ebû Müslim'e gönderdi. Heyette fakih bir zat olan Haccâc b. Ertât, Hasan b. el-Fadl el-Hâşimî²²⁰ ve Abdullah b. el-Hüseyin²²¹ vardı. Horasan'a varıp da Ebû Müslim'in yanına gidince onu hafife aldı ve gerektiği kadar ona hürmet göstermedi. Söz ve davranışlarında hep Halife'yi takdir ve tazim ediyordu. Ebû Müslim, Halife'nin, Ebû Seleme el-Hallâl'e yaptığını ona da yapmasından endişe ediyordu. Ancak, bu endişesini kimseye belli etmiyordu. Ebû Ca'fer, yanında aralarında Abdullah b. el-Hüseyin'in de bulunduğu otuz kişilik heyet olduğu hâlde Ebû Müslim'e gidince Süleymân b. el-Kesîr kalktı ve Abdullah b. el-Hüseyin'e, "Biz diliyorduk ki sizin işiniz yoluna girsin. Ondan sonra da dilediğinize davet edersiniz," dedi. Abdullah b. el-Hüseyin, onun Ebû Müslim'in casusu olduğunu sandı ve bu tavrından endişe etti. Ebû Müslim, Süleymân b. Kesîr'in Abdullah b. el-Hüseyin ile gece sohbet ettiğini haber aldı. Bunun üzerine Süleymân'a, "Duydum ki bu delikanlıyla gece sohbet etmişsiniz," dedi. Süleymân: "Evet, onun akrabalık bağı bulunmakla üzerimizde hakkı var ve ona hürmet etmekle mükellefiz," dedi. Ebû Müslim sustu. Daha sonra Abdullah b. el-Hüseyin Ebû Müslim'e geldi ve konuyu anlattı. O bu mevzuu anlatmasa Ebû Müslim'in kendisini öldüreceğini sandı. Bunun üzerine Ebû Müslim Süleymân b. Kesîr'e haber göndererek kendisine gelmesini istedi. Ebû Müslim ona, "İmamın, 'İhanet edeni öldür,' sözünü hatırlıyor musun?" dedi. Süleymân: "Evet," dedi. Ebû Müslim: "Seni ihanet içinde görüyorum," dedi. Süleymân: "Allah için sana yalvarıyorum," dedi. Ebû Müslim: "İhanet içinde olduğun hâlde bana yalvarma," dedi ve boynunun vurulmasını emretti. Ebû Müslim, Muhammed b. el-Eş'as'a yazarak Ebû Seleme'nin amillerini alıkoymasını ve onların boyunlarının vurulmasını emretti.

220 Taberî'de (VII. 450), İshâk b. Fadl el-Hâşimî'dir.

221 Taberî'de, Ubeydullah b. el-Hüseyin el-A'rec, İbnü'l-Esîr'de Ubeydullah b. el-Hasan el-A'rec'tir.

Halife Ebû'l-Abbâs, İsâ b. Ali'yi İran valisi olarak görevlendirmişti. Muhammed b. el-Eş'as onu alıkoyarak öldürmeyi düşündü. Bunun üzerine ona, "Bu senin için uygun değil," dendi. O, "Ebû Müslim bana, 'Sana karşı haddini aşanları öldür,' emrini verdi. Kaldı ki Ebû Müslim İmam'ın emri olmadan bir şey yapmaz," dedi. Ebû Ca'fer, Ebû Müslim'in yanından dönünce Halife Ebû'l-Abbâs'a: "Sen Ebû Müslim'i öldürmezsen halife değilsin ve emrinin bir değeri yoktur," dedi. Ebû'l-Abbâs: "Ne demek istiyorsun?" diye sordu. Ebû Ca'fer: "Vallahi bu adam bize hiç değer vermiyor ve ancak dilediğini yapıyor," dedi. Ebû'l-Abbâs: "Şimdilik sus ve bunu açığa vurma," dedi.

İbn Hübeyre ile Savaşılması ve Alıkonulması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû'l-Abbâs, Ebû Ca'fer'i Vâsıt'a gönderdi. Ebû Ca'fer burada Vali Hüseyin b. Kahtabe'nin yanında konakladı. Bu arada Ebû'l-Abbâs, Hüseyin b. Kahtabe'ye²²² şöyle yazdı: "Asker senin askerin, komutanlar da senin komutanlarındır. Eğer kardeşimin de yanınızda bulunmasını istersen, ona yardımcı ol ve destek ver." Ebû Nasr Mâlik b. Heysem'e de aynı şeyi yazdı. Ravilerin anlattığına göre İbn Hübeyre iki şehir arasında köprüler kurmuştu. İbn Hübeyre'nin tarafında bulunan Yemenliler: "Vallahi Ümeyye oğulları davası için savaşmayız. Zira onlar hakkımızda kötü düşünüyor ve bize husumet besliyorlar," dediler. Kayslılar da: "Vallahi Yemenliler savaşmadıkça biz de savaşmayacağız," dediler. Bu nedenle İbn Hübeyre'nin yanın- [III/173] da savaşa katılanlar sadece düşük insanlarla tahsisata bağlı olanlardı. O çoğu zaman şu mısraları dile getirirdi:

Elbise çürümeye yüz tuttuğu zaman, onu eski hâline kavuşturmak sanatkâra güç gelir.

Elbise yırtıldığı zaman onu yamalıydık. Ne var ki delik genişleyince yamacı âciz kaldı.

İbn Hübeyre'nin görüşü, Abbâs oğullarına itaat etmemekti. Ona göre Muhammed b. Abdullah b. el-Hüseyin'e²²³ biat ve itaat edilmeliydi. Ebû'l-Abbâs durumdan haberdar olunca Ye-

222 Taberî, İbnü'l-Esîr ve Ya'kûbî'nin *Târih*'inde Hasan b. Kahtabe'dir.

223 Taberî'de Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. Hasan'dır.

menlilerin İbn Hübeyre ile birlikte isyana kalkışmalarından endişe etti. Bunun üzerine Ebû Ca'fer onlarla yazıştı. Mektubunda onlara: "İktidar sizin iktidarınız, devlet de sizin devletinizedir." Benzer bir mektubu da Ziyâd b. Sâlih el-Hârisî'ye yazdı. Ziyâd, İbn Hübeyre'nin Medine valisiydi. Daha önce de Kûfe valisiydi. Ziyâd olumlu cevap verdi. Zira Medine'ye gittiği takdirde orada öldürülmekten korkuyordu.

Güneş battığı zaman insanlar etrafında toplandılar. Namazı kıldırdıktan sonra atına bindi ve kampın etrafında ve kapılarında denetlemelerde bulundu. Yatsı vakti döndü. Akşam yemeğini yedikten sonra yatsı namazını kıldı. Namazdan sonra Ali b. el-Heysem geldi ve şöyle dedi: "Vallahi senin durumundan daha büyük bir tıkanma görmüyorum. Çünkü sen hâlâ İbn Hübeyre ile berabersin. Oysa Abbâs oğullarının hâkimiyeti doğuda ve batıda rayına oturmuştur. Fakat Ebü'l-Abbâs ile görüşsem kendi durumum gibi senin durumunu ona arz edeceğim." Ziyâd b. Sâlih dedi ki: "Bu hususta taksiratının olmayacağını biliyorum. Kaldı ki yapmak istediklerim hususunda, ne evlat ne de başkasına değil sadece sana güveniyorum. Bu şehrin anahtarlarını alarak sabah vakti onları İbn Hübeyre'ye teslim edeceksin." Kendisine, "Bu çıkışı yaptığın takdirde Abbasilere güveniyor musun?" diye sordum. Ziyâd b. Sâlih: "Evet aramızda güvenimi güçlendiren irtibatlar oldu. Ebü'l-Abbâs'ın bana gönderdiği mektup arzu ettiğim içeriktiydi. Ebû Ca'fer'in mektubu da öyleydi," dedi. Kendisine, "Ey Ebü'r-Rebî! Korkarım ki sana verdikleri sözü tutmayacaklar," dedim. Gece vakti gelip de gece yarısı olunca kalktı ve birkaç rekât namaz kıldı. Akabinde hizmetçilerine emir vererek eşyasını dört katıra yüklediler. Dört hizmetçisiyle oğlu Sâbit'i de yanına alarak çıktı ve kapıyı kilitleyerek ayrıldı. İbn Hübeyre durumu haber alınca ağladı ve dedi ki: "Ziyâd b. Sâlih'ten sonra kimseye güvenmemek lazım. Onu tercih etmiş, başkalarına üstün tutmuş ve onu onurlandırarak iyilikte bulunmuştum. Kendisine orada olması burada bulunmasından senin için daha hayırlıdır," dedim. İbn Hübeyre: "Sence öyle midir?" diye sordu. Ben, "Evet," diye cevap verdim. Ravi dedi: Akabinde

aralarında, yani Ebû Ca'fer ile İbn Hübeyre arasında mektup teatisi oldu. Nihayet Ebû Ca'fer ile görüşmesi üzerinde karar kılındı. Sonunda İbn Hübeyre kendilerine gidip görev ve yetkilerini onlara teslim etti.

Eman Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Kays kabilesinden Ebû Bekir b. Mus'ab el-Akîlî adında bir zat, sulh ve emanname için Ebû Ca'fer nezdinde girişimde bulundu. Girişimi başarılı olunca İbn Hübeyre'ye gelip emannameyi getirdi. Mektupta şunlar yazılıydı:

"Rahmân ve Rahîm Allah adıyla. Bu mektup Müslümanların Emiri Abdullah b. Muhammed b. Ali Ebî Ca'fer'den Yezîd b. Hübeyre ve ona tâbi olan Şam ve Irak ehli ile Vâsıt şehrinde ve bölgesinde bulunan Müslümanlarla antlaşmalılara ve onların vezirlerine yazılmıştır. Ben size O'ndan başka ilah bulunmayan, kullarının sırlarını ve kalplerindekileri bilen, gönüllerin sakladıklarıyla hain bakışlara muttali olan ve bütün işlerin O'na döneceği Allah adına eman veriyorum. Dosdoğru ve hiçbir şaibenin ve bâtılın karışmadığı bir eman. Sizin için, zürriyetiniz için, mallarınız için size eman veriyorum. Yezîd b. Ömer b. Hübeyre'ye ve mektubumun girişinde zikrettiğim kimselere taahhüt ettiğim emanı vereceğimi taahhüt ediyorum. Bu ahit tıpkı Allah'ın geçmişte yaşamış milletlere verdiği ve kendilerini sorumlu tuttuğu kuvvetli ahit gibidir. Bu hususta Allah'ın, Hz. Muhammed'in ve geçmişte yaşamış salih halifelerin ve selefi salihinin zimmeti vardır. Bu zimmet ki insanlar onu bozamaz. Hiçbir hükmünü tatil edemez ve onu küçümseyemez. Gök, yer ve dağlar onun için kıyam ettiler ve onu taşımaktan imtina ettiler. Onu taşımakta olan İsa, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub, Esbat, Cebrail, Mikail ve İsrail'in zimmetidir. Sana ve maiyetinde olan Müslümanlara ve zimmet ehline bu ahdi ve taahhüdü veriyorum. Bu zimmeti sana ve seninle beraber olan Müslümanlarla zimmet ehline, Müminlerin Emîri Abdullah b. Muhammed'in -Allah onun zaferini aziz kılsın-verdiği, sizin hakkınızda uygulanmasını istediği, onayladığı,

[III/175]

sizi, kendisini ve buna rıza gösteren vezir ve komutanlarıyla ona tâbi olan hakkın yardımcısı Horasan ehlini bağlayan bir emandır. Siz ve onlar eman içinde olacaksınız. Sana hiçbir ceza uygulanmayacak ve işlediğin bir suçtan, muhalefet ve husumet içinde olmaktan; öldürmek, cürüm, cinayet, yanlış davranış, kasıtlı ve kasıtsız kan akıtmak, küçük veya büyük açık veya gizli geçmişte senden veye onlardan sadır olan hiçbir suç ve hatadan sorumlu tutulmayacaksınız. Sana verdiğim bu emanı hiç kimse bozamayacak. Bu konuda sana ihanet etmeyecek ve bu ahdi bozmayacağım. Sana istediğin süre için Doğu Şehri'nde ikamet etme izni veriyorum. Ondan sonra dilediğin yere ve sana tâbi olanlardan istediğin kimseyle, aile fertleriyle, istediğin silah ve hayvanlarıyla beyaz kıyafetleri içinde ihanetten endişe duymaksızın beş yüz adamınla huzur içinde gidebileceksin. Karada ve denizde arzu ettiğin yere gidebilecek ve Şam'daki konağına varıncaya kadar uğrayacağın amillerimiz nezdinde ve geçeceğin kamplarımız etrafında ve gözetleme merkezlerimizde Allah'ın emanıyla emniyet içinde olacaksın. Gizli veya açık olsun hoşlanmayacağın bir durumla karşılaşmayacaksın. Bu hususta Allah senin vekilin olsun. Gece veya gündüz saatlerinde hoşlanmayacağın herhangi bir durumda kalmayacaksın. Sana verdiğim emana herhangi bir şaibe, hile ve tuzak karıştırmayacağım. Sana karşı bu hususta endişe edeceğin herhangi bir desise benden sadır olmayacak. Vâsıt şehriden ayrılıp benim askerî karargâhıma varıncaya kadar yiyecek, içecek ve giyeceğinde sana karşı herhangi bir tuzak kurulmayacak. Sabah veya akşam dilediğin gibi gidip gelebilecek ve gece veya gündüz dilediğin saatte girip çıkabileceksin. Sana verdiğim eman, ahit ve misak konusunda kalbin mutmain olsun. Allah'a ve verdiği sözde ve onayladığı emanda Müminlerin Emîri'ne güven. Sana ve sana tâbi olanlara verdiğim taahhüt ve üzerime aldığım sorumluluk hususunda ve sana verdiğim taahhüt, misak ve zimmete vefa göstermek benim borcumdur. Allah'ın kesin bir şekilde haram kıldığı veçhile ve Peygamberine indirdiği hükümler çerçevesinde bir vefadır. Zira Allah ahde vefayı önünden ve arkasından bâtılın

karışmadığı ve kulları üzerine bir nur ve hüccet olarak kıldığı Kitab-ı Mübin'inde hüküm altına almıştır. Ben Allah'a mülaki olacağım zamana kadar bu ahde sadık kalacağım. Ben Allah'ı, meleklerini ve peygamberlerini şahit tutarak bu emannamenin kendilerine okunacağı Müslümanlarla antlaşmaların bu ahit ve misakı kabul etmelerini istiyorum. Kendim de bunları ikrar ediyor ve teyit ediyorum. Talep ettiğin hususları kabul ediyor ve bunlardan hiçbir husus ihmal edilmeyecek ve senin aleyhine bozulmayacaktır. Sana verdiğim bu emannameye Horasan ehlinden Müminlerin Emîri'nin taraftarlarıyla Şam ehlinden Müminlerin Emîri'ne itaat etme mükellefiyeti olan Müslümanlarla harp ve zimmet ehlinin tümünü dâhil ettim. Sana taahhüt ederim ki bana geldiğin andan itibaren ayrılacağın âna kadar sana karşı benden üzücü, uzak tutucu veya yüz çevirici bir durumla karşılaşmayacak ve hoşlanmayacağın bir muameleye maruz kalmayacaksın. Maiyetinde olanlar da hoşlanmayacakları bir durumla karşılaşmayacaklar. Sana ve onlara istediğiniz şekilde yolculuk yapma ve ikamet etme izni verdim. Onlar için sağlam bir eman ve güvenilir bir ahit verdim.

Abdullah b. Muhammed bu emannamede size verdiği emani ihlal ederse, ahdini bozar, size ihanet eder, gizli veya açık [III/176] hoşlanmayacağın bir davranışta bulunur veya buna aykırı davranan herhangi bir kimseye uyarsa, sana açıkça söylediği hususlara aykırı olarak içinde birtakım gizli şeyler saklar veya emannamede senin aleyhine bir şeyler dâhil ettiyse, Müminlerin Emîri'nin onayladıklarından sana zikrettiğine aykırı olarak bir hile veya tuzak düşündüyse veya sana kötülük düşündüyse veya sana taahhütte bulunduğu vefaya aykırı bir şey niyet ettiyse, Allah onun amel ve davranışlarını kabul buyurmasın. Böyle davranan Muhammed b. Ali'den berîdir ve Müminlerin Emîri'ni reddetmiş ve taattinden teberri etmiştir. Böyle davranan kimsenin cezası otuz kere hacca gitmesidir. Vâsıt şehrinden Mekke'deki Harem-i Şerif'e yalın ayak ve yürüyerek gidecektir. Böyle davranan kimsenin bugünden otuz hac ibadetini ifasına kadar geçen süre zarfında, ister satın ala-

rak ister hibe olarak sahip olduğu köleler Allah için hür sayılacak, evli bulunduğu eşleri ondan boş olacak, sahip olduğu altın, gümüş, hayvan, eşya vs. fakirlere sadaka olarak verilecektir. O aynı zamanda Allah'a ve Peygamberine indirilen kitaba küfretmiş sayılır. Allah bu ahde vekil olsun. Emanı veren Muhammed b. Ali bu ahbine Allah'ı kefil ve gözetici tutmuştur. Şahit olarak Allah yeter.”

Raviler dedi: Ebû Ca'fer'in görüşü İbn Hübeyre ve adamlarına vefa göstermektir.

İbn Hübeyre'nin Ebü'l-Abbâs'a Gitmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre İbn Hübeyre ve adamları emannameyi aldıkları zaman bunu ihtiyat ve tereddütle karşılayarak kırk gün üzerinde düşündüler ve Allah'tan hayırlısını umarak beklediler. Neticede İbn Hübeyre, Ebü'l-Abbâs ve Ebû Ca'fer'e gitmeye karar verdi. Ebû Müslim birçok kere, “Ebü'l-Abbâs'a güzel ve kolay bir yola taş atılırsa muhakkak geçenlere zarar verir,” diye yazmış ve İbn Hübeyre ile adamlarının bulunacağı bir yolda hayır olmayacağını yemin ederek ifade etmişti. Ebü'l-Cehm b. Atıyye, Ebû Müslim'in Ebü'l-Abbâs'a karşı casusuydu. O Ebû Müslim'e olup bitenler hakkında yazardı. Ebü'l-Abbâs da Ebû Müslim'in görüşüne başvurmadan bir şeye karar vermezdi. Öte yandan İbn Hübeyre emanname hakkında kırk gün boyunca söz ve fıkıh ustası adamlarını, sabah ve akşam toplayıp onu müzakere ettiler ve hakkında uygun gördükleri karara vardılar. Nihayet İbn Hübeyre, Ebû Ca'fer'e gitmek üzere bin üç yüz adamıyla birlikte yola çıktı. İmaret Konağı'na vardığında bineğiyle girmek istedi. Muhafız,²²⁴ “Ey Ebû Hâlid! Hoş geldin, vakar içinde bineğinden in,” dedi. O gün İmaret Konağı'nın etrafında Horasan ehlinden silahını kuşanmış ve miğferlerinin altından gözleri parlayan on bin adam yerleştirilmişti. Kılıçlarını kınlarından çıkarmış ve omuzlarına almışlardı. Ellerinde de demir çubuklar bulunuyordu. Daha sonra İbn Hübeyre getirilen bir mindere oturdu. Akabinde muhafız komutanlarını

[II/177]

çağırarak Ebû Ca'fer'in huzuruna girdiler. Peşinden Sellâm b. Sellâm geldi ve "Ey Ebû Hâlid! Gir," dedi. O, "Maiyetimdekiler girmeyecek mi?" diye sordu. Muhafız, "Ben yalnızca senin için izin istedim," dedi. İbn Hübeyre içeri girdi ve ona bir minder getirilerek üzerine oturdu. Ebû Ca'fer onunla uzun konuştu. Ardından çıktı ve bineğine bindi. O ayrılıncaya kadar Ebû Ca'fer onu izlemeye devam etti.

İbn Hübeyre'nin Öldürülmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû'l-Abbâs, Ebû Ca'fer'e yazarak İbn Hübeyre'nin öldürülmesini istedi. Ebû Ca'fer cevabi bir mektupla bu talebi reddetti. Bunun üzerine Ebû'l-Abbâs ona şöyle yazdı: "Allah'a yemin ederim ki onu ya öldürürsün ya da onu yanından alıp sana rağmen bu işi üslenecek olanı gönderirim." İbn Hübeyre, Ebû Ca'fer'e gittiği zaman üç yüz süvari ve beş yüz piyadeyle giderdi. Yezîd b. Hâtem, Ebû Ca'fer'e gidip şöyle dedi: "Allah, Emîr'i korusun. İbn Hübeyre'nin iktidar ve gücünden bir şey gitmedi. Bize geldiği zaman askerlerimiz kendilerine olan güveni kaybediyorlar." Bunun üzerine Ebû Ca'fer: "Ey Sellâm! İbn Hübeyre'ye söyle, böyle kalabalık bir toplulukla değil sadece kendi maiyetiyle gelsin," diye talimat verdi. Adîy dedi: "Sabahladığımızda İbn Hübeyre yine aynı toplulukla çıkınca Sellâm ona giderek, 'Emîr: Bu ne topluluktur?' diyor. Yalnızca kendi maiyetinle çıkacaksın," dedi. Bunun üzerine İbn Hübeyre'nin yüzünün rengi değişti. Ertesi sabah yaklaşık otuz adamla geldi. Sellâm ona, "Âdeta gösteriş yaparak bize geliyorsun," deyince İbn Hübeyre: "Arzu ederse-niz size yürüyerek de gelebiliriz," diye karşılık verdi. Sellâm: "Seni küçümsemek için bunu istemiyoruz. Ancak asker, seninle gelen kalabalığı görünce üzülüyor. Bu talimatla Emîr seni gözetmek istemiştir," dedi. İbn Hübeyre, bu kez revakta uzun süre oturarak bekledi. Sonra kendisine, "Emîr hacamat yaptırıyor, şimdilik gidebilirsin," denildi. Ondan sonra gün aşırı ve ancak hizmetçisi veya iki adamıyla geliyordu. Hazine ve beytûlmâl art-tık mühürlenmişti. Komutanlar ise Ebû Ca'fer'e gidip gelerek, [II/178] daha ne zamana kadar onu bekleteceksin demeye başladılar. Ebû Ca'fer ise "Ona, sadece vefa göstermek istiyorum," diyor-

du. Onun öldürülmesi hususunda fikir birliğine vardıklarında Ebû Ca'fer, Hüseyin b. Kahtabe'ye haber göndererek gelmesini istedi. Hüseyin gelince ona, "Bu adama gidip de öldürsen ve bizi ondan kurtarsan," dedi. Hüseyin: "Bunu arzu etmiyoruz,²²⁵ ancak bunu yapacaksan kavmi olan Mudar'dan bir adam gönder, onu o öldürsün ki ihtilafa düşsünler," dedi. Bunun üzerine Hâzim b. Huzeyme ve Heysem b. Şu'be'ye haber gönderecek gelmelerini istedi. Onlara şöyle dedi: "İbn Hübeyre'ye gidi, beytûlmâl ile hazineler üzerindeki mühürleri yenileyin," dedi ve onlarla birlikte gitmeleri için Mudar ve Kays'tan bazı adamlara acilen gelmeleri için haber gönderdi. Onlara, "Bizi bu adamdan kurtarın," dedi. Onlar da bu emri yerine getirdiler. Öte yandan yüz adam olarak Vilayet Konağı'nın sahanına girdiler ve İbn Hübeyre'ye haber göndererek kalan hazineleri almak istediklerini söylediler. O, "Girin," dedi. Bunun üzerine hazinelere girip bir saat boyunca orada dolaştılar ve her kapının yanında birkaç muhafız bıraktılar. Akabinde yanına vardılar ve ona, "Bizimle bize mekânları ve beytûlmâlleri gösterecek refakatçiler gönder," dediler. İbn Hübeyre: "Ey Osmân! İstedikleri kişileri onlarla gönder," dedi. Hâzim ve adamları bir süre konağı dolaştılar. İbn Hübeyre ise üzerinde kırmızı bir entari ve pembe bir kaftan olduğu hâlde sırtını konağın sahanındaki mescidin duvarına yaslamış ve yanında oğlu Dâvûd, koruması, kâtibi Ömer²²⁶ b. Eyyûb, bazı oğulları, köleleri ve kucağında küçük bir çocuk olduğu hâlde duruyordu. Her şeyden emin olduktan sonra İbn Hübeyre'ye yöneldiler. Ona yöneldiklerini görünce, "Vallahi bunların yüzünde şer vardır," dedi. Yaklaştıklarında Ebû Osmân onlara, "Niyetiniz nedir?" diye sordu. Bunun üzerine Heysem kılıçla ona vurdu ve şah damarına isabet ederek onu öldürdü. Oğlu Dâvûd ortaya atılarak vuruşmaya başladı. Ancak üzerine üşüşerek onu ve kölelerini öldürdüler. Ardından İbn Hübeyre'ye yöneldiler. Adam secdeye kapandı ve "Bu çocuğu yanımdan uzaklaştırın da benim ölümüne şahit ol-

225 Ya'kûbî, *Târîh*'inde (II. 354) der ki: Hasa'n b. Kahtabe, Mansûr'a onu öldürsem benim ve onun aşiretleri asabiyet kavgasına tutuşur. İki taraftan askerlerin arasında bulunan unsurlar da harekete geçer.

226 Taberî ve *el-Ahbârut-Tivâl*'da Amr'dır.

masın," dedi. Onu da secde hâlinde öldürdüler. Akabinde kesik başlarını alarak Ebû Ca'fer'e getirdiler. Sonra görevli Vâsıt şehrinde insanlara seslenerek Emîr: "Hakem b. Bişr²²⁷ ve Amr²²⁸ b. Zerr hariç herkese eman vermiştir," diye duyurdu. Amr der [III/179] ki: "Vallahi dünya genişliğine rağmen bana dar geldi. Bineğime binerek çıktım. Ayete'l-Kürsîyi okumaktan başka bir sığınağım yoktu. Kimi gördüysem kendimi gizledim. Sürekli korku içinde yaşadım. Ta ki Ziyâd b. Abdullah b. el-Abbâs bana eman diledi. Hakem b. Abdullah b. Bişr de kendi sığınacağı yere kaçtı. Hâlid b. Seleme'ye de yeryüzü dar geldi. Ebû Ca'fer'den eman diledi. O da ona eman verdi." Ebû'l-Abbâs bunu duyunca Ebû Ca'fer'e, "Vallahi bin ruhlu da olsa onu öldüreceğim. Onun boynunu vur," diye yazdı. Ebû Ulâfe el-Fezârî, Hişâm b. Hübeyre ve Safvân b. Yezîd de kaçtılar. Ancak Sa'd b. Şuayb onlara yetiştii ve onları öldürdü. İbn Hübeyre'nin adamları da yakalandı ve onlardan yaklaşık elli kişi öldürüldü. Ardından insanların hepsine eman verildi. Ebû Ca'fer'in bir adamı, "Kim ikamet etmek isterse Câbiye'de ikamet etsin, ayrılmak isteyen de ayrılsın," diye seslendi. el-Ka'kâ' b. Dırâr, Hamîd ve bazı adamlar da kaçtılar. Ancak Ziyâd b. Abdullah'ın yanına sığındılar. Ziyâd onlar için eman diledi. Hepsine eman verildi. Böylece Abbâs oğullarının iktidarı güçlendi ve temelleri sağlamlaştı.

Öte yandan İbn Hübeyre öldürölüp Şam ehline, "Şam'ınıza gidin size ihtiyacımız yok," diye seslenilince Şam ehlinden olanlar Kûfe'ye gittiler. Bir kısmı buraya gelirken bir kısmı da Aynu't-Temr, bir kısmı da Medâin üzerinden Fırat yoluyla Şam'a vardılar. Ebû Ca'fer, Vâsıt ve içindekiler üzerine vali olarak Heysem b. Ziyâd'ı tayin etti ve ona bir süvari birliği bıraktı. Ardından Ebû Ca'fer, Ebû'l-Abbâs'a gitti. Ebû'l-Abbâs o sırada Hîre'deydi. Ardından Dâvûd b. Ali'yi de Hicaz'a gönderdi. O da Emevilerden ve başkalarından ele geçirdiklerini öldürdü. Daha sonra Yemâme'de bulunan el-Müsennâ b. Ziyâd b. Amr b. Hübeyre'ye yönelerek onu ve adamlarını öldürdü. Peşinden

227 Taberî'de Hakem b. Abdülmelik b. Bişr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'de Abdülmelik b. Bişr; Halife'nin *Târih*'inde Bişr b. Abdülmelik b. Bişr b. Mervân, diye geçmektedir.

228 *el-Ahbâr u't-Tivâl*'da Muhammed b. Zer, diye geçer.

[II/180] Tâif üzerinde amil bulunan Muhammed b. Ammâre'yi öldürdü. Ebü'l-Abbâs da Hîre'den Enbâr'a geçti. Ebü'l-Abbâs, İbn Hübeyre'nin başıyla ve Mervân'ın diğer amillerinin başlarının bir ağaca asılarak Hîre'de teşhir edilmesini emretti. Aynı yerde sağında Sa'lebe b. Selâme, solunda ise Osmân b. Ebî Şuayb'ın başı olduğu hâlde Halife Mervân b. Muhammed'in başı da teşhir edildi. Böylece Ümeyye oğulları devri son buldu ve her taş ve kerpiçin arkasında takip edildiler.

Ebû Müslim'in Ebü'l-Abbâs'a Muhalefet Etmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû Müslim, Ebü'l-Abbâs'a yazarak kendisini ziyaret etmek için izin talebinde bulundu.²²⁹ Ebû Müslim, Ebü'l-Abbâs'a gelince bütün ahali onu karşıladılar. Maiyetinde komutanlar ve kalabalık bir grup vardı. Kafle asil atlar ve develerle seyrediyordu. Ebû Müslim, Ebü'l-Abbâs'tan hacca gitmek için izin istedi. Ebü'l-Abbâs kendisine, "Ebû Ca'fer hacca gitmeseydi seni hac mevsimi emîri tayin edecektim," dedi. Ebü'l-Abbâs, Ebû Ca'fer'i hac emîri olarak tayin etti. Ebû Ca'fer, Ebü'l-Abbâs'a²³⁰ "Beni dinlersen Ebû Müslim'i öldür. Vallahi o içinden bir ihanet içindedir," dedi. Ebü'l-Abbâs: "Ey kardeşim! Onun yararlıklarını ve hizmetlerini biliyorsun," dedi. Ebû Ca'fer: "Ancak o bunu yanlış anlamaktadır. Vallahi onun yerine bir kedi de gönderseydin devletin dönüştürülmesinde onun yapacağını yapabilecekti," dedi. Ebü'l-Abbâs: "Onu nasıl öldüreceksin?" diye sordu. Ebû Ca'fer: "Senin huzuruna girdiğinde ben de arka tarafından girerek onun işini bitirecek bir darbe indireceğim," dedi. Ebü'l-Abbâs: "Ey kardeşim! Onu, kendi nefislerine ve dinlerine²³¹ üstün tutan adamlarıyla taraftarlarına ne yapacaksın," diye sordu. Ebû Ca'fer: "Hayırlara vesile olur ve

229 Taberî'ye göre bu, 136 yılında oldu.

230 Rivayete göre Ebû Ca'fer'in Ebû Müslim'e söyledikleri Ebû Müslim ile arasındaki soğukluğa dayanır. Nitekim Ebû Ca'fer, Horasan'ı ziyaret ettiğinde Ebû Müslim onu istiskal etmiş, misafirperverliğini göstermemiş ve ziyaretinden memnuniyet duyduğunu izhar etmemiştir (bkz. Taberî, VII. 468; *el-Ahbâr u't-Tivâl*, s. 376).

231 Taberî'de, "onu din ve dünyalarına tercih eden adamları," *el-Ahbâr u't-Tivâl*'da, "onun sevgisi kalplerine sinmiş, emir ve taatına bağlı adamları," diye geçmektedir.

arzu ettiğin gibi olur," dedi. Ebü'l-Abbâs: "Ey kardeşim! Bence bu işten vazgeç," dedi. Ebû Ca'fer: "Onu sabah yemezsen kor-karım akşam o seni yiyecek," deyince Ebü'l-Abbâs: "O zaman dilediğini yap," dedi.

Abdullah b. Müslim dedi: Horasan ehlinden on bin kişi Ebû Müslim'in maiyetinde bulunuyordu. Onları Horasan'dan getirmişti. Her ay başında Acemlerin içinde en iyi maaşı alırlardı.

Ebû Müslim, Ebü'l-Abbâs'ın huzuruna girince Ebü'l-Abbâs bir adamına, "Git bak Ebû Ca'fer ne yapıyor?" dedi. Adam gidip baktı, onu kılıcını kuşanmış vaziyette buldu. Ebû Ca'fer: "Müminlerin Emîri oturuyor mu?" diye sordu. Adam, "Makamına oturmak için hazırlanıyor," diye cevap verdi. Adam, Ebü'l-Abbâs'ın yanına döndü ve ona bunları anlattı. Bunun üzerine Ebü'l-Abbâs adamı tekrar Ebû Ca'fer'e gönderdi ve ona, "Git Ebû Ca'fer'e düşündüğü planı gerçekleştirmemesine dair kararımı ilet," dedi. Bunun üzerine Ebû Ca'fer planından vazgeçti. [III/181]

Ardından Hac mevsimi sebebiyle Mekke'ye gitti. Ebû Müslim de yola çıktı. Ebû Müslim, Ebû Ca'fer'e yazı yazdığında önce kendi adından başlıyor sonra ona, "Adımdan başlamam seni endişelendirmesin. Ben sana karşı arzu ettiğin hislere sahibim. Bununla sadece Horasan ehlinin Müminlerin Emîri nezdinde özel bir konuma sahip olduğumu anlatmak istiyorum," diye not düşüyordu.

Muhalefet Etmek ve Bağlılığını Reddetmek Niyetinde Olan Ebû Müslim'in Ebû Ca'fer'e Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû Müslim, Halife Ebü'l-Abbâs'ın yanından dönünce Irak'ta kendisine, Abbasilerin kendisini öldürmeyi düşündüklerini ancak maiyetinde bulunan Horasan ehlinden çekindiklerini anlatmışlardı. Bunun üzerine yolda Ebû Ca'fer'e şöyle yazdı: "Ben senin kardeşini²³² Allah'ın insanlara yüklediği mükelle-

²³² İmam İbrâhîm'i kastetmiştir. Taberî'de (VII. 483) kardeşin yerine, bir adam ifadesi şeklinde geçmektedir.

fiyetler çerçevesinde İmam kabul ettim. O da ilmiyle ve Resulullah'a (sav.) olan akrabalığıyla buna ehil görünüyordu. Ancak, o beni fitneyle karşı karşıya bıraktı ve Kur'an cahili sanarak Allah'ın kullarına ihsan ettiği şeylere tamah ederek onun manalarını tahrif etti. Ayrıca bana dalaleti, hidayet suretinde gösterdi. Böylece sapıtmalarına maruz kalarak din ve dünya ehline dinleri hakkında haksızlık yaptım. Bunu yapmakla Allah'ın gazabını gerektiren şeyleri helal edindim. Size itaat etmek ve iktidarınızı yerleştirmek için günahlara girdim. Ta ki sizi tanımayanlar sizi tanıdı. Zulüm ve haksızlıkla size karşı olanları karanlığa sürükledim. Nihayet Allah'ın dilediği noktaya ulaştım. Allah ihsanı ve keremiyle bana doğruyu gösterdi, rahmetiyle imdadıma yetişti ve tövbeyle beni kurtardı. Beni affederse o bununla bilinir. Eğer cezalandırırsa bu benim yaptıklarımıdır. Zira Allah kullara zulmetmez.”²³³

Ebü Ca'fer, Ebû Müslim'e cevaben şöyle yazdı: “Ey amca!²³⁴ Ayrılırsan ayrılırim, durduğun yerde dururum. Senden farklı bir hedefim yoktur. Hakkında taksiratım da yoktur. Doğru görüş senin görüşündür. Halifenin siretinden reddettiğin bir husus varsa doğruyu bulmaya muvaffak olan ve iyi olanı bilen sensin. Ben senin gücünden başka bir güç bilmem ve ancak senin ikramından yararlanırım. Senin ihsan ve nimetini inkâr etmem. Başkasının günahını bana yükleme. Başkasının suçlarını bana mal etme. Bana emredersen çıkar sana yönelir ve Horasan'a gelirim. Emir senindir, iktidar da senindir. Selamla.”

[III/182]

Ebu Cafer

Ebü'l-Abbâs'ın Ölümü ve Ebû Ca'fer'in Halife Olması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû Ca'fer, hac mevsimi sona erip geri dönünce Ebü'l-Abbâs'ın ölüm haberini aldı. Ebû Müslim ile arasında bir merhalelik mesafe vardı. Bunun üzerine Ebû Müslim'e şöyle yazdı: “Senin gibi kimselerin kayıtsız kalmayacağı bir olay vuku buldu. Acilen gel.” İshâk b. Müslim dedi: Kendisiyle birlikte ve Mek-

233 Mektubun içeriği Taberî'de daha uzun ve kısmen farklı nakledilmiştir.

234 Ebü'l-Abbâs ve Ebû Ca'fer, Ebû Müslim'e amca, diye hitap ederlerdi.

ke istikametine doğru seyrederken Ebû Ca'fer'e dedim ki: "Ey adam! Bu köleyle senin için hâkimiyet ve iktidar yoktur. Ebû Ca'fer, senin hilen ortaya çıktı ve sakladığın garaz görüldü. Ebû Müslim hakkında bunlar yapılır mı?" dedi. Ben, "Evet, bir gün sana kötülük yapacağından korkuyorum," dedim. Ebû Ca'fer: "Yalan söylüyorsun," dedi.

İshâk dedi ki: Bunun üzerine sustum ve ertesi gün onunla karşılaştım. Ancak, yemin ederim ki onda bir fikir değişikliği olduğunu bilemedim. Bana önceki sözünün aynısını tekrarladı. Ben kendisine ne eksik ne de fazla şöyle dedim: "Vallahi sen onu öldürmezsen o seni öldürecektir." Ebû Ca'fer: "Bu konuyu kımseyle konuştun mu?" diye sordu. Ben, "Hayır," dedim. O, "Sus," dedi. Ben de sustum. Sonra Ebû Ca'fer, Kûfe'ye geldi. Ancak o gelmeden önce Îsâ b. Mûsâ, Enbâr'a geldi ve şehri istila ederek hazinelere, beytûlmâle ve divanlara el koydu. Abdullah'ı görevden aldı ve Ebû Ca'fer'in hâkimiyeti altındaki yerleri istila etti. Horasan ehlini davet ederek onları Yemen ehline ilhak etti ve onlara kıymetli atıyyeler ve ikramiyeler verdi. Ebû Ca'fer dönünce işleri Îsâ b. Mûsâ'ya tevdi etti.²³⁵ Abdullah b. Ali de Şam'da Horasan ehline tasallut ederek onları öldürdü ve kendisine biat edilmesini istedi.²³⁶ Ebû Gânim kendisine gelerek şöyle dedi: "Senin için işlerin yoluna girmesini istiyorsan Horasan ehlini öldür ve bu işe benden başla."

Öte yandan Ebû Ca'fer, Mekke'den döndüğü zaman Ebû Müslim'e şöyle dedi: "Bu iş seninle ikimizin elindedir. Emir senindir. Abdullah b. Ali ve Şam ehli üzerine git." Ebû Müslim, Abdullah b. Ali üzerine yola çıkınca diğer komutanlar da onunla çıktılar. Ebû Müslim, Abdullah b. Ali ve Şam ehliyle karşılaştı ve onları hezimete uğrattı. Abdullah b. Ali'yi esir

235 Asli nüshada rivayet böyle. Taberî'ye göre ise Îsâ b. Mûsâ işleri Ebû Ca'fer'e teslim etti. *el-Ahbaru't-Tivâl*'da ise Îsâ b. Mûsâ insanları kendisine biat etmeye ve Ebû Ca'fer'in halifeliğini reddetmeye davet etmiştir. Ebû Ca'fer dönünce Îsâ b. Mûsâ ondan özür diledi ve maksadının askeri zapturapt altına almak olduğunu söyledi. Ebû Ca'fer, mazeretini kabul etti ve onu sorumlu tutmadı, şeklinde rivayet edilmiştir.

236 Müellifin daha önce Abdullah b. Ali'nin Ebû'l-Abbâs'a isyan ettiğini sonra Ebû Ca'fer'e başkaldırdığını söylemiştir. Doğrusu son ifadedir.

[III/183]

alarak²³⁷ onu Ebû Ca'fer'e gönderdi. Ancak, Ebû Ca'fer, Ebû Müslim'in kendisini umursamamasına kızarak onu zapturapt altına almak için ona Yaktîn b. Mûsâ²³⁸ ile bir adam gönderdi. Bunun üzerine, "Ebû Müslim bana güvenilmiyor. Bu adam da kim oluyor?" dedi ve yerinden fırlayarak sövmeye ve kötü sözler söylemeye başladı. Yaktîn b. Mûsâ ona, "Kurban olayım canını üzme, istersen Müminlerin Emîri'ne dönersin. Bu durumun sana zor geldiğini bilse sana zarar gelmesini istemez," dedi. Daha sonra Ebû Ca'fer, Enbâr'dan Medâin'e geldi. Ebû Müslim de Ebû Ca'fer'e muhalefet ederek Horasan yolunu tuttu. Bunun üzerine Ebû Ca'fer ona şöyle yazdı: "Mektuplara sığmayan bazı konularda seninle görüş teatisinde bulunmak isterdim. Bize gel, zira bizde çok az kaldın." Ancak, Ebû Müslim mektubuna iltifat etmedi. Ebû Ca'fer bu kez ona Cerîr²³⁹ b. Yezîd b. Abdullah el-Becelî'yi gönderdi. Nitekim Ebû Müslim kendisini tanıyordu. Cerîr ona, "Ey Emîr! Bu aile uğruna insanları bir kenara ittin. Şimdi de bırakıp gidiyorsun. Müminlerin Emîri nezdinde senin hakkında hoşlanmayacağın bir durum söz konusu değildir. Bu şekilde ayrılıp gitmeni hoş görmüyorum," dedi. Ebû Müslim: "Ben kandırıldım. Onun haksızlık yapmasından korkuyorum," dedi.²⁴⁰

Ebû Müslim'in Öldürülmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Cerîr, Ebû Müslim'e olan talebini ısrarla sürdürdü ve onu Ebû Ca'fer'e götürdü. Ebû Müslim: "Vallahi Rum diyarında öldürüleceğim," diyordu. Medâin'de Rûmiyye'de bulunduğu sırada Ebû Ca'fer'e gelen Ebû Müslim'i halkın karşılaması emri

237 Daha önce Abdullah b. Ali'nin has adamlarıyla kardeşi ve Basra valisi Süleymân b. Ali'ye sığındığı ifade edilmiştir.

238 Taberî ve İbnü'l-Esîr'de Ebû'l-Hasîb olarak geçmektedir. Ya'kûbî'nin *Târih*'inde (II. 366) Ebû Ca'fer aralarında İshâk b. Müslim el-Akîlî, Yaktîn b. Mûsâ ve Muhammed b. Amr en-Nasîbî et-Tağlibî'nin olduğu bir grup elçiyi gönderdi.

239 *el-Ahbâr u't-Tivâl*'da, "Cerîr b. Yezîd b. Abdullah"; Ya'kûbî'nin *Târih*'inde, "Cerîr b. Abdullah"; Halîfe'nin *Târih*'inde halası Müslim'in zevcesi, kendisi de Ebû Müslim'in damadıdır. (*Mürûcû'z-Zeheb*'de de) Seleme b. Saîd b. Câbir, isimleri zikredilmiştir.

240 Cerîr ile Ebû Müslim'in karşılaşması için bkz. *Mürûcû'z-Zeheb*, III. 355 ve Taberî, VII. 483.

verildi. Kendisine bineğiyle girme izni verildi. Ebû Ca'fer onu güzelce karşıladı ve kendisini kucaklayarak tahtta yanına oturttu. Ona, "Sana arzu ettiğin konuları açmadan neredeyse gidiyordun," dedi. Ebû Müslim: "Ey Müminlerin Emîri! İşte geldim, emrin olur," diye karşılık verdi. Ebû Ca'fer: "İkamet konağına git ve yol yorgunluğunu üzerinden atmak için hammama gir," dedi. Ebû Ca'fer onu öldürmek için fırsat kollamaya başladı. Ebû Müslim birkaç gün kaldı ve her gün Ebû Ca'fer'e gidiyordu. Ebû Ca'fer de ona daha önce göstermediği kadar izzet ve ikramda bulunuyordu. Birkaç gün geçtikten sonra cinayet planını uygulama safhasına koydu. Ebû Müslim, Îsâ b. Mûsâ'ya gitti ve ona, "Bineğine bin ve benimle Ebû Ca'fer'in yanına gel. Senin huzurunda ona serzenişlerimi ifade etmek istiyorum," dedi. Îsâ b. Mûsâ: "Sen benim zimmetimdesin," diye karşılık verdi. Ebû Müslim, Ebû Ca'fer'e gidince ona gir, denildi. İç sokağa girince kendisine, "Müminlerin Emîri abdest almaktadır, biraz otur," dediler. Îsâ b. Mûsâ da ona yetişmeye geç kaldı. Ebû Ca'fer'in muhafızlarının başında bulunan Osmân b. Nüheyk ile aralarında Şebîb b. Riyâh²⁴¹ ve Ebû Hanîfe Harb b. Kays'ın bulunduğu birkaç kişiye bu görevi vermişti. Ebû Ca'fer, Osmân'a yönelerek dedi ki: "Onu eleştirirken sesim yükselebilir. Bu durumda çıkmayın. Ellerimi birbirine çırttığımda o zaman hemen saldır," dedi. Ebû Ca'fer, Osmân ve adamlarını odanın bir köşesinde yerleştirdi ve oraya bir perde çekti. Ardından Ebû Müslim'e: "Müminlerin Emîri makamına oturdu," denildi. Ebû Müslim girmek için ayağa kalktığında ona, "Kılıcını bırak," dediler. O, "Bana böyle muamele yapılmıyordu," dedi. Kendisine, "Buna karışma," dediler. Bunun üzerine kılıcını bıraktı. Üzerinde siyah bir kaftan ile saf yünden bir cübbe vardı. İçeri girdi ve selam verdi. Mekân da bulunan tek mindere oturdu. Onu öldürecek grup ise tam arkasında perde çekilmiş köşede bekliyorlardı. Ebû Müslim: "Ey Müminlerin Emîri! Kimseye yapılmayan muameleye tâbi oldum. Boynumdaki kılıcım benden alındı," dedi. Ebû Ca'fer:

241 Taberî'de, Şebîb b. Vâc el-Merverrûzî, *Mürûcû'z-Zeheb*'de Şebîb b. Ravâh el-Merverrûzî, *el-Ahbârü't-Tivâl*'da Şebes b. Ravh olarak geçmektedir.

“Bunu kim yaptı? Allah onu rezil ve rûsvay etsin,” dedi ve onu, “Şu, şu eylemlerde bulundun,” diye eleştirmeye başladı. Ebû Müslim: “Ey Müminlerin Emîri! Bu sözler bunca hizmet ve başarıyı gerçekleştiren benim gibi bir kişiye söylenmez,” deyince Ebû Ca’fer: “Ey kötü kadının oğlu! Vallahi devletimizde senin yerinde bir cariyeye veya bir kadın da olsaydı senin ulaştığın mertebeye ulaşabilirdi. Eğer bu işler sırf senin uhdende olsaydı bir ip koparamazdın. Bana mektup yazarken kendi adını önce zikrederken sen değil misin? Bana mektup yazarak amcam oğlu Ali’nin kızını²⁴² benden isteyen sen değil misin? Sen ki Ebû Müslim b. Süleyt b. Abdullah b. Abbâs²⁴³ olduğunu iddia ediyorsun. Sen, anası meşru olmayan, zor bir mertebeye tırmandın,” dedi. Ebû Ca’fer bu sözleri söylerken elleri titriyordu. Bunun üzerine Ebû Müslim, Ebû Ca’fer’in bu öfkesini görünce, “Ey Müminlerin Emîri! Benim yüzümden bu üzüntüye girme. Zira benim değerim maruz kaldığın bu üzüntüye yol açacak kadar büyük değildir.” Ebû Ca’fer ellerini birbirine çarpınca Osmân b. Nüheyk gizlendiği yerden çıkarak ona hafif bir darbe indirdi. Ebû Müslim, Ebû Ca’fer’in ayağını öpmeye yeltendi ve “Ey Müminlerin Emîri! Allah için sana yalvarıyorum, beni düşmanlarına karşı sağ bırak,” dedi. Ancak Ebû Ca’fer onu ayağıyla iterken Şebîb şah damarına bir kılıç darbesi indirdi. Ebû Müslim: “Ah nefesim kesildi! Yardım edecek bir güç bir yardımcı yok mu?” diye çığlık attı. Ebû Ca’fer: “Anası meşru olmayan, vur sana!” diye seslendi. Bunun üzerine grup kılıçlarıyla üzerine çullanarak işini bitirdiler. Ardından Ebû Ca’fer, kalın dokunmuş bir kumaşla kefenlenmesini emretti ve bir köşeye bırakıldı. Daha sonra İsâ b. Mûsâ’nın kapıda olduğu bildirildi. Ebû Ca’fer: “Onu içeri alın,” dedi. İsâ b. Mûsâ: “Ey Müminlerin Emîri! Ebû Müslim nerede?” diye sordu. Ebû Ca’fer: “Biraz önce buradaydı, çıktı,” dedi. İsâ: “Onun bağlılığını, sadakatini ve İmam İbrâhîm’in onun hakkındaki görüşünü

242 Taberî’de Emîne, *Mürûcû’z-Zeheb* ve İbn Hallikân’da Âsiye, *el-Ahbârû’t-Tivâl*’da Halâm Âmine bint Ali b. Abdullah olarak geçmektedir.

243 Taberî’de (VII. 491): “Süleymân b. Kesîr’i öldürmenin nedeni neydi? Oysa ki o davamızda önemli bir etkiye sahipti ve temsilcilerimizden biriydi,” ibaresine de yer verildi (ayrıca bkz. *Mürûcû’z-Zeheb*, III. 357).

bilirsin," deyince Ebû Ca'fer: "Ey ahmak! Vallahi senin için ondan daha büyük düşman yoktur, işte bu kilimdedir," diye karşılık verdi. Îsâ: "*İnnâ lillahi ve innâ ileyhi râcî'ûn*," dedi. Muha-fızların başı İshâk: "Ebû Müslim ancak Müminlerin Emîri'nin kölesiydi. Müminlerin Emîri ne yaptığını daha iyi bilir," dedi. Ardından Ebû Ca'fer, Ebû Müslim'in başının kapıda bekleyen Ebû Müslim'in komutan ve adamlarına atılmasını emretti. Bunun üzerine hareketlendiler ve kılıçlarına sarılarak saldırmak istedilerse de memleketlerinden uzakta ve gurbette olmalarını ve düşman tarafından kuşatıldıklarını düşününce bundan vazgeçerek bir kısmı kılıçlarına yaslanarak öldü, bir kısmı da savaşımaya azmetti. Ebû Ca'fer durumu görünce Ebû Müslim'in adamlarına atıyyeler verilmesini ve komutanlarla reislerle bol ikramiyeler verilmesini emretti. Ayrıca kendilerine taahhütte bulunarak, "Onlardan kim kalmak isterse binlik maaşla divana kaydedileceğini, kim de Horasan'a dönerse onlar beş yüzlük maaşla divana kaydedilecek ve evlerinde oturdukları hâlde yıllık atıyyeleri kendilerine verilecektir," dedi. Bunun üzerine Horasanlıların kızgınlığı ateş gibi söndü. Onlar, "Ey Müminlerin Emîri! Yaptığın her şeye razı olduk, sen doğrusunu yaparsın," dediler ve kimisi Horasan'a dönmeyecek ikamete razı oldu. Kimisi de Horasan'a döndü.

Îsâ b. Zeyd b. Ali b. Hüseyin'in Başkaldırması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû Ca'fer, Ebû Müslim'i öldürüp İrakeyn, Şam, Hicaz, Horasan, [II/186] Mısır ve Yemen'e hâkimiyetini kurduktan sonra, Îsâ b. Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib ona başkaldırdı. Ebû Ca'fer hasmıyla Bağdat ile Kûfe arasında kalabalık bir orduyla karşılaştı. Ordusu yaklaşık yüz yirmi bindi. Muharebe birkaç gün sürdü. Ebû Ca'fer hezimete uğramak üzereyken atına binip kaçmak istedi. Ancak, askerlerini savaşı sürdürmeye teşvik etti ve onlara atıyye ve ikramiyeler vermeyi vadetti. Onlar da savaşı sürdürdüler. Bir ara atı üzerindeyken gözleri uykuya daldı. Rüyasında el ve ayaklarını yerde uzattığını gördü. Uyanığında yanında bulunan rüya tabircisini çağırarak ona rüyasını anlattı. Adam, "Ey Müminlerin Emîri! Müjdeler olsun se-

nin iktidarın kalıcıdır ve senin neslinden gelen hükümdarlar yönetmeye devam edecekler. Bu adam da hezimete uğrayacaktır,” dedi. Çok geçmeden İsâ b. Zeyd hezimete uğradı.

Mâlik b. Heysem'in Kaçışı

Raviler anlattı: Mâlik b. Heysem kaçıp Hemedân'a gitti. O sırada Hemedân'da vali olarak Huzâa'nın mevlası Züheyr b. et-Türkî bulunuyordu. Ebû Ca'fer ona, “Eğer Mâlik b. Heysem'i kaçırsan Allah senin canını alsın,” diye yazdı. Bunun üzerine Züheyr, Mâlik b. Heysem'e gelerek ona, “Kurban olayım senin için bir ziyafet hazırladım. Benim evime teşrif eder misin?” dedi. Mâlik: “Olur,” dedi. Züheyr onu bağlamak için kırk adam hazırlamıştı. Mâlik içeri girince Züheyr'e, “Yemeğini acele getir,” dedi. Züheyr ise kapıyı sağlam bir şekilde kilitledi ve adamlarını hazırladı. Kırk adam baskın yaparak onu bağladılar ve ayaklarını zincirlediler. Mâlik: “Ey Ebû Nasr! Sana kurban olayım, ben böyle bir ziyafet bilmiyordum. Sen beni davet ettin ve bu tuzağa düşürdün,” dedi. Züheyr: “Şimdi seni bundan kim kurtaracak? Vallahi Ebû Ca'fer'i ziyaret etmedikçe seni bırakmayacağım,” diye karşılık verdi. Akabinde onu Ebû Ca'fer'e gönderdi. Ancak Ebû Ca'fer onu affetti ve Musul'a vali yaptı.

Heysem dedi: Anlatılır ki: Abdülmelik b. Mervân, Ümeyye oğulları içinde en kararlı olan kişiydi. Ebû Ca'fer de Abbâs oğulları içinde en kararlı, en güçlü ve en yürekli şahsiyetti. Bilindiği gibi Abdülmelik, Amr b. Saîd'i sarayın kapıları kapalı olduğu hâlde öldürmüştü. Ebû Ca'fer ise Ebû Müslim'i çadırın içinde ve Horasan askerleriyle arasında sadece bir kumaş parçası olduğu hâlde öldürmüştü.

[III/187]

Yine Heysem der ki: İbn Ayyâş'ın anlattığına göre Ebû Ca'fer muhafızı İsâ b. Ravda'ya şöyle dedi: “Huzuruma girecek kişiler sözlerinde Ebû Müslim'in adını zikretmesinler. Buna üzüldüm ve görünmeyecek bir yerde durdum. Bu sırada Ebû Ca'fer, Hişâm b. Amr ve Abdullah ile birlikte bineği üzerinde geçti. Muhafızlarının başı Ömer b. Abdurrahmân, elinde harb-besi olduğu hâlde çıkınca ben de çıkıp gittim.”

Ebü'l-Cerrâh Mâlik dedi: "Müminlerin Emîri'ne selam vermek istiyorum," dedim. "İşte, selam ver," dedi. Aramızda nehir vardı, yanaştım ve ona, "Ey Müminlerin Emîri! Sizi tebrik ediyorum. Sizin duruşunuz her başkaldıranı yerine oturttu," deyince duyduğundan hoşlanmamış gibi elini ağzına götürdü ve iltifat etmeyerek iki arkadaşına doğru ilerledi. İbn Ayyâş dedi: Ebû Ca'fer, yanında eli kolu bağlanmamış hâlde ve muhafızların gözetiminde amcası Abdullah b. Ali olduğu hâlde 145 yılında Hîre'ye gitti. Ebû Ca'fer onun için özel bir ev hazırlamıştı. Onu bu eve hapsedti. Eve yerleşince bir söylentiye göre onu zehirledi. Heysem dedi: Oysa evin temelleri kerpiçtendi. Hîre'nin su kanalları çok, toprağı sulaktı. Anlatıldığına göre bir gece vakti kanalın suyunun evin etrafına verilmesini emretti ve evin etrafında biriken suların etkisiyle ev yıkıldı ve Abdullah b. Ali altında kalarak öldü.

İbn Ayyâş dedi: Hemedân'dan bir zat Araplardan oluşan bir heyetle Ebû Ca'fer'e gitti. Ebû Ca'fer'in yanından ayrılıp da bir müddet gittikten sonra görevliye, "Git, Hemedânlı adamı çağır," dedi. Adam huzuruna varınca ona, "Ey Hemedânlı kardeş! İsimleri 'ayn' harfiyle başlayan üç kişiyi öldüren ve ismi de 'ayn' harfiyle başlayan halifenin kim olduğunu bana haber verebilir misin?" diye sordu. Hemedânlı: "Evet, ey Müminlerin Emîri! Abdülmelik b. Mervân'ı, isimleri 'ayn' ile başlayan Amr b. Saîd el-Eşdak, Abdullah b. ez-Zübeyr ve Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Eş'as öldürdü. Ey Müminlerin Emîri! Senin de ismin de 'ayn' harfiyle başlamakta ve isimleri 'ayn' ile başlayan Ebû Müslim adıyla bilinen Abdurrahmân b. Müslim ile Abdülcebbâr el-Havlânî'yi²⁴⁴ öldürdün ve amcan Abdullah b. Ali'nin üzerine ev yıkıldı," dedi. Bunun üzerine Ebû Ca'fer: "Anası yok olası adam, evin amcam üzerine yıkılması bu sınıfa girmez," diye karşılık verdi.

Ebü Ca'fer, Üseyd b. Abdullah el-Huzâî'yi Horasan'a vali tayin etti. Kendisinden Ebû Müslim'in amillerini takip etmesini istedi. Ancak, daha sonra onları affetti. Ardından Huzâî'yi az-

244 Mürûcû'z-Zeheb'de, "Abdulcebbâr b. Abdurrahmân," diye geçer.

lederek yerine Ebû Avn Abdülmelik b. Yezîd'i tayin etti. Aka-binde Ebû Avn yerine Humeyd b. Kahtabe'yi, ondan sonra da Müseyyir b. Züheyr'i görevlendirdi. Müseyyir, Ebû Ca'fer'in ölümüne kadar bu görevde kaldı.²⁴⁵

[II/188]

Fars Kralı Sâbûr'un Hikâyesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû Ca'fer, İshâk b. Müslim el-Akîlî'yi davet ederek ona, "Har-ran'dayken bana anlattığın kralın hikâyesini anlat," dedi. İshâk: "Olur, Allah senin şanını yüceltsin," dedi. Babam Husayn b. Münzir'den naklen bana şöyle anlattı: Büyük Sâbûr adında Fars krallarından birinin muhlis ve emin bir veziri vardı. Kral-ların adap ve terbiye tarzını hazmetmiş ve bunları dinî anla-yışla kaynaştırmıştı. Böylece söz sanatı ve eylemleriyle ehlin-den takdir ve saygı görmüştü. Bu sebeple Sâbûr onu mürşit olarak Horasan ehline gönderdi. Nitekim onlar dini bilme-dikleri, dünyayı sevdikleri ve zalim olan dünya ehlini zelil kıl-mak için dünyayı yüceltiyorlardı. Vezir dünya arzularını yön-lendirmek gayesiyle hidayet söylemiyle onları aydınlatıp bir araya getirdi. Onların büyüklerini öldürmek ve onları kendine köle kılmak suretiyle kıymet buldu. "Her zayıfın bir yükseli-şi ve her zelilin bir satveti vardır," diye bilinen bir söz vardır. Memleket ona boyun eğince Sâbûr onların idaresini ve bağ-lılıklarını ona teslim etti. Artık daha önce verdiği bir hüküm hakkında kendisine itiraz etmeyen bir kavmi yönetmekteydi. Ancak Sâbûr onların itaatinden hakkını almadığı ve kalplerini kazanmadığı gibi, onların kalplerinin meyletmesinden ve ve-zirlerin ihanetinden emin olamıyordu. Bu sebeple onlara kar-şı beslediği ümitlerine son vermek için bir plan kurdu. Sâbûr, Horasan ehlinin reis ve askerleriyle kendisine geldiğinde ve-ziri öldürmeyi kararlaştırdı. Nihayet veziri öldürdü ve vezi-

245 Halîfe'nin *Târîh*'inde (s. 432) anlatıldığına göre Ebû Müslim'den sonra Horasan'a atanan valiler: Hüzeyl oğullarından Ebû Dâvûd olarak bilinen Hâlid b. İbrâhîm, Abdulcebbâr b. Abdurrahmân el-Ezdî, Hâzim b. Huzeyme b. Nâciye, Cibrîl b. Yahyâ b. Nâciye, Esed b. Abdullah, Abdullah b. Mâlik el-Huzâî, Ebû Avn el-Humsî, Humeyd b. Kahtabe, onun ölümü üzerine de oğlu Abdullah b. Humeyd'i bıraktı. İbnü'l-Esîr'e (III. 551) göre Abdulcebbâr'ın öldürülmesi üzerine el-Mehdî Horasan valiliğini üstlendi ve Sırrî b. Abdul-lah'ı kendine vekil olarak görevlendirdi.

rin başı ortadayken Horasanlıları kabul etti. Böylelikle onları ayrılık ile düşmana yem olma ve geriye dönüşün imkânsızlığı ve adamlarından ümit kesme durumuyla karşı karşıya bıraktı. Bu durum karşısında Sâbûr'a itaat ederek yollarına devam etmeyi ve fitne yerine ona bağlı kalmayı tercih ettiler. Böylece Sâbûr seksen yıl onları yönetti.

Hikâyeyi dinledikten sonra Ebû Ca'fer düşünerek başını eğdi ve şu beyti okudu:

Akıl sahibi, ömür geçmedikçe uyarılmaz. İnsan ancak bilmek için öğretilir.

Şerîk b. Avn'ın Ebû Ca'fer'e Başkaldırması ve Hilafetini Reddetmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû Ca'fer için işler yoluna girdikten sonra hâkimiyetini tesis edince Şerîk b. Avn el-Hemedânî ona başkaldırdı ve "Ben bunun için sana biat etmedim. Muhammed'in (sav.) Ehl-i Bey- [III/189] tine, kanlar akıtılsın ve haksız işler yapsınlar diye de biat etmedim," diyerek Ebû Ca'fer'e başkaldırdı. Ona bu yolda otuz bin kişi katıldı. Bunun üzerine Ebû Ca'fer, üzerine Ziyâd b. Sâlih el-Huzâî'yi gönderdi. Aylarca onlarla savaştı. Aslında Ebû Ca'fer onlardan hiç kimsenin esir alınmamasını ve erkeklerinin öldürülmemesini emretti. Zira onların içinde hayırlı ve asil insanlar vardı. Onlar dinî hassasiyetle, kan akıtılmasına ve haksızlıklar yapılmasına karşı oldukları için başkaldırdılar. Bu sebeple öldürülmediler. Ebû Ca'fer onlara şöyle yazdı: "Eğer hareketinizden dönerseniz, biz de sizi cezalandırmaktan vazgeçeceğiz. Cehennemi kâfirler için bir karargâh kıldık. Bu sefer için sizi affettik. Kanlarınız için Allah'tan sakının."

Şebîb b. Şeybe'nin Halife Olmadan Önce ve Sonra Ebû Ca'fer'le Görüşmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Şebîb b. Şeybe şöyle dedi: Hişâm b. Abdülmelik'in öldüğü sene hacca gittim.²⁴⁶ Mescid-i Harâm'a doğru yürürken kapılarından birinden esmer bir genç çıktı. Hafif esmer ve gür saçlıydı. Ha-

fif sakallı, geniş alınlıydı. Gözleri âdeta konuşuyordu. Abitler kılığında ama krallar gibi mehabetliydi. Kalpler ona meylediyor ve gözler onu takip ediyordu. Tevazuundan şeref, çehresinden af ve müsamaha, yürüyüşünden asalet yansıyor. Onu tanımak için peşinden gitmekten kendimi alamadım. Tavafa başlamıştı. Tavafını bitirince namaz kılmak üzere makama yöneldi. Ben gözlerimle onu takip ediyordum. Ayrılmak için ayağa kalkınca ona nazar değmiş gibi yüzüstü düştü. Parmağı kanamıştı. Çömelerek oturdu. Düşmesine üzülererek ona yanaştım. Ayağındaki tozları silmeye başladım. Bu hareketime ters tepki vermedi. Elbisemin etek tarafından bir parça yırtarak yarasını bağladım. Buna da karşı çıkmadı. Sonra bana yaslanarak ayağa kalktı. Onunla yürüdüm. Mekke'nin yukarısında bir eve geldik. İki delikanlı mehabetinden duydukları heyecanla ve telaşlı bir şekilde ona kapıyı açtılar. İçeri girerken beni de içeriye çekti. Ben de onunla içeri girdim. Kibleye dönerek iki rekât namaz kıldı. Ardından mekânın başköşesine oturdu. Allah'a hamd ve Peygamberine salat ve selam ettikten sonra dedi ki: "Bugünden itibaren benim yerim sana gizli olmayacak. Sen kimsin?" diye sordu. Ben, "Şebîb b. Şeybe et-Temîmî'yim," dedim. O, "el-Ehtemî mi?" dedi. Ben de "Evet," dedim. Bana iltifat etti ve yakınlık gösterdi. Kavmimi de en beliğ ifadeler ve en fasih sözlerle niteledi. Ben de ona, "Allah seni korusun, tanımayı severim ancak sualden çekinirim," deyince gülümsedi ve Irak ehlinin nezaketiyle dedi ki: "Ben Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs'ım." Ona, "Sana feda olayım, sülalene ne kadar da benziyor ve selefini ne kadar da çağırıştırıyorsun? Kalben sana olan sevgimi sana ifade edemem," dedim. O şöyle karşılık verdi: "Ey Temîmli kardeş! Bizi seven sevgimizle mutlu olur. Bize buğzeden de buğzumuzla betbaht olur. Hiçbiriniz Allah'ı ve Resulü'nü sevmedikçe kalben imana eremezsiniz. Onun hakkını vermekte ne kadar zayıf kalsak da Allah gereğini yerine getirmemize güç verir." Ona, "İlimle tanınıyorsun ben de ilmi taşıyanlardayım. Hac mevsimi günleri sayılıdır. Hac ehlinin meşguliyetleri çoktur. İçimden geçen bazı sualleri sana yöneltmek istiyorum.

Bu hususta iznin var mı? Sana feda olayım,” dedim. O, “Biz insanlar içinde en çok başkalarına açılmaktan imtina eden kimseleriz. Bu sebeple sır saklaman ve emanet hakkında emin olmanı dilerim. Umduğum bu meziyetlere sahipsen Allah’ın izniyle suallerini sor,” dedi. Ben de iman ve söz ifadeleriyle güvenini sağlayacak şekilde söz verdikten sonra mutmain oldu ve “*De ki: En büyük şehadet nedir? De ki: Allah aramızda şahittir, sözüdür,*” (En’âm, 6/19) ayetini tilavet etti. Sonra bana, “Sor,” dedi. Ben de ona, “(Hac)Mevsimine emîr olanlar hakkında ne düşünüyorsun?” dedim. Mevsimin emîri o yıl Velîd b. Yezîd’in dayısı Yûsuf b. Muhammed es-Sekâfî idi. Abdullâh b. Muhammed nefes aldıktan sonra, “Namazda ona uymak mı demek istedin, yoksa Ehl-i Beytten olmayanların onlara hâkim olmasını mı sordun?” deyince ben, “Her ikisini sordum,” diye karşılık verdim. O şöyle dedi: “Bunlar Allah’ında büyük mevzulardır. Namaz Allah’ın kullarına farz kıldığı bir vecibedir. Her vakitte bu farzı eda etmelisin. Sana hacca gitmeyi, düşmanlarına karşı cihadı, cuma ve bayramlarda hazır olmayı emreden Allah, kitabında sana bir rahmet olarak, müminlerin içinde imanı en mükemmel olanın imametinde namazını eda etmeni emretmiş değildir. Eğer bunu emretseydi seni sıkıntıya sevk etmiş olurdu. Müsamahalı ol ki sana da müsamaha gösterilsin.” Sonra peş peşe sorularımı yönelttim. Aldığım cevaplarla ondan sonra hiç kimseye din işlerim hakkında soru sorma ihtiyacı duymadım. Sonra kendisine, “Kitaba derin vukufu olanlar iddia ederler ki sizin, kesin olarak bir devletiniz olacak. Doğudan doğacak ve batıya doğru yayılacak. Allah’tan hayırlı olmasını ve şerrinden muhafaza etmesini dileriz,” dedim. O şöyle dedi: “Onu idrak edersen lisanın ve elinle ondan payını al.” Ben, “Büyükleri olduğunuz hâlde Araplardan bu devlete katılmayanlar olacak mı?” diye sordum. O şöyle dedi: “Evet, bir kavim var ki yalnızca kendilerine yardıakçılık yapanlara vefa gösterirler. Biz ise hakkımız olanı isteriz. Biz muzaffer olacağız, onlarsa hezimete uğrayacaklar. Bizim seleflerimiz onların seleflerine karşı muzaffer olduğu ve bize muhalefet eden seleflerinin hezimete duçar olduğu

[II/191]

gibi.” Bunun üzerine düşündüğümde bana, “Sıkıntı duyma, bu Allah’ın insanlar hakkında yaşanan sünnetidir. Allah’ın sünneti ise değişmez. Onların bize husumeti, onlara merhametle muamele etmemiz ve zürriyetlerini korumamız için bir engel teşkil etmez,” dedi. Kendisine, “Düşmanlarınızla birlik olup size karşı savaştıkları hâlde kalpleriniz onlara nasıl samimi olabilir?” diye sordum. O şöyle dedi: “Öyle bir aileyiz ki aleyhimize de olsa vefa bize sevdendirilmiş, ihanet de lehimize bile olsa bize sevimsiz kılınmıştır. Onlardan bir azınlık ancak bize muhalefet edecektir. Devletimizin destekçileri, şiamızın ileri gelenleri ve ordumuzun kumandanları bizimle olacaklardır. Savaş ağırlıklarını bıraktığı zaman kötülere destek olanları affedeceğiz. Bir kimsenin akraba ve taallukatı ona mahsup sayılacak. Böylelikle karşılıklı olarak husumet bitecek, fitne sönecektir ve kalpler huzur bulacaktır,” dedi. Kendisine, “Size sevgisini samimi olarak veren sıkıntılarla karşılaşacak, diye söylenir,” dedim. O ise, “Rivayet edilir ki bizi sevenler belaya maruz kalmakta tıpkı suyun akış noktasına aktığı gibi kolay olacaktır,” dedi. Ben, “Bunu demek istemedim,” deyince o, “Ne demek istedin?” diye sordu. Ben, “Dostunuzu mağdur edecek düşmanınızı ise yararlandıracaksınız,” dedim. O şöyle cevap verdi: “Dostlarımız çoğunlukla bizimle mutlu olacaklar. Düşmanlarımızdan bizden yararlananlar daha az olacaktır. Ancak bizde beşeriz. Gaybı ancak Allah bilir. Durumların iç yüzü bizden saklanabilir. Bu yüzden istemediğimiz hâlde kimilerine zarar verebiliriz. Ancak iyiliklerimizle Allah, yaraların sarılmasına ve çatlakların kapatılmasına vesile olacak, mükâfatı ihsan edecektir. Allah’ın ilminden kaçmayan hatalarımız için istiğfarda bulunacağız. Kaldı ki ben sana ulaşan bu bilgiyi inkâr etmiyorum. Zira dostla ilişkinin esası ilgi, destek, güven ve yumuşaklıkla muameleyse düşmanla ilişkinin esası sakınma, sertlikten kaçınma ve tedbirli olmaktır. Ey Temîmli kardeş! Sen sorumlu olacaksın,” dedi. Kendisine, “Korkarım ki bugünden sonra seni göremeyeceğim,” dedim. O, “Ümit ederim ve inşallah yakında sen beni, ben de seni göreceğim,” diye karşılık verdi. Ben, “Allah karşılaşmayı acil bir zamanda nasip

etsin ve selamette kalmanızı ihsan buyursun. Zira sizi seviyorum,” dedim. O gülümsedi ve dedi ki: “Allah seni üç şeyden korursa korkma,” dedi. Ben, “O üç şey nelerdir?” diye sordum. O şöyle cevap verdi: “Dine saygısızlık, hükümdarların hışmına uğramak, harama bulaşmak. Ayrıca sana yapacağım şu nasihatleri hiç unutma. Sana zarar verse dahi doğruluktan şaşma. Seni uzak tutsa da nasihat ve sadakatini esirgeme. Bizden nasiplenmiş olsa bile bize hasım olanla haşır neşir olma. Zira o nihayetinde zillete mahkûm olacaktır. Kendisini uzak tutsak bile dostumuz olanı terk etme. Bizimle ilişkisinde art niyetten uzak ol. Seni yücelttikleri zaman mütevazı ol. Seninle irtibatı keserlerse de sen irtibatı kesme. Hafifliğe meyletme. Zira bundan ötürü sana buğzederler. İçine kapanma ki senden uzak kalmasınlar. Onlar başlamadan sen başlama. Görevlere talip olma. Paraya düşkün olma. Ben bu akşam yolcuyum. Bir ihtiyacın var mı?” diye sordu. Onu yolcu etmek için ayağa kalktım ve kendisine, “Hareketin gerçekleşmesi ne zaman?” [III/192] diye sordum. O, “Vakti tayin eden ve uyaran Allah’tır,” diye karşılık verdi. Ben ayrılmıştım ki baktım bir adamı peşimden geldi ve bir hırkasını bana vererek, “Ebû Ca’fer sana bu hırkayla namaz kılmanı emrediyor,” dedi. Akabinde ayrıldık ve Allah’a yemin ederim ki kendisini bir daha ancak iki koruması, ona biat etmek üzere içinde bulunduğum kaviminden bir gruptayken beni tutup ona doğru iterlerken görebildim. Beni görünce tanıdı ve korumalara, “Sevgisi sağlam olan ve daha önce hürmeti gerçekleşen o kişiyi rahat bırakın,” dedi. Onun bu sözünü insanlar tazimle karşıladı. Sonra bana, “Kardeşim Ebü’l-Abbâs zamanında neredeydin?” diye sordu. Ben özür beyan etmeye yeltenirken bana, “Canını sıkma her şeyin bir vakti vardır. O vakit aşılmaz. Senin sevginin karşılığı kaybolmayacak ve taraftarlığının hakkı zayi olmayacaktır. Ayrıca sana yeterli olacak bir maişet, seni üst seviyeye çıkaracak bir teklif ya da seni ayağa kaldıracak bir iş iste,” diye söyledi.

Kendisine, “Ben senin vasiyetini unutmadım,” deyince bana, “Ben de söylediğimi daha çok hatırlıyorum. Ben sana görev talep etme dedim. Sana görev verildiği zaman kabul et-

mekten menetmedim," dedi. Ben, "Rızık Müminlerin Emîri'ne yakın olmakla beraber olduğu zaman benim için daha sevimlidir," dedim. O şöyle karşılık verdi: "Benim için de böylesi daha sevimlidir ve senin kalbine daha çok huzur verir ve senin için daha rahattır. İnşallah fazlasıyla hakkını veririm. Seninle görüşmemizden sonra ailede bir artış oldu mu?" diye sordu. "At ve hizmetçim oldu," diye cevap verdim. O, "Senin ıyalını, ıyalımıza, hizmetçini de hizmetçimize kattık. İmkânlarım el vermezse senin maişetini beytûlmâlden karşılayacağım. Seni her yıl için iki yüz dinar geçindirir mi, yoksa daha fazla mı olsun?" diye sordu. Ben, "Ey Müminlerin Emîri! Bunun yarısı bile beni iki yıl idare eder," deyince o, "Her yıl bu tahsisatını hangi beldede olursan ol, amilimden alacaksın. Dilersen de seni el-Mehdî'ye havale edeyim, inşallah o senin için benden daha ilgili olacak ve seni daha fazla hoşnut edecektir," diye karşılık verdi.

Ebû Ca'fer'in Hacca Gitmesi ve Mâlik b. Enes'le Karşılaşması ve Ona Söyledikleri

Ravilerin anlattığına göre Halife Ebû Ca'fer işleri yoluna koyduktan ve hâkimiyeti ele geçirdikten sonra hac için [II/193] Mekke'ye gitmek üzere 148 yılında yola çıktı. Ebû Ca'fer, Mina'dayken insanlar ona selam vermek için yanına gittiler ve Allah'ın kendisine verdiği nimetler için onu tebrik ettiler. Hicaz ehlinde Kureyşliler, diğer kabile mensupları, ilim talebinde, fıkıh müzakerelerinde ve hadis rivayetinde onunla birlikte bulunmuş âlim ve fakihler hazır bulundular. Aralarında Mâlik b. Enes de vardı. Ebû Ca'fer ona, "Ey Ebû Abdullah! Bir fikrim var," dedi. Mâlik: "Allah, Müminlerin Emîri'ni isabetli görüş, hak söz ve hayırlı davranışlar için muvaffak kılsın ve ona yardımcı olsun. Müminlerin Emîri'nin bahsettiği düşüncesi nedir?" diye sordu. Ebû Ca'fer şöyle dedi: "Seni Mescid-i Harâm'da oturtmak istiyorum. Allah'ın evini imar edenlerden olacaksın. İnsanları da senin ilminden sorumlu tutacağım. İslam beldelerini, ilim heyetlerini sana göndermelerini ve hac mevsiminde elçilerini sana yollamalarını isteyeceğim. Böylece inşallah onları din işlerinde doğruya ve Hakka yönlendire-

ceksin. Aslında gerçek ilim Medine ehlinin ilmidir. Onların en âlimi de sensin.” Bunun üzerine Mâlik şöyle dedi: “Müminlerin Emîri en üstün göz ve en isabetli görüş sahibidir. Ne getireceğini ve neyi terk edeceğini de daha iyi bilir. Bana izin verirse söylemek istediğimi söyleyeyim.” Ebû Ca’fer şöyle karşılık verdi: “Evet seni dinlemek haktır ve senin görüşüne itibar etmek gerekir.” Mâlik dedi ki: “Ey Müminlerin Emîri! Irak ehli hadlerini aşan sözler söylediler. Ben söylerken tehlikeli sözler söylediğimi düşünüyorum zira onlar güçlü bir konumda bulunuyorlar. Mekke’ye gelince orada kimse yoktur. Müminlerin Emîri’nin dediği gibi gerçek ilim Medine ehlinin ilmidir. Her kavmin selefleri ve imamları vardır. Müminlerin Emîri dilerse onları kendi hâlinde bıraksın.” Ebû Ca’fer dedi ki: “Irak ehline gelince Müminlerin Emîri onların tasarruf ve adaletlerini kabul etmez. Gerçek ilim Medine ehlinin ilmidir. Biz biliyoruz ki sen kendini sorumluluktan kurtarmak istiyorsun.” Mâlik: “Evet ey Müminlerin Emîri! Allah seni affetsin beni bu işten muaf tut,” deyince Ebû Ca’fer: “Müminlerin Emîri seni muaf tuttu. Ancak Allah’a yemin ederim ki Müminlerin Emîri’nden sonra senden daha âlim ve daha fakih kimse bulamam,” dedi.

Süfyân es-Sevrî ve Süleymân el-Havvâs’ın Ebû Ca’fer’e Gitmeleri ve Ona Söyledikleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû Ca’fer Mina’da bulunuyordu. Aynı yılda Süfyân es-Sevrî ve Süleymân el-Havvâs da hac için Mekke’de bulunuyorlardı. Onlardan biri diğerine dedi ki: “Daha düne kadar ilim meclislerinde Mansûr²⁴⁷ ve Zührî’nin yanında bizimle yarışan bu azgın kişiyle konuşmak, ona hakkı tavsiye etmek ve bâtıldan [III/194] sakındırmak için yanına gidip onunla konuşmayalım mı? Belki Allah bizim sözlerimiz sebebiyle Müslümanların menfaatine işler yapmasını irade buyurur. Bizim sevaba nail olmamız için de vesile olur,” dedi. Süleymân el-Havvâs: “Korkarım kendisinden bize bir kötülük gelir,” deyince Sevrî: “Ben korkmuyorum. Dilersen sen gir, dilersen ben gireyim,” diye

247 Mansîr b. Ammâr kastedilmiştir.

karşılık verdi. Bunun üzerine Süleymân el-Havvâs girdi. Ona tavsiyelerde bulundu, sakındırdı, nasihat etti ve Allah'ı hatırlattı. Ebû Ca'fer ona "Öldürüleceksin, şu konuda görüşün ne?" diye ilmî bir mesele hakkında sordu. Süleymân cevap verdi. Çıkınca Süfyân es-Sevrî: "Ne yaptın?" diye sordu. Süleymân: "Tavsiyede bulundum, sakındırdım, nasihat ettim ve hatırlattım. O dinlemese de boynumuzda bir vecibeydi, yerine getirdik," dedi. Süfyân: "Bir iş başaramadın," dedi ve kendisi girdi. Ona tavsiyede bulundu ve sakındırdı. Ebû Ca'fer ona, "Ey Ebû Abd! Bana yaklaş, yanıma gel," dedi. Süfyân: "Sahip olmadığım ve senin de sahip olmadığın şeye ayak basmam," deyince Ebû Ca'fer: "Ey delikanlı! Sergiyi aradan kaldır," dedi. Bunun üzerine ilerleyerek önüne kadar geldi ve *"Sizi ondan yarattık, ona döndüreceğiz ve tekrar ondan çıkaracağız,"* (Tâhâ, 20/55) ayetini okuyarak yere çöktü. Ebû Ca'fer'in gözlerinden yaşlar aktı. Ardından Süfyân izin istemeden konuşmaya başladı. Nasihat etti, tavsiyede bulundu, sakındırdı, hatırlattı ve sert ifadeler kullandı. Muhafız ona, "Ey adam! Öldürüleceksin," deyince Süfyân: "Öldürüleceksem hemen olsun," dedi. Ebû Ca'fer ona da bir soru sordu ve Süfyân cevabını verdi. Ardından Süfyân ona, "Ey Müminlerin Emîri! Ya sen, Allah'ın ve Muhammed'in (sav.) ümmetinin mallarını onların izni olmadan harcamana ne dersin? Zira Ömer (ra.), bir hac ziyaretinde maiyetindekilerle on altı dinar harcadığı için, 'Görüyorum ki, beytûlmâle çok zarar vedik,' demiştir.²⁴⁸ Senin de hazır bulunduğun ve ilk not alan kişi olarak, bir mecliste Mansûr b. Ammâr'ın bize İbrâhîm, Esved, Alkame ve İbn Mes'ûd yolundan Resulullah'tan (sav.) şöyle anlattığı senin de malumundur. Resulullah (sav.) şöyle buyurdu: 'Nice kimse vardır ki nefsinin arzusuyla Allah ve Resulü'nün malına dalmaktadır. Bunlar için yarın cehennem ateşi vardır.'" Bunun üzerine kâtip Ebû Ubeyde, Süfyân'a: "Müminlerin Emîri'ne böyle mi hitap edilir?" deyince Süfyân ona, "Sus, zira Haman Firavun'u Firavun da Haman'ı helak etti," dedi. Akabinde Süfyân çıktı. Kâtip Ebû

248 *Hilyetü'l-Evliyâ* (VI. 376) da anlatıldığına göre bu söz Süfyân tarafından el-Mehdî'ye söylendi.

Ubeyde: “Bu adamın öldürülmesi emrini vermeyecek misin? Vallahi bundan daha çok öldürülmeyi hak eden bir kimse bilmiyorum,” deyince Ebû Ca’fer: “Sus ey ahmak! Vallahi bugün [III/195] yeryüzünde ondan ve Mâlik b. Enes’ten başka kendisinden hayâ duyulan kimse kalmamıştır,” dedi.

İbn Ebî Züeyb,²⁴⁹ Mâlik b. Enes ve İbn Sem’ân’ın²⁵⁰ Ebû Ca’fer’e Gitmeleri

Abdullah b. Müslim dedi: Raviler Mâlik b. Enes’ten naklen şöyle dediğini rivayet ettiler: Ebû Ca’fer halife olduğu zaman yaltakçı ve kovucular benim aleyhime dolaştırılan bazı sözleri ona taşıdılar. Biz Mina’dayken gece vakti onun elçisi bana geldi ve “Müminlerin Emîri seni istiyor, emrine icabet et,” dedi. Oysa yanından yeni ayrılmıştım. Beni öldürmek için çağırdığına kesin inandım. Vasiyetimi yazdıktan sonra yıkandım ve abdest aldım. Sonra kefenlik elbiselerimi giyerek güzel koku sürdüm. Ardından bulunduğu haymeye gittim. Yanına vardım. Beyaz inciler, kırmızı yakut ve yeşil zümrütle süslenmiş bir yatak üzerinde oturuyordu. Rivayete göre bu yatak Bizans İmparatoru tarafından Hişâm b. Abdülmelik’e hediye edilmiş ve ondan da Ebû Ca’fer’e intikal etmişti. Onun paha biçilmez değerinde olduğu söylenmekteydi. Önünde etrafını aydınlatan mumlar yanıyordu. İbn Ebî Züeyb ve İbn Sem’ân da yanında oturuyorlardı. Elinde bulunan bir sahifeye bakıyordu. Yanına vardığımda selam verdim. O, başını kaldırıp bana baktı ve öfkeli bir edayla gülümsedi. Elindeki sahifeyi bıraktı ve sağını işaret ederek yanında oturmamı söyledi. Oturup heyecanım yatıştıktan sonra başımı kaldırıp önüme baktım. Karşımda zırhlı bir muhafız duruyor ve eline parlayan kılıcını almış vaziyette bekliyordu. Sağa baktım elinde demir harbe bulunan bir muhafız bulunuyordu. Sola baktım yine elinde kılıcı olan zırhlı bir muhafız bekliyordu. Üçü de pürdikkat kesilmiş ve

249 Adı İsmâîl b. Abdurrahmân b. Züeyb’dir. İbn Züeyb el-Esedî olarak da bilinmektedir, İbn Ömer ve Atâ b. Yâsir’den rivayet etmiş, kendisinden de İbn Ebî Necîh ve Saîd b. Hâlid el-Kârazî rivayet etmişlerdir. Sika bir ravidir. *et-Tehzîb*’de hâl tercemesi vardır.

250 Adı Abdullah b. Ziyâd b. Sem’ân el-Medenî’dir Fakih bir zattır. Mücâhid ve A’rec’ten rivayet etmiştir. *et-Tehzîb*’de hâl tercümesi mevcuttur.

[II/196]

gözleriyle Ebû Ca'fer'in emirlerini bekliyorlardı. Bu hususta gaflete kapılmaktan âdeta korku içinde bulunuyorlardı. Ardından bize döndü ve dedi ki: "Ey fakihler! Müminlerin Emîri'ne, sizin hakkınızda onun gönlünü daraltan ve canını sıkın haberler intikal etmiştir. Oysa Allah'ın size halife kıldığı kişiye karşı herkesten çok dilinizi tutmak, size yaraşanı yapmak gerekirdi. İtaat etmek, gizli ve açık her hâlde sadakat göstermek herkesten çok sizin göreviniz olmalıydı." Mâlik ona dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Allah: '*Ey iman edenler bir fâsık size bir haber getirdiği zaman onu araştırın,*' (Hucurât, 49/6) diye buyurmaktadır," deyince Ebû Ca'fer: "Size göre hangi sınıfa dâhilim; adil imam yoksa zalim imam mı?" diye sordu. Ben kendisine, "Ey Müminlerin Emîri! Allah hakkı için ve Muhammed (sav.) şefaatiyle ve ona olan yakınlığınla beni bu konuda söz söylemekten muaf tutmanı diliyorum," dedim. O, "Müminlerin Emîri, seni muaf tuttu," dedi. Ardından İbn Sem'ân'a döndü ve ona, "Ey kadî! Allah için söyle, sana göre ben nasılım?" diye sordu. İbn Sem'ân şöyle cevap verdi: "Ey Müminlerin Emîri! Vallahi insanların en hayırlısıdır. Hac farizasını eda ediyorsun. Düşmana karşı cihat ediyorsun. Yolların emniyetini sağlıyorsun. Senin sayende zayıf güçlüye yem olmaktan emin olmaktadır. Dinin nizamı seninle kaimdir. Bütün bunlarla sen insanların en hayırlısı ve imamların en adaletlisidir." Daha sonra İbn Ebî Züeyb'e döndü ve dedi ki: "Allah için sana göre ben nasıl biriyim?" diye sordu. İbn Ebî Züeyb dedi ki: "Vallahi bana göre insanların en kötüsüsün. Allah'ın ve Resulü'nün malıyla zilkurbânın, yetimlerin ve yoksulların haklarını tekeline aldın. Zayıfı ezdin. Güçlüyü takatsiz bıraktın ve mallarını alıkoydun. Yarın Allah'ın huzurunda ne mazeret ileri süreceksin?" Ebû Ca'fer ona, "Kendine gel, sen ne diyorsun? Önündekileri görmüyor musun?" deyince İbn Ebî Züeyb: "Evet kılıçları görüyorum. Ölüm değil mi? Ölüm kesin olarak gelecektir. Ölümün yakın olması geç gelmesinden hayırlıdır." Ardından ikisi çıktı, ben ise Halife'nin huzurunda kaldım. Halife bana, "Senden güzel koku geliyor," deyince ben, "Evet sana benim aleyhime bazı sözler taşındıktan ve gece vakti senin

elçin gelince öldürüleceğimi sandığımdan yıkandım, güzel koku sürdüm ve kefenlik elbiselerimi giydim,” diye karşılık verdim. Ebû Ca’fer: “Fesubhânellah, İslam’da bir çatlak ya da bir kırılma meydana getirecek değilim. Benim İslam’ı güçlendirmek ve dini aziz kılmak için gösterdiğim çabayı görmüyor musun? Ey Ebû Abdullah! Söylediklerinden Allah’a sığınırım. Sen şehrine bir yol gösterici ve hidayet insanı olarak dön. Eğer bizimle kalmak istersen kimseyi sana tercih etmeyiz, hiç kimseyi sana denk görmeyiz,” dedi. Mâlik: “Eğer Müminlerin Emîri beni mecbur ederse davetine icabet edeceğim. Şayet beni muhayyer tutarsa muaf tutmasını tercih ederim,” dedim. Kendisi, “Seni mecbur edecek değilim. Zorlayacak da değilim. Afiyet ve emniyet içinde dönebilirsin,” dedi. O geceyi geçirdik. Ertesi sabah Ebû Ca’fer, her birinde beş bin dinar bulunan üç kese para hazırlattı ve bir muhafızını çağırarak kendisine, “Şu paraları al ve her birine bir kese vereceksin. Mâlik b. Enes ke- [III/197] seyi kabul ederse kendi bilir. Geri gönderse de ona beis yoktur. İbn Ebî Züeyb keseyi kabul ederse boynunu vur ve başını getir. İbn Sem’ân geri gönderirse boynunu vurup başını getireceksin. Onu alırsa de afiyetle harcasın,” diye söyledi.

Görevli para keselerini adı geçenlere götürdü. İbn Sem’ân keseyi aldığı için kurtuldu. İbn Ebî Züeyb ise geri verdiği için kurtuldu. Ben ise ihtiyacım sebebiyle kabul ettim. Daha sonra Ebû Ca’fer Irak’a dönmek üzere yola çıktı.

Ubeydullah el-Ömerî’nin Ebû Ca’fer’e Mektubu

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû Ca’fer 148²⁵¹ yılında hac farızasını ifa ettikten sonra dönerken Ömerî diye bilinen fakih Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. Abdillâh b. Ömer b. el-Hattâb’ı sormuştu. Ona, “Ey Müminlerin Emîri! Bu yıl hacca gitmedi. Hacca gitseydi seni ilk ziyaret eden kişi olurdu. Aleyhine söz söyleyen hiç kimsenin iddiasını kabul etme. Senin indinde onun aleyhine ancak bâtil ehlin-

251 Orijinal nüshadaki tarih budur. Ancak Ubeydullah b. Ömer b. Hafs’ın hicri 147 yılında Medine’de vefat ettiği rivayet edilmiştir. Bir rivayete göre de 144, diğer bir rivayette de 145 yılında vefat ettiği nakledilmiştir. Medine’nin yedi fukahasıdan biridir (bkz. *el-Bidâye ve’n-Nihâye* ve *et-Tehzîb*).

den ya da yalancı olan biri söz söyleyebilir. O senin bildiğin gibidir.” Ebû Ca’fer dedi ki: “Vallahi o, bu yıl hacca gideceğimi bildiği için hacca gitmedi. Buna rağmen bu davranışı benim nezdimde şeref ve konumunu yüceltmıştır. Ben ona hiç kimseye göstermediğim hürmet ve takdiri gösteriyorum. Zira Kureyş’te şerefli bir şahsiyet, İslam’da konumu önemli bir zattır. Allah ona güzel bir mekân ve kıymetli bir makam ihsan etmiştir.”

Halife Ebû Ca’fer, Bağdat’a geri dönünce Ubeydullah el-Ömerî’nin mektubu ona ulaştı. Mektupta şunlar yazılıydı: “Rahmân ve Rahîm Allah’ın adıyla. Müminlerin Emîri Abdullah Ebû Ca’fer’e, Ubeydullah b. Ömer’den. Allah’ın selamı ve genişledikçe Allah’ın dilediğini içine alan rahmeti senin üzerine olsun. Ben senin ahdine bağlıyım. Senin sorumluluğunu üstlendiğin işler senin için önemli hususlardır. Sen bu ümmetin yönetim işini üstlenerek kırmızı, siyah ve beyaz, ileri gelen ve basit her sınıftan insanın mesuliyetini omuzlarına aldın. Dost, düşman, şerif ve basit herkes senin önünde diz çökmektedir. Herkes hak ve adaletten nasibini almaktadır. Ey Ebû Ca’fer! Allah indinde ne konumda olduğunu düşün. Kalplerin ve yüzlerin fena olacağı bir günden seni sakındırıyorum. O gün kudretiyle insanları kahreden ve gücüyle onları zelil eden Allah’ın huzurunda her türlü mazeret, hüccet fayda vermeyecektir. O gün insanlar huzurunda boyun eğecek, rahmetini umacak ve azabından korkacaklardır. Bizler önceden kendi aramızda son zamanlarında bu ümmetin durumunun değişeceğini ve görünüşte dost olanların gizliden düşman olacaklarını konuşuyorduk. Bu mektubumu yanlış şekilde değerlendirmenden Allah’a sığınırım. Bu mektubu ancak bir nasihat olarak yazdım. Selamla.”

Ebû Ca’fer el-Mansûr’un Cevabı

Müminlerin Emîri Abdullah b. Muhammed’den Ubeydullah b. Ömer b. Hafs’a:

Selâmün aleyk. Bana yazdığın mektupta ahdime bağlı olduğunu ve sorumluluğunu üstlendiğim işlerin benim için

önemli olduğunu, bütün ümmetin yönetim işini üstlendiğini yazmışsın. Ayrıca mektubunda bu ümmetin durumunun değişeceğini ve görünüşte dost olanların gizliden düşman olacaklarını da yazmışsın. İnşallah ben o insanlardan değilim ve zaman da o zaman değildir. O zaman öyle bir zamandır ki nefsin arzuları galip olacak ve bu arzularla insanlar birbirlerine meyledecekler. Onlar için dünya menfaati dinin menfaatinden daha sevimli olacaktır. Mektubunda öncekileri uyardığın gibi beni de uyarıyorsun. Eskilerin sözüdür. Gece ve gündüz, uzak olan herkesi yakınlaştırır ve her yeniye eskitir ve vadedilen her şeyi getirir. Öyle ki insanlar cennet ve cehennemdeki yerlerine kavuşurlar. Mektubunu yanlış yorumlamamızdan Allah'a sığınmış ve onu ancak bir nasihat olarak yazdığını ifade etmişsin. Doğru söylüyor ve hayırlı bir iş yapmışsın. Bana yazmaktan imtina etme. Zira buna ihtiyacım var. Selamla.

Ebû Ca'fer'in Abdullah b. Merzûk ile Görüşmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû Ca'fer el-Mansûr hac vazifesini ifa ederken Kâbe'yi tavaf etmek istediğinde insanların Kâbe'yi tavaftan alıkonulmalarını emretti. Bir hafta boyunca kendisi tavaf etti. Bunun üzerine Abdullah b. Merzûk hışımla ona yöneldi ve elbisesinden tutarak onu salladı. Sonra ona, "Seni bu davranışa cesaretlendiren kimdir, insanların içinde bu Beyt'e herkesten daha çok hak sahibi olduğunu kim söyledi? İnsanlarla arasına giriyor ve onları ondan alıkoyuyorsun," dedi. Ebû Ca'fer yüzüne bakınca onu tanıdı. Ona, "Abdullah b. Merzûk musun?" diye sordu. O, "Evet," dedi. Ebû Ca'fer ona, "Seni bu harekete cesaretlendiren ve buna sevk eden kimdir?" diye sordu. Abdullah b. Merzûk: "Bana ne yapacaksın? Menfaat veya zarar vermek senin elinde mi? Vallahi Allah'ın izni ve ilhamı olmadan se- [II/199] nin ne zararından korkarım ne de menfaatini umarım," diye karşılık verdi. Ebû Ca'fer ona, "Sen nefsin helak ediyorsun ve kanını helal kıldın," deyince Abdullah b. Merzûk şöyle karşılık verdi: "Allah'ım, bana zarar vermek Ebû Ca'fer'in elinde olsa beni her türlü zarara maruz bırak. Menfaatim onun elinde ise ondan bana gelecek her türlü menfaati benden uzaklaştır. Ey

Rabbim her şey Senin elindedir. Her şeyin sahibi Sensin.” Bunun üzerine Ebû Ca’fer emir vererek Abdullah b. Merzûk’un Bağdat’a götürülmesini emretti. Bağdat’ta onu hapse attı. Gündüz hapiste tutar, gece olunca onu makamına getirtir ve onunla sohbet ederdi. Böylece insanlara, kendisine ilk itiraz eden kişiyi hapse attığını göstermek istiyordu. Cahil kişiler de, Müminlerin Emîri’nin affı falancanın affına vesile oldu benim affıma da vesile olmaz mı? diye yanlış bir zanna kapılmasın. Uzun süre Halife Abdullah b. Merzûk’a böyle muamele etti. Nihayet olay unutulup uzun süre ondan haber alınmayınca onu serbest bıraktı ve Mekke’ye gitti. Abdullah, Mekke’de ika-met etmeye devam etti. Nihayet Ebû Ca’fer vefat edip yerine oğlu el-Mehdî geçince hacca gitti ve aynı şeyi yaptı. Abdullah b. Merzûk ona da aynı davranışı yaptı. Halife onu öldürmek isteyince ona, “Babana da aynı şeyi yaptı. Ancak baban onu Bağdat’a götürdü ve ona iyilik yaparak gündüz hapsediyor gece de sohbetine alıyordu. Babanın yolunu izlemek, onu örnek almak ve ikramına vâris olmak sana herkesten daha çok yaraşır,” dediler. Bunun üzerine el-Mehdî onu Bağdat’a götürdü ve orada vefat etti.²⁵²

Mâlik b. Enes’in Ca’fer b. Süleymân’dan Çektiği

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû Ca’fer²⁵³ döneminin başlangıcında Medine’ye bir karışıklık ve fitne havası hâkim oldu. Bunun üzerine Ebû Ca’fer amcaza-desi Ca’fer b. Süleymân b. el-Abbâs’ı karışıklık ve fitneye son vermek ve Medine ehlinin biatini yenilemek üzere vali olarak gönderdi. Medine’ye, kendilerine karşı olanların canını yak-mak niyetiyle geldi. Bu noktadan hareketle şiddet ve kaba güç kullanarak iktidarlarına muhalefet eden ve onlarla çekişmeye

252 Hicri 196 yılında Bağdat’ta vefat etti. Hârûn er-Reşîd’in veziriydi. Sonra dünyadan el etek çekti ve kendini ibadete verdi. Belki Allah hâlimi görür de beni affeder diye, öldüğünde bir mezbeleğe defnedilmesini vasiyet etti (*Safvetu’s-Safve*, II. 317; *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, Hicri 196 Yılı Olayları).

253 Ca’fer b. Süleymân, Abdullah b. er-Rebî’in azledilmesinden sonra hicri 146 yılında Medine’ye vali oldu. Onun valiliği Muhammed b. Abdullah’ın zuhurundan ve Ebû Ca’fer el-Mansûr’un halife olmasından dokuz yıl sonra gerçekleşti.

meyleden herkese musallat oldu ve insanları biatten sorumlu tuttu. Mâlik b. Enes küçüklüğünden beri kendisine haset edilen bir kişiydi. Aslında ilminde, amelinde, anlayışında ve takva sıfatlarından birine sahip herhangi bir kimseye haset ediliyorsa, Mâlik gibi bütün bu meziyetleri kendinde toplayan ve yetişme çağından beri ilim, amel, anlayış, zekâ ve asalet ko- [II/200]
 nusunda Allah'ın lütfuna mazhar olmuş ve bu mertebeye din ve faziletle ulaşmış, küçüklüğünde bu meziyetlerle tanınmış, büyüklüğünde de bunları muhafaza etmiş ve Allah'ın yardımıyla kendinden öncekilerden öncülüğü alarak herkesten daha yüksek bir seviyeye ulaşmış bir insana daha çok haset edilir. Bu sebeple ona haset ettiler, ona haksızlık yapmaya yel- tendiler ve Ca'fer b. Süleymân'a ihbar ettiler. Kimisi Ca'fer'e, Mâlik'in, sana muhalefet etmelerinin kendilerini sorumlu kıl- mayacağına ve zor kullandığın²⁵⁴ için, Peygamber'den (sav.) rivayet ettiği "Ümmetim hata eseri, unutarak ve zorlanarak yaptığı davranışlardan sorumlu tutulmamıştır," hadisine²⁵⁵ dayanarak biatin geçerli olmadığına dair fetva verdiğini ve fetvasını bütün Medine halkına yaydığını söylediler. Bu durum Ca'fer'e ağır geldi ve Medine ehlinen aldığı biatin bozulabile- ceğinden korktu. Bunun üzerine Allah'ın kendisini muaf tut- tuğu bir konuda, varlığı Allah'ın Müslümanlara bahşettiği bir nimet olan insan hakkında bir girişimde bulunmayı düşündü. Bunun üzerine, ona, "Herhangi bir şekilde zarar vermeye yel- tenme, zira Müminlerin Emîri nezdinde insanların en kıymet- lisidir ve herkesten çok onu tercih etmektedir. Ayrıca ondan sana bir zarar gelmez. Müminlerin Emîri'nin emri olmadan veya Medine ehlinin aleyhine karşı bir suç işlemekten ona zarar vermeye yeltenme," dediler. Ancak Ca'fer b. Süleymân, Mâlik'in kendilerinden zarar gelmesini ummadığı bir kişiyi göndererek biat konusunu sordu. Nitekim "Zarar kişiye emin

254 İbnü'l-Esir dedi: Mâlik Medine ehline, biate zorlandıkları için biatin geçerli olmadığına ve yeminlerinin bir hükmünün bulunmadığına dair fetva ver- di. Bunun üzerine insanlar Muhammed b. Abdullah'a biat etmeye yöneldiler (*el-Kâmil*, III. 565). Ayrıca bkz. *Vefeyâtü'l-A'yân*, IV. 137; İbnü'l-Cevzî, *Şüzûru'l-Ukûd*'da olayın tarihini ise 147 senesi olarak vermiştir.

255 *el-Hilye*, VI. 352. Mâlik'in rivayetinden garip olup tek kaynak İbn Masfâ ta- rafından Velid b. Müslim'den rivayet edilmiştir.

sandığı yerden gelebilir,” diye bir darbimesel vardır. Mâlik o kişiye güvenerek ve samimiyetine dayanarak fetvasını verdi. Kısa bir süre sonra Mâlik, Ca’fer b. Süleymân’ın elçisinin geldiğini gördü. Onu, iradesine rağmen ve mehabeti çiğnenmiş vaziyette Ca’fer’in huzuruna götürdüler. Ca’fer’in emriyle ona yetmiş kırbaç vuruldu. Medine’deki fitne son bulunca ve biat işleri tamamlanınca kendisine vurulan kırbaçların tesiriyle Mâlik yatağa düştü.

Ebû Ca’fer el-Mansûr’un Mâlik’in Kırbaçlanması Kınaması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Mâlik b. Enes’in kırbaçlandığına ve Ca’fer b. Süleymân’ın ona yaptıklarına dair haber Ebû Ca’fer’e ulaşınca, olayı çok vahim olarak gördü ve olayı kınayarak hoşnutsuzluğunu ifade etti. Ayrıca Ca’fer b. Süleymân’ın Medine valiliğinden azline²⁵⁶ dair yazı [II/201] yazdı ve küçük semerli bir binek hayvanı üzerinde Bağdat’a getirilmesini emretti. Medine’ye Kureyşli Benî Mahzûm’dan bir adam tayin etti. Bu zat dindarlığı, akil kişiliği, kararlılığı ve zekâsıyla tanınırdı (Ramazan 161).²⁵⁷ Ayrıca Ebû Ca’fer, Mâlik b. Enes’e yazarak Bağdat’ta yanında ikamet etmesini teklif etti. Ancak, Mâlik bu daveti reddederek Halife’nin bu talepten kendisini muaf tutması için bir yazı yazdı ve mazeret beyan etti. Ebû Ca’fer ona yazarak bir sonraki hac mevsiminde hacca gideceğini ve kendisini bekleyeceğini ifade etti.

Mâlik’in Mina’da Ebû Ca’fer’i Ziyâret Etmesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Mâlik b. Enes 163 yılında hacca gitti. Bu esnada Mina’da olduğu

256 Daha önce Ebû Ca’fer’in 148 yılında hacca gitmediği zikredildi. İbnü’l-Cevzî’nin rivayet ettiğine göre Mâlik’in darp edilmesi olayı 147 yılında olmuştur. Ca’fer b. Süleymân’ın azli ise 150 yılında gerçekleşti. Taberî (VIII. 32) dedi: Onun yerine Hasan b. Zeyd b. Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib tayin edildi. Halife’nin *Târîh*’inde ise azil işi 149 yılında olmuş ve yerine Abdussamed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs b. Abdülmuttalib atanmıştır. Taberî, Abdussamed’in Medine’ye vali olması Hasan b. Zeyd’in azlinden sonra gerçekleştiğini söylemektedir.

257 Bu fahiş bir hatadır. Zira bilinmektedir ki Ebû Ca’fer 158 yılında vefat etti. Muhtemelen 151 yılını kastetmiştir ya da yazarın hatasıdır.

günlerde Ebû Ca'fer'i ziyaret etti. Mâlik'in önde gelen adamlarından olan Mutarrif'in şöyle dediğini naklettiler: Mâlik bana dedi ki: Mina'ya vardığımda haymelere geldim. Girmek için izin talebinde bulundum. Bana izin verildi. İzin işlerinden sorumlu olan şahıs Halife'nin yanından çıkıp bana geldi ve beni içeri aldı. Adama, "Müminlerin Emîri'nin bulunduğu kubbe şeklindeki çadıra geldiğimizde bana haber ver," dedim. Adam beni çadırdan çadıra ve her birinin önünde kılıçları ve demir harbeleri ellerinde bekleyen muhafızların bulunduğu kubbe şeklindeki çadırlardan geçirerek bana, "İşte Halife o kubbe çadırdadır," dedi ve yanımdan ayrıldı. Yalnız yürüdüm ve Halife'nin bulunduğu kubbe çadıra geldim. Baktım ki üzerinde oturduğu yerden aşağıdaki mindere inerek oturmuş ve bana karşı bir tevazu eseri olarak, kendisi gibilerin elbisesine benzemeyen basit elbiseler giymişti. Kubbe çadırda yanında kılıcını çekmiş yanı başında duran tek bir muhafız vardı. Ona yanaşınca bana, "Hoş geldin," dedi ve yakın ilgi gösterdi. Ardından bana, "Yakınıma gel otur," dedi. Ben oturmaya davranınca yanını işaret ederek oturmamı söyledi ve dizimi dizlerine değecek kadar kendisine yakın oturttu. İlk söylediği söz şu oldu: "Ey Ebû Abdullah! O'ndan başka ilah bulunmayan Allah'a yemin ederim ki sana yapılan muameleyle ilgili bir emir vermedim. Olmadan önce de olay hakkında bir bilgim olmadı. Bana haber verilince de razı olmadım." Mâlik dedi: Bunun üzerine her hâl üzere Allah'a hamd ettim. Resulullah'a (sav.) salat getirdim. Ardından Halife'yi bu işten ve bu işe rıza göstermekten tenzih ettim. Halife daha sonra dedi ki: "Ey Ebû Abdullah! Mekke ve Medine ehli, aralarında sen bulunduğun süre içinde iyi durumda olacaklardır. Ben seni onlar için Allah'ın azabından ve cezasından bir kurtuluş vesilesi olarak görüyorum. Allah senin sayende onları büyük bir vakadan kordu. Onlar, bildiğim kadarıyla fitneye hızla meyleden ve fitne karşısında en zayıf insanlardır. Allah onları helak etsin. Nasıl da döndürülüyorlar. Nitekim Allah düşmanı küçük semerli bir binek hayvanı üzerine bindirilerek Medine'den getirilmesini, onunla kısıtlı bir ilişki içinde bulunulmasını fazlasıyla küçük

düşürülmesini emrettim. Sana verdiği cezanın kat kat fazlasıyla onu mutlaka cezalandıracağım.” Bunun üzerine ona, “Allah Müminlerin Emîri’ne afiyet versin ve makamını yüceltsin. Resulullah’ın (sav.) ve senin akrababan olduğu için onu affettim,” dedim. Ebû Ca’fer: “Allah seni de affetsin ve inayetini senden esirgemesin,” diye karşılık verdi. Mâlik dedi: Daha sonra benimle selef ve ulema hakkında konuştu. Anladım ki bu konuda insanların en bilgilisidir. Ardından ilim ve fıkıh konusunda benimle sohbet etti. Âlimlerin ittifak ve ihtilaf noktalarında malumatı en geniş şahsiyet olduğunu, rivayetleri sağlam bir şekilde hıfzettiğini, işittiklerini çok iyi kavradığını gördüm. Akabinde bana dedi ki: “Ey Ebû Abdullah! Bu ilmi kaydedip tedvin et ve kitap hâline getir. Bunu yaparken Abdullah b. Ömer’in sertliğinden, Abdullah b. Abbâs’ın ruhsatlarından ve İbn Mes’ûd’un şaz rivayetlerinden kaçın. Daima orta yolu izle ve imamlarla ashabın üzerinde ittifak ettiği hususlarda karar kıl. Böylece insanları senin ilim ve kitaplarına yönlendirelim, kitaplarını vilayetlere yayalım, insanların bunlara muhalefet etmemelerini ve başka kaynaklarla hüküm vermemelerini isteyelim.” Kendisine, “Allah, Emîr’i korusun. Irak ehli bizim ilmimize razı değiller ve amellerinde görüşlerimize itibar etmezler,” dedim. Ebû Ca’fer dedi ki: “Buna mecbur edilecekler, kılıçla başlarını vuracağız ve sırtlarını kırbaçlayacağız. Bu konuda elini çabuk tut ve kitaplarını hazırla. Gelecek yıl oğlum el-Mehdî Medine’ye sana gelecek ve tedvin ettiklerini senden dinleyecektir. O zaman inşallah bu işi tamamladığını görecek.” Mâlik dedi: Biz otururken Halife’nin bulunduğu çadırın arkasındaki çadırdan küçük çocuğu geldi. Çocuk beni görünce korktu ve geriye meylederek ilerlemekten kaçındı. Bunu üzerine Ebû Ca’fer ona, “Tatlım yaklaş bu zat Hicaz ehlinin fakihi Ebû Abdullah’tır,” dedi ve bana dönerek, “Ey Ebû Abdullah! Çocuk niye korktu ve gelmekten imtina etti bilir misin?” diye sordu. Ben, “Hayır, bilmiyorum,” dedim. Ebû Ca’fer: “O senin bana çok yakın oturmanı garipsedi. Zira daha önce bu kadar bana yakın oturana görmedi. Bu nedenle de geriye kaçtı,” dedi. Mâlik dedi: Daha sonra bana bin dinar altın ve kıymetli elbi-

seler verilmesini emretti. İki oğluma da bin dinar emretti. Ardından izin istedim. Bana izin verdi. Ayağa kalktım. Bana veda ederek dua etti. Yürümeye başlamıştım ki elbiseleri getiren kişi onları omuzlarıma koydu. Ne kadar değerli de olsa giydirdiklerine öyle davranırlardı. Onları insanların gözü önünde taşır sonra kendi hizmetçilerine verirlerdi. Adam elbiseleri omuzlarıma yükleyince taşımak istemediğimi göstermek için omzumu çektim. Bunun üzerine Ebû Ca'fer ona seslenerek, "Elbiseyi Ebû Abdullah'ın gideceği yere kadar taşı," dedi.

Ebû Ca'fer'in Abdülazîz b. Ebî Revvâd'a²⁵⁸ Söyledikleri

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Ebû Ca'fer, Kâbe'yi tavaf etmeye başlayınca Abdülazîz b. Ebî Revvâd ile karşılaştı. Elini sıkı bir şekilde tuttu ve "Beni tanıyor musun?" dedi. Ebû Revvâd: "Hayır tanımadım, ancak senin tutuşun bir cebbarın tutuşudur," dedi.²⁵⁹ Ona, "Ben Müminlerin Emîri Ebû Ca'fer'im, ihtiyaçlarını benden iste onları yerine getireyim," dedi. Ebû Revvâd kendisine, "Bu Evin Rabbinin hakkı için senden rica ediyorum ben gönüllü olarak sana gelmedikçe bana bir şey gönderme," diye karşılık verdi. Ebû Ca'fer ona, "Senin dediğin olacak," dedi. Ardından Ebû Revvâd kendi tarzında yürümeye başladı. Zira yaşlı ve güçten düşmüş bir zattı. Ebû Ca'fer de yakından onu takip etmeye başladı. Zira sözleri ona ağır gelmişti. Ebû Revvâd ona, "Bu Evin hürmetine benden uzak dur," dedi. Bunun üzerine Ebû Ca'fer ondan uzak durdu ve ondan vazgeçti. Rivayet edilir ki bu zat Allah'a olan saygı ve taziminin etkisiyle başını yukarı kaldırmayıp hep öne eğdi ve kırk sene bu vaziyette yaşadı.

el-Mehdî'nin Medine'yi Ziyareti

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Mâlik b. Enes kitaplarını tedvin etmeye başlayınca ve ilmini yazınca Mehdî b. Ca'fer yanına geldi. el-Mehdî ona, Ebû Ca'fer'in ken-

258 Mugîre b. Mühelleb b. Ebî Sufre'nin mevlasıdır. Gözlerini kaybettiği hâlde yirmi sene ailesi ve çocukları bundan haberdar olmadılar. Büyük tâbiînden hadis dinledi ve 159 yılında vefat etti (*Safvetu's-Safve*, II. 229).

259 Rivayet *Safvetu's-Safve*'de (II. 229) farklı nakledilmiştir. *el-İkdü'l-Ferîd*'de (III. 165) Ebû Ca'fer ile Süfyân es-Sevrî arasında geçtiği rivayet edilmiştir.

disinden talep ettiği işleri ne yaptığını sordu. Mâlik *Muvatta* kitabını getirdi. el-Mehdî kitabın bir nüshasının hazırlanmasını istedi. Hazırlanan nüsha Mâlik'e okundu. Okuma tamamlanınca, el-Mehdî, Mâlik'e dört bin, oğluna da bin dinar verilmesini emretti.

Mehdi

[II/204]

Ebû Ca'fer'in Ölümü ve el-Mehdî'nin Halife Olması

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre 166²⁶⁰ senesinde Ebû Ca'fer hac için Mekke'ye gitti. Hac vecibesini yerine getirdikten sonra üç gün süreyle hastalandı²⁶¹ ve dördüncü gün vefat etti. Hilafet görevini Mekke'de maiyetinde bulunan oğlu Muhammed el-Mehdî'ye verdi. el-Mehdî'nin kardeşi Ca'fer Bağdat'ta idi. Ebû Ca'fer vekaleti ona vermişti. el-Mehdî, Bağdat'a dönüş yolundayken bir adam geldi ve kendisine, "Kardeşin Ca'fer'e yetiş,²⁶² zira sana karşı gelmeye ve seni azletmeye karar verdi," dedi. el-Mehdî askerleri, Irak'tan ve Araplardan güçlü şahsiyetlerle Kureys'in önde gelen adamları maiyetinde olduğu hâlde, eli altındaki para ve mallarla yoluna devam etti. Irak'a vardığında kardeşi Ca'fer, aleyhinde nakledilen sözler sebebiyle özür diledi ve yemin ederek böyle bir harekete niyet etmediğini, onunla çekişmek istemediğini, ona muhalefet etmeye imada bulunmadığını ve böyle bir şeyi düşünmediğini söyledi. el-Mehdî bu beyanı kabul etti ve onu affetti. el-Mehdî kerem sahibi, cömert ve halim bir şahsiyetti. Halife el-Mehdî 167 yılında hacca gitti. Hac yolunda Medine'ye uğrayarak Resulullah'ın (sav.) kabrini ziyaret etti. Bu esnada Mâlik b. Enes ona uğradı ve onu Medine halkına yardım etmeye teşvik etti. Ona Medine'nin ve ehlinin faziletinden bahsetti ve Resulullah'ın (sav.) şu hadisini nakletti: "Bana diğer bel-

260 Daha evvel meşhur görüşe göre Ebû Ca'fer'in 158 yılında vefat ettiği ifade edildi.

261 Bi'r Meymûn'a vardığında vefat etti (Taberî ve İbnü'l-Esîr). *Mürûcû'z-Zehab*'e göre Benî Âmir Bostanı diye bilinen yerde Irak yolu üzerinde öldü. Bir rivayete göre de Bathâ'da Bi'r Meymûn civarında 6 Zilhicce Cumartesi günü ölmüştür.

262 Taberî'de (VIII. 32) Ca'fer b. Ebî Ca'fer el-Ekber 150 senesinde öldü. Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, III. 605.

delerin önüne geçen bir belde hakkında tavsiyede bulunuldu. O da Yesrîb'dir. Yesrîb; körük, demirin pasını temizlediği gibi insanları temizler." Mâlik: "Ey Müminlerin Emîri! Bu insanların Medine'de kalmakta sabır göstermeleri ve Resulullah'ın (sav.) civarında kalmaları hususunda kendilerine yardım edilmesini hak etmiyorlar mı?" diye sordu. el-Mehdî: "Ey Ebû Abdullah! Vallahi hak ediyorlar," dedi ve elini yere doğru uzatarak, "Ta ki yardım alacak kimse bulamayınca kadar," diye karşılık verdi. Daha sonra şöyle dedi: "Onlar hakkında doğru ve hayırlı sözler söyledin. İyiliğe teşvik ettin. Emrine itaat edilecek ve sözü dinlenecek şahsiyetsin." Ardından her bölümü beş yüz bin olan beş bölüm para hazırlanmasını emretti. Mâlik'e talebelerinden güvendiği kimseleri seçmesini ve bu paraları Medine ehline bunların dağıtmasını ve Resulullah'ın (sav.) Ehl-i Beytine öncelik verilmesini, ardından da sırasıyla Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın yakınlarına, sonra da Muhacir ve Ensardan olanlara ve onlara ihsan ile tâbi olanlara dağıtmalarını söyledi. Böylece o yıl için Medine halkının ihtiyacını karşılamış oldu.

Hârûn er-Reşîd

Hârûn er-Reşîd'in Halife Olması

[II/205]

Abdullah b. Müslim dedi: 173 yılında el-Mehdî vefat etti. Rivayete göre maiyetinde ailesi ve oğullarından bazıları²⁶³ olduğu hâlde seyahate çıktı.²⁶⁴ el-Mehdî daha önce oğlu Abdullah'ı kendinden sonra halife olarak uygun gördüğünü dilendirmiş ancak daha sonra bundan sarfınazar etmişti. Hırs ve çılgınlık Abdullah'ı, babasına ulaşabilecek bir cariyeye zehirletmeye sevk etti.²⁶⁵ Söz konusu cariyeye bunun karşılı-

263 Oğlu Hârûn er-Reşîd maiyetindeydi. Oğlu el-Hâdî ise Cürcan'a gitmişti.

264 *Mürûcû'z-Zehab*'de (III. 377) anlatıldığına göre, Mâsibzân köylerinden Redîn diye bilinen bir köyde vefat etti. Yaygın görüşe göre vefat tarihi, hicri 169 yılında muharremin bitimine yedi gün kala bir perşembe günüdür.

265 Ölümü hakkında farklı rivayetler var. Bir rivayete göre ava çıkmış ve atı hızını alamayarak bir harabenin kapısına çarpmasıyla öldü (Taberî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*). Bir rivayete göre de yediği bazı mantarlarla zehirlendi ve öldü (*Mürûcû'z-Zehab*). Bir rivayete göre başka bir cariyeyi öldürmeyi düşünen cariyesi armutu zehirlemiş ve yanından geçerken çok sevdiği armudu vermesini istemiş, cariyeye de vermiş ve onunla zehirlenmiş (Taberî).

ğında önemli miktarda mal ve para verdi ve hayalî vaatlerde bulundu. Cariye onu zehirledi. el-Mehdî zehrin etkisini hissederek zehirlendiğini anladı. Bunun üzerine kâtibini çağırdı ve ona, “Acele et ve Hârûn er-Reşîd’in ahdini yaz. Ondan sonra askerin ve kumandanların biatini al ve durumu vilayetlerdeki valilere bildir,” dedi. Reşîd, oğullarının en küçüğü ve bir cariyenin oğluydu. Reşîd’in hilafette gözü yoktu ve bunu düşünmüyordu. el-Mehdî, ruhunu teslim etmeden Reşîd’i huzuruna çağırdı. Halife olacağını bilmiyordu. el-Mehdî ona, “Ey oğlum! Vallahi seni hilafet için düşünmüyordum ve böyle bir niyetim yoktu. Zira henüz küçük yaştasın. Ne var ki deden Ebû Ca’fer, sen henüz çok küçüktün, seni ilk gördüğünde bana, ‘Bu iri ve siyah gözlü yavrum imaret işini üstlenecek ve çok yararlı işler yapacaktır,’ demişti. Ben kendisine, ‘Ey babacığım! Böyle mi zannediyorsun?’ diye sordum. O, ‘Zan değil yakın bilgi. O yirmi küsur sene hükümdar olacak ve rubu hummasıyla vefat edecektir,’ dedi.” Bunun üzerine Reşîd ağlamaya başladı. Babası, “Sana ne oluyor da ağlıyorsun?” dedi. O, “Ey babacığım! Bana ölümümü ve ne zaman öleceğimi bildirdin,” dedi. Babası, [II/206] “Bu bir hakikattir. Ancak kollarını sıva, çabala, gayret göster, kararlı ve kerem sahibi ol, kin ve hasetten uzak dur. Kardeşin Abdullah’a dikkat et sana zarar vermesin. Ben onu affettim,” dedi. Reşîd: “Ey babacığım! Söylediğin hataları yaptığı hâlde onu nasıl affedersin?” diye sordu. O, “Ey oğlum! Sayesinde Allah’ın bana ikramda bulunduğu bir kişiyi affetmemde bana bir beis yoktur. Dileğim odur ki Allah, bana karşı işlediği hatadan dolayı inşallah onu affeder. Ey oğlum! Takvaya ve Yüce Allah’a itaate sarıl. Buna bağlı kalırsan senin için ticaretsiz bir kazançtır. Kardeşlerine ve Resulullah’ın (sav.) yakınlarına iyi davranmanı tavsiye ederim. Onların iyiliklerini gör ve hatalarını affet. Mekke ve Medine ehline de iyi davranmanı tavsiye ederim. Onların kim olduklarını ve kimlerin evlatları oldukla-

İbnü'l-Esîr ise şöyle der: Onun Mâsibzân bölgesine gidişinin sebebi oğlu Mûsâ el-Hâdî'yi veliahtlıktan azletmek ve Hârûn'u veliaht yapmak istemesidir. Bu maksatla el-Hâdî'yi çağırdı ancak o icabet etmedi. Cürcan'da bulunan el-Hâdî'yi tekrar çağırdı ancak yine icabet etmedi. Bu sebeple onun üzerine giderken zikrettiğimiz köyde öldü (İbnü'l-Esîr, IV. 5).

rını biliyorsun. Onlara bol bol ikramda ve ihsanda bulun. Allah da dünya ve ahirette sana mükâfatını verir.”

el-Mehdî aynı gün vefat etti. Hârûn er-Reşîd'i halife olarak bıraktı.²⁶⁶ Reşîd insanların huzuruna açık bir yüz ve tatlı bir dille çıkarak biat aldı. İnsanlar Bağdat'ta 5 Muharrem 173²⁶⁷ Cuma günü, büyük camide ona biat ettiler. Hiç kimse biatte ona muhalefet etmediği gibi hiç kimse hilafetini sevimsiz karşılamadı. O, güzel idare etti. Halkı sağlıklı bir şekilde yönetti. Ailesinin benzersiz bir ferdiydi. Abbasi halifelerinden hiçbiri onun benzeri değildi. Allah rahmet etsin.

Hârûn er-Reşîd'in Medine'ye Gelişi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre 174 yılında Hârûn er-Reşîd hac için Mekke'ye gitti. Yolda Medine'ye uğrayarak Resulullah'ın (sav.) kabrini ziyaret etti. Mâlik b. Enes'e haber göndererek onu çağırdı ve kitabı *Muvatta* hakkında ondan bilgi aldı. Hicaz, Irak, Şam ve Yemen fakihleri de hazır bulundular ve hepsi Hârûn er-Reşîd ile hac mevsimine iştirak ettiler. O da onlar da Mâlik'in yazdığı *Muvatta* kitabını Mâlik'den dinlediler. Kitabı o gün okuyan Reşîd'in kâtibi Habîb idi. Okuma işi bitince Hârûn er-Reşîd Hicaz ve Irak âlimlerine, “Bu ilimden kabul etmediğiniz bir şey var mı?” diye sordu. On-^[II/207] lar, “Kabul etmediğimiz husus, kan davaları ve kısasın tatbiki hususundadır. Mâlik'in burada naklettiği en geçersiz ve en bâtil bilgidir. Bir adam dese ki falanca beni öldürdü, bu sözü kabul edilir ve yakınları elli yemin ettikten sonra adam öldürülür. Hâlbuki yemin eden yakınları olaya şahit olmamış ve o şehirde bulunmuyor olabilirler. Böylece delil olmadan bir çeyrek danık

266 Bu bir hatadır. Zira el-Mehdî her ne kadar İbnü'l-Esîr'in rivayetinde belirtildiği gibi el-Hâdî'yi azletmek ve Hârûn'u veliaht yapmak istediye de yazdığı ahitnamede veliahtlığı sırasıyla el-Hâdî'ye, ondan sonra da Hârûn'a vasiyet etmişti. Ölümü üzerine de Cürcan'da bulunan el-Hâdî'ye biat edilmiştir. Ardından da safer ayının bitimine on gün kala 169 yılında Bağdat'a döndü (bkz. Taberî, Ya'kûbî, Halîfe, *Mürûcû'z-Zeheb*, İbnü'l-Esîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, *el-Ahbârû't-Tivâl*). el-Hâdî, Bağdat civarındaki İsâbâz'da rebiulevvel ayının bitimine on iki gün kala 170 yılında vefat etti. Halifeliği bir yıl üç ay sürdü (*Mürûcû'z-Zeheb*, III. 397).

267 Daha önce el-Mehdî'nin 169 yılında vefat ettiği nakledilmişti.

para²⁶⁸ hakkındaki iddia kabul edilmezken, bir adamın başkası hakkındaki katil iddiası nasıl kabul edilir? Bu apaçık bir hatadır.²⁶⁹ Nitekim İbn Abbâs'ın rivayet ettiği şu sahîh hadiste Resulullah (sav.) şöyle buyurmuştur: 'Eğer insanların iddiaları kabul görseydi, kimi insanlar başkalarının canını ve malını isteyeceklerdi. Bu sebeptendir ki davacıya delil, inkâr edene de yemin düşer,' dediler. Bunun üzerine Hârûn er-Reşîd onlara, "Yazık size, Kur'an'da Mâlik'in sözünü tasdik eden ayetler vardır. Şüphesiz Ebû Abdullah bunu Allah'ın kitabına istinaden söylemiştir. Bunu iyi araştırın," dedi ve Mâlik'in gelmesi için ona haber gönderdi. Mâlik gelince, Hârûn er-Reşîd ona dedi ki: "Arkadaşlarımız ittifak hâlinde senin kan davası ve bu konuda iddia sahibinin iddiasının kabul edilmesiyle ilgili *Muvatta*'da zikrettiğin hususu reddetmektedirler. Hâlbuki sen de onlar da bir delile dayanmaksızın bir kimsenin başkasının aleyhine bir danık para iddia etmesinin kabul edilemeyeceğini söylüyorsunuz. Öyleyse onlara bu görüşünün gerekçesini açık bir şekilde anlat. Kaldı ki ben de seninle aynı görüşteyim ve Müminlerin Emîri'nden sonra senden daha âlim kimse tanımıyorum." Mâlik dedi ki: "Ey Müminlerin Emîri! Yemin konusunu doğrulayan delil Allah'ın kitabında öldürme eylemi ve kan davası hakkında zikredilen, İsrail oğullarında vuku bulan olaydır. Allah buyurur ki: '*Maktule kesilen ineğin bir parçasını vurun*' (Bakara, 2/73). İnek kesildi ve organlarından biriyle²⁷⁰ maktule vuruldu. Maktul dirildi ve konuşarak falanca beni öldürdü, dedi. Bunun üzerine Musa (as.) katili öldürdü. Bu aynı zamanda Tevrat'ın hükümüdür. *'Tevrat'ta hidayet ve nur vardır. Onunla Müslüman olan peygamberler hüküm vermektedir,*" (Mâide, 5/44) ayette geçen 'Müslüman olan', ifadesiyle Muhammed (sav.) ve ashâbı kastedilmiştir. Niteki Resulullah (sav.) zina eden Yahudi hakkında Tevrat'ın recm hükmünü uygulamıştır. Enes b. Mâlik'in rivayet ettiğine göre bir Yahudi Medine'nin sokaklarından birinde çe-

[II/208]

268 Bir danık bir dirhem altıda biridir.

269 Mâlik'in bu konudaki görüşü için bkz. *el-Muvatta*, Kitâbü'l-Kasâme, s. 633 vd.

270 İneğin hangi organıyla ölüye vurulduğu hususundaki ihtilaflar için bkz. Râzî'nin tefsiri, I. 125.

şitli ziynet ve gümüş takılar takmış Ensardan birinin cariyesiyle karşılaşmış. Yahudi cariyenin ziynet eşyasını aldıktan sonra başını iki taş arasına sıkıştırarak kırdı. Cariye ruhunu teslim etmeden ona yetiştiler. Bu olayla ilgili Yahudiler suçlandı. Cariye konuşamıyordu. Bu sebeple tek tek ona gösterildiler. Bunlardan onu öldüren şahıs getirilince onu teşhis etti. Kendisine, “Seni öldüren bu mudur?” diye soruldu. Cariye başıyla işaret ederek, evet dedi. Bunun üzerine Resulullah (sav.) emir buyurdu ve adamın başı iki taş arasına alınarak öldürüldü. Ey Müminlerin Emîri! Kan davalarında hüküm budur. Yemin konusuna gelince bu konuda Resulullah (sav.) ve halifelerin süregelen bir sünneti vardır. Resulullah’tan (sav.) gelen bu sünneti benimsemiş, sözüne razı olmuş, ondan nakledilen rivayet tasdik edilmiş ve Kur’an tefsir ve te’viline teslimiyetle bağlanmışlardır.” Ardından Mâlik dedi ki: “Ey Müminlerin Emîri! Baban bu makamda senin yaptığın gibi bana haber göndererek ona gelmemi istedi. Onunla, seninle konuştuğum gibi Medine ehli hakkında konuştum. Onların Resulullah’ın (sav.) mücaviri olmak uğruna ne tür sıkıntılara göğüs gerdiklerini, zamanın zorluklarına, fiyat artışlarına nasıl sabır gösterdiklerini ifade ettim.” Hârûn er-Reşîd: “O benim babam ben de onun oğluyum ve onun yaptığını ben de yapacağım,” dedi ve Medine ehline dağıtılmak üzere el-Mehdî’nin tahsis ettiğinin iki katı olarak on beyit para²⁷¹ ayrılmasını emretti. Bu seyahatte Kadı Ebû Yûsuf da Halife’nin maiyetindeydi. Ebû Yûsuf, Halife’den fıkıh konusunda tartışmak üzere kendisiyle Mâlik’i bir araya getirmesini rica etti. Halife, Mâlik’e, “Ey Ebû Abdullah! Ebû Yûsuf’la konuşun,” dedi. Mâlik bundan sarfınazar etti ve ondan kaçındı. Halife’ye, “Medine’de Kureyşli gençlerden Müminlerin Emîri’nin isteğini yerine getirecek, iddia ve görüşleri hakkında onu ilzam edecek öğrencilerimiz vardır,” dedi. Mâlik’in bu işi Kureyşlilere havale etmesi Halife’yi sevindirdi. Halife, “Kimi öneriyorsun?” diye sordu. Mâlik: “Muğîre b. Abdurrahmân el-Mahzûmî,”²⁷² diye cevap verdi. Bunun

271 Taberî (VIII. 239) dedi: “Böylece Medine ehline bol bol para dağıttı.”

272 Adı Abdurrahmân b. el-Hâris el-Mahzûmî’dir. Medine ehlinin fakihidir. Hârûn er-Reşîd ona Medine kadılığını teklif etti ancak bu teklifi reddetti. 186 yılında vefat etti (*el-Kâşif*).

[II/209]

üzerine Halife ona haber göndererek Ebû Yûsuf'la karşı karşıya getirdi. Mugîre, Ebû Yûsuf'a: "İstediğini bana sor, sana cevabını vereyim," dedi. Kadı Ebû Yûsuf,²⁷³ Mâlik ve arkadaşlarını kastederek şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emîri! Bunlar Allah'ın kitabındakinin hilafına hükmediyorlar. Nitekim Allah '*Sizden adil iki kişiyi şahit tutun,*' (Talâk, 65/2) ve '*Erkeklerinizden iki kişiyi şahit tutun,*' (Bakara, 2/282) buyurmuştur. Bunlar ise şahitlerle beraber yemini esas almaktadırlar. Nitekim Allah yalnızca iki ve dört şahit buyurmuştur. Resulullah'ın (sav.) da bu konuda hüküm verdiği sahih bir rivayetle sabit değildir. Ancak, bu konudaki hadisi Süheyl, Ebû Sâlih, o da babasından naklettikten sonra Resulullah'a (sav.) nispet ederek şu ifadelerle naklederdi: Rebîa bana Ebû Hüreyre'den şöyle anlattı: 'Resulullah (sav.) şahitle beraber yemine de hükmetti.' Süheyl böyle bir isnadla rivayet ettiği haber geçerliliğini kaybetti ve hükmün aslı sabit kaldı. Öyleyse bunu delil olarak göstermek manasızdır." Mugîre şöyle dedi: "Hem Resulullah (sav.) hem de Kûfe'deyken Ali bu hükümle hükmettiler," diye cevap verdi. Ebû Yûsuf: "Ben sana Kur'an'dan bahsediyorum sen bana insanların eylemlerini söylüyorsun, bana böyle mi açıklıyorsun? Ali'nin ve başkasının verdiği hükümle mi bana cevap veriyorsun?" diye karşılık verdi. Mugîre: "Sen şahitle beraber yemini de şart koşan bir Peygamber'e inanmıyor musun?" sorusu karşında Ebû Yûsuf sustu. Böylece Mugîre'nin tezi ağır bastı. Hârûn er-Reşîd bundan dolayı sevindi ve Mugîre'ye bin dinar verilmesini emretti. Ardından Hârûn er-Reşîd, Mâlik'e haber göndererek, "Bu minber hakkında ne dersin? Muâviye b. Ebî Süfyân'ın ona yaptığı ilaveyi kaldırmak Resulullah (sav.) zamanındaki aslına uygun olarak üç basamaklı hâle getirmek istiyorum," dedi. Mâlik dedi ki: "Ey Müminlerin Emîri! Bunu yapma. Zira zayıf ağaçtan yapılmış ve çivilerin daha da zayıflattığı minberin ekini sökmeye kalksan dağılabilir ve önemli bir kısmı kullanılamaz hâle gelebilir. Kaldı ki onu üç basamaklı aslına döndürürsen Medine'den nakledilmesinden endişe ederim. Senden sonra gelen halife

273 Adı Ya'kûb b. İbrâhîm b. Sa'd ez-Zührî Ebû Yûsuf'tur. 182'de vefat etmiştir (*el-Iber*, I. 219; *Tezkiretu'l-Huffâz*, I. 292; *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X. 180; *Siyer A'lâmi'n-Nübelâ*, XII. 141).

diyebilir veya ona denilebilir ki, sen nerede ikamet ediyorsan Resulullah'ın Minberi senin yanında olmalıdır. Zira minber halife aittir. Bunun neticesinde, ayakkabı, saç, yatak, asa, kadeh vs. gibi Resulullah'a (sav.) ait eser ve eşyanın Medine'den başka yerlere taşındıkları gibi o da taşınmış olacak." Hârûn er-Reşîd, Mâlik'e uyarak bu niyetinden vazgeçti. Bu sonuç Medine ehli için bir rahmet oldu ve Resulullah'ın Minberi onların şehrinde kaldı.

Hârûn er-Reşîd'in Fudayl²⁷⁴ b. İyâz'a Gitmesi

[II/210]

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hârûn er-Reşîd çoğu zaman tanınmayacak şekilde, yüzünü kısmen kapatarak Irak'taki âlimler meclisinde bulunurdu. Halife haftanın yedi gününü şöyle planlamıştı: Bir gün vezirlerle görüşür, onlarla danışır ve insanların önemli meselelerini onlarla müzakere ederdi. Bir günde de divan kâtipleriyle görüşür, divanlarla ilgili kendilerinden hesap sorar, Müslümanların işlerinin daha yararlı bir şekilde icrası için işlerinin planlanmasını gözetirdi. Bir günü de askerî şahsiyetler ve kumandanlarla görüşmeye ayırırdı. Onlarla vilayetlerin durumunu müzakere eder ve kendilerinden bu hususta bilgiler alır, vilayetlerin meselelerinin çözüm yoluna konulması ve sınırların korunması işlerini ele alırdı. Bir gününü de âlimlere tahsis ederek onlarla ilim ve fıkıh konularında müzakerelerde bulunurdu. Nitekim onların en bilgilisiydi. Bir günü de Kurra ve abitlere ayırarak onlarla yüz yüze görüşmek suretiyle nasihatlerini dinler, hâllerinden ders alır ve güzel sözleriyle kalbini yumuşatırdı. Bir gününü de ailesine ve eşlerine ayırarak dünyevi zevkten nasibini alır ve kadınlarıyla ünsiyet bulurdu. Bir günü de kendine ayırarak yakın olsun, uzak olsun herkesten uzak durarak Rabbiyle baş başa kalır, O'ndan kendi kurtuluşunu diler ve günahlarının bağışlamasını niyaz ederdi.

Halife bir gün kendisini görmek ve vaazını dinlemek maksadıyla Muhammed b. es-Semmâk'ın sohbetinde bulunduğu sırada, sohbette bulunan bazı kimseler Fudayl b. İyâz'dan

274 Matbu nüshalarda Fadl olarak geçmektedir. Ancak tashih edilmiştir.

bahsettiklerini, fazilet, ibadet, ilim ve takvasından övgüyle söz ettiklerini duyunca, onu görmeyi ve onunla sohbet etmeyi çok arzu etti. Bu maksatla yanında Bağdat ehlinin âlimi ve fakihî Abdullah b. Mübârek olduğu hâlde Fudayl b. İyâz'ı ziyaret etmek üzere Hicaz'a gitti. Fudayl, Giyrân'da ikamet ediyordu. İkamet yerine yaklaştıklarında İbnü'l-Mübârek, Halife'ye: "Ey Müminlerin Emîri! Fudayl seni tanır mı ve mekânını bilir mi? seni kabul etmez ve senden uzaklaşır," dedi. Halife, İbnü'l-Mübârek'e: "Sen benim için izin al ve yerimi söyleme, belki izin verir," dedi. Kapının önüne geldiklerinde İbnü'l-Mübârek girmek için izin istedi. Fudayl: "Kimsiniz?" diye sordu. "İbnü'l-Mübârek," diye cevap verince Fudayl: "Kardeşim ve arkadaşım hoş geldin," dedi. İbnü'l-Mübârek: "Yanımdaki de girsin mi?" diye sordu. Fudayl: "Yanımdaki kimdir?" diye sordu. İbnü'l-Mübârek: "Kureyşli bir zat," dedi. Fudayl: "Hayır, benim bir Kureyşli ile görüşmeye ihtiyacım yok," dedi. İbnü'l-Mübârek: "Bu zat ilim, fıkıh ve inayette önemli bir konumdadır," deyince Fudayl: "İblis'in insanlardan bile daha fakih olduğunu bilmez misin?" diye karşılık verdi. İbnü'l-Mübârek: "O, dönemin Kureyş büyüğü ve en üstünüdür. (Burada kastettiği dünyevi anlamda onların efendisi ve üstünü olmasıdır)." Fudayl: "Senin dediğin gibiyse girsin," dedi. Bunun üzerine

[II/211] Halife girdi ve selam vererek önünde diz çöktü. Bir müddet sohbet ettikten sonra İbnü'l-Mübârek ona, "Ey Ebü'l-Hasan! Bu zatı tanıdın mı?" diye sordu. Fudayl: "Hayır tanımadım," dedi. İbnü'l-Mübârek: "Müminlerin Emîri Hârûn b. Muhammed er-Reşîd'dir," dedi. Bunun üzerine Fudayl b. İyâz bir süre Halife'ye baktıktan sonra dedi ki: "Bu güzel yüz yarın Muhammed'in (sav.) ümmetinden sorulacak ve ondan sorumlu tutulacak olmasına rağmen Allah'ın af ve mağfiretine nail olarsa büyük bir nimettir." Hârûn er-Reşîd, güzel ahlaklı, güzel ve tatlı sözlü, belagat sahibi, âlim ve anlayış sahibi bir zattı. Fudayl b. İyâz ona vaaz, nasihat ve uyarılarda bulundu. Halife onun karşısında gözyaşlarını döktü ve çok ağladı. İbnü'l-Mübârek dedi ki: Öyle ağladı ki o günkü ağlayışı kadar ağlayanı görmedim. Ardından Fudayl, Halife'ye onun ve aile fertlerinin

hata ve kötü davranışlarıyla Hakka aykırı hareketlerini hatırlatmaya başladı. Öyle ki hata ve kusurlarını tek tek yüzüne vurdu. Bunun üzerine Halife ona, “Ey Ebü'l-Hasan! Allah onlar sebebiyle seni affetmezse helak olacağın günahların yok mu?” diye sordu. Fudayl: “Evet vardır,” diye karşılık verdi. Bunun üzerine Halife, “Öyleyse benden daha çok Allah'ın mağfiretini hak ettiğini düşünmenin nedeni nedir? Hem de Allah'ın iyiliği kabul ettiğini ve kötülükleri affettiğini bildiren bir dine mensubum ve Allah ile masiva arasında bir tercih yapma noktasına geldiğimde mutlaka Allah'ı tercih etmişimdir. Allah benim söylediklerime şahit olsun. O benim niyetimi ve kalbimi bilmektedir. Şahit olarak Allah yeter. Bir de ben insanlar arasında iyiliği yaymak ve Allah yolunda cihat etmekte, marufu emretmek ve münkeri nehyetmekte gösterdiğim gayreti sen gösteremezsin. Buna rağmen Allah'ın affını bende daha çok hak ettiğini düşünmene seni sevk eden nedir?” Fudayl bir süre sustuktan sonra, “Seni ziyaret eden sana zulmetmiş değildir,” dedi.

Ardından Hârûn er-Reşîd çıkmaya davranınca Fudayl ona, “Ey Müminlerin Emîri! Korkarım ki bizde olduğu gibi sizde de ilim kaybolmuştur,” dedi. Halife, “Evet, dediğin doğrudur,” diye karşılık verdi.²⁷⁵ Halife Irak'a geri dönünce ilk işi valilere ve ordu kumandanlarına şu yazıyı yazmak oldu: “Ezana ica-bet eden ve ona riayet edene binlik tahsisata, Kur'an'ı okuyan, ilim tahsil eden ve ilim meclislerine devam ederek eğitim mekânlarına devam edenlere iki binlik atıyyeye, Kur'an'ı okuyan, hadis rivayet eden, fıkıh ve ilimde derinleşenlere dört binlik tahsisata tâbi tutun. Bunlar ilimde kendini kanıtlamış ve zamanınızın tanınmış ilim ve fazilet erbabı tarafından icra edilecek imtihanlarla belirlenecektir. Onların sözünü dinleyin ve emirlerine itaat edin. Zira Allah şöyle buyurmaktadır: ‘Allah'a, Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin’ (Nisâ, 4/59). Bunlar ilim ehlidir.”

[II/212]

275 Reşîd'in Fudayl ile sohbeti hakkındaki rivayet başka kaynaklarda farklı geçmektedir. Bkz. *Hilyetü'l-Evliyâ*, VIII. 106; *Safvetü's-Safve*, II. 242; *Mürûcû'z-Zeheb*, III. 434; *Vefeyâtü'l-A'yân*, IV. 48.

İbnü'l-Mübârek dedi: Resulullah (sav.) ve halifeler döneminden sonra Hârûn er-Reşîd döneminde olduğu kadar âlim, Kurra ve ahkâmı hıfzeden insan görmedim. Delikanlı sekiz yaşında Kur'an'ı etraflıca öğrenir ve on bir yaşında fıkıh ve ilimde derinleşir, hadis rivayet eder, divanları tedvin eder ve bunları öğreten üstatlarla münazaraya girerdi.

Mütetaffil Dokumacının Hikâyesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre Hârûn er-Reşîd²⁷⁶ Hicaz'dan çıkıp yola koyuldu. Rakka'ya ulaştığında veziri Amr b. Mes'ade'ye dedi ki: "Rahacî²⁷⁷ hakkında ısrarla benimle konuştun ve ricada bulundun. Nihayet onu Ahvâz'a vali yaptırdın. Adam vali olduktan sonra dünyanın ortasına kurularak kurusunu ve tazesini yemeye başladı ve bana tek bir dirhem göndermedi. Hemen şimdi yola çık ve ona git. Onun bölgesinde in ve onun hürmetini çiğne, onurunu kır. Ondan hiçbir gerekçeyi kabul etme. Sözünü tamamlamasına fırsat verme. Mazeret beyan ederse mazeretini kabul etme. Sözünü kabul etme. Zira o kötü bir söz söyleyen ve yalancı bir şikâyetçidir." Bunun üzerine kendi kendime, vezaretten sonra bir haraç amiline karşı harekete geçmek için bu telkinlere mi muhatap olacaktım, diye düşündüm. Ancak, Müminlerin Emîri'ne itaat etmekten başka bir seçeneğim yoktu. Zira adamın amel olmasına ben sebep olmuştum. Halife'ye, "Ey Müminlerin Emîri! Yola çıkayım mı?" dedim. Halife, "Yemin et Bağdat'ta bir günden fazla kalmayacaksın," dedi. Ben yemin ettim ve Bağdat'a yöneldim. Deyr Hirakl ile Deyr el-Âkûl²⁷⁸ arasındaki bölgeye geldiğimde bir kişinin: "Kaptan, kaptan! Ben yolda kalmış bir kişiyim," diye seslendiğini gördüm. Kaptana, "Sahile yanaş," dedim. Kaptan: "Efendim bu bir dilencidir, yanında

[III/213]

276 *el-Ikdü'l-Ferîd*, IV. 175 ve *Subhul-A'sâ'da*, I. 142 olay Mu'tasım ile Amr b. Mes'ade arasında geçmiş gibi nakledilmiştir. Ancak bu yanlıştır Zira Amr b. Mes'ade, Me'mûn döneminde 217 yılında vefat etmiştir.

277 Adı Amr b. Ferec er-Rahacî'dir. Yazarların ünlülerinden olup Kâbil bölgesinde bulunan Rahc beldesindedir. Mütevekkil dönemine kadar yaşamış ve onun hışmına uğramıştır (bkz. *Mürûcû'z-Zeheb*, IV. 117; *Mu'cemu'l-Büldân*).

278 Deyr Hirakl, Basra ile Asker Mükrim arasında meşhur bir manastırdır. Deyr el-Âkûl ise Medâin ile Nu'mâniye arasında bulunmaktadır.

olursa seni rahatsız eder,” dedi. Ben ona ve sözlerine kulak asmadım ve adamlarıma emir vererek onu içeri almalarını söyledim. Geldi ve oturdu. Yemek getirilince onu da sofraya davet ettim. İştahla ve aç bir insanın edasıyla yiyordu. Ancak temiz yiyordu. Sofra kaldırılınca ellerini yıkamasını istedim. Ancak, yıkamadı. Hizmetçiler göz kaş işaretiyle imada bulundular. Ama yapmadı. Kalkması için kendimi başka şeylerle meşgul ettim. Sonra, “Sen ne iş yapıyorsun,” diye sordum. Adam bana, “Dokumacıyım,” dedi. Kendi kendime bu birincisinden daha kötü, başkasının nasihatini kabul etmeyerek dokumacılarla muhatap olduğum için ancak kendimi suçlayabilirim, dedim. Ona, “Kardeşim abdest al,” dedim. Adam abdest aldı sonra bana, “Kurban olayım, bana işimi sordun. Sen ne iş yapıyorsun?” diye sordu. Kendi kendime bu öncekinden de kötü, diye düşünerek vezirlikten söz etmek istemedim. Kendisine, “Kâtiplik yapıyorum,” dedim. Bana, “Beş tür kâtiplik vardır: Mektup kâtipliği. Bu sınıftaki kâtip sözün bitiş ve bağlanış yöntemleriyle söze giriş ve söz inceliklerini, tebrik, taziye, tehdit, teşvik, maksur, memdud ve Arapça cümle kalıplarını bilmesi lazım. Askerî kâtip. Bu sınıftaki kâtip tahmin ve takdir hesabıyla, hayvanların vasıflarını, insanların vasıf ve niteliklerini bilmesi lazım. Kadı kâtipliği. Bu tür kâtiplerin şart, ahkâm, Kur'an'daki nasih ve mensuhu, helal ve haramı, fûruu ve miras hükümlerini bilmeleri gerekir.”²⁷⁹ Polis ve zabıta kâtipliği. Bu sınıftaki kâtiplerin, kısas, yaralama ve diyet hükümleri, kan davalarıyla tecavüz davalarının hükümlerinde fakih olmaları gerekir. Haraç kâtibi. Bu sınıftaki kâtibin de ekin ve alan hesaplarını ve diğer hesap türlerini bilmesi gerekir. Allah seni aziz kılsın, sen bunlardan hangi sınıfa dâhilsin?” dedi. Amr dedi: Vallahi sözünü henüz bitirmişti ki bana insanların en kıymetlisi ve en sevimlisi oldu. Onun sözleri bana susamış biri için tatlı ve soğuk sudan daha tatlı geldi. Ona, “Allah seni ıslah etsin, bana yanaş seninle konuşayım ve senin gibilerin hak ettiği yere oturtayım. Eğer bazı hayırlı işler isyan olarak

279 *Subhu'l-A'sâ'da*, te'vil, tenzil, müteşabih ve hudut, kavramları da geçmektedir.

değerlendirilmeseydi seni benim yerime geçirirdim," dedim. Adam, "Benim oturduğum yer benim için daha iyidir," diye karşılık verdi. Ben ona, "Allah senin yararından insanları faydalandırsın, ben mektup yazarım," dedim.

[II/214] Adam, "Bana söyle, senin bir dostun varsa ve sen ona sevinçte ve kederde yazıyorsan o da sana her konuda yazıyorsa, sonra onun annesiyle evlenirsen ona nasıl bir üslupla yazarsın? Onu tebrik mi yoksa teselli mi edersin?" diye sordu. Ben, "Vallahi bu konuda nasıl bir üslup kullanılması gerektiğini bilmiyorum, ama teselli vermek tebrik etmekten daha uygun olacağını sanıyorum," dedim. Adam, "Doğru söylüyorsun, ancak onu nasıl teselli ederdin?" diye sordu. Ben, "Vallahi söylediğin hususu şu anda düşünemiyorum," dedim. Adam, "O hâlde sen mektup yazan kâtip değilsin. Saydığım kâtip sınıflarından hangisindensin?" diye sordu. "Haraç kâtibiyim," diye cevap verdim. Adam, "Allah seni ıslah etsin, hükümdar sana amillik görevi verse, sen de amillerini sorumluluk bölgene yaydıktan sonra bazı insanlar amillerinden şikâyetle sana gelse, adaletli davranmayı, onlara insafı davranmayı ve güzel sözlerle anılmayı arzu edersen şikâyet edenin bir arazisi varsa ve onu ölçmek istersen nasıl ölçerdin?" diye sordu. Ben, "Genişliğiyle uzunluğunu çarparım ve sonuca bakarım," dedim. Adam, "Mülk sahibine haksızlık edersin," dedi. "Yalnızca uzunluğunu ölçerim," dedim. Adam, "O takdirde de hükümdarı mağdur edersin," dedi. Ben, "Vallahi bilmiyorum," dedim. Adam, "Haraç kâtibi de değilsin, hangi kâtip sınıfındansın?" diye sordu. Ben, "Askerî kâtibim," dedim. Adam, "İsimleri Ahmed olan iki şahıs vardır. Birinin üst dudağı, birinin de alt dudağı yarıksa onları nasıl tanımlarsın?" diye sordu. Ben, "İkisine de dudağı yarık Ahmed diye yazardım," dedim. Adam, "Birinin tahsisatı iki yüz, öbürünün tahsisatı da bin dirhem ise biri öbürünün hissesini alırsa bin dirhem tahsisatın sahibi olan kişiye zulmetmiş olursun," dedi. "Vallahi bilmem," dedim. Adam, "Askerî kâtip de değilsin, sen hangi sınıftansın?" diye sordu. "Kadı kâtibiyim," dedim. Adam, "Bir adam ölür ve ardında bir cariye ve bir eş bırakırsa ve eşinin bir kızı, cariyesi-

nin de bir oğlu varsa, adam öldüğü gün eşi, cariyenin oğlunu alıp kızını ona bırakır ve her biri oğlanın annesinin kendisi olduğunu iddia ederse, Kadı'nın vekili olarak aralarında nasıl hüküm verirdin?" diye sordu. "Vallahi, bilmem," dedim. Adam, "Sen Kadı kâtibi de değilsin, öyleyse hangi sınıftansın?" diye sordu. "Polis ve emniyet kâtibiyim," dedim. Adam, "Bir şahıs bir kimsenin üzerine çullanarak kafasını kesmeye kadar varan bir şekilde yaralarsa, yaralanan şahıs da ona mukabele ederek beyin zarına kadar varan bir şekilde yaralarsa, aralarında nasıl hüküm verirdin?" diye sordu. "Bilmem," dedim. Adam, "Öyleyse emniyet kâtibi de değilsin," dedi. Kendisine, "Allah seni ıslah etsin. Sorduğun soruların cevabını bana söyle," dedim. Adam şöyle dedi:

Annesiyle evlenendiğin kişiye şöyle yazarsın: Allah'ın tak- [II/215]
diri mahlukatın arzularının hilafına cereyan etmektedir. Allah kulları için diler. Senin için hayırlı olan Allah'ın onun ruhunu teslim almasıdır. Zira kabir onun için daha onurludur. Selamla. Arazi durumuna gelince, bir artı üçte bir rakamını kenar mesahasıyla çarparsın, bunun hesap yöntemi budur.

İki Ahmed'in durumuna gelince, üst dudağı yarık olanı, üst dudağı yarık Ahmed anlamına gelen Ahmed el-Alem, alt dudağı yarık olanı ise alt dudağı yarık Ahmed anlamına gelen Ahmed el-Eşrem olarak yazarsın. İki kadının davası ise ikisinin sütleri ayrı ayrı tartılır. Sütü hafif gelen kızın annesi, sütü ağır gelen de oğlanın annesidir. Kafası kemiğe kadar yarılan kişiye beş deve, beyin zarına kadar kafası yarılana ise otuz üç ve üçte bir deve diyet verilir. Kemiğe kadar kafası yarılan öbürüne yirmi sekiz ve üçte bir deve verecektir.

Kendisine, "Allah seni ıslah etsin, seni buralara kadar getiren neden nedir?" diye sordum. Adam, "Amcam oğlu bir bölgenin amiliydi. Ona geldim. Azledilmiş olduğunu öğrendim. Böylece uzak düştüm ve rızkımı arıyorum," dedi. Kendisine, "Dokumacı olduğunu söylemedin mi?" diye sordum. O, "Ben kumaş değil söz ve kelam dokuyorum," dedi. Bunun üzerine berberi çağırdım, onu tıraş etti. Ardından hamama alındı ve

elbiselerimden giydirildi. Ahvâz'a vardığımda Rahacî ile durumunu konuştum. Ona beş bin dirhem verdi. Sonra benimle döndü. Müminlerin Emîri'nin yanına döndüğümde bana ateş püskürdüğünü anladım. Çok kaldığım ve onu ihmal ederek adamla meşgul olduğum için Kâbe'ye yemin ederek beni cezalandıracağını öğrendim. Huzuruna girdiğimde bana, "Yolda neler yaptın? Sana Bağdat'ta yalnızca bir gün kalacağına dair yemin ettirdim," dedi. Kendisine yolculuğum hakkında bilgi verdim ve karşılaştığım adamdan ve onunla olan diyalogumdan bahsettim. Halife, "Bana büyük yararın oldu. Bu adam ne işe yarayacak?" diye sordu. Ben ona, "Ey Müminlerin Emîri! Bu adam fıkıh ilmi, helal, haram, geometri, felsefe, hesap ve yazı işlerinde insanların en bilgisidir," dedim. Bunun üzerine onu inşaat, imar ve diğer bazı önemli işler yanında haraç amillerinin denetiminden sorumlu kıldı. Daha sonra büyük törenlerde onunla karşılaştığımda bineğinden iner ve yanıma gelip elimi öpmek için gayret gösterir ve "Allah'a şükür bu nimet senin eserindir, senin sayende ona nail oldum. Eğer teşekkürün bakan gözler için görülebilen maddi bir şahsiyeti olsaydı onu müşahade etmen için o şahısta somutlaştırırdım. Böylece şükreden bir insan olduğumu görürdün," derdi.

[III/216]

Amr b. Mes'ade dedi: Ardından Halife bana, "Geciktiğinde sana ceza vermezsem Kâbe'ye kadar yürüyerek gitmeye yemin ettim. Ancak sen cezayı hak etmiyorsun. Yalnız çözüm nedir?" diye sordu. Ben, "Ey Müminlerin Emîri! En üstün görüş senin görüşündür. Yeminine sadık kalmaya en çok layık olan sensin," dedim. O, "Vallahi ceza vermek istemiyorum," dedi. Ben, "Öyleyse Müminlerin Emîri, yemin kefareti versin. Zira Resulullah (sav.): 'Kim bir şeyi gerçekleştirmek üzere yemin ederse ancak gerçekleştireceği şeyden daha hayırlısını görürse kefareti versin ve daha hayırlı olanı yapsın,' buyurmuştur," diye karşılık verdim. Halife, "Âlimler bu hususta kefaretin sözü konusu olmadığı yönünde görüş beyan etmişlerdir. Onlar Resulullah'ın (sav.) yeminle ilgili hadisini, Allah adına yapılan yeminlerle ilgili olarak açıklamışlardır, hâlbuki ben Kâbe'ye kadar yürüyerek gitmeyi taahhüt ettim," dedi. Kendisine, "Bunu

nasıl yapacak ve yürüyerek nasıl gideceksin?" dedim. O, "Yapmak zorundayım," dedi. Bunun üzerine Amr: "Ey Müminlerin Emîri! Bu yıl bekle senin için kolay bir yol güzergâhı ve yolda belirli zaman dilimlerine göre konaklama mekânları hazırlayayım. Böylece bu yolculuğu kolay bir şekilde yapmış olacaksın," dedi. Halife, "Bu iş sana ait," dedi. Bunun üzerine Amr b. Mes'ade nehir mecralarının düzeltilmesini, dağ ve tepelerdeki yolların tesviye edilmesini, çukur ve vadiden geçen yolların doldurularak düzeltilmesini istedi. Böylelikle Mekke'ye kadar olan yol dümdüz bir saha gibi oldu. Nehir ve vadilere paralel seyreden bir yol güzergâhı oldu. Yolu belirli merhalelere ayırdı. Her merhalenin sınırları belliydi. Her merhalenin sonunda bir konaklama evi kurdu. Her merhale bir posta menziliydi ve on iki mildi. Evler Ruha halılarıyla döşendi. Etrafına duvar yerine perdeler çekilerek renkli ve kıymetli kumaşlarla takviye edildi. Her bir fersahta içi serilmiş ve oturmak için minderler konulmuş kubbe tarzında nakışlı çadırlar kurulmuştu. Etrafını da gölgesini yayan revaklarla kuşatmıştı. İçinde her çeşit yiyecek, içecek ve meyve çeşitleri bulunuyordu. Bunlar tamamlandıktan ve her şey yoluna konulduktan sonra Amr b. Mes'ade: "Ey Müminlerin Emîri! İstediğin ve yapılmasını arzu ettiğin güzergâh tamamlandı. Artık Allah'ın adıyla yola çıkabilirsin," dedi.

Halife'yi vezire karşı tahrik eden ve yeminine bağlı kalarak onu cezalandırması için telkinde bulunan eşi Zübeyde idi. Halife yürüyerek ve yanında eşi Zübeyde ve bineği olduğu hâlde yola çıktı. Konaklama noktasına varmadan konaklama noktasındaki istirahat evi seriliyor, perdeler çekiliyor ve çatısı çatılıyordu. Üç mil mesafe yürüdükten sonra kubbe tarzında ve etrafı revaklarla çevrili olan bir istirahat merkezinde istirahat eder, yiyecek, içecek ve diğer ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra tekrar üç mil yürümek üzere yola devam ederdi. Dört fersah tamamlandıktan sonra inşa edilmiş bir konakta istirahat edi- [II/217]
yordu. Konakta güzel bir hamam vardı. Halife burada bir gün istirahat eder ve her türlü ihtiyacını ve arzularını karşıladıktan sonra ikinci gün yola çıkardı. Yolculuğunda ona vezirler,

kumandanlar, âlimler, fakihler ve askerler refakat ediyordu. Seyirde arada bir mesafe bırakarak onu izliyorlardı. İstirahat menzilineki revaklara geçtiği zaman hizmetçiler etrafında görev yaparlardı. Ancak sesini duyar ama şahsını görmezlerdi. Vilayetlerin haberlerini almak istediği zaman alır ve bu konuda talimatlarını yazarak istediği yerlere ulaştırılmasını emrederdi. Günlerce süren yolculuklarla ve ancak sekiz günde varılan yerlere asil atlarla bir günde talimat ulaştırılır ve cevap da aynı gün getirilirdi. Mektuplar posta güvercinleriyle gönderildiğinde bir aylık mesafedeki yerlere bir günde ulaşır-
 dı. Mektup, güvercinin kanadına bağlandıktan sonra yüksek-
 lere doğru uçar ve semaya doğru yükselerek gözlerden kay-
 bolur ve yavrularının bulunduğu vatanına doğru hızla uçardı. Güvercin varacağı yere varır varmaz kanadındaki mektup alı-
 nırdı. Ardından da Halife gelen mektuba cevabını yazar sonra başka bir güvercinle gönderirdi. Güvercin yükseklerle uçarak Müminlerin Emîri'nin bulunduğu mekândan uzaklaşarak kendi vatanına ulaşır-
 dı. Orada da kanadındaki mektup alınır-
 dı. O işle görevli olanlar bu işten başka bir şeyle ilgilenmez ve başka işle meşgul olmazlardı. Halife yürüyüşüne devam ederek üç ay sonra Mekke'ye ulaştı. Haccını ve hac menasi-
 kini ifa ettikten sonra zilhiccenin sonunda (H 180) Bağdat'a geri döndü.

Halife Bağdat'a gitmek üzere Mekke'den ayrılmaya hazır-
 landığında Mekke ehli kendilerine adil bir kadı tayin etme-
 si için yazılı bir talep iletiler. Onları yanına çağırarak şöyle dedi: "Dilerseniz aranızda bu işe ehil birini seçin ben de onu size kadı olarak tayin edeyim. Dilerseniz de size, hakkınızda hayırlı olacak bir şahsiyeti Irak'tan göndereyim." Bunun üze-
 rine Halife'nin yanından ayrıldılar ve kendi aralarında bir zatı seçtiler. Ancak, hakkında ihtilaf oldu ve bir kısmı başka bir şahsı seçtiler. İhtilaf olunca tekrar Halife'nin huzuruna çıkarak ihtilaflarını arz ettiler. O kendilerine, "Her iki şah-
 siyeti yanıma getirin," dedi. Onlardan biri Kureyşli yaşlı bir zat, diğeri ise mevaliden genç bir kişiydi. Halife onlara bak-
 tı yaşlı adama, "Bana yaklaş," dedi. Adam ona yanaşınca ona,

"Ey kadı! Benimle bu vezirim arasında bir ihtilaf ve husumet vardır. Aramızda hak ile hükmet," dedi. Yaşlı zat, "Bana meselelerinizi anlatın," dedi. Ona meselelerini anlatınca, "Ey Emîr iddiamı delillendirmen gerekir, vezirine de yemin düşer," dedi. (II/218) Halife, "Bu kardeşim söylediklerimi tümünden reddetmiyor kısmen iddiamı inkâr ediyor," dedi. İki hasım kendi aralarında tartışmaya devam ettiler. Nihayetinde kadı, Müminlerin Emîri lehine hükmetti. Bunun üzerine Halife ona kalk, dedi. Adam kalkınca, diğer grubun seçtiği genç kadı adayını çağırdı. Adam gelince, "Bana yaklaş," dedi. Adam yanaşınca ona, "Vezirimle aramda bir ihtilaf var. Bizi dinle ve aramızda hak ile hükmet," dedi. Genç kadı adayı onlara, "Oturuş vaziyetiniz farklı ve eşit değildir. Korkarım ki oturuş tarzınız farklı olursa sizin kendinizi ifade etmenizi farklı kılacaktır. Eğer insanların oturuş vaziyeti farklı olursa kendilerini ifade etmekte aynı imkâna sahip olamazlar. Yani taraflardan birinin oturuş yeri diğerinden üstün olursa, üstün olanın söz ve savunması öbüründen daha kuvvetli ve hasmının delillerini çürütmekte daha etkili olacaktır. Aynı şekilde hâkim üstün olanın sözlerini daha çok dikkate alabilir ve ona meyledebilir. Bu nedenle oturmakta olan yerinizden kalkın ve karşımda oturun. Ben de o şekilde sizi dinleyeyim ve hak sahibine hakkını vereyim. Hiçbir şekilde de hakkın kime ait olduğu beni ilgilendirmez." Bunun üzerine Halife, "Doğru ve hayırlı bir söz söyledin," dedi. Ardından Hârûn er-Reşîd ve Amr b. Mes'ade yerlerinden kalkarak hâkim adayının karşısında oturdular. Ardından Halife konuşmaya yeltenince hâkim, "Hasmına konuşma önceliği versen, zira yaşı senden büyüktür," dedi. Halife, "Hak yaştan önce gelir," diye karşılık verdi. Kadı: "Doğrudur, ancak Resulullah (sav.): 'Huveysa ve Muhaysa'ya,²⁸⁰ büyüğe dikkat edin,' buyurarak konuşma önceliğini amcalarına vermelerini istedi," dedi. Önce Amr b. Mes'ade, ardından da Halife konuştu. Sonra kendi aralarında ihtilafı tartışarak birbirlerinin iddia ve gerekçelerini çürütmeye çalıştılar. Neticede kadı, Halife'ye

280 İkisi, Evs ve Ensardan olan Mes'ûd b. Ka'b b. Âmir b. Adî'nin oğullarıdır. Huveysa büyük olandır. Ancak kardeşi Muhaysa'dan sonra Müslüman olduğundan Muhaysa daha üstün kabul ediliyordu (*Usdu'l-Gâbe*, IV. 334).

karşı Amr'ın haklı olduğuna hükmetti. Muhakeme bittikten sonra hâkim onlara, "Yerinize geçebilirsiniz," dedi. Halife adamın kararını, adaletini, birikimini ve tarafsızlığını beğendi. Akabinde Amr b. Mes'ade'ye dönerek, "Bu zat bizim görevlendirdiğimiz Kadıl-Kudat'tan daha üstündür," dedi. Amr: "Evet, vallahi öyledir. Ancak bu insanlar izin vermedikçe bu zat onların kadısıdır," diye karşılık verdi. Bunun üzerine Halife, Mekke ehlini çağırarak huzuruna aldı ve onlara bol bol ikramda bulundu ve kadılarını övdü. Ardından onlara, "Onu kadıların başına getirmeme izin verir misiniz? Irak'a götürelim ve onlar arasında hükmetsin," dedi. Onlar, "Evet Ey Müminlerin Emîri! Sen daha haklısın ve seni kendimize tercih ederiz," dediler. Bunun üzerine Halife ona haber göndererek kendisini kadıların başına getirdiğini bildirdi ve "Kadılar arasında hüküm vermek üzere Irak'a git. İslam şehir ve belelerine kadıları sen tayin edeceksin. Onları tayin etmek ve azletmek senin görevin olacak," dedi. Kadı, "Eğer Müminlerin Emîri beni mecbur tutarsa dinleyecek ve itaat edeceğim. Ama beni muhayyer bırakırsa afiyetle Allah'ın Evi'nin civarında kalmayı tercih ederim," dedi. Hârûn er-Reşîd ona, "Senin gibi birisi varken onu Müslümanların yargı işine tayin etmezsem haksızlık etmiş olurum. Hazırlan yarın sabah inşallah yola çıkıyorum," dedi. Halife yanında genç adam olduğu hâlde yola çıktı. Irak'a vardığında Kadıl-Kudat olarak yargı görevini ona tevdi etti. Vefat edinceye kadar bu görevde kaldı. Vefatı görevde geldikten üç sene sonra gerçekleşti. Halife onun için çok üzüldü ve vefatı ona ağır geldi. Bu sebeple insanlar onun ne kadar üzüldüğünü bildikleri için taziyelerini ona sundular. Ondan sonra Kadıl-Kudat olarak Irak'ta görevlendireceği bir şahsiyet bulunmasını istedi. Ona hayırlı, âlim ve belli başlı on tane isim sunuldu. Halife bunlarla görüşmek üzere huzuruna getirilmelerini istedi. Kimi tayin edeceğine karar vermesi için tek tek huzuruna alındılar. İçlerinden yüzünde hayırlı ve âlim bir kişi olduğu intibahını aldığı bir adamın huzuruna getirilmesini emretti. Karşısında yerini alınca ona, "İsmin nedir?" diye sordu. Adam, "Ma'sûk," dedi. Halife, "Künyen ne?" dedi.

Adam, "Ebü'l-Hevâ," dedi. "Yüzüğünün üzerinde ne yazar?" dedi. Adam, "Sevgi daim olsun ve işlerin tamamlanması Allah'a aittir, yazar," diye cevap verdi. Halife, "Kalk git," dedi. Arından diğer adamın getirilmesini istedi. Bundan da aynı intibai almıştı. Ona da, "Yüzüğünde ne yazar?" diye sordu. Adam, "*Neden hüdhüdü göremiyorum yoksa kayıplara mı karıştı*" (Neml, 27/20) yazar deyince Halife ona, "Çık," dedi. Akabinde Halife, kendisine arz edilen isimlerden Yahyâ b. Hâlid b. Bermek'in getirilmesini istedi. İlk iki kişi hakkında sert konuştu ve "Bana delilerin isimlerini getirmişsiniz," dedi. Yahyâ ona, "Vallahi o iki adam gibi Irakeyn'de akıllı ve üstün adam yoktur," dedi. Halife, "Ben onlarda bir tür delilik sezdim," deyince Yahyâ ona, "Onlar kendilerine görev verilmesini istemedikleri ve bundan kurtulmak için böyle davrandılar," dedi. Halife, "O zaman onları geri getir," dedi. Adamların getirilmesi istendi ancak bulunamadılar.

Arabi ile Hârûn er-Reşîd'in Hikâyesi

Abdullah b. Müslim dedi: Ravilerin anlattığına göre bir Arabi dilenmek üzere Hârûn er-Reşîd'in yanına geldi. Huzuruna çıkmak istedi ancak mümkün olmadı. Kendisine izin verilmeyeceğini anlayınca Halife'nin koruması Abdullah b. Fazl'a giderek ona, "Bu mektubumu Müminlerin Emîri'ne ulaştır," dedi. Halife, korumasına tembihte bulunarak uzak olsun yakın olsun hiç kimsenin mektubunu kendisinden saklamamasını istemişti. Arabinin mektubunda dört satır yazılıydı. Birinci satırda zaruret ve ümit beni sana yönlendirdi. İkinci satırda ise yokluk sabırdan alıkoyar. Üçüncü satırda da senden eli boş dönmek hasımları sevindirir. Dördüncü satırda da ya semereli bir "evet" ya da rahatlatan²⁸¹ bir "hayır" olacak, diye yazılıydı. Mektup Halife'nin eline geçince, "Bu kişi, ihtiyacın istemeye sevk ettiği ve zarurete duçar ettiği bir kimse-dir, gelsin," dedi. Adam huzura girince Halife ona, "İhtiyacını

281 *Uyûnu'l-Ahbâr'a* (III. 126) göre hikâye bazı hikmet sahipleriyle Acem kral-ları arasında olmuştur. Ayrıca bkz. *el-Ikdü'l-Ferîd*, I. 100. *Uyûnu'l-Ahbâr'da* anlatıldığına göre onu okuyunca her satır altına güzel, diye not düştü ve on altı bin miskal gümüş ikram etti. *el-Ikdü'l-Ferîd'de* ise onu okuyunca her satır altına, bin miskal gümüş, diye not düştü ve ona verilmesini emretti.

arz et," dedi. Arabi, "İhtiyaçların yanında ihtiyaççıklar da var," dedi. Halife, "İhtiyaç ve ihtiyaççıklarını arz et. Hepsi karşılanacak," dedi. Arabi, "Ey Müminlerin Emîri! Bana kendisiyle avlanacağım bir av köpeği verilmesini emret," dedi. Halife güldü ve "Sana avlanacağın bir av köpeği emrettik," dedi. Adam, "Ey Müminlerin Emîri! Bana bir binek hayvanı emret," dedi. Halife, "Sana bir binek hayvanı emrettik," dedi. Adam, "Ey Müminlerin Emîri! Binek hayvanına bakacak bir hizmetçi emret," dedi. Halife, "Sana bir hizmetçi emrettik," dedi. Arabi, "Ey Müminlerin Emîri! Bana avlayacağım hayvan etini pişirecek ve pişirdiğini bize sunacak bir cariye emret," dedi. Halife, "Sana biri seni eğlendirecek, diğeri de sana hizmet edecek iki cariye emrettik," dedi. Arabi, "Bunların barınacağı bir ev lazım," dedi. Halife, "Sana bir ev de emrettik," dedi. Adam, "Bu durumda evde oturacaklar insanlara yük olacaklar. Onları geçindirecek arazileri olması lazım," dedi. Halife, "Sana yüz cerib mamur,²⁸² yüz cerib de mağmur²⁸³ arazi verdim," dedi. Arabi: "Mağmur ne demek ey Müminlerin Emîri?" diye sordu. Halife, "İşlenmemiş arazidir. Onu işletirsin," dedi. Adam, "Ben sana dayılarım Benî Esed'in Hicaz'da bulunan arazilerinden işlenmemiş bir milyon²⁸⁴ cerib arazi vereyim onu işletirsin," deyince Halife güldü ve "Sana hepsi işlenmiş arazi verdim," diye karşılık verdi. Ardından "Ey Arabi! Bütün ihtiyaççıkların bitti mi?" diye sordu. Adam, "Evet, ancak büyük ihtiyaçlarım kaldı," dedi. Halife, "Onu da söyle karşılayalım," dedi. Adam, "Ey Müminlerin Emîri! Başını öpeyim," dedi.²⁸⁵ Halife, "Bu mümkün değil," dedi. Arabi, "Benim hakkım olan bir şeyden beni menediyorsun ve benim için yaptığın ikramdan mahrum mu ediyorsun?" dedi. Halife, "Ey Arabi! Bu olmayacak ve bu mümkün değil," dedi. Arabi: "Hakkım olan şeyi elde etmem lazım, meğer bu hak benden gasbedilmiş olsun," dedi. Halife ona, "Ey Arabi! Hakkın diye iddia ettiğin bu şeyi senden satın

[III/221]

282 *el-Ikdü'l-Ferîd*'de iki bin cerib, diye geçmektedir. Bir cerib arazi üç bin altı yüz arşındır. Bir değerlendirmeye göre de on bin arşına tekabül eder.

283 Mağmur, ziraate elverişli olmayan arazidir.

284 *Eğânî*'de beş bin, *el-Ikdü'l-Ferîd*'de elli bin cerib, diye geçmektedir.

285 *Eğânî*'de elini öpeyim, şeklinde geçmektedir.

alayım," dedi. Adam, "Bu hak satın alınacak bir şey değildir. Yeryüzünde bunun bedeli olacak ve yerini tutacak bir mal var mı? Allah'a yemin ederim ki bu hak hiçbir altın ve gümüşle satın alınamaz," dedi. Halife ona, "Ulaşılamayacağına göre onu uygun göreceğin bir ücret mukabilinde satarsın," dedi. Arabi, "Madem imtina ediyorsun o zaman Allah'ın sana verdiklerinden bana ver," dedi. Bunun üzerine Halife ona yüz bin dinar verilmesini emretti. Para getirilince, "Bu nedir?" diye sordu. "Bu yüz bin dinardır, onu al," dediler. Adam, "Bu alacaklılara verilecek, benden önce onların hakkıdır," dedi. Halife güldü ve ona yüz bin daha verilmesini emretti. Adam, "Bu ne?" diye sordu. "Bu ikinci yüz bin dinardır, birincisini alacaklılara vereceksin bu da senin olacak," dediler. Arabi, "Bu akrabalarımın hâli vakti iyi olmayanların hakkıdır, Müminlerin Emîri'nin onlara iyiliğidir, ben neyle geçineceğim?" dedi. Bunun üzerine Halife ona yüz bin dinar daha verilmesini emretti. Ona, "Bu da üçüncü yüz bindir. Bununla geçimini rahat bir şekilde yaparsın, artık razı oldun mu?" dediler. Adam, "Evet ey Müminlerin Emîri! Allah senden razı olsun. Oğlum Fudale de size selam ediyor ve nikâh, evlenme işlerini yoluna koymak ve dünya hayatını düzene sokmak üzere senden yüz bin istiyor. O Kur'an okudu. Fıkıh ve ahkâm ayetlerini, nasih ve mensuhunu öğrendi. Çeşitli ilim dallarında uzmanlaştı. Edebî sanatlara vâkıf oldu. Bazı divan ve eserleri tedvin etti. Hadis ve rivayetlerde derinleşti. İlimlerin özünü, marifet dallarının aslını aldı. Keskin bir zekâ ve güçlü bir akla sahiptir. Gerçek bir ilim, harika bir görüş, fazilet ve din sahibidir. Gündüz oruç tutar, gecelerin önemli kısmını ihya eder. Ailesine ve yakınları yanında çocuklarına da bakmaktadır," dedi. Halife, "Ey Arabi! Sen, evlenmek ve geçimini iyileştirmek için onun yardım talep ettiğini söylemedin mi? Sonra da aile fertlerinin ve çocuklarının çokluğundan dem vuruyorsun," dedi. Arabi, "Ey Müminlerin Emîri! Onun üç hür eşi ve dokuz cariyesi vardır. Her hür eşinden beş çocuğu, her cariyesinden de yedi kızı vardır. Dördüncü evliliğini hür bir hanımla gerçekleştirmek suretiyle Allah'ın muhkem kitabında natık ve sadık sözünde

[II/222] buyurduğu hükmün gereğini yapmak istemektedir,” dedi. Halife, “Ey Arabi! Sen çok istedin. İstersen yüz bin dirhem veririz,” dedi. Adam, “O zaman senin için on bin dinar indirim yapayım da ona doksan bin dinar ver,” dedi. Halife, “Vallahi çok istedin ve az indirdin,” deyince adam, “Ey Müminlerin Emîri! Senin gücüne göre istedim ve kendi gücüm kadar indirim yaptım. Artık dilediğini seç,” dedi. Halife ona, “Ey Arabi! Sen beni mağlup etmek istiyorsun, bugün beni mağlup edemeyeceksin,” dedi ve yüz bin dinar verilmesini emretti. Ona, “Artık razı oldun mu?” dedi. Adam, “Ey Müminlerin Emîri! Bir de yük hayvanı ve giyim eşyası, Kûfe’nin hediyeleri, Basra’nın tuhafiyeleri misafirin hakkı olan hediye ve ikramlardır,” diye karşılık verdi. Halife, “Yük hayvanı olarak ne istersin?” diye sordu. “Bir hayvan ziynet için, bir hayvan yük için, üç tane de yolculuklar için. Ayrıca oğlum için de aynısını istiyorum. Giyim eşyası olarak da iş elbisesi, gerekli olan iç ve dış elbise, bayramlarda ve toplantılarda giyilecek güzel, ziynet elbisesi. Oğlum ve torunlarım için de bunların aynısı,” dedi. Bunun üzerine Halife, Ca’fer b. Yahyâ’yı çağırarak, “Beni bu adamdan kurtar. Ona istediği yük hayvanı, iş ve ziynet elbisesiyle bol bol hediye ve tuhafiyeler vererek onu razı et ve benden uzaklaştır,” dedi. Ca’fer ona istediği ve arzu ettiği şeyleri verdikten sonra adam sayılamayacak miktarda mal ve eşyayla Hicaz’a gitmek üzere ayrıldı. Bütün bunlar Hârûn er-Reşîd’in bilinen cömertliği ve ikramı yanında az kalır.

Ca’fer b. Yahyâ b. Bermek’in Öldürülmesi

Amr b. Bahr el-Câhız dedi: Sehl b. Hârûn bana şöyle anlattı: Allah’a yemin ederim ki hitabet erbabı ve güzel şiir yazarlar Yahyâ b. Hâlid b. Bermek ve Ca’fer b. Yahyâ’nın yanında söz fukarası sayılıyordu. Eğer söz inci olabilseydi ve mantık onu cevhere dönüştürebilseydi, bu onların sözleri ve dillerinden dökülen seçkin ifadelerden ibaret olurdu. Bununla beraber sözünün hakikati ve mektuplarındaki imza kısmına kadar Hârûn er-Reşîd’in yanında âciz, cahil ve ümmi sayılırlardı. Onlarla uzun zaman yaşadım ve onların dönemindeki söz ustalarını tanıdım. Bu söz ustaları belagatin ancak Bermekiler

ile kemale erdiğini, âdeta onlara has bir şey olduğunu ve onların elinde şekillendiğini düşünüyorlardı. Onlar asil ve alice-
nap kimselerdi. Dönemin güzelliğiydiler. Kerem sahibi ve iyi [II/223]
tecrübe insanlarıydı. Mantıkları güçlü, sözleri selisti. Nefisleri
nezih, meziyetleri mükemmeldi. Peygamberler ve resuller ha-
riç Âdem'den kıyamete kadar âlem, onların sayılı günlerinde
ortaya koydukları güzel meziyetlerini başkalarının uzun za-
manlarda ortaya koydukları değerlerle karşılaştırılrsa onlara
ağır basacak ve sadece onlarla övünecek ve ancak onlara iti-
mat edecekti. Ahlaklarının güzelliği, asaletleri, ufuklarının ge-
nişliği, ahitlerinde dakik olmaları, zevklerinin güzelliği, par-
lak zekâları nefislerinin temizliği, iyi niyetli olmaları ve ha-
yırlı hasletleriyle beraber Halife Me'mûn'un güzel meziyetleri
yanında denizde bir damla, çöldeki bir hardal tanesi gibiydi.

Sehl dedi: Ammenin erzakının tahsili göreviyle Yahyâ b.
Hâlid maiyetinde görev yapıyordum. Hârûn er-Reşîd'in mai-
yetinde Rakka'da bulunuyordu. Onunla birlikte haymelerdey-
dik. Derken usandığını ve uykuya yenik düştüğünü gördüm.
Gözleri kapanmak üzereydi. Bana, "Ey Sehl! Uyku göz kapak-
larıma dayandı. Âdeta gözlerim karardı ve uyku şuurumu bi-
tirdi. Bu da ne?" dedi. Ona, "Güzel ve geçici bir hâl. Onu uzak-
laştırırsan tekrar sana döner. Onu mağlup etmeye çalışırsan
seni mağlup eder. Yakınlaştırırsan seni rahatlatır. Onu mene-
dersen sana karşı inat eder. Onu kovarsan seni takip eder," de-
dim. Bunun üzerine iki sağım arasındaki süre ya da bir kuyu-
dan su almak kadar bir süre için daldı ve korku içinde uyandı
ve şöyle dedi: "Ey Sehl! Bir durum sebebiyle iktidarımız yok
oldu. İzzetimiz zillete dönüştü. Hâkimiyetimizin günleri sona
erdi." Ona, "Allah veziri korusun ne oldu ki?" diye sordum. O
dedi ki: "Sanki birisi bana şu beyti söyledi:

*Sanki Hacûn Dağı ile Safa Tepesi arasında kimse yoktu, Mekke'de
de gece sohbeti yapan hiç kimse yoktu."*

Ben de düşünmeden ve irticalen şöyle karşılık verdim:

*Evet, biz sakinleriydik. Bizi gecelerin geçişi ve kötü atalar helak
etti.*

[II/224]

Vallahi, onun bu ruh hâlinin belirgin bir şekilde üç gün devam ettiğini müşahade ettim. Üçüncü günde karşısında otuyordum. Onun mektup ve yazılarının alt taraflarına imza kısımlarını yazıyor ve bana verdiği talimat gereği manalarını tamamlayacak vezinlerini kuruyordum. Derken aniden bir adamın ona doğru süratle hareket ettiğini ve eğilerek âdetâ üzerine kapandığını gördüm. Vezir başını kaldırdı ve ona, “Be adam yavaş ol, hiçbir hayır gizli kalmayacağı gibi hiçbir sır da saklı kalmaz,” dedi. Adam, “Biraz önce Halife Ca’fer’i öldürdü,” dedi. Vezir: “Gerçekten mi?” diye sordu. Adam, “Gerçekten evet,” deyince elindeki kalemi bıraktı ve “kıyamet gibi ansızın vuku bulan bir durum.” Sehl dedi: “Eğer gök yerin üzerine düşseydi, yakın dost onlardan uzak durmaz, akraba onların nesebinden teberri etmez, mevla onlara olan bağlılığını reddetmezdi. Dünya onların kaybına âdetâ ağırlarken hiç kimse onları anmaz hiçbir göz onları görmez oldu.” Halife, Yahyâ ve oğulları Fadl, Muhammed ve Hâlid ile Ca’fer’in oğulları Abdülmelik, Yahyâ ve Hâlid; Fadl’ın oğulları Âsî, Yezîd ve Muammer; Muhammed’in oğulları Yahyâ, Ca’fer ve Zeyd; Hâlid’in oğulları İbrâhîm, Mâlik, Ca’fer ve Amr ile onlarla hareket eden ve onlara kalbinde bağlılık hissi bulunanları alıkoydu.

Sehl dedi: Halife, gelmem için bana haber gönderdi. Hiç düşünmeden içeri girip süratle hüzünlü elbisemi giydim. En büyük arzum kılıçla rahata kavuşturulmamdı. Aksi takdirde Ca’fer’in başına gelenlere maruz kalabilirdim. Halife’nin huzuruna çıkıp önünde durunca yürürken sallanmam, ağzımın kurumasından ve karşımda çekilmiş kılıca bakışlarımın kaymasından korkuya kapıldığımı anladı. Bana, “Ey Sehl! Sakin ol. Kim benim iyiliğime nankörlük eder, tavsiyemin dışına çıkar ve onayımı gözetmezse acilen cezama maruz kalır,” dedi. Ben henüz karşılık vermeden bana dedi ki: “Kalbin mutmain olsun, yüreğin huzur bulsun, için hoş olsun ve duyguların rahat etsin. Sana olan ihtiyaç seni yakınlaştırdı, sıkıntını giderdi ve bağıni çözdü. Bu nedenle dille ifade etmek yerine lisanı hâlinle yetin. Zira dil belirleyici hakemdir ve keskin kılıçtır.” Ardından Halife Ca’fer’in öldürülmesine işaretle şöyle dedi:

Güzellikle terbiye olmayan ceza ile ıslah olur.

[II/225]

Sehl dedi: Allah'a yemin ederim ki Halife'nin o günkü sözleri dışında hiçbir söze cevap vermekte bu kadar âciz kaldığımı hatırlamıyorum. Ona teşekkür etmek ve yaptıklarını övmekte bile âciz kalmış, ancak ellerini ve ayaklarının altını öpmüş-tüm. Ardından bana şöyle dedi: "Git, seni Yahyâ b. Hâlid'in yerine tayin ederek onun binalarının ve çadırlarının içindekileri sana bağışladım. Divanları teslim al. Onun ve Ca'fer'in zimmetinde görülen atıyyelerin sayımını yap ki bunları teslim almanı inşallah emrederim." Sehl dedi: Kefende dirilen ve hapisneden çıkan biri gibiydim. Her ikisinin zimmetindeki atıyyelerin sayımını yaptım. Toplam yirmi milyon dinar tuttu. Halife, Bağdat'a döndü ve vilayetlere ulaklar göndererek onların mal ve mahsullerine el konulmasını emretti. Ca'fer'in cesediyle ilgili olarak talimat vererek üç ağaca asılmasını istedi. Başının, köprü'nün başında Fırat Nehri'ne karşı bir ağaca, vücudun bir kısmının da köprü'nün sonunda ve ikinci köprü'nün başında Bağdat istikametindeki başka bir ağaca asıldı. Sehl dedi: Bağdat'a yaklaştığımızda Ca'fer'in asılı bulunduğu köprüyle karşı karşıya geldiğimizde güneşin ısıttığı Ca'fer'in yüzü bizi karşıladı. Yemin ederim ki güneş sanki iki gözü arasından doğmuştu. Ben sağında, Abdülmelik b. el-Fadl ise sol tarafında duruyorduk. Hârûn er-Reşîd ona bakınca, sanki saçına kına sürülmüş, teninin aydınlığıyla kaplanmış ve yüzü siyahımsı bir renge bürünmüş ve gözlerini yummuştu. Bunun üzerine Abdülmelik b. el-Fadl: "Müminlerin Emîri'nin affına mazhar olmayan bir günah büyük bir günahdır," dedi. Halife, gözleri dolmuş hâlde dedi ki: "Kendi su kaynağından başka su kaynaklarından içmeye kalkan kendi illetiyle müptela olur. Kim de kendi günahını anlamaya çalışırsa kendi bineğinin benzerini sahiplenmeye kalkan kimse gibidir. Bana serpme aletlerini getirin." Sehl dedi: Halife serpme aletleriyle üzerine neft yağı döktü ve tamamen yandı. Şöyle diyordu: "Vallahi, senden eser kalmadıysa da senin hikâyeyen kaldı. Senin kıymetin azaldıysa da senin namın yayıldı."

Sehl dedi: Mallarına el konulması emredildi. Zimmetlerinde bulunan yirmi milyon²⁸⁶ dinardan on iki milyon dinarlık kısmı, on bin dinarlık keseler hâlindeydi. Üzeri mühürlenmiş ve açıklama notlarında kimler tarafından verildiği yazılıydı. Bunlardan Yahyâ'nın sadaka olarak ayırdıkları ve divanlarda o şekilde tarihleriyle ve veriliş saatleriyle birlikte kaydı bulunanlar infak divanına girerdi. Geri kalan mallarından arazileri, mahsulleri, konutları, kıymetli giyim eşyaları küçük ve büyük mutfak eşyası gibi, kemiyetini amelleri tespit eden ve insanların ecellerine vâkıf olan Allah'tan başka kimsenin bilmediği aynî eşyaya ilaveten toplam otuz milyon altı yüz atmış bin²⁸⁷ dinara el konuldu. Ca'fer'in haremi, el-Mehdî'nin kızı Bânûka'nın evine alındılar. Allah'a yemin ederim ki o da eşleri de zekât mallarından verilenlerle geçindiklerini biliyorum. Hârûn er-Reşîd gibi döneminin sonuna doğru bu şekilde vezirlerini cezalandıran bir başka hükümdar bilinmemektedir.

Ca'fer b. Yahyâ'nın annesi Fâtıma bint Muhammed b. el-Hüseyin b. Hasan b. Kahtabe b. Şebîb aynı zamanda Hârûn er-Reşîd'in de sütannesiydi. Zira onun annesi henüz bebekken ölmüş ve Ca'fer'in annesi tarafından büyütülmüştü. Bu sebeple Halife ona olan saygısını ifade etmek için ona danışırdı. Henüz onun himayesindeyken onu mahcup etmeyeceğini ve bir kimse için ricada bulunması hâlinde onun ricasını mutlaka kabul edeceği taahhüdünde bulunmuştu. O da ona, ancak kendisine izin verdiği takdirde ve dünyevi bir menfaat gayesiyle olmaksızın ricada bulunacağı taahhüdünde bulunmuştu.

Sehl dedi: Nice esirleri kurtardı. Nice garibanın yolunu açtı. Kapatılmış nice kimsenin kurtuluşuna vesile oldu. Halife Bağdat'a döndükten sonra kimseyle görüşmüyordu. Bunun üzerine Bânûka'nın evine ulaşarak oradan kendisiyle görüşme talebini ilettili. Kendi imkânlarını kullanarak ona ulaşmaya çalıştıysa da ona izin verilmediği gibi, bu konuda bir talimat veya cevap da verilmedi. Bu durum uzun sürünce yüzünü açarak yalın ayak bir vaziyette Halife'nin konağının kapısına gitti. Ko-

286 *el-Ikdü'l-Ferîd*'de, "bir milyon," diye ifade edilmiştir.

287 *el-Ikdü'l-Ferîd*'de, "ve yetmiş altı bin," diye ifade edilmiştir.

ruma Abdülmelik b. el-Fadl, Halife'nin yanına girerek, "Müminlerin Emîri'nin sütanesi, kıskancın sevincini evlat sevgisine ve tek evlat annesinin hasretine dönüştüren bir vaziyet içinde kapıda bekliyor," dedi. Halife ona, "Ey İbnü'l-Fadl! Yürüyerek mi gelmiş?" diye sordu. Koruma, "Evet. Allah, Halife'yi korusun, hem de yalın ayak vaziyette," diye cevap verdi. Halife, "Ey Abdülmelik! Onu içeri al. O nice yanmış ciğere derman oldu, nice sıkıntıya çare oldu ve nice çıplağı örttü," dedi. Sehl der ki: Allah'a yemin ederim ki o gün bu kadının rica ve talebinin kabul edilmesine karşı duyduğum şüphe ve karamsarlık kadar başka hiçbir talep ve rica hakkında şüphe içinde kalmamıştım. Kadın huzuruna girince Halife ayağa kalktı ve makamın sütunları arasında onu karşıladı. Eğilerek başını ve göğsünü öptü. Sonra yanına oturttu. Kadın dedi ki: "Ey Müminlerin Emîri! Devran bize karşı mı dönüyor, senin korkunla kardeş ve dostlar bizi terk mi ediyor? İftiralar seni bize karşı tahrik mi ediyor? Şeytan bize [III/227] eziyet etmen için sana vesveseler mi veriyor? Seni büyüttüm ve sütümle seni afiyet ve emniyete kavuşturdum," dedi. Halife ona, "Ey Reşîd'in annesi! Ne demek istiyorsun?" diye karşılık verince, son sözüyle gerçek künyesini ifade etmemesi, başta ona gösterdiği ilgi ve alakadan dolayı onun merhametine duyduğum ümidi ümitsizliğe dönüştürdü. Kadın ona, "Babandan sonra baban sayılan Yahyâ'nın sadakatini, sana olan muhabbet ve şefkatiyle kardeşin Mûsâ ile olan çekişmede neredeyse helaka maruz kalması gibi bildiğin meziyetlerinden başka meziyetlerini anlatmayacağım," dedi. Halife, "Ey Reşîd'in annesi! Bu bir kader, gerçekleşen bir kaza ve Allah'tan gelen bir gazaptır," dedi. Kadın, "Allah dilediğini siler ve dilediğini sabit kılar. Kitabın aslı da O'ndadır," dedi. Halife, "Doğru söyledin. Bu, Allah'ın silmeyeceklerindendir," dedi. Kadın, "Gayb peygamberlerden bile gizlenmişken sana nasıl belli olur?" deyince Halife biraz düşündü ve şu beyti okudu:

Ölüm pençesini birine geçirirse hiçbir muskanın fayda etmediğini görürsün.

Kadın hiç düşünmeden, "Ey Müminlerin Emîri! Ben Yahyâ'nın muskası değilim," dedi ve şu beyti okudu:

Eğer azağa ihtiyaç duyacak olursan, bil ki salih amel gibi bir azık bulamazsın.

Bu beyti okumadan önce de “*Öfkesine hâkim olanlar, insanları affedenler. Allah iyilik yapanları sever,*” (Âl-i İmrân, 3/134) ayetini okumuştur. Bunun üzerine Halife biraz düşündü ve şu beyti okudu

Ruhum bir şeyden yüz çevirecek olursa daha sonra hiçbir surette o şeye yüzünü dönmez.

Kadın, “Ey Müminlerin Emîri! şair şöyle der:

Dünyada benim hukukumu kesecek olursan senin elin de kesilir. Öyleyse hangi eli kullanacağını bil.”

Reşîd: “Razıyım,” dedi. Kadın, “Ey Müminlerin Emîri! Onu Allah için bağışla.”²⁸⁸ Zira Resulullah (sav.) buyurur ki: ‘Kim Allah için bir şeyi yapmaktan imtina ederse Allah onu o şeyi yapmaya mecbur bırakmaz.’” dedi. Halife biraz başını eğip düşündü. Ardından başını kaldırdı ve şöyle dedi: “Hüküm önce ve sonra Allah’ındır.” Kadın, “Ey Müminlerin Emîri! ‘O gün müminler Allah’ın yardımıyla sevinirler. Allah dilediğine yardım eder. O Azîz ve Rahîmdir’” (Rûm, 30/5). Ey Müminlerin Emîri! Hatırla, senden ne rica etsem benim ricamı kabul edeceğine dair seninle ahitleştik,” dedi. Halife, “Ey Reşîd’in annesi! Sen de hiçbir suçluya arka çıkmayacağına dair taahhüdünü hatırla,” diye karşılık verdi.

Sehl b. Hârûn dedi: Kadın, Halife’nin kendisini reddettiğini açıkça söylediğini ve talebini yerine getirmekten imtina ettiğini görünce yeşil zümrütten yapılmış bir kutu çıkardı ve önüne koydu. Halife, “Bu nedir?” diye sordu. Kadın altın kılıdını açtı ve içinden miske batırılmış vaziyette, onun küçükken sünnette kesilen deri parçasını, kakülü ve kesici dişlerini çıkardı ve şöyle dedi: “Ey Müminlerin Emîri! Sana yalvarıyorum ve Allah’ın inayetine sığınıyorum, kıymetli bedeninden ve organlarından sakladığım bu hatıralar adına kulun Yahyâ için senden şefaât diliyorum,” dedi. Halife o hatıraları aldı ve öptükten sonra ağlamaya başladı. Meclisinde bulunanlar da

288 *el-İkdü'l-Ferîd*’de, “bana bağışla,” tabiri geçmektedir.

ağladılar. Hatta müjdecî ona merhamet gösterildiğini ve affedildiğini sanarak Yahyâ'ya gitti. Halife kendine geldikten sonra elindekileri tekrar kutuya koydu ve "Emaneti koruman ne güzel şey," dedi. Kadın, "Ey Müminlerin Emîri! Sen de mükâfat ehlin," dedi. Halife sustu ve kutuyu kapatıp ona iade ettikten sonra şöyle dedi: "*Allah size emanetleri sahiplerine vermeni zi emreder*" (Nisâ, 4/58). Kadın, "Ey Müminlerin Emîri! Allah buyurur: '*İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmedin*'" (Nisâ, 4/58). Başka bir ayette de '*Söz verdiğiniz zaman sözünüzü yerine getirin,*' (Nahl, 16/91) buyurur," dedi. Halife, "Ne sözü ey Reşîd'in annesi?" diye sordu. Kadın, "Ey Müminlerin Emîri! Bana hiçbir kimse ve hiçbir şey seninle arama giremez,²⁸⁹ diye yemin etmiştin," diye karşılık verdi. Halife, "Ey Reşîd'in annesi! Onu hakem kararına bırakarak satın al," dedi. Kadın, "Ey Müminlerin Emîri! Adil konuştun. Ben kabul ettim, bundan caymam ve sana bıraktım, senden feragat etmem," dedi. "Ne karşılığında?" diye sordu. "Seni üz-meyene muvafakatını bahşetmenle," dedi. Halife, "Ey Reşîd'in annesi! Onlar gibi benim de senin üzerinde hakkım yok mu?" diye sordu. Kadın, "Evet ey Müminlerin Emîri! Sen benim için daha azizsin, ama onlar bana daha sevimlidir," diye karşılık verdi. Halife, "O zaman onlar dışında bir şeye razı ol," deyince kadın, "Evet onu sana verdim ve ondan dolayı sana hakkımı da helal ediyorum," dedi ve yanından ayrıldı. Halife şaşı kaldı ve tek bir kelime söyleyemedi.

Sehl dedi: Kadın çıktıktan sonra bir daha Halife'ye gitmedi. Allah'a yemin ederim ki gözünden tek bir damla gözyaşı döküldüğünü ve ölüm haberlerine tek bir iniltisini işitmedim.

Sehl dedi: Emîn, Yahyâ b. Ca'fer'in sütkardeşiydi. Yahyâ b. Hâlid bu bağ ile ona tevessül etti. Emîn annesi kanalıyla onlardan ricada bulunacağını vadetti. Ancak, eğlence hayatı bunu ihmal etmesine sebep olunca Yahyâ b. Hâlid ona, şair Süley-^[III/229] mân el-A'mâ'ya ait olduğu ifade edilen şu beyitleri yazdı:

289 *el-İkdü'l-Ferîd*'de, "beni engellemeyecek ve reddetmeyeceksin," ifadesi geçmektedir.

Ey sığınağım, kurtuluş vesilem ve dayanağım ve büyük belalardan koruyucum,

Ümit senin sayende, belaya maruz kalan bütün kalplere doldu.

Sen bir nimetsin ardından gelen nimetler bütün insanlar için bir rahmet oldu.

Kuluna olan vaadini yerine getirdin. İnciler aydınlattı. Gerdana bağlandıkça güzelliğiyle süsleyip aydınlattığı gibi.

Ümitsizlik bulutları yayıldıkça, bunları dağıtmak için hep sana itimat ettim.

Bana karşı ellerin bir an için gevşeyecek olursa zaman beni çekirgeler gibi yiyip bitirecektir.

Bu beyitleri Emîn'e, Emîn de annesi Zübeyde'ye gönderdi. Zübeyde de bu mektubu Halife'ye zevk ve sefasında ve eşref saatinde olduğu bir sırada ilettili. Bermekiler için şefaati dilemek üzere hazırlandı, cariye ve şarkıcı kadınları da hazırlayarak onlara kendisine yardımcı olmaları için emir verdi. Halife mektubu okuyunca kuşağını çözmeden altına şu notu düştü: "Günahın senin affına vesile olacak hatıraları öldürecek kadar büyüktür." Sonra onu Zübeyde'ye verdi. Zübeyde notunu okuyunca kararından caymayacağını anladı.

Abdullah b. Müslim dedi: Yahyâ hastalandı. İyileşince bir kâğıt getirilmesini istedi. Başlığına şöyle yazdı: Müminlerin Emîri, Allah onu korusun kulu Yahyâ b. Hâlid'in vasiyetini uygulayacaktır. Vasiyet şöyledir: "Rahmân ve Rahîm Allah'ın adıyla. Hasım hak ile bâtil arasındaki noktaya geldi. Sen de aynı yoldasın. Adil olan hakem Allah'tır. Ağırlaşınca hapis-hane görevlisine bu vasiyetimdir. Onu Müminlerin Emîri'ne ulaştır. Çünkü o velinimetimdir ve vasiyetimi uygulamaya en çok hak sahibi olan kimsedir," dedi. Yahyâ ölünce hapis-hane görevlisi Yahyâ'nın vasiyetini Halife'ye ulaştırdı. Vasiyeti okuyunca, hokkadan mürekkep aldı ve yazdı. Ancak, yazının kime ait olduğunu bilmiyordum. Ona, "Ey Müminlerin Emîri! Senin yerine ben yapsam," dedim. Halife, "Hayır, ben rahata alışmaktan korkuyorum. O takdirde acizlerin gücü artacak, gaflet içinde olanlar hükmedecek ve ahmaklıkla hükmedilecektir."

Sehl dedi: Halife vasiyete şu notu düştü: "Ahirette hükmüne razı olduğun hakem, senin hakkında hükmünü verecektir. O dünyada hasımları sana karşı harekete geçirendir. Onun hükmü bozulmayan ve kazası reddedilemeyendir."²⁹⁰ Ardından yazıyı bana uzattı. Ona göz attığımda Yahyâ'ya ait olduğunu ve Halife'nin ona cevap vermek istemediğini anladım.

Sehl dedi: Sarayda Müminlerin Emîri nezdinde olup bitenlere vâkıf, kıdemli ve has adamlardan vefasına güvendiğim ve dostluğunun samimiyetine inandığım bir zata dedim ki: "Müminlerin Emîri nezdinde Ca'fer b. Yahyâ ve akrabalarını kim kötiledi? Halife'nin bir türlü affedemediği ve rızasına nail olamamalarına sebep olan günahları neydi?" diye sordum. Adam, "Onun hiçbir günahı ve suçu yoktu. Allah'a yemin ederim ki Ca'fer bildiğin gibiydi. İyilik meziyetleri mükemmel ve her türlü sakıncalı ve kötü meziyetten uzak, nezih bir kişiliğe sahipti. Ne var ki mukadderat mutlaka hükmünü icra edecekti. O, Halife nezdinde insanların en kıymetlisi, ona en yakın ve hukuku en fazla olan kişiydi. Bu özel durumu ve Halife'nin ona olan muhabbeti ve hakkındaki iyi kanaati insanlar tarafından bilinince kız kardeşi Fâhite bint el-Mehdî, Ca'fer'e izzet ve ikramda bulunmak ve hediye ithaf etmek üzere izin istedi. Halife ona izin verdi. Fâhite onun için güzel cariyeler ve baştan çıkarıcı muganniyeler hazırlamıştı. Hatta her cuma ona bir bakire sunuluyor ve ona her türlü yiyecek, içecek, meyve çeşitleri, çeşitli lüks elbiseler ve güzel kokular takdim ediliyordu. Bunlar Halife'nin bilgisi dâhilinde oluyordu. Bu muamele bir müddet, hatta birkaç sene devam etti. Nihayet bir cuma günü Ca'fer, Fâhite'nin bulunduğu konağa geldi. Ca'fer konakta yalnızca Fâhite bint el-Mehdî olduğunu gördü. Ancak, onu daha önce ona takdim edilen cariyelerden biri sandı. Onunla bir araya geldi ve arzusuna nail oldu. Akşam olunca

290 Ya'kûbî'nin *Târîh*'inde (II. 423) şöyle rivayet etmiştir: Yahyâ, Reşîd'e yazarak ondan merhamet diledi. Reşîd mektubun arkasına şu notu düştü: "Senin gibiler hakkında hükmü şu ayet vermiştir: *"Allah bir beldeyi örnek verdi. Bu belde güvenli, huzurluydu. Rızkı her taraftan bereketli bir şekilde gelirdi. Sonra onlar Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler. Allah da onlara yaptıklarından ötürü açlık ve korku sıkıntısını tattırdı"* (Nahl, 16/112).

gitmek istedi. Fâhite ona kendini tanıttı ve durumu açıkladı. Ona olan büyük aşkını ve aşırı tutkusunu dile getirdi. Onun da ona olan ilgisi ve sevgisi arttı. Ancak, bir daha onunla bir araya gelmekten kendisini muaf tutmasını istedi. Ayrıca önceden olduğu gibi cariyelerinden yararlanmaktan da imtina ederek hastalık gerekçesiyle mazeret beyan etti. Ayrıca Ca'fer durumu babası Yahyâ'ya bildirdi. Babası ona, "Oğulcuğum! Bu durumu gecikmeksizin Halife'ye bildir, yoksa bana müsaade et ben ona bildireyim. Korkarım ki bu durum savsaklanır veya başkaları tarafından ona haber verilecek olursa, başımıza kötü şeyler gelebilir. Hemen bildirirsen bu sorumluluktan kurtulmuş oluruz. Kaldı ki kız kardeşi senden daha çok cezaya müstahaktır," dedi. Ca'fer: "Hayır, vallahi hiçbir zaman bu durumu bildirmeyeceğim. Benim için ölüm bundan daha kolaydır. Allah'tan dilerim ki bu olaydan haberdar olmaz," dedi. Bunun üzerine Yahyâ ona, "Olayın ona gizli kalacağını sanma. Beni dinle ve olayı ona haber ver," dedi. Ca'fer: "Allah'a yemin ederim ki hiçbir zaman ona bildirmeyecek ve bu konuyu ağzıma almayacağım. Bu konuda Allah'ın yardımını diliyorum," dedi. Çok geçmeden Fâhite'nin bir cariyesi olayı yazılı olarak Halife'ye ulaştırdı. Ca'fer'in kendisine yapılan mutat ikram ve ithaflardan imtina etmesi ve beyan ettiği hastalık mazeretinden üzerinde bir eser görülmemesi, Halife nezdinde bu olayın doğruluğunu teyit etti. Ancak, yine de Halife görünüşte onu dışlamadı ve bilmezlikten gelerek ona olan ilgi ve alakasını daha fazla gösterdi ve kendi nezdindeki değer ve konumu daha da güç kazandığı şeklinde görünüyordu. Bunlar helak vakti yaklaşıncaya kadar da öyle devam etti. Nihayet helak vakti gelmiş ve ölüm saati gelip çatmıştı. Allah en doğrusunu bilir.²⁹¹

291 Orijinal nüshada Fâhite bint el-Mehdî olarak geçse de kaynaklar Reşîd'in kız kardeşi Abbâse bint el-Mehdî'den bahsetmektedir. *Vefeyâtü'l-A'yân*'da anlatıldığına göre Yahyâ b. Hâlid, Reşîd ailesinin ödeneğini kısmıştır. Bunun üzerine eşi Zübeyde onu şikâyet ederek Abbâse'nin sırrını da ona açıklamıştır. Halife buna son derece öfkelenmiştir. İbn Kesîr der ki: Âlimlerin bir kısmı bunu kabul etmemektedir. Ancak İbn Cerîr de bunu nakletmiştir. Esasında raviler bu konuda ihtilafa düşmüşlerdir. Tarihçiler bu farklı rivayetleri zikretmiş ancak herhangi birini tercih etmemişlerdir. Bütün se-

Halifelerimiz ve hayırlı imamlarımızın dönemlerinde meydana gelen fitne ve savaşları naklederek başladığımız ve Hârûn er-Reşîd dönemiyle noktalandığımız bu çalışma burada Allah'ın inayetiyle tamamlanmıştır. Hârûn er-Reşîd dönemiyle yetinecek ondan sonrakilerin haberlerini nakletmek, onların gerçekleştirdiklerini ve dönemlerinde vuku bulan hadiseleri anlatmanın büyük bir faydası yoktur. Zira ondan sonra yönetim Iraklı zındıkların etkisinde kaldı ve tecrübesiz delikanlıların eline geçti. Bu zındıklar onları her türlü çılgınlığa yöneltmiş ve küfre sevk etmişlerdir. Öyle ki âlimlere ve sünnete ihtiyaç duymuyorlardı. Eğlenceleriyle meşgul oldular ve kendi görüşleriyle yetindiler. Oysa Hârûn er-Reşîd, iktidarının gücüne rağmen hayrı ve hayırlı insanları yücelten, Allah'a ve Resulü'ne muhabbeti olan bir şahsiyetti. Hârûn er-Reşîd 190 yılına girildiğinde, henüz kundakta bir bebekken dedesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'un haber verdiği sıtma²⁹² hastalığına yakalandı. Öleceğini ve ecelinin yaklaştığını hissedince Iraklı hekimler toplanarak onu tedavi etmeye çalıştılar. Ardından Rum ve Hintli hekimlerden yararlanma cihetine giderek onları ülkelerinden getirtti. Üç yıl boyunca onu tedavi ettilerse de hastalığından şifa bulamadı ve tedaviye rağmen hastalığı ilerledi. 194 yılına girildiğinde hastalığı daha da ilerledi ve vücudunu mecalsiz bıraktı. Acıları şiddetlendi ve ona çektirmeye devam etti. Bu sebeple oğlu Me'mûn için biat edilmesini dile getirdi. Muhammed el-Emîn'in annesi Zübeyde bunu duyunca Halife'den uzak durdu ve onu ihmal etti. Bu olay Zübeyde'yi üzdü ve canını sıktı. Sıkıntının tesiri ve üzüntüsü açıkça yüzüne yansınca Halife'ye giderek onu eleştirdi ve sert

bepler ihtimama şayandır. Bazılarına göre başlarına gelen felaket ani bir hadise değil, hadiselerin birikmesi sonucu gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Bermekilerin hasımları önemli bir rol icra etmişlerdir. Bu uğurda şairleri, şarkıcıları ve kendi yandaşlarını kullanarak âdeta bir sinir harbine girişerek Halife'yi etkilediler. İbn Haldûn'un değişiyile böylece onlara karşı Halife'nin hafızasını etkilediler. Herhâlde en güçlü sebep el-Fahrî'nin (s. 190) rivayetidir. Reşîd demiş ki: Yahyâ iradem dışında hareket ederek idarede tek başına buyruk oldu. Öyle ki hilafetin adı bende ama hakikati ondadır. Bu konu için ayrıca bkz. el-Ya'kûbî, II. 422; İbnü'l-Esir, İbn Kesîr, 187 Yılı Olayları; *Mürûcû'z-Zeheb*, III. 451.

292 Ölüm hastalığı hakkında kimisi kan hastalığı kimi de verem diye rivayet etmiştir.

bir şekilde itirazını dile getirdi. Bunun üzerine Halife ona, “Bilesin ki Muhammed ümmetinin sorumluluğu ve Allah’ın bana yüklediği yönetim mesuliyetini boynumda taşıyorum. Benim oğlumla senin oğlunun farkını biliyorum. Ey Zübeyde! Senin oğlun hilafet için ehil değildir ve yönetme kabiliyeti yoktur,” dedi. Zübeyde: “Vallahi benim oğlum senin oğlundan daha iyidir ve senin dediğin görev için daha ehildir. O yaşı geçkin ve ahmak biri olmadığı gibi, yaşı küçük âciz biri de değildir. Senin oğlundan daha cömert ve daha yüreklidir,” dedi. Halife, “Kendine gel, oğlunu gözünde güzel gösteren, evladı ebeveynin gözünde güzel gösteren hissiyattır. Allah’tan sakın. Vallahi senin oğlun bana daha sevimlidir. Ancak, hilafet sadece ehil kişilerin hakkıdır ve onların icra edebilecekleri bir makamdır. Bizler bütün insanlardan sorumluyuz. Sakın onların günahlarını üstlenerek Allah’a mülaki olmayalım ve bu günahlarla huzuruna çıkmayalım. Otur sana oğlumla oğlun arasındaki farkı göstereyim,” dedi. Zübeyde yatak üzerinde Halife’nin yanında oturdu. Sonra oğlu Abdullah el-Me’mûn’u çağırdı. Kapıdan girdiğinde babasını hilafet unvanıyla selamladı. Babası ona oturmasını söyledi. Me’mûn oturdu. Konuşmasına izin verince de konuşmaya başladı. Babasını görmeyi kısmet ettiği için Allah’a hamd etti ve şifaya kavuşması için niyazda bulundu. Ardından babasına yaklaşmak için izin istedi ve ona yaklaşıp avuçlarının içini ve ayaklarının altını öpmeye başladı. Akabinde annesi Zübeyde’ye yönelerek başını ve göğsünü öptükten sonra ayaklarına kapandı ve ardından yerine geçti. Bunun üzerine Halife şöyle dedi: “Ey oğulcuğum! Hilafet görevini sana tevdi etmek ve o kürsüye oturtmak istiyorum. Ben seni bu göreve ehil ve hak sahibi olarak görüyorum,” dedi. Bunun üzerine Me’mûn ağlayarak gözyaşı döktü ve bu mesuliyetten uzakta tutması ve kendisine babasının vefatını göstermemesini Allah’tan niyaz etti. Halife, “Ey oğlum! Ben durumumu biliyorum. Bu daha çok senin hakkındır. Allah’a teslimiyet içinde kabul et ve O’ndan yardım dile. Bu ahit bugün gerçekleşmesi lazım,” dedi. Abdullah el-Me’mûn: “Ey Babacığım! Kardeşim benden daha çok hak sahibidir ve Hanımefendi’nin oğludur. Hiç şüphe etmiyorum ki bu konuda

benden güçlüdür," dedi. Akabinde Halife ona çıkması için izin verdi. Ardından oğlu Muhammed'i çağırdı. Muhammed eteğinden tutarak ve böbürlenerek ayakkabısı ayağında olduğu hâlde içeri girdi. Selam vermeyi unutmuştu. Kibir ve kendini beğenmişlik hissine kaptırarak söz söylemek bile aklına gelmedi. Sonra ilerleyerek babasının yanına geldi ve oturdu. Hârûn er-Reşîd ona, "Ey oğulcuğum! Ne dersin, ben hilafet ahdini sana tevdi etmek istiyorum," dedi. O, "Ey Müminlerin Emîri! Bu görev benden daha layık olan var mı ki? Ben evlatlarının yaşça en büyükleriyim. Göz aydınlığının da oğluyum," diye karşılık verdi. Hârûn er-Reşîd ona, "Çık," dedi. Ardından da Zübeyde'ye, "Oğlumla oğlun arasındaki farkı nasıl gördün?" diye sordu. Zübeyde: "Senin oğlun senin düşündüğün göreve daha layıktır," diye cevap verdi. Bunu üzerine hilafet ahdini Abdullah el-Me'mûn ve ondan sonra da Muhammed el-Emîn adına yazdı.²⁹³

195 yılına²⁹⁴ girildiğinde Hârûn er-Reşîd, Abdullah el-Me'mûn'un²⁹⁵ Irak dışında olduğu bir sırada vefat etti. Me'mûn, gelen istihbarat muvacehesinde babası tarafından bir orduyla bazı Farslar üzerine gönderilmişti. Bunun üzerine şer ehli olan

293 Orijinal nüshadaki rivayet böyledir. Ancak, burada bariz bir hata vardır. Nitekim Reşîd'in Emîn'den sonra Me'mûn'a vasiyette bulunmuş ve onun veliahtı olarak Kâsım'ı tavsiye etmiştir. Reşîd, Me'mûn'u güçlü bir devlet adamı olarak görüyordu. Onun hakkında, "Onda Mansûr'un kararlılığı ve cesareti vardır," diyordu. Emîn hakkında da, "Eğer onu iş başına getirirsem heva ve hevesine uyacak, eğlence ve zevklerine dalacak ve raiyenin işlerini karıştırıp hukuku zayi ederek azgın ve asilerin tamah ve arzularının hedefi olacaktır," demiştir. Hârûn er-Reşîd ile danışmanları ve komutanları arasında müzakereler yapıldıktan ve Zübeyde'nin etkin müdahalesinden sonra Muhammed el-Emîn'i kendi veliahtı olarak vasiyet ederken, Abdullah el-Me'mûn'u da Emîn'in veliahtı olarak tavsiye etti. Hicri 186 yılında hacca giden Reşîd, maiyetinde evlatları, fakihler, kadılar ve kumandanlar olduğu hâlde bir ahitname yazarak Emîn'e kardeşi Me'mûn'a vefa göstermesi, aynı şekilde Me'mûn'a kardeşi Emîn'e vefa göstermesini şart koşan ikinci bir ahitname yazdı ve her iki ahitnameyi Kâbe'ye astı. Her iki ahitnamenin metinleri, Taberî, X. 73 ve Ya'kûbî, II. 416'de yer almıştır. Ayrıca bkz. *Mürûcû'z-Zehab*, III. 432; *el-Ahbârü't-Tivâl*, s. 389; İbnü'l-Esîr, IV. 63.

294 Hârûn er-Reşîd'in hâl tercümesini yayımlayan kaynaklarda bir nevi görüş birliği vardır. Halife'nin *Târih*'inde (s. 460) der ki: "Reşîd, Horasan bölgesinde Tus Şehri'nde cemâziyelevvel ayı başında cumartesi günü 193 yılında 74 yaşında vefat etti. Reşîd'in ölümü üzerine Muhammed el-Emîn'e biat edildi (*Mürûcû'z-Zehab*'e göre Reşîd'in öldüğü gün).

295 Reşîd'in ölüm haberini aldığı anda Me'mûn Merv'de bulunuyordu.

bazı Iraklılar Emîn ile irtibata geçerek ona, “Hazine, insanlar, saraylar senin elinde. Kardeşin Me’mûn’u bu işten menet ve caydır. Zira hilafet daha çok senin hakkındır,” dediler. Annesi Zübeyde de ona bu konuda yardımcı oldu. Kardeşi Abdullah [II/234] el-Me’mûn orduların başında olduğu hâlde ve askerinin biatını almış olarak Bağdat’a geldi.²⁹⁶ Kardeşi Emîn onu karşıladı ve karşı gelmediği gibi muhalefet de etmedi. Ancak, duyduklarından hareketle Me’mûn kardeşi Emîn’i cezalandırma cihetine gitti. Me’mûn saraya girdi ve kardeşi Emîn’i bağlayarak hapse attırdı. Ona yardım ettiği için de annesi Zübeyde’yi uyarak ona telkinlerde bulundu. Muhammed el-Emîn hapishaneden kaçtıysa da Me’mûn onu takip ettirdi. Emîn yakalandı ve öldürüldü.²⁹⁷

En büyük ilim sahibi Allah’tır.

İKİNCİ CİLDİN SONU

296 Tarih kaynaklarının naklettiğine göre Emîn ile Me’mûn arasındaki ihtilaf, Reşîd’in iki kardeş arasındaki ilişki tarzından ve ikisinin taraftarlarının tutumundan, işlerin istikamet içinde yürümeyeceğini hissetmesiyle başlamıştı. Bunun üzerine ikisi arasındaki ahit ve akitleri yenileyerek Kâbe’ye asmıştı. İnsanlar bu durum karşısında, “Halife iki kardeş arasına bir mücadele ve fitneye sebep oldu,” dediler. Hüzeyl’den bir adam insanların bu işin akıbetinden duyduğu endişeyi şu beyitte ifade etmiş:

Bir biat ki yeminleri bozulmuş ve bir fitne ki ateşi yakılmıştır.

Emîn, Me’mûn’u veliahtlığından azletmeyi düşününce ikisi arasındaki mücadeleye çıkırdan çıktı ve aralarında Emîn’in ölümüyle sonuçlanan savaş çıktı (Bu konu için bkz. Taberî, İbnü’l-Esir ve İbn Kesîr [194 Yılı Olayları Bahsi]; *Mürûcû’z-Zeheb*, III. 476; *el-Ahbârü’t-Tivâl*, s. 394).

297 Olay pazar günü, muharrem ayının bitimine beş gün kala hicri 198 yılında vuku buldu (*Mürûcû’z-Zeheb*, III. 501).

DİZİN

A

- Abbâd b. Husayn 323
Abbâs 25, 27, 40, 41
Abbâs b. Abdülmuttalib 27, 35
Abbâs b. Ali 303, 304
Abbâs b. Sehl 318
Abbasiler 488, 497
Abbâs oğulları 460, 461, 481, 483,
484, 487, 488, 495, 504
Abdi Kays 111, 175, 322
Abdi Menâf 170, 171, 190, 236,
237, 247, 434
Abdi Şems 434, 435, 483
Abdoh 375
Abdulcebbâr b. Ebî Seleme b. Ab-
durrahmân b. Avf 397
Abduleşhel 292
Abduleşhel oğulları 286
Abdullah b. Abbâs 50, 52, 54, 89,
107, 112, 120, 132, 137,
138, 154, 163, 183, 193,
234, 236, 241, 243, 247,
249, 257, 275, 356, 524
Abdullah b. Abdilâlî 24
Abdullah b. Abdurrahmân el-
Ensârî 27
Abdullah b. Abdurrahmân el-Ga-
fikî 415
Abdullah b. Ali 304, 480, 499, 505
Abdullah b. Âmir 84, 98, 99, 136
Abdullah b. Amr b. el-Âs 153, 168,
309
Abdullah b. Ca'fer 65, 154, 193,
220, 234, 235, 236, 241,
242, 243, 275, 278, 279,
293, 298, 304, 307
Abdullah b. Ebî Bekir 296
Abdullah b. Ebî Serh 70, 93
Abdullah b. Ebî Süfyan 285, 295
Abdullah b. el-Hâris 358
Abdullah b. ez-Zübeyr 72, 79, 80,
81, 90, 103, 106, 112, 116,
121, 123, 136, 234, 235,
241, 242, 248, 253, 256,
274, 275, 276, 282, 294,
296, 299, 309, 310, 311,
314, 318, 319, 320, 325,
326, 327, 331, 333, 334,
335, 349, 505
Abdullah b. Fazl 545
Abdullah b. Habbâb 202, 444
Abdullah b. Hacer 175
Abdullah b. Halef 101, 102
Abdullah b. Hanzala 283, 284,
285, 286, 295
Abdullah b. Hâris 326
Abdullah b. Hicr 185
Abdullah b. İsâm 227, 229
Abdullah b. Kays 75, 186, 403
Abdullah b. Merzûk 519, 520
Abdullah b. Mes'ade 227, 230,
292, 299
Abdullah b. Mes'ûd 356
Abdullah b. Muâviye 227
Abdullah b. Mugîre b. Ebî Bürde
393
Abdullah b. Muhammed 459, 489,
491, 508, 509
Abdullah b. Mukattî' 284
Abdullah b. Mûsâ 383, 394, 410,
414, 423
Abdullah b. Mutî' 279, 296, 312,
326
Abdullah b. Mübârek 534
Abdullah b. Mürre 384

- Abdullah b. Nusayr 379
- Abdullah b. Ömer 51, 54, 72, 90, 91, 98, 132, 148, 165, 190, 192, 234, 236, 248, 253, 254, 256, 258, 275, 280, 317, 321, 365, 471, 524
- Abdullah b. Sahr 422
- Abdullah b. Saîd 411
- Abdullah b. Sellâm 72, 76, 77, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 271, 272, 295
- Abdullah b. Şüreyh 406
- Abdullah b. Vehb 182, 196, 212, 444
- Abdullah b. Zeyd 285, 286
- Abdullah el-Me'mûn 560, 561, 562
- Abdullah Yezîd b. Muâviye 291
- Abdolvâhid b. Süleymân b. Abdül-melik 481, 482
- Abdurrahmân 342, 347, 348, 351, 481
- Abdurrahmân b. Abdullah el-Gâfikî 424
- Abdurrahmân b. Abdülkârî 365
- Abdurrahmân b. Avf 35, 44, 45, 48, 52, 54, 55, 57, 58
- Abdurrahmân b. Ayyâş b. Rebîa 358
- Abdurrahmân b. Ebî Bekir 80, 119, 249, 253, 254, 257, 258
- Abdurrahmân b. el-Eş'as 338, 345, 348, 351
- Abdurrahmân b. el-Hakem 260
- Abdurrahmân b. el-Hâris 178, 358
- Abdurrahmân b. Ezher 80
- Abdurrahmân b. Hâlid b. Velîd 153, 185, 221
- Abdurrahmân b. Muâviye 424, 481
- Abdurrahmân b. Muhammed b. Eş'as 337, 341, 343, 505
- Abdurrahmân b. Mülcem el-Murâdî 219
- Abdurrahmân b. Müslim 505
- Abdurrahmân b. Osmân 159, 227, 228, 232
- Abdurrahmân b. Rebîa b. el-Hâris b. Nevfel 337
- Abdurrahmân b. Sâlim 371
- Abdurrahmân b. Sellâm 395, 396, 399
- Abdurrahmân b. Ubâde 112
- Abdurrahmân b. Yezîd 445
- Abdurrahmân b. Ziyâd 347
- Abdurrahmân el-Akkî 352
- Abdurrahmân el-Ezdî 94
- Abdurrahmân el-Gâfikî 415
- Abdus-selâm 466
- Abdûlâlâ b. Ebî'l-Müşâvir 440
- Abdûlâlâ b. Mûsâ 397
- Abdülazîz 315, 329, 364, 369, 371, 372, 375, 376, 378, 380
- Abdülazîz b. Ebî Revvâd 525
- Abdülazîz b. el-Velîd 411
- Abdülazîz b. Mervân 315, 363, 370, 371, 375, 376, 380, 381, 382, 383, 384, 398
- Abdülazîz b. Mûsâ 406, 414, 415, 416, 423
- Abdülazîz b. Ömer 468
- Abdülcebbâr b. Abdülazîz b. Ebî Hâzim 426
- Abdülcebbâr el-Havlânî 505
- Abdülhamîd 392, 395, 396, 397, 478
- Abdülkârî 365
- Abdülmelik 283, 316, 326, 327, 328, 329, 331, 332, 335, 336, 348, 357, 358, 360, 363, 364, 367, 368, 370,

- 371, 375, 376, 377, 381,
412, 421, 504
- Abdûlmelik b. el-Fadl 551, 553
- Abdûlmelik b. Kıtın el-Fihri 424
- Abdûlmelik b. Mervân 317, 327,
328, 330, 332, 333, 350,
369, 374, 380, 381, 412,
451, 504, 505
- Abdûlmelik b. Mûsâ 397
- Abdûlmuttalib 171
- Abdûlmuttalib'in oğulları 40
- Abdûlmuttalib oğulları 452
- Abdûlvâhid 482, 483
- Abs kabilesi 130
- Acemler 497
- Acem takvimi 386
- Âdem 454
- Adî 96, 97, 169
- Adî b. Hâtîm 96, 97, 131, 142, 174,
177, 180, 182, 183, 185,
189, 192, 201
- Adî oğulları 164, 165, 434
- Afrika 62, 364, 371, 372, 373,
374, 383, 384, 385, 386,
388, 395, 397, 402, 406,
410, 411, 413, 414, 416,
422, 423, 473
- ahiret 46, 67, 73, 88, 96, 97, 106,
145, 166, 171, 180, 207,
456
- Ahmed b. Havvaş el-Haneî 23
- Ahnef b. Kays 99, 113, 117, 133,
176, 183, 185, 187, 200,
227, 230, 231, 233
- Ahvâz 536, 540
- Ahzâb 148, 158, 166, 184, 190
- Âişe bint Osmân 81
- Âişe (Hz.) 26, 38, 51, 62, 69, 83,
84, 90, 92, 93, 95, 96, 98,
101, 102, 103, 104, 105,
107, 108, 109, 113, 114,
116, 120, 121, 122, 123,
126, 132, 136, 138, 148,
176, 179, 247, 248
- Akîl 93, 126, 127, 128
- Akîl oğulları 303
- Akkî 470
- Ali b. el-Heysem 488
- Ali b. Hüseyin 57, 281, 294, 305
- Ali b. Münkız 347
- Ali b. Rebâh 389, 390
- Ali (Hz.) 23, 24, 25, 27, 35, 36, 37,
38, 39, 40, 41, 42, 49, 52,
53, 55, 56, 57, 58, 59, 60,
61, 65, 66, 69, 70, 71, 73,
74, 77, 79, 81, 82, 83, 84,
85, 86, 87, 88, 89, 90, 91,
92, 93, 95, 96, 97, 98, 99,
101, 102, 103, 104, 105,
106, 107, 108, 109, 110,
111, 112, 113, 114, 115,
117, 118, 119, 120, 121,
122, 123, 124, 125, 126,
127, 128, 129, 130, 131,
132, 133, 134, 135, 136,
137, 138, 139, 140, 141,
142, 143, 144, 146, 147,
148, 150, 151, 152, 153,
154, 155, 156, 157, 158,
159, 160, 161, 163, 165,
166, 167, 168, 169, 170,
171, 172, 173, 175, 176,
177, 178, 179, 180, 181,
182, 183, 184, 185, 186,
187, 189, 192, 193, 194,
195, 196, 198, 199, 200,
201, 202, 203, 204, 205,
206, 207, 209, 210, 211,
212, 218, 219, 220, 221,
222, 223, 235, 245, 259,
260, 305, 356, 361, 446,
475
- Amâre b. Amr b. Hazm 335
- Amâre b. Ebî Külsûm 462

Amâre b. Râşid 403
 Âmir b. Mes'ûd 320
 Âmir b. Saîd eş-Şa'bî 348, 355
 Amman 358
 Ammâr b. Yâsir 57, 58, 63, 83, 87,
 90, 91, 106, 107, 109, 112,
 120, 121, 131, 136, 137,
 154, 159, 179, 180
 Amr 133, 147, 164, 170, 171, 183,
 184, 186, 188, 189, 190,
 191, 192, 193, 194, 195,
 221, 298
 Amr b. Bahr el-Câhız 548
 Amr b. Bekr 219
 Amr b. el-Âs 65, 75, 83, 84, 143,
 144, 145, 146, 152, 155,
 156, 157, 160, 162, 163,
 167, 168, 177, 180, 181,
 183, 186, 219, 221, 252
 Amr b. el-Humk 178, 182, 212, 244
 Amr b. es-Salt 358
 Amr b. Evs 379
 Amr b. ez-Zübeyr 298
 Amr b. Gazvân 470
 Amr b. Herem 323
 Amr b. Husayn 131
 Amr b. Kays 315
 Amr b. Mes'ade 536, 540, 541,
 543, 544
 Amr b. Meymûn 48
 Amr b. Mûsâ 358, 359
 Amr b. Osmân 121, 307
 Amr b. Sa'd b. Ebî Vakkâs 320, 432
 Amr b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın kapısı
 325
 Amr b. Saîd 121, 297, 298, 299,
 302, 303, 304, 307, 314,
 315, 316, 327, 328, 329,
 331, 504
 Amr b. Saîd el-Eşdak 317, 505
 Amr b. Şürahbil 414
 Amr b. Ubâde 187

Amr b. Vâsile 259
 Amr b. Zerr 495
 Amr b. Ziyâd el-Yahsabî 414
 Anbese 423
 Anbese b. Saîd b. el-Âs 347
 Anbese b. Saîd el-Kureşî 352
 arazi iktâ 63
 Arbona 396
 A'rec 295
 Âs oğulları 258
 Atâ 383
 Atâ b. Nâfi' 382, 392
 atıyye 56, 58, 63, 65, 198, 237,
 240, 257, 258, 277, 278,
 292, 293, 305, 307, 342,
 351, 372, 373, 404, 451,
 499, 503, 535, 551
 Avkel el-Yeşkerî 323
 Avn 441
 Avn b. Abdullah 128, 337, 442
 Avn b. Abdullah el-Hüzeli 440
 Avn b. Abdüla'lâ 441
 Aynu't-Temr 495
 Ayyâş b. Ahyel 378, 384
 Azerbaycan 139, 140
 Azeveyh 219

B

Bağdat 16, 503, 518, 520, 522,
 526, 529, 534, 536, 540,
 542, 551, 552, 562
 Bahdel 300
 Bakî' el-Garkad bölgesi 292
 Bakî' Mezarlığı 81
 Bânûka 552
 Basra 84, 89, 93, 98, 99, 101, 102,
 103, 104, 108, 109, 110,
 111, 113, 114, 119, 120,
 123, 131, 132, 133, 134,
 136, 137, 139, 140, 142,
 143, 152, 173, 176, 197,
 199, 200, 201, 215, 224,

- 300, 318, 319, 320, 322,
326, 330, 335, 336, 347,
348, 349, 350, 369, 370,
401, 444, 459, 548
- Basra Camii 335
- Basralılar 114, 151, 154, 200
- Bathâ 313
- Bedir ehli 82
- Bedir gazileri 109, 123, 141, 162
- Bedir günü 296
- Bedir Savaşı 73, 96, 291, 296, 349
- Bedir şehitleri 166
- Bekir b. Vâil 134, 338
- Bekir b. Vâil kabilesi 320, 321, 356
- Belc b. Bısr el-Kuşeyrî 424
- Belkâ 471
- Benî Abdi Kays 111
- Benî Abdüleşhel Mescidi 285
- Benî Abdülmuttalib 116
- Benî Abs 130
- Benî Adî 258
- Benî Akîl 303, 304
- Benî Âmir kasrı 307
- Benî Anber'in kölesi Azeveyh 219
- Benî Dabbe 123
- Benî Dârim 352
- Benî Ebî Mu'ît 302
- Benî Esed 97, 121, 258, 546
- Benî Hanîfe 323
- Benî Hârise 284, 286, 292, 296
- Benî Hârise'nin kasrı 286
- Benî Hâşim 56, 294
- Benî Kasdar 397
- Benî Katîfe 444
- Benî Küseyle 397
- Benî Mahzûm 333, 522
- Benî Mâzin 83
- Benî Mürre 281, 306
- Benî Nâciye semti 322
- Benî Rebîa 119
- Benî Sa'd 133, 134
- Benî Sâide Sakîfesi 28
- Benî Seleme bölgesi 292
- Benî Süleym 95, 302
- Benî Şeybân 442
- Benî Şeybe kapısı 312
- Benî Temîm 114, 133, 348, 352
- Benî Ümeyye 83, 314, 319
- Benî Yeşkür 187
- Benî Zühre Harresi 295
- Berberiler 364, 375, 379, 380,
384, 397, 407, 419
- Berberiler Çarşısı 402
- Berberi şehirleri 386
- Berk 219, 221
- Berka 364, 372
- Bermekiler 548, 556
- Beşîr b. Sa'd 32, 33, 34, 36
- Beşkens 393
- Betrâ bölgesi 306
- biat 27, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 37,
38, 39, 40, 41, 43, 55, 56,
59, 76, 82, 83, 84, 85, 86,
87, 88, 89, 90, 91, 92, 97,
98, 99, 100, 101, 102, 104,
105, 108, 109, 110, 111,
112, 113, 114, 116, 118,
122, 124, 125, 128, 129,
131, 136, 138, 139, 140,
141, 142, 143, 144, 145,
147, 150, 151, 154, 160,
163, 165, 166, 174, 183,
184, 190, 194, 201, 202,
205, 207, 213, 214, 215,
217, 221, 223, 224, 227,
231, 232, 237, 238, 240,
241, 242, 246, 248, 249,
253, 254, 255, 256, 257,
258, 273, 274, 275, 276,
283, 288, 290, 297, 300,
307, 308, 310, 313, 314,
315, 316, 317, 318, 319,
325, 327, 330, 331, 332,
333, 334, 363, 364, 365,

366, 367, 368, 384, 439,
459, 460, 466, 467, 477,
485, 487, 499, 507, 511,
521, 522, 529, 559

bidat 196, 244

Bilâl 25

Bilâl b. Mirdâs 443

Bint el-Ferâfisa 79

Bint Harâm el-Kilâbiyye 304

Bint Şeybe 78

Bişr 413

Bişr b. Ertât 153, 166, 182, 185

Bişr b. Hanzala 285

Bişr b. Mervân 335, 369, 412, 413

Bizans 146, 236

Burd 160

Büşre bint Safvân 451

C

Câbir b. Abdullah 287, 317

Câbiye 495

Ca'fer 551

Ca'fer b. Ali 304

Ca'fer b. Eşter 394

Ca'fer b. Osmân 411

Ca'fer b. Süleymân 520, 521, 522

Ca'fer b. Yahyâ 548, 552, 557

Cahiliye 96, 100, 116, 190, 218

Câriye b. Kudâme 111

Cebele b. Ömer es-Sâidî 81

Cemel Savaşı 103, 123, 128, 132,
133, 136, 161, 162, 174,
190

Ceraşî 352

Cerîr b. Abdullah 137, 138, 140,
141, 142, 143, 144, 500

Cerîr b. el-Hatfâ 440, 441

Cezayirliler 407

Cezîre 233, 467, 472, 484

cihat 65, 96, 379, 419

Cillîkiye 393

cin 404

cizye 179

Curf 284

Curf bölgesi 247

Cübeyr b. Mut'im 80, 81

Cüzâm aşireti 315

D

Dahhâk 93, 157, 227, 231, 233,
274, 294, 314, 315, 420

Dahle Adası 68

Dânyâl 395

Dâvûd b. Ali 495

Dâvûd b. Ebî Dâvûd 472

Dâvûd b. Husayn 295

Deyr Ebî Mûsâ 202

Deyr el-Âkûl 536

Deyr Hirakl 536

Deyrül-Cemâcim 350, 359

Dımaşk 68, 129, 227, 327, 328,
364, 407, 462, 464, 465,
466, 471, 473, 476

divan 200, 298, 300, 330, 350, 384,
404, 481, 499, 503, 533,
551, 552

Doğu Şehri 490

Dûme 307

Dûmetül-Cendel 185, 186, 189

durre 48, 63

E

Ebân b. Mervân 330

Ebân b. Muâviye b. Hişâm 481

Ebû Abdullah el-Hüseyn 238

Ebû Abdurrahmân 98, 101, 389

Ebû Amr 325

Ebû A'ver es-Sülemî 153

Ebû Avn 25, 27, 472, 476, 477,
478, 506

Ebû Bekir 23, 24, 25, 26, 27, 28,
29, 30, 32, 33, 34, 35, 36,
37, 38, 39, 40, 41, 42, 43,
44, 45, 46, 47, 48, 50, 51,

- 65, 68, 70, 73, 77, 78, 80,
83, 89, 106, 112, 124, 131,
141, 151, 159, 165, 183,
184, 191, 194, 202, 212,
213, 235, 236, 247, 251,
256, 321, 334, 349, 438,
443, 446, 447, 527
- Ebû Bekir b. Ali 304
- Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe 446
- Ebû Bekir b. Mus'ab el-Akîlî 489
- Ebû Bekir Sıddık'ın kızı Esmâ 321
- Ebû Ca'fer 461, 474, 479, 480,
484, 485, 486, 487, 488,
489, 492, 493, 495, 496,
497, 498, 499, 500, 501,
502, 503, 504, 505, 507,
511, 512, 513, 514, 515,
516, 517, 518, 519, 520,
522, 523, 524, 525, 526,
528
- Ebû Cendel 173
- Ebû Eyyûb el-Ensârî 160, 205,
210
- Ebû Gânim 499
- Ebû Hafs 37, 325, 367, 400, 425,
436, 437
- Ebû Hâlid 401
- Ebû Hamza es-Semâlî 57
- Ebû Hanîfe Harb b. Kays 501
- Ebû Hâzim 426, 427, 428, 429,
430, 431, 432
- Ebû Huneyf 233
- Ebû Huzeyfe 24, 146
- Ebû Hüreyre 72, 158, 159, 264,
265, 266, 267, 532
- Ebû İshâk 325
- Ebû Katâde 205, 299
- Ebû Kubeys Dağı 312, 333
- Ebû Lü'lüe 48, 49, 50
- Ebû Ma'şer 289, 290, 305, 306,
307, 312, 314, 317, 326,
327, 328, 335, 336, 358
- Ebû Meksûm 306, 308
- Ebû Muâz 24
- Ebû Mûsâ 106, 108, 183, 184,
185, 187, 188, 189, 190,
191, 192, 193, 195
- Ebû Müslim 468, 469, 470, 471,
472, 474, 476, 479, 480,
485, 486, 492, 496, 497,
498, 499, 500, 501, 502,
503, 504, 505
- Ebû Nasr Mâlik b. Heysem 487
- Ebû Recâ el-Utâridî 44
- Ebû Revvâd 525
- Ebû Rigâl 294
- Ebû Saîd el-Hudrî 287
- Ebû Sâlih 374, 532
- Ebû Seleme 317, 473, 474, 475,
479, 480, 486
- Ebû Sevr 82
- Ebû Süfyân 171, 190, 245
- Ebû Tâlib 171
- Ebû Ubeyde 28, 29, 32, 33, 35, 36,
40, 45, 52, 471, 514
- Ebû Ulâfe el-Fezârî 495
- Ebû Yakzân 87
- Ebû Yûsuf 531, 532
- Ebü'd-Derdâ 158, 159, 264, 265,
266, 267, 268, 269, 270
- Ebü'l-Abbâs 461, 474, 475, 476,
479, 480, 481, 483, 484,
485, 486, 487, 488, 492,
493, 495, 496, 497, 498,
511
- Ebü'l-A'ver 154, 156, 182, 185,
186
- Ebü'l-Cehm 80, 81, 492
- Ebü'l-Cerrâh Mâlik 505
- Ebü'l-Esved 104, 105, 200
- Ebü'l-Hasan 37, 64, 79, 84, 135,
156, 177, 179, 181, 202
- Ebü'l-Hatîb 24
- Ebü'l-Heysem 179

Ebû'l-Hitâr b. Dirâr el-Kelbî 424
 Ebû'l-Yakzân 91, 92
 Ebû't-Tufeyl 259, 260
 Ehl-i Beyt 36, 235, 241, 276, 326,
 408, 452, 468, 470, 507,
 509, 527
 Ehl-i kible 121
 Ehvâz bölgesi 347
 Emeviler 63, 93, 94, 280, 281,
 282, 284, 288, 296, 305,
 308, 311, 312, 313, 319,
 335, 424, 474, 475, 480,
 481, 482, 483, 495
 Emîn 555, 556, 562
 Enbâr 202, 496, 499, 500
 Endülüs 389, 390, 391, 392, 393,
 394, 395, 396, 397, 403,
 406, 410, 413, 414, 416,
 423, 424
 Enes b. Mâlik 530
 Ensar 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32,
 33, 35, 36, 45, 46, 52, 55,
 63, 65, 69, 70, 76, 77, 80,
 81, 91, 92, 96, 97, 102, 108,
 109, 110, 116, 120, 121,
 127, 129, 131, 132, 137,
 138, 139, 140, 141, 148,
 149, 150, 151, 154, 159,
 160, 161, 162, 174, 185,
 190, 193, 215, 246, 260,
 277, 288, 289, 291, 296,
 307, 397, 442, 527, 531
 Ersâf Kalesi 385, 386, 397
 Esbat 489
 Esed 97
 Esed b. Mûsâ 23
 Esmâ 349
 Esmâ b. Hârice 412
 Esmâ bint Ebî Bekir 334
 Eş'as b. Kays 45, 139, 140, 155,
 156, 168, 169, 178, 181,
 182, 183, 185, 186, 189,
 209, 346

Eşraf Gazası 383
 Eşter 67, 71, 82, 121, 131, 137,
 142, 154, 156, 159, 164,
 169, 177, 180, 182
 Evs 33, 34
 Evtâs 102
 Eyyûb b. el-Karye 342, 343
 Eyyûb b. Habîb 415, 423
 Ezârika 412
 Ezd 121
 Ezd kabilesi 321, 322, 323
 Ezd mahallesi 322

F

Fadl b. Abbâs 25
 Fadl b. Ayyâş 358
 Fâhite 558
 Fâhite bint el-Mehdî 557
 Fâhite bint Kırta b. Habîb b. Abdi
 Şems 227
 Fars ülkesi 358
 Fâtıma bint Abdülmelik 440, 446
 Fâtıma bint Hüseyin 304, 305
 Fâtıma bint Muhammed b. el-Hü-
 seyin b. Hasan b. Kahtabe
 b. Şebîb 552
 Fâtıma (Hz.) 36, 37, 38, 39
 fey 43, 67, 207, 299, 307, 336,
 371, 376, 381, 390, 401,
 411, 418, 475
 fıkıh 346, 347, 492, 512, 524, 531,
 533, 534, 535, 536, 540
 Fırat 153, 154, 155, 156, 202, 302,
 473, 475, 476, 485, 495,
 551
 Filistin 83, 143, 144, 147, 160,
 398, 473, 474, 480, 481
 Firavun 428, 429, 444, 514
 fitne 51, 82, 102, 103, 107, 113,
 134, 142, 179, 192, 202,
 203, 226, 232, 242, 245,
 338, 344, 346, 348, 362,

436, 463, 483, 498, 507,
510, 520, 522, 523, 559

Freng bölgesi 393

Fudayl b. İyâz 533, 534

Fustât 125, 401

Fücâe es-Selemî 45

fütuhât 389

G

Gadbân 338, 339, 340, 341

Gadbân eş-Şeybânî 338

ganimet 191, 194

Gaylân 463, 464

Gazvân 100

Giyârân 534

H

Habbâb b. Münzir 31, 33

Habîb b. Ebî Ubeyde 413, 415, 417

Hâbis b. Sa'd 131

hac 34, 421, 424, 425, 426, 491,
496

Haccâc 318, 333, 335, 336, 337,
340, 341, 342, 344, 347,
348, 349, 352, 353, 354,
355, 357, 358, 359, 360,
361, 362, 363, 364, 368,
369, 408

Haccâc b. Abdullah es-Sarîmî 219

Haccâc b. Adî 129

Haccâc b. Ertât 486

Haccâc b. Huzeyme 128

Haccâc b. Yûsuf 330, 333, 343,
345, 348, 368, 370, 417,
447

Haccâc b. Zeml es-Seksekî 473

Haccâc oğulları 465

Hâcize 306

hac mevsimi 67, 68, 297, 468,
497, 522, 529

Hacûn Dağı 549

Hafs 325

Hafsa 101

Hafs b. Süleymân 474

Hakem b. Bişr 495

Hakem b. Cebel el-Abdî 104

Hakem b. Eyyûb 352

Hakem el-Mekkî 478

Hakem meselesi 204

Hakem Olayı 196

Hakîm b. Cebel 111

Hâlid b. Abdullah 359, 462, 463,
466

Hâlid b. Ebân 370

Hâlid b. Ebî İmrân 433, 439

Hâlid b. el-Hakem 273, 274, 275,
276

Hâlid b. er-Reyyân 411

Hâlid b. Ma'mer 185

Hâlid b. Muammer 173

Hâlid b. Reyyân 417, 421

Hâlid b. Safvân b. el-Ehtem 452

Hâlid b. Seleme 495

Hâlid b. Velîd 45, 52

Hâlid b. Yezîd 314, 315, 316

Halife Mervân 472, 475

Haman 428, 514

Hamza b. Abdullah b. ez-Zübeyr
319

Hamza b. ez-Zübyr 326

Hamza b. Mâlik 182, 185

Hânî' b. Urve el-Murâdî 301

Harb 171

Harb oğulları 259

Harem-i Şerif 491

Hârice b. Huzâfe el-Adevî 221

Haricîler 196, 198, 199, 201, 202,
204, 205, 206, 219, 220,
319, 321, 322, 323, 344,
348, 355, 442, 444, 469

Hâris b. Abdullah b. Ebî Rebîa 318

Hâris b. Abdurrahmân 423

Hâris b. Hişâm 296

Hâris b. Ka'b 339

Hâris b. Kays el-Cehmî 321
 Hâris b. Mâlik 298, 299
 Hâris b. Mürre 203
 Hâris b. Ubeydullah b. Ebî Rebîa 326
 Harkûs b. Züheyr 196
 Harran 472, 506
 Harre 295, 310, 346, 359
 Harre bölgesi 277
 Harre günü 296
 Harre Savaşı 295
 Harre vakası 289, 290, 291, 295, 296, 307, 309, 313, 326
 Hârûn er-Reşîd 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 543, 544, 545, 548, 549, 551, 552, 559, 561
 Harûrî 339, 439
 Has'am 202
 Hasan (Hz.) 52, 54, 72, 74, 77, 79, 85, 93, 108, 109, 119, 192, 211, 220, 222, 223, 224, 226, 231, 234, 236, 237, 238, 250
 Hasan b. el-Fadl el-Hâşimî 486
 Hasan el-Basrî 24, 56
 Hassân 372, 376, 377
 Hassân b. Nu'mân 371, 373, 374
 Hâşim 171
 Hâşim b. Amr 473
 Hâşim bint Utbe b. Rebîa 316
 Hâşimiler 77, 238
 Hâşim oğulları 35, 39, 40, 54, 56, 77, 164, 241, 257, 304, 434, 452, 471, 483
 Haşîn 375
 Haveb 103
 Havşeb 153
 Hayber 102
 Hayber günü 92
 Hayye b. Cüheyn 120

Hâzim b. Huzeyme 494
 Hazrec 32, 33, 34
 Hazrec kabilesi 32
 Hemedân 137, 160, 320, 504, 505
 Herakliyüs 236
 Herim b. İyâz 390
 Hevâre 378
 Heysem 323, 494, 505
 Heysem b. Adî 458, 459, 474, 484
 Heysem b. Şu'be 494
 Heysem b. Ubeyd 423
 Heysem b. Ziyâd 495
 hıyzeran 63
 Hicaz 83, 101, 124, 125, 127, 129, 131, 151, 165, 224, 231, 313, 314, 440, 465, 467, 495, 503, 512, 524, 529, 534, 536, 546, 548
 Hicr 244, 248
 Hicr b. Adî 185, 201, 205, 212
 Hicr-i İsmâîl 313
 Hilâl b. Veki' 112
 Himyeriler 419
 Hind bint Ebî Süfyân 326
 Hind el-Murâdî 112
 Hîre 93, 94, 406, 442, 464, 495, 496, 505
 Hişâm 366, 461, 463, 482, 507, 515
 Hişâm b. Amr 504
 Hişâm b. Hübeyre 495
 Hişâm b. İsmâîl 364, 365, 366
 Hişâm b. Velîd b. Mugîre 64
 Horasan 259, 353, 354, 385, 459, 463, 468, 470, 471, 472, 474, 485, 486, 490, 491, 492, 497, 498, 499, 500, 503, 504, 505, 506
 Hristiyanlar 363, 391
 Hubeyş 395
 Hubeyş b. Delce 292, 317, 318
 Hubeyş eş-Şeybânî 395

- Hudeybiye 173, 182, 185, 317
 Humeyd b. Kahtabe 476, 477, 506
 Humeyme 460
 humus 62, 125, 158, 159, 375, 376, 377, 381, 382, 401, 467, 473
 Hureys b. Câbir 172
 Husayn 313
 Husayn b. Münzir 173, 506
 Husayn b. Nümejr 185, 282, 292, 294, 308, 309, 310, 312, 313, 326
 Huşşu Kevkeb 81
 Huveytîb 67
 Huveytîb b. Abdüluzzâ 66
 Huzeyme b. Sâbit Zü'ş-Şehade-
 teyn 179
 Hübeyra b. Şerîm 222
 Hüseyin b. Kahtabe 487, 494
 Hüseyin (Hz.) 241, 242, 247, 248, 249, 250, 251, 255, 257, 268, 269, 270, 271, 272, 276, 277, 297, 298, 299, 300, 302, 303, 304, 320, 325
- I-İ**
- Irak 45, 89, 100, 101, 124, 125, 126, 128, 130, 131, 135, 136, 145, 153, 154, 158, 162, 163, 165, 168, 169, 170, 171, 176, 177, 178, 182, 183, 185, 186, 187, 188, 192, 193, 194, 195, 205, 209, 212, 224, 231, 232, 260, 264, 268, 271, 305, 314, 324, 326, 327, 330, 331, 332, 333, 335, 337, 341, 344, 345, 347, 349, 363, 364, 368, 369, 370, 371, 412, 440, 452, 464, 465, 467, 476, 489, 497, 508, 513, 517, 524, 526, 529, 533, 535, 542, 544, 561
 Irakayn 335, 368, 503, 545
 Iraklılar 154, 156, 158, 168, 184, 185, 186, 187, 232, 351, 562
 Îsâ b. Abdülberr 483
 Îsâ b. Ali 474, 487
 Îsâ b. Meryem 447
 Îsâ b. Mûsâ 499, 501, 502
 Îsâ b. Ravda 504
 Îsâ b. Talha 296
 Îsâ b. Zeyd 503, 504
 İyâz b. Ukbe 379, 397, 408
 İblis 231, 233, 243, 339, 437, 534
 İbn Abbâs 23, 49, 50, 58, 60, 61, 68, 84, 85, 89, 133, 162, 163, 164, 165, 183, 185, 193, 199, 200, 237, 238, 242, 249, 250, 251, 253, 257, 258, 272, 273, 310, 323, 356, 530
 İbn Âmir 78, 89, 136
 İbn Amr Nehri 350
 İbn Avn 57
 İbn Ayyâş 504, 505
 İbn Cebile 354
 İbn Cermûz 116, 117
 İbn Cübeyr 361
 İbn Delce 318
 İbn Ebî Kebş el-Ensârî 290
 İbn Ebî Leylâ 392
 İbn Ebî Meryem 23, 25, 54, 57
 İbn Ebî Muît 83
 İbn Ebî Rebîa 284
 İbn Ebî Serh 68, 69, 78, 94
 İbn Ebî Şeybe 24
 İbn Ebî Zekeriyâ 445
 İbn Ebî Züeyb 320, 515, 516, 517
 İbn Ebû Huzeyfe 71
 İbn Hanzale 442

İbn Hind 167
 İbn Hübeyre 452, 487, 488, 489,
 492, 493, 494, 495
 İbn Mes'ûd 524
 İbn Meysâ 277, 278
 İbn Mutîr 280, 312
 İbn Mülcem 219, 220, 222
 İbn Ömer 57, 91, 101, 118, 148,
 192, 193, 194, 237, 249,
 254, 281, 432
 İbn Rufâa 398
 İbn Safvân 333
 İbn Sahr 395
 İbn Sem'ân 515, 516, 517
 İbn Sîrîn 295
 İbn Sümeyye 319, 320
 İbn Ufeyr 27, 54, 57, 128
 İbnü'l-Ehtem 454, 455, 456
 İbnü'l-Eş'as 348, 349, 350, 351,
 353, 354, 355, 358
 İbnü'l-Hanefiyye 325
 İbnü'l-Kevvâ' 123, 124, 158, 184
 İbnü'l-Mübârek 23, 24, 534, 536
 İbnü't-Tufeyl 260
 İbnü'z-Zübeyr 237, 241, 242, 248,
 254, 257, 258, 278, 282,
 291, 296, 298, 310, 312,
 313, 314, 315, 318, 319,
 320, 321, 323, 326, 327
 İbnü'z-Züveyra' 329
 İbn Va'le et-Temîmî 414, 415
 İbn Ziyâd 300, 302, 311, 320, 322,
 323
 İbrahim 195, 489
 İbrâhîm b. Ali 304
 İbrâhîm b. el-Eşter 331
 İbrâhîm b. el-Velîd 466, 467
 İbrâhîm b. Fârit 285
 İbrâhîm b. Muhammed 467, 470,
 471, 474
 İbrâhîm b. Müslim 425
 İbrâhîm b. Naîm 285, 286

İbrâhîm b. Süleymân 422
 İbrahim'in milleti 213
 içtihat 56
 İkrime b. Rib'î 412
 İlya 221
 İmaret Kasrı 220, 299
 İmaret Konağı 480, 484, 492
 İmaret Makamı 475
 İmrân 105
 infak divanı 552
 İsa 489
 İshak 489
 İshâk b. Müslim 498, 506
 İskenderiye 401
 İsmail 489
 İsmâîl b. Abdullah el-Kasrî 472
 İspanyollar 407, 420
 İsrail oğulları 430, 530

K

Ka'b b. Siver 99, 100, 121
 Kâbe 286, 298, 310, 312, 313,
 320, 323, 326, 335, 345,
 350, 360, 373, 399, 519,
 525, 540
 Kabîsa 202
 Kabîsa b. Züeyb 329, 451
 Kabr-i Şerif 287
 Ka'bû'l-Ahbâr 49
 Kadıl-Kudat 544
 Kâhine 372
 Kahtabe 467, 474, 475, 477, 483
 Kahtâniler 473
 Ka'kâ' b. Dîrâr 495
 Kanber 77
 kan davaları 529
 Kartaca 382
 Kâsım 434, 435, 436
 Kâsım b. Ebû Abdurrahmân 24
 Kasm b. Abbâs 93, 102
 Katkatâna 157
 Kayrevân 375, 379, 380, 382, 402

Kays 121, 465, 474, 494
 Kays Aylân 130
 Kays b. Sa'd 33, 102, 107, 109,
 137, 158, 161, 182, 183,
 205
 Kayser 199
 Kays kabilesi 489
 Kayslılar 487
 Kelbîye Meysûn bint Abdurrah-
 mân b. Bahdel el-Kelbî 227
 Kelb kabilesi 117, 324
 Kemâmûn 378
 Kerbela 303, 305
 Kerîr Ebû Bekir Abdülvahhâb b.
 Abdülgaflâr 402
 Kesîr b. Eflah 295
 Ketâme 378
 Kıptiler 477
 Kinâne 121
 Kinâne oğulları 239
 Kindeliler 320
 Kirmân 338, 340
 Kirmânî 468, 469, 470, 471
 Kisrâ 199
 Kostantiniyye 404
 Köleler Kilisesi 401
 Krallar Sarayı 389
 Ku'aykî'ân 312
 Kudeyd 309
 Kûfe 63, 71, 86, 89, 102, 106, 107,
 108, 126, 131, 132, 133,
 134, 136, 137, 142, 154,
 198, 200, 201, 206, 207,
 216, 219, 220, 224, 225,
 226, 233, 261, 299, 300,
 304, 319, 320, 325, 326,
 330, 332, 335, 347, 350,
 370, 444, 452, 459, 474,
 475, 479, 480, 484, 488,
 495, 499, 503, 532, 548
 Kunfuz 37, 38

Kureyş 29, 30, 73, 89, 94, 97, 104,
 114, 127, 145, 146, 148,
 165, 183, 185, 188, 189,
 190, 214, 231, 234, 236,
 248, 255, 256, 258, 263,
 266, 274, 288, 289, 291,
 293, 294, 296, 302, 307,
 315, 317, 358, 397, 406,
 407, 435, 450, 451, 453,
 518, 534

Kureyşliler 440, 462, 512
 Kurra 182, 185, 364, 533, 536
 Kurre b. Şerîk 398
 Kurtuba 389, 393, 397
 Kutâmi bint Alkame 219
 Kuteybe b. Müslim 385, 420
 Kürdûs b. Hânî' 172
 Küseyle 380

L

Ledrik 387, 388, 391
 Ledrik Beşkens 387
 Leys b. Sa'd 391, 392
 Lübâne 269

M

Mağrib 373, 402, 403, 406, 423,
 476, 477, 481, 482
 Mahzûmiyye 451
 Ma'kıl b. Sinân 288, 306, 308
 Mâlik 521, 522, 531, 532
 Mâlik b. Enes 512, 515, 517, 521,
 522, 525, 526, 529
 Mâlik b. Heysem 504
 Mansûr 513, 514
 Maskala 134, 135, 136, 166
 Mâu'l-Haveb 103
 Mayorka 385, 406
 Mayorka Kralı 397
 Medâin 197, 204, 495, 500
 Medâinî 218

- Medine 50, 55, 58, 60, 62, 63, 65, 68, 69, 70, 73, 75, 76, 79, 83, 84, 86, 87, 90, 92, 93, 95, 101, 108, 109, 116, 123, 131, 137, 138, 141, 144, 147, 148, 214, 220, 234, 237, 238, 240, 242, 243, 246, 247, 255, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 287, 290, 291, 292, 293, 294, 296, 297, 298, 299, 305, 306, 307, 309, 310, 317, 318, 326, 335, 364, 365, 366, 392, 421, 426, 432, 448, 459, 488, 513, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 531, 532, 533
- Medyen 429
- Mehdî 512, 520, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 552
- Mehdî Muhammed b. Ali 325
- mehir 269, 270
- Mekke 50, 60, 67, 72, 73, 84, 85, 92, 93, 98, 102, 147, 148, 185, 192, 194, 195, 218, 257, 258, 274, 276, 277, 278, 280, 294, 297, 298, 299, 308, 309, 310, 312, 313, 318, 325, 333, 335, 355, 358, 359, 360, 365, 425, 459, 467, 468, 491, 497, 499, 508, 512, 513, 520, 523, 526, 528, 529, 541, 542, 544, 549
- Melviye Nehri 379
- Me'mûn 549, 559, 560
- Merc-i Râhıt 315, 420
- Merhab 92
- Mervân 62, 63, 74, 77, 79, 80, 83, 92, 98, 100, 101, 121, 136, 164, 261, 280, 284, 286, 287, 289, 375, 380, 474, 476, 478, 481, 483
- Mervân ailesi 435, 436
- Mervân b. Muhammed 467, 469, 470, 474, 476, 496
- Mervân b. Mûsâ 385, 397
- Mescid-i Harâm 272, 312, 425, 507, 512
- Mescid-i Şerif 35, 41, 83, 284
- Mesleme 404, 405, 482
- Mesleme b. Abdülmelik 359, 447, 481
- Mes'ûd b. Amr 322
- mevali 52, 211, 286, 291, 292, 296, 324, 358, 397, 418, 455, 471, 475, 484, 485, 542
- Meymûne 341
- Mısır 13, 67, 68, 69, 70, 71, 78, 80, 143, 144, 145, 146, 147, 163, 164, 212, 314, 316, 363, 364, 369, 370, 371, 372, 375, 379, 382, 384, 398, 401, 433, 473, 476, 477, 478, 480, 481, 503
- Mısırlılar 68, 69, 70, 80, 119, 126, 154
- Mihrâs 484
- Mihvel 54, 57
- Mikdâd b. el-Esved 63
- Mina 333, 512, 513, 515, 522, 523
- Minber-i Şerif 317
- Mirâr ed-Dabî 480
- Misver b. Mahreme 55, 80, 148, 309, 312
- Muâviye 57, 59, 68, 71, 78, 79, 80, 85, 86, 89, 92, 93, 99, 101, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 152, 153,

- 154, 159, 162, 163, 164, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 185, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 198, 199, 206, 209, 210, 211, 217, 219, 220, 221, 223, 225, 227, 230, 233, 234, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 247, 248, 249, 250, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 264, 266, 268, 270, 271, 276, 277, 290, 452, 459, 481
- Muâviye b. Yezîd 293, 310, 312
- Muâz b. Cebel 24, 52
- Mudar 99, 100, 205, 233, 323, 470, 494
- Mudarlılar 468, 470
- Mugîre 87, 227, 394, 531, 532
- Mugîre b. Ebî Bürde 379, 397
- Mugîre b. Şu'be 40, 48, 50, 72, 84, 85, 87, 103, 144, 226, 227
- Mugîre oğulları 63
- Muhacir 25, 26, 29, 30, 55, 57, 63, 69, 70, 76, 91, 96, 108, 109, 110, 116, 127, 129, 131, 132, 137, 138, 139, 140, 141, 148, 150, 151, 154, 159, 162, 171, 174, 190, 193, 215, 246, 260, 277, 289, 296, 442, 527
- Muhalled 401
- Muhammed b. Abdillâh 186
- Muhammed b. Abdullah b. Abdül-muttalib 446
- Muhammed b. Abdullah b. el-Hüseyn 487
- Muhammed b. Abdülmelik 402, 413, 420
- Muhammed b. Ali 304, 325, 459, 460, 461, 467, 491
- Muhammed b. Ammâre 496
- Muhammed b. Amr b. Hazm 285, 286, 290, 291, 307
- Muhammed b. Ebî Cehm 288, 308
- Muhammed b. Ebû Bekir 68, 69, 70, 77, 78, 80, 83, 106, 112, 120, 122, 124, 131, 159, 247
- Muhammed b. el-Eş'as 486, 487
- Muhammed b. el-Hanefiyye 220, 326, 459
- Muhammed b. el-Hâris 288
- Muhammed b. es-Semmâk 533
- Muhammed b. Eş'as b. Kays el-Kindî 341
- Muhammed b. ez-Zübeyr 24
- Muhammed b. Hüseyin b. Ali 304, 305
- Muhammed b. Mervân 350, 364, 451
- Muhammed b. Mesleme 90, 91, 92, 118, 132, 149, 150, 287
- Muhammed b. Sa'd 285, 307, 337, 358, 359
- Muhammed b. Süleymân 398, 401, 402, 406
- Muhammed b. Talha 77, 79, 90, 103, 105, 112, 122
- Muhammed el-Emîn 561, 562
- Muhammed el-Mehdî 526
- Muhammed ez-Zührî 431
- Muhârik b. el-Hâris 182, 185
- Muhît Denizi 402
- Muhtâr 312, 319, 325
- Mu'îti 302
- Mukâtîl b. el-Hakem 470
- Murâd 222
- Mûsâ 77, 260, 377, 378, 379, 381, 386, 389, 392, 394, 395, 398, 399, 401, 402, 403, 406, 407, 409, 410, 413, 416, 419, 420, 421, 422, 423, 429, 430, 530

Mus'ab 331, 332
 Mu'sab b. Abdurrahmân 309, 312
 Mus'ab b. ez-Zübeyr 310, 319, 326, 330
 Mûsâ b. Nusayr 364, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 379, 382, 383, 384, 385, 386, 388, 389, 390, 391, 393, 395, 396, 399, 400, 401, 402, 403, 408, 410, 412, 413, 417, 418, 422, 423
 Mûsâ b. Talha 121, 123
 Mûsâ b. Ubeyd 24
 Musul 504
 Mutarrif 523
 Mühelleb 412, 413
 Münyetü'l-Hayl Kuyusu 402
 Münzir 100
 Münzir b. el-Cârûd 176
 Münzir b. ez-Zübeyr 80, 309, 312
 Münzir b. Rebîa 99
 mürtet 443
 Müsennâ b. Ziyâd b. Amr b. Hü-beyre 495
 Müseylemetü'l-Kezzâb 285
 Müseyyeb b. Necbe 299
 Müseyyir 506
 Müslim 284, 286, 288, 289
 Müslim b. Akîl 300, 301
 Müslim b. Ukbe 281, 282, 283, 285, 286, 288, 291, 293, 294, 306, 307, 308, 309, 310
 Müşellel 308, 309
 Müşellel Dağı 294
 Müzâhim 446
 Müzdâne 384, 397

N

Nâfi' 345
 Nâfi' b. Cübeyr 274

Nâfi' b. Tureyf 67
 Nâile 62, 78, 79
 Na'sel 78, 90
 Nasr 472
 Nasr b. Seyyâr 468, 469, 470
 Necde b. Mukassim 379
 Necid 357
 Nehrevan 198, 204, 206
 Nehrevan günü 202
 Nehrevan Köprüsü 197
 Nevvâr 273
 Nil 478
 Nîsâbü'r 347
 Nuaym 134
 Nuhayle 198, 200, 206
 Nu'mân b. Beşîr 80, 124, 161, 185, 300, 305
 Nu'mân b. Şevvâl 100

O-Ö

Osmân b. Ali 304
 Osmân b. Anbesa 311
 Osmân b. Ebî Şuayb 496
 Osmân b. Huneyf 104, 105, 111, 112, 137, 173, 175, 182
 Osmân b. Muhammed 276, 277, 278, 279, 280, 306
 Osmân b. Nüheyk 501, 502
 Osman (Hz.) 35, 46, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 89, 90, 93, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 128, 129, 130, 131, 132, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148,

149, 150, 151, 152, 155,
158, 159, 160, 161, 162,
164, 165, 167, 169, 170,
173, 174, 175, 180, 182,
184, 190, 191, 209, 212,
214, 226, 242, 243, 258,
259, 260, 279, 281, 293,
356, 357, 446, 447, 527

Ömer b. Abdulah 411

Ömer b. Abdurrahmân 504

Ömer b. Abdülazîz 24, 367, 368,
400, 404, 408, 409, 411,
424, 425, 432, 433, 434,
436, 439, 440, 442, 445,
446, 448, 449, 450, 451

Ömer b. Eyyûb 494

Ömer b. Kesîr 414

Ömer b. Mûsâ b. Ma'mer b. Osmân
b. Amra 337

Ömer b. Sa'd b. Ebî Vakkâs 325

Ömer b. Saîd 23

Ömer (Hz.) 26, 27, 28, 29, 31, 32,
34, 35, 37, 38, 40, 42, 43,
44, 45, 47, 48, 49, 50, 51,
52, 53, 54, 55, 56, 57, 64,
65, 73, 89, 124, 141, 151,
165, 174, 184, 191, 192,
194, 212, 213, 235, 236,
247, 251, 256, 443

Öşür 275

R

Rahacî 536, 540

Rakka 536, 549

Ravha 257, 258

Ravh b. Zenbâ' 314, 315, 398

Ravh b. Zinbâ' oğulları 398

Ravme Kuyusu 71, 74

Rebâh 79

Rebeze 128, 318

Rebî' 453, 456

Rebîa 135, 468

Recâ 425, 426, 435, 436, 437, 439,
448

recm 530

Refîk 261, 262

Remâhis 474

Reyyân b. Abdülazîz b. Mervân 420

Rıdvan Biati 290

ridde ehli 44, 96, 141

Roma 396

Rufâa b. Şeddâd 299, 398

Rûmiyye 500

Rumlar 135, 154, 168, 290, 385,
386, 397, 404, 405, 407,
419, 456, 472, 473, 500,
559

Rusâfe 452, 456

S-Ş

Sâbit b. Naîm 469, 472

Sâbûr 506, 507

Sa'd 35, 59, 70, 73, 79, 83, 118,
169

sadaka 427

Sa'd b. Ebî Vakkâs 52, 57, 59, 84,
90, 92, 132, 149, 285, 432

Sa'd b. Kays 168, 201

Sa'd b. Osmân b. Yâsir 414

Sa'd b. Şuayb 495

Sa'd b. Ubâde 27, 28, 32, 33, 34

Sa'd es-Sâidî 432

Safa Tepesi 549

Safiyye 35, 115, 117

Safvân b. Ümeyye 335

Safvân b. Yezîd 495

Saîd b. Abdullah 404

Saîd b. Amr el-Cereşî 351

Saîd b. Cübeyr 337, 338, 346, 347,
348, 355, 358, 359, 360,
363, 447

Saîd b. el-Âs 98, 102, 103, 226,
238, 240, 241, 246, 260,
293, 297

- Saîd b. el-Müseyyeb 287, 365, 366
 Saîd b. Hâlid 411
 Saîd b. Kays 189
 Saîd b. Kesîr 25
 Saîd b. Osmân 258, 259
 Saîd b. Yezîd 369
 Sakîf 370
 Sakîfe 25, 27, 45
 Sa'lebe b. Selâme 424, 473, 496
 Sa'lebî 206
 Sâlih b. Ali 476, 477, 478, 480
 Sâlih Ebû Rîşe 397
 Salih kavmi 221
 Sâlim 434, 435, 436
 Salt b. Züfer 130
 Samt b. Sâbit 472
 Sanhâce 378, 379
 Sarakusta 393, 395
 Sa'sa'a b. Savhân 175
 Sâsânî 236
 Savvâl kapısı 398
 Secûma 379
 Sedîf 483
 Seffâh 480, 481, 482, 483, 484, 485
 Sehl 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557
 Sehl b. Sa'd es-Sâidî 432
 Sekâsik 135
 Selâm b. Selâm 493
 Selâsil Gazvesi 251
 Seleme b. Eslem 35
 Seleme el-Minkarî 348
 Semâre (Semave) bölgesi 323
 Semûd 279, 299
 Seniyyetü'l-Müşellel 294
 Serdânya 383, 384, 406
 Serkûse 384
 Sevâbe b. Mesleme 424
 Sevâd 125
 Sevbân 25
 Sevr b. Ma'an 227, 229
 Sevrî 513
 Sıffîn 103, 153, 154, 156, 158, 168, 174, 175, 190, 198, 202, 232, 259
 Sicilya 383, 406
 Sicistan 337, 342, 347
 Sicnû'l-Mülûk 379
 Silsile Adası 383
 Sind 358
 Siyah Sancaklılar 477, 478
 Suheyb 52, 54
 Sûs 384, 385, 388, 397, 406, 413, 416, 423
 Sûse limanı 383
 Süfyân b. el-Ebrad 351, 352
 Süfyân b. Mâlik 374, 398
 Süfyân b. Sevr 172, 185
 Süfyân es-Sevrî 513, 514
 Süheyl 532
 Süheyl b. Amr 185
 Süleymân 364, 365, 367, 368, 369, 409, 410, 417, 418, 419, 425, 426, 428, 430, 431, 432, 433, 434, 436, 438, 459, 479
 Süleymân b. Abdülmelik 368, 398, 399, 400, 402, 404, 406, 413, 416, 417, 418, 420, 421, 424, 426, 432, 433, 437, 439, 459
 Süleymân b. Dâvûd 389, 390, 399, 402, 403
 Süleymân b. el-Kesîr 486
 Süleymân b. Hişâm 476, 477, 478, 483, 484
 Süleymân b. Kesîr 467, 468, 486
 Süleymân b. Necde 397
 Süleymân b. Sard 224, 225, 226, 299
 Süleymân el-A'mâ 555
 Süleymân el-Havvâs 513, 514
 Süryaniler 386

Şa'bî 23, 347, 355, 356, 357

Şam 35, 45, 48, 57, 58, 61, 68, 72, 73, 80, 85, 89, 93, 98, 99, 102, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 151, 152, 153, 158, 159, 161, 162, 163, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 193, 194, 195, 199, 203, 204, 206, 207, 209, 215, 221, 223, 224, 226, 237, 238, 239, 247, 257, 258, 259, 260, 264, 271, 274, 277, 278, 280, 281, 283, 284, 285, 287, 290, 292, 299, 300, 305, 306, 307, 310, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 324, 326, 327, 328, 330, 333, 335, 337, 345, 347, 356, 357, 359, 360, 364, 370, 371, 372, 390, 406, 412, 432, 448, 449, 451, 457, 464, 465, 466, 467, 472, 473, 475, 476, 480, 484, 489, 490, 495, 499, 503, 529

Şamlılar 130, 131, 140, 151, 154, 155, 157, 158, 172, 184, 185, 186, 187, 199, 254, 257, 284, 285, 312, 313, 318, 335

Şebîb 344, 502

Şebîb b. Osmân 218

Şebîb b. Rib'î 183

Şebîb b. Riyâh 501

Şebîb b. Şebbe 452

Şebîb b. Şeybe 507, 508

Şehr b. Havşeb 302, 303, 304

Şerîk b. Avn el-Hemedânî 507

Şevzeb 442

Şeytan 425

Şia 459, 460, 461, 471, 474

Şihâb ez-Zührî 426

Şii 474

Şiiler 459, 460, 467, 469

Şît b. Rib'î 205

Şuayb 430

Şûrâ Heyeti 54, 61, 91, 118, 149, 166, 193, 213, 256

Şürahbil 125, 189

Şüreyh 108

Şüreyh b. Hânî' 142, 154, 169, 182, 183, 185, 187

T

Tâif 103, 120, 309, 310, 333, 335, 496

takva 54

Talha 59, 61, 66, 67, 69, 70, 71, 73, 74, 79, 81, 82, 83, 84, 86, 88, 89, 90, 93, 95, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 131, 132, 133, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 148, 149, 151, 175, 176, 179, 215

talîk 148, 158, 162, 166, 171, 184

Tanca 386, 388, 397, 406, 413, 416, 423

Târik 386, 387, 388, 410, 411

Tavreyn 284

Tâvûs 425

Tay 96, 97

Tay aşiretleri 96

Tay dağları 132

Tay kabilesi 131
 Tedmîr 387
 Temîm 321, 356
 Tevrat 77, 530
 Teym oğulları 164, 165, 434
 Tulekâ 142, 160, 190, 217
 Tuleytula 389, 393
 Tunus 382, 383, 402
 Türkler 357

U-Ü

Ubeyd b. el-Ebras 260
 Ubeydullah 324
 Ubeydullah b. Abdülmümin 424
 Ubeydullah b. Ömer 152, 153, 517, 518
 Ubeydullah b. Râfi' 170
 Ubeydullah b. Ziyâd 300, 301, 302, 303, 319, 320, 321, 323, 326, 332
 Ubeydullah el-Ömerî 518
 Ufeyr b. Abdurrahmân 25
 Uhud gazisi 162
 Ukbe 378
 Ukbe b. Nâfi' 379, 395, 396
 Umeyr b. Utârid 176
 Umrân b. Husayn 104
 umre 89, 93, 108, 309
 Urfe b. İkrime 423
 Urve 334, 467
 Urve b. Âmir 185
 Uryânî 25
 Usfân 310
 Usfân Yokuşu 424
 Utbe b. Ebî Süfyân 143, 145, 169, 183
 Utbe b. Mes'ûd 272
 Übey b. Ka'b 24
 Ümeyye 171
 Ümeyye oğulları 35, 54, 55, 63, 64, 145, 151, 164, 165, 312, 406, 434, 435, 440,

451, 456, 469, 475, 481, 482, 484, 485, 487, 496, 504
 Ümmü Külsûm 220
 Ümmü'l-Benîn 304
 Ümmü Seleme 63, 95, 307
 Ümmü Sinân 203
 Ürdün 314, 473
 Üreynib bint İshâk 263, 265, 266, 269, 271, 272
 Üseyd b. Abdullah 470, 505
 Üseyd b. Hudayr 33, 35, 80

V

Vâdi'l-Kurâ 282, 284, 292
 Vâdi's-Sibâ' 117, 303
 Varkatân 375
 Vâsıt 323, 340, 354, 487, 489, 490, 491, 495
 Vekî' 23
 Velîd 89, 364, 365, 367, 368, 369, 384, 407, 420, 422, 465, 466
 Velîd b. Abdülmelik 384, 385, 388, 389, 390, 396, 398
 Velîd b. Hâlid 412
 Velîd b. Muâviye 471, 473
 Velîd b. Müslim 24, 27
 Velîd b. Ukbe 63, 65, 84, 98, 165, 297
 Velîd b. Utbe 299
 Velîd b. Yezîd 461, 463, 464, 465, 509
 Verdân 145
 Vilayet Konağı 494

Y

Yahudi 71
 Yahyâ 545, 552, 553, 554, 556
 Yahyâ b. Abdülhamîd el-Hamami 23
 Yahyâ b. Ca'fer 555

Yahyâ b. Hakîm b. Ebi'l-Âs 335
 Yahyâ b. Hâlid 545, 548, 549, 551, 555, 556
 Yahyâ b. Mugîre 426
 Yahyâ b. Muhammed 467
 Yahyâ b. Saîd 411
 Yahyâ b. Seleme 423
 Yahyâ b. Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin 463
 Yahyâ ve oğulları 550
 Yaktîn b. Mûsâ 500
 Yakub 489
 Ya'lâ b. Münebbih 99
 Yâsîn b. Recâ 392
 Yemâme 93, 94, 357, 441, 495
 Yemen 89, 99, 103, 168, 169, 178, 181, 183, 188, 191, 194, 314, 364, 424, 449, 453, 459, 465, 472, 499, 529
 Yemenliler 119, 120, 154, 315, 468, 470, 487
 Yesrîb 527
 Yezîd 226, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 238, 239, 240, 241, 242, 247, 248, 250, 252, 254, 255, 258, 259, 261, 262, 263, 266, 268, 272, 273, 274, 275, 278, 279, 281, 283, 284, 288, 290, 300, 304, 305, 306, 307, 319, 324
 Yezîd b. Abdullah b. Züma' 288, 294, 307, 309
 Yezîd b. Abdülmelik 439, 450
 Yezîd b. Ebî Müslim 347, 355
 Yezîd b. el-Mühelleb 358, 401, 409
 Yezîd b. Habbâb 24
 Yezîd b. Hâlid 464, 465, 466
 Yezîd b. Hârise 319, 320
 Yezîd b. Hâtem 493
 Yezîd b. Hübeyre 489

Yezîd b. Mesrûk 383
 Yezîd b. Mühellib 411, 418
 Yezîd b. Müslim 397
 Yezîd b. Ömer b. Hübeyre 489
 Yezîd b. Saîd b. Müslim 398
 Yezîd b. Üseyd 71, 128, 185
 Yezîd b. Velîd 465, 466
 Yezîd el-Absî 153
 Yûnus b. Ebû lshâk 23
 Yûsuf b. Abdurrahmân el-Fihri 424
 Yûsuf b. Muhammed es-Sekafi 509
 Yûsuf b. Ömer 424, 452, 464, 465, 466

Z

Zâb Nehri 477
 Zâtu'l-Cemâcim 372, 373
 Za'vân 375
 Zâviye 359
 Zâviye bölgesi 349
 Zebyân oğulları 130
 Zehra oğulları 35
 zekât 43, 44, 64, 275, 552
 Zekvân 247, 248
 Zem'a b. el-Esved 114
 Zenâte 378
 Zeyd b. Adî b. Hâtim 166
 Zeyd b. Ali 452
 Zeyd b. Esed 182
 Zeyd b. Husayn et-Tâi 197
 Zeyd b. Muhammed 287
 Zeyd b. Sâbit 129, 307, 356
 Zî Asbah 190
 Zî Hâşeb 62, 280, 281, 283, 284
 zimmet ehli 203
 Zinâb 284, 292
 Ziyâd 245
 Ziyâd b. Abdullah 449, 495
 Ziyâd b. Ebî Süfyân 133
 Ziyâd b. Ka'b 139, 185

Ziyâd b. Mudar 100

Ziyâd b. Sâlih 488

Ziyâd b. Sâlih el-Huzâî 507

Zuhr b. Kays 157, 158, 169, 182

Zübeyde 541, 556, 559, 560, 561,
562

Zübeyr 35, 52, 57, 59, 61, 66, 70,
73, 74, 79, 81, 82, 83, 84,
86, 88, 89, 90, 93, 95, 98,
99, 100, 101, 102, 103,
104, 105, 107, 108, 109,
111, 112, 113, 114, 115,
116, 117, 120, 124, 126,
131, 132, 133, 136, 137,
138, 139, 141, 142, 143,
148, 149, 151, 175, 176,
179, 215, 420

Züfer 98, 138

Züfer b. Husayn et-Tâî 196

Züfer b. Kays 137, 138

Züfer b. Zeyd 97

Züheyr 504

Züheyr b. et-Türkî 504

Zührî 296, 430, 431, 513

Zülkelâ' 326

Zür'a b. Müdrik 379, 380, 382,
384, 397

İSLAM KLASİKLERİ

Editör: Prof. Dr. Mehmet Azimli

Yayınlananlar

1. Salim b. Zekvan (70/689), *es-Sire* (Arapça), çev. Harun Yıldız.
2. İbnü'l-Kelbi (204/820), *Kitabu'l-Esnam* (Arapça), çev. Beyza Bilgin.
3. Kasım b. Sellam (224/838), *Kitabu'l-Emval*, çev. Cemalettin Saylık.
4. Zühri (124/741), *el-Meğazi* (Arapça), çev. Muhammet Nur Akdoğan.
5. İbn Hibban (354/965), *es-Siretu'n-Nebeviyye*, çev. Harun Bekiroğlu.
6. Ezraki (250/864), *Ahbaru Mekke*, çev. Yunus Vehbi Yavuz.
7. Ebu Hanife Dineveri (282/895), *el-Ahbaru't-Tıval*, çev. Zekeriya Akman, Hüseyin Siyabend Aytemür.
8. İbn Kuteybe Dineveri (276/889), *el-İmame ve's-Siyase*, çev. Cemalettin Saylık.

Çevirisi Teslim Edilenler

9. İbn Rüsteh (300/912), *Kitabu Alaki'n-Nefise*, çev. Ali Fuat Eker.
10. Minkari (212/827), *Vakatu Sıffin*, çev. Cemalettin Saylık.
11. İbn Ebi Şeybe (230/845), *Kitabu'l-Meğazi* (Arapça), çev. Ramazan Önal.
12. el-Hayyat (300/912), *el-İntisar* (Arapça), çev. Metin Yıldız.
13. İbn Adim (660/1262), *Buğyetü't-Taleb fi Tarih-i Haleb*, çev. Hayri Alkan.
14. Yahya b. Adem (203/818), *Kitabu'l-Haraç* (Arapça), çev. Osman Eskicioğlu.
15. Muhammet el-Şeybani (189/803), *Şerhu's-Siyerü'l-Kebir*, çev. İbrahim Sarmış, Said Şimşek.
16. İbn Zebale (199/814), *Ahbaru'l-Medine, Ezvacu'n-Nebi* (Arapça), çev. Fatih Mehmet Yılmaz, Abd. Çırak.
17. İbn Kuteybe Dineveri (276/889), *el-Mearif*, çev. Hasan Ege, Remziye Ege.

Çevirisi Bitenler

18. İbnu'l-Fakih (290/902), *Kitabu'l-Buldan*, çev. H. Avni Güllü.
19. Yakubi (294/905), *Tarih*, çev. Sedat Seçkin Bozkurt.
20. Mağribi (333/944), *el-Mihan*, çev. Mehmet Kavşut.
21. Mesudi (345/956), *et-Tenbih ve'l-İşraf*, çev. Mikdat Eser.
22. İbn Habib (245/859), *el-Muhabber*, çev. Adem Apak-İsmail Güler.

Çevirisi Yapılmakta Olanlar

23. Süleym b. Kays el-Hilali (76/695), *es-Sakife*, çev. Muhammed Nur Akdoğan.
24. İbn İshak (151/768), *Siretü İbn İshak*, çev. Selahattin Yıldırım.
25. Mamer b. Raşid (153/770), *el-Cami*, çev. Ahmet Oğuz.
26. Rebi b. Habib (180/796), *Müsned*, çev. Fuat Koca, M. Emin Eren.
27. Seyfb. Ömer (180/796), *Kitabu'l-Cemel*, çev. Sıddık Korkmaz.
28. Ebu Yusuf (182/798), *Kitabu'l-Haraç*, çev. Murat Peçe.
29. Ebu Yusuf (182/798), *Kitabu'l-Asar*, çev. Yahya Solmaz.
30. Ebu Yusuf (182/798), *er-Reddü ala Siyeri'l-Evzai*, çev. İbrahim İlhan.
31. Muhammed el-Şeybani (189/803), *Kitabu'l-Hiyel*, çev. Saffet Köse.
32. İbnü'l-Kelbi (204/820), *Mesalibu'l-Arab*, çev. İlyas Uçar.
33. Vakıdi (207/823), *Fütuhu's-Şam*, çev. Sinan Dolayman.
34. İbn Hişam (218/833), *es-Siretü'n-Nebeviyye*, çev. Cahit Külekçi.
35. Ezdi (231/846), *Futuhu's-Şam*, çev. Ali Dadan.
36. İbn Hayyat (240/854), *Tarih*, çev. Ömer Sabuncu, Mahmut Sabuncu.
37. İbn Habib (245/859), *el-Munemmak*, çev. Erhan Kayhan.
38. Cahız (255/869), *el-Osmaniyye*, çev. Muhammed Nur Akdoğan.
39. İbn Abdülhakem (257/892), *Futuhu Mısır ve'l-Mağrib*, çev. Mustafa Kılıç.
40. İbn Şebbe (262/876), *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvera*, çev. Şahin Bal, Bilal Abır.
41. İbn Abdülhakem (268/882), *Siretü Ömer b. Abdülaziz*, çev. Hüseyin Arı.
42. Fakihi (275/888), *Ahbaru Mekke*, çev. Yunus Vehbi Yavuz.

43. İbn Tayfur (280/893), *Kitabu Bağdat*, çev. Mustafa Hizmetli.
44. Ebu Zura ed-Dımeşki (281/894), *Tarihu Ebu Zura*, çev. Edip Akyol.
45. İbn Ebi Davut (316/927), *Kitabu'l-Mesahif*, çev. Abdülkadir Karakuş.
46. İbn Abdurrabbih (328/940), *el-İkdu'l-Ferid*, çev. Musa Kazım Yılmaz
47. Cehşiyari (331/942), *Kitabu'l-Vüzera ve'l-küttab*, çev. Selahattin Polatoğlu, M. Şirin Aladağ.
48. Hemdani (334/945), *Sıfatu Cezirati'l-Arab*, çev. Cuma Karan.
49. Mesudi (345/956), *Mürucu'z-Zeheb*, çev. Hüseyin Güneş, Abd. Dilek, Ahmet Yasin Tomakin.
50. Yazarı Meçhul (350/961), *Kitabu'l-Uyun ve'l-Hadaik fi Ahbari'l-Hakaik*, çev. Saim Yılmaz.
51. Ebu'l-Ferec el-İsfahânî (356/967), *Mekatilu't-Talibiyyin*, çev. Cemil Keskin.
52. Hamza İsfehani (360/970), *Tarihu Sini Müluku'l-Arz ve'l-Enbiya*, çev. Habib Demir.
53. Yazarı Meçhul, *Ahbaru'd-Devleti'l-Abbasiyye*, çev. Ahmet Nuri Koca.
54. Yazarı Meçhul, *Ahbaru'l-Beramika*, çev. Zeynep Dağ.

İBN KUTEYBE

İlmâme ve's Siyâse/Hilafet ve Siyaset

Süleymân b. Abdülmelik, onun bu hâlini (Tâbiînden Ebû Hâzim'in konuşmasını) çok beğendi. Orada bulunan Zührî: "Otuz yıldır onunla komşuyuz ama henüz onunla konuşmuş değilim," dedi. Ebû Hâzim: "Doğru söyledin. Sen Allah'ı da beni de unuttun. Allah'ı hatırlasaydın beni de hatırlardın," dedi. Zührî: "Bana kötü söz mü söylüyorsun?" deyince Süleymân: "Aslında sen kendine kötü söz söyledin. Zira komşunun komşu üzerinde hakkı vardır," dedi. Ebû Hâzim: "İsrail oğulları doğru yolda oldukları zaman hükümdarları âlimlere ihtiyaç duyardı. Âlimler de dinlerine hâlel gelmesin diye hükümdarlardan kaçarlardı. Bu durumu gören düşük karakterli insanlar ilim öğrenerek hükümdarların ayağına gittiler. Hükümdarlar da gerçek âlimlere yönelme ihtiyacı duymamaya başladılar. İnsanlar da günahlara meylettiler. Neticede haktan saptılar ve helak oldular. Bizim âlimlerimiz de ilimlerinin gereğini yapsalardı, hükümdarlar onları yüceltecek ve onlara saygı duyacaklardı," dedi. Zührî: "Sanki beni kastediyorsun ve beni tenkit ediyorsun," dedi. Ebû Hâzim: "Nasıl anlıyorsan öyle," dedi.

ANKARA OKULU YAYINLARI

